

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON'DA SİYASİ HAYAT (1920-1950)

DOKTORA TEZİ

Recep ÇELİK

MAYIS -2013

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

TRABZON'DA SİYASİ HAYAT (1920-1950)

DOKTORA TEZİ

Recep ÇELİK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kenan İNAN

MAYIS-2013

TRABZON

ONAY

Recep ÇELİK tarafından hazırlanan **Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)** adlı çalışma 28.05.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Kenan İNAN (Başkan/Danışman)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Prof. Dr. Kaya Tuncer ÇAĞLAYAN

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. ... / ... /

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Recep ÇELİK

28.05.2013

ÖNSÖZ

Bu tezin konusunu Türkiye'nin önemli kentlerinden olan Trabzon'un tek parti dönemindeki siyasi hayatı ve Türkiye'de şekillenen siyasal yapıyla etkileşimi teşkil etmektedir. Trabzon'da siyasi hayat Milli Mücadele Dönemi, tek parti dönemi ve çok partili dönem olmak üzere üç aşamada incelenmeye çalışılmıştır. Bu üç dönem birbiriyle son derece güçlü bağlar içerisinde olup birbirinden bağımsız olarak anlaşılması mümkün değildir. Tanzimattan beri Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme çabaları çerçevesinde aldığı yolu, 1920-1950 arasında yerel düzeyde Trabzon örneğinde gözlemleyebilmekteyiz. İktidar-muhalefet, muhalif-muvafık, değişim-dönüşüm kavramlarının mahiyetini Trabzon ölçeğinde görebilmekteyiz. Günümüz Türk siyasetinde ortaya çıkan meseleler ve tartışmalardan demokratikleşme, parlamenter sistem, başkanlık sistemi gibi gündem maddelerini incelediğimiz dönemde bulmak mümkündür. Bu da bize yıllardır Türk siyasetinin ve demokrasisinin halen olgunlaşmadığını göstermektedir. Bu noktada siyasette Trabzon örneğinin, Türkiye'deki siyaset anlayışının daha ileri bir seviyeye kavuşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tez çalışmamda yol göstericiliği ile danışman hocam Prof. Dr. Kenan İNAN, bitirme sürecine büyük katkı sağlayan Prof. Dr. Hikmet Öksüz'e, tezimin teknik düzenlenmesinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Özgür Yılmaz, Arş. Gör. Yüksel KÜÇÜKER, Arş. Gör. Engin Çağdaş BULUT, Arş. Gör. Osman Emir, Arş Gör. Eyyub Şimşek ve Arş. Gör. Yücel Dursun'a, yeğenim Ercan Çelik'e son olarak beni bu meslekte anlayan ve her zaman yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

Recep ÇELİK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1-36

BİRİNCİ BÖLÜM

1 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON'DA SİYASİ HAYAT.....	37-94
1.1 Kongreler Dönemi	37
1.2 1920 Seçimleri	46
1.3 Trabzon'da İttihatçılık	51
1.4 Trabzon Müdafaa-i Hukuk Meselesi (Trabzon Meselesi)	59
1.4.1 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hesapları	60
1.4.2 İskele Kethüdası Yahya Kahya'nın Öldürülmesi.....	66
1.4.3 Meselenin Derinleşmesi	69
1.4.4 Ali Şükrü Bey'in Müdafaası	76
1.4.5 Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un Kapatılması	84
1.4.6 Ali Şükrü Beyin Öldürülmesi.....	90

İKİNCİ BÖLÜM

2 CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TRABZON'DA SİYASİ HAYAT..	95-140
2.1 Cumhuriyetin İlanı Meselesi ve Faik Ahmet Barutçu	95
2.2 Cumhuriyet'in İlanına Giden Yol.....	100
2.3 Trabzon'da Cumhuriyet'in İlanı Kutlamaları	107

2.4	1924 Anayasası ve Faik Ahmet Barutçu.....	108
2.4.1	Cumhurbaşkanının Yetkileri	111
2.4.2	Seçim Devresinin İki Seneden Dört Seneye Çıkarılması.....	115
2.4.3	Fikir Hürriyetinin Kısıtlanması	116
2.4.4	Cumhuriyetin Mana ve Mefhumu	119
2.4.5	İki Meclisli Parlamento Teklifi	120
2.4.6	Meclisin Müddeti Meselesi	121
2.4.7	Kanun-i Esasi Projesinin Meclise Sevki ve Milletın Tasdiki Meselesi	123
2.4.8	Seçimin Yenilenmesi Maddesi.....	124
2.5	Atatürk'ün 1924 Trabzon Ziyareti	127
2.6	Cumhuriyet Fikrine Muhalif Oluşumlar	133
2.6.1	Kahkaha Gazetesine Açılan Davalar	134
2.6.2	Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Düşüncesi	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3	TRABZON'DA SİYASİ PARTİLER.....	141-274
3.1	Trabzon'da Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatı	141
3.1.1	Kuruluş.....	141
3.2	Trabzon'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	147
3.2.1	Terakkiperver Fırka'nın Oluşum Süreci	147
3.2.2	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Trabzon Teşkilatı.....	162
3.2.3	Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Fırka'nın Kapatılması	164
3.2.4	TPCF Trabzon Yargılamaları.....	167
3.3	Tek Parti Döneminde Trabzon CHP Teşkilatı	169
3.3.1	Trabzon'da Devrimleri Kökleştirme Çalışmaları.....	169
3.3.2	Trabzon Türk Ocağı	174
3.3.2.1	Trabzon'da Türk Ocağı'nın Açılması.....	178
3.3.2.2	Türk Ocağı'nın Faaliyetleri.....	180
3.3.2.3	Trabzon'da Türk Ocağı'nın Kapatılması	185
3.3.3	Trabzon Halkevi.....	187
3.3.3.1	Trabzon Halkevinin Faaliyetleri	191
3.3.3.2	İlçe Halkevleri.....	196
3.3.3.3	Trabzon'da Yeni Bir Halkevi Yapımı Meselesi	199

3.3.4	1930'larda Trabzon'da CHP	207
3.3.4.1	Maçka.....	208
3.3.4.2	Vakfikebir ve Of	209
3.3.4.3	Sürmene	210
3.3.5	Atatürk'ün 1930 Trabzon Ziyareti	214
3.3.6	III. Umumi Müfettişlik ve Trabzon.....	216
3.3.6.1	III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması	216
3.3.6.2	III. Umumi Müfettişlik'in Trabzon'a İlişkin Raporları ve Faaliyetleri ...	220
3.3.7	Atatürk'ün 1937 Trabzon Ziyareti	229
3.3.8	Trabzon'un Ekonomi ve Bayındırlık Meselesi	231
3.4	Demokrasiye Geçiş Döneminde Trabzon'da Cumhuriyet Halk Partisi	234
3.4.1	Partideki Değişim ve Statükonun Zorlanması.....	234
3.4.2	CHP'yi Trabzon'da Düşüşe Uğratan Sebepler.....	237
3.4.3	Trabzon'da CHP Kongreleri	241
3.4.4	Trabzon'da CHP Teşkilatının Durumu	245
3.5	Trabzon'da Demokrat Parti Teşkilatı	256
3.5.1	1947 İl Kongresi.....	261
3.5.2	1948 Mitingleri.....	265
3.5.3	Demokrat Parti İl Başkanı Kemal Atal'ın İnönü'ye Hakaret Davası.....	265
3.5.4	1949 İl Kongresi.....	266
3.5.5	Demokrat Parti'de Yol Ayrımı.....	267
3.6	Trabzon'da Millet Partisi Teşkilatı	271

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4	TRABZON'DA SEÇİMLER.....	275-366
4.1	Milletvekilliği Seçimleri	275
4.1.1	1923 Seçimleri.....	275
4.1.1.1	Seçim Hazırlıkları	280
4.1.1.2	Seçim Sonuçları ve Yansımaları.....	283
4.1.2	1935 Seçimleri.....	286
4.1.3	1939 Seçimleri.....	288
4.1.4	1943 Seçimleri.....	291
4.1.5	1946 Seçimleri.....	292

4.1.6	1950 Seçimleri.....	304
4.1.6.1	CHP ve DP’de Aday Tespiti Süreci.....	304
4.1.6.2	Seçim Öncesi CHP Trabzon Teşkilatı’nın Durumu	307
4.1.6.3	Seçim Propagandaları	309
4.1.6.4	Netice	312
4.2	Belediye Seçimleri.....	315
4.2.1	1921 Belediye Seçimleri	315
4.2.2	1923 Belediye Seçimleri	319
4.2.3	1925 Belediye Seçimleri	322
4.2.4	1930 Belediye Seçimleri	323
4.2.5	1934 Belediye Seçimleri	326
4.2.6	1938 Belediye Seçimleri	328
4.2.7	1942 Belediye Seçimleri	329
4.2.8	1946 Belediye Seçimleri	331
4.2.9	1950 Belediye Seçimleri	335
4.3	İl Genel Meclisi, Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri	339
4.3.1	1924 İl Genel Meclisi Seçimleri.....	339
4.3.2	1935 İl Genel Meclisi Seçimleri.....	341
4.3.3	1939 Muhtar Seçimleri.....	342
4.3.4	1942 İl Genel Meclisi Seçimleri.....	344
4.3.5	1946 İl Genel Meclisi Seçimleri.....	344
4.3.6	1947 Muhtar Seçimleri.....	348
4.3.7	1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri.....	349
4.3.8	1950 İl Genel Meclisi Seçimleri.....	351
4.4	Trabzon Siyasetinde Öne Çıkan Şahsiyetler.....	353
4.4.1	Trabzon’da Tek Parti Dönemine Has Bir Portre: Azmi Özer	362
SONUÇ.....		367
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....		372
EKLER.....		395
ÖZGEÇMİŞ.....		440

ÖZET

Trabzon Milli Mücadeleye gerek askeri gerekse siyasi yönden son derece önemli katkılarda bulunmuştur. Fakat bu dönemde ittihatçılık Trabzon'un önde gelen unsurlarından olmuş ve bir kesimin sert muhalefeti, Trabzon'un da muhalif bir yer olarak öne çıkmasına sebebiyet vermiştir. İttihatçıların karşısında yer alan kesim ise tasfiyelerinden sonra Trabzon'da ön plana geçerek siyasetin belirleyici unsuru olmuştur. İnkılâplar sorunsuz bir şekilde Trabzon'da yerleştirilmiş, Trabzon'da tek parti idaresi kökleştirilmiştir. Bu süreçte parti müfettişleri, valiler, Türk Ocağı ve Halkevi'nin önemli katkıları görülmüştür. Toplumsal teşekküllerin hemen hepsinde CHP büyük bir etkinlik kurmuştur. Diğer taraftan muhalifinden tarafsızına kadar birçok kimse bu dönemde sistem içersinde kendine yer bulmuştur. Atatürk'ün son dönemlerinde ve sonrasında Milli Mücadele döneminden kalma kırgınlıklar giderilirken, eski muhalifler sisteme dâhil edilmiştir. Siyaseti çıkar amaçlı araç edinme, tek parti döneminde siyasetin belirleyici unsurlarının başında gelmiştir. Bu dönemde Trabzon'un, Karadeniz'in önde gelen şehirlerinden olmasına rağmen gerek iktisadi, gerek sosyal yönden hak ettiği önemi ve ilgiyi gördüğünü söylemek zordur. Trabzon'da çok partili hayata sancılı bir süreç ile geçilmiştir. Öyle ki burada siyasi oturmuşluk dolayısıyla bir muhalif partinin kurulamayacağı düşüncesi hâkimdi. Bu yönüyle CHP yeni düzene ayak uydurmada büyük zorluklar çekmiş, bir süre iç çalkantılarla uğraşmış ancak çok geçmeden toparlanmıştır. Demokrat Parti ise Trabzon'da sağlıklı ve düzeyli bir gelişme gösterememiştir. Diğer taraftan Trabzon'da CHP önemli bir yenileşme hamlesi gerçekleştirerek, Türkiye'de seçimleri kazandığı ender yerlerden birisi olmuş ve kemikleşmiş bir CHP tabanı ortaya çıkmıştır. Trabzon, yetiştirdiği siyasetçilerle de her zaman ön planda gelmiştir. Nitekim birçok cumhuriyet hükümetinde Trabzon milletvekilleri yer almıştır. Hasan Saka, Faik Ahmet Barutçu gibi siyasetçiler CHP 'nin önde gelen yöneticilerinden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Çok Partili Hayat, Demokratikleşme, Muhalefet, Cumhuriyet Halk Partisi

ABSTRACT

Trabzon made extremely important contributions to National Struggle in terms of both military and politically. However, Committee of Union and Progress in this period was a major element of Trabzon and strong opposition from a section of Trabzon, gave rise to the opposition to stand out as a place. The ensemble, located across the Unionists, moved to the forefront in Trabzon after being purged and became a defining element in politics. Reforms seamlessly placed in Trabzon and single-party administration was enrooted. Party inspectors, governors, Turkish House and Community House made a significant contribution to this. CHP has established a great activity in almost all social formations. On the other hand, many people from opposition were solved. In the last period of Atatürk and afterwards, National Struggle-era resentments and former dissidents were included in the system. Using politics for expedience was the early determinants of politics in single party period. Although Trabzon was one of the leading cities of Black Sea, it is diffucult to say that it got the importance and attention it deserved in terms of economic and social development. Multi-party system was introduced in a painful process in Trabzon. It was thought that building an opposition party is impossible due to the political atmosphere. In this respect, CHP attracted great difficulties on keeping up with the new layout. CHP struggled with inner unrests for a while but soon recovered. Democratic Party failed to show a healthy improvement in Trabzon and this situation has continued until their success. On the other hand, CHP made a major innovation in Trabzon. Thus, Trabzon was one of those rare places that CHP won the selection and an entrenched CHP base was formed in Trabzon. Trabzon is always at the forefront with the politicians it has raised. Indeed, Trabzon's member of parliaments were involved in many republic governments. Politicians like Hasan Saka and Faik Ahmet Barutçu had been the leading figures of CHP.

Keywords: Single-party period, Multi-party system, Democratisation, Opposition, Republican People's Party.

KISALTMALAR LİSTESİ

- BCA :Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- Bkz : Bakınız
- CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
- CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
- Çev : Çeviren
- DP : Demokrat Parti
- Ed : Editör
- FO : Foreign Office
- HP : Halk Partisi
- Haz : Hazırlayan
- HF : Halk Fırkası
- HİF : Hürriyet ve İtilaf Fırkası
- İTC : İttihat Terakki Cemiyeti
- NA : National Archives
- PRO : Public Record Office
- S : Sayfa
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- TİTE : Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
- TPCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Siyasal Partiler ve Rejimler

Günümüz siyasal rejimleri arasında dünyada kendini kanıtlamış ve en yaygın idare sistemi olan demokrasi, yönetenlerin yönetilenler tarafından seçilmesi olarak tanımlanabilir.¹ Buna göre demokraside idare edilenler dürüst ve serbest seçimlerle idare edecek olanları seçmekte, seçmenlerin vekillerine verdiği vekâlet ile milli irade parlamentoda temsil edilmektedir.² Burada vekillerin her durumda halkın istekleri doğrultusunda hareket etmesi söz konusudur.³ Yine demokratik bir sistemde, liderler arasında serbest bir yarışma olmakla birlikte siyasal tercihlerin serbestçe ifadesi mümkündür. Hiçbir siyasal kurum yarışma dışında bırakılmadan herhangi bir kimse tercihini açıklamaktan alıkonulmaz ve bu gerçekleştirilir.⁴ Demokrasilerde herkes aynı haklara sahiptir ve “halk egemenliğinin dayandığı çoğunluk egemenliğinin bunda sınırını bulduğu bir hukuk anlayışı” vardır.⁵

Demokrasi, çoğunluğun fikir ve kanaatleri üzerinden gitmeyi ve bununla halkın menfaatlerini gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Böylece demokrasi her tabakadaki hükümet mekanizmasında her çeşit imtiyazı reddetmektedir. Demokrasideki çoğunluk, bir sınıf çoğunluğu değildir. Ancak demokrasi, çoğunluğa dayanır ve fiiliyatta da çoğunluğun hükümeti anlamına gelir.⁶ Fakat çoğunluk farklı şekillerde sağlanabilir. Genel oy usulü, herkesin seçim hakkına sahip olduğu bir seçim yöntemidir. Bununla tüm halkın siyasi temsiliyeti sağlanamamakta, sadece çoğunluğa ait siyasi fikirler ifadesini bulmakla, çeşitli partiler adeta “ya hep ya hiç oyunu” oynamaktaydılar. Böylece seçimi kazanan parti

¹ Mishin'e göre bunların çoğu biçimsel özgürlükleri mutlak özgürlükler olarak gösterirler ve batılı seçim sistemlerini göklere çıkarırlar. Buna göre örnek bir tanım getirilirse demokrasi: “bireye azami ölçüde özgürlük ve azami ölçüde sorumluluk tanıyan bir toplumsal ve siyasal örgüt felsefesidir”. A. Mishin, **Teoride ve Pratikte Burjuva Demokrasisi**, (Çev. E. Aköz), İstanbul: Bilim Yayınları, 1976, s. 17.

² Maurice Duverger, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 19 (1), 95-97.

³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)**, İstanbul: Arba Yayınları, (t.y.), s. 50.

⁴ Juan J. Linz, **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Ankara: Liberte Yayınları, 2008, s. 23-24.

⁵ Eduard Bernstein, “Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevlerinden Seçme Parçalar”, Mete Tunçay (Ed.), **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 242.

⁶ Ali Fuad Başgil, **Demokrasi Yolunda**, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2009, s. 34-36.

mutlak hâkim olabiliyordu. Nisbi sistem ile temsil kabiliyeti olan fakat seçim mücadelesinden çekinenlerin parlamentoya girmeleri sağlandı. Sistem özellikle azlık kesime mecliste temsil imkânı vermektedir. Bu sistemin mahzurları ise çoğunluk hükümeti veya istikrarlı bir hükümet kurulmasına imkân vermemesidir.⁷

Demokrasinin uygulama modellerine baktığımızda ise doğrudan demokraside halk, iktidarı kendisi kullanırken, temsili demokraside iktidar bütünüyle temsilcilere bırakılmaktadır. Yarı doğrudan demokraside ise; halk, iktidarı temsilcileriyle paylaşmakta, bu paylaşım halkın “yasa önerme, referandum ya da veto” aygıtlarının kullanımıyla gerçekleşmektedir. Yarı doğrudan demokraside iktidarların kararları doğrudan geçersiz kılınabildiği için bu sistem etkilidir. Ancak yararları yanında bazı sakıncaları da vardır ki bunlar; sistemin yavaş işlemesi, tutucu eğilime yol açması ve sık sık sandık başına çağrılan seçmenlerde bıkkınlık uyandırmasıdır.⁸

Demokrasinin tarihsel gelişimine bakacak olursak; demokrasi, önce Yunan sitelerinde ve bu sitelere benzeyen sosyal topluluklarda ortaya çıkmış ve doğrudan demokrasi biçimini almıştır. Eski Yunancada “demos”, halk demek iken “kratos”, kuvvet, otorite ve hükümet anlamına gelmektedir. Bu iki kelimenin birleşmesiyle de demokrasinin “halk hükümeti” olduğu ortaya çıkmaktadır. Eski Yunan demokrasi anlayışı ve uygulamaları günümüz anlayış ve uygulamalarına benzememekteydi. Diğer taraftan eski demokrasilerde sadece demokrasinin adı vardı. Çünkü meclise sadece hür olanlar katılabiliyordu. Ortaçağda ise; feodalite güçlenmiş, devletler zayıflamıştı. Ortaçağın demokrasi vesikası olarak bilinen 1215 tarihli Magna Carta bile feodal hakların güvence altına alınmasıydı. Bunun yanında 1384’te Wycliff’in, “bu İncil halkın halk tarafından, halk için olan yönetimleri içindir” ile başlayan İncil çevirisi, demokratik hareketin bir göstergesiydi. Böylece krallar, demokratik düşüncenin gelişimi ile parlamentonun iradesini daha çok hesaba katmak zorunda kaldılar. Yakınçağa baktığımızda da Fransız ve Amerikan devrimleri, İngiliz geleneğinin de etkisiyle büyük ülkelerde uygulanabilecek yeni bir demokrasi biçimi ortaya çıkardı. Demokrasi, işçi hareketleri ve onun mücadeleleriyle ilerledi. Batıda oluşan özgün kurumlar, işçilerin verdiği savaşların damgasını taşımaktaydı.

⁷ Alfonso Tesauro, “Seçim Sistemleri ve Bunların Yeni Anayasalarda Tecrübesi”, (Çev. Bülent Nuri Esen, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6 (2), s. 18-20. Çok partili rejimde, hiçbir parti tek başına çoğunluğu sağlayamadığından, birden çok partinin bir araya gelmesiyle çoğunluk sağlanır. Bunun için de çok partili rejim dağınık, bölünmüş ve istikrarsızdır. Maurice Duverger, **Politikaya Giriş**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), 3. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları, 1978, s. 103.

⁸ Duverger, **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1986, s. 60-61.

İşçi sınıfı ve sınıf mücadelesi evrensel hale gelince, demokrasinin de evrensel bir değer olmasına katkıda bulundu.⁹ Demokratik rejim, itilaf güçlerinin I. Dünya Savaşı sonunda aldığı galibiyete kadar tedricen bütün medeni ülkelere yerleşti ve bundan sonra gelişimi daha da hızlandı.¹⁰

Türk demokrasisinin tarihsel gelişimine geldiğimizde ise demokratik hareketleri Ekim 1808 tarihli Sened-i İttifak ile başlatabiliriz.¹¹ Nitekim Sened-i İttifak monarşiden meşrutiyete doğru bir gelişmeydi. Egemenlik ilahi olmaktan çıkıp beşerileşmeye başlamış, merkezi iktidar sınırlandırılmıştı.¹² Tanzimatla birlikte dağınık bir görüntü arz eden Osmanlı Devleti'nde idari, hukuki ve iktisadi önlemlerle kültür farklılıkları ortadan kaldırılmaya ve bir Osmanlılık bilinci oluşturulmaya çalışılmıştı. Bununla birlikte milli devlet yapısına uygun birçok kurum benimsenmişti. Tanzimat, anayasa olmamakla birlikte sultanın iradesinin sınırlandırılmasını, yönetimin mevadd-ı esasiye (temel ilkeler) ile yapılacak kanunlara göre olmasını benimsemişti. Tanzimatla anayasal yönetime doğru bir gidiş söz konusudur. Tanzimatın ikinci aşaması sayılabilecek olan Islahat Fermanı ile bir Osmanlı vatandaşlığı ihdas edilmek istenmişti.¹³ Islahat Fermanı ile adeta bir “kanun yüceltilmesi” yaşanmıştır. Devlete meşruluk ve kanunilik kavramları girmiştir.¹⁴ Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabalarıyla birlikte ülkede özgürlüklerin ve anayasal bir rejimin yerleşmesini isteyen Genç Osmanlılar hareketi ortaya çıkmıştı. Hareketin olgunlaşmasıyla meşruti hareket hız kazandı ve Abdülaziz'in baskıcı yönetimine karşı sonunda Mithat Paşa'nın önderliğinde 1876 Kanun-i Esasi ilan edildi. Bununla anayasal ve meşruti monarşik düzene geçilmekle birlikte padişahın da yetkileri son derece geniş tutulmuştu.¹⁵ Anayasanın ilan edilmesiyle birlikte seçimler yapılarak ayan ve millet meclisleri oluşturulmuş, böylece ilk defa ülkede parlamento açılmıştı. Fakat parlamento uzun ömürlü olmamış, savaşı bahane eden II. Abdülhamit, meclisi süresiz feshetmişti.

⁹ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 16-18; Başgil, a.g.e., s. 23,44; Toktamış Ateş, **Demokrasi**, 5. Baskı, Ankara: Ümit Yayınları, 1994, s. 34, 48; Duverger, **Politikaya Giriş**, s. 101; Bruno Trentin, “Doğuda ve Batıda Ancak Çekişmeli Demokrasi Özgürlük Sağlayabilir”, (Çev. Ayhan Özkan), **İktidar ve Muhalefet**, İstanbul: Metis Yayınları, 1984, s. 213. Örneğin İngiltere'deki işçi sınıfına dayalı “çartist” hareket eşit oy hakkı isteği ile ortaya çıkmıştı. H. Fırat, **Demokrasi ve Devrim**, İstanbul: Eksen Yayınları, 1998, s. 39.

¹⁰ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 17.

¹¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 35.

¹² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 14. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları, 2006, s. 56-64.

¹³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, 18. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları, 2008, s. 12-14; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları, 2003, s. 214.

¹⁴ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 98.

¹⁵ Bülent Tanör, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 17-19.

Türkiye’de demokrasinin aldığı mesafede anlaşıldığı üzere son derece sınırlı iken diğer taraftan demokrasi rejiminin bir gereği olan modern anlamda siyasal partiler, demokratik sistemin öncüsü olan Anglo-Sakson ülkelerde bile XIX. yüzyılın ortalarında kurulmuştu. Toplumdaki değişik ve bireysel düşünceleri birkaç temel görüş haline getirip kamuoyu oluşturan siyasal partiler, demokrasiye de bir düzen ve teşkilat getirerek gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹⁶ Siyasi parti, bir fikir ve program etrafında birleşmeyi ifade eder. Bir devleti idare etme programına sahiptir ve bunu mutlaka gerçekleştirme ve uygulamayı amaç edinmiştir. Buna göre; siyasi parti belirli bir siyasi program üzerinde birleşmiş kimselerin, bu programı seçim yoluyla gerçekleştirmek amacıyla kurmuş oldukları cemiyettir; parti, “başkaları gibi düşünmemektir”. Siyasi parti, başkaları gibi düşünmemeyi, belirli siyasi ve iktisadi görüşlerden birini tercihi ifade ettiğine göre iktidardakilerin siyasi faaliyetleri karşısında gizli veya açık bir muhalefet meydana gelmiştir. Buna göre demokratik anlamda muhalefeti yok etmek imkânsızdır.¹⁷ Yine partiler, siyasal katılımı sağlayan bir araç olarak bu katılımı özendirmekte ve yönlendirmektedir.¹⁸

I. Dünya Savaşı’nın sonunda demokrasiler dünyada üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi. Fakat peşinden bir gerileme dönemine girildi ve diktatörlükler gelişmeye başladı. Eski demokrasiler bile bundan etkilendi. II. Dünya Savaşı öncesi demokrasi, her yerde gerilemekteydi.¹⁹ Orta Avrupa’da kurulmuş parlamenter rejimlerin hemen hepsi on yıl içinde çökmüştü. Batı Avrupa’da ise İtalya, Portekiz, Almanya ve İspanya faşizme kaymışlardı. Avrupa’da büyük devletlerden yalnız İngiltere ve Fransa demokrasiye sadık kalmıştı. Fakat Fransa’da demokrasi öylesine tutarsız ve zayıftı ki burada demokrasinin ayakta kalmasından endişe edilemeye başlanmıştı.²⁰ Demokrasinin gerilemesiyle de

¹⁶ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 16-18. Parti sözü, partinin bir hizip olmadığı düşüncesinin kabul edilmesiyle birlikte tedricen hizip kelimesinin yerini alarak kullanıma girmiştir. Giovanni Sartori, **Parties and Party Systems**, Colchester: ECPR Press, 2005, s. 3. XIX. yüzyılda Fransız ihtilali ve endüstri devriminin karşılıklı etkileşimiyle her iki devletin millet yapılarında meydana gelen ayrılıklar, milletlerin parti sistemlerinin de ilk düzenini oluşturdu. Moshe Maor, **Political Parties and Party Systems**, Newyork: Routledge, 1997, s. 23.

¹⁷ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 2-11.

¹⁸ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, 1. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 14.

¹⁹ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 21-22.

²⁰ Jean François Revel, **Demokrasi Çıkmazı**, (Çev. Necati Erkurt), İstanbul: Kelebek Yayınları, 1987, s. 11-12. Fransız başbakan Briand bir demecinde parlamentoların firkalar yüzünden iş göremez hale geldiğini, sürekli gürültülerle milletlerin işinin yüzüstü kaldığından yakınıyordu. Zamanın parlamentolarını dehşetli gürültüler çıkaran, içinde ve dışında yüzlerce insanın dolaştığı fabrikalara benzetiyor, paydos zamanı başarılın işi kontrol eden patronun bunca faaliyete rağmen “yarım metre bez bile” çıkaramadığını görünce haklı olarak kızdığı örneğini veriyordu. Bir diğer Fransız siyasetçi Clemenceau da demokrasiyi anlatan bir

otokrasi yükselmeye başladı. Otokrasi ise; halkın oyunu ve rızasını almaksızın kendi kendine iktidara gelen hükümet idaresidir.²¹ Bunun karşısında halkın rızasına ve açık oyuna dayanan hükümetlere de “demokrat hükümet” yani halk hükümeti denir. Halkın oy ve rızasının açık olması ise; şarttır. Nitekim devletler hukukunda zımnî yani gizli oy ve rızaya itibar edilmemektedir. Bir hükümete halkın tabî olması, o halkın kendiliğinden hükümete oy verip, onu kabullendiğinin ve o hükümetin meşruiyetini benimsediğinin işareti değildir. Bu durumun tersi, dürüst ve serbest seçim ile olmaktadır. Böylece otokrasilerin dayanağı kuvvet olmakta, demokrasi ise; serbest oy ve rızaya dayanmaktadır.²²

Otoriter rejimler, toplum hayatına nüfuz etmekle birlikte bazı grupların da çıkarlarının siyasal yönden ifadesini zora başvurarak yasaklamakta veya takip ettiği müdahaleci politikalarla bu menfaatlere biçim vermektedir. Otoriter rejimlerin en belirgin özelliği “sınırlı bir plüralizmdir”. Bu sınırlandırma hukuki veya fiili olabildiği, sadece siyasal guruplarla sınırlı olabileceği gibi çıkar gruplarını da kapsayabilir. Bu rejimlerde iktidara bazı grup ve kurumların görüşleri yansıtılarak gelinir ve iktidarda olanlar mevkilerini lider veya yönetici grubun güvenine borçludurlar. Fakat bunda kendi itibar ve nüfuzları da etkili olmaktadır.²³

Bir parti örgütünün demokratik olabilmesi için, parti yöneticilerinin parti mensupları tarafından serbest ve gizli oyla seçilmesi, parti programının genel kurul tarafından belirlenmesi, delegelerin genel kurulda üyeleri gerçek bir şekilde temsil etmesi, farklı eğilimlerin partide bir arada bulunabilmesi ve bunların dürüstçe tartışılması gerekir. Bunun karşısında partinin ileri gelenlerini merkez örgütü seçer, merkez örgütü yerel örgüte atamalar yapar, parti programı yöneticiler tarafından belirlenir, görüş ayrılıkları ve düşünce farklılıkları kabul görmez ve bunları benimseyenler partiden uzaklaştırılırsa bu parti,

kitabında; “mütemadiyen kavga, mütemadiyen gürültü. Muvafık, muhalif hatipler birbiri ardınca söz alıyorlar. Öyle muhaliflere rastladım ki gösteri için fasılasız dört gün söz söylediler. Bunları dinlemedim bile. Bu çeşit muhalefetin hürriyeti yıpratmakta olduğu artık su götürmez bir gerçektir. Varlığı ideal olacak partiler, inkılabı ruhuna sindirmiş, inkılabın bayrağını taşıyan, fikir aşılama, azim ve irade kamçılayıcı, yanlış doğruya çevirici ve samimi murakabe sistemlerini yürütücü, kül halinde memlekete hayırlı faydalı hizmetler edici hizmetler gören partilerdir” demekteydi. Cevdet Alap, “Parti Kongreleri Münasebetiyle Partiler ve Particilere Dair Bazı Fikirler”, **Yeniyol Gazetesi** (12 Ekim 1946).

²¹ Bunun yanında örneğin Almanya’da Hitler, o dönem 1919’da hazırlanan ve liberal bir anlayışa sahip Weimar Anayasası ve özel bir niteleme ile Weimar döneminde iktidara seçimle gelmiş, daha sonra totaliter bir devlet yapısı oluşturmuştu. İlhan Uzgel, “Batı Avrupa İle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, I, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 298-301.

²² Başgil, a.g.e., s. 13- 19.

²³ Linz, a.g.e., s. 139-140.

otoriter bir partidir.²⁴ Otokratik rejimlerin ortak özelliği, yönetenlerin seçimine yönetilenlerin her çeşit müdahalesinin önlenmesidir. Burada hükümet adeta “kendiliğinden” oluşmaktadır.²⁵

Otokrasinin bir başka şekli de diktatörlüktür. Büyük bir yenilgi, siyasi veya sosyal kargaşalık bu rejimin oluşmasında başlıca etkenlerdir. İhtilal veya hükümet darbesiyle iktidara gelinir. Diktatörlerin hükümetleri, iktidarda kalabilmek için zora başvurduklarından sürekli olmazlar. Diktatör bütün kuvvet ve yetkileri elinde bulundurduğu için buna monokrazi yani tek şahsın hâkimiyeti denir.²⁶ Otoriter rejimlerin birçoğu askeri darbelerle kurulmuş ve başlarında da askeri şahsiyetler bulunmuştur. İstisnalar hariç tutulduğu ve istikrarlı oldukları takdirde askeri rejimler, sivilleşme sürecinden geçerler. Türkiye’de Atatürk, ilerici, laik, demokratik fikir ve sembolleri seçerek “derin bir kültür devrimi” gerçekleştirmiş, geleneksel rejimi yıkmıştır. Batıdaki anayasal demokrasilerin “ön şartlarını” oluşturmak amacıyla modernleşmeyi ve özellikle de laikleşmeyi amaç edinmiş ve bunlar, “kurumsal kurallara” da yansımıştı. Uygulamada bu kurallara uyulmamıştı; fakat bu durum demokratik yönde gelişmeyi mümkün kılmıştı. Türkiye bürokratik bir askeri rejim olarak doğmuş, “tek partili mobilize edici otoriter rejimde” halkın siyasi sürece dahil olması düşünce olarak saklı tutulmuştur.²⁷

Parti sistemlerinde ise; konumuzun önemli bir bölümünü oluşturması itibarıyla tek parti sistemi üzerinde durmamız gerekmektedir. XX. yüzyıl, çok partili rejimle (partiler devleti) tek parti rejimini (parti devleti) hukukileştirmeye çalışan bir asırdır. Partilerin kurulup yaşayabilmesi için “demokrasi iklimi” gereklidir. Nitekim halk hâkimiyetinin kabul edildiği rejimlerde çeşitli siyasi partiler yaşayabilir. Demokratik idarelerin temelini oluşturan kişisel ve sosyal haklar, seçimlerin halka doğru inmesiyle birleşerek hürriyet havası oluşur.²⁸ Tek parti rejiminde ise demokrasinin gereklerinden olan hürriyet ve aktif siyasi hayat anlayışı yoktur. Burada devletle parti aynı varlıktır; “parti doktrini, resmi

²⁴ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 46.

²⁵ Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 13.

²⁶ Başgil, a.g.e., s. 16-17. Bu rejim yaygın fakat kısa ömürlüdür. Diktatör zor kullandığı için yine zora boyun eğerek devrilmektedir. Duverger, iktidarda kalsalar bile Türkiye’nin Atatürk’ten sonra “başkanlık monokrasisi” ne dönüştüğünü belirtmektedir. Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 30.

²⁷ Linz, a.g.e., s. 15-152. Atatürk demokrasinin bir eğitim işi olduğunun farkındaydı. Nitekim bunun için “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” kitabını yazdırmıştı. Kitapta demokratik bir düzenin kurumları ve kavramları tanıtılmaktadır. Bireysel özgürlükler, hoşgörü, saygı, kamuoyu, egemenlik ve basın özgürlüğü üzerinde önemle durulmaktadır. Mustafa Yılmaz, **Demokrasimizin Kültürel Temelleri**, 10. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2006, s. 75-76.

²⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 8-9.

hukuk nizamının kendisi veya temeli olmuştur”. Anayasadan, parti faaliyetlerini meşrulaştırmak için yararlanılır. Burada devletleşen bir parti söz konusudur.²⁹

Tek parti idaresindeki seçimlerde seçmenin tercihinine doğrudan müdahale edilmektedir. Seçmenlerin rolü, parti adayının onaylanması ile sınırlandırılmıştır. Burada aday tespiti, seçimin gerçek mahiyetini almaktadır.³⁰ Gerçekte parti tarafından seçilmelerine rağmen milletvekilleri gene de büyük bir propaganda ve tören gösterisine vesile teşkil edecek şekilde halkoyuna arz edilirler. Milletvekilleri parti tarafından seçilir, ancak halkın bunu mümkün mertebe geniş bir çoğunlukla tasdik etmesi de büyük önem taşımağa devam eder. Bu şekilde seçim ameliyesine müracaat, “rejime bir demokratik meşruiyet görünümü” kazandırır.³¹

Tek parti rejimi, XX. yüzyılın hükümet alanındaki bir yeniliğiydi. Tek parti devlette resmi bir rol oynamaktadır. Parti, hükümete en sadık olanları bir araya toplamakta ve en büyük dayanağı haline getirmektedir. Partiye giriş serbest olmamakla birlikte belli bir seçkinler topluluğu bu partiye girebilir. Parti böylece “kapalı bir kast” halini alır. Tek partinin başlıca amacı, hükümet ile halk arasındaki bağlantıyı sağlamaktır. Tek partide yönetenlerin kararı yönetilenlere açıklanır ve güçler bir merkezde toplanır. Gerçek iktidar, parti yöneticilerinin elindedir; bakanlar, milletvekilleri, yöneticiler ancak parti sayesinde var olmuşlardır ve partinin direktiflerine göre hareket ederler.³²

Tek parti halk yerine bir zümre veya sınıfa dayanarak, bu zümre veya sınıfın menfaatlerini doktrinleştirmeye çalışmakla birlikte bu doktrini bütün memlekete hakim kılmak istemektedir. Tek partinin düzenini sıkı ve sert bir disiplin oluşturmaktadır. İktidara geçmeden önce tek partilerin çoğu askeri hareket ve teşkilata sahip olup iktidarı da genellikle ihtilalle elde etmişlerdir. Tek parti, otoriterdir ve kendisine rakip olabilecek bir doktrin veya hareket programını kabul etmez. Karşısında fikir partilerinin kurulmasına tahammül edemez.³³

Tek parti sisteminde esas olan halkın birleşik bir topluluk haline getirilmesidir. Bunu da partinin ideolojisi tespit etmektedir. Bu bakımdan tek parti “terbiyeci ve yetiştiricidir”. Bu görevini askeri kurumlarla, her yere nüfuz eden teşkilatı ile bazen de

²⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 14.

³⁰ Duverger, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, s. 111.

³¹ Duverger, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, s. 114-115.

³² Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 41.

³³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, s. 66-67.

kurduğu çeşitli dernek, büro ve kulüplerle yapmaya çalışır.³⁴ Tek parti rejimlerinde “çevrenin” dilek ve istekleri “merkeze” yansıtılmakla birlikte iktidarın bunlara nasıl ve ne derecede cevap verdiği tartışmalıdır. Bu kapsamda aslında bu dilek ve isteklere cevap vermekten çok yönlendirme söz konusudur.³⁵ Tek parti sisteminde gerçek muhalefet, bizzat parti içerisinde bulunur. Nitekim parti toplantılarında hükümeti az çok serbest bir şekilde eleştirebilen muhalif gruplar ortaya çıkar. Bunları Türk siyasetinde de müşahade edebilmekteyiz.³⁶ Parti içi demokrasi ne kadar olursa olsun “vatandaşlık hakkının” tek parti üyeleriyle sınırlı oluşu, rejimin demokratik olarak nitelendirilmesine imkan vermez. Linz, bunun yanında parti içi demokrasinin hâkim olduğu bir sistemi, bunun olmadığı sistemden daha iyi bulmaktadır.³⁷

Türkiye’nin tek parti yönetimine geçişini Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na geçiş süreci ile birlikte Müdafaa-i Hukuk’un 1923 seçimlerinde türdeş bir parlamento oluşturmasıyla başlatmak mümkündür. Nitekim bu parlamento sayesinde önemli siyasal devrimler yapılabiliyordu. Cumhuriyet ilan edilmiş, halifelik kaldırılmıştı. Fakat Halk Fırkası içerisindeki muhalefet kısa zamanda kendini göstermiş ve Halk Fırkası’ndan bir kopuş süreci başlamıştı. Böylece Halk Fırkası’ndan ayrılanlar Terakkiperver Fırka’da buluşmuşlar ve yeni dönemin ilk muhalif fırkasını meydana getirmişlerdi. Ancak muhalefetin varlığına fazla tahammül edilememiş ve fırka doğu isyanı dolayısıyla kapatılmıştı. Bundan sonra Takrir-i Sükun kanunu çıkarılarak ülke yeni bir sıkı yönetim dönemine girmişti. Diğer taraftan inkılaplar da muhalefetsiz bir ortamda yapılmış, büyük bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştı. Fakat siyasal yönden Türkiye’de 1930’a gelindiğinde diktatör bir manzara ortaya çıkmıştı. Bunun için de Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesine gidilmiş, ancak ülkenin çok partili hayata hazır olmadığı anlaşılınca fırka kapatılmıştı. Bundan sonra ise, Türkiye’de tek parti idaresinin kurulmasına doğru yol alınmış, tek parti sistemi anlayış ve uygulamalarıyla bütün kurum ve kuruluşlara yerleşmişti.

Duverger, tek parti sisteminin muhtemelen gelecekte demokrasinin başlamasını mümkün kılacağını düşünmektedir. Duverger, her şeye rağmen suni seçimlerin seçimden habersiz halkları seçim usulüne alıştırdığını, şekilsel seçim ameliyelerinin, “demokrasinin

³⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, s. 70

³⁵ Öz, a.g.e., s. 14.

³⁶ Duverger, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, s. 162

³⁷ Linz, a.g.e., s. 24-25.

harici davranışlarını” öğrettiğini söylemektedir. Ona göre; Türk halkı yaptığı seçim jimnastiğini 20 yıl boyunca soyut şekilde yapmasaydı, 1950’de demokrasiye geçerken daha büyük güçlüklerle karşılaşabilirdi.³⁸ Duverger CHP’nin, “özünde pragmatik” bir tek parti olduğu görüşündeydi. Buna göre rejim faşist değildi; fakat demokratik de değildi. Seçimler plebisitten ibaret olduğu gibi; temel siyasi özgürlükler de sınırlıydı. Fakat Türkiye’de tek parti “suçlu vicdanına sahip olmuş” bu yönüyle faşist ya da komünist rejimlerden ayrılmıştır.³⁹ Yine ona göre; Türkiye’de tek parti sistemi her zaman bir vicdan azabı içinde yaşamış ve mevcut durumu hiçbir zaman ideal şekil olarak kabul etmemiştir; “bundan dolayı da diktatörlüğün hâkim olduğu bir bünyede demokrasi tohumlarının mevcudiyetlerini muhafaza edebilmeleri kabil olmuştu”.⁴⁰ Sartori de her toplumun kendine özgü siyasal şartları olduğunu ve Türkiye’de tek partiden çok partiye serbest genel seçimlerle geçildiğini, bunun da tek partili sistemlerle ilgili genellemeleri yıktığını söylemektedir.⁴¹

İttihat ve Terakki’den Cumhuriyete Siyasi Düşünce

Türk siyasi hayatını tahlil edebilmek için, Osmanlı’nın son dönemini, Jön Türklerin düşünce yapılarını ve fikirlerini, yönetimi imparatorluk yönetiminden devralan cumhuriyet idarecilerinin düşüncelerini ve bunların yeni devletteki uygulamalarını farklı yönleriyle incelemek gerekir. Cumhuriyete fikirleri ve zihniyetiyle miras kalan, son dönem Osmanlıya dolayısıyla Meşrutiyet’e damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti anlayışı ve uygulamaları olmuştu.⁴² Cemiyet, ilkin askeri tıbbiyede 1889’da “İttihad-ı Osmani” adıyla kurulmuş, aynı yıl Ahmet Rıza ile irtibat kurarak ve onun teklifiyle “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını almıştı. Cemiyet Meşrutiyet’in yeniden ilan edilmesine kadar yurt içi ve dışı şubeleriyle genişlemiş, çeşitli kollara ayrılmış ve cemiyette görüş farklılıkları oluşmuştu.⁴³ İTC ne inkılâpçı ne de ihtilalciydi, yalnız Kanun-i Esasi’nin

³⁸ Duverger, “Partiler ve Siyasal Rejimler”, s. 115.

³⁹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 17.

⁴⁰ Osman Okyar ve Mehmet Sayıtdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar’ın Anıları**, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 186.

⁴¹ Öz, a.g.e., s. 60.

⁴² Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 24.

⁴³ Bunun için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, I, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 51-69; Necmettin Alkan, **Mutalkiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamit ve Jön Türkler**, İstanbul: Selis Kitaplar, 2009, s. 115. Ahmet Bedevi Kuran cemiyetin kuruluş tarihi olarak 1892’yi vermektedir. Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, s. 45.

yeniden yürürlüğe konmasını ve uygulanmasını istiyordu. Fakat cemiyet, 1907'den itibaren ihtilalci olmaya ve bu doğrultuda çalışmalarını yaparak teşkilatlanmaya başlamıştır.⁴⁴

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte yapılan seçimlerde İTC'nin önünde duran en büyük sorun zihniyetine uygun aday bulmakta zorlanmasıydı. Bunun nedeni cemiyetin ülkenin büyük bir kısmında desteğe sahip olmamasıydı. Böylece Meclis, ittihatçı sayılamayacak olanlardan meydana gelmişti. Bunun sonucu olarak İTC Meclis'e hakim olmaya çalışmıştır.⁴⁵ Diğer taraftan İTC, politikalarına karşı meşrutiyete ve vatana ihanet ettiğini düşündüğü siyasilere karşı tedhiş metodu uygulamaya başlamıştı. Bunun sonucu olarak da siyasal cinayetler işlenmiştir.⁴⁶

Meşrutiyetin ilanından sonra yeni düzenden hoşlanmayanların girişimleriyle 31 Mart vakası meydana gelmişti. Ayaklanmanın temel nedeni İTC egemenliğine son vermektir. Ayaklanmayı tertip edenlerin kimler olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Bir kısım araştırmacı ayaklanmayı diktatörlüğe gitmek için İTC'nin bizzat kendisinin düzenlediğini iddia etmektedir. Bunun yanında olayı II. Abdülhamit'in eseri olarak görenler de mevcuttur. Bir diğer görüşe göre ise; ayaklanmayı Prens Sabahattin ve grubu, Ahrar Fırkası ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti düzenlemişti. Buların içerisinde ayaklanmanın önderliğini Ahrar Fırkası'nın yaptığına dair birçok kanıt vardır.⁴⁷ Yıllar sonra tekrar meşrutiyet ilan edilmişken bunun elden gideceği endişesi ile ayaklanma İTC'nin önderliğinde Rumeli'de oluşturulan Hareket Ordusu marifetiyle güçlü bir şekilde bastırılmıştır. Böylece Meclis tekrar İTC'nin güdümüne girmiş ve Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Meşrutiyetin getirdiği siyasal özgürlük, ayaklanma sonrası İTC'nin siyasi baskılarıyla büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, II/IV, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 294.

⁴⁵ Sina Akşin, "İttihat ve Terakki", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1423.

⁴⁶ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1424. Öyleki meclis bir çok etnik gurupa mensup mebuslardan oluşmuştu. Türk (171), Arap (61), Arnavut (32), Rum (26), Ermeni (12), Kürt (6), Sırp (4), Bulgar (4), Musevi (4), Dürzi (2), Maruni (1). Bunun yanında 323 mebusun 88'i İTC üyesi iken 235'i İTC Cemiyeti içersinde hiçbir zaman yer almadı. 88 mebusun ise 65'i Türk kökenli iken, 23'ü bunun dışındaydı. Ahmet Demirel, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 411.

⁴⁷ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1424. Bunun yanında çeşitli görüşlerin tartışmaları için bkz. Necmettin Alkan, **Selanik İstanbul'a Karşı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 325-343.

⁴⁸ Ahmet Turan Alkan, **Ordu-Siyaset İlişkisinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları**", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, II, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 427; Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1424-1426. Ali Cevat Bey, İstanbul'daki ayaklanmanın İTC Merkez-i Umumi'si tarafından abartıldığını, nitekim isyan hakkında tedbirlerin alındığını söylemektedir. Faik Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. 62.

1908-1913 dönemi genel olarak İTC'nin denetleme iktidarı olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemde cemiyet doğrudan doğruya iktidarı üzerine almayarak dolaylı yollardan iktidar olmaya ve iktidarı denetlemeye çalıştı. Tanzimat döneminde olduğu gibi iktidarı tamamen Tanzimat paşalarının eline bırakmadı. Hükümetlerin kurulup dağılmasında İTC ön planda yer almaktaydı.⁴⁹ İTC'nin isteği padişahı himayesinde tutmak, onu kendisinin desteğine muhtaç hissettirmek ve uysal bir Bâb-ı Âli oluşturmaktı.⁵⁰ Diğer taraftan İTC'nin politikalarını benimsemeyen ve aradığını bulamayanlar Ahrar Fırkası'nda birleştiler. Fırkanın eleştirdiği hususlar, İTC'nin gizli kapaklı yönetim modeli, iktidarda kurduğu tekel ve gizliliğin istibdada yol açabileceğiydi. Cemiyet'in devlet işlerine karışması, idarede tahakküm kurması ve orduyu siyasete karıştırması da ayrıca eleştirilen noktalardı.⁵¹

İTC, Meclis'in açılmasından sonra da yine gizli kalmayı yeğlemiştir. Ama ortada bir de İTC'nin meclisteki fırka grubu vardı. Bu nedenle İTC fırka-cemiyet ayrımına gitti. Cemiyet, yine varlığını devam ettirecek; fakat mebuslar da İTC fırkasını oluşturacaklardı. Bununla birlikte cemiyet, yine fırkaya hâkim olmuştur. Nitekim nizamnamelerdeki mekanizmalar cemiyetin fırka üzerinde denetim kurmasına yönelikti.⁵² İTC'nin bir özelliği de işlerini Abdülhamit tahtta iken olduğu gibi; ondan sonraki dönemlerde de gizli yürütmesiydi. Bu da onun komitacı zihniyetinin bir sonucuydu. Diğer taraftan cemiyet, devleti kurtarma amacıyla kurulduğundan bu yönde iktidar zorla ele geçirilmişti. Bu bakımdan cemiyette kendi tuttuğu siyasete muhalefet eden kişi, kurum ve fırkaları vatan haini olarak görme eğilimi hakim olmuştu. Buna göre; muhalefet ortadan kaldırılmıyordu. Keza bu anlayış çerçevesinde cemiyet türdeş olmayan fırka grubuna da tavır koydu ve merkez-i umumi grup üzerinde kesin denetim kurdu.⁵³

Balkan savaşının başlamasıyla meclissiz, sıkıyönetimli ve geçici kanunlarla ülkenin yönetildiği bir dönem açılmıştır. Bulgarların Edirne'yi almasıyla İTC'den bir grup Bâb-ı Âli'yi basarak sadrazam Kamil Paşa'yı istifaya zorlamış, buna karşı koymaya çalışan Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş ve Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Buna tepki gösteren muhalefet ise; hükümeti deviremeyince Mahmut Şevket Paşa'yı

⁴⁹ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1422.

⁵⁰ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", Hasan Celal Güzel ve Diğerleri (Ed.), **Türkler**, XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 298.

⁵¹ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1423.

⁵² Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1426.

⁵³ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1426-1427.

öldürmüştür. Bundan sonra I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkede hakim olan İTC, muhalefeti sindirmiş ve tek partili bir rejimle ülkeyi yönetmiştir.⁵⁴ Diğer taraftan İTC'nin inkılâpçı kimliği de bundan sonra ön plana çıkmış ve birçok alanda kanun yolu ile inkılâplar yapılmıştır.⁵⁵ İTC, 1916 kongresinden sonra milliyetçi ve laik bir program yürütmeye başlamıştır.⁵⁶

1913-1918 dönemi ise, İTC'nin tam iktidar dönemidir. Nitekim bunun göstergesi faal bir üyesi olan Said Halim Paşa'nın sadrazam olması ve diğer kabine üyelerinin de ittihatçı olmalarıdır. Bu dönemde muhalefet de tamamen baskı altına alınarak siyasetten tecrit edilmiştir.⁵⁷ Savaş yılları boyunca İTC içinde askeri kanat ile sivil kanat arasında çatışma devam etmiş, ancak savaşın bitimiyle birlikte İTC'nin üst düzey yönetimi yurt dışına çıkmak zorunda kalmıştı.⁵⁸ Fakat savaş sonrası dönemde İTC yine de kurulan yeni hükümetleri arka planda yönlendirmeye çalıştı. Son kongresinde İTC kendini feshetmiş, yerine Teceddüt Fırkası kurulmuştur. Yeni fırka ile cemiyet-fırka ayrımı ortadan kalkmış, İTC'nin inkılâpçı kimliği yerine liberal bir anlayış kabul edilmişti. İTC son bulmuştu; ancak ittihatçılık devam edecekti. Öyle ki; Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri esas olarak ittihatçılar tarafından meydana getirilmişti.⁵⁹

İTC'nin son kongresi, cemiyeti feshetmeye kararlıydı. Kurulması kararlaştırılan yeni fırkanın programı kongre tarafından hazırlanmıştı. Burada İTC'nin inkılâpçı anlayışı yerine liberal bir kimlik benimsenmişti. Böylece meclis-i umumi ve merkez-i umumiye ait yekiler milletvekillerinden kurulu 21 kişiden oluşan meclis-i idareye bırakılmıştı. Bununla cemiyet-fırka ikiliği firkadan yana son bulmuştu.⁶⁰

1908 ihtilali, memlekette eşitlik, hürriyet ve adalet gayesini temin etmek maksadıyla yapılmıştı. Ancak Türk siyasi tarihine ilk defa meclis çoğunluğu tahakkümü örneğini hediye etmişti. Hükümet partisi olarak İTC'nin siyasi iktidarı eline alması, fiili tek parti rejiminin de kurulmasını başlatmıştı. Çok parti rejimi ise, bir ideal olarak yaşatılmıştı.

⁵⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s. 301.

⁵⁵ Bayur, **Türk İnkılabı**, II/IV, s. 294-313.

⁵⁶ Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", Hasan Celal Güzel ve Diğerleri (Ed.), **Türkler**, XIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 425.

⁵⁷ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1432-1433.

⁵⁸ Talat, Enver ve Cemal Paşalar 2 Kasım'da Enver Paşa'nın yalısından bir Alman torpidosuna Odesa'ya kaçmış, buradan Almanya'ya geçmişlerdir. Çok geçmeden Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım, Azmi, Bedri beylerle İsmail Hakkı Paşa da kaçmışlardı. Bayur, **Türk İnkılabı**, III/IV, s. 779-780.

⁵⁹ Akşin, "İttihat ve Terakki", s. 1435.

⁶⁰ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s. 455.

Cemiyet, Türk siyasi tarihine, birkaç liderin hâkimiyeti altında kalmış bir siyasi partinin ilk örneğini de vermişti.⁶¹

Genel olarak bakıldığında, II. Abdülhamit döneminde kurulu düzene karşı yapılan her eleştiri İTC'ye mal edilmekte ve bu eleştirileri yapan herkes cemiyetin mensubu olarak algılanmaktaydı.⁶² II. Meşrutiyet'in ilanından sonra partileşen ve 1912'de iktidarı devralan İTC müspet işler de başarmıştı; fakat bunlar hürriyetin olmadığı bir ortamda gerçekleşmişti. Bunun yanında Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın yanındakilerin en bağlı ve özverili olanları ittihatçılardı.⁶³ Nitekim İzmir suikastı meselesiyle tasfiye edilen yöneticileri dışında, ittihatçıların büyük bölümü Halk Fırkası içinde yer alarak, ulus devlet politikacıları olarak siyasi hayatlarını sürdürdü.⁶⁴ Çünkü İTC kendisini devletin ruhu olarak görüyor ve bu yüzden de iktidardan düşmeyi tasavvur edemiyor, hükümet darbesini, zoru, milletin geleceği kaygısı ile meşrulaştırıyordu.⁶⁵ Nitekim II. Meşrutiyet sonrası ülkede çok sayıda partinin kurulduğu bir dönemde İTC, bunlara nazaran daha zengin ve organize olmuş durumdaydı. Üstelik ülkenin büyük bir bölümünde yönetim mekanizmasını elinde bulunduruyordu.⁶⁶ Hüseyin Cahit'in dediği gibi; "memlekette bir teşkilat idare kabiliyeti varsa, bu yalnız İttihat Terakki'de toplanmıştı".⁶⁷ İttihatçılık, "vatan kurtarıcılığını" ve bunun yorumunu tekeline alarak bu alanda siyaset üretecek tek unsur olma özelliğinden taviz vermiyordu.⁶⁸ İttihatçılık, mistik güce sahip bir ruh gibiydi. Yurt sevgisi çerçevesinde aynı ülkü etrafında birleşenleri güçlü bir dayanışma

⁶¹ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 24-35; Talat Paşa, **Hatıralarım ve Müdafaam**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006, s. 24.

⁶² Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, 2. Baskı, İstanbul: Nöbetçi Yayınları, 2008, s. 194-195.

⁶³ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s. 329; Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 38. Harp sonunda İttihatçılık İtilafçılık kavgaları vatan endişelerini unutturacak bir dereceyi bulmuştu. Hoşa gitmeyen birinin alınına ittihatçı damgasını yapıştırmak onu düşürmek için yeterliydi. Asım Us, **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1964, s. 20.

⁶⁴ Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme İhyadan İnşaya", Mehmet Ö. Alkan (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, I, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 136.

⁶⁵ Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, IX, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 372. 136.

⁶⁶ **Public Record Office/Foreign Office** 608/115, p. 15.

⁶⁷ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, 1. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990, s. 31.

⁶⁸ M. Şükrü Hanioglu, "İttihatçılık", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, IX, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 252; "Osmanlı imparatorluğu, zayıf bir at ile idare edilen eski bir bostan dolabına benziyordu. Bu zayıf atın, dinlenerek bu dolabı çevirmesiyle bostan bir dereceye kadar sulanır ve hayatını muhafaza edebilirdi. Zayıf at yerine genç bir küheylan konursa eski bostan onun hızlı hareketlerine tahammül edemeyerek parçalanacaktı. Sonraki, İttihat Terakki'nin genç idarecilerine benzetilebilirdi. İTC mensupları devletin başına geçince devletin gençlik gururu ile idare edilemeyeceğini geç anlamıştılar. Us, **Gördüklerim**, s. 171-172.

duygusu içinde tek bir varlık haline getiriyordu. Bu ruh coşkusu, inançlı ve içten ittihatçılar arasında sönmemişti.⁶⁹

İttihatçıların memleketi rakipsiz idare etmek isteyen tekelci zihniyeti, ülkede meşru bir muhalefetin kurulmasına ortamı müsait olmayan bir hale getirmişti.⁷⁰ İTC'nin paramiliter yapısı ve etkinliği, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasi oluşumlarını derinden etkileyecekti. Buna göre; son sözü, silahı elinde tutanların söyleyeceği her zaman hissettirilmiş ve bu durum sonraki zamanlarda da geçerli olmuştu. Bu inisiyatif hiçbir biçimde elden çıkarılmamağa çalışılmıştı.⁷¹ Nitekim cemiyetin ordu ve polis teşkilatı üzerinde fevkalade etkisi vardı.⁷² Böylece ittihatçı zihniyet otoriter, bireyci karşıtı, demokratik hareketleri toplumun geleceği için tehdit olarak görme anlayışına sahip olmuştu.⁷³ Bu da devletin geleceği ve menfaatleri bakımından devlet adına hareket eden “zinde güçlerin” ve hukuktan bağımsız fiillerin meşrulaşması sonucunu getirmişti.⁷⁴

Sultan Abdülhamit'in, 1876 Anayasası'nı askıya alma gerekçelerinden biri, halkın anayasalı yönetime hazır olmadığı ve eğitilerek modernliğe hazır hale getirilmesi lazım geldiği idi.⁷⁵ Böylece halka karşı temel bir güvensizlik daha işin başında mevcuttu; “Millette böyle duygular ancak talim ve terbiye ile uyanır” ifadesinde halka yukarıdan bakan bir edâ söz konusuydu.⁷⁶ Bunun yanında cehalet de imparatorluğun büyük bir yarasıydı. Halk, “Kanun-i Esasi'yi köylerde değil pazarlarda biliyordu”. Dr. Nazım da halkın anayasayı anlayamayacak durumda olduğunu söylemekteydi. Meşrutiyet ilan edilmişti; fakat halk, meşrutiyeti anlayacak seviye ve kültürden yoksundu.⁷⁷ Bu durum halka karşı güvensizlik duygusu oluşturmakta, halkın iptidailiği dolayısıyla bir muhalefet hareketine iştirak ettirilemeyeceği inancını besletmekteydi.⁷⁸ Bunun yanında Osmanlı

⁶⁹ Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 85.

⁷⁰ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, I, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s. 30.

⁷¹ Ahmet Çiğdem, “Entelektüeller ve İdeolojiler”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, IX, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 124.

⁷² **PRO/FO** 608/115, p. 6.

⁷³ Hanioğlu, a.g.m., s. 255-256.

⁷⁴ Tanıl Bora, “Uzmanlaşma İle Popülerizasyon Arasında Aydın”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, IX, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 128.

⁷⁵ Mete Tunçay, “İkna(İnandırma) Yerine Tecebbür(Zorlama)”, Ahmet Insel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 95.

⁷⁶ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964, s. 137.

⁷⁷ Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 48; Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 92-93.

⁷⁸ Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, s. 61.

Devleti'nde halka aktif bir değer verilmemişti.⁷⁹ Buna göre; “istibdatçı bir padişahı tahtta tutan ve buna hançer sokacak bir fert çıkaramayan millet”, kıymetsiz addedilmiş ve halktan ümit kesilmişti. Bunun neticesi olarak artık anlamsız bulunan halk ile iş görme fikri tamamen bir kenara bırakılmış, halkçılık düşüncesinden vazgeçilmiş ve hatta nefret edilmeğe başlanmıştı. Nitekim halk, kurguda kendine yüklenen görevi yerine getirmemekteydi.⁸⁰

Türk inkılabına çeşitli yönleriyle öncülük eden Fransız İhtilali'nin ideolojik çerçevesini hazırlayan Aydınlanma Çağı'nın bir ürünü de aydın despotizmiydi. Aydın despotlar, akla ve bilime inanarak halkı küçümsemişler, “güdümesi gereken bir sürü” olarak görmüşlerdi.⁸¹ Böylece Batı'nın sırlarına hakim olduğunu düşünen bir “teknokrat zümresi” siyasi hayata egemen olmaya başlamıştı.⁸² İTC iktidardan düştüğünde halktan kopmuştu; ancak bundan sonra bile karizmasını devam ettirebilmişti. İttihatçılar, kendilerini imparatorluğun biricik kurtarıcısı gördükleri için tek gerçek onlardaydı.⁸³

Halk, ittihatçı anlayış tarafından gereğinde davanın başarısı önünde bir engel olarak görülmüştü ve böylece halka rağmen halkçı olmanın gerekli olduğu savunulmaya başlanmıştı. Meclis çoğunluğunu arkasına alarak halk adına konuşmak İTC'ye önemli bir üstünlük kazandırıyor. Halk, bu anlamda bir meşruiyet kaynağı olmuştu; fakat “toplumsal mühendislik çabaları” önünde engel teşkil etmekteydi.⁸⁴ Meşrutiyetçi

⁷⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 93.

⁸⁰ M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük(1889-1902)**, I, İletişim Yayınları, s. 611-613. Halkı meşrutiyet, hürriyet peşinde nümayişe sürüklemek de çok zordu. Yaşasın özgürlük, yaşasın meşrutiyet, yaşasın anayasa diye çıkarılacak sese çevrenin katılması çok şüpheliydi. Halkın çoğu zaten okuma yazma bilmiyordu ve bu sözlerden hiçbir şey anlamayacaklardı. Halkı bağırtmak için bir yol vardı o da onun anlayabileceği “padişahım çok yaşa” idi. Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 30-31. Nitekim halk meşrutiyet ilan edildiğinde “hürriyet oldu” diyor fakat hürriyetin anlamını bilmiyordu. Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 125. 1908 ile gelen hürriyet, Namık Kemal'den gelen hürriyet ideolojisini yalanlayınca, devrim (inkılap) kavramı kuvvetlenmeye, topluma doğru dönüp bakma eğilimi de şiddetlenmeye başladı. Niyazi Berkes, **Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 74.

⁸¹ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde**, s. 335.

⁸² Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, s. 178.

⁸³ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 1994, s. 246-247. I. Dünya Savaşı yıllarında sadrazam Sait Halim Paşa'nın yalısında hükümet erkânıyla bazı ileri gelen şahsiyetler, üçer beşer kişilik gruplar halinde konuşurlarken Enver Paşa'nın gözüne ayan reisi Rıfat Bey takılmış, yanındakilere siyasetten bahsedildiğini ve Rıfat Bey'in orada gereksiz olduğunu söylemişti. Bundan alınan Rıfat Bey, kendisinin ayan reisi olduğunu ve kendisinden saklanacak herhangi bir devlet işinin olamayacağını söyleyerek sadrazamın yanına gitmişti. Sait Halim Paşa da onun bu durumuna gülerek; “bunda darılacak ne var, onlar yalnız senden değil benden de birçok gizli işleri vardır” diyerek Rıfat Bey'i teselli etmişti. Us, **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, s. 174.

⁸⁴ Hanioglu, a.g.m., s. 253-254.

yönetimin temeli olan seçimler de “salt bir gösteriş ve oyuncak” haline gelmişti. Seçimlerin bütün amacı, İTC’nin güvenilebileceği bir çoğunluk ortaya çıkarmaktı.⁸⁵

Birey, birey olarak değil; ancak toplum içinde vardı. İttihatçı anlayışta, demokratik örgütlenme ve karar alma mekanizmaları reddediliyor ve bunlar sakıncalı görülüyordu. Bu durum Ziya Gökalp’in dizelerinde kendini göstermekteydi; “Gözlerimi kaparım vazifemi yaparım, benim hakkım, menfaatim, arzum yok vazifem var, başka şeye lüzum yok”.⁸⁶

İTC’nin karşısında II. Meşrutiyet döneminin siyasi hayatını ve Cumhuriyet döneminin de siyasi düşünce ve anlayışı etkileyen ve bir siyasi kanat akımı oluşturan fırka ise Hürriyet ve İtilaf’tır. HİF, II. Meşrutiyet döneminin en güçlü ve büyük muhalefet partisidir. Fırka kurulduğu zamanda içte ve dışta karışık bir durum yaşanmaktaydı. İçerde parlamento karışmış, dışarıda İtalya Trablusgarp’a saldırmıştı.⁸⁷ Meclisteki çeşitli fırkalar İTC’ye karşı istenilen muhalefeti yapamamaktaydı. Fırkanın kurucularından Rıza Nur, önceden beri bu fırkaları bir çatı altında toplayarak İTC’ye büyük bir darbe indirmek için girişimlerde ve telkinlerde bulunuyordu.⁸⁸ Meclisin yeniden açılmasıyla birlikte tartışmalar da beraberinde gelmiştir. 31 Mart vakasından sonra sıkıyönetimin ilan edilmesi, Divan-ı Harp’in kurulması ve oluşan baskı ortamı, kısa sürede İTC’ye karşı ortak bir fikir anlayışından, düşünsel bazda birliktelikten yoksun bir grup milletvekilinin muhalif bir fırkada birleşmesine neden olmuştur. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ile Ahali Fırkası bu yeni fırkanın kurucu unsurlarındandı.⁸⁹ 21 Kasım 1911’de kurulan HİF’in kurucuları arasında Damat Ferit ve miralay Sadık Bey de bulunmaktaydı. İTC’yi eleştiren hemen her kesim HİF içerisinde kendine yer bulabilmiştir.⁹⁰ HİF’in kurulma haberinin gazetelerde duyurulması İTC’de telaşa ve üzüntüye sebep olmuştu.⁹¹ HİF ülkede gayr-i memnunların toplandığı bir fırka olmuştur. Bunlar içerisinde eski ittihatçılar, ahrarcılar, demokratlar, sosyalistler gibi çok çeşitli bir yelpazede topluluklarla, hırslı siyasetçiler ve azınlık milletvekilleri vardı. Fırka bunun yanında temiz ve samimi aydın bir grubu da içerisinde

⁸⁵ Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 183. Bunun yanında; “hürriyet ilacının dozu itidal çerçevesi içerisinde tutulamamıştı. Bunda, iktidarı elinde tutanlar kadar muhalefet rolü oynayanların da mesuliyetleri vardı. Demokrasi rejiminde memlekete rehberlik edecek Türk aydınlarının şahsi menfaat ve rekabet ile birbirlerinden ayrılmış olmaları demokrasi hareketinin baltalanmasına sebep olmuştu”. Us, **Gördüklerim**, s. 181.

⁸⁶ Hanioglu, a.g.m., s. 250.

⁸⁷ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, I, s. 295.

⁸⁸ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1996, s. 19.

⁸⁹ Kurtuluş Kayalı, “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, V, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1437-1438.

⁹⁰ Kayalı, a.g.m., s. 1438.

⁹¹ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, s. 23.

barındırmaktaydı. Burada tek tek muhalefet İTC'ye karşı bir güç oluşturamadığından “vurucu bir güç” halinde birleşme söz konusudur. Böylece İTC iktidarını ve tekeli devirmek amaçlanmıştır.⁹² Diğer taraftan HİF'in 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçimleri kazanması, Said paşa kabinesi hakkında verilen gensoru önergesinde yüksek sayıda oy çıkmasında etken olması, İTC'yi Kanun-i Esasi'de değişiklikler yapmaya ve meclisi feshedebilmeyi kolaylaştırmaya götürmüştü. Böylece 35. Madde, padişahın Ayan Meclisi'nin onayını aldıktan sonra meclisi feshedebilir şeklinde değiştirilmişti. Meclisin feshinden sonra yapılan 1912 seçimleri tarihe İTC'nin baskısı altında icra edildiği için “sopalı seçimler” olarak geçmiştir. 286 üyeli meclise HİF'den 15 milletvekili seçilmişti. Bununla meclis içerisindeki etkinliği kaybolan HİF, İTC'ye karşı muhalefeti başka yollardan gerçekleştirmeye başlamıştı.⁹³

Mütareke döneminde HİF, savaştan yenilgiyle ayrılmanın millete mal edilemeyeceğini, bunda gerçek sorumlunun “istibdatçı bir kafaya sahip olan hırslı bir kafaya” ait olduğunu ilan etmişti. HİF bu dönemde Damat Ferit hükümetlerinde etkin oldu. Bunun yanında fikir birliği içerisinde olmayan fırkada tartışmalar eksik olmamış, şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin grubu ile Sadık Bey grubu çatışmıştır. Bunun sonucunda yeni bir fırka, Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulmuştur. HİF, Milli Mücadele süreci içerisinde ortadan kalkmıştır.⁹⁴

Devletin kurtarılmasının hemen her kesimde ittihad-ı anasırın sağlanmasıyla başarılacağı kanaati hâkimdi. HİF de bu çerçevede bu amaca ulaşabilmek için Sabahattin Bey'in adem-i merkeziyet usulünü kabul etmişti. Bunda İTC'nin merkeziyetçi anlayışına tepki de söz konusudur. İttihad-ı anasır anlayışı içerisinde devletin çeşitli unsurlarına yaşama hakkı tanınarak siyasi birliktelik sağlanacak, böylece karşılaşılan tehlikeler ortadan kalkarak, devletin bekası sağlanacaktı. Bunu başaracak olan da geniş bir hürriyet anlayışının benimsenmesiydi. Nitekim memleket şiddet ve baskıdan dolayı birçok sıkıntı çekmişti. Böylece azınlık haklarının korunması ön plana çıkmaktaydı.⁹⁵ HİF'in programında parlamentarizm ve demokrasi esasları kabul edilmişti.⁹⁶

⁹² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, I, s. 296-298; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s. 43.

⁹³ Kayalı, a.g.m., s. 1438-1439

⁹⁴ Kayalı, a.g.m., s. 1439.

⁹⁵ Birinci, a.g.e., s. 56-61.

⁹⁶ Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** s. 27.

HİF, meclisin hükümet karşısında daha güçlü olmasını savunuyor, ordunun siyasetten ayrılmasını benimsiyor, sıkıyönetim ilan hakkının ve süresinin kayıt altına alınmasını istiyordu. HİF, İdari teşkilatlanmada “tevsii-i mezuniyet ve tefrik-i vezaiif” taraftarıydı. İktisat alanında ise, temelde liberal bir anlayışa sahipti.⁹⁷

HİF de tıpkı İTC gibi bir sınıf partisi değildi ve üstelik halktan da kopuktu.⁹⁸ HİF’in muhalefet anlayışında daha ziyade İTC eleştirisi ön plana çıkmaktadır. Birçok farklı eleştiri HİF içersinde yer alabilmiştir. Bu yönüyle HİF muhalefetinin kapsayıcı bir yönü bulunmaktadır. İktidarda olan İTC de muhalefetin iktidara gelmesini ve demokratik seçimi engellemeye çalışmaktaydı. Türkiye’de meclislere baktığımızda II. Meşrutiyet’in ilk meclisi ile mütareke döneminde kurulan I. TBMM’nin özgür meclisler olduğunu görürüz. İki meclisin de kısa sayılabilecek bir sürede tasfiye edilmeleri Türk siyasetinde muhalefete tahammülsüzlüğün bir göstergesi olarak sayılabilir. Böylece muhalefet damgalanmış olmaktadır.⁹⁹ Türkiye’de muhalefetin özellikleri arasında yer alan gerçeklerden kopukluk ve devlet idaresinde tecrübesiz olması, muhalefeti “hırçınlaştırmıştır”. Buna karşın iktidarlar da her türlü olumsuzlukların ve fesatların kaynağı olarak muhalefeti görme anlayışına sahip olmuşlardır. Bu yüzden muhalefet, ortadan kaldırılması gereken bir oluşum olarak görülmüştür.¹⁰⁰

II. Meşrutiyet döneminde, “kemikleşmiş bir siyasal kutuplaşma” meydana gelmiştir. Dış faktörler, devleti kurtarma anlayışı çerçevesinde muhalefeti de ortadan kaldırmayı meşrulaştırmaktaydı.¹⁰¹ II. Meşrutiyet döneminde özgürlüklerin ve demokrasinin araç olarak görülmesiyle muhalefet de kolaylıkla ortadan kaldırılabilmiştir. Siyasi parti mücadeleleri de halka dayanmamıştır.¹⁰²

II. Meşrutiyet dönemi, I. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla fiilen sonra ermişti. Savaş sonunda ise yeni bir dönem başlamış, artık ülke düşman istilasından kurtulmak için mücadele vermekteydi. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının ülkenin geleceğinde etkin bir rol üstlenmesidir.

⁹⁷ Birinci, a.g.e., s. 61-64.

⁹⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, I, s. 309.

⁹⁹ Kayalı, a.g.m., s. 1443.

¹⁰⁰ Kayalı, a.g.m., s. 1443.

¹⁰¹ Kayalı, a.g.m., s. 1436.

¹⁰² Kayalı, a.g.m., s. 1437.

Sivas Kongresi'nde her türlü fırka cereyanlarından uzak olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, Birinci Meclis'te ise cemiyet adına Birinci Grup teşkil edilmişti. Birinci Grup, İkinci Meclis dönemi öncesinde firkalaşmaya doğru yol almış, Nisan'da Dokuz Umde Beyannamesi'ni yayınlarak seçimlere girmişti. Bu beyanname ile ilan edilen fırka ancak tüzük çalışmaları sonunda 11 Eylül'de kurulabildi.¹⁰³ Fırka, 10 Kasım 1924'te isminin önüne cumhuriyet kelimesini eklemiş, 1935 kurultayında Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. Halk Fırkası, devletin resmi partisi olmuştu. Cumhurbaşkanı'nın firkanın grup ve genel idare heyetinin doğal başkanı olması bunun bir göstergesiydi.¹⁰⁴ Fırka ile hükümet arasında bir farklılık yoktu. Nitekim parti dendiğinde hükümet anlaşılmaktaydı.¹⁰⁵ 1924 baharında Halk Fırkası henüz meclis grubundan oluşmaktaydı. Bunun için milletvekilleri illerde teşkilat yapmak üzere görevlendirilmişler ve milletvekilleri de illere mutemetler atanmışlardı. Böylece Halk Fırkası yerel düzeyde örgütlenmeye başlamıştı.¹⁰⁶ Bundan sonra sancaklar vilayetlere dönüştürülmüş ve vilayetler 14 mıntıkaya ayrılarak başlarına birer müfettiş getirilmek suretiyle idari bir yapılanmaya gidilmişti. Örgütlenmede merkeziyetçi ve otokratik bir anlayış hâkimdi. Nitekim mıntika müfettişleri fırka genel idaresince atanmakta ve vilayetlerde bulunan mutemetler de yine merkezden atanmaktaydı. Diğer taraftan yerel örgütlerle merkez ve parti ile hükümet arasında çatışma yaşanmaya başlamıştır. Demokrasinin ortadan kaldırılması ise; hükümetin firkaya, firkanın da yerel örgütlere egemen olmasıyla olmuştur.¹⁰⁷

CHF üyeleri menfaat sağlama yerine, hizmet anlayışını benimsemelerine rağmen; kuruluş döneminde yerel örgütler, merkezden iş konusunda iltimas istemekteydiler. Nitekim bu durum CHF'nin tüzüklerinde de belirli şartlarda yer almıştır. Yine bu dönemde yerel örgütler, tabanın isteklerini merkeze iletmedikleri gibi, kimileri için fırka liderleri gözünde olumlu bir imaj oluşturma gayretinin gösterildiği yerler olmuştur.¹⁰⁸

¹⁰³ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmelerin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, VII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1967.

¹⁰⁴ Mete Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2019; Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 559-560.

¹⁰⁵ Feroz Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, VII, İstanbul: İletişim yayınları, 1983, s. 1992.

¹⁰⁶ Tunçay, "Siyasal Gelişmelerin Evreleri", s. 1968.

¹⁰⁷ Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi", s. 2019-2020

¹⁰⁸ Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi", s. 2020.

1927 kongresi CHF açısından önemli bir yapı taşıdır. Kongrede Nutuk onaylanmış, firkanın millete dayandığı, hükümeti ve memleketi kapsayan “milli bir fırka” olduğu ifade edilmiştir. Buradan bütün teşekkül idarecilerinin hatta köy muhtarlarına varıncaya kadar adaylıklarının fırka müfettişleri tarafından onaylanacağı belirtilmekle fırka, umumi hayat üzerinde kapsayıcı olmak amacıyla olduğunu göstermişti. 1931 kurultayında Altı Umde ilk kez yer almış, Türk Ocakları'nın kapatılması ve yerine Halkevlerinin kurulması kararlaştırılmıştı. 1935 kurultayında partinin tekçi ve kapsayıcı yönü vurgulanmış, cumhuriyetin bir parti devleti olduğu, partinin devletle birlikte çalıştığı üzerinde durulmuş, liberalizmin çöktüğü belirtilerek devletçilik ön plana çıkarılmıştır. Atatürk'ün ölümüyle birlikte toplanan olağanüstü 1938 kongresinde Atatürk'ün, partinin ebedi başkanı olması kararlaştırılmış, cumhuriyetin kurucusu olarak değişmez genel başkanlık kurulmuş ve partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü olmuştur. Diğer taraftan Halkodaları ve Köy Enstitüleri'nin açılma kararı alınmıştır. 1939 kurultayında ise; murakabe amacıyla müstakil grup kurulması kararlaştırılmış, iç işleri bakanının parti genel sekreteri olması, valilerin parti il başkanı olması uygulamalarına son verilmiştir. 1943 kurultayı, tek parti döneminin son kurultayıdır ve burada parti program ve prensipleri korunmuştur. 1946 olağanüstü kurultayı ise; yeni rejim karşısında partinin durumunu tayin etmek üzere toplanmıştı. Burada tek dereceli seçim usulü kabul edilmiş, cemiyet kurma özgürlüğü getirilmiştir. Şef ve değişmez genel başkan unvanları kaldırılmıştır.¹⁰⁹

Cumhuriyet idaresi de İTC döneminde olduğu gibi mutlak iktidara geçmesinden sonra bir reform programına başlamış ve otoriter bir yönetim biçimi kurmuştu. Nitekim inkılaplar milletlerin hayatında kaçınılmazdı; ancak diğer taraftan devrimler despotizmle sonuçlanabilirdi. Fakat milletler için, kendilerine daha önce kapanmış olan yolları da açabilirdi. Buradan reform hızı daha yavaş olacak olan demokratik sistemle, köktenci önlemler için daha çok olanağa sahip olacak olan otoriter sistem arasında yapılacak tercih ikincisinden yana olmuştu.¹¹⁰

Cumhuriyetin inkılapçı idarecileri halkı eğitimsiz olarak görmüş, bunun yanında halkın hurafelere bağlı olduğunu, iradesinin özgür olmadığını ve böylece gerçeği göremeyeceğini düşünmüştü. Buna göre; batılılaşma yolunda inkılaplar, demokratik yöntemlerle gerçekleştirilemeyeceği için halk adına, aydın kesim tarafından (cumhuriyetin

¹⁰⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 568-576.

¹¹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s. 239; Ünüvar, a.g.m., s. 138.

seçkin kadrosu) hayata geçirilebilir ve halka benimsetilebilirdi. Bu yöntem jakobenist (tepeden inme) ve halka karşı tutumu da paternalistti (babacı). Böylece halkın iyiliği için ve fakat gerektiğinde halka rağmen davranabilecek otoriter ve muhalefetsiz bir yönetim anlayışı benimsenmişti. Bu yaklaşımda, halka rağmen zorla yapma anlayışı hâkimdir. Yine bu aydın kesim toplumu aşağıdan yukarıya doğru değiştirmeyi ya da kitlelerin siyasal katılımını genişletmeyi düşünmemişlerdi. Kitlelerle aralarındaki kültürel farklılığı ve zihniyet çatışmasını ortadan kaldırmak yerine bundan yararlanmayı tercih etmişlerdi¹¹¹

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası'nın halk adına ve halk için devleti idare etmek üzere kurulduğunu, çeşitli sınıfların çıkarları birbirine bağlı olduğu için Halk Fırkası'nın bütün halkı temsil edeceğini ve halka siyasi eğitim verecek bir okul görevi üstleneceğini ilan etmişti.¹¹² Fakat cumhuriyet döneminde CHP, teşkilatı valilerin ve kaymakamların eline teslim ettikten sonra halk ile alakasını kesti ve tamamıyla bürokratik bir şekil aldı.¹¹³ Bu kuşağa karşı çıkan milliyetçi muhafazakâr aydınlar bile kendilerini devlete konumlandırmışlardı. Diğer taraftan bu muhalif milliyetçi muhafazakâr aydınlar bile toplumsal değişimin yukarıdan aşağıya uygulanabileceğine dair inançlarını Kemalizm'den öğrenmişlerdi.¹¹⁴ Halk Partisi, tek partili yıllar boyunca bir kadro partisi olarak kaldı.¹¹⁵

¹¹¹ Hasan Ünder, "Atatürk İmgisinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 142-143; Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, 2. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları, 1993, s. 37; Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, İstanbul: Türkiye Basımevi, 1956, s. 27; Nur Betül Çelik, "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem", Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce- Kemalizm**, II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 77; Şükrü Karatepe, **Tek Parti Dönemi**, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayınları, 2001, s. 44-45.

¹¹² Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları(1922-1923)**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 157-158. Viyana Üniversitesi profesörlerinden Baksa'ya göre Mustafa Kemal, demokraside o zamana kadar tanınmamış olan tek parti sistemini oluşturmakla ilk önemli adımı atmış, sonraları faşizm ve nasyonal sosyalizmde görülecek sistemi kurmuştur. "Ecnebi Gözüyle Türk İnkılâbı" (Şubat 1938), **İnan Dergisi**, (8).

¹¹³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 158.

¹¹⁴ Şükrü Argın, "Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, IX, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 107. İnkılabın merkezi olması lazım gelen Halk Fırkası, birçok yerde menfaatçilerin elinde ve emrinde çalışıyordu. Her devirde fırkaların başına geçerek ve arasına karışarak nüfuz elde eden "profesyoneller ve mütegalibeler", fırkayı da idare etmekteydi. Belediye, ticaret odası, meslek kuruluşları, hayır cemiyetleri, şirketler vs. her nerede bir topluluk varsa bunlar buralara giriyorlar ve istediklerini "firka emridir" diyerek seçtiriyorlardı. Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. Baskı, Ankara: AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, 1981, s. 21. Milli Mücadele'de ittihatçılık bir taraftan lanetlenirken, diğer taraftan Bab-ı Âli bürokrasisi inkılâpçı hükümete nüfuz etmekteydi. Timur, a.g.e., s. 61.

¹¹⁵ Karatepe, a.g.e., s. 46. Partinin taşra temsilcilerinin büyük kongredeki oranı, milletvekillerinin oranına göre oldukça düşük bir düzeydeydi. Delegelerin oranı, tek parti dönemi boyunca % 40'ı aşamadı. Bu, parti yönetiminin kendi mahalli örgütüne yeterince güvenmediğini göstermekteydi. İllerden gelen delegeler arasında yer alan il başkanlarının önemli bir kısmının merkezden atananlar olduğu düşünüldüğünde büyük kongre, TBMM'den farklı bir yapıya sahip değildi. Mahalli parti örgütlerinin, partinin yetkili karar ve

Parti ile hükümetin bir elden idaresi döneminde hükümet, kendi partisinin varlığına bile tahammül edemeyecek bir döneme girdi ve daha dar bir rejim kuruldu.¹¹⁶

Tek parti sisteminde toplum, dayanışma içerisinde sınıfsız olarak görülmekle demokrasiye karşı takınılan tavır olumsuzdu.¹¹⁷ Burada tek dereceli seçimler amaç olmakla birlikte vatandaşı, seçeceğini tanıyabilecek vasıflarla donatmak için, “siyasi terbiye okulu olan tek parti içinde ona rüşünü kazandırmak” gerekecekti. Halkı, yakından tanıdığı ve güvendiği insanları yani ikinci seçmenleri seçmekte serbest bırakmak, demokrasinin gereklerine daha uygun görülmekteydi.¹¹⁸ Milletvekili ise; inkılâbı gerçekleştirmeye çalışan partinin hakkıydı. Buna göre milletvekilinin partinin salahiyetinde bulunması inkılâp adına gerekliydi.¹¹⁹

Demokrasinin bir gereği olan parlamentarizm, toplanma ve cemiyet kurmada serbestlik hakkı üzerine birçok siyasal partinin kuruluşundan doğmuştu. Fakat hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olması ve parlamento tarafından murakabe edilmesi işi, çok partili ülkelerde devlet çalışmasını güçleştirmişti. Böylece millet adına iş başına gelme iddiasında bulunan parlamentarizmin çok partili hayatı öyle bir vaziyete gelmişti ki; çeşit çeşit partili parlamentoda iş yapacak derecede güçlü parti bulunamamıştı. Bu durum, istikrarlı bir devlet çalışmasını imkânsız hale getirdi ve böylece koalisyonlar oluşmaya başladı. Neticede parti ve sınıf menfaati kaygısı oluştu. Bu keşmekeşlik, idare ve siyasi hayatta birlik sağlanmasına olumsuz etkiler yaptı.¹²⁰ Şevket Süreyya'nın dediği gibi, günün ihtiyaçlarına cevap veremeyen ve gerçekte de varmak istediği amaca ulaşamayan demokrasi rejiminin tezatları, bu rejimi yıkmak üzereydi ve bütün Avrupa'nın demokratik devletleri bu tezatlar karşısında bunalmaktaydı.¹²¹ Fransa gibi hürriyet ve eşitlik için iki yüzyıldan fazla çarpışılmış, kan dökülmüş, düzenli bir demokrasi kurmak için çalışılmış bir ülkede parlamentarizm öyle bir şekle girmişti ki; artık bu kurumun çöktüğünü Fransızların kendileri de söyler olmuşlardı.¹²² Türkiye'de tek parti düzeninde ise;

yönetim organlarındaki temsil hakkının sınırlandırılmış olması tabanın dilek ve isteklerini parti hiyerarşisinde etkin bir şekilde duyurma imkânını ortadan kaldırmıştı. Öz, a.g.e., s. 188.

¹¹⁶ Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 247.

¹¹⁷ Levent Köker, “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 108-109.

¹¹⁸ Parla, a.g.e., s. 33.

¹¹⁹ Şeref Aykut, **Kemalizm (CHP Programının İzahı)**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008, s. 27.

¹²⁰ **Yeniol Gazetesi** (9 Mayıs 1936).

¹²¹ Sermet Yekta (1 Mart 1933), “İnkılâp ve Demokrasi”, **Akın Dergisi**, (23).

¹²² Aykut, a.g.e., s. 18.

liberalizm ve parlamentarizm gibi demokratik aygıtlara gerek kalmamaktaydı buna göre; “Biz parlamentocu değiliz. Bizim partimiz bütün anlamı ile devletin her yanını elinde ve gözü önünde tutarak yaratıcı ve yapıcıdır. Kuvvetlerin aralarındaki denklığı, düzenliği kamutay bir düziye korumaktadır”.¹²³ “Parlamentarizmin bu çarpışmada muhtelif partilerin her birini her tarafa çeken tatbikatından ve tahribatından TBMM hususi çalışma tarzı ile yeni devleti uzak bulundurmuştu”.¹²⁴

Türk siyasetinde demokrasiden, Batı tipi temsili demokrasi yani liberal demokrasi anlaşılmıyordu. CHP, demokrasiyi, halk yararına çalışmak olarak tanımlamaktaydı; “partinin toplumu modernleştirici yönü, halk yararına olması dolayısıyla demokratikti”.¹²⁵ Bu doğrultuda Türk inkılâbında demokrasi, halk hakimiyeti yerine halk hâkimiyetinin menfaati şeklinde anlaşılabilirdi.¹²⁶ 1927 CHF Tüzüğü’nde partinin cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi bir parti olduğu söyleniyor, cumhuriyetin amaçları arasında itibar, refah, ulusal egemenlik, bağımsızlık, zorba ve baskıcı yönetimden kurtulma sayılıyor; fakat demokrasiden bahsedilmiyordu. 1947’ye kadar da neredeyse bu kelime hiç geçmeyecekti.¹²⁷ Meclis seçimlerle oluşuyordu; fakat seçimler bir formalitenin yerine getirilmesi için yapılmaktaydı. Bu durum yalnız meclis için geçerli değildi. Nitekim herhangi bir yerde yapılacak seçim için de aynı şey söylenebilirdi. Buna göre manzara demokrasi manzarasıydı. Recep Peker Bey kendini bu manzaraya öyle kaptırmıştı ki 1946’da, “şimdiye kadar başka partilerin kurulmasına müsaade edilmediğini ilk defa işittiğini, kim müracaat etti de reddedildi”, diyebilmekteydi.¹²⁸

Türk demokrasisinde murakabe ise; kendine özgü bir yapı ile işlemekteydi. Buna göre; her sene toplanan CHP ocak ve nahiye kongreleriyle ilçe ve il kongreleri, bütün memleket işlerini değerlendiriyordu. Her ilin idare amirleri ve CHP’nin yöneticileri

¹²³ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde**, s. 336. İlk muhalif parti denemesinde Atatürk, yakın arkadaşlarının demokrasi idare tutumunda kendisinden ayrılmaya başladıklarını ve muhalif bir partide görünmelerini hoş karşılamamaktaydı. Ali Fuat Paşa ise esasta bir ayrılık olmadığını, meclislerin tek partili olmayacağını ve Atatürk’ün partiler üstü kalmasının arzu edildiğini söylüyordu. Atatürk ise işin cumhuriyetin ilan edilmesiyle bitmediğini, dünya medeniyet âlemine katılmak için bazı önemli inkılâpların daha yapılması gerektiğini, bunun için de bir süre muhalif bir cephe oluşturmamanın zorunlu olduğu karşılığında bulunuyordu. Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, 1. Baskı, Ankara: Eylem Yayınları, 2008, s. 374-375.

¹²⁴ Recep Peker (30 Mayıs 1936), “İnkılâbın Manası”, **Yeni Yol Gazetesi**.

¹²⁵ Uyar, a.g.e., s. 71.

¹²⁶ Hakkı Mahir (15 Şubat 1933), “İnkılâp ve Kadro Münakaşaları”, **Akın Dergisi**, (22).

¹²⁷ Parla, a.g.e., s. 31.

¹²⁸ Başar, **Demokrasi Buhranları**, s. 29. İstanbul’da yapılan bir milletvekilliği seçiminde Kazım Karabekir, çoğunluğu elde ettiği halde oylarının imha edildiğini iddia etmişti. Vali ise tasnif edilen oyların arasında Karabekir’in iki oy aldığını gördüğünü ve o iki oyun da Atatürk tarafından imha edilme emrinin verildiğini anlatıyordu. İki oya dahi tahammül yoktu. Barutçu, a.g.e., II, s. 703.

kongrelerde bütün işler hakkında gereken açıklamayı yapıyorlardı. Bunlardan karara bağlananlar merkeze geliyor ve merkezde dikkat ve hassasiyetle inceleniyordu. Bunlar gerektiğinde hükümete, gerektiğinde meclise ve büyük kurultaya sunulmaktaydı. Sonunda bütün bu dilekler, TBMM’de toplanarak meclis gerekli kararları alıyordu. Eğer meclis verdiği kararlarda isabet ederek, memleketi ileriye götürüyorsa bunun sırrı, memleketin en ücra köşelerinden aldığı dilek ve düşünceleri bir araya toplayarak bununla hareket etmesinde aranmalıydı. Parti demek; “muayyen, sarih, içtimai, siyasi bir takım fikirlerin ve formüllerin etrafında mümkün olduğu kadar fazla milletin fertlerini toplayarak onu meşru yollardan realize etmek demektir”. Diğer taraftan CHP’nin üstlendiği rol ise; bu kadar basit değildi. Buna göre demokrasilerde halkın oylarıyla hareket ettiklerini söyleyerek öğünen devletler ancak bu kadarını yapabilen devletlerdi. Atatürk demokrasisi ise; bunların çok üzerinde bir demokrasiydi nitekim ocak, nahiye, ilçe, il kongreleri ile büyük kurultay bunu gerçekleştiren esaslardı.¹²⁹

Avrupa partileri savundukları menfaatler bakımından milletin ancak bir kısmını temsil etmekteydiler. Halk Partisi ise; bütün milletin menfaatini temsil eden ve savunan bir partiydi. Buna göre; Halk Partisi bütün manasıyla bir millet kurumuydu. Böylece Türk demokrasisi meclisten daha çok parti kongrelerinde ifadesini bulmaktaydı. Kongrenin vereceği kararlar Millet Meclisi ile hükümetin takip edecekleri hususları oluşturmaktaydı.¹³⁰ Büyük kongrenin temelinde yer alan ocak kongreleri, devlet mekanizmasıyla ilgili ilk toplantılardı. Millet ve memleket sevgisi, halkın kaynaşması, anayasaya ve milli şefe bağlılık, anarşi düşmanlığı ocak kongrelerinin konuları arasındaydı. Buna göre ocak, nahiye, kaza, vilayet kongrelerinden büyük kurultaya gelen ve son şeklini alan bu düşünceler devletin de mesaisini oluşturmaktaydı. Böylece partiden hükümete gelen işlerde herkesin düşüncesi yer almakta, milletin verdiği kararlar devlet

¹²⁹ “Halk Partisi’nin kurduğu ve yürüttüğü rejim işte böyle bir demokrasiydi. Halkın, halk için ve halk tarafından idaresi olarak anlaşılan Atatürk rejimi böyle anlaşılıyor ve böylece tahakkuk ediyordu. Demokrasinin en yüksek payesi diye gösterilen Yunan, Roma, Ortaçağ ve Avrupa demokrasilerinin ve içinde bulunulan çağın demokrasi diye yâd ettikleri rejimlerin esası ortadaydı”. Ankara vilayet parti kongresinde parti genel sekreteri Şükrü Kaya’nın verdiği nutuktan, **Yeni Yol Gazetesi** (5-6 Ocak 1937). Ancak tatbikat bu kadar parlak değildi. Dileklere hükümetin verdiği cevaplar çoğunlukla menfi yöneydi. Bu menfi cevaplar, kongrelere partililerin ve halkın rağbet ve itibarını artırmaya hizmet etmekten uzak kalmaktaydı. Hükümet başkanı, partinin başkan vekili olduğu için partinin hükümeti murakabesi nazari olmaktan öteye geçemiyordu. Barutçu, a.g.e., II, s. 705.

¹³⁰ Bischoff, a.g.m., **Yeni Yol Gazetesi** (13, 15, 16 Şubat 1937). İnönü, İstanbul Üniversitesi’ndeki nutkunda; “büyük küçük meselelerin benim önümde ortaya dökülmesinde ve imkân derecesi üzerinde hayalata kapılmaksızın millet dertlerinin açıkça mütalaa edilmesinde halk idaresinin büyük nimetini bulurum” demekteydi. **Yeni Yol Gazetesi** (15 Mart 1939).

eliyle uygulanarak hakimiyet-i milliye gerçekleşmekteydi.¹³¹ İsmet İnönü de partisinin 5. büyük kurultayında verdiği nutukta kongrelerin önemine değinmişti. Burada İnönü, Atatürk'ün de bu yolda kurultayı temel aldığına vurgu yapmış, halk idaresinin olgunlaştırılma amacının benimsendiğini hatırlatmıştı.¹³²

Cumhuriyet rejimi böylece “demokrasi manzarası arz eden bir dekor” halinde gözüküyordu. Seçimler seçim olmaktan, seçilenler de halkın istek ve arzularını yerine getirmekten uzaktı. Mecliste eleştiri yapılamıyor, esnaf cemiyetleri dahi serbest şekilde kurulup çalışmıyordu.¹³³ Buna göre; toplum bünyesi, gelenek ve şartlar, demokrasiyi henüz tam manasıyla kavrama, ona uyum sağlayacak düzeye gelemediği tecrübe ile anlaşıldığı için CHP, tek parti sistemini II. Dünya Savaşı sonlarına kadar sürdürmüştü.¹³⁴ Devlet, ilerlemeyi sağlayacak bir güç iken; diğer taraftan bu gücün demokratikleşmesi, ilerleme sayesinde oluşacak “bir rasyonel yurttaşlar topluluğu” ortaya çıkıncaya kadar ertelenmekteydi; “cumhuriyet ile demokrasi arasında bir gerilimi kendi iç bünyesinde sürekli hale getiren bu anlayış, çok partili siyasi hayata geçildikten sonra da devam edecekti”.¹³⁵

Demokrasinin uygulanamadığı bir sistemde hürriyet de ortadan kaybolmaktaydı. Meşrutiyet devirlerinden beri geçilen aşamaların, yaşanan buhranların, verilen siyasi mücadelelerin ortak özelliği ise; hürriyet talebi olmuş, kafalarda hürriyet ülküsü yaşamıştı.¹³⁶ Nitekim Atatürk'ün işaret ettiği gibi “hürriyetten doğan buhranlar ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir zaman fazla tazyikin temin ettiği sahte emniyetten daha tehlikeli olmazdı”.¹³⁷ Bunun yanında Atatürk hürriyet sözünü sıkça kullanmış fakat hürriyet anlayışları üzerinde pek beyanatta bulunmamıştır. Diğer taraftan Atatürk, hürriyeti XIX. yüzyıl liberal çerçevesi içerisinde ele almamıştır. Nitekim ona göre; hürriyet kayıtsız şartsız

¹³¹ **Yeniyol Gazetesi** (13 Eylül 1944).

¹³² CHP 5. Büyük Kurultayı münasebetiyle İnönü'nün nutku, **Yeniyol Gazetesi** (31 Mayıs 1939).

¹³³ Başar, **Demokrasi Buhranları**, s. 30-32. Tek parti döneminin kendince murakabe uygulamalarından biri olan müstakil mebuslukta bile tenkide tahammül yoktu. Bunlardan Sırrı Bellioğlu'nun meclisteki faaliyetleri Atatürk'ün hoşuna gitmiş ve 1935'te tekrar seçilmesini istemişti. Fakat Recep Peker'in, “şiddetli tenkitlerde bulundu adeta muhalefet yaptı ve hatta kök söktürdü” gibi itirazları karşısında Atatürk de teklifini geri almak durumunda kalmıştı. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 49-50; Uyar, a.g.e., s. 162. Oluşan bu yapı lise çağındaki çocuğun dahi zihninde kuvvetle yer edinmişti. Kendisine hükümet idaresinin şekli sorulduğunda “cumhuriyet-i mutlaka” cevabını vermişti. Uran, a.g.e., s. 191-192.

¹³⁴ **Halk Gazetesi** (13 Kasım 1948).

¹³⁵ Köker, a.g.m., s. 101.

¹³⁶ Us, **Gördüklerim**, s. 178-179; Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, 2. Baskı, İstanbul: Güncel Yayınları, 2007, s. 165.

¹³⁷ **Akşam Gazetesi**'nden (13 Eylül 1930), **BCA** 490. 01 435.1804.2.

serbest olmak değildi. Buna göre hürriyetin kayıtları ve şartları vardı.¹³⁸ Fakat inkılâbın uygulanışında hürriyetler neredeyse hiç düzeyine inmişti. Yunus Nadi'nin dediği gibi; “İnkılâbımızın istikrarını temin edecek daha müessir tedbirler lazım, kendi rejimimizin selamet ve istiklalini muhafaza hususunda her hürriyet fikrini reddetmekte tereddüdümüz yoktur”.¹³⁹ “Hürriyet cebir ve şiddetle kurulur; fakat korunması ancak karşılıklı ve geniş bir müsamaha ile ve darılmamakla mümkün olur”. Tek parti idaresi bunu gerçekleştirmekte başarısız olmuştu. Bunun yanında Türk siyaseti hürriyetler hususunda olumsuz bir tablo da çizmekteydi. Nitekim “kim muhalif olursa hürriyetçiydi, velev ki dünkü diktatör dahi olsa. Kim iktidardaysa da hürriyet düşmanıydı, velev ki dünkü hürriyet kahramanı dahi olsa”.¹⁴⁰

CHP, 23 yıl süreyle memleketin siyasi geleceğini sevk ve idare etmiş, ayrılıklara meydan vermemişti. Bu zaman zarfında partinin hedefi olan demokratik gelişmenin ikinci planda kalır gibi görünmesi doğal olarak bazı kimselere bunun değiştirilmez bir yol olduğu hissini vermişti. Savaş, dünyanın içinde bulunduğu buhran ve bunun karşısında memleketin ihtiyaç duyduğu sıkı birlik, bu gidiş ve alışkanlığı adeta “bir prensip derecesine vardır, biricik yol gibi göstermişti”.¹⁴¹ Ancak devir artık değişmişti. Faik Ahmet Barutçu'nun dediği gibi Atatürk sadece yıkmış ve sadece yıkmakla meşgul olabilirdi. Demokrasiye geçişle birlikte reform zamanı gelmişti.¹⁴² Fakat İnönü, iki savaştan çıkan memleketin, siyasi ihtiraslara alet edilmesine meydan verilmeyeceğini belirterek muhalefet hakkındaki düşüncesini ortaya koymuştu.¹⁴³ Kasım 1945 meclis açılış nutkunda İnönü; “demokrasinin her millet için müşterek prensipleri olduğu gibi, her milletin karakterine ve kültürüne göre birçok özellikleri de vardır. Türk milleti kendi bünyesine ve karakterine göre, demokrasinin kendi için özelliklerini bulmaya mecburdur” diyerek bunu göstermiştir.¹⁴⁴ Bunun yanında açılan demokrasi yolunda muhalefet, yaşayacak mıydı yoksa tasfiye mi edilecekti? Tasfiye edildiği takdirde var olan

¹³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, III, 27. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2008, s. 484-485.

¹³⁹ Asım Us, **Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)**, İstanbul: Doğruluk Matbaası, 1966, s. 186. Celal Bayar, Yunus Nadi için, rejimin temelinde onun kocaman bir taşı olduğunu söylemiştir. Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 7.

¹⁴⁰ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde**, s. 89; Başar, **Demokrasi Buhranları**, s. 39.

¹⁴¹ **Halk Gazetesi** (13 Aralık 1947).

¹⁴² Barutçu, a.g.e., I, s. 429.

¹⁴³ **Yeni Yol Gazetesi** (13 Eylül 1949).

¹⁴⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları, 2007, s. 15.

muhalefetten daha ılımlısının bulunamayacağını herkes farkındaydı. Buna göre; muhalefet yaşatılmalıydı ve icapları da buna göre kabul edilmeliydi.¹⁴⁵

CHP'deki demokrasiye geçişten sonraki kusurlar ve noksanlar onun bünyesiyle alakalıydı. CHP'nin hataları ve eksikleri, tek parti döneminde onun kuvvetli taraflarıydı. Nitekim her parti, içinde doğduğu şartlara uyum sağlamak zorundaydı. CHP, istiklal savaşından doğmuş, tek parti rejimi altında döneminde büyük işler başarmıştı. Ancak şartların değişip memleket tek dereceli serbest seçim ve çok partili hayata girince, CHP de kendi bünye ve teşkilatında değişiklik yapmak, tek parti sisteminden ve 25 yıl bu sisteme alışmış zihniyetinde yenilik aramak zorunda kalmıştı. Bunların en esaslısı, karşı partinin varlığına müsamaha ile tahammül gereği gösteren 12 Temmuz Beyannamesi ile ilan edildi. CHP eskiden kalmaydı ve kendini değiştirmeye çalışıyordu. Buna göre; Milli Mücadele davası uğrunda bir lider etrafında çeşitli fikir ve kanaat sahiplerinden teşekkül etmiş tarihi ve eski bir partiyi demokratik şartlara uyum sağlamak kolay değildi. Ayrıca 25 yıldır iktidarda olan CHP, Dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu zor şartlar altında hükümet ettiği için bütün hoşnutsuzlukların sorumlusu sıfatıyla haklı haksız birçok eleştiriye hedef olmakta ve bu yüzden halkın sevgisini kaybetmekteydi. İlk ciddi muhalefet partisi de CHP'nin içinden gelişigüzel çıkmıştı. Girilen bu yeni dönemde CHP'nin ve hükümetin ağır görevleri olduğu gibi, muhalefetin de bu çok nazik rejimi yerleştirmeye yardım etmek hususunda daha az ağır olmayan görevleri vardı. Bunların başında da ciddiyet ve samimiyet gelmekteydi.¹⁴⁶ Demokrasi idaresi, insanlık idaresiydi. İTC, HİF'i müsamaha ile karşılamış olsaydı, iki parti geleneği ve terbiyesi yerleşmiş olacaktı. Terakkiperver Fırka'yı da Şeyh Sait isyanından korkulduğu ve inkılâbı koruma endişesiyle kapatmak iyi olmamıştı. Keza Serbest Fırka'nın da her ne pahasına olursa olsun himaye edilmesi

¹⁴⁵ Barutçu, a.g.e., II, s. 820. Muhalefet mecburen yaşatılacaktı bunun başka çaresi de yoktu. Nitekim Nadir Nadi 26 Ağustos 1945'te Türkiye'deki demokrasiyi "San Fransisco markalı" olarak niteliyor ve geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu da şimdi nâra atanlara niçin ses çıkarılmıyor" sorusunu sorarak gerçekleri ortaya koyuyordu. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, 1. Baskı, Altın Kitaplar Yayınları, 1983, s. 252. Türkiye Sanfransisco Konferansı'na kurucu üye olarak katılmış ve BM Antlaşmasını imzalayarak demokrasi için söz vermişti. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 302. Milli Şef açıkça, çok partili hayata müsaade edildiğini ve basın üzerindeki hükümet baskısının azaltıldığını söylemişti. Metin Toker, **Basın'da Kavgalar**, İstanbul: Rek-Tur Kitap Servisi, 1965, s. 131. Bunun yanında "adam yetiştirmesini bilmeyen Atatürk'ün tek partili demokrasi rejimi yerine şimdi o devrin vurguncuları, hürriyet kahramanı rolünü oynamak sevdasıyla ortaya çıkmışlardı". Barutçu, a.g.e., II, s. 784.

¹⁴⁶ Necmettin Sadak (3 Eylül 1947), "Muhalefetin Talihsizliği", **Halk Gazetesi**. Çok partili hayata geçişle birlikte insanlar da kısa zamanda politize olmuştu. Particilik, muhalefet, sözleri anıldığı zaman herkes birbirinin yüzüne endişe ile bakmış ve "vay sen demokrat mısın?", "sen halkçısın ha!" gibi bir anlayış ortaya çıkmıştı. **Trabzon Gazetesi** (18 Aralık 1949).

gerekiyordu. İnönü bu itiraflarla Türk demokrasi tarihindeki vahim noktaları ve demokrasiye geçişte geç kalınmışlığın asıl sebeplerini ortaya koymaktaydı.¹⁴⁷

Demokrat Parti'nin iktidarı ele alması da bir şeyi değişmemiştir. Çünkü cemiyetin bünyesi böyleydi; “kim mührü eline alırsa Süleyman o oluyordu”. Hemen onun etrafında bir halka, o halkanın etrafında da halkalar oluşuyordu. İktidar sahibini göklere çıkarmak, ona insanüstü kuvvet bahşetmek, “Allah millete acıdı da bu büyük adamı başımıza getirdi” demek, milletin ruhunda vardı. İttihatçılar zamanında da, “şu Enver Paşa, şu Talat Paşa, Allah vücutlarını eksik etmesin, bir gün ölürlerse milletin hali ne olur” diye vahlanılıyordu. Bunlar keza Atatürk ve İnönü zamanlarında da söylendi. Millet başındakine bu derece bağlanmıştı.¹⁴⁸ Milletin şeflerin arkasından sürüklenmesine son verecek reçeteyi de yine en büyük şef olan Atatürk vermişti; “Türk milleti ne zaman kurtarıcı arama ihtiyacını duymayacak duruma gelirse o zaman kurtulmuş olur”.¹⁴⁹

Amaç, Yöntem ve Kaynak Değerlendirmesi

Trabzon, cumhuriyet tarihi boyunca yetiştirdiği politikacılarla, siyasi hayatı etkileyebilecek potansiyelde yapısıyla, Türk siyasi tarihine damga vurmuş bir şehirdir. Hemen her cumhuriyet hükümetinde Trabzon milletvekilleri görev almıştır. Tek parti dönemi sonrası demokratikleşme çabaları ve günümüz siyasi gelişmeleri göz önüne alındığında, Trabzon'un cumhuriyet döneminde oluşan siyasi yapısının tahlilinin, Türk demokrasi davasına önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu tez çalışmasında, yerel kaynakların arşiv belgelerine yansıyan taraflarıyla 1920-1950 dönemi Trabzon'un yerel siyasetini belirleyen unsurlar, şahsiyetler ve olayların ele alınması amaçlanmıştır. Buradan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisindeki çekişmelere, cumhuriyetin ilanı sürecinde ve hemen sonrasında siyasetin belirleyici olay ve şahsiyetlerine, tek parti idaresi ve anlayışının Trabzon örneğinde yansımalarına ve çok partili hayata geçişte belirleyici faktörlere ve olaylara değinilecektir.

Trabzon'un yakın tarihine ilişkin çalışmalara bakıldığında Milli Mücadele ile Cumhuriyet'in ilk yılları üzerine yoğunlaşıldığı görülür. Bu çalışmalar 1919-1925 yılları

¹⁴⁷ Barutçu, a.g.e., II, s. 730-731.

¹⁴⁸ Başar, **Demokrasi Buhranları**, s. 21-22.

¹⁴⁹ Ünder, a.g.m., s. 155.

arasında Trabzon'un siyasi, iktisadi ve sosyal yaşantısına ışık tutmaktadırlar.¹⁵⁰ Diğer taraftan sonraki dönemi ele alan çalışmalar da söz konusudur. Bu çerçevede örnek olarak araştırmacı yazar Veysel Usta'nın "Atatürk ve Trabzon" ve "Trabzon'da Atatürk Sevgisi" eserlerini zikredilebilir. Bunun yanında Trabzon ile ilgili daha ziyade popüler tarzda çok sayıda eser mevcuttur. Ayrıca Milli Mücadele döneminden başlayarak 1950 yılına kadar Trabzon'un ekonomisi ile ilgili bir tez çalışması yürütülmektedir. Ancak 1925 sonrasında 1950 yılına kadar olan dönemde Trabzon'un siyasi durumu hakkında herhangi bir çalışma kaleme alınmamıştır. Türkiye'nin en önemli taşra kentlerinden olan Trabzon gibi bir şehrin yalnızca cumhuriyet dönemi yakın tarihinin sınırlı bir döneminin araştırılmış olması büyük bir eksiklik olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bu faktörler göz önüne alınarak 1920-1950 arasında Trabzon'da siyasi hayat, tez konusu olarak seçilmiştir. İncelenen zaman diliminin 1950'ye kadar getirilmesinde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan CHP kataloğundaki belgelerin tarih olarak 1950'ye kadar olan dönemi kapsamı etkili olmuştur. Diğer taraftan 1950, Türk siyasi tarihinin dönüm noktaları arasında yer almaktadır. Nitekim 1950'de Türkiye'de iktidar ilk defa el değiştirmiştir.

Milli Mücadele ve Cumhuriyetin ilk yılları, konu bütünlüğünün sağlanmak istenmesi, siyasette öne çıkan unsurları ve aktörleri tespit ile olayları farklı bir anlayışla açıklama ihtiyacı dolayısıyla tekrar işlenmiştir. Milli Mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon'da şekillenen siyasal yapı ve bu dönemin önde gelen siyasi aktörleri 1950'ye kadar Trabzon'un siyasi yaşamında üstelik siyasi görüşleri ile paralel olmayan taraflarda yer alabilmiş, söz konusu aktörlerin ideolojilerinde değişkenlikler gözlemlenmiştir. Dolayısıyla yapılan tespitlerde ilginç sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre Milli Mücadele döneminde koyu bir ittihatçı karşıtlığı olmasına rağmen ittihatçılıklarıyla tanınan Faik Ahmet, Daniş Eyüpoğlu, Muammer Yarımbyık gibi önde gelen şahıslar milletvekilliği yapmışlardır. Bunların içersinden Faik Ahmet Bey Ankara'ya sert bir

¹⁵⁰ Bunlardan bazılarını zikretmek gerekirse; Sabahattin Özel, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara: TTK Basımevi, 1991, İsmail Akbal, **Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Muhalefet**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, Huriye Karnap, **Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyete Trabzon I-II Dönem TBMM Milletvekilleri**, Ankara: Öztepe Ofset, 2006, Mesut Piyale, **Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, Uğur Üçüncü, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da İttihatçılık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Asuman Demircioğlu, **Faik Ahmet Barutçu Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Mesut Çapa, **Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği**, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1998, Mehmet Can Omay, **General Political Opinions of an Opponent Journalist During The Early Republican Period: Faik Ahmet Barutçu and İstikbal Newspaper (1923-1925)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

şekilde muhalefet etmesine rağmen 1939'dan itibaren siyasi hayatının sonuna kadar CHP'nin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Arif Sayıl Bey ise itilafçı olmakla birlikte yine milletvekilliği yapmış, Kadri Mesut Evren 1923 belediye seçimlerinde kapatılan müdafaa-i hukuk tarafında yer almasına rağmen belediye başkanlığı, yine Temel Nücumî Göksel belediye başkanlığı ve milletvekilliği yapmıştır. Öte yandan yıllarca Vakıfkebir'de belediye ve CHP ilçe başkanlığı yapmış olan Ömer Kulein Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra CHP'den kopmuştur. Emekli Yarbay Hasbi Pirselim CHP'den belediye meclis üyelikleri yaparken, çok partili dönemde Demokrat Parti'ye geçmiş, sonra partiden ihraç edilmiş, 1950 seçimlerinde yine Demokrat Parti'den milletvekili adayı olmuş, ancak başarısız olunca merkez belediye meclis üyeliğine seçilmişti. Bekir Sükütî Kulaksızoğlu, yıllarca Yenyol Gazetesi'nde yazılarıyla inkılâpların yerleşmesine çalışmış, CHP il idare heyetlerinde bulunmuş, halkevi başkanlığı, belediye ve il idare meclisi üyelikleri yapmış fakat sonradan Demokrat Parti saflarına geçmişti. Hüseyin Avni Sağıroğlu, SCF'nin Trabzon teşkilatı başkanlığı yapmış, fakat sonradan 1938'de belediye meclis üyeliğinde, 1942'de CHP il idare kurulunda, 1946 ve 1950 seçimlerinde ise Demokrat Parti'den milletvekili adayı olmuştur. Tek parti döneminde CHP'den belediye ve il idare kurulu üyeliği yapan Zihni Can, çok partili dönemde Demokrat Parti'ye geçmiştir. Trabzon Gazetesi yazı işleri müdürü Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, çok partili dönemde CHP'yi desteklemesine rağmen sonunda CHP'den istifa etmiştir. Tevfik Vural Ciravoğlu, Yeni yol Gazetesi'nde rejim taraftarlığı, CHP il idare heyeti ve idare meclisi üyeliği yapmasına rağmen, daha sonra Demokrat Parti'ye geçmiş, bu parti'den 1950'de belediye meclis üyeliğine seçilmiştir. Görüldüğü gibi Trabzon'da öne çıkan siyasiler ile siyasetteki değişkenler çeşitlilik arz etmektedir.

Gazeteler

İstikbal: Trabzon ile ilgili gazete yönünden kaynaklar oldukça zengindir. Milli Mücadele dönemi Trabzon araştırılırken bu döneme damgasını vuran İstikbal Gazetesi, sayılarının büyük bir çoğunluğu mevcut olması dolayısıyla önemli bir başvuru kaynağı oldu. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü Faik Ahmet Barutçu'dur. Kendisinin siyasi içerikli makaleleri Trabzon siyasetine ışık tutmada aydınlatıcı olmuştur. Gazete 10 Aralık 1918'de yayın hayatına başlamış, 11 Mart 1925 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁵¹ Gazetenin faydalandığımız sayıları Faik Ahmet Barutçu kütüphanesinde bulunan orijinal

¹⁵¹ Akbal, **Milli Mücadele Döneminde**, s. 30-31.

nüşhalarıdır. Bunlar 127. sayıdan itibaren başlamaktadır ve 1425. sayıya kadar devam etmektedir. İstikbal Gazetesi bu dönemde milliyetçi-muhafazakâr bir yapıda olmakla birlikte Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'in yayın organı niteliğindedir. Yayınlarıyla Milli Mücadeleye önemli katkılar yapmış olan gazete diğer taraftan 1922'den sonra Mustafa Kemal Paşa ve onun etrafında şekillenen siyasi çizgiyle ters düşmeye başladı ve dolayısıyla gazetenin yayın politikası da bu doğrultuda muhalif bir yön aldı. 1925'te kapatılana kadar da Ankara hükümetiyle ters düştü. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir hususiyet vardır. İstikbal Gazetesi her ne kadar hükümetle ters düşse de gazetenin sahip ve başyazarı Faik Ahmet'in, İttihatçı olmasına rağmen milliyetçi, dürüst, tarafsız ve zeki bir kimse olarak nitelendirilmesi önemlidir. Onun bu özellikleri gazetesi taraf olsa da yazılarının ve gazete yayınlarının güvenilir olabileceğini göstermektedir.

İstikbal Gazetesi siyasi yön bakımından tek tek taranarak ayrıntılı bir incelemeden geçirildi. Özellikle Faik Ahmet Barutçu'nun makaleleri siyasi yönü itibariyle tahlil edildi. İstikbal Gazetesi'nin karşısında Ankara Hükümetinin ve Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği politikalar doğrultusunda yayın yapan gazeteler daha fazladır. Bunları zikredersek;

İkbal: Eylül 1909'da çıkmaya başlayan gazetenin imtiyaz sahibi ve müdürü Eyüpzade Osman Nuri idi. Milli Mücadele yıllarında ise; Hayi Eyüpoğlu tarafından çıkarılmış, Trabzon'da Hürriyet ve İtilafçıların etkisi altında yayın hayatını sürdürmüştü. Gazetenin eldeki mevcut sayıları son derece kısıtlıdır.¹⁵²

Güzel Trabzon: 1 Nisan 1922'de yayın hayatına başlayan gazetenin sahibi ve başyazarı Ali Becil Bulatoğlu, sorumlu müdürü; Mehmet Ziyaeddin Efendi'dir. Güzel Trabzon'un son sayısı ise; 26 Aralık 1922 tarihlidir. İstikbal Gazetesi ile sert tartışmalar yapmıştır. İstikbal, Trabzon'da Ali Şükrü Bey'in ve II. Grup'un taraftarlığını yaparken Güzel Trabzon da I. Grup'un sözcülüğünü yapmıştır. Güzel Trabzon, İstikbal ile mücadele etmek için çıkartılmıştı. İttihatçı karşıtı gazete Trabzon'un Hürriyet ve İtilafçı kesimi tarafından desteklenmiştir. Gazetenin elde mevcut sayıları kısıtlıdır. Ancak Güzel Trabzon Gazetesi'ndeki yazılar ve makaleler Cumhuriyet Odabaşoğlu tarafından özetlenerek "Belgelerle Milli Mücadele Yılları" adlı eserde yayınlanmıştır. Güzel Trabzon

¹⁵² Cumhuriyet Odabaşoğlu, **Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları (1869-1928)**, Trabzon: Karadeniz Gazetesi ve Matbaacılık, 1987, s. 26: Akbal, **Milli Mücadele Döneminde**, s. 29.

Gazetesi'nin mevcut koleksiyonu Ali Becil'in bir yakınının elinde olmakla birlikte araştırmacıların kullanımına izin verilmemektedir.¹⁵³

Halk: 24 Nisan 1923'te çıkmaya başlayan gazetenin yine sahibi Ali Becil Bey, sorumlu müdürü Murathanzade Bahri Bey'dir.¹⁵⁴ Aynı yıl kapanan gazetenin mevcut sayılarından yararlanılmıştır. Halk Gazetesi de Güzel Trabzon'un çizgisinde yayını sürdürmüş ittihatçı karşıtı, I. Grup yanlısı cephede yer almıştır.

Yeniyol: Giresun'da çıkmaya başlayan gazetenin sahibi ve başyazarı Bekir Sükuti Kulaksızoğlu'dur. Kulaksızoğlu, daha sonra gazetesini Trabzon'a getirmiş ve yine aynı isim altında yayınlanmaya devam etmiştir. Bekir Sükuti Bey gazeteyi, 1945'te Muzaffer Korlu'ya devretmiş ve kendisi daha sonra siyasal yaşamda aktif rol almıştır. Yeniyol, 1964'e kadar çıkmaya devam etmiştir. Çalışmada Yeniyol Gazetesi'nin Milli Mücadele sonrası yararlanılan sayıları TBMM kütüphanesindeki 1925 ve 1926 yıllarına ait kısımdır. Gazetenin Milli Kütüphane'de bulunan koleksiyonu 1934'ten itibaren başlamaktadır. Ara dönemde gazetenin sayılarının olup olmadığı ise bilinmemektedir. Gazetenin 1934-1950 arası sayıları oldukça düzenli olmakla birlikte yine de bunların içerisinde eksik sayıların olduğunu hatırlatmak gerekir. Yeniyol Gazetesi, inkılâpların benimsenmesinde bir basın organı olarak önemli bir işlev görmüştü. Cumhuriyet ideolojisi yönünde yayın hayatını sürdüren gazete ancak 1947'de sahibi ve başyazarı Bekir Sükuti Kulaksızoğlu'nun CHP'den istifa edip Demokrat Partiye geçmesiyle muhalefet safına katılmış oldu ve gazetenin yayınları da bu yönde değişti.

Halk: İstikbal matbaasında basılan gazetenin sahibi Mehmet Kazancıoğlu, imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Faik Odabaş ve daha sonra Ali Kalkan'dır. Tespit edildiği kadarıyla gazetenin mevcut sayıları Trabzon İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmakta ve 1942 yılından itibaren başlamaktadır. Konunun sınırları çerçevesinde gazetenin 1950'ye kadar olan koleksiyonu incelenmiştir. Gazete cumhuriyet ve inkılâp taraftarlığı doğrultusunda yayın yapmıştır ve CHP'nin Trabzon basınındaki sözcüsü niteliğindedir.

Trabzon: Gazete 1946 yılında çıkmaya başlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Münur Ülengin'den sonra sahipliğini ve yazı işleri müdürlüğünü Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu yapmıştır. Trabzon'un yayın politikası ve görüş anlayışı Halk

¹⁵³ Hüseyin Albayrak, **Trabzon Basın Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 131-135; Akbal, **Milli Mücadele Döneminde**, s. 32.

¹⁵⁴ Albayrak, a.g.e., s. 179.

Gazetesi'nde olduğu gibidir. Gazetenin 1946-1950 yılları arası sayıları yine Milli Kütüphane'de mevcuttur.

Milli Mücadele döneminde çok sayıda Trabzon gazetesi olmakla birlikte bu gazetelerin mevcut sayıları çok azdır ve söz konusu gazeteler siyasi yönden de zengin bir içeriğe sahip değillerdir.¹⁵⁵ Çok partili dönemde de Trabzon'da çok sayıda gazete çıkarılmıştır. Yeni Yol, Trabzon ve Halk gazetelerinin dışında Akçaabat'ta Demokrat Parti tarafından çıkarılan haftalık Dikkat Gazetesi, yine Akçaabat'ta CHP'ye bağlı Akçaabat Gazetesi ile Hedef, Yeni Halk, Demokrat Trabzon gibi gazeteler yayınlanmakla birlikte bu gazetelerin sayılarına ulaşılmamıştır.

Zikredilen gazeteler ayrıntılı bir incelemeden geçirilmiştir. Gazetelerin yayınları incelendiğinde yerel gazete olmaları itibariyle seviyeli yayın anlayışına sahip olduklarını söylememiz zordur. Nitekim çok partili dönemde siyasi gayretkeşliğin tavan yaptığı bu zamanda gazete bilgilerinin doğruluğundan şüphe etmek gerekirdi. Bu yönüyle objektif bilgiye ulaşabilmek kolay olmamıştır. Ancak bilgiler karşılaştırılarak somut veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan bu gazetelerin ortak bir özelliği de önde gelen yazarlarının doğru bildikleri şeyleri söylemekten hiçbir zaman kaçınmamış olmalarıdır. Bu da siyasi hayatı analiz etmede kolaylıklar sağlamıştır. Başka gazete ve dergilere baktığımızda İstikbal Gazetesi ile aynı doğrultuda yayın yapan ve 1922-1923 yılları arasında çıkan Zafer Gazetesi, halkevinin İnan Dergisi, 1930'larda yine Milli Kütüphanede sayıları mevcut olan 1937-1941 arası Olcay Gazetesi (İkbal Gazetesi'nin cumhuriyet dönemindeki devamı), Akın Dergisi ve Çaykara Gazetesi'nin mevcut sayıları incelenmiştir. Böylece karşıt görüşlü gazeteler karşılaştırılarak Trabzon'un bu dönemine objektif olarak ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Arşivler

Çalışma açısından gazetelerin yanında önemli bir bilgi kaynağı da cumhuriyet tarihi araştırmacıları için önemli veriler içeren Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve içerisinde yer alan Cumhuriyet Halk Partisi katalogudur. Arşivin dijital ortama aktarılma çalışmalarında çok önemli bir mesafe alınmıştır. Ancak bunun yanında belgelerin sınıflandırılmasında bir takım aksaklıklar ve yanlışlıkların yapılması ilgili belgelerin elde edilmesinde bazı

¹⁵⁵ Örnek vermek gerekirse; **Trabzon Muallimler Birliği Mecmuası, Genç Fikirler, Deve Kuşu, Çalı Kuşu, Özdilek, Genç Anadolu, Kahkaha.**

sorunlara yol açmıştır. Bir döneme damgasını vurmuş olan CHP’de siyasi olayların ve yaşamın aydınlatılmasında bölge müfettişlerinin merkeze sunduğu raporlar son derece önemli katkı sağlamış, tamamlayıcı bilgiler vermesi yönüyle siyasi hayata ışık tutmuştur. Nitekim olayların perde arkasındaki siyasi gerçekler bu raporlar sayesinde anlaşılabilmiş ve gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu noktada raporların tarafsızlığının sorgulanmasına da ihtiyaç vardır. Burada belirtmemiz gereken husus şudur ki elbette bu raporlara ihtiyatlı yaklaşmak gerekir fakat bölge müfettişleri sorumlu oldukları illerde yüksek parti denetleyicisi olarak siyaseti takip etmekle yükümlü olduklarından siyasi cereyanlara kapılmadıkları takdirde raporlarının, diğer verilerle karşılaştırıldığında hadiselerin açıklanmasına büyük katkısı olmaktadır. Diğer taraftan belgelerdeki yazışma yoğunluğu ve belgelerin karışıklığı hadiselerin mahiyetinin tespit edilmesini zaman zaman güçleştirmiştir. Diğer kataloglarla birlikte arşivden Trabzon ile alakalı tüm belgeler tıpkı gazetelerde olduğu gibi ayrıntısıyla incelenmiş, objektiflik kriteri esas alınarak bilgiler kıyaslanmıştır.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi’nden taranan belgeler özellikle Milli Mücadele dönemiyle ilgili kısımda dönemin olaylarını açıklığa kavuşturmada ve siyasi tarafları netleştirmede faydalı oldu. TBMM arşivinin tarama aşamasında olması sebebiyle buradan faydalanmak mümkün olmadı. Cumhurbaşkanlığı arşivinin araştırmacılara açık olmaması ve arşivden yararlanma hususunda da uzun bürokratik engeller bu arşivden katkı elde etmeyi engelledi. Yabancı arşiv açısından ise İngiliz devlet arşivi olan National Archive’dan yararlanıldı. Fakat bu arşivde son dönem Osmanlı kaynakları ve konsolosluk raporları düzgün ve mevcut iken cumhuriyet döneminde son derece eksik ve düzensiz bir hal alması dolayısıyla beklenen fayda buradan sağlanamadı.

Hatıratlar

Gazete ve arşiv malzemelerini destekleyen önemli kaynaklardan birini de hatıratlar oluşturmaktadır. Elde edilen veriyi tamamlayabilmek ve verinin doğruluğunu gerçekten de hatıratlardan istifade ile ispatlayabilmek mümkün olmuştur. Bu kapsamda çok sayıda hatıratlardan faydalanılmaya çalışıldı. İsmet İnönü, Asım Us, Nihat Erim, Hasan Rıza Soyak, Falih Rıfkı Atay, Kazım Karabekir, Hüseyin Cahit Yalçın, Talat Paşa, Faik Ahmet Barutçu, Ali Fuat Cebeosy, Raof Orbay, Rıza Nur ve Mustafa Reşit Tarakçıoğlu gibi dönemin önde gelen siyasi aktörlerinin hatıratlarından istifade edildi. Bunun yanında

Mehmet Akif Bal'ın hazırladığı “Trabzon Hatıraları” adlı eseri dönem ve konu ile ilgili birçok hatıratı bir araya getirmiş olması bakımında önemli bir katkı sağladı.

Bu araştırmada Trabzon'da siyasi hayatı algılayabilmek için öncelikle siyasi parti, parti sistemleri, demokrasi gibi kavramlar üzerinde duruldu. Sonrasında Osmanlı'dan Cumhuriyete devreden siyaset mirası ve bunun cumhuriyet dönemindeki değişimi ve uygulamaları incelendi. Ardından Milli Mücadele dönemi Trabzon'da siyasi hayat, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'da siyasi hayat, Trabzon'da siyasi partiler ve Trabzon'da seçimler olmak üzere tez dört bölümde sınıflandırıldı. Seçimler üç başlık altında milletvekilliği, belediye, idare meclisi, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimleri olmak üzere değerlendirildi. Kronolojik olmamakla birlikte seçimlerin bir başlık altında toplanması daha uygun görüldü. Genel seçimlerden 1927 seçimleri Trabzon'da CHP teşkilat yapılanması çerçevesinde ele alındı. Nitekim bazı menfi tutum ve davranışlar dolayısıyla parti teşkilatı zaafa uğramaya yüz tutmuş ve teşkilat bundan etkilenmişti. Tek parti döneminde yapılan ilk seçim olan 1931 seçimleri de ikinci seçmenlerin CHP adaylarına oy vermesi suretiyle gerçekleştiğinden bu seçimin herhangi bir özelliği bulunmuyordu. Nitekim seçim sürecine baktığımızda öncelikle meclisin seçimlerin yenilenmesine dair karar almasıyla süreç başlıyor, illerin çıkaracağı milletvekili ve ikinci seçmen sayısı belirlenerek seçmen listeleri düzenleniyor ve sonunda seçmenlerin oy verme işi 3 ila 15 gün arasında bir sürede gerçekleşiyordu.¹⁵⁶ Diğer taraftan milletvekili adaylarının belirlenmesi de önceden fırka divanına ait iken sonradan 1927'den itibaren Umumi Riyaset Heyeti'ne verilmişti. Heyet parti genel başkanı, başkan vekili ve genel sekreterden oluşuyordu. Ancak heyette ağırlık genel başkanda olduğu için Atatürk döneminde milletvekilleri Atatürk tarafından, İnönü döneminde de İnönü tarafından belirlenmişti.¹⁵⁷ Bunun yanında tek parti döneminde müstakil mebusluk uygulaması yürürlüğe konmuştur. Buna göre 1931 seçimlerinde 22 seçim bölgesinde 30 milletvekilliği için CHP aday göstermemişti. Buradaki amaç CHP programından başka bir programa sahip milletvekillerini mecliste bulundurmaktı. Ancak uygulamada bir terslik de kendini göstermiş Halk Partisi'ne mensup olan ikinci seçmenlerin nasıl müstakil adaylara oy vereceği sorunu ortaya çıkmıştı. Ancak Atatürk, cumhuriyetçi ve laik olmak koşuluyla ikinci seçmenlerden müstakillere oy vermesini istemişti. Diğer taraftan müstakil mebusluğun sayısı 1935 seçimlerinde 22'den 16'a düşürülmüştü. 1939 seçimlerinden sonra

¹⁵⁶ Öz, a.g.e., s. 156.

¹⁵⁷ Uyar, a.g.e., s. 262.

da müstakil mebusluk uygulamasına son verilmişti. Buna rağmen çok az da olsa 1943 seçimlerinde müstakil milletvekillerine rastlanmaktadır. Yine bu seçimlerde öncekilerden farklı olarak birçok ilde aday sayısı seçileceklerden daha fazla olmuştu.¹⁵⁸ Buradan tek parti dönemi seçimlerinde Trabzon'da ne müstakil mebus uygulaması olmuş, ne de mevcut milletvekili adaylarından daha fazla aday gösterilmiştir. Son başlık olarak incelenen il idare meclisi, muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimlerine ise tespit edilebildiği kadarıyla yer verilmiştir.

¹⁵⁸ Öz, a.g.e., s. 170-175.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TRABZON'DA SİYASİ HAYAT

1.1 Kongreler Dönemi

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte her alanda büyük bir çöküntü başlamıştı. Talat Paşa, Ekim 1918'de, iktidarının son günlerinde Trabzon mebuslarını toplayıp durumun vahametini anlattıktan sonra, artık hükümetten beklenti içersinde olunamayacağını, sivil halkı silahlandırmak suretiyle işin altından kalkılabileceğini söylemiş; Trabzon mebuslarına memlekete dönüp işe dört elle sarılmalarını tavsiye etmişti.¹⁵⁹ Rumların Karadeniz'de Trabzon merkezli bir Rum-Pontus devleti kurma çalışmaları hız kazanınca Trabzonlular da teşkilatlanma çalışmalarına hız vermişlerdi. İstanbul'daki Trabzonlular, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurarak Of ve Rize'de şubeler açmışlardı; fakat tehlikeyi uzaktan savuşturmaya çalışan cemiyet, başarılı olamayarak kapanmış ve HİF'e katılmıştı. Bunun karşısında Trabzonlular, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının yine milletin içinden doğabileceği inancı ile 1918 Aralığında milli mücadele bayrağını açmaya karar verdiler. Trabzon'un güçlü ittihatçı eşrafı önderliğinde Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni 12 Şubat 1919'da kurdular. Cemiyetin amacı Trabzon'un devlete bağlılığını korumak, ilmi belgelere dayanarak uluslar arası alanda savunma yapmak ve mili hakları koruyacak vasıtaların elde edilmesine çalışmaktı.¹⁶⁰ Cemiyet ilk kongresini 23 Şubat'ta topladı. Önce tüzük görüşülüp kabul edildi ve 11 kişilik merkez kurulu ile 9 kişilik yönetim kurulu üyeleri seçildi. Barutçuzade Hacı Ahmet, Eyüpzade İzzet ve Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin Avni, Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Hatipzade Emin, Gazazzade Hüseyin, Hacı Ali Hafizzade Mehmet Salih, Molla Bekirzade Mehmet Ali, Müftüzade Hacı Mehmet merkez kurulunu oluşturdu. Faik Ahmet (Barutçu), Hafız

¹⁵⁹ Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, **Trabzon'un Yakın Tarihi**, Trabzon: KTÜ Basımevi, 1986, s. 42.

¹⁶⁰ Mesut Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 10; Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon: KTÜ Basımevi, 1981, s. 12; Mehmet Okur ve Murat Küçükkuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918-1920)**, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s. 65; **TİTE K/97 G/27 B/27**

Mehmet Bey, Çulhazade Hacı Kadri, Nemlizade Şevki, Türk Ocağı başkanı Münir Subaşı, Hocazade İbrahim Cudi, Zehirzade Zühtü, Kulaksızzade İbrahim ve Ustazade Nazmi de yönetim kurulunu teşkil etti. Cemiyetin başkanlığına Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi getirildi.

Hacı Ahmet ittihatçıydı ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Trabzon teşkilatını kurmakla görevlendirilmişti. Cemiyetin amacını ve düşüncelerini yayma görevini İstikbal Gazetesi ile Faik Ahmet Bey üzerine almıştı.¹⁶¹ İttihatçı olmasına rağmen Faik Ahmet Bey, şartların elverişsizliği dolayısıyla ittihatçı damgası yememek için tarafsız sayılabilecek bir gazete çıkarmaya çalışmıştı. Meşrutiyet döneminin kısır parti çekişme ve çatışmalarını reddetmiş, toplumu kamplaştıran bu durumdan uzak kalmıştı. Fırkacılığı reddederek bunu bir politika ilkesi edinmiş ve cemiyetin kuruluşunda da aynı politikayı uygulamaya çalışmıştı.¹⁶² İttihatçılıkla milliyetçilik arasındaki fark dolayısıyla kaleme aldığı bir yazıda Faik Ahmet, Avrupalıları, Türk milliyetçileriyle ittihatçıları bir tutmaları dolayısıyla eleştirmektedir; Ona göre bu hususta Avrupalılar, Türk milliyetçileri hakkında fena ve yanlış kanaatlere sahipti. Onlar milliyetçileri, Avrupa'ya karşı meydan okuyan zihniyetin düzenleyicisi olarak görüyorlardı. Türk milliyetçileri hakkında yanlış kanaatlerin oluşmasında başta Rum ve Ermenilerin yazdıkları etkili olmaktadır. Avrupalı gazeteciler de bunlardan aldıklarını yazmaktaydı. Diğer taraftan bu kesimden İstanbul'da bir kısım faydalanmaktaydı. Bu çevreden bir gazetede; “ber mutad milliyetçileri ele almışlar güya onların maksatları İzmir'i, şurayı burayı kurtarmak değil oraların düşman elinde kalmasını hafiyen istemek ve zahiren suret-i haktan görünerek milleti taraflarında bulundurup memlekette Talatların, Enverlerin hâkimiyetini tesis etmekten ibaret olduğunu” hiç sıkılmadan söylemeğe kadar varmışlardı. Avrupa'ya bütün milleti jurnal ediyorlar, “inanmayınız altında ittihatçılık tütüyor” diyorlardı.¹⁶³ İstikbal'in yayını, Trabzon merkez ve çevresinde güzel tesirler meydana getirmiş, gazete, yüzlerce abone kaydetmişti. Hemen hemen bütün vilayet gazete etrafında bir muhit olmuştu.¹⁶⁴

¹⁶¹ Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 16-17; Hüsametdin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul: Sebül Yayınları, 1996, s. 198.

¹⁶² Asuman Demircioğlu, “Trabzon'un Milli Uyanışında Faik Ahmet'in Rolü ve Önemi”, Mithat Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 657. Cemiyetin nizamnamesinin 10. maddesinde; “cemiyet, maksad-ı teşekkülünden başka bir siyasetle işgal etmeyecektir” diyordu. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s. 509.

¹⁶³ Faik Ahmet (30 Haziran 1336), “Türk Milliyetperverleri ve Avrupa”, **İstikbal Gazetesi**, (151).

¹⁶⁴ Barutçu, a.g.e., I, s. 38.

Kongrede seçilecek beş kişilik bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı. 27 Nisan 1919'da Padişah tarafından kabul edilen ve basında "heyet-i mahsusa" olarak söz edilen heyet, Eyüpzade Ömer Fevzi, Hatipzade Emin, Hacı Alizade İsmail Bey'den oluşmuştu. Heyet, Trabzon'un nüfus ve coğrafya yönünden durumunu izah edecek, Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını ispatlamaya çalışacaktı. Bunun yanında saltanat ve hilafete sarsılmaz bir sadakat ve bağlılık arz edilmişti.¹⁶⁵ Heyetin seçiminde ittihatçılıkla tanınmamış olmaya dikkat edilmişti. Nitekim o zaman İTC aleyhinde bulunmak, ittihatçıları zemmetmek moda haline gelmişti. Faik Ahmet Bey, bu sayede menfaat elde etmeyi düşünenlerin samimiyetle hareket edenlerden daha çok olduğu kanaatindeydi.¹⁶⁶ Trabzon heyeti, İstanbul'un Avrupa'ya göndereceği heyete katılarak Trabzon'u müdafaa edecekti. Diğer taraftan Müdafaa-i Hukuk Heyeti vaziyetin dehşetinden yılmış ve müteessirdi. Durumu müthiş ve felaketli görüyorlardı. Bütün ümitleri Avrupa'ya yalvaracak heyetteydi. Nitekim umumi harpte Trabzon, Rus istilasına altında ezilmiş, şimdi de Ermeni ve Pontus galesinin başlarında döndüğünü görmekle kan ağlamaktaydılar.¹⁶⁷

Trabzon ve eşrafı bütün ülkede olduğu gibi ittihatçı ve itilafçı diye bölünmüştü. İtilafçılar hükümeti desteklerken ittihatçılar kurtuluşun kendilerinde olduğuna inanıyorlardı.¹⁶⁸ Ancak cemiyetin kuruluşunda hangi görüşte ya da partiden olursa olsun halkın cemiyete dâhil edilmesine gayret gösterilmişti. Kurucular bu davranışlarıyla cemiyetin siyasetle ilgisi olmadığını ilan etme gayesindeydiler. Burada esasında kuruluş gayesinin iki muarız parti çatışması arasında kaybolup gitmemesi için ne İTC ile ne de HİF ile resmi bir bağın olmadığı üzerinde durulmuştu. Diğer taraftan galip devletler nezdinde Avrupa'da hak müdafasında hoş gözükme kapsamında siyaset dışında kalmak da gerekli görülmüştü. Cemiyetin kurucularının her iki siyasi kanada mensup olmaları parti çekişmelerinin bu aşamada aşıldığının da bir göstergesiydi.¹⁶⁹ Cemiyetin kurucuları, Trabzon'un güçlü eşrafına mensuptu. Eşraf, geleneklerine bağlı, köklü ve geniş ailelerden oluşmaktaydı. Eşrafın çoğu ticaretle uğraştığından yurt içi ve dışı olayları yakından takip

¹⁶⁵ Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk**, s. 11; İzzet Öztoprak, "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti", Mehmet Sağlam ve diğerleri (Haz.), **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, Samsun 1988, s. 343-344.

¹⁶⁶ Barutçu, a.g.e., I, s. 69. İTC mensuplarının hepsini I. Dünya savaşına sebebiyetle suçlamak doğru değildi. Meşrutiyet döneminde İTC'ye muhalif kalan ve I. Dünya Savaşı'na katılmaya karşı duran ve dolayısıyla tarafsız kalamayarak HİF'ye katılanların hepsini de vatan haini saymak insafsızlık olurdu. **TİTE K/97 G/27 B/27**

¹⁶⁷ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 19.

¹⁶⁸ Ali Hikmet Çalış, "Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi- II", **Akademik Yorum**, Bahar 1993, s. 46.

¹⁶⁹ Demircioğlu, a.g.m., s. 663.

edebiliyorlar, dolayısıyla aktif politikaya katılıyorlardı. Eşrafın büyük ve güçlü kısmı ise ittihatçıydı.¹⁷⁰ Nitekim ittihatçılar, itilafçıları kendi içine çekebilmeyi başarmıştı. Mütarekeden sonra HİF'e temayül gösteren bazı ileri gelenleri, milli dava etrafında toplayacak bir vaziyet oluşturulmuştu. Faik Ahmet Bey'e göre bu kesim ayrı bir muhit yapacak kuvvette de bulunmadığını anlamıştı. Bunlar hükümete sırtlarını dayayarak kendilerine ne mevki ne seviye verebilecek durumdaydı. Ne yapacağını şaşırılmış, gayesiz, şuursuz, sağa sola saldıran bir hükümete dayanmakla zümrecilik yaparak ileri atılmak tehlikeli bir oyun olacaktı.¹⁷¹

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, ikinci kongresini İzmir'in işgalinden sonra 28 Mayıs'ta topladı. Uzun ve heyecanlı tartışmaların yapıldığı bu kongrede önemli kararlar alındı.¹⁷² Bundan sonra cemiyet yasal örgütlenme döneminden silahlı savunma dönemine geçti. Tüzüğünün ikinci maddesine göre etkili girişimlerin yapılmasına karar verildi. Yük ve yolcu iskelelerinde çalışan denizcileri örgütlemek için bunların başı olan iskele kâhyası Yahya ile anlaştı ve onun komutasında bir müfreze meydana getirildi. Milli mücadele çalışmalarının ve müfrezenin harcamalarını karşılamak için limana girip çıkan yüklerden özel bir ücret alındı.¹⁷³ Bu strateji Karabekir Paşa'nın, itilaf kuvvetlerinin aslında bir şey yapacak güçte olmadıkları yönünde cemiyete telkinlerinin de bir sonucuydu. Paşa, öteye beriye ricacı heyetler göndermenin boş bir uğraş olduğu söylemiş ve cemiyet de Paşa'nın vereceği harekât emirlerini yapmağa söz vermişti.¹⁷⁴

Bu dönemde bilhassa mahalli hükümetler ve idarecileri kötümserdi. Her şey bitmiştir noktasında ve İstanbul hükümeti ne yaparsa iyidir kafasındaydılar. Bunlardan biri de Trabzon valisi Ali Galip'ti.¹⁷⁵ Ali Galip, 27 Mart'ta vali Süleyman Necmi ve polis müdürü Refik (Koraltan) Bey'in Trabzon'dan uzaklaştırılması üzerine atanmış ve 19 Nisan'da göreve başlamıştı. Siyasi cereyanlardan uzak olarak Trabzon'da bir cemiyet kurulmuş olmasına rağmen yeni vali padişahın doğum yıldönümü olması münasebetiyle verdiği nutukta ittihatçı olanların hemen derhal Trabzon'dan uzaklaşmalarını ihtar etmiş ve

¹⁷⁰ Öztoprak, a.g.m., s. 339.

¹⁷¹ Barutçu, a.g.e., I, s. 40.

¹⁷² Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk**, s. 12.

¹⁷³ Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon**, s. 18.

¹⁷⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 22. Karabekir Paşa Trabzonlulara, İngiliz donanmasının bostan korkuluğundan ibaret olduğunu demişti. Kazım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları, 2009, s. 777.

¹⁷⁵ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 87.

böylece milli blok halinde olunması gereken bir zamanda halk arasına siyasi tefrika sokmaya çalışmıştı.¹⁷⁶ Ali Galip, Trabzon halkına padişaha bağlılık telgrafi çekmek vazifesini almış ve bunu yerine getirmişti. Ona göre sulh murahhaslarının geri dönmelerindeki sebeplerden biri de, her tarafta hükümetin haberi olmaksızın yapılan teşkilatlarıdır. Zira İtilaf Devletleri murahhaslara, hangi hükümet tarafından temsilci olarak gönderildiklerini soruyorlar, memlekette huzur ve sükûn iade edilmedikçe murahhas olarak kabul edilmeyeceklerini söylüyorlardı. Bu münasebetle kongrenin daima hükümetle teşriki mesai edeceğine hükümet ikna edilmeliydi. Erzurum Kongresi dönemindeki bu cereyan ile İstanbul tarafından milli birliği kırmağa yönelik bir oyun sergilenmekteydi.¹⁷⁷ Valinin, İstanbul hükümetinin arzu ve emellerini Trabzon'da yerine getirmekten başka bir şey yapmaması ve dolayısıyla milli direnme faaliyetlerini engellemesi, bu zaman Trabzon'da milli akıma taraftar bir valiye şiddetle ihtiyaç hissettirmişti. Bunun için Erzurum'daki milliciler hazırladıkları bir düzenle valiyi Gümüşhane'de tertip edilen bir yemeğe davet ettiler ve bu vesile ile Erzurum'a getirdiler. Böylece vali Ali Galip Trabzon'dan uzaklaştırılmış oldu.¹⁷⁸

Trabzon'un kendi bünyesinde yaptığı kongrelerden sonra Erzurum ile temasa geçilmişti. Nitekim kongreler Trabzon'da düşman savaş gemilerinin tehdit gölgesi altında yapılmıştı. Şimdi de doğu vilayetlerinin müdafaa meselesinin esaslarının tespit edilmesi kararlaştırılmıştı. Erzurum Kongresi iki tarafın karşılıklı anlayış ve gayretleriyle gerçekleştirilmişti. Kongreye Trabzon ve çevresinden 17 delege katılmıştı.¹⁷⁹ Bunlar arasında öne çıkan ve Trabzon için sıkıntı oluşturan bir isim vardı ki o da Sürmene temsilcisi Ömer Fevzi Bey'di. Mütarekeden önce İzmit Darüleytamı'ndaki görevinden azledilmesi üzerine ittihatçılara karşı muhalefete başlamış, mütareke sonrası Trabzon'a gelerek Selamet Gazetesi'ni neşretmişti. Neşriyatı, İstanbul'da Peyam ve Sabah gazetelerini övmekten, ittihatçılara hücumdan ve jurnalden ibaretti.¹⁸⁰ Ömer Fevzi Bey, I.

¹⁷⁶ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁷ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 111.

¹⁷⁸ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 45.

¹⁷⁹ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 44; Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk**, s. 14. Kongre Trabzonlularla Erzurumlular arasında birçok yönden oldukça çekişmeli geçmişti. İki taraf farklı eğilimler besliyordu. Ermeni zulmünden çekmiş olan Erzurumlular, mücadelede orduya güvenmekteydi. Trabzonlular ise savaşta Erzurumlular kadar kanlı deneylerden geçmedikleri, deniz kıyısında bulunmaları sebebi ve itilaf donanmalarının etki alanının içinde oldukları bilinciyle, savaş sonrası ülkede esen ordu aleyhtarı havaya kendilerini daha kolay kaptırabiliyorlardı. Bu hususlar aşağıda seçim döneminde ve sonraki gelişmelerde daha iyi anlaşılacaktır. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, I, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 487.

¹⁸⁰ Barutçu, a.g.e., I, s. 31.

Trabzon Kongresi'nde de taşkın bir haldeydi. İstanbul'a gönderilecek heyette ittihatçıların olmamasını istiyordu ve bunu biraz şiddet, biraz da tehditle müdafaa etmişti. Hâlbuki kongrede beş altı istisna ile herkes ittihatçıydı. Ancak onun bu taşkınlıkları memleketin yüksek menfaatleri düşünülerek hoş görülmüştü. Onun İstanbul heyetine seçilip seçilmemesi, sevmediği kimselerin arzusuna bağlıydı. Geri bırakılabilirdi fakat şahsi infial, ihtiras sevkiyle ortalığı bulandırma ve milli maksatların akamete uğraması ihtimali göz önüne alınarak İstanbul'a gidişine müsaade edilmişti.¹⁸¹

Ömer Fevzi Erzurum Kongresi'nde orduya lüzum olmadığından, harplik bir iş kalmadığından, harp fikrinin memleketi tahrip edeceğinden bahsetmişti.¹⁸² Kışlalar kapatılsın, askerler zaman içersinde terhis edilsin, sulh içinde yaşamının şartları hazırlansın ve gerektiğinde askeri hizmetler milis teşkilatlara verilsin yönünde teklifte bulunmuştu. Onun bu teklifleri o dönem Bolşevikliğin zirve yaptığı bir zamanda kongre üyelerinin kin ve nefretini çekmişti.¹⁸³ Keza Ömer Fevzi Bey kongreden sonra Türklerin silahlandırılmakta olduğunu Amiral Bristol'a jurnal etmişti.¹⁸⁴ Ömer Fevzi Bey Trabzon'a döner dönmez Mustafa Kemal Paşa'nın tutum ve davranışlarına karşı yayın yoluyla propagandaya girişmiş, Heyet-i Temsiliye'ye gerektiğinde geçici hükümet yetkisi veren kararı kıyasıya eleştirmiş, bununla diktaya doğru yürünmek istendiğini ve eski ittihatçıların elinde memleketin yeni felaketlere sürüklenmek üzere olduğunu savunmuştu.¹⁸⁵

Faik Ahmet Bey'e göre Ömer Fevzi garip ruhlu bir kişiydi ve muhteristi. Her devirde bir mevki sahibi olmak için türlü yordaklıklar yapmak ve mevki elde edemeyince de muhalefete geçmek onun mesleği haline gelmişti. Her şeyi yapmak için her vasıtayı kullanmak onun için mubah olmuştu. Bir zamanlar en koyu ittihatçıydı. Mütarekede ise aynı şiddetle koyu ittihatçı düşmanı kesilmişti. İçi kapkara bir adam ve hıyanetini şuurla yapmamıştı. Akılsızlığının hissiyatına mağlup olması onu şuarsuzlaştırmıştı. Nitekim onun kanaatleri geçiciydi. Kuvay-ı Milliye'ye taraftar olduğu zamanlar da olmuştu. Bu taraftarlık onun kanaatlerinin ve inandıklarının samimi neticesi

¹⁸¹ Barutçu, a.g.e., I, s. 69.

¹⁸² Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 82.

¹⁸³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara: TTK Basımevi, 2009, s. 103. Yapılan tahkikatta Ömer Fevzi'nin mühtedi olduğu ortaya çıkmıştı. Onun Sivas Kongresi'ne girme ihtimaline nazaran etkisiz hale getirilmesi için tedbirler alınmıştı fakat bunu haber alan Ömer Fevzi ortadan kaybolmuştu. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 185.

¹⁸⁴ Barutçu, a.g.e., I, s. 458.

¹⁸⁵ Nebahat Oran Aslan, "Sivas Kongresi ve Trabzon", Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 700.

değildi.¹⁸⁶ Onun bu tarzı sonunda kendisinin 150'likler listesine girmesine neden olmuştu.¹⁸⁷

Ömer Fevzi Bey'in Erzurum Kongresi'ndeki aykırı çıkışlarından sonra bu kez de Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyelerinden Trabzon delegeleri İzzet ve Servet beylerin muhalefeti tepki çekmişti. İzzet ve Servet Beyler Sivas Kongresi'ne katılmakta çekimser davranıyorlardı. Diğer taraftan Trabzon delegeleri ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki diyalogu Kazım (Karabekir) Paşa sağlıyordu. Paşa, Mustafa Kemal'e bu zatlardan yakından tanıdığını, onlara güven ve saygı duyduğunu belirterek gerilimi ortadan kaldırmaya yönelik bir tutum sergilemişti. Sivas Kongresi'nin İstanbul ile iletişimi koparması ve tek yetkili merci olarak Heyet-i Temsiliye'yi tanımasına İzzet ve Servet Beyler itiraz etmişlerdi.¹⁸⁸ Trabzonlular, Sivas'ta ayrı bir kongre yapılmasını, üstelik buna genel bir kongre niteliği verilmesini kabul etmemiş, bunu Erzurum Kongresi kararlarına aykırı bulmuş ve tamamıyla kişisel bir yönetim niteliğinde bir davranış olarak görmüştü. Bu durum Erzurum'da kabul edilmiş olan prensip kararına aykırıydı. Üstelik Heyet-i Temsiliye'nin kendini geçici bir hükümet gibi haberleşme mercii olarak tanınması kabul edilemez olarak görülmüştü. Bunun padişah ile milletin arasındaki bağı koparacağı ve sonucunda milli birliğin zedeleneceği kanısındaydılar.¹⁸⁹ Servet Bey ile müdafaa-i hukuk reisi Ahmet Efendi Karabekir Paşa'ya çektiği telgrafta:

Muhaberat-ı resmiyenin adem-i icrası ehemmiyet-i mevkiyesi malum olan memleketimizin menafı ve siyasetiyle kabil-i telif olmadığını telakki buyursanız muhaberat-ı resmiyenin kemakan icrasına müsaade buyrulması ve diğer kolordu kumandanlarına da bu bapta istitafımızın terfici emrinde delaelet buyurmanızı selamet-i memleket namına bilhassa istirham eyleriz¹⁹⁰ demekteydiler.

¹⁸⁶ Barutçu, a.g.e., I, s. 38-39.

¹⁸⁷ Ömer Fevzi tam bir Fransız gibi melon şapkalı, keçi sakallı ve bastonluydu. 150'liklerin affından sonra Trabzon'a yerleşti. Hayatının son günlerini ahbapsız geçirdi. Mehmet Akif Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar Mustafa Kemal Sayılı'nın Trabzon Anıları I (1900-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Bayrak Baskı, 2011, s. 100; Sonradan Ömer Fevzi Bey, 15 Nisan 1925 tarihli TBMM'ye gönderdiği bir müdafaa-namede, zamanında sergilediği tutuma ilişkin ilginç bir savunma örneği sergilemektedir. 150 kişilik listeye dâhil edilmeliğinin adaletli olmadığını ve itiraz noktalarını açıklamaktadır. Sedat Bingöl, "Ömer Fevzi Bey'in Müdafaa-namesi ve Mesut Fani'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri İki 150'lik Üzerine Notlar ve Belgeler", **Toplumsal Tarih**, (62), s. 41-48.

¹⁸⁸ Aslan, a.g.m., s. 701-702. Bu iki zat Trabzon'u mebusan meclisinde daimi olarak temsil etmiş, İTC'nin de ileri gelenlerindendi. İzzet Bey, Eyüboğlu ailesinin başlarından olup kaymakamlıklar yapmış akıllı bir kişiydi. İnkılâptan sonra 10 sene fasılasız memleketin siyasi hayatına karışmış, üç seçim döneminde mebus çıkmış, parlamentoda encümenlerde bulunmuş, siyasi tecrübesiyle yükselen zekâ ve dirayetiyle yalnız Trabzon'un değil tüm ülke için faydalı bir kişi olup çıkmıştı. Servet Bey de mutasarrıflık ve sultanı müdürlüğü yapmış yüksek tahsilli bir kişiydi. **Yeniyyol Gazetesi** (23 Nisan 1947); **İstikbal Gazetesi** (9 Mayıs 1336), sayı: 136.

¹⁸⁹ Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 144-145.

¹⁹⁰ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 304.

İzzet ve Servet Beylerin mütalaaları doğrudu. Sivas Kongresi bir emr-i vaki yapmıştı. Ancak buhranlı bir devrede olduğundan durum idare edilmekteydi. Karabekir Paşa, bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın emri vakilerle sıçrama yapmasına karşı müteyakkız olunması gerektiği kanaatini besliyordu.¹⁹¹ Mustafa Kemal Paşa ise, İzzet ve Servet Beylerle görüşerek meseleyi açıklığa kavuşturmaya çalışıyor ancak Paşa ile İzzet ve Servet Beyler bir türlü anlaşamıyordu. 3. Fırka Kumandanı Halit Bey Trabzonluların şikâyetlerini, Vilayat-ı Şarkıye Kongresi kararlarına aykırı olarak üç kişinin gitmesi gerekirken sayının artırılması, Sivas'ta Heyet-i Temsiliye oluşturulması, bu heyete “şerait-i lazimeyi haiz olmayan” kişilerin tayin edilmesi, Sivas tabi olacakken metbu hale getirilmesi ve İstanbul'a “iade-i münasebet” edilmesi olarak sıralamaktaydı.¹⁹² Karabekir Paşa'ya göre meselenin en mühim tarafı halkta ve zabitanda Mustafa Kemal Paşa'ya karşı giderilmesi mümkün olmayan bir emniyetsizliğin ileri gitmiş olmasıydı. Olayların icat edildiği, Paşanın bu suretle diktaya yürüdüğü, vaktiyle Erzurum'dayken Elazığ valisini öldürtmek istediği, dâhiliye nazırına yazdığı telgrafın şahsi intikamına milleti alet edeceği ve daha bazı şahsiyetlerle alakalı sözlerle dalgalar büyümekteydi.¹⁹³ Anlaşmazlığa Trabzon valisi de katkıda bulunuyordu ve muhtemelen İzzet ve Servet Beyler onun etkisi altına girmişti. Üstelik Vali Galip Bey, Antant Gazetesi muhabirine verdiği demeçte Trabzon ahalisinin Mustafa Kemal Paşa teşkilatıyla bir alakasının olmadığı gibi bir beyanatta bulunmuştu.¹⁹⁴ Vali, Trabzon halkının saflık ve masuniyetini, geniş vatanseverliğini kötüye kullananların başında gelmekteydi.¹⁹⁵

Trabzon'un, milli mücadelenin uyanışında ve kongrelerin yapıldığı bir dönemde bazı hususiyetlerde çekingen ve muhalif davranmasında etkili olan unsurlarından biri de 15. Kolordu'ya bağlı 3. Kafkas Tümeni'nin komutanı Yarbay Halit Bey'di. Kazım (Karabekir) Paşa, kolordusuna yeni bir düzen verirken Halit Bey'in tümenini de Tortum'dan Trabzon'a aktarmıştı. Ancak Halit Bey'in önceki faaliyetlerinden haberdar olan İngilizler onun Trabzon'a gönderilmesine itiraz etmişler ve görevden alınmasını istemişlerdi. Karabekir Paşa da Halit Bey'i görevden aldığını bildirmiş ancak onun Bayburt'ta gizlenmesini ve tümenini buradan yönetmesini istemişti. Halit Bey, kolordunun emrinde olmasına rağmen Mustafa Kemal Paşa ile gizli ve özel bir ilişki kurmuştu. Öyle ki

¹⁹¹ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, s. 277.

¹⁹² Akşin, *İstanbul Hükümetleri*, s. 587.

¹⁹³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, s. 260.

¹⁹⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, I, s. 157.

¹⁹⁵ Kansu, a.g.e., s. 301.

aralarındaki bağ dolayısıyla Halit Bey, Erzurum Kongresi'nde Paşa'nın karşısında olan Trabzon delegelerini susturmaya kalkışmış, bölgede dehşet havası estirmişti.¹⁹⁶ Onun yetkisi olmadan Trabzon'daki duruma el koymaya çalışması İngilizlerin işe karışmasına, hatta şehri işgal etmesine sebep olabilirdi. Bu durum Mustafa Kemal Paşa ile Trabzonlular arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirmiş, etkilerini daha uzun seneler hissettirecek anlaşmazlıkların temellerini atmıştı.¹⁹⁷ Mustafa Kemal Paşa İzzet ve Servet Beylerin tavırlarını dik ve menfaatlerini her şeye tercih ettikleri mütalaasında bulunuyor ve onlara sert davranıyordu. Paşa'ya göre onların gevşeklik ve kayıtsızlıkları yüzünden Trabzon, doğunun en geri vilayeti kalmıştı. Kemal Paşa, Trabzon'u hızlıca bir şekilde sokmak için Halit Bey'in memur edilmesini istiyordu. Fakat Kazım (Karabekir) Paşa böyle bir hareketi, nazik bu zamanda Halit Bey'in mizacı dolayısıyla onaylamıyordu.¹⁹⁸ Nitekim Halit Bey ancak harp zamanının ve cephenin aradığı bir kumandandı. Trabzon ise sükûnetin sağlanması ve kesinlikle asabi ve sert tedbirlere başvurulmaması gereken bir yerdi.¹⁹⁹

Halit Bey'in Trabzon valisini tutuklayarak Erzurum'a sevki Karabekir Paşa için artık bu meseleye bir nokta koyma vaktinin gelmiş olduğunun bir göstergesi sayıldı. Erzurum'daki 9. Tümen komutanı (Dadaş) Rüştü Paşa'yı, karargâhını Maçka'da kurmak üzere, 3. Tümen komutan vekilliğine gönderdi ve kendisine vali vekiliğini de verdi.²⁰⁰ Durum hemen etkisini gösterdi, Trabzon'un siyasi havası düzeldi ve Trabzon'dan İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çekildi; "Bugüne kadar Anadolu'dan yükselen milli feryadı Trabzon kendisine has ağırbaşlılık ve sükûnetle inceledi ve takip etti. Memleket bu duruma daha fazla katlanamaz. Vatan sevginiz varsa artık mevkiinizi terk ediniz paşa hazretleri".²⁰¹

¹⁹⁶ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 66. Ermeni meselesinden dolayı (Ardahan ve Ahıska Ermeni kıtali mesuliyeti iddiasıyla) Halit Paşa İngilizlerin takibindeydi. Kansu, a.g.e., s. 301-302.

¹⁹⁷ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 151.

¹⁹⁸ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 291, 299.

¹⁹⁹ Kansu, a.g.e., s. 303.

²⁰⁰ Goloğlu, **Sivas Kongresi**, s. 155. Mustafa Kemal Paşa, Halit Paşa'ya Kuvay-ı Milliye kumandanı sıfatını vermiş, o da valiyi bu sıfatla tutuklamıştı. Nitekim bu durum halk üzerinde de daha etkili bir intiba uyandırmıştı. Kansu, a.g.e., s. 305.

²⁰¹ Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, s. 105; Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, s. 34.

1.2 1920 Seçimleri

Kongreler dönemi geçildikten sonra sıra meclisin toplanmasına gelmişti. Meclisin İstanbul'da toplanamayacağı anlaşılmış, sancaklardan seçimle gelecek vekillerle mebusan meclisi üyelerinin toplanma yeri olarak Ankara belirlenmişti. Her taraftan milletvekilleri seçilerek Ankara gelmeye başladığı bir dönemde Trabzon bu hususta biraz geri kalmıştı. Onun bu geri kalışı yine bir takım huzursuzluklara yol açmış, düzelmiş olan ilişkiler yeniden olumsuz yönde ilerlemeye başlamıştı.

Seçimlerin gecikmeli yapılmasında bazı faktörler vardı ki bunların başında Karadeniz'in itilaf devletleri güçlerinin sıkı kontrolü altında bulunması geliyordu. Trabzon-İnebolu bölgesi İngilizlerin hâkimiyetindeydi ve İngiliz savaş gemilerinin bazıları Trabzon limanında ya da açıklarında beklemekteydi. Kontroller o derece sıkıydı ki İngilizler, müttefikleri olan Fransız vapurlarının yolcu taşımalarına dahi engel olmuşlardı.²⁰² İstanbul'un işgalinden sonra İngilizler moral bozmak için Karadeniz'e güçlü bir donanma çıkardılar. Trabzon'a da gelen bu donanma burada heyecana sebep oldu. Yüksek rütbeli askerler ve birçok halk Soğuksu'ya çekildi.²⁰³ Karadeniz'deki İngiliz askeri faaliyetlerinin yoğun olduğu bir döneme rastlayan TBMM seçimleri ilk anda Trabzon eşrafi tarafından tereddütle karşılanmıştı. Bunda İngilizlerin gaye ve politikalarının sınırının tahmin edilememesinin etkisi büyük olmuştu. Buradaki düşünce, yapılacak seçimlerin herhangi bir işgale vesile olabileceği korku ve endişesiydi. Nitekim Trabzon halkı, İngiliz donanmasının her belanın başlangıcı olacağını zannediyordu. Diğer taraftan Trabzon'un meclise temsilci göndermekte gecikmesi, dış dünya nazarında meclise gölge düşürecekti. Mustafa Kemal Paşa, Kazım (Karabekir)'e gönderdiği telgraflarda seçimlerin bir an önce gerçekleştirilmesini, Vali Hamit Bey'in tereddütle takip ettiği hareket hattının Canik ve emsali yerlerde de kötü tesir bıraktığından işin çabuklaştırılmasını ve kesin hareket edilmesini istiyordu.²⁰⁴ Hamit Bey ise Trabzon'da seçimlerin ertelenmesi yönünde oluşan kanaate karşı ısrar etmenin psikolojik bakımdan budalalık olacağı ve duruma hâkim

²⁰² Mehmet Okur, "Mondros Mütarekesi Döneminde İngiliz Askeri Temsilcilerinin Trabzon'daki Faaliyetleri", Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 584; Uran, a.g.e., s. 106.

²⁰³ Halit Eken, **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancı zade Hamit Bey**, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008, s. 565-566.

²⁰⁴ Mesut Piyale, "1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Çalışmaları ve Trabzon", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (160), s. 54-55; Mesut Çapa, "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (IX), s. 47; Okur, a.g.m., s. 590.

olduğu düşüncesindeydi. Yaptığında isabet kaydettiğini, meselenin daha ziyade sükûnet ve soğukkanlılıkla muhakemesinin icap edeceği kanaatini taşımaktaydı. Ankara'ya da durumu açıkladıktan sonra heyecanın dinmesi gerektiğini arz etmişti.²⁰⁵ Vaziyete 15. Kolordu Kumandanlığı da tepki göstermiş, Kazım (Karabekir) Paşa; “her tarafta hummalı bir surette intihabat yapıldığı halde, Trabzon livasında henüz işe başlanmaması mucib-i hüznün ve teessürdü”, uyarısında bulunmuş fakat Hamit Bey soğukkanlılığını muhafazada ısrar etmişti. Bu tavrını kongreler dönemindeki muhalefet havasından esinlenerek ve “burada Erzurum Kongresi’ni takip eden teşettüt-ü hissiyat malumdur. Efkârı imale ve tevhit etmeden intihabata tevessül tehlikeli olacağından biraz geç olmakla beraber netice iyi olacağı maruzdur”, yorumuyla destekliyordu.²⁰⁶ Ancak Ankara'nın bu vaziyete daha fazla tahammülü kalmamıştı ve kesin tavrını Kazım (Karabekir) Paşa vasıtasıyla 3. Fırka'ya bildirmişti. Buna göre seçimlerin neredeyse neticelenmek üzere olduğu bir zamanda Trabzon'un daha fazla tereddüt ve muhalefet içinde kalması uygun değildi. İşin daha fazla uzaması halinde mecburen millet ve memleketin selameti için şiddetli tedbirlerin alınması zaruretinde kalılabilecekti. Bu ise Trabzon için tekrarlanmış bir leke olarak tarihe geçecekti.²⁰⁷

Gerek Ankara'nın ortaya koyduğu net tavır gerekse Hamit Bey'in vaziyete hâkim olması seçim sürecini hızlandırdı. Trabzon'daki İngiliz kuvvetlerinin deniz gösterilerini kesmesi sükûneti sağladı ve Hamit Bey de İngilizlerle temas ederek dâhilde bir karışıklık olmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldı ve böylece seçimlere geçilebildi.²⁰⁸

²⁰⁵ Mehmet Akif Bal, **Trabzon Hatıraları**, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2009, s. 316. Şimşeklerin Hamit Bey üzerinde toplanmasında, yanında İngiliz temsilcisi olduğu halde onun bir İngiliz torpidosuyla Giresun'a gidip gelmesi, sahildeki cephanenin iç kısımlara nakline, İngilizlerin Trabzon'u işgaline vesile olur diye çekince koyması etkili olmuştu. Çapa, “Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri”, s. 46-47. Hamit Bey, Topal Osman'ın marifetlerinin bu karışık zamanda ortaya dökülmesini engellemek için Giresun kaymakamı Galip Bey'i uyarılmış ve Giresun'da tertibat aldırılmıştı. Gerçekten de İngiliz temsilcisinin vali ile Giresun'da gayr-i Müslimlerle yaptığı soruşturmada bir şey çıkmamıştı. Hamit Bey'in Giresun'a gidişi kendisine muarız olanlarca “düşman gemisiyle gezinti yapıyor” ile eleştirilmiş, milli faaliyeti uyutmak olarak görülmüştü. Hamit Bey ise yaptığını, sırf memleket ve millet yararına katlandığı tehlikeli bir seyahat olarak görmekteydi. Cephane meselesinde ise Hamit Bey, cephanenin askerlerden alınarak jandarmaya teslimini temin edeceğini ve bunun mesuliyetini üzerine aldığı İngiliz temsilcisine taahhüt etmişti. İngiliz de bu teklifi üstlerine danıştı ve cephanenin mülki memurlara teslim olunabileceğini söyledi. Üstelik bunu aralarında zabıt ve senet tutarak belgelediler. Ancak bununla cephanenin iç kısımlara nakli gecikmemiş fakat daha tedbirli surette yapılmıştı. Diğer taraftan iş açığa çıktığı zamanda taşınmamış 20 sandık kalmıştı. Vali de bunları İngilizlere vermek zorunda kaldı. Eken, a.g.e., s. 565-568; **İstikbal Gazetesi**, (23 Mayıs 1336), sayı: 140; **İstikbal Gazetesi**, (20 Nisan 1336), sayı: 131.

²⁰⁶ Çapa, “Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri”, s. 48-49.

²⁰⁷ Çapa, “Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri”, s. 49.

²⁰⁸ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 316.

Ankara’da toplanacak meclis için Faik Ahmet Bey, yapılacak seçimlerin halkı temsil kabiliyetini en üst düzeyde yansıtabilmesi için fikirleriyle yol gösterici olmaya çalışıyordu. Ona göre zümrevî hiçbir tesir altında kalınmamalı, memleketin vaziyeti ve ihtiyacı idrak edilerek hareket edilmeliydi. Gönderilecek vekiller mukadderat hakkında kendilerine yetki vermekte tereddüt edilmeyecek insanlar arasından seçilmeliydi. Memleket işlerinde birleşmeye hiçbir engel düşünülmemeyeceğine ve bu fevkalade seçim de bir memleket işi olduğuna göre, bunda kenara çekilmek ve bir ihtilaf hissi yaşatmak doğru olmazdı.²⁰⁹ Yine seçimlerde gösterilecek isabet, halkın müşterek menfaat ve selametini sağlamaya hizmet edeceği göz önüne alındığında bunda hususi veya sınırlı görüşlerin takip edilmesi doğru değildi. Bu itibarla seçimdeki gayeyi vilayet bazında değil tüm ülke halkı düşünülerek dikkate almak lazımdı.²¹⁰

Fevkalade meclis için Trabzon’da yapılan seçimde, Vali Hamit Bey, Eyüpzade İzzet Bey, eşraf ve tüccardan Nemlizade Sabri Bey, eski istinaf reislerinden avukat Alaybeyzade Faik Bey, bahriye yüzbaşlarından Arif Kadızade Recai Bey milletvekili seçilmişlerdi.²¹¹ İzzet Bey, Faik Bey, Gümüşhane azalarından Hasan, Rıza, Mehmet ve Ziya Bey ile Ordu kazasından Recai Bey’den oluşan vekil kafilesi Samsun’a doğru yol alırken bir soygun çetesinin saldırısına uğramış, Eyüpzade İzzet Bey ile Kelkit azası Ziya Efendi öldürülmüşlerdi.²¹² İzzet Bey yola çıkmadan önce padişah ile milleti arasındaki yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için azami ölçüde çaba harcayacağını söylemiş, icap ederse Ankara’dan İstanbul’a geçeceğini, memleketine ve memleketin selameti uğruna bütün hayatını feda edeceğini anlatmıştı. Trabzon da kendisini “vatan şumul” fikirlerle seçmişti. Kendisine bu noktadan beslenen güven çok derindi.²¹³

²⁰⁹ Faik Ahmet (10 Nisan 1336), “Meclis Fevkalade İntihabatı Münasebetiyle”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 127. Diğer taraftan Trabzon, meclisin İstanbul’da toplanması taraftarıydı. Uluğ İğdemir, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 19.

²¹⁰ Faik Ahmet (10 Nisan 1336), “Yine İntihap Meselesi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 128; Faik Ahmet, Gümüşhane ara seçimleri dolayısıyla buradaki ikinci seçicileri basiretsizlikle suçlamakta, adet yerini bulsun diye yapılmış olmasını takdirsizlik olarak görmekteydi. Faik Ahmet (12 Eylül 1336), “Yine İntihap Meselesi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 171.

²¹¹ **İstikbal Gazetesi** (13 Nisan 1336), sayı: 129; Hamit Bey 22, İzzet Bey 21, Sabri, Faik ve Recai beyler de 20’şer oy almıştı. **İstikbal Gazetesi** (10 Nisan 1336), sayı: 128.

²¹² Hadise adı bir çete faaliyetiydi. Vali Hamit Bey, buna sebebiyet verenin kafiiledaki silahlı kişilerin olduğunu, mütecevizlerin sırf çalma kastıyla pusu kurduklarını ve fakat karşılık görmeleri üzerine silah kullanıldığını belirtmektedir. Üstelik çete reisi de valinin Samsun’dayken adalete teslim ettiği Balıkesirli Hasan Çavuş’tu. Hamit Bey, Hasan Çavuş’a sorguda müsamahalı hareket olunduğunu sezmiş, adliye müfettişi Kenan Bey vasıtasıyla sorgu hâkimine ihtarda bulunmuştu. Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 317.

²¹³ **İstikbal Gazetesi** (9 Mayıs 1336), sayı: 136.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk, cinayetten milletin galeyana halinde olduğunu bildirmiş, buna karşı Ankara da katil hadisesinin bir siyasi cinayet olmadığı ve katillerin takipte olduğu karşılığını vermişti. İzzet Bey'in cenazesi Trabzon'da kalabalık bir cenaze töreninden sonra (tahminen 10 bini geçiyordu) defnedilmişti.²¹⁴

Hamit Bey, milletvekili seçilmekle birlikte mevkiinin ehemmiyet ve nezaketi sebebiyle TBMM tarafından Trabzon'da görevinin başında mezun sayılmıştı. Ancak çok kısa bir süre sonra dâhiliye vekâletince Ankara'ya davet edilmişti. Bunu duyan Trabzon'da bir kısım halk valinin yerinde kalmasını istemişti. Trabzonluların Hamit Bey'e olan ilgi ve alakası çok yüksekti. Başta Müftü Mahir Bey olmak üzere belediye, ticaret odası, müdafaa-i hukuk heyetleri, tüccar ve eşraf 54 imzalı bir dilekçe ile meclise bundan vazgeçilmesi yönünde talepler iletmışlerdi. Ancak halkın teveccüh ve itimadına mazhar olan Hamit Bey'in Ankara'da bulunmasından ziyade vilayette kalması daha faydalı görülmekteydi. Diğer taraftan halk toplanarak Hamit Bey'in istifa etmesini ve başlarında kalmasını istemişler, ayrıca geçimini sağlamaya hazır olduklarını bildirmişlerdi. İstikbal Gazetesi'ne göre halkın ısrarında, "askeri idarenin itidal ve basiret süzgecinden yoksun kalacak olan müfrit hareket ve kararlarından" korkmaları da etkili olmuştu. Ancak bu ısrarlar karşılık bulmamış ve Hamit Bey Ankara'nın yolunu tutmuştu. Trabzon da mecliste valinin göstereceği ilmi ve idari üstünlük dolayısıyla gitmesini takdir etmişti.²¹⁵

Ankara Vali Hamit Bey'den kuşkulandırmıştı ve bir an önce meclise katılmasını istemişti. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e, Hamit Bey'in tavır ve muamelelerinin kendisinin işten el çektilmesini zaruri kıldığını söylemişti. Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşa'nın bu isteğini muvafık bulmuş ancak çağırılma sebebinin halka iyi anlatılması lazım geldiğini belirtmişti. Hamit Bey'in hareketleri Milli Müdafaa vekili Fevzi Paşa ile Erkan-ı Harbi Umumi Reisi İsmet Bey'i de kuşkulandırmıştı. İsmet Bey, Hamit Bey'in Trabzon'da şahsi mevkiini kuvvetlendirmek için teşkilat meydana getirmiş olabileceği ihtimali üzerinde durmuş ve bir fesat hazırlığından kuşkulandırmıştı. Mustafa Kemal'e göre de vali Trabzon'dan özel bir maksat için ayrılmak istememekte ve Trabzon'u buna alet etmeğe çalışmaktaydı.²¹⁶ Halkın valinin kalması yönündeki ısrarları için Ankara, bunun

²¹⁴ **İstikbal Gazetesi** (9 Mayıs 1336), sayı: 136.

²¹⁵ **İstikbal Gazetesi** (11 Haziran 1336), sayı: 145; **İstikbal Gazetesi** (23 Haziran 1336), sayı: 149; İsmail Akbal, "Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizm'e Yaklaşımı ve Trabzon'da Bolşevizm Karşısı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey", Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, II, Trabzon: KTÜ Yayınları, 2007, s. 963; Eken, a.g.e., s. 576.

²¹⁶ Çapa, "Trabzon'da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey", s. 56.

Hamit Bey'in işi olduğunu düşünüyor, bu sebeple Ankara'nın kızgınlığı artıyordu.²¹⁷ Aslında Hamit Bey, vali ve milletvekili olarak gece gündüz çalışmaya başladıktan sonra Trabzon eşrafının bir kısmının suyuna gidemediği için bunların sinsî tahriklerine kapılan Ankara'nın gözünde şüpheli konumuna gelmişti. Nitekim aşağıda da görüleceği üzere Trabzon, memleketin hiçbir tarafında olmadığı üzere ittihatçılık ve bölgecilik cereyanları içersinde çalkalanmaktaydı. Vali Hamit Bey de Ankara'ya kimilerince ittihatçı cereyana kapılmış olarak gösterilmişti ve bunun sonucunda Ankara, Hamit Bey'den şüphe etmeye başlamıştı.²¹⁸

Bu görevden almaya karşı Faik Ahmet Bey tepkiliydi. Buna göre Hamit Bey'in, halk perverliği, kanundan başka hâkim tanımak istememesi, ahalinin muhabbet ve güvenini sağlamıştı. Faik Ahmet, Roussou'nun; "halkın muhabbetinden mütehasıl iktidarın en büyük iktidar olduğu" sözüyle meseleyi özetliyordu. Halk kuvvetinden istifade etmek, idare ve siyasette başarı sağlamak, halkın itimat ve muhabbetini kazanmak yollarını bilmekle mümkündü. Hamit Bey'in en büyük özelliğini bu noktada hükümet kuvvetini millete sevdirmeye ve iki kuvveti birleştiren fiil ve idari hareketlerinde görmek mümkündü. Faik Ahmet Bey Hamit Bey'i, psikolog bir idare adamı ve halkın ahval-i ruhiyesini iyi öğrenmiş bir idare adamı olarak tanımlıyordu. Ona göre Hamit Bey, hükümete karşı emniyet ve itimat uyandırmakta, halkın teveccüh ve emniyetini kazanmakta zorluk çekmemişti. Hamit Bey, halkın hakkını ve hürriyetini tanımak istemeyenlere hadlerini bildirmede şiddetli ve asabi bir ruh hali sergilemekteydi. Kendisini halka sevdiren bütün bu meziyetleri, özellikle fırkacı ve merkezîyetçi hükümet erkânında ve idare mevkiinde olanlarda çoğunlukla menfî hisler uyandırmıştı. Bu yüzden bir çok defa vazife ve memuriyetini fedaya bile mecbur kalmıştı. Faik Ahmet Bey, merkezîyetçiliği bu noktada eleştirmektedir ve hakikati açıkça yazan memurlardan hoşlanılmayacağını hatırlatmaktaydı. Verdiği bir örnekte; Fransa'da "supreferlerden (sous prefecture)", umumi efkârın nasıl olduğuna dair rapor istenmiş, hakikati aynen yazan mutasarrıfa; "biz bunlara tahammül edemeyiz, eğer hakikati yazmayı çok seviyorsan istifa ederek gazeteci olunuz"

²¹⁷ Eken, a.g.e., s. 576.

²¹⁸ Hayri Orhun ve diğerleri, **Meşhur Valiler**, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları, (ty), s. 396-397.

cevabı verilmişti. İşte bu noktada Hamit Bey'in kalemi hakikati ifade ederken adeta zehirli bir ok olmuştu. Onun için her hükümet buna tahammül edemiyordu.²¹⁹

Katil hadisesi sebebiyle boşalan Trabzon milletvekilliği için yeniden seçim yapmak gerekmişti. Diğer taraftan Nemlizade Sabri Bey de mebusluğu kabul etmeyerek istifa etmişti. Alaybeyzade Faik de Ankara'ya gidince Yargıtay üyeliğini alıp mebusluktan ayrılmıştı. Vali Hamit ise Trabzon'dan ayrıldığı için toplamda dört vekillik için yeniden seçim yapmak gerekmişti.²²⁰ Seçimler hususunda hassasiyet gösteren Faik Ahmet Bey, ikinci seçicilere seslenen bir uyarı yazısı kaleme almıştı. Faik Ahmet, ikinci seçicilerden milletin arzu ve temayülü yönünde oy kullanmalarını ve bu noktada dikkatli olmalarını istemişti. Ona göre gerçek anlamda milletin arzusu tecelli ettirilmeliydi. Namzetler de her sınıf ve içtihadın mutabık kalacağı şekilde tespit edilmeli ve ondan sonra seçime gidilmeliydi.²²¹ Seçimler sonucu ve İstanbul'dan doğrudan Ankara'ya gelen vekillerle Trabzon I. Meclis'te, Ali Şükrü, Hüsrev Gere, Recai Baykal, Hasan Saka, Hafız Mehmet, Hamdi Ülkümen ve Celalettin Aykar ile temsil edildi.²²²

1.3 Trabzon'da İttihatçılık

Trabzon'un milli mücadele döneminde yurt çapında da adından söz ettiren, ilgileri üzerine çeken konuların başında gelmektedir. Meşrutiyet döneminden kalma gelenek ile birlikte Trabzon'da İTC mensupları zaten politikaya alışkın oldukları halde Milli Mücadele'de yerlerini almışlardır. Milli Mücadele'nin önderleri de savaştan sonra ülkeyi

²¹⁹ Faik Ahmet (10 Teşrin-i Evvel 1336), "Hamit Bey", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 179. Rıza Nur Vali Hamit için bütün manasıyla ve hekimce de deli olduğunu söylemekle birlikte onun, zeki, mantıklı ve muhakemeli bir insan olduğunu yazmaktadır. Rıza Nur, **Dr. Rıza Nur'un Moskova-Sakarya Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 32. Yine Hamit Bey, çekirdekten yetişme, pervasız, atak, cesur, kabiliyetli, zeki ve çalışkan olarak tavsif edilmekteydi. Belki de bu üstün niteliklerinden dolayı deli lakabıyla biliniyordu. Fransızca, Rumca, İspanyolca konuşabiliyor, Bulgarca okuyup yazabiliyordu. Orhun ve diğerleri, a.g.e., s. 391-392.

²²⁰ Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, s. 37. İzzet Bey, Ankara'ya gitmeden önce kardeşi Daniş Eyüpoğlu ile eniştesi Hacıkadızade Arif (Sayıl)'ı (bu ikisi Trabzon'da aktif siyasette yer alacak, milletvekili olacaklardır) yanına çağırılmıştı ve bir takım görüşmeler yapmıştı. Görüşmenin en önemli hususu İzzet Bey'in Mustafa Kemal için düşündükleriydi. Buna göre; "aramızda bir soğukluk, bir anlaşmazlık var gibi gözükse de, milli mücadelenin kazanılması için Mustafa Kemal Paşa'nın dışında hiçbir kimsenin liderliği kabul edilemez. Bugün Mustafa Kemal Paşa hakkında söylenenler ne olursa olsun onun gücü, kudreti, zafer inancı bambaşkadır. Size bunu hatırlatıyorum" demişti. Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 98.

²²¹ Faik Ahmet (10 Teşrin-i Evvel 1336), "İntihap Meselesi", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 179.

²²² Goloğlu, **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, s. 38. Hamdi Ülkümen için bkz. Güngör Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hafız Mehmet Bey 179, Hacı Ali Hafızzade Celaleddin Efendi 167, Hasan Bey 142, Nebizade Ahmet Hamdi Bey 128 oy almıştı. **İstikbal Gazetesi** (6 Kanun-u Sani 1337), sayı: 204.

terk eden İTC erkânının geri dönme ve milli mücadeleye el koyma isteğinde olduklarını biliyorlardı. Nitekim bu konuda gereken dikkati de göstermişlerdi.²²³ Trabzon milliyetçi muhafazakâr dürtülerle Anadolu’da milli mücadele fitilini ateşleyen yerlerin başında gelmişti. Bir takım mihraklar, Trabzon’un bu mesele dolayısıyla yanlış tanıtılmasında etkili olmuştu. Bu mesele uzun süre Trabzon’u gündemden düşürmemiş, burada ittihatçılığın izlerini silmek kolay olmamıştır.

Milli Mücadele’nin ilk zamanlarında Damat Ferit’in hükümet ettiği bir dönemde Trabzon’da ittihatçılığın yoğun olduğu yönünde İstanbul’a jurnal verilmişti. Burada Trabzon’dan uzaklaştırılmasına lüzum görülen ittihatçıların isimleri, her birinin cürüm sahibi olduğu, İTC idaresinin devamına çalıştıkları söylendikten sonra tevkif edilmeleri istenmekteydi. Listede müdafaa-i hukukçular, İstikbal Gazetesi erkânı, sabık mebuslar ve ittihatçı tanınmış birçok kimse vardı. Dâhiliye Nazırı Artin Cemal, listedekilerin gizli olarak İstanbul’a gönderilmelerini vilayetten istemişti. Zamanın valisi Süleyman Necmi Bey, bunun üzerine tereddüt ve endişeye düşmüş, vilayet defterdarı Ömer Lütfü Bey ile konuyu istişare etmişti. Ömer Lütfü, bu şekilde bir hareketin isabetsizliği, jurnal edilenlerin memleketin en tanınmış ve namus sahibi insanlar olduğu mütalaasında bulunmuştu. Valiyi sorumluluktan kurtarmak için de vilayet vekâletini üstlenerek valiyi mülhakatı teftişe çıkartmıştı.²²⁴ Diğer taraftan Trabzon Müdafaa-i Hukuk, mütarekeden sonra yurt dışına çıkmış olan bazı ittihatçılarla teması devam ettirmişti. Bunlardan Küçük Talat, Trabzon’a gelmiş ve cemiyetin istişarî üyesi olmuştu.²²⁵ Bakü Kongresi sonrasında da Trabzon’a ittihatçı akını başlamıştı. Yenibahçeli Şükrü²²⁶, ağabeyi Nail ve Enver Paşa’nın amcası Halil Paşa Trabzon’a gelmişti.²²⁷ Bunun yanında Trabzon’da ittihatçılıkla bağlantılı olarak esas mesele, Enver Paşa’nın Anadolu’ya geçip milli mücadelenin önderliğini üstlenme

²²³ Özel, a.g.e., s. 149.

²²⁴ Barutçu, a.g.e., I, s. 33-34.

²²⁵ Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 19. Küçük Talat Bey, İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi üyesiydi. İstanbul’un itilaf güçleri tarafından işgali sonrası Rusya’ya geçmiş buradan Azerbaycan hükümetine sığınıp Bakü’de bir takım işler çevirdikten sonra Trabzon’a gelmişti. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 70. Küçük Talat (Muşkara), İTC Cemiyeti’nin kurucularındandı. Sadrazam Talat Paşa ile karıştırılmaması için “küçük” lakabını almıştı. Savaş sonrası Halil Paşa ile birlikte Bekirağa Bölüğü’nden kaçmıştı. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 188. Küçük Talat Bey’in Anadolu’ya girerken herhangi bir zorlukla karşılaşmaması için Halil Paşa, Kazım Karabekir Paşa’ya onun ailesini görmek üzere Anadolu’ya geçtiğini yazmıştı. Gerçekte ise Talat Bey İslam İhtilalleri Cemiyeti’nin Anadolu şubesini kurmak için gelmişti. Üçüncü, a.g.e., s. 77.

²²⁶ İstanbul’da meclisin basılmasından sonra Lazistan teşkilat-ı mahsusa kumandanı olarak Trabzon’a gelmiş ve Enver Paşa’ya bağlı olarak çalışmaya başlamıştı. Enver Paşa Şükrü Bey’den, kendilerine bağlı olanlardan bir parti teşkilatı kurmasını ve bu partinin icabında ülkede vaziyete hakim olacak şekilde hazırlanmasını istemişti. Üçüncü, a.g.e., s. 83.

²²⁷ Akbal, “Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizme Yaklaşımı”, s. 965.

tasavvuru olmuştu. Talat ve Cemal Paşalar ulusal bağımsızlık savaşına zarar vermemek ve Mustafa Kemal Paşa'nın işini kolaylaştırmak isterken Enver Paşa bunun aksi bir tutum içersindeydi. Batum'un Trabzon'a yakınlığı ve eskiden beri Trabzon ile ilişkilerin sıkı olması Enver Paşa'nın Trabzon'la temasını kolaylaştırmıştı. Küçük Talat, İstanbul'da iken Enver ve Halil Paşalarla Velid Elkiz (Ümid İlgiz) takma adıyla mektuplaşmış, Trabzon'daki eski ittihatçıların kazanılmasından bahsetmişti.²²⁸ Diğer taraftan Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta Bakü'de toplanacak olan doğu halkları kongresine ülke çıkarları için katılacağını söylemiş, böylece Mustafa Kemal Paşa ile samimiyet kurmayı amaçlamıştı. Nitekim bununla Anadolu'ya rahatlıkla geçebileceğini düşünmüştü.²²⁹

Enver Paşa'nın Trabzon'da askeri olarak güvendiği ve Anadolu'ya geçmesinde kendisinden en başta yardım göreceği kişi de kayıkçılar kethüdası Yahya Reis'di.²³⁰ Meşhur adıyla Kâhya, tahliye ettirdiği mahkûmlar ve asker firarilerinden tam teşekküllü bin kişilik bir tabur meydana getirmişti. Kâhya ile Enver Paşa mektuplaşıyor ve Enver Paşa, bu mektuplaşmalarda Ali takma adını kullanıyordu. Enver Paşa Anadolu'ya geçmesi halinde milli mücadeleye katılmak üzere Ankara'ya geçecek ve Deli Halit Paşa'nın fırkasına dayanarak bir hükümet darbesiyle milli mücadelenin liderliğini üstlenecekti.²³¹ Enver Paşa, amcası Halil Paşa ile de mektuplaşıyordu. Mektuplardan onun Rusya Müslümanlarından kuracağı iki süvari fırkası ile Türkiye'ye girme arzusunda olduğu anlaşılmaktaydı. Enver Paşa bu arzusunu amcası vasıtasıyla Sovyet hariciye komiser yardımcısı Karahan'a da iletmiş fakat iltifat görmemişti. Enver Paşa düşüncelerini kuvveden fiile çıkarmak için bir yandan da "Anadolu Halk Şuraları Fırkası"nı kurmuştu. Diğer yandan da İslam memleketlerinin yardımlarını sağlamak için "İslam İhtilalleri

²²⁸ Trabzon'da ittihatçılarla Mustafa Kemal uyum içersinde değildi. Sami Sabit'e göre Küçük Talat, Trabzon'da "Bozuk Parti" namıyla bir cemiyet teşkil etmişti. Başlıca üyeleri de Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içersindeydi. Turhan Feyzioğlu, **Mustafa Suphi Türk Ocağı'ndan Türkiye Komünist Partisi'ne**, İstanbul: Ozan Yayınları, 2007, s. 106-107; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I (Kuruluş)**, İzmir: Zeus Kitapevi, 2008, s. 294.

²²⁹ Üçüncü, a.g.e., s. 75.

²³⁰ Kâhya bu dönemde Trabzon'da "debdebe" içersindeydi. Rıza Nur, **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, İstanbul: Toker Yayınları, 1994, s. 234; Rıza Nur ve Grace Ellison, **İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)**, İstanbul: Örgün Yayınları, 2007, s. 253.

²³¹ Mesut Piyale, "Trabzon'daki İttihatçılık Çalışmaları ve Enver Paşa", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (159), s. 41; Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 19. Enver Paşa, Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Eskişehir-Kütahya bozgunuyla ordunun Sakarya'nın doğusuna çekildiğini, bu vaziyet üzerine eğer ordunun dağılma durumu olursa, yakından durumu izlemek bakından Batum'a geldiğini yazıyordu. Bir de Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhinde yazdığı yazılardan muzdarip olarak kendince muzır addettiği ikiliği gidermek için memlekete yakın durmaktan ve icap ederse girmekten bahsediyordu. Hüseyin Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, s. 98.

İttihadı Teşkilatı”nı hazırlamıştı. Ankara, Enver Paşa’nın bu teşkilatlarının Anadolu’da faaliyete geçmesine izin vermemişti. Ancak mecliste kırk kadar mebus Enver Paşa’nın girişimlerinin destekçisi olmuştu.²³² Diğer taraftan Trabzon mebusu Hafız Mehmet Bey, Enver Paşa Batum’da iken gizlice Batum’a gelerek onunla ve arkadaşlarıyla görüşmüş ve Trabzon’a dönmüştü. Görüşmede Hafız Mehmet, Ankara’nın ahvalini anlatı ve Anadolu’daki teşkilatın şimdilik bir iş yapmamasına ve icabında harekete geçmesine karar verildi. Enver Paşa, bu görüşmede Hafız Mehmet Bey’in Küçük Talat’ı kışkırdığı, onun aleyhinde bulunduğu kanaatine varmıştı.²³³

Enver Paşa, Batum’a gelmeden önce Çiçerin’e, işgale karşı mücadeleye devam ettiği sürece Mustafa Kemal Paşa’yı destekleyeceğini ve ancak ihanet etmesi durumunda Paşa’ya karşı mücadele vereceğini vaat etmişti. Fakat sonradan bu fikrinden vazgeçmiş Mustafa Kemal’e karşı güvensizlik belirmeye başladığı gerekçesiyle Anadolu’ya geçme kararı almıştı. Bunun yanında Sovyet Rusya Enver Paşa’nın Türkiye’ye bırakılmaması konusunda direktifler veriyordu.²³⁴ Sovyet Devleti’nde başta Lenin olmak üzere bir grup yönetici, Kemalist hareketin doğu devrimine entegrasyonunu faydalı bulurken, diğer bir grup ise Kemalist olmayan odaklarla ilişkilerin canlı tutulması yönünde politika geliştirmişti. Enver Paşa’nın elde tutulması, günü geldiğinde Anadolu’ya sıçrama işlevini kolaylaştıracaktı.²³⁵

Trabzon’da ittihatçı unsurlardan Halil Paşa, Trabzon’a geldiğinde tümen komutanı Albay Nuri Bey, Ankara’nın emri üzerine ikametine izin verilemeyeceğini bildirmişti.²³⁶ Halil Paşa ise geri dönmesinin imkânsız olduğunu, birkaç gün kalmasına müsaade edilmesini, bu suretle yeni bir emir çıkartabileceğini söylemişti. Diğer taraftan Ankara, Halil Paşa’nın Trabzon’a gelmesiyle ittihatçı faaliyetlerin yoğunlaştığını görerek tedbir olarak Küçük Talat Bey’i sınır dışı etmişti. Halil Paşa’nın durumuna üzülen Trabzon eşrafı, işi nümayiş şekline dökerek paşanın gönderilmesine razı olmayacaklarını bildirmişlerdi.

²³² Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya**, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, s. 325. Enver Paşa, İTC içersinde yalnız belirli bir kesimin lideri olmamakla birlikte, örgütün en önemli kararlarının alıcısı durumundaydı. M. Şükrü Hanioglu, **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İstanbul: Der Yayınları, 1989, s. 12.

²³³ Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, s. 244.

²³⁴ S. Halit Kakinç, “Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı öldürttü?”, **Toplumsal Tarih**, (61), s. 33.

²³⁵ Kakinç, a.g.m., s. 30. Türkiye’de, Türk halkının ulusal bağımsızlık hakkına Sovyetler tarafından destek verilmesine özel bir önem verilmekteydi. Boris B. Potskhveriya, “1920 ve 1930’lu Yıllarda Türk Sovyet İlişkileri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 190.

²³⁶ Halil Paşa’nın eski yaveri Fuat Bey Halil Paşa’ya; “Paşam size olan sevgimi ve bağlılığımı bilirsiniz. İstemezdim böyle olmasını. Ankara’dan aldığımız bir emirde sizin Trabzon’da ikametinize müsaade edilmeyeceği bildiriliyor” diyordu. Üçüncü, a.g.e., s. 103.

Hükümetin baskın ihtimaline karşılık da silahlı savunma tedbirleri alınmıştı.²³⁷ Halil Paşa böylece Trabzon'da rahat bir şekilde yaşam sürmeye başlamıştı ve halk da ona son derece teveccüh gösteriyordu. Ailesiyle birlikte Kostaki köşkünde kalıyor, köşkün etrafından silahlı muhafızlar da eksik olmuyor, diğer taraftan şehirdeki tansiyon da düşmüyordu. Ankara, Halil Paşa'nın Trabzon'dan ayrılmasını Fırka Kumandanı Nuri Bey'e emretmişti. Bunun üzerine Trabzon halkının temsilcileri Halil Paşa'ya gelmiş ve Rusya'ya dönmek istese bile buna müsaade etmeyeceklerini söylemişti. Ancak bir yandan da Anadolu'da devam eden savaş dolayısıyla Halil Paşa da anlayış göstermiş ve durum Moskova'ya iletilmişti. Başta Yahya Kâhya, Halil Paşa'nın Rusya'ya geri dönmesine muhalifti ve bunda ısrar ediyordu. Fakat sonunda halkı, Kâhya'yı ve Trabzon'un ileri gelenlerini ikna eden Halil Paşa Rusya'ya hareket edebilmişti.²³⁸ Rahatsızlığını ileri sürerek Trabzon'a gelmiş olan Halil Paşa'nın bu seyahati ilk zamanlar normal karşılanmıştı. Sonradan bu seyahatin bazı siyasi amaçlar uğruna yapıldığına dair haberler ortaya çıktı. Buna göre Halil Paşa, Enver Paşa tarafından Anadolu'ya, Halk Şurular Fırkası'nı teftiş için gönderilmişti. Üstelik gelmeden önce Lenin ile bir görüşme yapmış, bu görüşmede Lenin kendisine bazı vaatlerde bulunmuştu.²³⁹

Batum'da toplanan Enver, Halil Paşalar ve arkadaşları meclise bir beyanname göndermişlerdi. Beyanname Enver, Halil, Nazım ve Mehmet Talat imzalıydı. Beyanname İttihat ve Terakki Halk Şurular Fırkası'nın harici ve dâhili teşkilatları tarafından gönderilen murahhasların iştirakiyle toplanan kongrede karara bağlanmıştı. İçeriği, İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadi'nin Türkiye'deki muhtar bir teşkilatı olan İttihat ve Terakki Halk Şurular Fırkası'nın Türkiye'de tanınması ve serbestçe faaliyet göstermesini talepten ibaretti.²⁴⁰ Batum'dakiler Türkiye'ye girme ve cepheye gitme yollarını tartıştılar. Gönüllüler grubuyla veya kılık değiştirerek asker kıyafetinde gitmeyi tasarladılar.²⁴¹ Diğer taraftan Trabzon'un askeri erkânının durumu, ittihatçılıkla ilişkileri bakımından nazikti. Tümen komutanı Nuri Bey, Enver Paşa'ya bağlılık derecesinde saygılı, alay

²³⁷ Özel, a.g.e., s. 150-151; Üçüncü, a.g.e., s. 84.

²³⁸ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 306-308. Diğer taraftan Küçük Sait Bey ile Sarıkamış'ta bulunan Azmi Bey'in sınır dışı edilmelerinin daha uygun olacağı kararlaştırılmıştı. **BCA** 30.18.1.1. 3.22.15.

²³⁹ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 307.

²⁴⁰ **İstikbal Gazetesi** (2 Teşrin-i Sani 1337), sayı: 445.

²⁴¹ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 195.

komutanlarından Yenibahçeli Şükrü Bey, Enver Paşa'nın eski yaveri ve kardeşi Nail Bey, ittihatçıların ileri gelenlerindendi.²⁴²

TBMM hükümetinin otoritesi bu dönem Trabzon'da her şeyi yapacak kadar güçlü değildi.²⁴³ Milli Mücadele'nin zor geçtiği günlerde iç ve dış odakların üslendiği bir bölge olan Trabzon'da artık kuvvetli bir el bulundurma ihtiyacı hissedilmişti. Bu amaç doğrultusunda Kars Süvari Tümen komutanı Sami Sabit Bey Trabzon'da 13. Fırka Komutanlığı'na atandı.²⁴⁴ Enver Paşa taraftarı güçlere karşı başarılı olamayan Vali Naci Bey'in yerine de Hazım Bey atanmıştı.²⁴⁵ Trabzon'a geldiğinde Sami Sabit, halkın nabzını tutuyor, temas ettiği bazı eşraftan Enver Paşa'nın burada övüldüğü ve tek kelime ile unutturulmak istenmediğini görüyordu.²⁴⁶ Yeni komutanın atanmasından Trabzon'da Enver Paşa taraftarları rahatsızlık duymuşlar ve bir gözdağı vermek düşüncesiyle Sami Sabit'in karargâhının önünden gece meşalelerle “yaşasın serdar Enver Paşa” narası atmışlardı. Bu doğrultuda teşkil edilen “gönüllü taburu mensupları” çarşı ve pazarlarda, bazen de Trabzon mebuslarından Ali Şükrü ve Hafız Mehmet Bey'in peşinde dolaşmaktaydılar. Bu hadiseyi görmezlikten gelen komutan, diğer taraftan hemen işe koyulmuş ve Kâhya'nın serbest bıraktığı en azılı şakileri yakalatmıştı. Bunun yanında diğer hapisane kaçkınlarını da toplayarak cepheye göndermişti.²⁴⁷ Bu sırada ittihatçılardan Ardahan mebusu Hilmi Bey, Moskova elçisi Ali Fuat (Cebesoy)'a verilmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Enver ve Halil Paşalarla arkadaşlarına gerçek durumu izah eden bir tezkere ile Trabzon'da bulunuyordu. Mustafa Kemal, Anadolu'da harekâtın bunalımlı zamanlarında meclisteki Enver Paşa yandaşlarıyla görüşmeler yapmıştı. Görüşmede Enver Paşa'ya iletmek üzere üç öneri kabul edilmişti. Bunlar, Enver Paşa savaş sırasında Anadolu'ya gelmeyecek, eğer Türkiye İngilizlerle bir anlaşmaya varırsa İslam dünyasında kargaşa çıkarmayacak ve barıştan sonra Türkiye'de bir süre siyasi mücadele yapmayacaktı.²⁴⁸ Bunun yanında Hilmi Bey, ilk icraatları dolayısıyla Sami Sabit'i eleştirmiş, Enver Paşa aleyhine Trabzon'da bayrak açabilmesini hayretle

²⁴² Özel, a.g.e., s. 152.

²⁴³ Feyzioğlu, a.g.e., s. 105.

²⁴⁴ Çapa, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 21.

²⁴⁵ BCA 030.18.1.1 3.31.5; Özel, a.g.e., s. 153.

²⁴⁶ Sami Sabit Karaman, **Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, İstanbul: Arma Yayınları, 2002, s. 17-18.

²⁴⁷ Karaman, a.g.e., s. 30-32; Özel, a.g.e., s. 155.

²⁴⁸ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 197. Mustafa Kemal Paşa genellikle İttihat Terakki ileri gelenlerinin karşıtı olarak görülüyordu. Aynı zamanda Paşa'ya güvenmenin doğru olmadığı kanısında olanlar vardı. İsmet Bozdağ, **Nutuk Öncesi Atatürk Konuşuyor**, İstanbul: Tekin Yayınları, 2000, s. 97-98.

karşılamaştı. Hilmi Bey, mecliste dayanışma halinde kırk ittihatçı olduklarını ve istedikleri zaman Mustafa Kemal'i alaşağı edip Enver Paşa'yı onun yerine geçirebileceklerini Sami Sabit Bey'e söylemişti.²⁴⁹ Sami Sabit ise onun bu hareketine müsaade etmeyeceğini bildirmişti. Hilmi Bey, komutanla geçen konuşmasında Mustafa Kemal'in idaresizliğinden, bunun daha fazla devam edemeyeceğinden ve onun düşmeye mahkûm olduğundan söz etmişti. Kâhya'ya yapılanların münasip olmadığından Enver Paşa ile mektuplaşmasından dolayı gördüğü muamelelerin haksızlığından şikâyet etmişti. Burada Kazım Karabekir Paşa için de; "istesem Karabekir Paşa'yı kolundan tutup yerine Enver Paşa'yı oturtabilirim" demişti.

Hilmi Bey'in işleri ortaya çıkınca Ankara, onun oyalanmasını ve hareketine müsaade olunmamasını istemişti. Üstelik mektupsuz dahi yolculuğu fırka tarafından engellenmişti. Hilmi Bey, bu tarz bir muameleyi mebus olması dolayısıyla hareketinin men edilmesini şiddetle protesto etmişti. Başkumandanlığa çektiği telgrafta; "gece gündüz tarassut ve takip altında olduğunu, bu hareketlerin kendisini yıldırıldığını ve hizmet-i mahsusadan affını" rica etmişti.²⁵⁰ Sonunda Hilmi Bey Ankara'ya çağrılmıştı. Sami Sabit'in hareket tarzı müdafaa-i hukuk reisi Hacı Ahmet Efendi'nin tepkisini çekmişti. Meclis başkanına yazdığı telgrafta askeri zihniyetten, kanunun üstüne çıkan takip ve baskılardan şikâyet etmekte ve ülkede kanun hâkimiyetinin acil olarak kurulmasını istemekteydi. Fakat Sami Sabit, Hacı Ahmet Efendi'yi, yarı resmi bir maske altında Kâhya'nın ikinci cildi olarak görmekteydi. Müdafaa-i hukukun, daha henüz Küçük Talat'tan aldığı derslerin etkisi altında olduğunu düşünüyordu.²⁵¹

Enver Paşa, tüm bu gelişmelerden ve özellikle de Sakarya Zaferi'nin kazanılmasından sonra Anadolu'ya geçme ümidini yitirmişti. Enver Paşa, Kâhya'nın Batum'a gelmesini istemiş ancak Kâhya, Enver Paşa ile görüşmekten korkmuş, bunun üzerine Enver Paşa, Viçeli Hacı Şahinzade Ahmet Bey'i Batum'a çağırılmıştı. Ahmet Bey Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme arzusuna ikilik çıkar diye karşı koymuş, Yunanlıların ekmeğine yağ sürülür uyarısını yapmıştı. Bunun üzerine Enver Paşa, Rize'de Mataracı, ve

²⁴⁹ Karaman, **Trabzon ve Kars Hatıraları**, s. 32-34.

²⁵⁰ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, Ankara: Tekin Yayınları, 1990, s. 214; Üçüncü, a.g.e., s. 121.

²⁵¹ Karaman, **Trabzon ve Kars Hatıraları**, s. 34-46. Hilmi Bey, İttihat Terakki'nin en eski üyelerinden birisiydi. 1909'da Hareket Ordusu'nda yer almıştı. Teşkilat-ı Mahsusacı ve İTC müfettişi oldu. 1918'de İTC tarafından ulusal hareketi başlatmak için Ardahan'a gönderildi. I. Meclis'te Ardahan mebusuydu. 1926'da Ankara'daki yargılamalardan sonra idam edildi. Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 196.

Giresun'da Kâtip Ahmet'ten yardım imkânlarını sormuş, yine Anadolu'ya geçmenin yanlış olacağı karşılığını almıştı. Sonunda Enver Paşa yanındakilere kendisini yanlış yollara sevk ettikleri için kızmış ve Türkistan'ın yolunu tutmuştu.²⁵² Halil Paşa, Kâhya'nın, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine ancak onun Rusya'da hayatının tehlikede olduğu zaman razı olacağını, ancak böyle bir durum ortadan kalktığı için buna taraftar olmadığı söylemekteydi. Hâlbuki Kâhya, sırf Enver Paşa'nın Türkiye'ye geçmesine taraftarlık töhmetiyle tevkif ve takip edilmişti.²⁵³

Sınır dışı edilen Küçük Talat ve Halil Paşa, Batum'da Enver Paşa'yı hiç iyi görmemişlerdi ve ikisi de Enver Paşa'dan memnun değildi. Onu buhran içinde ne yaptığını bilmeyecek derecede bunalmış görüyorlardı. Ne Küçük Talat ne Halil Paşa ve ne de Doktor Nazım, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine taraftar olmamıştı. Ona daima aksini söylemişler ve bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmışlardı. Enver Paşa'nın Batum'da aldıkları kararlara da zahiren uymuşlar ve Anadolu'ya geçmek istemesine de mütemadiyen engel olmuşlardı.²⁵⁴

Trabzon Müdafaa-i Hukuk da Enver Paşa'nın Batum'dan Anadolu'ya geçme teşebbüslerini kınamıştı;

Neşrettikleri beyannameden anlaşıldığına göre bu adamlar Bolşevik nikabına bürünmüş ve hukuk-u ırsiye ile servet-i şahsiyenin aleyhinde olduklarını söylemek suretiyle Bolşeviklere yaranmak istemişlerdi. Bunlar dinmez bir hırs ve süfli maksatlar peşindeydi. Böylece hırstan basiretleri bağlanmıştı.²⁵⁵

Trabzon, Milli Mücadele'nin ilk zamanlarından itibaren bu mücadelenin öncülerinden, bunun yanında bir takım olumsuz sayılabilecek hususiyetlerin de toplandığı bir yer olmuştur. Trabzon, ittihatçı-italafçı bölünmenin en yoğun hissedildiği yerlerin başında geliyordu. Fakat ittihatçılar, itilafçıları bu dönemde içlerine katmayı başarmıştı. Bu hususiyet onun zümrecilik cereyanlarına da fazlaca kapılmasına sebep olmuş, bu özelliği zaman zaman Milli Mücadele yolunda sarf ettiği çabaların önünde daha fazla konuşulmasına sebebiyet vermiştir. Düşman işgalinden kurtulmanın söz konusu olduğu bir

²⁵² Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 353. Enver Paşa, Türkistan projeleri kapsamında Anadolu'dan ümidini kesince Basmacılar katılmak üzere Batum'dan ayrılmıştı. Enver Paşa'nın niyetini anlayan Lenin, onu görüşmek üzere Moskova'ya çağırmıştı. Enver Paşa ise Lenin'in kendisini Moskova'ya çağırmasının hayra dalalet etmediğini anlamış ve gitmemişti. Enver Paşa'nın basmacı hareketine katılmasıyla hareket, kurmay heyetine kavuşarak ciddi bir şekil almıştı. Abidin Nesimi, **Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler(1909-1949)**, İstanbul: Nöbetçi Yayınları, 2009, s. 60.

²⁵³ Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa**, s. 274.

²⁵⁴ Muhittin Birgen, **İttihat Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki'nin Sonu**, II, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 755.

²⁵⁵ Faik Ahmet (13 Teşrin-i Sani 1337), "İğrenç Faaliyet", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 454.

dönem dahi olsa, bir takım gayr-i meşru, kanun dışılık ve hukuksuzluğa Trabzon'da bir kesim tarafından tahammül edilemediği görülmektedir. Sivas Kongresi'nin Erzurum'da alınan kararlar doğrultusunda devam etmemesi, Trabzon'da askeri unsurların ön plana geçirilmek istenmesi gibi unsurlar bu kesimin tepkisini çekmişti. Buna göre ortak kararlarla ve sivil yapının önde olduğu bir mücadele yürütülmek istenmekteydi. Bunun yanında gereksiz bir takım yanlış anlaşılmalara Ankara ile Trabzon arası ilişkiler sürekli gergin bir pozisyonda tutulmuştu. 1920 seçimlerinde Trabzon'daki durumun nezaketini Ankara anlamakta güçlük çekmiş, Trabzon da seçimlerin bir an önce yapılması gerektiği hususunda gerekli aceleciliği ve iradeyi ortaya koymamıştı. Trabzon bu zamanda ittihatçıların kümelendiği bir bölge olmuştu. Bu durum doğal olarak Ankara'nın gözünden kaçmamış, bu doğrultuda onu önlemler almaya sevk etmişti. Vali Hamit Bey'in, Trabzon'daki ittihatçılık ve zümrecilik dolayısıyla ve kışkırtmalarla erken sayılabilecek bir zamanda görevine son verilmişti. Trabzonlular, halkı ve eşrafiyla birlikte ittihatçılara kucak açmakla, onları Trabzon'da barındırmakla birlikte bu ekibin Anadolu'da yürütülen mücadelenin önderliğine geçmesine de taraftar olmamıştı. Bazı şahsiyetlerin bu yöndeki çalışmaları nihayetinde sınırlı kalmaktan öteye geçememişti. Trabzonluların Mustafa Kemal ile de her hangi bir husumeti yoktu. Bunu onun muhaliflerinden İzzet Bey'de dahi görmekteyiz. Trabzonluların ona karşı sevgisi gönülden olmakla birlikte yukarıda belirtildiği gibi Trabzon'da ittihatçılar onun otoriter eğilimlerinden sızlanmaktan geri durmamıştı.

1.4 Trabzon Müdafaa-i Hukuk Meselesi (Trabzon Meselesi)

Meselenin başlangıcını, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bazı uygulamalarından halkın şikâyetçi olması, Trabzon valisi Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey'in ve tümen komutanı Sami Sabit (Karaman) Bey'in de şikâyetlere kulak vermesiyle bu iki yöneticinin cemiyetle ters düşmesi oluşturur. Nitekim biraz daha öncesine gidildiğinde meselenin altında, Trabzon'un ittihatçı ve Enverci örgütlenmenin merkezi olarak görülmesi ve bunun tasfiyesi edilme iradesinin ortaya konulması yatmaktadır. Diğer taraftan bu iki yönetici Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme planlarının suya düşmesinden

sonra Trabzon'a atanmıştı. Görevleri meclis otoritesini sağlamak, Enverci ve ittihatçı kesimi dize getirmektir.²⁵⁶

Müdafaa-i Hukuk'a göre vatan hizmeti olarak gördüğü kimi işler, bazı Trabzon halkı, vali ve komutana göre ise suiistimaller Ankara'ya ulaştırılmıştı. Diğer taraftan müdafaa-i hukuk cemiyeti, askeriyenin tecavüzlerinden şikâyetçiydi. Halkın şikâyetleri ise muhafaza-i hukuk hissesi namı altında kayıkçıların aldığı keyfi ve yüksek ücretlerdi. Bu kapsamda vali ilk iş olarak belediye, ticaret odası ve vilayet idare meclisi üyelerini toplayarak uzun tetkiklerle liman nakliyat işinde yeni bir tarife uygulamaya koymuş ve kayıkçıları da bu tarifeye uymaya mecbur tutmuştu. Müdafaa-i Hukuk'un hesapları aşağıda da görüleceği üzere meselenin ana unsurlarından olacaktır. Nitekim iddiaya göre, Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirmek isteyenlere cemiyet hesabından yardımda bulunulmuştu. Sonunda Ankara, o sıra Evliye-i Selase'de incelemelerle görevli bulunan Ali Sait Paşa'yı meselenin tetkiki ile görevlendirdi.²⁵⁷

Trabzonlular, Milli Mücadele yolunda harcanacak paralar hususunda üzerine düşeni yapmaktan geri durmamıştı. Fakat alınan bu iskele paralarının, cemiyet idarecilerinin cebine gittiği, iskele kâhyası Yahya Reis'in de Trabzon'a gelen ticari malları, gümrüğe uğratmadan başka yerlere çıkartarak vergi vermeden piyasaya sürdüğü ve hakkında kovuşturma yapılamadığı söylentileri halkı çekingen ve ürkek bir vaziyete getirmişti.²⁵⁸

1.4.1 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Hesapları

Ali Sait Paşa Heyeti'ne yardımcı olarak vali Ebubekir Hazım Bey de katılmıştı.²⁵⁹ Tetkik, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin defterlerinin incelenmesiyle başladı. Reis Hacı Ahmet Efendi'nin verdiği defter on yedi aylık ve eski bir defter olması gerekirken yeni görünmesi ve baştan aşağı aynı kalem ve mürekkeple yazılması, hesapların tetkik edileceğinin haber verilerek bir iki saat içinde yazılıp hazır hale getirilmiş bir defter

²⁵⁶ İsmail Akbal, "Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme ve Yahya Kahya Meselesi", Mithat Kerim Arslan ve diğerleri (Haz.), **Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu (16-18 Mayıs 2006)**, I, Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları, 2011, s. 440-441. Enver Paşa'nın işi azıtması dolayısıyla Karabekir Paşa, Sami Sabit Bey'i Enver Paşa ile uğraşmak üzere Trabzon'a göndermek istemiş o da bu görevi kabul ederek Trabzon'da 13. Fırka Kumandanlığı'na tayin olmuştu. Sami Sabit Karaman, "Enver Paşa İle Nasıl Mücadele Ettim", **Yakın Tarihimiz**, I, s. 307.

²⁵⁷ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 332; Çapa, **Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, s. 22; Karaman, **Trabzon ve Kars Hatıraları**, s. 48.

²⁵⁸ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 64.

²⁵⁹ TİTE K/96 G/34 B/34.

olduğunu ima etmekteydi.²⁶⁰ On yedi ay zarfında tahsil olunan paralar türlerine göre birkaç kalem toptan olarak gösterilmiş, keza masraflar da öyle yazılmış, böylece gelirler ile giderler bu taze olduğu görülen defterin ancak bir sayfasını doldurabilmişti. Gelir kısmında birinci kalemde Kâhya'dan “muhtelif tarihlerde alınan” deniliyordu. Buna göre bu bir kalemlik miktarı gösteren ayrı bir defter olması gerekirdi. Oysa böyle bir ayrıntılı defter yoktu. Yahya'nın verdiği iki defter ile cemiyet reisinin defterinde gösterilen gelir 61 bin lirayı geçmekteydi. Reis tarafından sarf edilen 43 bin liradan gerisi, 17 bin 600 kûsur lira Kâhya'nın ve 800 kûsur lirası da reisin zimmetlerinde görünüyordu. Fakat Kâhya, zimmetinde bir şey bulunmayıp hepsini reise verdiğini öne sürmüştü. Bu 43 bin lira masrafın 21 bin lirasının hiçbir vesikası yoktu. Muhafaza-i Hukuk hissesi namıyla toplanan paralar bir müddet kaldırılmasına rağmen yine Kâhya'nın da yardımıyla toplanmasına devam edilmişti. Verilen izahat ise; “mukadderatına sahip ve hâkim bir hükümetten uzak ve terk edilmiş millet” şeklindeydi ve buna sırf askeri teçhizatın tamamlanması için devam edildiği söylenmişti. Oysa bu vergilerin çıkmasından üç ay önce TBMM kurulmuştu ve cemiyet askeri levazım için 16 bin lira vermişti. Bunun da yarısı askeri pay adıyla ve Kâhya aracılığı ile toplattırılmıştı. Trabzon vilayetinin o yıllarda aşardan başka bütün gelirinin 30 bin lira civarında olması Müdafaa-i Hukuk payının ağırlığını göstermekteydi;

Heyet-i merkeziyenin ve mumaileyh Kahya'nın müdafaa-i hukuk cemiyetinin nüfuz-u müessirini suistimal ile ve (müdafaa-i hukuk hissesi) namıyla bu kadar medid bir müddetle ve adeta bir resim kanunu şeklinde tahammülfersa bir nisbet-i sekilede umum ihracat memleketten bilaistisna bu derecede azim bir mebalîğ istifa etmeleri gibi bilvücuha calib-i dikkat ve ehemmiyet bir hareket hod seraneye karşı hükümet-i milliyenin devam edegelmiş olan iğmaz-ı müessif ve sükut-u amik dahi muaheze-i muhakka müstahak olduğu müstağni-i arzdir.

Reise gelir ve giderlerin niçin günü gününe kaydedilmediği sorulduğunda reis; “daima fevkalade hadiseler ve tehlikeler içinde kaldıkları” cevabını vermişti. Bunun yanında Trabzon'da gerek hükümet dairelerinde ve gerekse banka ve ticarethanelerden hiç birinde hesapların kaydına mani olacak bir hadisenin meydana gelmediği polis müdüriyetinden alınan malumatla sabitti. Diğer taraftan gider kısmında 1377 lira 75 kuruşun hizasına, Halil ve Nuri Paşaların adamına, Küçük Talat Bey ile hemşiresine yazmaktaydı.²⁶¹ 600 lira Halil Paşa'ya, 50 lira Nuri Paşa'nın adamına, 200 lira 50 kuruş

²⁶⁰ TİTE K/97 G/35 B/35.

²⁶¹ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 333-336; Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Güner Yayınları, 2009, s. 247-252; TİTE K/97 G/27 B/27; TİTE K/97 G/35 B/35. Tahkik Heyeti Kahya'nın heyet-i merkeziye üyeliğini garip bulmaktadır. Kâhya'nın Küçük Talat Bey gibi istişarî unvanla heyete alındığı heyetçe beyan edildiği halde kendisi asli üyeden olduğunu iddia etmişti. Seçilmiş üyeden olmadığı halde kararların büyük bir kısmı kendisine imza ettirilmiş olduğuna göre heyetin atanmış bir üyesi olduğu

Küçük Talat'ın maaşına ve 117 lira da Küçük Talat'ın hemşiresinin vapur navlun ve masrafına yazmaktaydı. Bu da ittihatçı ekibe yardımı açıkça göstermekteydi.²⁶²

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nin hesaplarını biraz daha incelediğimizde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır; 2 Ağustos 1336'dan Aralık 1337 sonuna kadar olan 16 ay 29 günlük bir zaman diliminde makbuzlarının tamamı 6.157.034 kuruş olmakla birlikte harcanan miktar ise 4.283.690 kuruştur. Buna göre 1.873.343 kuruşun mevcut olması gerekirdi. Heyetin elinde nakdi olarak bir miktar olmadığı gibi 1.780.020 kuruş Kahya Yahya Efendi'nin, 89.860 kuruş reis Hacı Ahmet Efendi'nin ve 3463 kuruş da önceden veznedarlık görevini yürüten Hatipzade Mustafa Efendi'nin zimmetinde görünüyordu. Gelirin 4.762.750 kuruşu, Trabzon Limanı'ndan ihraç olunan hayvanlar ve ticari mallardan alınan Müdafaa-i Hukuk hissesi altında alınan vergilerden, 1.041.000 kuruşu Trabzon Rum Cemaati'nin yardımlarından ve geri kalan 316.784 kuruş da değişik yerlerden gelen yardımlardan oluşmaktaydı.²⁶³

Sığır ve koyundan alınan vergiler kaldırıldıktan sonra yine hayvan ve ticari eşyalardan Kahya marifetiyle kayık ücretlerine zam yapmak suretiyle alınan vergiler 13 ay 19 gün müddetle her koyundan 50 ve her sığırdan 100 kuruş, dört ay müddetle de koyundan 10'ar ve sığırdan 50'şer ve her bir denk eşyadan 5'er kuruş hisse alınmıştı ki bunların toplamı 4.082.600 kuruş etmekteydi. Yine 3.5 ay süreyle mısır unuyla buğday unu arasındaki farka karşılık askeri ekmek taahhüdü fırıncı Sadullah ustaya Cemiyet vasıtasıyla verilen 716.650 kuruşa da kayıkçılar vasıtasıyla "askeri hissesi" altında alınan vergiden ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Limandan yapılan ihracattan alınan meblağın esasında 4.799.250 kuruş ettiği ortaya çıkmakta ise de ayrıca Karantina İdaresi'yle Rüşumat Baş Müdüriyeti'nden alınan cetvellere göre Kahya'nın noksan gösterdiği hayvan ve ticari eşyalardan alınmış olması gereken vergi hayvanlardan 384.950 ve ticari eşyalar için de 496.200 kuruş ile toplamda 881.150 kuruşun eklenmesiyle toplam ihracattan 5.680.400 kuruş alınmış olması gerekiyordu. Buna göre cemiyetin ve Kahya'nın defterlerinde gözükmeyen 881.150 kuruşun "aşırıldığı" ortaya çıkmaktaydı. 16 ay 29 gün zarfında

anlaşılmaktadır. Tahkik Heyeti ayrıca Sivas Kongresi kararlarının sekizinci fıkrasında; "Heyet-i Temsiliye-i merkeziye ve idareler mesail-i mühimmede selahiyettar gördüğü zevatı azasından ad ile istişare edebilir" denilmesine nazaran, "Kahya'nın hangi mesail-i mühimmede selahiyettar ad edilerek reyinden istifade edilmek üzere böyle daimi bir müşavir aza sıfatıyla heyete ilhak edildiğini" sorgulamaktaydı. **TİTE K/97 G/35 B/35.**

²⁶² **TİTE K/97 G/35 B/35.**

²⁶³ **TİTE K/97 G/27 B/27**

Trabzon limanından 85564 koyun, 4818 sığır ve 190.250 denk ticari eşya ihraç edilmiş olduğu resmi kayıtlarla sabit olduğuna göre bunlardan alınan miktar 5. 680. 400 kuruş olacaktır. Hesap dışında kalan 881.150 kuruş Yahya Kahya'nın zimmetine eklenince Kahya'dan alınması gereken 2.661.170 kuruş olarak ortaya çıkmaktaydı.²⁶⁴

Bu durum karşısında Trabzon'da çıkan Güzel Trabzon gazetesi ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni, Küçük Talatların, Halil Paşaların oyuncağı olmakla suçluyor, ittihatçıları, TBMM hükümetini çekememekle, olgunlaşmasını istememekle, ellerinden gelse hükümeti de milleti de işgal etmekle suçlandırıyordu.²⁶⁵ Pake vapurlarının acentası Kosti Papadapulos, esrarengiz bir şekilde bir akşam sandalla şehre dönerken liman içinde kaybolmuştu. Birkaç gün sonra Rize taraflarında eşkıya elinde esir olduğu öğrenilmiş, onu kurtarmak Talat Bey'e düşmüştü. Talat Bey ise cemiyetin istişarî azasıydı. Böylece Kosti Efendi 10 bin lira fidye karşılığında kurtarılmıştı. Burada vali Hazım Bey, Müdafaa-i Hukuk'un bir kurmaca yaptığını düşünmekteydi.²⁶⁶ Diğer taraftan Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti de bu merkezde düşünmekteydi. Talat Bey'in Rize'ye gittiği motorun bütün ihtiyaçları Kosti Efendi'nin akrabası tarafından kat kat fazlasıyla karşılanmış ve nakden verilmiş olduğu halde bir de Heyet-i Merkeziye defterinin masraflar kısmına geçmiş olmasını bir hayli garip bulmaktaydı.²⁶⁷

Trabzon'daki huzursuzluk ve ikilik gittikçe büyümeye, bunun etkileri il sınırlarını aşarak ülke çapında yayılmaya başlamıştı.²⁶⁸ Trabzon'da bir kesim vardı ki bunların sayısı azdı. Önemli bir özelliği de memlekette ikilik çıkarmaktı. Nitekim menfaatleri de bunu gerektiriyordu. Bu kesimden biri iş başında ise diğeri de muhalefete mecburdu. Bunlar olağanüstü zamanlarda ortaya atılıyor ve hükümet adamlarını elde edenler vaziyete de hâkim oluyordu.²⁶⁹ Vali de Trabzon'daki ikiliğin izaha layık bir ikilik olduğundan

²⁶⁴ **TİTE** K/97 G/27 B/27. Kahya'nın askere çağrılan gayri Müslimleri vapurlarla kaçırdığı ve bu suretle de para topladığı, heyet-i merkeziye üyesinden Mehmet Salih ve Kahya'nın askeriye ait yüz binlerce demiri (şimendifer rayı vesaire) kaçırdığı ve reis Hacı Ahmet Efendi'nin de belediyeye ait on binlerce ray demirini ardiyelere doldurduktan sonra bunları Samsun taraflarına göndererek servetini artırdığı söylenmekteydi. Yine Rusya'dan gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının en az 10 bin Rus ve Osmanlı altını ve birçok mücevheratın Müdafaa-i Hukuk namına alınarak kullanıldığı bütün memleketçe bilindiği söylenmekteydi. **TİTE** K/97 G/27 B/27

²⁶⁵ Tepeyran, a.g.e., s. 250.

²⁶⁶ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 333-336; Tepeyran, a.g.e., s. 247-252. Hürriyet ve İtilafçılar da yine tahkik heyetine gönderdikleri dilekçede cemiyet yöneticilerini hükümet içinde hükümet yapmakla suçlamaktaydılar. Yahya ve cemiyetin ileri gelenlerinin yönetimden uzaklaştırılmamaları durumunda fenalıkların artacağını ileri sürmekteydiler. Akbal, **Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Muhalefet**, s. 365-366.

²⁶⁷ **TİTE** K/97 G/35 B/35.

²⁶⁸ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Ankara: Başnur Matbaası, 1971, s. 280.

²⁶⁹ **TİTE** K/97 G/27 B/27.

bahsediyordu. İleri gelen nüfuzlu şahsiyetlerin etrafında zümreler ortaya çıkmıştı. Bunlar, memlekete ve hükümete ait her işte birbirlerine muhalif hareket ediyorlardı. Bu yüzden memleket de zarar görmekteydi. Memurlardan bazıları da bunların şerlerinden korunmak için en nüfuzlu hangisi ise ona yanaşıyordu. Böylelikle memurlar da zararlı cereyanları desteklemiş oluyorlardı. Valiye göre bunun altında menfaat ve sömürü mücadelesi yatmaktaydı.²⁷⁰

Dâhiliye vekili Fethi Bey de Trabzon'a gelmiş ve incelemelerde bulunmuştu. Fethi Bey yaptığı incelemeler sonunda şikâyetlerin haklı olduğu kanaatine varmış ve Kâhya önderliğinde bir "İskele Hükümeti" kurulduğuna hükmetmişti. Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey ise mecliste aşağıda ayrıntısıyla açıklanacağı üzere Müdafaa-i Hukuk adına ateşli bir müdafaa yapmıştı. Fethi Bey'e göre burada yapılanlarla dağda eşkıyalık yapmak birdi.²⁷¹

Cemiyet üyelerinden Ömer ve Hafız Mehmet efendiler, toplanan paraların askeri teçhizatın tamamlanması ve memleketin selameti için olduğunu ve böylece en az 7 milyon küsur kuruş elde edilmiş olmasına rağmen bu maksatlar için harcanan miktarın toplamı 1.689.307 olmakla 7 milyonun neredeyse 5'te 1'i dolaylarında kalmış olduğu ortaya çıkmaktaydı.²⁷² 4.283.690 kuruş harcamanın 2.146.700'ünün hiçbir vesikası yoktu. Vesikalı masraflar da defterlerde (x) işaretiyle gösterilmişti. İşaretsiz rakamların ise herhangi bir vesikası yoktu. Yapılan masrafların gereken şekilde sebepleri sorulduğunda ise reis ile üyelerden iki kişi;

Evrak-ı müsbeteye müstenit olmayan sarfiyatın ekseri cüzi ve perakende olmasından münbais ve bunun kısm-ı emniyet ve itimada müstenittir. Bununla beraber mukarreratından da istidlal buyrulacağı veçhile sarfiyatın ekseri bir takım ianata taalluk ederek bu da bazen mesela vapurda veya bir yolculuk esnasında velhasıl müstacel zamanlarda veyahut bir meclis huzurunda vaki olmuş veya iane edilen zatın şahsi ve ahval-i ruhiyesi itibariyle izzet-i nefsi rencide edilmemek gibi birçok sebeplerin bu noktadan tesiri gayri mümkündür" şeklinde cevap vermişlerdi.

²⁷⁰ Tepeyran, a.g.e., s. 266.

²⁷¹ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 65; Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 336-338. Ali Fethi Bey'in Trabzon'dayken Müdafaa-i Hukuk'un yemeğine gitmemesi, onun bu meselede art niyetli olabileceği kuşkusunu uyandırmıştı. Mustafa Uslu, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden I. TBMM'ye Katılan Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri", Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, II, Trabzon: KTÜ Yayınları, 2007, s. 924.

²⁷² **TİTE K/97 G/35 B/35.**

Rapor, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına toplanan külliyetli miktarın israf edilmesini şayan-ı teessüf olarak değerlendirmekteydi.²⁷³

Müdafaa-i Hukuk hakkındaki tahkikat derinleştikçe heyet güç durumlarda kalmaya başlamıştı. Ali Sait Paşa Heyeti'nden sonra Trabzon'a bu mesele için Damar (Arıkoğlu) başkanlığında başka bir heyet daha geldi. Heyetin amacı; "Trabzon Trabzonlularındır mantığı ile hareket edenlere" hadlerini bildirmektir.²⁷⁴ Heyet ile cemiyet idarecileri arasında uzun süren bir görüşme trafiği yaşandı; "Henüz sulha erişilmediği, tesanütün bu günlerde muhafazasının şart olduğu, kardeş kavgasına gidecek yollardan uzak kalınması gerektiği" yönünde izah yollu müdafaa-i hukuk heyeti yola getirilmeye çalışıldı. Tahkikat heyetine göre, müfrit muhaliflerin etkisi altında olan cemiyet üyelerini ikna etmek çok güçtü. Anlaşmazlık konularının başında Yahya'nın öldürülmesi hadisesi gelmekteydi. Cemiyet bundan tümen komutanı Sami Sabit'i Bey'i sorumlu tutuyordu.

Müzakerelerden netice çıkmayınca yetkisini kullanan kurul, cemiyete işten el çekti. Kurul ayrıca, Trabzonluların kötü niyetli olmadığı kanaatindeydi ve Ankara Hükümeti'ne yürekten bağlıydı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti'ni, eski İTC'ye mensup kimselerin kuru gürültüsünden başka bir şey olarak görmemekteydi. Tahkik Heyeti'nin bu dönemde yanından hiç ayrılmayan, Trabzon'un genç ve münevver şahsiyetleri Ali Becil, Daniş Eyüpoğlu ve Arif (Sayıl) Bey'di. Bunlar kurula yardımlarını esirgemiyor, kurul da adı geçenlerden olabildiğince istifade ediyordu. Nitekim Müdafaa-i Hukuk'un seddinden sonra kurulacak yeni heyette ilk görev alacaklar da bunlar olacaktı.

Görevine son verilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerine Murathanzade Ziya Bey'in başkanlığında müteşebbis heyet kurulmuştu. Heyet memleketin tüccar ve iş sahibi insanlarından kuruluydu ve Trabzonlularca da hoş karşılanmıştı. Tahkik heyetince Trabzon'un durumu düzeltilince meşrutiyet devri İTC nazırı Şükrü Bey vali olarak Trabzon'a atandı. Vali, İTC'in de nüfuzlu şahsiyetlerindendi. Vaziyet kendisine izah edildiğinde, tahkikat heyetine eski cemiyet üyelerini kontrol altında tutacağına dair teminat verdi.²⁷⁵

²⁷³ **TİTE** K/97 G/35 B/35.

²⁷⁴ Sadık Sarısamam, "Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey", Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 749.

²⁷⁵ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 372-374; Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 71; Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 67-68; Karaman, a.g.e., s. 55.

1.4.2 İskele Kethüdası Yahya Kahya'nın Öldürülmesi

Müdafaa-i Hukuk meselesi çerçevesinde bazı isnatlarla muhakeme altına alınarak Sivas'a gönderilen iskele kethüdası Yahya Efendi ve arkadaşlarının masuniyetleri ortaya çıkmış, beraat ve tahliyelerine karar verilmişti.²⁷⁶ Fakat Trabzon'a dönüşünden bir müddet sonra Yahya Efendi, refakatinde İzzet Bey olduğu halde 3 Temmuz akşamı Soğuksu'ya gitmekte iken Müdafaa-i Hukuk'a göre feci ve caniyane bir suikast tertibiyle öldürülmüştü. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Yahya Kâhya'yı, daima iyilik etmeği kendine şiar edinmiş ve hizmet etmiş memleketin fedakâr bir evladı olarak görüyordu. Yahya'nın hizmetçisi olup şoförün yanında olan kişi, kendini yoldan aşağı otomobilden atarak kurtulmayı başarmıştı. Cinayet güpegündüz, şehrin kenarında ve yolun işlek bir zamanında meydana gelmişti. Yahya dokuz yerinden kurşun almıştı. Trabzon, cenazelere son hürmeti ifa için daha sabahtan çömllekçiye doğru inmeye başlamış, Meydan Cami'inde kalabalık bir cenaze merasiminden sonra Kâhya, Ahi Evren Camii'nde defnedilmişti.

Müdafaa-i Hukuk'a göre Yahya Efendi, Trabzon'un cesur, mert, fedakâr, çok saf ve samimi bir kalbe sahip ve son derece vatanperver bir evladıydı. Balkan Harbi'nde, I. Dünya Savaşı'nda ve Müdafaa-i Milli'de memlekete çok hizmetleri geçmişti. Fukaraya yardım eder, herkese kendini sevdirdi. Cenazede ihtiyar ve fakir bir kişi onun için; "kendi ailesinden başka onun muavenetine muhtaç en az 150 aileyi dilhûn bıraktığını" söylemekteydi. Cenazeden sonra memleketin ileri gelenleri belediyede toplanarak cinayet faillerinin meydana çıkarılması hakkında valiye müracaata karar vermişlerdi. Münevverler, tüccarlar, belediye meclisi, idare meclisi, vilayet encümeni ve ticaret odası üyeleri bir araya gelerek bir heyet seçmiş, bu heyeti vilayet makamı nezdinde harekete geçmekle görevlendirmişti. Vali Bey bu heyete, el birliği ile çalışarak katillerin ortaya çıkarılacağını, takibat ve tahkikata devam edileceğini söyleyerek karşılık vermiş, söz birliği etmişti.²⁷⁷

Suikasttan kurtulan kişi Kâhya'nın yetiştirmesi Mustafa idi. Mustafa, suikasttan kurtularak evine dönebilmesi, soruşturmaya icabet etmemesi ve sonrasında geç gelmesi, olaydan karakolları haberdar etmemesi, kardeşi ve amcazadesinin tevkifi üzerine gelip ifade vermesi dolayısıyla tutuklanmıştı. Kâhya'nın kardeşi Zekeriya ise Mustafa'dan asla şüphe etmiyordu. Ancak cinayet sırrını sürdürmekteydi.²⁷⁸ Bu hadise dolayısıyla Ankara'dan tahkikat için bir mebus heyeti gelmişti. Heyetin vazifesi, katil hadisesi

²⁷⁶ **İstikbal Gazetesi** (23 Nisan 1338), sayı: 592.

²⁷⁷ **İstikbal Gazetesi** (5 Temmuz 1338), sayı: 652; Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 801.

²⁷⁸ **İstikbal Gazetesi** (20 Temmuz 1338), sayı: 665.

münasebetiyle mahallinden vuku bulan şikâyetleri etraflıca tetkik, memurlardan bu hususta vazifelerini yerine getirmeyerek tahkikatın sonuçsuz kalmasına sebep olanlar varsa tahkikat, memlekete mahsus olduğu anlaşılan ihtilafların sebeplerini meydana çıkararak bunların tamamen ortadan kaldırılması için gereken tenvir ve irşattan oluşmaktaydı. Tenvir ve irşat ile beraber anlatılan ihtilafların neden ibaret bulunduğu merkeze izah ile bildirilecekti. Heyet, polis tahkikatıyla, adliyedeki tahkikat evrakı suretlerini aldirarak incelemeye, Kâhya'nın aile ve efradını dinleyerek ve olaya dair malumatları olanların da bilgisine başvurarak olayla ilgili olabilecek her türlü hususa dair tetkikata başlamıştı.²⁷⁹ Tahkikat heyeti reisi Bursa mebusu Hoca Mustafa Fehmi Efendi; “milli gayeye ulaşmaktan halkı uzaklaştıracak muzır cereyanlara vakıf olmadıklarını ancak bir takım şahsi veya teferruatta ihtilaf kabilinden bazı muhalefetlere muttali olduklarını” dile getirmekteydi. Mustafa Fehmi Efendi, münevverleri bir araya toplayarak görüşmüş ve kendilerinden birlik sözü almıştı. Matbuat mensupları ile de görüş alışverişinde bulunmuştu. Onların, memlekette mevcut birliği daima kuvvetlendirecek neşriyat yapmaktaki ve dışarıya başka şekilde akisler yapacak neşriyatta bulunmaktan kaçınmaktaki milli menfaati takdir edeceklerini düşünüyordu.²⁸⁰

Trabzon polis müdürü Tevfik Hadi Bey'in, soruşturma kuruluna çok yardımları dokunmuştu fakat tahkikat uzamış bundan dolayı mecliste müzakeresi de mümkün olamamıştı. Kuvvetli bir delil de elde edilememişti. Fakat çoğu kimse bu işin fırka kumandanı tarafından yaptırıldığı kanaatindeydi. Diğer taraftan iş resmiyete de dökülünce kimse ortaya çıkıp, “ben gördüm delilleri de şudur” diyememişti. Fırka kumandanı ve aynı zamanda vali vekili Sami Sabit Bey, olay aydınlanıncaya kadar Trabzon'da izinli olmasını Karabekir Paşa'dan istemiş ve isteği kabul edilmişti. Trabzon mebusları ve Müdafaa-i Hukuk, kumandana çok öfkeliydi ve onun hemen Trabzon'dan ayrılmasını istiyorlardı. Hatta Ankara'da krokiler çizerek katilin kim olduğunu sorguluyorlar, Sami Sabit'i hedef alıyorlardı. Kumadan Sami Sabit'in kanaati, tahkikat derinleşip Müdafaa-i Hukuk idarecilerinin işleri iyice ortaya dökülmeğe başlayınca telaşa kapıldıkları ve böyle bir tertip düşündükleri noktasındaydı. Esasen Trabzon'un mebusları ittihatçı kökenli olduklarından

²⁷⁹ **İstikbal Gazetesi** (15 Ağustos 1338), sayı: 684. Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 410-411.

²⁸⁰ Heyet-i Tahkikiye, Bursa mebusu ve eski şeriyye vekili Mustafa Fehmi Efendi, Mersin mebusu Muhtar, Elaziz mebusu Naci, adliye vekâleti sicil müdürü Hami ve dâhiliye vekâleti birinci sınıf mülkiye müfettişlerinden Kemal beylerden oluşuyordu. **İstikbal Gazetesi** (15 Eylül 1338), sayı: 711. Rıza Nur, katil katl olunur, su testisi suyolunda kırılır misali Kâhya da katildi katl olundu ve bunu da Mustafa Kemal'in emriyle Sami Sabit Bey'in yaptırdığı görüşündeydi. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, III, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, s. 125.

bu hadiseden ümitsizliğe kapılmışlardı. Cinayetin, Gazi Paşa'nın dolayısıyla bölgenin kumandanı olan Karabekir Paşa'nın kontrolünde işlendiğine inanıyorlardı. Nitekim Trabzon meselesi dolayısıyla Ankara-Trabzon arası pek gerilmişti. Bir takım çeteler de kumandanı bu noktada rahatsız etmeye başlamışlardı. Diğer taraftan dâhiliye vekili Fethi (Okyar) Bey'in Trabzon'a gelip gitmesini müteakip kumandanın, aldığı talimat üzerine cinayeti işlettiği rivayetleri dönmeğe başlamıştı. Meclis tahkik komisyonu ise bir karara varamasa da zan ve tahmin üzerine cinayetin hücum taburundan bazı zabıt ve efradın yardımı ile işlendiği merkezinde bir fezleke hazırladı. Kazım Karabekir Paşa da tahkikatı daha serbest yapmak amacıyla Trabzon'daki hücum taburunu Erzincan'a gönderdi.²⁸¹

Cinayetin neden ve kim tarafından işlendiğine dair iddialar ve görüşler bunlarla sınırlı değildir. Buna göre Kâhya Enver Paşa yanlısıydı. Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme işi akamete uğrayınca Enver Paşa, Bolşeviklerle uğraşmaya başlamış, Mustafa Suphi kafilesinin Kâhya'nın adamlarınca katli dolayısıyla Yahya suikastını Bolşevikler gerçekleştirmişti. Diğer taraftan cinayetin, geçmiş vakaların intikamını almak üzere Ermeniler, Mustafa Suphi'nin babası Ali Rıza Bey ile arkadaş olması münasebetiyle de Topal Osman tarafından işlendiği iddiaları da vardı. Bu son bilgi daha kuvvetliydi. Tanıkların ifadelerine göre katillerin şiveleri ile kıyafetleri, Giresun taraflarından geldiklerini göstermekteydi. Neticede Ali Şükrü Bey sır perdesini araladı. Katillerin Ankara'dan gittiği, Osman Ağa'nın adamları olduğu anlaşıldı.²⁸² General İsmail Hakkı Bey (Tekçe) de anılarında Kâhya'nın, beraatından sonra Trabzon'da tekrar eski oyunlarını oynadığını ve bundan rahatsızlık duyan Topal Osman'ın iki fedaisini yanına alarak bu cinayeti işlediğini söylemektedir. Sami Sabit Bey de anılarında yine Tekçe'nin adını vermeyerek bir üst teğmen ve iki Giresunludan bahsetmesiyle olayı doğrulamaktadır.²⁸³

Kâhya, zamanında İTC önderlerinden Cavit ve Talat Beylerden iltifat görmüş ancak bu nedenle şırmamış ve idare edilemez bir hal alarak, kaçakçılık yapmağa başlamıştı. İç işleri bakanlığı tarafından korunduğu için de cezalandırılmıyordu.²⁸⁴ Kâhya fazla cesur değildi fakat acımasızdı. Mustafa Kemal Paşa, onun kendi yanında yer almasını istiyor ancak Kâhya, kendi yolunun Enver Paşa'nın yolu olduğunu söyleyerek reddediyordu.²⁸⁵

²⁸¹ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 365-366; Karaman, a.g.e., s. 112-115; Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 343-344.

²⁸² Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 343.

²⁸³ Akbal, "Milli Mücadele'de Trabzon'daki İttihatçı Örgütlenme", s. 454.

²⁸⁴ Sadık Sarısamam, "Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresi'nin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**, II, Ankara: TTK Basımevi, 2002, s. 507.

²⁸⁵ Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 306.

Bunun yanında Milli Mücadele’de Kâhya’nın kotraları Rusya’dan silah taşımaktaydı. Müdafaa-i Hukuk içersinde bu uğurdaki hizmetleri çoktu.²⁸⁶

1.4.3 Meselenin Derinleşmesi

Trabzon meselesinde, Trabzon ve Ankara kaynaklı iki görüş karşımıza çıkmaktadır. İlki meseleye memleket hizmeti anlayışında yaklaşmaktaydı. Bu hizmet anlayışı içersinde bir takım hatalar ve eksiklikler olabilirdi fakat bunlar mazur görülmeliydi. Sonraki ise milli gayeye erişme noktasında en ufak ayrılıklara sapmadan herkesi ve her şeyi kendi görüş açısında görmek isteyen bir anlayışa sahipti. Her şeyi kendi zaviyesinden görüyor ve hedefe yürürken aykırı ses duymak istemiyordu. Diğer taraftan kuvay-ı milliyeciler, İTC’nin merkez ve sol elemanlarından başka bir şey olmadıklarından amaçlarının kutsallığına rağmen bir blok haline gelememişlerdi. Çünkü Türkiye’nin henüz siyasal ve sosyal terbiyesi gelişmemişti.²⁸⁷

Bu iki yaklaşım ayrıntısıyla incelendiğine daha net bir tablo ortaya çıkacaktır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Trabzon limanında ihracat serbest olmasına rağmen ticari eşyalar ve hayvanlardan aldıkları yüksek vergilerle topladıkları 61 bin küsur liradan 42.800 lirasını hiçbir kontrol olmaksızın keyfi olarak sarf etmişlerdi. Bunun bir gün hesabının olabileceğini de düşünmediklerinden hesaplarını düzenli tutmamışlardı. Harcama ve icraatlardan haberdar olmayan Eyüpzade Daniş, Pir Efendizade Molla, Hatipzade Mustafa ve Hacı İzzetzade Mehmet Hasib efendiler gidilen bu tehlikeli yoldan kurtulmak maksadıyla istifa etmişler, diğerleri Reis Barutçuzade Hacı Ahmet, Polathaneli Hafız Mahmut ve Hacı Alizade Ömer Lütfü efendiler de Tahkik Heyeti’ne göre “şer maksadıyla” istifa etmişlerdi.²⁸⁸ İstikbal Gazetesi’ne göre ise Tahkik Heyeti’nin baskıları neticesi Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyeti daha salim bir netice ortaya çıkması bakımından istifasını vermişti. Cemiyet;

İnkılâp ve ihtilal tarihinin bidayetinden beri çok müstesna bir azm-ü kahramane ile dâhil ve hariçten kopup gelen cereyanlar önünde memleketin selametine matuf milli teşkilatı vücuda getirmekte ve takviye eylemekte unutulmaz hizmetler ifa eden ve bu hizmetleri milli teşkilata ve hükümete sadık esbab-ı namus ve hamiyet denizinde daima lisan-ı takdir ve şükran ile gezdirilecek bir heyet, olarak tarif edilmekteydi.²⁸⁹

²⁸⁶ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 351.

²⁸⁷ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 274.

²⁸⁸ TİTE K/97 G/27 B/27

²⁸⁹ **İstikbal Gazetesi** (27 Kanun-u Sani 1338), sayı: 519.

Faik Ahmet Bey'e göre Erzurum Kongresi'ni müteakip Müdafaa-i Hukuk Heyeti'nden bazıları, bir kıyam ve ihtilal hareketi hazırlanmakta ve halka gizlice silah verilmekte olduğunu İngilizlere ihbar etmişti. Fak Ahmet, bu zamanlardan itibaren değişik şekillerde memleketin milliyetperverleriyle mücadele edenlerin, şimdi de başka şekillerde ve kötü maksatlarla ilk zamanlardaki kötü etkiyi oluşturabilecek fırsatı elde etmiş olmalarıyla bu kesimi eleştirmektedir. Ona göre bu gerçekler, kötü idarecilerin hazırladıkları uygun ortamdan yararlanmayı bekleyen zararlı unsurların eksik olmadığını göstermektedir.²⁹⁰

Bu dönemde Trabzon basınında İstikbal ile İkbâl gazeteleri arasında milli mücadeleye bakış açısından derin görüş ayrılıkları yaşanmakta, karşılıklı yazılarıyla birbirlerine saldırmaktaydılar. İstikbal, kendinden gayet emin bir üslupla İkbâl'e karşılık vermektedir. İkbâl ise düzenli çıkmamakla birlikte kendini memlekete faydalı bir gazete olarak tanımlıyordu.

Müdafaa-i Hukuk, İkbâl gazetesinin isnat ve saldırılarına, yenilenecek olan müdafaa-i hukuk seçimleri temelinde olmaktan ziyade cemiyetin memlekete yaptığı hizmete endeksli karşılık veriyordu. Bu anlayışa göre Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve bu heyetin vücuda getirdiği teşkilat, dil uzatılabilecek bir teşkilat değildi. Vatanperver hizmetleri itibariyle eriştiği mevki çok yüksekti. Hiç olmazsa vatani faaliyetlerle alakalı bu noktadan "iltizam-ı nezahet ve terbiye" beklemekteydi. Cemiyetin yayın organı İstikbal, Müdafaa-i Hukuk'un istifasına bir dayanak noktası aramamaktaydı. İkbâl de Müdafaa-i Hukuk'un hesaplarını, "müsamere-i hâsılâtının ilanını kıyasen" gazete sütunlarında görmek istiyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti savunmasında, herhangi milli bir cemiyetin harcamalarını ilan edemeyeceğini, ilan edilecek olursa bundan çok defa siyasi mahzurlar bile doğabileceğini ve böyle ne kanuni ne de örfî usul olduğunu öne sürmekteydi. İkbâl, Müdafaa-i Hukuk'ta suiistimal yapıldığını ima ediyor, İstikbal ise bunları aşağı ve ahlaksız olarak nitelendiriyordu.²⁹¹

Cemiyet istifasını verince, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin her tarafta yenilenerek teşkilleri lüzumu, Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyet-i İdaresi Riyaseti'nin emir ve yazısıyla bildirilmişti. Dâhiliye Vekâleti'nden gelen emir ve yeni talimat gereğince seçimler yeniden yapılmak üzere müstafî Trabzon Müdafaa-i Hukuk

²⁹⁰ Faik Ahmet (1 Şubat 1338), "Millî Mukavemet", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 523.

²⁹¹ **İstikbal Gazetesi** (30 Mart 1338), sayı: 573.

Heyet-i Merkeziyesi, Nemlizade Sabri Bey, Gazazzade Hüseyin Efendi, Kefelizade Hacı Hafız Mahmut Efendi, Hatıpzade Emin Efendi, Murathanzade Hasan Bey, Hacı İzzetzade Hasip Efendi, Alay Beyzade Faik Bey, Hacı Derviş Ağazade Ruhi efendilerden oluşturulan Heyet-i Müteşebbise'ye "tevd-i umur" etmişti. Vali vekili Sami Sabit, Heyet-i Müteşebbise'nin kendine verilen talimat dairesinde derhal seçimlere başlamasını ve halkın da "cümlelerin maksud-u yegânesi olan ve hizmet-i milliye ve menafi-i âliye-i vataniyeyi her his ve fikrin fevkinde tutarak" bu seçimlerle samimi olarak alakadar olmasını istiyordu.²⁹²

Bazı İTC şahsiyetlerinin Trabzon'da bulunması ve Kâhya'nın da Enver Paşa taraftarı olması, cemiyetin İttihatçı gözükmesine neden olmaktaydı. Dönemim bir diğer Trabzon gazetesi olan Güzel Trabzon -ki İkbâl ile aynı çizgideydi-, cemiyeti, küçük Talatların ve Halil Paşaların telkinleri, hüküm ve nüfuzu altında kalmış olmakla, bu yüzden hükümete müzahir olmamakla ve vazifelerini yerine getirmemekle suçlamaktaydı. İstikbal'e göre bu isnatlar yeni değildi ancak yeni olan bunların gazeteye kadar inmesi ve makale şeklinde neşredilerek umumi efkârâ arz edilmesiydi. Diğer taraftan asıl bu isnatlara hedef olan iskele kethüdası Yahya Reis beraat etmişti. Trabzon Müdafaa-i Hukuk'a göre Yahya Reis'in beraatı, Trabzon'a sürülmek istenen lekenin iç yüzünü göstermiş oluyordu. Halil Paşa ve Talat Bey meselesinde ise Trabzon Müdafaa-i Hukuk, Halil Paşa ile temas etmediğini söylemekteydi. Bir defa reis temas etmişti o da, fırka kumandanı Nuri Bey'in tavsiyesi üzerine fırka erkân-ı harp reisi Zeki Bey ile birlikte Halil Paşa'ya, memleketi hemen terk etmesi yolunda telkini bildirmek içindi. Küçük Talat ise Trabzon'a geldiğinde kendisinden şüphe etmek için bir neden yoktu. Zaten böyle bir şey olsaydı hükümet onu Erzurum'dan içeri almazdı. Küçük Talat Trabzon'da verdiği birkaç vatani konferansla memleketin sevdiği ve yardım ettiği bir insandı. Sonrasında ise Küçük Talat'a değişen tavır ve hareketi yüzünden ilk yol gösteren de Müdafaa-i Hukuk olmuştu. Cemiyet bunu o zaman fırka kumandanı olan Nuri Bey'in de çok iyi bildiğini hatırlatmaktaydı. Cemiyete göre bu meseleleri ortaya atmaktaki maksat garazkârlıktan başka bir şey değildi. Sonunda Müdafaa-i Hukuk, cemiyeti hükümete müzaheretten uzak kalmakla itham etmeyi ve

²⁹² **İstikbal Gazetesi** (20 Nisan 1338), sayı: 590. Diğer taraftan Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi, yeni toplantıya kadar cemiyetin defterlerini ve demirbaş eşyasını teslim etmeyeceklerini bildirmişti. Bunun üzerine Güzel Trabzon Gazetesi'nden Ali Becil Bey, eski üyeleri yeni seçilen heyete çıkardıkları müşkülât dolayısıyla eleştirmişti. Cumhuriyet Odabaşıoğlu, **Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1919-1923)**, Trabzon, 1990, s. 321-323.

vazifelerini yapmamış göstermeyi, tahlile değmeyecek kadar bayağı isnatlar olarak değerlendirmekteydi.²⁹³

Milli mücadele uğrunda herkesten önce ve bütün varlığı ile çalışan Trabzon halkı hiçbir zaman, aynı amaçla mücadele veren Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olmamış, Ruslara ve Bolşevikliğe yanaşmamış, kendisine hayranlık ve saygı duyduğu Enver Paşa'yı Anadolu'ya geçirip Mustafa Kemal'in karşısına çıkarmayı düşünmemişti. Enver Paşa'nın Batum'a gelmesi üzerine Hafız Mehmet Bey Batum'a gitmiş ve onunla görüşmesinde resmi makamlara haber vermeden Anadolu'da herhangi bir teşkilat kurmaya kalkışmamasını, bu yolda hiçbir faaliyette bulunmamasını, Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususlarda çok titiz olduğunu, doğacak bir iç mücadeleden memlekete fenalık gelebileceğini söylemişti.²⁹⁴

Tahkik heyetine göre hükümet Trabzon'un, siyasi cereyanlardan uzak olanlarla teşrik-i mesai etmesi durumunda Envercilik propagandası yayılamayacaktı. Hükümet müteyakkız bulunmazsa da bu sefer itilafçılık propagandası yükselebilirdi. Bolşevikler, Müdafaa-i hukukçuların Müslüman ve Gürcü Menşeviklerle teşrik-i mesai ettiğini düşünüyordu. Trabzon muhitinin Envercilik şaibelerinden tamamen silinmesi için ise müdafaa-i hukukçuların yerini, faaliyetleri ittihatçı ve itilafçı olmayıp hükümetle teşrik-i mesai edecek kişilere terk etmeleri gerekiyordu. Olmadığı takdirde buna zorlanmaları ve 27545 liraya varan zimmelerini yeni gelecek heyete devretmeleri görüşündeydi.²⁹⁵

Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin teşkilatına ait yeni bir talimatname yayınlanmıştı. Talimatname, "nizamname-i esasiden istihraç edilmiş bir hulasaydı". Bu hulasada değiştirilmiş bazı noktalar da vardı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk'a göre talimatnameden anlaşılan, mevcut teşkilatın "taazzuv ve tekemmül" ettirileceği idi. Bu da teşkilat mevcut olan yerlerde doğal olarak o teşkilatı idare edenlerin yapacakları bir işti. Vilayet makamının bir heyet-i müteşebbise teşkiliyle işe müdahalesi hem talimatnamenin ruhuna ve hem de mevcut idare ruhunun gereklerine aykırıydı. Böyle bir heyet-i müteşebbise ancak teşkilat mevcut olmayan yerlerde ve yine millet tarafından seçilebilirdi. Böylece Müdafaa-i Hukuk Heyeti de ancak nizamname gereğince yapılacak seçimler neticesinde

²⁹³ "Eğer Güzel Trabzon'un kastettiği hükümet Damat Ferit hükümeti ve ifa edilmediğinden bahsedildiği vazife mahut fetvalara ve sarayın beyannamelerine iltifat edilmek ve el altından tayin edilen vali ve mutasarrıf vesaire rüesay-ı memurini kabul eylemek ise ona diyecek bir şey yoktur". **İstikbal Gazetesi** (24 Nisan 1338), sayı: 593.

²⁹⁴ Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru**, s. 271-272.

²⁹⁵ **TİTE K/97 G/25 B/25**.

oluşacak bir heyet tarafından “istihlaf” edilebilirdi. Cemiyet, heyet-i müteşebbise gibi bir yetkisi ve kanunen mevkisi bulunmayan bir heyete nasıl “tevd-i umur” olunabileceğini ve bu heyetin teşkilat yapma yetkisini hangi suretle kendinde görebildiğini eleştirmektedir. Buna göre heyet istifa eylemiş ise yerine yeni bir seçilmiş bir heyet geçinceye kadar iş görmesi gayet tabii ve zaruridir. Esasen talimatname de bu vazifeyi heyet-i merkeziyelere bırakmıştı. Vali vekilinin tayin ettiği komisyonu, müdafaa-i hukuk teşkilatlarının mercii olarak tanımaması yerinde bir hareketti. Müdafaa-i Hukuk Heyeti vilayet makamına verdiği cevapta, “heyet-i müteşebbiseye tevd-i umur eylemekteki mazeretlerini talimatname, nizamname ve ahkâm-ı esasiyeye istinat ettirmek suretiyle müdellelen” arz ve izah etmişti. Cemiyet meselenin seçimin yapılıp yapılmamasında görmüyordu. Buna göre seçimin yapılması herkesin istediği bir şeydi fakat bu hak milletindi ve buna kimse müdahale edemezdi. Hatta bir heyet-i müteşebbise teşkili nizamname gereğince olsaydı bile yine bunu vilayet makamı yapamazdı. O heyeti de ancak memlekette yapılacak genel bir toplantı neticesi yine halk seçebilirdi.²⁹⁶

Trabzon Müdafaa-i Hukuk, istifasının sebebini ve şeklini gizli tutmuş, basına yansıtmamıştı. Bu, siyaset lüzumu dolayısıyla idi. Cemiyete göre böyle zamanlarda vatani endişelerin yeri büyüktü. Müdafaa-i Hukuk vatan namına buna katlandıkça hücumlar çoğalmıştı.²⁹⁷ Trabzon Müdafaa-i Hukuk kendince bu meseleyi tamamen bir prensip meselesi şeklinde değerlendirmekte ve münakaşa etmekteydi. Diğerlerinin hissi davrandığını düşünmekteydi. Buna göre meselenin ruhu, seçim işleriyle ve müdafaa-i hukuk teşkilatıyla her şeyden önce milletin alakadar olduğu ve mevcut nizamnamelerin uygulanmasında “esasat-ı evveliyenin ihmali caiz olup olmadığı hususunun cay-ı tetkik” bulunduğu noktasındaydı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, olayları dar bir çerçeveden değerlendirenlere mahsus bir mantıkla ortalığı ayağa kaldırmak isteyenlerin ve iftira atanların milletin hukukunu ve nizamnameleri ihlal ettiği görüşündeydi.²⁹⁸

Diğer taraftan cemiyetin, seçim hususundaki uyarıları dikkate alınmış ve vilayete, seçimlerin belediye meclisi nezareti altında yapılması ve hükümetin asla karışmaması, yeni

²⁹⁶ **İstikbal Gazetesi** (24 Nisan 1338), sayı: 593.

²⁹⁷ Vaziyet şöyle tarif edilebilirdi; “halas-ı vatan namına kendini tehlikeye atarak anınla meşgul bir fedakâr üstüne kurşun sıkmak, şüphesiz bu reva değildir. O kurşun tehlikenin zevalinden sonra muvacehete atılabilirse bir şeye benzer. İntihap meselesine gelince, müdafaa-i hukuk ihtiyacı mübrem-i vataniyeden ve ruh-u milletten kendi kendine doğmuştu. O ister ki kendi nasıl doğduysa yine öyle bir meşimeden tulu etmiş bir heyet-i müntehibeye bütün şeref ve haysiyetiyle devr-i umur eylesin”. **İstikbal Gazetesi** (26 Nisan 1338), sayı: 595.

²⁹⁸ **İstikbal Gazetesi** (26 Nisan 1338), sayı: 595.

heyet seçilmedikçe kimseye “devr-i umur” edilmemesi lüzumu bildirilmişti. Zamanın gerektirdiği itidal ve sükûnetle seçimlerin yapılması, memleketin selameti bakımından gerekli görülmekteydi.²⁹⁹ Yine müdafaa-i hukuk cemiyetleri nizamnamesiyle kanunlara göre yapılması gereken seçimi, bunlara uyulup uyulmadığını vilayet makamı takip edecekti.³⁰⁰

Güzel Trabzon’da Ali Becil, bu mesele dolayısıyla milli orduyu dayanak yaparak, müdafaa-i hukukçuları, orduya yardım etmedikleri için eleştirmektedir. İstikbal’e göre ise milli ordunun esasını oluşturan kuvvetler hep müdafaa-i hukukların yardımıyla meydana gelmişti. Memleketin savunma planında Müdafaa-i Hukuk’un kuvvetine başlı başına bir cephe ayrılmıştı. Trabzon Müdafaa-i Hukuk’un hizmetleri Rüştü Paşa’dan sorulabilirdi. İstikbal’e göre Ali Becil Efendi o zaman bu işlere yabancıydı ve uzaktan gülerik seyrediyordu. Bu gazetecinin fikirle alakası olmadığını anlamak için bir defa yazılarını okumak yeterliydi. Bulunacak olan şey fikir değil bir yığın boş laf ile garazkârlıktı. Ali Becil müdafaa-i hukuklar için, “milletten ve hükümetten istinbat kuvvet eden gayr-i tabii zümrelerdir” demektedir. Ali Becil, fazilet ve ahlak hocalığı tavrı takınmak istiyordu; “ancak ahlak ve fazilet bir iki muhalefet kodamanı hesabına ötekine berikine ve milletin en mukaddes teşkilatına saldırmak manasına gelmiyordu”.³⁰¹

Müdafaa-i Hukuk seçimleri Trabzon’u oldukça hareketlendirmişti. Çarşı Camii’nin köşeleri, mahfilleri, mihrabın yanı, minberin dibi sabahtan akşama kadar listeler çıkartmakta, geceleri Millet Bahçesi’nin neresinde bir ışık görülse mutlaka altında bir halka ve ortada bir liste mevcut olmaktadır.³⁰² Trabzon, seçimlere derin alaka göstermişti. Bu da halkın ne kadar siyasallaştığının bir göstergesiydi.

Hesaplar dolayısıyla Güzel Trabzon sürekli heyete yüklenmekteydi. İstikbal’e göre Müdafaa-i Hukuk’un vatanperver hizmetleri, cemiyetin evrak ve vesikalarıyla sabit ve hakikati bilenlerce teslim edilmekteydi. Cemiyet, vesikaların zamanı gelince yayınlanacağını bildirmekteydi. Rüştü Paşa, Miralay Halit Bey, kaymakam Ali Rıza Atıf, ve Nuri Bey gibi birçok güzidelerle bu heyeti teşkil edenler baş başa vermiş ve muazzam bir eser meydana getirmişlerdi. Müdafaa-i Hukuk bütçesinin üçte ikisi heyeti teşkil eden

²⁹⁹ **İstikbal Gazetesi** (27 Nisan 1338), sayı: 596.

³⁰⁰ Odabaşoğlu, **Trabzon Belgelerle Milli Mücadele**, s. 316.

³⁰¹ **İstikbal Gazetesi** (28 Nisan 1338), sayı: 597.

³⁰² “Müneccimler zaten haber vermişti 340 senesi ramazanındaki seçimde bütün Trabzon liste, bütün halk namzet olacaktı. Kimse merak etmesin heyet-i müteşebbiseye hacet kalmaz çünkü herkes müteşebbisti”. **İstikbal Gazetesi** (30 Nisan 1338), sayı: 598.

üyelerin ianesinden ve teberrularından oluşmaktaydı. Bunu tahkik heyeti de görmüş ve şaşırmişti. Müdafaa-i Hukuk'a göre Güzel Trabzon'un maksadı hak ve hakikate hizmet etmekten uzak olmasaydı, hakikatler karşısında takdirkârlık bir kenara gazete, şahıslara ve ailelere hücum etmekten çekinirdi.³⁰³

Bitlis mebusu Yusuf Ziya'nın Müdafaa-i Hukuk meselesi ve seçimleri dolayısıyla gözlemleri Trabzon lehinedir. Buna göre, İTC bile uzun müddet, "bila kayd-ü şart milletın mukadderatına ve hakkına vazı-ul yed olan bir teşkilata", açıktan açığa müdahale etmemişti. Cemiyetler, fırkalar halkın malıydı. Bir cemiyetin, bir fırkanın seçimlerine müdahale cüretini gösterenler, mebus seçimlerinde ne büyük cesaret göstereceklerini anlamamak ve kestirmemek mümkün değildi. Millet efendi arkasında değil, efendileri arkasında götürmek, kendi kendisinin efendisi olmak kararını vermişti. Milletlerin saltanatı ve hâkimiyeti devri yaşanmaktaydı. Bu hâkimiyete ve saltanata hürmet edenler hürmet göreceklerdi. Yusuf Ziya Bey, müstafi heyetin mülkiyetine kani değildi yalnız "hidemat-ı ber güzidesine" kani idi. Ona göre insan hiçbir vakit "vareste-i hata ve nisyan" olamazdı. İhtimal ki bunlar da hatalıydı. Yusuf Ziya Bey, hatayı aramanın, hata varsa hata isnat etme hakkı ve hukukunun kime ait olduğunu soruyor, bu hakkın onları o mevkie getirenlerde olduğu cevabını veriyordu.³⁰⁴

Trabzon Ankara cepheleşmesi o dönem hazırlanan "23 Nisan Takvimi" ne de yansımıştı. Takvimin 10 ve 11. sayfalarını süsleyen kongreler tarihi, I. Balıkesir Kongresi ile ve 28 Haziran 1919'da başlıyordu. İzmir'in Mayıs 15'te işgali göz önüne alınırsa bu kongre ondan da 1,5 ay sonra yapılmış demektir. Hâlbuki Trabzon o sene 6 Mart'ta birinci kongresini bitirmiş, İzmir'in işgali üstüne sığacağı sığacağına 28 Mayıs'ta ikinci kongresini yapmıştı. Böylece Trabzon'un bu mücadelenin ön safında olduğu ortaya çıkmaktaydı. Kurtuluş çaresi namına ve milli bütünlüğe doğru birinci adımı teşkil eden bu teşebbüs, Trabzon muhitinde mütarekeyi takip eden günlerde 23 Şubat'ta sahil kesimde Ordu'ya, iç kısımda Gümüşhane ve mülhakatına kadar bütün merkezlerin murahhaslarını toplayarak kongresini toplamakla geleceği müzakere konusu etmişti. Beyannamesini her tarafa yayınlamış, "düvel-i müttefika" mümessillerine kadar göndermiş, İstanbul'a ayrıca murahhaslar çıkararak Avrupa'ya da heyet göndermeye teşebbüs etmişti. Trabzon bundan

³⁰³ **İstikbal Gazetesi** (7 Mayıs 1338), sayı: 604.

³⁰⁴ **İstikbal Gazetesi** (9 Mayıs 1338), sayı: 606. Aşağıda 1923 seçimlerinde görüleceği üzere gerçekten de iktidarı elinde bulunduranlar baştan sona seçimi yönetmişlerdi. Bu arada Güzel Trabzon'un taarruz ettiği müstafi Müdafaa-i Hukuk heyetinden bazıları mahkemeye müracaat etmişlerdi. **İstikbal Gazetesi** (10 Mayıs 1338), sayı: 607.

başka Erzurum’u daha büyük bir kongreye merkez olmak üzere teklif etmiş ve hemen Erzurum, Van, Diyarbakır, Mamüretülaziz, Sivas vesaire mahallere telgraflar çekerek Erzurum Kongresi’nden başka bir şey düşünmemişti. O günlerde Havza’ya geçmiş olan Mustafa Kemal’e telgrafla müracaat ederek onu Trabzon’a davet etmişti. Buna göre Trabzon kongreleri Milli Mücadele tarihindeki kongreler faslının “ser namesini” teşkil etmekteydi.³⁰⁵

1.4.4 Ali Şükrü Bey’in Müdafaası

Trabzon meselesi meclis gündemine de taşınmış, Ali Şükrü Bey bu olayda meclis kürsünden Trabzon Müdafaa-i Hukuk’u savunmuştu. Tahkikat Heyeti’nin soruşturmaları ve incelemelerine karşı dâhiliye vekili Ali Fethi (Okyar) Bey ile Ali Şükrü Bey arasında karşılıklı müdafaalar yapılmıştı.

Fethi Bey Müdafaa-i Hukuk’un hesaplarını okuyarak, 21 bin liranın “ihticaca gayr-i salih bilahere sümmet tedarik” bir hesap defteri hazırlandığını, Heyet-i Tahkikiye-i Hesabiye’nin garazkârane hareket etmediğini söylüyordu. Ali Şükrü Bey ise Fethi Bey’in izahatının Trabzon’dan aldığı malumata göre olduğunu, önceden beri bu işin içinde biri olarak rüsum meselesinde Fethi Bey’i iğfal ettiklerini belirtiyordu. Tahkik amillerinden Vali Hazım Bey Ali Şükrü’ye; “Sivas’ta birisiyle uğraştım (uğraştığı (Sakallı) Nurettin Paşa idi), Trabzon’a tahvil edildim, mutazarrır oldum şimdi de başkalarıyla uğraşamam ne yaparsanız yapın” demişti. Rüsum meselesinde hata kabul edilmekte, buna karşı Müdafaa-i Hukuk’un vatan savunmasındaki hizmetleriyle karşılık verilmekteydi. Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti ise bunu;

Bilumum emval ve eşyanın bilakayt ve şart serbesti-i ihracatına BMM heyet-i celile-i vekilesince karar verilerek 15 temmuz 36 tarihinden bil umum memurin-i idariye ve maliyeye tebligat icra edilmiş olmasına rağmen cemiyetin hodbedod ve adeta kanunu bir

³⁰⁵ **İstikbal Gazetesi** (25 Mayıs 1338), sayı: 620. Yukarıda bahsi geçen Güzel Trabzon aleyhine açılan davada gazetenin müdürü Ziyaeddin ve muharriri Ali Becil’in bidayet ceza hâkimliğinde görülen zem ve kadih davası neticelenerek merkumlar 25’er lira nakit para cezasına ve 2000 lira manevi zarar tazminatına mahkûm olmuşlardı. **İstikbal Gazetesi** (6 Haziran 1338), sayı: 627. Sonraki zamanlarda da gazete mahkemelerden kurtulamamıştı. Az önceki dava bu kere de istinaf mahkemesince görülerek Ziya ve Ali Efendiler 50 lira nakit para ceza ile 2000 lira tazminata mahkûmiyetlerinden ibaret olan bidayet ilamı ittifakla ve heyet-i hâkime tarafından tasdik olunmuştu. **İstikbal Gazetesi** (4 Ağustos 1338), sayı: 678. Gazete aleyhine dava vekili Halil Bey tarafından açılan zemm-ü kadih davasında ise Ziyaeddin ile Ali Becil Efendi, birer ay hapse ve 2000 lira tazminata gıyaben mahkûm olmuşlardı. Evvelce adliye memurları hakkında neşriyatından dolayı adı geçenlerin gıyaben mahkûm oldukları 15’er gün hapis cezası da tasdik edilmişti. **İstikbal Gazetesi** (3 Kanun-u Evvel 1338), sayı: 778.

vergi gibi ihracattan böyle müddet-i medide ve tahammül fersa bir nisbet tayinle de ahz-ı nukuda tasaddisi aleni bir gasb mahiyetindedir, şeklinde değerlendirmektedir.³⁰⁶

Ali Şükrü Bey'e göre rüsum meselesi bir kabahat ise o zaman şark cephesinin de bu gibi rüsumular koyduğunu hatırlatmaktaydı. Ali Şükrü Bey; Nuri ve Halil Paşalar gibi memleketin birer evladı olan kişilere yardım etmek “şime-i vatanperveri” değil miydi? Hesapların olağanüstü durumlarda banka muamelatı gibi muntazam olması gerekir miydi? gibi sorular sormaktaydı.³⁰⁷

Mecliste şiddetli ve alkışlarla konuşmalar yapılıyor, Trabzon kumandanı Sami Sabit Bey yeriliyor ve Hüseyin Avni Bey; “600 senelik saltanata isyan eden bir millet hiçbir ferde boyun eğmez” diyordu. Lazistan mebusu Ziya Hurşit de eski müdafaa-i hukuk heyetlerinden hangisinin hesabı görülmüştü demekteydi. Fethi Bey, Hazım Bey ile Sami Sabit Bey'in makbul kişiler olduğunu söylemiş ve sonrakinin lehine müftü, hilal-i ahmer, belediye ve ticaret odası reisleri imzalarıyla gelen telgrafi okumuştur. 40 gün devam eden koyun vergisinin kaldırılmasından sonra alınan vergilerden bir kısım azanın haberdar olmadıklarını, istifa eden heyetin “namus-u fedakarısını zikr” ile yeniden seçileceklerden şüphe duymamaktaydı.³⁰⁸

Fethi Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un hizmetlerini ve vatanperverliklerini teslim ediyor ancak hesaplarını iyi tutmadığını ifade ediyordu. Buna göre bir defa makbuz olarak gösterilen 61 bin liranın tamamen aslı yoktu. Bu meblağ acentalardan, gümrükten ve tüccardan alınmış hesapların birbiriyle çarpıştırılarak esaslar ile hiç alakadar olmayan karantinadan alınmış bilgilere dayandırılmış keyfi bir şeydi. Karantinanın kayıtları yalnız

³⁰⁶ **TİTE** K/97 G/35 B/35.

³⁰⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem 20 (51), s. 311; Ali Şükrü, Halil Paşa'nın iyi veya kötü bu ülkenin bir generali olduğunu, Rusya'ya geçeceği zamanda fırka kumandanına gelip ailesinin yanında bulunduğunu ve on parasının olmadığını söylemiş, bunun üzerine Hacı Ahmet Efendi Halil Paşa'ya altı yüz lira vermişti. Feridun Kandemir, **Cumhuriyet Devrinde Siyasi Cinayetler**, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955, s. 11-14

³⁰⁸ **İstikbal Gazetesi** (9 Haziran 1338), sayı: 630. Burada Vali Hazım Bey'in Trabzon'da fazla tutulmayarak görevden alınması ve yerine vekâletle atama yapılmasında valinin bazı serzenişlerini Trabzon meselesi çerçevesinde belirtmek gerekir. Dâhiliye vekili Fethi Bey, Trabzon'un pek nazik durumu dolayısıyla buradaki uyuşmazlıklardan bahsetmişti. Valiye göre ise bu uyuşmazlıklar, Müdafaa-i Hukuk payı olarak halktan alınan vergiler ve halkın bundan şikâyetçi olmasıydı. Hatta bu uyuşmazlık, “Trabzon ilinde sınırları pek zorlayıcı uyuşmazlıklar” olarak tarif edilmişti. Fakat bunlar mecliste karşılıklı tarafların tartışmalarıyla açıklığa kavuşturuldu. Böylece bu uyuşmazlıklar bir kuruntudan ibaret hale geldi. Buna göre tahkik heyeti ve Ankara sebepsiz yere bir cepheleşmeye gitmişti. Vali Hazım Bey, kendisinin görevden alınmasını haksız bulmaktaydı. Üstelik sanki vali vekilliğine idare memurlarından kimse kalmamış gibi askeri bir kimliğin atanmasını da çok yakışsız bulmuştu. Bunun yanında aslında Trabzon'u geren Kâhya meselesi olmuştu. Kâhya'nın Enver Paşa yanlısı olduğu bilindiği için onun araştırılmasında bu yüzden Trabzon Müdafaa-i Hukuk'u ve halkı son derece rahatsız edecek hareketlerde ve faaliyetlerde bulunmuştu. Bütün bunlar cemiyetin üzerine gidilmesinin asıl nedenlerini oluşturmaktaydı. Tepeyran, a.g.e., s. 269-272; Sarısaman, “Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey”, s. 749; **BCA** 030.18.1.1 6.41.10, 030.18.1.1 7.17.17.

harice sevk edilen ağnama münhasır değildi. Trabzon'a gelip de harice sevk olunmayarak burada sarf edilen ağnam da bu kayıtların içindeydi. Buna verilen karşılık ise şöyleydi; tahkik heyeti kayıtlardan bir şey çıkaramayınca tutmuş karantinanın kayıtlarını almış ve bu kayıtlara göre anlaşılmaktaydı ki Yahya Efendi namına mevhum zimmetler çıkarmıştı. 21 bin lira da ise sınırlı bazı ufak tefek masraflar istisna edilirse ki o da zamanın icaplarından doğan hakiki sebepler üzerine vaki olmuş ve mahalli sarfı da malum ve muayyen bulunmuştu. Sarfiyatın toplamı delilli evraklara dayanıyordu fakat bu evraklar saklıydı.³⁰⁹

Müdafaa-i Hukuk'a göre hakiki hesaplar üzerine mevcut olması gereken meblağ bir nevi zimmet gibi gösterilemezdi. Mevcut, şüphesiz heyetin emini nezdindeydi. Tahkik Heyeti hesaplara baktığı zaman reis nezdinde görülen 98 lira kadar bir para, değil kulübün bütün mevcudu, heyet tarafından reis veya azadan biri nezdinde bırakılmış olduğu kabul edilse bile buna, Müdafaa-i Hukuk'un parası filancanın üzerindedir denemezdi. Bir heyet içinden birini emin tayin eder ve parasını onun nezdinde bulundurur, bir başka heyete "devr-i umur ve nisab" edildiği takdirde eğer açık kalırsa o zaman zimmette para vardır denilebilirdi. Bu itibarla Fethi Bey'in, "cemiyetin parası reis ile Kâhya üzerinde kalmıştır" sözü yanlış bir intikaldi.³¹⁰

Müdafaa-i Hukuk bu noktada Fethi Bey'in, kendilerinin hizmet ve vatanperverliklerinde şüphe duymadığı kanaatini çok olumlu buluyor, su-i zan göstermek istememesinden hoşnutluk duyuyordu.³¹¹ Diğer taraftan Fethi Bey, Ali Şükrü Bey'in istizah ettiği hususların esas itibariyle bir hiçten ibaret olduğunun anlaşıldığını söylemiş ve akabinde Ali Şükrü kürsüye çıkarak Fethi Bey'in o zamana kadar oluşturduğu havayı ve kanaatleri sarsmağa yönelik bir konuşma yapmıştı. Buna göre Trabzon'da askeri kumandanlık keyfi icraatlarla kanunsuz tutuklamalar, hapis ve meskenlere taarruz, halkı silahlı tehdit ve bazı zamanlarda umumi ve hususi yolları kapamak suretiyle gerek şehir ile mülhakat arasında "mürur ve uburu tevkif ve muamelat-ı nası" tatil etmişti. Bunun misalleri de şunlardı; Yomra nahiyesinin Şana Karyesi muhtarı Aziz Çavuş, kanunsuz tevkif ve kalede hapis sonrasında savcının men-i muhakeme ve tahliye kararına rağmen tekrar kumandanlık tarafından tevkif ve kalede hapsedilmişti. Trabzon mebusu Celaleddin Bey'in hanesine zabitler girmiş ve oğlu Bedri Efendi'yi tehdit ile Yomra köylerinin birçoğunda girilmedik hane bırakılmamıştı. Değirmendere'de bir zabit bir bakkalı tehdit

³⁰⁹ **İstikbal Gazetesi** (26 Haziran 1338), sayı: 644.

³¹⁰ **İstikbal Gazetesi** (26 Haziran 1338), sayı: 644.

³¹¹ **İstikbal Gazetesi** (26 Haziran 1338), sayı: 644.

etmiş, şehir dâhilinde vesika yoklamak bahanesiyle hem de gün ortası “mürur ve ubur ve münakalat” birden tatil edilmişti. Trabzon-Erzurum yolu uzun müddet kesilmişti. Bu yolsuz hareketler üzerine merkeze şikâyetler yapılmış, tahkik heyetinin tahkikatından bir netice çıkmamıştı. Müdafaa-i hukuk heyetleri, cemiyetler nizamnamesine göre doğrudan doğruya kongrelerine karşı mesul ve özellikle hesaplarını kongrenin “nazar-ı muhakeme ve tasvibine arz” mecburiyetinde oldukları halde hükümetçe usul ve kanun hilafına hesap istenilmişti. Trabzon kumandanı başka yere nakledildiği halde bu nakil gerçekleşmemiş ve vali vekili olarak yerinde görevine devam etmişti. Böylece müstafi Müdafaa-i Hukuk Heyeti manen ezdirilmişti. İstifa etmiş olmalarına rağmen yerlerine vali tarafından heyet-i müteşebbise kurulmuştu ve hiç yoktan bir Trabzon meselesi ortaya çıkarılmıştı. Müdafaa-i Hukuk, işleri bu heyet-i müteşebbiseye devretmeye zorlanmış ve Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi, “Trabzon Müdafaa-i Hukuk’un hiçbir sıfat ve salahiyeti kalmadığı” yolunda karakollara kadar emirler, ilanlar vermek suretiyle tezlil ve tahkire kalkışılmıştı.³¹²

Ali Şükrü Bey, Fethi Bey’i uzun müddet memlekette uzak kalmış olmak, memleketin ahvaline vakıf olmamak ve memlekette birçok kanunsuz ve layıksız durumlara göz yummakla suçlandırıyordu. Fethi Bey de Ali Şükrü’nün bu isnatlarına karşı, mesuliyet atfedebileceği iki noktanın olduğunu söylüyordu. İlki cemiyetin hesaplarının aranılması ve yeniden seçimi için teşebbüslerde bulunulmasıydı. Diğeri de orada bulunmakta olan vali vekili ve fırka kumandanı Sami Sabit Bey’in henüz memuriyetine son verilmemiş olmasıydı. Bunlardan gerisine Fethi Bey tek tek cevap vermişti. Muhtar Aziz Çavuş meselesinde, Karadeniz sahili Yunan saldırısı sonucu harp mıntıkası içersine alınmış ve burada örfi idare ilan edilmişti. Vaka da bu zamana rastlamıştı. Burada tarihleriyle birlikte örfi idarenin ve harp mıntikasının ilan ediliş ve kaldırılış tarihleri verilmekteydi. Muhtarın refakatinde meçhul bir şahıs vardı. Hükümetçe takip edilen bir şahsa muhtarın yataklık ettiği, onu ve hayvanlarını kira ile taşıdığı tespit edilmişti. Örfi idare kaldırıldıktan sonra derhal fırka kumandanı, muhtarı “cihet-i mülkiyeye” teslim etmişti. Sonrasında fırka kumandanı bunu tekrar sorguya çekmiş ve kefaletle tahliye etmişti. Mebus Celaleddin Bey’in evine zabıtların girmesi işinde ise, Azerbaycan’ın Gence ahalisinden devlet hizmetini kabul etmiş süvari mülazım-ı evveli bir zabıt, kıtasına intikal etmek üzere Trabzon’a gelmişti. Fırka karargâhında biraz kaldıktan sonra arkadaşıyla ev aramaya başlayarak o sırada kiralık ev sormak için Celaleddin Bey’in evine girmişler ve orada

³¹² **İstikbal Gazetesi** (5 Temmuz 1338), sayı: 652; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem 20 (44), s. 77.

oynayan bir çocuğa sormuşlardı. Celaleddin Bey'in oğlu Bedri de onlara ne istediklerini sormuş, sonrasında dışarı çıkmalarını istemiş ve aralarında bir münazaa geçmişti. Mesele eve izinsiz girilmesinden ibaretti. Fethi Bey, bir hata varsa bunun için mahkemelerin olduğunu hatırlatmıştı. Kimin hanesine tecavüz olursa mahkeme kapıları açıktı. Bu tecavüzdən dolayı dâhiliye vekiline yüklenecek mesuliyeti Fethi Bey anlayamamaktaydı. Yomra'da girilmedik ev bırakmadığı işinde; burada katiller, kaçaklar, asker firarileri dolayısıyla aramalar yapılmıştı ve halk, neticesinde huzursuz edilmişti. Bundan dolayı şikâyetçi olunamazdı. Değirmendere'de bir bakkaldan piyasanın altında şeker almak isteyen bir zabıt meselesinde ise bakkal, askerlerden hiçbir zorbalık ve fenalık görmediğini, “müdafa-i hukuk adamlarını bilmem ve anlara gidip de şikâyet etmedim, bunu nereden uydurduklarını bilmiyorum” demişti.³¹³

Anlaşmazlık meselelerinde Vali Hazım Bey birçok işi fırka kumandanına bırakıyordu. Esasında mülkiyeyi ilgilendiren meseleleri kumandanlık çözüyor ve bundan dolayı kıyamet kopuyordu. Ali Şükrü Bey, tahkikat komisyonunun çalışmalarını mecliste eleştirmekteydi. Vali Hazım Bey, 80 lira ile şoför maaşı aldığını, bu yüzden geçinemediğini söylüyordu. Onun bu söylemi yeteneklerini kaybettiği şeklinde eleştirilmesine neden olmaktaydı.³¹⁴

Askeri müfreze Yomra'ya sırf asker firarisi ve şakileri toplamak için gitmemişti. Kâhya'yı aramak için de gitmişti. İstikbal Gazetesi'ne göre masum insanların evlerine giriliyor, sandıkları kırılıyor, değerli eşyaları yağma ediliyordu. Kısacası askerin zorba uygulamalarından ve hukuksuz işlerinden şikâyet edilmekteydi. Kadınların altınları ve ziynet eşyaları alınmıştı. Yapılan müracaatların hiç birisi mülkiyece ehemmiyete alınmıyor, bunlar askeriye devrolunuyordu. Heyet-i Tahkikiye'nin raporunda Müdafaa-i Hukuk azaları için hırsız ve namussuz denilmişti.³¹⁵ Yine gazeteye göre Trabzon meselesi, hiç olmayacak bir zamanda siyasilerin tevehhümünden doğmuştu. Galip Bey Trabzon'da vali iken ki bu vali Hürriyet ve İtilafçı idi, fırkanın azami 100 neferi vardı. Bu zamanda Kumandan Rüştü Paşa ile Aziz Çavuş gibileri Yunanlılara karşı durmuşlar ve cephaneye kaçırılmışlardı. Çoruh grubu kumandanı Ali Rıza Bey, Batum'u işgal edeceği vakit Müdafaa-i Hukuk adeta bir fabrika halini almıştı. Ali Rıza Bey'den sonra Nuri Bey gelmiş, onunla da Müdafaa-i Hukuk teşrik-i mesai ederek çok iş görmüşlerdi. İstikbal Gazetesi,

³¹³ İstikbal Gazetesi (5 Temmuz 1338), sayı: 652; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem 20 (44), s. 77.

³¹⁴ İstikbal Gazetesi (6 Temmuz 1338), sayı: 653.

³¹⁵ İstikbal Gazetesi (6 Temmuz 1338), sayı: 653.

Sami Sabit Bey'in ise daha geveli üç gün olmasına rağmen halkın hususiyetlerini, halet-i ruhiyesini nasıl anlayarak bu kişilerin fena olduklarına hükmettiği sorusunu sormaktaydı. Böylece Kâhya'yı aramak bahanesiyle kanunsuz tevkifler yapılmış, alakasız insanlar alınmış ve zulmedilmişti. Bunlar önce Erzincan'a sonra Sivas'a nakil ile beraat etmişlerdi. Müdafaa-i Hukuk da haklı olarak şikâyet etmişti.³¹⁶

Heyet-i Tahkikiye'ye imzasız müstear bir adla şikâyet gelmiş ve gelen bu şikayeti heyet de kabul etmişti. Ali Şükrü Bey, bunu kabul edilemez bir durum olarak nitelermekteydi. Kâhya, ancak mülkiyeye olması şartıyla teslim olmayı kabul etmişti. Ali Şükrü Bey, yüz, yüz elli süngü ile bir şahsı tevkife kalkışmanın, halka gözdağı vermekten ve tedhişten başka bir anlama gelmediğini düşünmekteydi. Kâhya, sanki Trabzon silahlanıp ayağa kalkmış gibi alelacele iskeleye getiriliyor, Samsun'a yollanıyor, Samsun mutasarrıfı onu serbest bırakıyor, sonra Sivas'a getiriliyor ve orada da beraat ediyordu. Heyet-i Tahkikiye ise aslında Trabzon için oluşturulmamıştı. Evliye-i Selase için hazırlanan bu heyet, Trabzon da yolları üzerinde bulunduğu sonradan meydana getirilmişti. Heyet başkanı Ali Said Paşa cemiyetin hesaplarını istediğinde verilmek istenmemişti. Çünkü bu heyet cemiyet üyelerine göre "suret-i mahsusada" cemiyetin hesap ve muamelatını incelemek için merkezden gönderilen bir heyetti. Bu da cemiyetler nizamnamesine uymuyordu. Aslında Müdafaa-i Hukuk hesaplarını vermeyecekti. Ali Şükrü Bey'in, çekinilecek bir şey yok demesiyle ikna olmuştu. Bunun yanında sorulacak bir şey kalmadığı halde tahkik heyeti kalışlarını bir ay müddetle uzatmıştı. İstikbal'e göre Kâhya'nın verdiği defterdeki miktar, onların rüsumattan ve karantinadan aldıkları miktarın üzerindeydi. Heyet bir hayli uğraştığı halde buldukları miktarı bir türlü Kâhya'nın defterindeki miktara çıkaramıyordu. Sonrasında bakkal bakkal, tüccar tüccar dolaşarak "efendi sen ne verdin sen ne verdin" diye sorulmuştu. Bundan bir şey çıkmamıştı çünkü parayı verenler cemiyetin mensuplarıydı. İstikbal Gazetesi, Ali Said Paşa'nın yanında zamanında Trabzon'u İstanbul'a mal etmek isteyenlerin, hatta şehir yanmasın diye İngilizlere teslim etmeyi düşünenlerin olduğunu iddia ediyordu. Ali Şükrü Bey' göre ise bu mesele dolayısıyla muaheze olunanlar, silah tehdidiyle onları oradan çıkaranlardı.³¹⁷

Trabzon'dan İstanbul'da Yeni Şark gazetesine imzasız bir mektup yazılmıştı. Mektupta Trabzon'un Ankara'ya sırt çevirdiği teması işleniyordu. Bu temayı tersine

³¹⁶ İstikbal Gazetesi (7 Temmuz 1338), sayı: 654.

³¹⁷ İstikbal Gazetesi (7 Temmuz 1338), sayı: 654; TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Dönem 20 (51), s. 311.

çeviren de mektuba göre fırka kumandanıydı. Bunun üzerine dâhiliyeden vilayete telgraf gelmişti. Telgrafta;

Fuzuli surette kendisine müdafaa-i hukuk reisi unvanını vermekte olan Hacı Ahmet Efendi ve rüfekasının heyet-i tahkikiye raporuyla tebeyyün eden mesavi-i ahvali aşikâr iken zimmetlerinde kalmış olan mebalîği bir an evvel iade ile pek zahir olan mesaviden teberrüyeye gayret edecek yerde garazkarane ve bila pervazane ilfaz ile hakikati taglife teşebbüs etmelerinin bi semere olacağını münasip gördüğünüz takdirde kendisine ve rüfekasına tefhim edebilirsiniz. İcab-ı takdirinde arzuları veçhile mahkemeye tevdi edilmelerinde hükümetin tereddüt göstermeyeceğini ilave etmek dahi faideli olur, denmekteydi. 3 Mayıs 1338. Fethi.

Ali Şükrü Bey; “bir heyet-i tahkikiye raporunda mevcut mütalaat, derecat-ı kanuniyeden geçmeden sabit olur ve kati bir mahiyet alır mı”? sorusunu sormakta ve heyet-i tahkikiye raporlarının ya Şuray-ı Devlet’e veya mahkemeye verildiğini hatırlatmaktaydı. Fethi Bey ve Sami Sabit’in aksine Ali Şükrü Bey, Hacı Ahmet’in vatanperver ve millici bir şahıs olduğunu düşünüyordu. Buna göre Hacı Ahmet Efendi tamamıyla milli vazifesine nefsinı vakfetmiş birisiydi. Milli teşkilatlanmaya başlanıldığı günden beri ticaretle uğraşmamıştı. Üstelik kendisi memleketin büyük tüccarlarından. Onu evvelce ticaretten alıkoyan amil vatani kurtarmağa çalışmak hususundaki aşkıydı. Emlakini ve akarını satmak suretiyle milli vazifesinden ayrılmamıştı.³¹⁸

Ali Şükrü Bey müdafaasını hukuki temellere dayandırmış, müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin, Erzurum ve Sivas kongrelerinden başlayarak hükümetin temeli olduğunu söylemiş, hükümetin, onlardan çıktığını ve onlara iç idareleri itibariyle müdahale edemeyeceğini hatırlatmıştı. Buna göre müdafaa-i hukuklar; “kongre mukarreratı dâhilinde icray-ı ahkâm eder ve ancak kongrelerine karşı mesuldürler”. Meclis-i Âli’nin hesaplarını inceleyecek edecek olan “tetkik hesabat encümeni” bile henüz bir rapor yazıp verememişken, müdafaa-i hukuk hesaplarında asabiyet gösterilmişti. Tam aksine Fethi Bey’e göre de hükümetin cemiyetlere müdahalesini men etmek ve onun elini kesmek büyük bir hataydı.³¹⁹

Fethi Bey için, hükümet içinde hükümet, Trabzon’da olduğu gibi bir “İskele Hükümeti” kurmağa teşebbüs etmek, milletin menfaatine olacak bir şey değildi. Trabzon müftüsü Mahir, belediye reisi Hüseyin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti reisi Sabri, ticaret odası reisi Hami imzalarıyla Sami Sabit için “hüsn-ü şahadet” edilmişti. Bu şahsiyetler

³¹⁸ **İstikbal Gazetesi** (10 Temmuz 1338), sayı: 656.

³¹⁹ **İstikbal Gazetesi** (10 Temmuz 1338), sayı: 656.

memleketin büyükleriydi. Fethi Bey'e göre bu şahsiyetlere güven duyulmayıp da yalnız bir tarafa mı güvenilmeliydi?³²⁰

Heyet-i Merkeziye'nin kararıyla 2 Ağustos 1336'dan 12 Eylül 1336'ya kadar her koyun başına iki lira ve her sığır başına beş lira almak hususundaki karar 40 gün devam etmiş sonra kaldırılmış, ardından Kâhya tarafından vergi alınmaya devam edilmişti ki diğer azalara sorulduğu zaman onlar da hayret etmişlerdi. Ali Şükrü Bey Müdafaa-i Hukuk'u kurtarmak istiyordu. Fethi Bey ise Trabzon'dan gelen şikâyetlerin Trabzon'un hamiyet ehlerinden geldiğini ve bunların şikâyetlerini itibara almama gibi bir lüksü olmadığını anlatmak istiyordu.³²¹

Trabzon meselesinin temelinde kimilerinin kendince Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin uygulamalarından şikâyet etmesi yatmaktaydı. Ancak buradaki terslik, valinin şikâyet konusu meseleleri kumandana havale etmesinde ve işin savcılığa intikal etmesi yerine, vali-kumandan-hükümet üçgeninin olaya el koymasındaydı. Bu tarzın memlekete, hükümet müdahalesini bir usul haline getirmesinden çekinilmekteydi. Dâhiliye vekiline göre ise hükümet milletti, hükümet milletin icra vazifesini görmekteydi.³²²

İttihatçılardan sonra meydanın itilafçılara ve bunların taraftarlarına bırakılması da yanlış olurdu. Buna göre hükümet teyakkuz halinde olmalıydı. Bunun iki türlü sakıncası vardı. İlki muhalefeti takviye ile şiddetlendirecek olması ve diğeri de saray taraftarlarının faaliyet sahasını genişletecek olmasıydı. Diğer taraftan taşrada bazı siyasi cemiyet ve menfaatperestlerin amacı mahalli hükümet memurlarına tahakküm edebilmektir. Bunun için ilk adım da mülki ve askeri kesim arasına husumet sokmaktır. Ancak Vali Hazım Bey ile miralay Sami Sabit Bey arasına ihtilaf çıkarılamamıştı. Bu iki idareci tehditlere kulak asmıyor, her türlü şikâyeti hoş görmedikleri gibi kendilerinden emin bir görüntü sergileyerek haklı çıkacaklarına kaniydiler. Ali Said Paşa, Müdafaa-i Hukuk üyelerinin göreve devamlarını, gelecekte mülki ve askeri erkânın vazifelerini yapmalarına engel görüyordu. Namus sahibi memurların da buna tahammül edemeyeceğini söylüyordu.³²³

³²⁰ **İstikbal Gazetesi** (11 Temmuz 1338), sayı: 657.

³²¹ **İstikbal Gazetesi** (12 Temmuz 1338), sayı: 658; **TİTE K/97 G/27 B/27**. İhraç edilen hayvanlar bütünüyle Erzurum ve havalisinden getirilmekte olmasına binaen konulan vergiler gerek tüccarı ve gerekse hayvan yetiştiren Bitlis ve Erzurum vilayetleriyle Bayburt ve Erzincan havalisi yetiştiricilerini zarara sokmuştu. Dolayısıyla alınan bu vergileri adı geçen yöre halkına mal etmek gerekiyordu. **TİTE K/97 G/35 B/35**.

³²² **İstikbal Gazetesi** (14 Temmuz 1338), sayı: 660; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1. Dönem 20 (50), s. 304.

³²³ **TİTE K/97 G/27 B/27**.

1.4.5 Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un Kapatılması

Tartışmalar mecliste böylece neticelendikten sonra müdafaa-i hukuk seçimlerine geçildi. Trabzon'da siyasi cereyanlardan uzak kalmış temiz, dürüst vatanperver kimseler de eksik değildi. Bu kimselerin Trabzon'da müdafaa-i hukuk cemiyetlerini oluşturmaları durumunda bir çok dedikoduların da önünün alınacağı ve bunların askeri ve mülki erkânla uyum içersinde olacağı düşünülmektedir. Ali Said Paşa'ya göre yolsuzlukları ortaya dökülen ve çoğu vilayet halkının da gözünden düşen heyetin değiştirilmesi en iyi yoldu. Bunun yanında istifa eden cemiyet üyelerinden Daniş, Molla ve Mehmet Hasib efendiler yeniden seçilebilirlerdi. Diğer taraftan çekilen müdafaa-i hukuk heyetlerinin yeniden seçilmeleri memlekette tepki doğurabilirdi. Ancak yaygaracılara ve fesat çıkarmak isteyenler dikkate alınmazsa herhangi bir kötülüğe de meydan verilmemiş olurdu. Ali Sait Paşa Trabzon'da temas ettiği halkın, müdafaa-i hukuk heyetlerinin merkez ve bağlı yerlerin fiillerinden, memurlar üzerinde kendi taraftarları lehindeki tesir ve nüfuzlarından son derece şikâyetçi olduklarını söylüyordu. Buna göre bu heyetlerin değişmesiyle Trabzon'da bir sarsıntı yaşanmayacaktı. Bu durumda menfaatlerine dokunacak olanların ortaya koyacağı tepkiyi de hükümet "ekseriyet halkın arzusu icra olunur" gibi bir cevapla karşılayabilirdi.³²⁴

Trabzon kazası heyeti için yapılan seçimde üyeliklere müderris Hoca Tevfik, tüccardan İskenderzade Osman, encümen-i vilayet azasından Muharrem, belediye meclisi azasından Hami ve İstikbal gazetesi sahibi Faik Ahmet beyler seçildiler.³²⁵ Trabzon idare heyetine ise Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi (eski heyet reisi), Hacı Ali Hafızade Ömer Efendi (eski heyet üyesinden), Hacı Ali Hafızade Mehmet Salih Efendi (eski heyet üyesinden), meclis idare azasından Molla Bey (eski heyet üyesinden), encümen-i vilayet azasından Ziya Bey ve Muharrem Efendi (yeni olarak), beledi meclis azasından Hami Efendi ve Zekeriya Efendi (yeni olarak) seçilmişlerdi. Böylece seçilmesi teklif edilenlerden sadece Molla Bey yeni heyete seçilebilmişti. Müdafaa-i Hukuk'un geçirdiği bu sancılı süreç son kongresini de etkilemiş, kaza idare heyetlerinin seçiminde özellikle Maçka'da usulsüzlükler yapılmıştı. Kongre genelde bu hadiselerin tartışmalarıyla geçmişti.³²⁶

³²⁴ TİTE K/97 G/27 B/27

³²⁵ İstikbal Gazetesi (2 Şubat 1339), sayı: 831.

³²⁶ İstikbal Gazetesi (23 Şubat 1339), sayı: 849. Tahkik Heyeti'ne göre Trabzon kazasının, vilayetin en yoğun nüfusa sahip yeri olmasına ve Sivas Kongresi kararlarında; "bilumum İslam vatandaşlar cemiyetin

Kongreye Maçka heyeti hakkında bir kısım köy heyeti idarelerinden bir şikayetname gelmişti. İstikbal Gazetesi'nin iddiasına göre şikâyet Maçka seçimlerinin yolsuzluğundan ve oyların sandıkta değiştirildiğinden ve bunun için mahkemeye müracaat ile mahkemenin mütecasirler hakkında mahkûmiyet kararından bahsediliyordu. Burada Maçka Müdafaa-i Hukuk reisi Kani Efendi ve arkadaşları, muhtelif cezalarla mahkûm olmuşlardı. Sonrasında dava istinaf mahkemesinde görülmüş, mahkemede işte belediye memurlarının alakadar olması sebebiyle önceki hükmü “memurin usul-ü muhakemesine tevfiik edilmek üzere” feshetmişti. Mesele bu şekliyle kongrede mevzubahis oldu. Kani Efendi mahkûmiyetin Maçka metropoliti Kıryolos'un teşviki ve uydurmasıyla olduğunu söyleyerek müdafaada bulunmuştu. Kongre üyelerinden bir kısmı ise istinaf mahkemesinin feshi usule ait olup hükmün esasının, şahitlik ve ifadelerin tekzibi anlamına gelmeyerek hükümetteki evrakın alınması fikrini ileri sürdüler. Daha sonra evrakın alınmasına karar verildi. Bunun üzerine Maçka'nın kongrede mevcut üyeleri kongreyi terk ettiler ve bir daha da gelmediler. Refik Şevket Bey ise İstanbul gazetelerinde Trabzon ile ilgili verdiği beyanatta Maçka heyetinin kongreden hesap verilmediği için çekildiğini söylüyordu. Mollaoğlu Kani Bey bu suretle Refik Şevket beyi de iğfal etmiş olmaktaydı.³²⁷

Trabzon'daki seçimler esnasında, seçimlere fesat karıştırıldığına ve halkın “temayülat-ı umumiyesi” temsil edilmediğine dair Trabzon'dan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'ne şikâyet telleri çekilmiş, bunun üzerine Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Heyeti'nden iki kişi tetkik için Trabzon'a gönderilmişti.³²⁸ Konunun başında belirtildiği gibi bu ikinci tahkik heyeti Adana mebusu Zamir ve Saruhan mebusu Refik Şevket Beyler önderliğinde Trabzon'a gelmiş, müdafa-i hukuk seçimleri hakkında tetkikatta bulunmuş ve sonunda hükümet tarafından polis marifetiyle “sed ve bend” edilmişti. Kapatılan Müdafaa-i Hukuk, bu muameleyi milletin hâkimiyet ve hukukuna, kanun hükümlerine açık bir tecavüz, milletin seçim hukukuna vurulmuş bir darbe olarak değerlendirmişti. Buna göre bu fiil karşısında teessüre ve ümitsizliğe düşülmüştü.

azay-ı tabiyesindendirler” denilmesine rağmen burada heyet-i merkeziye seçimleri yapılmamıştı (eski heyet). Buna göre heyetin savunması safsatalı, mugalatalı ve hayret verici olarak değerlendirilmekteydi. Böylece Trabzon'un en ücra köşesinde bir köy halkı, heyet-i merkeziye seçiminde hak sahibi olmuşken, Trabzon eşraf ve uleması bundan mahrum bırakılmıştı. Bundan heyet, Trabzonca seçilmeyeceğini bildiğinden böyle bir yola gitmiş olduğu anlaşılmaktaydı. **TİTE** K/97 G/35 B/35.

³²⁷ **İstikbal Gazetesi**, (19 Haziran 1339), sayı: 944.

³²⁸ **BCA** 030.10 45.291.16.

Birinci Grup'un idare heyetinden gelen tahkik heyeti, ilk temasında seçim keyfiyeti etrafında durmuş, ilkin bunun yolunda cereyan etmediğinden bahsetmiş ve bilahare işin bu noktadan ileri götürülmesine imkân bulunamadığını görerek ortadaki karışık vaziyeti tarafların fedakârlığı ile düzeltmek teklifinde bulunmuşlardı. Temaslardan sonra Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi ise, kendisinin yolsuz bir seçim neticesinde teşkil ettiği iddiasının esassızlığının yalnız evrak üzerinde değil fiili tecrübe ile de anlaşılacağı görüşündeydi. Buna göre mevcut kaza müdafaa-i hukuk idare heyetleriyle, bunlar da yeterli görülmezse kaza ve merkezdeki idare meclisi, belediye meclisi ve bütün vilayetin idare meclisi üyelerinin katılmasıyla oluşacak bir kongre tarafından seçim yapılmasını teklif etmişti. Fakat bundan evvel hiçbir nizamnamede yeri olmayan heyet-i müteşebbisenin yok hükmünde bir beyanname ile ilan edilmesini öne sürmüştü.³²⁹ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziye üyeleri, millet nazarında ne derece itimada haiz olduklarını bir kere daha göstermek istiyorlardı. Son olarak aracılık yapan kişiye bu teklif bir daha iletildi. Cevap beklenirken tahkik heyeti hükümete yazdıkları; “bugün kulüp bize teslim olunacaktı, heyet-i hazırda umdelerden uzaklaştı” mealindeki tezkere ile ve kapatılan cemiyete göre vali vekili İhsan Bey de kanunu çiğnemekte bu kişilerin bir işaretini yeterli görerek kulübün mühürlenme emrini vermişti.

Kapatılma hadisesi Trabzon Müdafaa-i Hukukça sert bir dille eleştirilmiş, gerici zihniyetle hareket edildiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmişti. Buna göre umdelerden uzaklaşıldığından bahsedenlerin, bizzat milletin ve kanunun hâkimiyeti esas ilkesine hürmetkâr olmaları gerekirdi. Müdafaa-i hukukların nizamnameleri ancak bir umumi kongre kararıyla bozulabilir ve değiştirilebilirdi. Bu teşkilat bir fırka teşkilatı değil bir millet teşkilatıydı. Meclisteki gruplar ise meclis içindeki cereyanları idare eden ve bir ahenk içinde düzenleyen teşkilatlar olup bunlarla müdafaa-i hukukların bir hukuki alakaları yoktu. Bu gruplar ancak, umumi gaye etrafında müdafaa-i hukuka istinat edebilirdi. Müdafaa-i hukuklar şu veya bu grubun malı sayılamayacağı gibi müdafaa-i hukukları bir tür grup teşkilatı saymağa ve o surette idareye kalkışmaya hukuken de imkân yoktu. Umdelerden uzaklaşma meselesinde ise Müdafaa-i Hukuk, bu umdeler etrafında meydana gelmiş bir fırka teşkilatı değildi. Bu nedenle böyle bir söz söylemeğe ve herhangi bir

³²⁹ **İstikbal Gazetesi** (1 Mayıs 1339), sayı: 905.

heyete “sizi tanımıyoruz” demeğe hakları yoktu. Umdeler sadece bir seçim programıydı ve I. Grup da bu çerçevede seçime gidiyordu.³³⁰

Ankara gazeteleri, köşelerinde Trabzon’da bir müdafaa-i hukukçular meselesi olduğunu ve fakat bunlar halkın gözünden düştüğü için mücadele halinde iki kısmın ortaya çıktığını yazmaktaydı. İlki Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi’ni temsil etmekten vazgeçmeyenler, diğeri de bütün Trabzon halkıydı. Bu iki kısım arasındaki mücadele uzun müddet sürmüş, meclise taşınmış ve neticede mesele müdafaa-i hukuk seçimlerinin yeniden yapılması gerektiği etrafında toplanmış, seçimde ise yine müdafaa-i hukukçular kazanmıştı.³³¹

İstikbal’e göre, müdafaa-i hukuk teşkilatı, bir millet teşkilatı, memleketin hayır ve selametine, milletin hâkimiyetini ve bütünlüğünü sağlamaya çalışan bir fikir ve iman teşkilatıydı. Bunu kulübe bağlı ve binaya bağlı görmek doğru bir şey değildi. Herhangi bir grubun fikrine ve maksadına hizmet eden bir teşkilat olarak düşünmeğe imkân yoktu. Teşkilatı hükümet eliyle bir fırka teşkilatı haline sokmak ne hukuken ne de kanunen cevaz verilebilir bir şey değildi. Fırka teşkilatları belirli ve kayıtlı fertler ile vücuda getirilebilirdi. Müdafaa-i hukuklar ise bir millet teşkilatı olmak ve vatani bir gaye ile teşekkül etmiş olması itibariyle milleti tabii üyesi saymaktaydı. Bir fırka teşkilatında ise bütün bir millet toplanamazdı ve bu maddeten de imkânsız bir şeydi. Herkes fikir ve içtihat hususlarında her noktada birleşemezdi. Son seçimin yolsuzluğu ve usulsüzlüğü hiçbir surette iddia edilemezdi ve bunlar da birer bahaneden ibaretti. Zaten Trabzon’a gelen heyet seçimi tetkik için değil anlaşılın bir fırka teşkilatı yapmak için gelmişti.³³²

³³⁰ “Trabzon Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı’nın sesi çok işitildiği için zamanın beğeneceği bir şey değildi. Çünkü dik konuşan temiz ruhlu insanlardan her zaman hoşlanılmıyordu Trabzonlular pek az istisna ile hep böyle insanlar oldukları için her zaman mergup olamıyorlardı. **İstikbal Gazetesi** (1 Mayıs 1339), sayı: 905; **İstikbal Gazetesi** (5 Mayıs 1339), sayı: 908. Programın giriş kısmında; “yeni çalışma devresinde memleketi milli egemenliğe dayanan bir siyasi teşkilata kavuşturmak için Halk Fırkası kurulacaktır. Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Halk Fırkası’na inkılâp edecektir” yazıyordu. Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 6-7. Yine, “mezkur fırkanın halk hakimiyeti, teceddüt ve inkişafat-ı maddiye ve maneviye esasına müstenit mufassal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tasvibine arz edilecektir”. Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, 2. Baskı, İstanbul: Temel Yayınları, 2007, s. 375.

³³¹ Trabzon’da Vahideddin adını taşıyan bir mektep vardı. Buna göre Trabzon Müdafaa-i Hukuk’un ne mürteci zihniyetli olduğu ortaya çıkmaktaydı. Vahideddin, zamanın modası hükmüne geçen ve hücum silahı olarak kullanılan bir irtica kelimesiydi. **İstikbal Gazetesi** (5 Mayıs 1339), sayı: 908.

³³² **İstikbal Gazetesi** (6 Mayıs 1339), sayı: 909. Tahkik heyetinden Refik Şevket Bey, Trabzon’da iken yüzlerine vatanperverliklerinden, hizmetleriyle milli inkılâptaki yüksek mevkilerinden bahsettiği ve “arada bir su-i tefekkür olmuş ve her nasılsa bir adım atılmış mamafih bunun tamir ve telafisi için iktiza eden fedakârlığı siz arkadaşlardan başka kimlerden isteyebiliriz” dediği insanlar hakkında Trabzon’u geride bıraktıktan sonra Müdafaa-i Hukuk hakkında **İstikbal Gazetesi**’ne göre ileri geri bir sürü söz söylemiş,

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyeti, kulübün kapatılması ve seçimsiz gelen kişilere tesliminden dolayı mahkemeye müracaat ile vilayet makamına bir protesto name vermişti. Trabzon Bidayet Savcılığı'na verilen dilekçede ise, kapatılma olayının başında gelenlerden vali vekili İhsan ve polis müdürü Mahmut Celaleddin beyler haklarında kanuni takibat istenmiş ve kulüp binasının geri verilmesi talep ve dava edilmişti.³³³

Sivas kongresinde kaleme alınan nizamnamede cemiyetin unvanı;

Vatanımızın maruz kaldığı hadisat ve vekayi ile ve tamamen aynı maksatla vicdan-ı milliden doğmuş cemiyetlerin ittifak ve ittifakıyla hâsıl olmuş olan kitle-i umumiye, “Anadolu ve Rumeli Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti” unvanıyla tevsim kılınmıştır. İş bu milli cemiyet her türlü fırka cereyanlarından âridir. Maksudı; “Osmanlı vatanının tamamîyetini ve makam-ı muallay-ı hilafet ve saltanatın ve istiklal-i millinin masuniyetini temin zımında kuvay-i milliyey-i amil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmaktır”. Teşkilatı ise; “Bilumum İslam vatandaşlar cemiyetin azay-ı tabiyesindedir ³³⁴ şeklinde tarif edilmekteydi.

Nizamnamenin 11. maddesinde de “amal-i cemiyetin tahakkukundan sonra vaziyet-i âtiyenin umumi kongre kararıyla taayyün edeceği” gösteriliyordu. Faik Ahmet Bey meseleyi hukuki boyutlarıyla derinlemesine makalelerinde ele almıştı. Ona göre mecliste herhangi bir grubun mensup olduğu bir cemiyet veya fırkanın, nizamnameyi değiştirmeye, ne I. ne de II. Grup'un kendini müdafaa-i hukuk teşkilatının kongresi şekline sokmağa yetkisi yoktu. Bu mesele tamamen milletin seçim hukuku ile alakalı bir meseleydi.³³⁵ Zamanı geldiğinde toplanacak olan ikinci müdafaa-i hukuk kongresinde ancak bu hususta karar verilebilirdi.³³⁶ Sonuçta kapatılan Trabzon Müdafaa-i Hukuk ne kadar cemiyetin fırkaya dönüştürülmesine itiraz etse de bundan bir sonuç çıkmamıştı. İsmet Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütlerine 20 Kasım 1923'te gönderdiği genelge ile cemiyetin her kademedeki örgütünün Halk Fırkası örgütlerine dönüştüğü bildirilmişti.³³⁷

Bir cemiyet olan Müdafaa-i Hukuk, bir emirle siyasi bir fırkaya dönüştürülmüştü. Faik Ahmet'e göre bu yapılan, teşkilata bir hükümet darbesiydi. Halk Fırkası, siyasi bir

söylemleri değişmişti. Müdafaa-i Hukuk'un hizmetlerini küçültmek için elinden geleni yapmıştı. **İstikbal Gazetesi** (29 Mayıs 1339), sayı: 926.

³³³ **İstikbal Gazetesi** (7 Mayıs 1339), sayı: 910. Ancak dava arz-ı hali mahkemeye verilmeyerek savcılıkça korunmuş, iş bu muamele üzerine hürriyet-i şahsiye kanunu ahkâmına uyarak istinaf savcılığına müracaat ve şikâyet edilmişti. **İstikbal Gazetesi** (14 Mayıs 1339), sayı: 916.

³³⁴ Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 240-241.

³³⁵ Faik Ahmet (10 Mayıs 1339), “Bir Tahlil”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 913; Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, I, s. 244.

³³⁶ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 376.

³³⁷ Dursun, a.g.e., s. 9.

fırkaydı. Müdafaa-i Hukuk ise hükümet emri ile kurulmuş bir teşkilat değildi. Fırka esasında, siyasi içtihat farklarının bir ifadesiydi. Herkes aynı içtihattan olduktan sonra fırka yapmanın bir anlamı kalmazdı. Müdafaa-i Hukuk siyasi içtihatlar etrafında meydana gelmemişti. Aksine düşman karşısında bütün bir milleti toplamış bir cemiyet olduğundan bunu herhangi bir siyasi fırka haline dönüştürmek ne kanunen, ne hukuken ve ne de maddeten mümkün değildi. Bunun yanında Müdafaa-i Hukuk'un yeni bir kongre yapma zamanı da gelmişti. Nitekim memleketin istiklali gerçekleşmiş, geleceğini tayin etme lüzumu doğmuştu. Faik Ahmet Bey bu hakkın da özellikle bu teşkilatı doğuran Vilayat-ı Şarkiye ve Trabzon'a düşeceği fikrini savunmaktaydı.³³⁸

Faik Ahmet Bey'e göre Trabzon Müdafaa-i Hukuk, hürriyet ve demokrasi yolunda çaba harcarken Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi ve kanun hükümlerine aykırı olarak müdafaa-i hukuktan Halk Fırkası'na geçiş ile devam eden süreç, tamamen şahsi bir idareye doğru yeni bir devir açmıştı. Bu durum Trabzon müdafaa-i hukukçuların uğrunda savaştığı millet iradesi ve milletin tam hürriyeti prensiplerini müdafaa yolunda açtıkları cepheyi daha da derinleştirmişti;

Milli Mücadeleden sonra bir taraftan o mücadelenin aleyhindeki unsurların mazilerini unutturmak için hoş görünmeye çalışarak arz-ı hizmet edenler, Bizans kapı kullarının getirdiği kötü ruhu Anadolu'nun temiz havasına aşılamağa başlamışlardı. Böylece yapılan kesif tabasbus içinde Atatürk'ün yolu, demokrasi edebiyatı ile yaldızlanmış şahsi bir idare yoluna girmişti.³³⁹

Trabzon'un, ittihatçılığın Milli Mücadele'de merkezleştiği bir yer olması, bunun yanında güçlü bir şekilde Enver Paşa taraftarı Kahya faktörü Trabzon-Ankara arasında böylesine gereksiz ve tatsız bir hadisenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. Yukarıda da belirtildiği gibi Trabzon askeri idareden hazzetmiyordu. Buna karşılık Ankara da askeri inisiyatif ön plana çıkarmıştı. Müdafaa-i Hukuk adına toplanan paraların hepsinin Milli Mücadele yolunda harcanmadığı, bunların bir kısmının cemiyet üyelerinin cebine gittiği hususunu açıklığa kavuşturmak neredeyse imkansızdır. İttifakla Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un katkıları teslim edilmekteydi. Ancak meselede Trabzon Müdafaa-i Hukuk, hesapların nizamsızlığı noktasında kabahatliydi. Bu da gerçeklerin ortaya çıkmasını engellemekteydi. Diğer taraftan Ankara'nın Müdafaa-i Hukuk'un yerine geçecek müteşebbis heyet oluşturmadaki tutumu da hukuksuz bir davranıştı. Üstelik daha da

³³⁸ Faik Ahmet (26 Teşrin-i Sani 1339), "Müdafaa-i Hukuk", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1072.

³³⁹ Barutçu, a.g.e., II, s. 743-744. Trabzon meselesinin kapanmasından bir müddet sonra İsmet Paşa, Karabekir'e, Trabzon'a bir adam göndermediğine hata ettiğini söylemişti. Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 896.

ötesinde cemiyet, kanunlara aykırı bir şekilde kapatılmıştı. Bunun yanında Trabzon'un vatanperver ve hassas bir bölge olması münasebetiyle Vali Hazım Bey ile kumandan Sami Sabit Bey'in, Trabzon'da daha fazla tutulmayarak görev yerleri değiştirilmişti. Nitekim bu yöneticilerin Trabzon ile uyuşamadıkları, Trabzon'un hassasiyetlerini anlayamadıkları kanaatine varılmıştı. Cemiyetin Kahya'yı gereken intizama sokma gücü yoktu ve böyle bir niyette de olmamıştı. Nitekim onun yararlılıkları hatalarından daha fazla görülmekteydi. Yine bu dönemde Trabzon ile Mustafa Kemal Paşa arasını açmaya yönelik kışkırtıcı faaliyetler eksik olmamıştı. Ankara'da olduğu gibi Trabzon'da da Milli Mücadele'nin aktif olarak içinde olanlarla dışarıdan seyredenler arasında bir çatışmanın olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında bu durum bir yönüyle de zahiriydi. Trabzon'da hâkim ruh ittihatçı geleneği idi. İttihatçılarda mistik bir ruh hâkimdi. Milli mücadeleyi tekeline almak isteyen bir görüntü sergilemekteydi. Vatan kurtarıcılığı vazifesini en iyi şekilde yerine getirmek istiyorlardı. Önde gitme iştiağı, önderlik hususunda Anakara ile çatışmalara neden olmuştu. Bunun neticesi, Anakara'yı hukuk dışı işler yapmaya sevk etmişti. Nitekim Ankara'daki hâkim ruh ve zihniyet de aynıydı. TBMM otoritesi hâkimdi ve meclis, devletin gücünü zaafa uğratacak fiillere müsaade edemezdi. Trabzon meselesiyle ittihatçıların tasfiye süreci de başlamıştı. Ayrışmalar iyice belirginleşmeye doğru gitmişti. Fakat ittihatçıların tam anlamıyla siyaset sahnesinden silinmesi Tahrir-i Sükûn Kanunu döneminde gerçekleşecektir.

1.4.6 Ali Şükrü Beyin Öldürülmesi

Trabzon meselesi, Kâhya'nın katli ve üstüne Ali Şükrü Bey'in Topal Osman tarafından öldürülmesi Trabzon'u iyice germişti. İstikbal Gazetesi olay üstüne yayınlarını alabildiğine şiddetlendirmişti.³⁴⁰ Gazi Paşa aleyhine dedikodular da artmış, eski Trabzon Valisi Hamit Bey, cinayete atfen münasebetsiz şeyler yazmıştı.³⁴¹ Meclisteki muhalifler

³⁴⁰ "Matbuat hürriyetinin hüküm ve manası kalmayacaksa istiklal uğrunda bu kadar fedakârlıklar ihtiyar edilen vatan ve milletin ne manası kalır? Efrattan birisinin şahsı masun ve müemmin olamayacak olduktan sonra muhit ve vatana hâkimiyet-i milletten bahsetmek tamamıyla abes olmaz mı?" **İstikbal Gazetesi** (1 Nisan 1339), sayı: 879. Katil haberinin duyulması üzerine halk, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde toplanmağa başlamıştı. Trabzon katiller için, "katillerinden intikam alamayacak kadar hissiz mi zannettiler" diye kabaran bir heyecan içindeydi. Trabzon'da hayat adeta durmuş, herkes işini bırakarak vekilinin katilini ve memleketin hukukunu aramağa koşmuştu. Trabzon'un ileri gelen zümresi telgrafhanede Ankara'da Trabzon milletvekillerinden ve diğer bazı şahıslardan malumat istiyor, saatler telgrafhanede geçiyordu. Heyecan ve galeyan dalgaları gittikçe kabarıyordu. Riyaset muhafaza bölümü kumandanlığına getirilen Osman Ağa'nın bu cinayeti işlemesi fevriyane bir kat daha şiddet vermişti. **İstikbal Gazetesi** (1 Nisan 1339), sayı: 879. Katil hadisesine meclisten yükselen tepkiler için bkz. Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Ankara: Başnur Matbaası, 1971, s. 142-162.

³⁴¹ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 859.

olayı duyar duymaz buna siyasi bir cinayet rengi vermek istemişlerdi. Hükümetin işi örtbas etmesinden çekiniyorlardı.³⁴² Şayiaya göre cinayet, Kahya meselesinin bir devamı olduğu yönündeydi. Buna göre Kahya'yı da geçen sene Giresun havalisinde hükümlan olan Osman Ağa öldürtmüştü.³⁴³

İstikbal Gazetesi, Ali Şükrü Bey'i hürriyet şehidi olarak niteliyor, Ali Şükrü'nün bir fikir kurbanı olduğunu ve ölümüyle bu kanaatin sarsıldığını söylüyordu. Buna göre namı artık bir mefkûre ifade edecekti; o da hürriyet ve millet idi.³⁴⁴ İstikbal Gazetesi olayın siyasi olabileceği yönünde durmakta ve buna göre şiddetli tenkitlerde bulunmaktaydı. Faik Ahmet Bey, cinayet üzerine fevran içersindeydi. Buna göre, Anadolu inkılâbı rûhi bir inkılâbın neticesiydi. Bu inkılâbı, adeta milletin haberi olmadan birkaç kişinin eseri zannedenler çok gafil insanlardı. Anadolu inkılâbı, milletin hukukunu hürriyetini hiçe sayan, milletin arzu ve iradesini dikkate almayan, milleti bir varlık ve kuvvet olarak görmek istemeyen idarelere karşı halkın tuğyanı şeklinde başlamıştı. Hâkimiyet-i milliyenin kuru bir sözden ibaret olmadığını herkese belletmek bir ihtiyaçtı.³⁴⁵

Faik Ahmet, Ali Şükrü'nün şahadetiyle memlekette yeni bir sayfa açıldığını düşünüyordu. Buna göre O, şahadetiyle milletin hürriyetini ve hâkimiyetini teyide hizmet etmiş olmakta, milletin hürriyetine, hâkimiyetine el dokundurmayacak, bu uğurda icap eden her şeyi yapabilecekti; “Saltanat-ı şahsiyeye bazı silahsız haydutların, hürriyet düşmanlarının açıktan ve bağıra bağıra istedikleri hâkimiyet-i şahsiyeye boyun eğmeyecek çok kahraman ve fedai bir millet olduğunu bütün yar ve ağyar nezdinde ispata vesile teşkil edecek” bir yeni devir açmaktaydı.³⁴⁶ Yine devamında;

Trabzon, fikir ve içtihadın gömülmek istendiği bir tabutun arkasında yürümüşü. Bütün bir memleket o büyük tabutun kutsiyeti etrafında ağlamıştı. Trabzon, gösterdiği ulvi alaka ile şahsının değil, idealin bir sitayişkârı olduğunu tekrar teyit etmişti. Omuzlarda taşınan bu büyük ulu, fikrin tabuta giremeyeceğini, öldürülmek istenildikçe ne büyük bir ibda kabiliyeti kazandığına ulvi bir timsal oluşturmuştu. Ali Şükrü'nün boğazına gerilen, tahakkümün bağlı ipleri onu öldürmüştü. Ali Şükrü'nün tabutu arkasında yürüyen memleket, bir medfen yoluna değil, bir ulunun kanıyla kuvvetlendirdiği fikir ve hürriyet yoluna girmişti. Trabzon bu yolda yürüyecek ve elini daima fikir ve hürriyet-i ulvinin lekesiz aksi parlatacağı.

Faik Ahmet Bey cenazede, Ali Şükrü'nün her düşündüğünü söylediği ve yazdığı için seçim bölgesine bu şekilde iade edildiğini söylemişti. Hak ve hürriyetin çok keskin bir

³⁴² Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, II, İstanbul: Emre Yayınları, 2004, s. 123.

³⁴³ **İstikbal Gazetesi** (21 Nisan 1339), sayı: 896.

³⁴⁴ **İstikbal Gazetesi** (1 Nisan 1339), sayı: 879.

³⁴⁵ Faik Ahmet (1 Nisan 1339), “Hürriyet-i Şahsiye”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 879.

³⁴⁶ Faik Ahmet (2 Nisan 1339), “Facia Karşısında”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 880.

silah olduğunu, inkılâbın, milletin şuurundan, imanından, hürriyet ve hâkimiyetini kışkandığından doğduğunu, hürriyetin bir çiçek olup ancak şehit kanıyla büyüyeceğini, kansız hürriyet ve hâkimiyet olamayacağını vurgulamıştı.³⁴⁷

Savcı yaptığı açıklamada maktul Topal Osman'ın cinayet sebebinin, bir senelik kin ve husumetten kaynaklandığını açıklamıştı. İstikbal Gazetesi ise bunu garip bulmaktaydı. Buna nazaran eğer böyle bir şey olsaydı Topal Osman cinayeti bu müddet zarfında işlemiş olurdu. Sonra cinayeti icra edip iş meydana çıktıktan ve hakkında tevkif yazısı çıkarıldıktan sonra Çankaya'da oturamaz maiyetiyle dağa çıkıp giderdi. Hatta sonrasında dahi Osman Ağa, bunlara hiç lüzum görmeyecek derecede kendini her türlü saldırıdan emin görüyor ve Tan gazetesi idarehanesinden adamlarına gazete aldırıyordu. İstikbal'e göre gerçekte Topal Osman'ın Ali Şükrü'ye tam tersine minnettarlığı vardı. Bunu defalarca Giresunlulara söylemişti. Giresunlular, Sakarya'da hayatlarını, Ali Şükrü Bey'in bir gün içinde yaptırıp yetiştirdiği su mataralarının kurtardığını söylüyorlardı. Olayı Topal Osman'ın oğlu işitir işitmez, “babam Ali Şükrü'ye bunu yapmazdı onu sevk ettiler” dediğini yine Giresunlular naklediyorlardı. Bundan başka Ali Şükrü kendisine bir suikast tertip edileceğini çoktan haber almış ve hatta bunu seçim bölgesine bile yazmış ve kendisini kollamakta olduğunu bildirmişti. Ancak Ali Şükrü Bey, Topal Osman'dan hiçbir surette şüphelenmemişti. Diğer taraftan Refik (Koraltan) Bey hatıratında Topal Osman'ın Ali Şükrü Bey için, “her rast geldiği yerde benim aleyhimde bulunuyor” diye hiddetlendiğinden ve şikâyet ettiğinden, Ali Şükrü Bey de Topal Osman'ın Gazi'nin arkasına sığınarak Giresun'u kasıp kavurduğundan, türlü rezaletler işlediğini söyleyip gezdiğinden bahsediyordu.³⁴⁸

Cinayetten bir ay evvel yine Osman Ağa, Ali Şükrü'yü davet etmiş, fakat arkadaşları onun gitmesine engel olmuştu. Hatta vakadan birkaç gün evvel ismini ve hüviyetini açıklamayan bir sivil memur matbaaya gelerek Ali Şükrü'ye bir suikast hazırlanmış olduğunu, ihtiyatlı hareket etmesini söyleyerek gitmişti. Ali Şükrü'nün

³⁴⁷ **İstikbal Gazetesi** (11 Nisan 1339), sayı: 888. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'daki yayınlardan son derece rahatsızlık duymuş, sinirlenmiş ve öfkelenmişti. Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 362-364, 368. Trabzonluların haksızlıklara, hürriyetsizliklere tahammülü yoktu. Trabzon, hürriyet ilan edildiğinde de ayağa kalkmış, valilerine işten el çektirilmesini istemiş, aksi takdirde onu makamından zorla indireceklerini söylemişlerdi. Bu isteğin karşılık bulmaması halinde çıkacak olaylardan çekinen dâhiliye nazırı da valinin işine son vermişti. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s. 31.

³⁴⁸ Refik Koraltan, **Bir Politikacının Anıları Her Şey Vatan İçin**, Ankara: Hacettepe Taş Yayınları, 1999, s. 238.

cebinde İkdam Gazetesi'nin yazdığına göre esrarengiz bir pusula çıkmıştı ki bu, tehdit içerikli bir yazıydı. Küçük çizgili beyaz bir kâğıda; “Bir horoz iki tavuk, cinsleri halis kan olmak üzere hacı kadın, bunlar alınmadan gelinmesin” yazılıydı.³⁴⁹

Ali Şükrü'nün öldürülmesinin, Trabzon Müdafaa-i Hukukça Mustafa Kemal Paşaya atfedilmesi, paşayı rahatsız etmişti. Duyduğu rahatsızlığı; “Trabzon'da kaynayan bir kazan var, sen bunu vaktiyle söndürmedin, şimdi de yine kaynamaya başladı” sözleriyle Kazım (Karabekir) Paşa'ya söyleyerek dile getirmişti.³⁵⁰ Ali Şükrü Bey Mustafa Kemal Paşa'ya karşıydı, Paşa da onu sevmezdi. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'ya karşı son derece insafsızca, kırıcı ifadeler ve hareketlerle muhalefet eden bir unsurdu. Yalnız Topal Osman'ın onu öldürmesine de çok üzülmişti. Bir gün sofrada; “Ben Ali Şükrü'yü sevmezdim, aleyhinde de konuşurdum. Topal Osman da cahilliğinden beni memnun edeceğini sanmış. Ben kesinlikle karşıyım böyle hareketlere. Medeni memleketlerde, medeni yönetimlerde olmaz böyle şey. Suikastlar tehlikeli bir yoldur. Böyle yola çıkanların başına da gelebilir” demişti.³⁵¹ Diğer taraftan Faik Ahmet Bey, bir anısında, kendisine Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın resmini göstererek; “Faik emin ol, başımızda olmasa biz bu işi çorbaya çeviririz” dediğini nakletmektedir.³⁵²

Trabzon meselesinin arkasından ve seçimlerden önce meydana gelen bu hadise başta Trabzon olmak üzere tüm ülkede geniş yankı bulmuş, kafalarda daha ziyade siyasi bir cinayet olduğu şüphesi uyandırmıştı. Milli Mücadele'nin başından beri Trabzon-Ankara ilişkileri bir türlü düzelmek bilmiyordu. Katil hadisesi ilişkilere tuz biber ekmiş, kutuplaşmayı daha da artırmıştı. Tanzimat ve meşrutiyet dönemlerinin tekâmülü sonucu şahıs saltanatlarından millet hâkimiyetine doğru bir gidiş söz konusuydu. I. Meclis'in tipik özelliklerinden biri de buydu. Herkes istediği gibi fikrini dile getirebiliyordu. Bunun

³⁴⁹ **İstikbal Gazetesi** (14 Nisan 1339), sayı: 890.

³⁵⁰ Veysel Usta, “Trabzon'da Terakkiperver Fırka'nın Kuruluşu”, **Tarih ve Toplum**, XXI (126), s. 27.

³⁵¹ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 362-363; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 2006, s. 373. Mustafa Kemal Paşa adam öldürme ve öldürtme işine taraftar olmamıştı. Fakat Osman Ağa'nın yakın adamı olan eski Hatay valisi Nizamettin Ataker, Mustafa Kemal'in Ali Şükrü'nün işinden haberdar olduğunu söylemişti. Bu bilgiyi Osman Ağa ona vermişti. Mustafa Kemal'in Osman Ağa'yı mahkemeye vermeyerek öldürtmesi bunun bir kanıtı sayılabilir. Barutçu, a.g.e., II, s. 918. Yine Celal Bayar, anlattığına göre eski itihâçlılardan Topçu İhsan, Damat Ferit'e arkadaşı Rıza ile bir suikast tertip etmiş ancak Rıza yakalanarak idam edilmişti. Bunu duyan Gazi Paşa, Topçu İhsan'ı iyice azarlamış ve şöyle demişti; “suikast ve cinayetlerle hiçbir yere gidilemez. Münferit suikastlar, memleketin hayrına değil zararındır. Siz birini öldürsünüz, ikisi üçü onun yerini alır. Marifet namussuzu öldürmek değil, namussuzluğu itibardan düşürmektir. Savaşta binleri on binleri ölüme göndermiş bir adam sıfatıyla size söylüyorum ki, makbul ve meşru hedefi olmayan her suikast sadece cinayettir. Ben cinayetten nefret ederim”. İsmet Bozdağ, **Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk**, 6. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2009, s. 25-26.

³⁵² Ömer Akbulut, **Trabzon Meşhurları Bibliyografyası**, 1970, s. 38.

karşısında olan hareketler de anında sert tepkiyle karşılanıyordu. Ali Şükrü Bey de bu tepkileri verenlerin başında gelmişti. Ali Şükrü Bey, Trabzon meselesinde Trabzon Müdafaa-i Hukuk'un sonuna kadar arkasında yer almıştı. Onun bu şekilde ölümü Trabzonluları fazlasıyla müteessir etmişti. Geleceğe ve gidişata dair ümitsizliğe düşürmüştü. Nitekim bu mesele Topal Osman'ın hemen bulunarak cezasının verilmesiyle fazla büyümemişti. Ancak Trabzonluların içinde her daim hissedilecek olan bir nefret bırakmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

2 CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TRABZON'DA SİYASİ HAYAT

2.1 Cumhuriyetin İlanı Meselesi ve Faik Ahmet Barutçu

Lozan Barış Antlaşması'nda yeni Türk Devleti'nin siyasi ve iktisadi istiklali batılı devletlerce tasdikinden sonra yeni düzenin ve yeni devletin rejim niteliğinin ne olacağı sorunu, zaferi elde edenleri meşgul eden en büyük mesele oldu. Lozan'da İsmet Paşa'ya; "sizin devletinizin adı yoktur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti diye bir devlet olmaz. Bu devletin başı da yoktur. Atatürk ölürse ne olacak? Bu rejiminizin geleceği belli değildir" eleştirisi getirilmişti.³⁵³ Bu bir eksiklikti ve beraberinde yabancıların gözünde zaaf telakkisi oluşturmuştu.³⁵⁴

Mustafa Kemal ise Neue Freie Presse'ye verdiği demeçte ilk defa rejimin adının cumhuriyet olması gerektiğini söylemişti. Vatan Gazetesi'nde rejimin adını yadırgayanlar da olmuştu. Nitekim devlet sistemi zaten cumhuriyet kelimesiyle ifade edilebilirdi. Aslında bu, yeni bir şeklin kabulünden ziyade mevcut şeklin batıdaki modellere daha fazla benzetilmesi demekti.³⁵⁵ Diğer taraftan rejimin apaçık cumhuriyet olması lazım geleceği fikri ilk defa ortaya atılmakla cumhuriyet kelimesi memlekette normal yollarla bir karara bağlanmadan yabancı bir gazetenin sütunlarında yer almıştı.³⁵⁶

Cumhuriyetin ilanına giden süreç 27 Ekim'de Ali Fethi Bey'in başkanlığındaki meclis hükümetinin istifa etmesi ve böylece çıkan hükümet kriziyle başlamıştı.³⁵⁷ Esasında Fethi Bey de, icra vekilleri heyeti başkanı Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında Lozan Antlaşması konusunda beliren ve gittikçe şiddetlenen anlaşmazlıkta Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'nın yanında yer alması dolayısıyla Rauf Bey'in istifası sonucu iş

³⁵³ Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 53; Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev**, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (Haz.), I-II, 40. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 2002, s. 378.

³⁵⁴ İnönü, a.g.e., s. 439.

³⁵⁵ Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 68.

³⁵⁶ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, 2. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, s. 883.

³⁵⁷ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, 12. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 202.

başına gelmişti.³⁵⁸ Fethi Bey, Rauf Bey'in başkanlığındaki hükümette iç işleri bakanıydı. Böylece her iki görevi de uhdesine almıştı.³⁵⁹

Yaşanan bu süreçte kurulacak olan cumhuriyetin niteliği konusunda farklı fikirler mevcuttu. Bazıları cumhuriyeti halifenin başına geçeceği meşruti bir krallık gibi bir şey düşünüyor, bazıları da batıdaki modellerden Fransa ya da Amerika'da olduğu gibi gerçek bir demokratik cumhuriyet kurulmasını münasip görüyorlardı. Bir yandan da cumhuriyetin Mustafa Kemal Paşa'nın elinde Güney Amerika ve Sovyet Rusya'da olduğu gibi bir çeşit diktatörlüğe dönmesinden çekiniliyordu. Ali Fuat ve Rauf Bey'in görüşleri de bu yöndeydi.³⁶⁰

İstikbal Gazetesi'nin başyazarı Faik Ahmet, batıdaki modellerin örnek alınması taraftarıydı. Ancak tatbik edilmekte olan batıdaki iki modelden hangisinin kabul edilebileceği sorusunu yöneltmekteydi. Buna göre ABD'de halkın oyu ile seçilen cumhurbaşkanının yetkileri çok geniştir. Fakat yanında bir de birleşik cumhuriyetlerin temsilcilerinden oluşan ayan meclisi vardı. Bu meclis başkanın yetkisini bir derece sınırlıyordu. Birçok iş ayanın onaylamasıyla gerçekleşebilmekteydi. Bununla beraber icra kuvveti tamamen cumhurbaşkanının elindeydi. Nazırların mevkisi kuvvetli olmadığı gibi cumhurbaşkanı onları atama ve görevden alma yetkisine sahipti. Fransa'da ise cumhurbaşkanının yetkisi sınırlıydı. Vazife ve yükümlüklerin çoğu kabineye aitti. Hâkimiyet parlamentoda tecelli etmekte, cumhurbaşkanı, ayan ve mebusan meclisleri tarafından ortaklaşa seçilmekteydi.³⁶¹ Faik Ahmet Bey, Türkiye'de ise iki meclis olmadığına göre yalnız bir meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmesinin imkânsız olacağını belirtmekteydi. Ona göre böyle bir seçimde cumhurbaşkanının meclis başkanından farkı kalmayacaktı. Faik Ahmet, cumhuriyet şekli için icatlara kalkılmaması gerektiği uyarısında bulunuyor, buna göre mevcut şekillerden hâkimiyet-i milliyeye en yakını benimsenmesi gerektiğini savunuyordu. Bunun yanında Teşkilat-ı Esasiye'de değişiklik yapma yetkisi dünyada sıkı kayıtlar altına alınmıştı. Hiçbir yerde alelade meclis veya parlamentolara bu yetki verilmemiştir. Faik Ahmet'e göre bunlardaki değişiklikler için her zamanki meclislerin görev verildiği takdirde teşkilat-ı esasiyelerde istikrar sağlanamazdı. Bu durum, devletin hayatını her zaman buhran ve sarsıntılara açık hale

³⁵⁸ Cemil Koça k, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, IV, İstanbul: Cem Yayınları, 2000, s. 133.

³⁵⁹ Atatürk, **Söylev**, s. 368.

³⁶⁰ Lord Kinross, **Atatürk**, (Çev. Necdet Sander), 19. Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları, 2007, s. 446.

³⁶¹ Faik Ahmet (27 Eylül 1339), "Cumhuriyet Şekli", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1023.

getirirdi. Onun için bu hususta bazı sınırlamalar koymak gerekirdi ve Teşkilat-ı Esasiye'de değişiklik hakkı, seçilecek kurucu meclislere verilmeliydi.³⁶²

Fethi Bey Hükümeti'nden maarif ve iktisat bakanları istifa etmişlerdi. Hükümete karşı yapılan tenkit ve münakaşalar mecliste değil, grup gizli toplantılarında ileri sürülerek kamuoyu sebeplerden değil, neticelerden haberdar oluyordu.³⁶³ Bu doğrultuda cumhuriyete giden yolda bir de meclis müzakereleri usulü değiştirilmişti. Faik Ahmet Bey bu usulü demokratik bulmamaktaydı. Buna göre fırka müzakereleri usulünün kabul edilmesinden beri millet meclisi müzakereleri kıymet ve önemden düşer gibi olmuştu. Artık önemli meseleler hep fırka toplantılarında müzakere olunuyor, münakaşa ve itirazlar burada cereyan ediyor, fikirler orada çarpışıyor. Meclis genel kurulunda ise gelen evrakları, firkada çoğunlukla alınan kararları onaylamaktan başka bir işlem gerçekleşmiyordu. Böylece millet, mebusların kanun meselelerinde taşıdıkları fikir ve kanaat farklarını, ne gibi noktalarda ihtilaf edildiğini, kimlerin muvafık kimlerin muhalif olduğunu doğal olarak bilemiyordu. Buna durumda Faik Ahmet Bey'e göre gelecek seçimde millet, mebusu hakkında bir kanaat elde edemeyecekti. Bu hususta Faik Ahmet Bey, halk idaresinde hiçbir şeyin milletin görüşünden ve murakabesinden uzak kalmaması, hepsi aynı firkaya üye olan millet meclisi üyelerinin meclis dışındaki toplantılara, tartışma ve müzakerelere lüzum görmemeleri gerektiği kanaatindeydi.

Özetle Halk Fırkası, fırka meselesi yapılan işlerde mebusların meclis genel kurulunda konuşma hakkını tanımıyor, isterse söz söyletiyor, istemezse söyletmiyordu. Hatta bir iki memur ile de mecliste fırka mebuslarını kontrol altında tutuyordu. Millet meclisi böyle bir vaziyette bulunmaktaydı. Faik Ahmet'e göre bu durum fırka disiplini açısından kabul edilebilirdi ancak bunun milletin kayıtsız şartsız hâkimiyetine, halkçılık prensiplerine uygunluğu söylenemezdi. Gizli celseler ancak devletin dış güvenliği veya vatanın müdafaasını tehlikeye düşürecek istisnai durumların müzakeresinde uygun olabilirdi.³⁶⁴

Faik Ahmet Bey, kurulacak cumhuriyetin Avrupa ve genellikle batıdaki modellere benzemeyeceği tespitinde bulunmuştu. Ona göre cumhuriyetin batıdaki olgun örnekleri

³⁶² Faik Ahmet (27 Eylül 1339), "Cumhuriyet Şekli", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1023.

³⁶³ Yalman, a.g.e., II, s. 884.

³⁶⁴ Faik Ahmet (28 Eylül 1339), "Meclis Müzakereleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1024. Mustafa Kemal halkçılığı, kurtuluş savaşında cumhuriyetle aynı anlamda ve cumhuriyeti kurma niyetini gizlemek amacıyla kullanmıştı. Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 139.

yerine Türkiye'ye özgü bir şekil oluşturma ve tatbik etme düşüncesi daha uygun gelmekteydi. İdare şekli itibariyle Avrupa'ya benzememek temayülü vardı. Faik Ahmet Bey'e göre bu temayül aslında tamamıyla manasız değildi. Avrupa'daki hükümet şekilleri milletin ruhuna, arzu ve temayüllerine uygun düşmeyebilirdi. Buna göre yapılacak değişikliklerle cumhuriyet şekli kuvvetler ayrılığı ve kabine usulü idaresine dayanacak bir idare şekli olacaktı. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda meclisin de başkanı olmaktaydı. Faik Ahmet Bey ancak burada bir icadın kendini gösterdiğini düşünmekteydi. Kabine meclisten ayrılmakla, meclisin kabineye karşı durumu, kanun yetkisini kullanmaktan başka kuvveti olmayan bir parlamento vaziyetine giriyordu. Burada kuvvetler meclisin kendinde toplanmışken bu defa cumhurbaşkanında toplanmış oluyordu. Gerçekte ise cumhurbaşkanı hem meclisin başkanı, hem de icra kuvvetinin başkanı olmaktaydı. Buna göre cumhurbaşkanı, icra kuvvetinin başı sıfatıyla başvekili tayin ediyor, meclise karşı kanunları ret ve iade hakkına sahip oluyor, bu suretle kuvvetler ayrılığı esası, cumhurbaşkanlığı makamında bir nevi birleşmiş oluyordu. Faik Ahmet, parlamentonun nüfuz ve kuvvetini azaltmaya yanaşmanın tehlikeli olacağı uyarısında bulunmaktaydı.³⁶⁵

Halk Fırkası, kapalı kapılar ardında cumhuriyetin ilanı için Teşkilat-ı Esasiye'de değişiklik müzakerelerine belirtildiği gibi başlamıştı. Faik Ahmet'e göre halkın hâkimiyetini yakından ilgilendiren bir mesele, gizli kapaklı toplantılarla ve belirsiz bir tarzda neticeleneceği için ne kadar şiddetle eleştirilse azdı. Fırka müzakereleri ancak çeşitli partilerin temsil edildiği bir meclis için doğru olabilirdi. Faik Ahmet Bey, İTC'ye benzemediğini söyleyen Halk Fırkası'nın, milletle temasını kestiğini, meclis müzakerelerini, önemli meselelerin tartışmalarını millettten gizli olarak yapmakla İTC'den farksız bir duruma düştüğünü fark etmek istemediği tespitinde bulunuyordu. Fakat ona göre millet bunun farkındaydı ve Halk Fırkası yöneticileri, tuttıkları yolun milletle teması sağlayamayacağını anlamakta gecikmeyecekti. Faik Ahmet'in anlayışına göre Halk Fırkası yalnız isim itibariyle halkla alakardı. Buna göre cumhuriyetin ilanı da bu şekilde gerçekleştirilmişti. Fırkada çoğunlukla bir karar alınmış, daha sonra meclis genel kurulunda firkanın tespit ettiği bazı mebuslar usul olduğu üzere lehte konuşarak

³⁶⁵ Faik Ahmet (3 Teşrin-i Evvel 1339), "Türkiye Cumhuriyeti", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1029.

onaylanmasını talep etmiş ve bütün mebuslar da fırka nizamnamesi hükümlerine uygun olarak ittifakla el kaldırıp alkışlarla kabul edildiği ilan olunmuştu.³⁶⁶

Halk Fırkası Divanı, fırka üyesi vekiller, umumi ve fırka grubu idare heyeti üyelerinden oluşmaktaydı. Fırka nizamnamesinin bir maddesi gereğince fırka divanının kararlarına muhalefet eden fırka üyesi, büyük kongrenin ve dolayısıyla bütün fırkanın kararlarına muhalefet etmiş sayılır ve hakkında ihtar ve ihraç cezaları tatbik olunurdu. Buna göre divan kararlarının, fırkaya mensup bütün mebuslarca kabul edilmesi zaruriydi. İstikbal Gazetesi'ne göre böylece hâkimiyet-i milliye, fırka divanının tekeline girmekteydi.³⁶⁷ Teşkilat-ı Esasiye'deki değişiklikler dolayısıyla Ankara'da yukarıda da biraz değinildiği gibi bazı haberler yayılmaktaydı. Faik Ahmet'e göre, idare şeklinde değişiklik yapmak için harcanan mesai, hâkimiyet-i milliyeyi sınırlamaya yönelik bir koku vermekteydi. Bütün bunlar salâhiyetli bir devlet başkanı makamı oluşturulmasına yönelikti. Faik Ahmet Bey, meclisin yapacağı kanunları meclise iade etmeğe ve meclisi feshetmeye yetkili ve bütün kuvvetlerin başı olarak meclis tarafından seçilmiş bir cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmaya çalışıldığını düşünüyordu. Başvekili seçecek olan cumhurbaşkanı kendisine verilmek istenen yetkilere göre süresi bitene kadar bir mutlak hükümdar gibi iş görecekti. Faik Ahmet Bey'e göre bu yapılacak değişikliklerin bir manası olabilirdi o da; "yıkılan ırs-i saltanat-ı ferdiye yerine müntehip bir saltanat-ı ferdiye"nin getirilmesi.³⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, hükümeti başından beri bir geçiş hükümeti olarak görmüş olabilirdi. Paşa, mecliste her gün bir takım sebeplerle hükümetin tenkitlere uğramasından ve güç çalışır bir duruma sokulmasından faydalanarak cumhuriyetin ilanı için takip edilecek yönü tayin etmişti.³⁶⁹ Böylece oluşturulan suni bir hükümet bunalımı Faik Ahmet için "devlet buhranı" şekline girmişti. Paşa buna çare olarak hükümet şeklinin hemen değiştirilmesini ve cumhuriyetin ilanını teklif etti. Buna göre meclis, cumhurbaşkanı seçimine ve kabinenin oluşturulmasını bu makama terk etmeye davet edilmişti. Buhranın

³⁶⁶ Faik Ahmet (5 Teşrin-i Evvel 1339), "Milletin Öğreneceği", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1031; Yalçın, **Siyasal Anılar**, s. 186.

³⁶⁷ **İstikbal Gazetesi** (8 Teşrin-i Evvel 1339), sayı: 1033.

³⁶⁸ Faik Ahmet (26 Teşrin-i Evvel 1339), "Hâkimiyet Takayyüt Edilemez", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1048.

³⁶⁹ İnönü, a.g.e., s. 440; İngiliz büyükelçi Lindsay'e göre cumhurbaşkanı kabineyi ılımlı Fethi Bey'e kurdurarak taraftarlarında meydana gelen moral bozukluğunu ortadan kaldırmış ve başka bir yöntem buluncaya değin zaman kazanmayı amaçlamıştı. Bige Yavuz, "1924 Türkiye'si'nde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme Çalışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, 3 (11), s. 328.

birden bu şekle girmesi önceden tertip edilmiş bir şey olduğu hissini uyandırmaktaydı. Kabinenin istifa sebepleri hakkında hiçbir haber olmaması da buna yardım ediyordu. Faik Ahmet, cumhuriyet ilanı tasavvurunu taşıyanların, bunu vaktinden evvel millete bildirerek fikirlerini sormayı ve iradesini yoklamayı ihmal etmemeleri gerektiği kanaatindeydi. Ona göre devlet şeklinin millete sunulmadan, fikri yoklanmadan değiştirilmesine doğru gitmek, hâkimiyet-i milliye ilkesini hiçe saymaktı. Faik Ahmet, cumhuriyetin iyiliğinde mi, kötülüğünde mi, şeklin muhafazasında mı yoksa cumhuriyetin kabulünde mi isabet olup olmadığından ziyade ortada bir “hukuk-ı esasiye” meselesi olduğunu düşünüyordu.³⁷⁰ Ancak nihayetinde Türkiye’nin bir cumhuriyet olma kararı Mustafa Kemal’in kafasında oturmuştu ve bunu uygulamak için de güçlü bir vaziyetteydi. Kazandığı zafer ve elde ettiği barış nüfuzunu artırmıştı. Kendi topladığı yeni meclis ve başkanı olduğu parti ona yeni iktidar yolları açmıştı.³⁷¹

Faik Ahmet Bey, cumhuriyeti gelişen şartlara göre gerçekleştirilmesi gereken bir aşama ve toplumun hak ettiği bir yönetim biçimi olarak görmekle birlikte bunun aceleye getirilmesine karşıydı. İTC zamanından kalma usullere göre hareket edilmesi, hâkimiyet-i milliye ile bağdaşmayacak uygulamaların sergilenmesi, millete sorulmadan adeta kapalı kapılar ardında fırka müzakerelerinde kararlar alınması milli harekâtın kazanımlarına da ters düşmekteydi. Gerçekten de burada kimse idare hususunda cumhuriyet şeklinin dışında bir model düşünmüyordu. Fakat mutlak yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanı makamının oluşturulması halkın hâkimiyetiyle bağdaşmamaktaydı.

2.2 Cumhuriyet’in İlanına Giden Yol

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey’in ve gerek diğer bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürerek, mecliste yeni bakanlar kurulu seçiminde mevcut bakanların yeniden seçilmeleri durumunda bunların bu seçimden sonra çekilmeleri ve bakanlar kuruluna girmeyecekleri kararını almıştı.³⁷² Yalnız Müşir Fevzi Paşa, ordu yönetim ve komutasının rastgele birine verilmesi uygun görülmediğinden bu karardan

³⁷⁰ Faik Ahmet (31 Teşrin-i Evvel 1339), “Buhrandan Buhrana”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1052.

³⁷¹ Kinross, a.g.e., s. 444.

³⁷² Ateş, a.g.e., s. 70. Dâhiliye vekaletinden çekilen Fethi Bey’in yerine namzet gösterilen Ferit Bey’in, Halk Fırkası toplantısında seçilemeyip yerine Erzincan mebusu Sabit Bey’in, meclis ikinci başkanlığına da Rauf Bey’in seçilmesi cumhuriyetin ilanını hızlandıran amillerin başında gelir. Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 48; Atatürk, **Söylev**, s. 369- 370.

hariç tutulmuştu.³⁷³ Bunun yanında Paşa, Fethi Bey kabinesinde işlemlerin ve eleştirilerin arttığını, bazı vekillerin beğenilmediğini ve kimi milletvekillerinin de vekil olmak istediklerini böylece kabineni sallantıda olduğunu belirtmişti.³⁷⁴

Bütün vekillerin imzaladıkları istifanamede de devletin karşısında bulunduğu iç ve dış vazifelerin ehemmiyeti ve güçlüğü karşısında daha kuvvetli ve meclisin tam itimat ve müzaheretine dayanacak bir hükümet kurulmasına imkan vermek maksadıyla istifaya zaruret hâsıl olduğu ifade edilmişti.³⁷⁵

Mustafa Kemal Paşa da;

İktidar tutkusu olan grubu hükümet kurmakta büsbütün serbest bırakıyoruz. Şimdiki kurulda bulunan bakanlardan hiç biri katılmaksızın hepsi de istedikleri kişilerden olmak üzere bunların diledikleri gibi bir bakanlar kurulu oluşturup ülkenin yazgısına el koymalarında bir sakınca görmüyoruz. Ama hükümet kurmaya ve kursalar bile, ülkeyi yönetmeye güçleri yetebileceğine inanmıyoruz” değerlendirmesinde bulunmuştu.³⁷⁶

Teşkilat-ı Esasiye’de yapılacak değişikliklerle cumhuriyet tasarısının kabulünde daha ilk adımda büyük engeller ortaya çıktığı için bir emr-i vakiye lüzum görülerek kabine buhranından istifade edildi. Bunun yanında yeni icra vekilleri heyeti listesi oluşturmak da hayli güç olmuştu. İstanbul basını ise bazı kişilerin resimlerini yayınlayıp başkanlığa seçilmesi beklenenleri anımsatarak dikkat çekmeye çalışmıştı. Ancak yapılmak istenenin şekil ve mahiyeti, esas ve teferruatı tayin ve tespit edilmeden cumhuriyet ilan edilmişti.³⁷⁷ Bu şekilde bir ilana muhtemel karşı çıkıcılardan Rauf, Refet, Ali Fuat, Adnan (Adıvar) Beyler İstanbul’daydı. Cumhuriyetin ilan edilme kararı alınırken onlara danışılmamıştı. Bunun yanında adı geçenler ne çağrılmışlar ve ne de durumdan haberdar edilmişlerdi.³⁷⁸ Esasında Lozan’dan sonra Fevzi Paşa, yapılacak ıslahat ve icraatlar için İnönü’ye, Atatürk’ün yakın çevresi ve ileri gelenlerle görüşüp yapılacak işleri beraber kararlaştırmanın usul olarak kabul edilmesini teklif etmişti. Eğer İnönü de bunu kabul ederse teklifi Fevzi Paşa Mustafa Kemal Paşa’ya iletenekti. İşte bütün ihtilaflar bundan kaynaklanmaktaydı. Durumdan şikâyet edenler; “yarın ne yapılacağını bilmiyoruz, emrivakiler karşısında bulunuyoruz” serzenişiyle yakınmaktaydı.³⁷⁹ Yine bunlar; “işin başından beri hep beraberiz, zaferi beraber kazandık, bu devleti beraber kuruyoruz ve

³⁷³ Tülbentçi, a.g.e., s. 48; Atatürk, **Söylev**, s. 370.

³⁷⁴ Atatürk, **Söylev**, s. 369.

³⁷⁵ İnönü, a.g.e., s. 440-441.

³⁷⁶ Atatürk, **Söylev**, s. 370-371.

³⁷⁷ Mustafa Kemal, bu hususta mecliste açık bir tartışmanın kötü sonuçlar vereceğini anlamıştı. Muhalefet birleşmeye vakit bulamadan cumhuriyeti başka yollardan gerçekleştirmek gerekiyordu. Kinross, a.g.e., s. 445; Atatürk, **Söylev**, s. 371.

³⁷⁸ Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 53. Adı geçenler bundan gücümüşler ve bunu ayrılma nedeni saymışlardır. Atatürk, **Söylev**, s. 373.

³⁷⁹ İnönü, a.g.e., s. 437.

hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız” demek istiyorlardı.³⁸⁰ Bu neticeyi değişiklik meselesinde mebusların ihtilafa düşmeleri, bir kısmının cumhuriyetçi diğer kısmının ise Teşkilat-ı Esasiye'nin muhafazası taraftarı olması hazırlamıştı. İhtilaf, değişiklikler üzerinde çalışan mütehassıslar komisyonunda cumhurbaşkanına verilmek istenen yetki meselesinde hükümet ve taraftarlarının meclisin hâkimiyet ve salahiyetini sınırlamak ve buna karşın başkanın yetkilerini genişletmek, kanun-i esasi encümeni üyelerinin ise bunun aksini müdafaa etmelerinden çıkmıştı. Mebusların bir kısmı da Teşkilat-ı Esasiye'nin aynen muhafazasına taraftardı. İşte tüm bu ihtilaflar dolayısıyla bir türlü tamamlanıp ortaya çıkarılamamıştı. Gün geçtikçe de bu vaziyet daha derin karışıklıklara yol açıyor yeni yeni ihtilaflar ortaya çıkarıyordu. Bunun yanında Teşkilat-ı Esasiye'de yapılacak değişikliklerin, bir kurucu meclis tarafından yapılması gerektiği fikri gittikçe mebuslar arasında taraftar kazanmağa başlamıştı.

İstikbal Gazetesi'ne göre cumhurbaşkanına yetki vermek istemeyen mebuslar, o makamda Mustafa Kemal paşa'yı görünce cumhurbaşkanının yetkilerini genişleten bir şeklin tehlikelerini, diktatörlüğe yol açacağını ve Fransa inkılâp tarihinin bütün bunların örnekleriyle dolu olduğunu söyleyemeyeceklerdi. Diğer taraftan Paşaya meclis başkanlığını da verdikten başka mebuslar fesih ve kanunların ret hakkını da tanıyacaktı, böylece mebusların maaşlarını almaktan başka görevleri kalmayacaktı. Buna göre meclis kabineye karşı murakabe görevini kendinden kaldırmış oluyordu. Örnek vermek gerekirse Meclis kabineden hesap soracağı zaman cumhurbaşkanı, meclise gelip başkanlık ederek kabineyi her türlü tehlikeden kurtarabilirdi.³⁸¹

İstikbal Gazetesi için hükümet şeklini değiştiren ve cumhuriyeti ilan eden kararın ortaya çıkışı son derece manidardı. Her devlet kuruluşunda birçok ihtilaller olabilir, gürültüler kopabilirdi. Türkiye'deki cumhuriyet kararı ise alelade bir kabine buhranının doğurduğu bir hadise sonucu alelade bir mesele halledilmiş gibi olmuştu. Avans kanunun müzakeresi kadar bile sürmemişti. Reis ekseriyet var mı diye sormuş, “ellerinizi kaldırın,

³⁸⁰ İnönü, a.g.e., s. 438-439.

³⁸¹ Hükümet tamamen cumhuriyetçi ve yeni kabinede de çoğunlukla yerlerini korumuştur. Dışarıda kalanlar da diğerlerinden ayrı fikir taşıyacak kimseler değildi. **İstikbal Gazetesi** (2 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1054. Faik Ahmet Bey de İtalya'da Mussolini diktasında karşı halkın galeyana içersinde olduğunu hatırlatmış, dünyanın değiştiğini ve artık demokrasinin dünyada hükümler olarak yayılmış olduğunu söylemişti. Faik Ahmet (24 Haziran 1340), “Diktatörlerin Akıbeti”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1218.

eller yukarı kalktı, öyle ise pekâlâ dediler cumhuriyet olduk” ile sonuçlanması kabul edilemezdi.³⁸²

Cumhuriyetin birdenbire ilanı İstanbul basınında şiddetli tepkilere neden olmuştu. Cumhuriyetin ilanı etrafında tartışmalı ve çatışmalı bir hava ortaya çıkmıştı. “Yaşasın cumhuriyet” başlığı altında çıkan bir yazı bile cumhuriyetin ilan tarzının garip olduğunu, bunda sıkboğaza getirilmiş bir hal bulunduğunu demek istiyordu. Gazi’ye verilen yetkilerin padişahlara bile verilmemiş olduğunu yazıyorlardı. Başta Rauf Bey olmak üzere onun gibi düşünenler, cumhuriyet ilan edilmeden önce mecliste enine boyuna tartışılması gerektiği üzerinde durmaktaydılar. Kazım Karabekir de cumhuriyetten yana ancak kişisel yönetime karşı olduğunu söyleyerek tavrını ortaya koymaktaydı.³⁸³ Ali Fuat Paşa da halk egemenliği zedelenmemek ve Gazi’nin bütün teşkilatın üzerinde kalması şartıyla cumhuriyete karşı değildi.³⁸⁴

Cebel-i Bereket (Osmaniye) mebusu İhsan Bey, İstanbul gazetelerinde, cumhuriyetin, ilan tarzına itiraz yollu yapılan beyanatlar ile zaafa uğratıldığını, Rauf Bey’in etrafında muhalif bir fırka teşekkül ettiği kanaatinin içte ve dışta oluştuğunu, bunun ekseriyet fırkasını iki kısma ayırmış gösterdiğini, bu bölünmenin cumhuriyete yöneltilmesinin, cumhuriyeti, Halk Fırkası’nı ve devlet teşkilatını münakaşaya maruz bıraktığını söylemekteydi.³⁸⁵ Dâhiliye Vekili Ferit Bey ise, memlekette muhalif cereyanlardan ve gazetelerin cumhuriyet ilanına ait neşriyatından bahis ile yeni devlet şeklinin, muhalif ve muzır cereyanların önünü alarak umumi emniyeti sağlamada ve gazetelerin neşriyatında idare şekli dedikodularının haddi aştığı için halkın selameti için gerekenlerin yapılmasında gecikme olmayacağını belirtmekteydi. Faik Ahmet Bey ise

³⁸² **İstikbal Gazetesi** (2 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1054. Mustafa Kemal’in cumhuriyet tasavvuru gidişata göre alınmış bir karar değildi. Bu tasavvur kongreler dönemine kadar gider; “Şekl-i hükümet cumhuriyet olacaktır”. Kansu, a.g.e., s. 72. Yine Mustafa Kemal Erzurum’da arkadaşlarıyla yaptığı gizli bir toplantıda; “arkadaşlar tek tedbir, hâkimiyet-i milliyeye müstenit kayıtsız şartsız müstakil bir Türk devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehâl erişmektir” demişti. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, VIII, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s. 2623-2624.

³⁸³ Kinross, a.g.e., s. 448-449; İnönü, a.g.e., s. 444.

³⁸⁴ Kinross, a.g.e., s. 450. Bu meselede özellikle Rauf Bey’in üzerine cumhuriyet aleyhtarı olduğu yönünde gidilmiş ve baskı kurulmuştu. Rauf Bey, “saltanat-ı ferdiyeye müstenit olan usul-i istibdadı” şiddetle reddediyor, hâkimiyet-i milliyeye istinat eden idare tarzında saltanat-ı milliyenin, millet için “fevaid-i uzma” teşkil edecek bir idare şekli olduğunu söylüyordu. Rauf Bey, verdiği geniş izahatla bütün manasıyla cumhuriyetçi ve saltanat-ı meşruta aleyhtarı olduğunu, firkadan ayrılmayacağını bildirmiş, beyanatında su-i tefsir ve telakkiye müsait kısımları hakkında firkayı tatmin etmişti. Yücel Demirel ve Osman Zeki Konur, **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 17-18.

³⁸⁵ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 17.

milletteki memnuniyetsizlik noktasında “Ankara niçin kendini millete beğendiremiyordu?” sorusunu yönelmekte, Ankara’yı, “matbuatın bu yoldaki neşriyatından titizleneceği yerde bilakis memnun olmalı ve hatalarını düzeltmeye çalışmalı” noktasında uyarmaktaydı. Faik Ahmet milletin cahil telakki edilmemesini istiyordu. Buna göre, memlekette bir “efkâr-ı umumiye” olduğundan, hâkimiyetini idrak etmiş bir halkın varlığı kabullenilmeliydi. Basının tenkitlerini kamuoyunun temayüllerini göstermesi itibariyle acı da olsa hoş görmek gerekirdi. Gazetelerin itiraz ettikleri, devletin yeni şekli değildi. Millet meclisinin yetkisi dışına çıkması ve bu işte milletin hâkimiyetine ve “efkâr-ı umumiyeye” hürmet gösterilmemesiydi.³⁸⁶

Faik Ahmet Bey, Teşkilat-ı Esasiye’de yapılan değişiklikleri kanunun gerektirdiği üçte iki çoğunluk kaydı dahi önemsenmeyerek basit bir çoğunlukla devletin yeni şeklinin tayin ve ilan edilmesini eleştirmekteydi. Buna göre bu durum, çok tehlikeli bir teamül oluşturmak anlamına gelmekteydi. İşin bu dereceye kadar varabileceğini tahmin etmeyenlerin yavaş yavaş her türlü olağanüstü durumlara alıştırılacağı anlaşılmaktaydı. Cumhuriyetin, her zaman elde olan aynı üye ile yarın bir başka şekle, örneğin imparatorluğa dönüştürülmesini imkânsız görmek için ortada hiçbir güvence yoktu. Yani elde her istenildiğini yapacak “bulunmaz bir meclis” vardı. Faik Ahmet Bey için bu kadar geniş bir kudret ve yetkiye sahip bir makamı, diktatörlüğe götürmek için her şey yardım edecekti.³⁸⁷

Cumhuriyetin ilanı meselesinde her iki kanadın düşünce yapısını Gambetta’nın cumhuriyetle ilgili bir sözü aslında özetlemekteydi;

Her yeni cumhuriyet, mazinin bin bir feci mirasını omuzları üzerinde taşıyan bir müessesedir. Cumhuriyet maziye ait günahların, cinayetlerin, harabilerin o kadar ağır bir yükünü taşır ki kendisi bir tasfiye, bir tesviye yapmak vazifesini deruhte ettiği için o maziden gelen bir ağır yük altında tamamıyla ezilecek gibi görünür. Cumhuriyetlerin her başlangıcında vaziyeti bu kadar fecidir. Hatta bazen devrilir. Fakat onun kurtarıcı bir kuvveti vardır. O kuvvet samimiyetten, kendini doğuran fikre imanından açık kalpliliğinden ibarettir. Onu itham edenler bu ithamda haksız olduklarını bilahare anlamak ızdırarında kalırlar ve cumhuriyet, elinde mefkûrenin bayrağı olarak mutlak ve mutlak bir defa daha yükselir.³⁸⁸

³⁸⁶ Faik Ahmet (4 Teşrin-i Sani 1339), “Muhelif Cereyanlar”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1055. “Sulthan sonra ortada halkçı diye bir isim, cumhuriyet diye de bir şekil vardı. İsmi her ne olursa olsun, şekli nasıl tespit edilirse edilsin hudutsuz bir kuvvetin etrafında ağ kuran bir şebeke, mevcudiyetini hissettirdiği nispetle inkılâp hedeflerinden uzak kalınacağı şüphesizdi. İsim ve şekil, şebekenin sonunda kalıp millete immedikten sonra şu yapıldı veya bu yapıldı demekten millete ne!”. **İstikbal Gazetesi** (4 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1055.

³⁸⁷ Faik Ahmet (5 Teşrin-i Sani 1339), “Teminatsız Vaziyet”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1056. Halkın cahil görülmemesi gerektiği hususunda Faik Ahmet’in bir başka yazısı için bkz. Faik Ahmet (7 Şubat 1338), “Akçaabat’ta İki Gün”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 528.

³⁸⁸ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 603-604.

Mecliste murakabe hususunda ise Faik Ahmet Bey, ileriye değil tam tersine geriye doğru gidildiği uyarısını yapıyordu. Buna göre millet meclisi noksansız Halk Fırkası'na mensup olduğu için mecliste olup bitenler hep murakabeden yoksundu. Diğer taraftan Faik Ahmet, meşrutiyet idaresinde olduğu gibi mevcut halk idaresinde de hiçbir işin milletin murakabesi altına girmediğini belirtmekteydi ve bunu normal karşılamaktaydı. Halk Fırkası bu hususta gerici bir zihniyetle hareket etmekle suçluyor, meclise muhalefetin girmesine izin vermemesiyle eleştiriyordu. Buna göre Halk Fırkası mebuslar üzerinde tahakküm kuruyor, hiçbir mebus fırka divanının kararına muhalefet edemiyordu. Örnek vermek gerekirse fırka divanı İTC'nin merkez-i umumisi halini almıştı. Divan kararları kayıtsız şartsız kesindi. Fırkadan ihraç edilmeyi göze almayan bir mebus o karara itiraz edemiyordu. Bir Halk Fırkası üyesi, meclis genel kurulunda alınan karar aleyhinde oy veremediği gibi oyunda çekimser dahi kalamıyordu. Mebusların ne mecliste ve ne de firkada fikir hürriyetleri ve hareketleri tanınmamıştı. Böylece her türlü güç ve hâkimiyet çok mahdut bir zümre elinde toplanmıştı. Bu zümre de cumhurbaşkanının emir ve riyaseti altındaydı.³⁸⁹ Nitekim Rauf Orbay'ın dediği gibi; “her cumhuriyet bila kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye olmadığı gibi, bila kayd-ü şart hâkimiyet-i milliye ise her zaman cumhuriyetti”. Keza I. Meclis'in önemli muhaliflerinden olan Hüseyin Avni Ulaş da aynı doğrultuda, cumhuriyetin ancak hürriyet ile olabileceğini, hürriyete istinat etmeyen cumhuriyetin iğfalkâr olduğunu hatırlatmaktaydı.³⁹⁰

Faik Ahmet, inkılâplar ve hürriyetler hususlarında bir dizi uyarılarda ve eleştirilerde bulunmaktaydı. Yaptığı tespitlere göre münakaşa serbestisine tahammül edilemiyor, hâkimiyet-i milliye sözü yalnız dillerde dolaşıyordu. Şekiller, nam ve unvanlar değiştiriliyor fakat ruh ve zihniyet değişmiyordu. Her yeni inkılâbın ardından iktidara gelenler tahakküm ve istibdat temayülünden bir türlü kendilerini kurtaramıyorlar, sultanların saltanatları yerine cazip unvanlar altında inkılâpçıların saltanatları geçiyordu. Her yeni inkılâp geçici bir zaman için milletin hakkını ve hürriyetini tanıyor ancak sonradan işler değişiyordu. Arzu edilmeyen, hoş gitmeyen şeyler irtica ve hıyanet damgası yiyerek kanunların yasakları altına giriyordu.³⁹¹ Faik Ahmet Bey, Ankara gazetelerini bu hususta eleştirmekteydi. Buna göre milletin hâkimiyetine hürmetten bahsetmek bir suç addedilmeye başlanmıştı. Ankara gazeteleri, baştakilerin her dediğini ve

³⁸⁹ Faik Ahmet (7 Teşrin-i Sani 1339), “Murakabe İhtiyacı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1058.

³⁹⁰ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde**, s. 74; Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 85-86; Demirel ve Konur, a.g.e., s. 98.

³⁹¹ Faik Ahmet (9 Teşrin-i Sani 1339), “Bir Teklif”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1060.

her yaptığını onaylıyorlar ve insanları, hakiki meziyetleri itibariyle değil itaatkâr ruhları itibariyle övgüye layık görüyorlardı. Böylece küçük bir itiraz veya ufak bir tenkit hangi taraftan gelirse gelsin hıyanet damgasını yapıştırmak ve tehdit silahını kullanmak için yeterli bir sebep oluyordu.³⁹² Fakat sonunda hâkim zihniyet çok açıktı. Cumhuriyetin rejim olarak hiçbir iyiliği olmasa, hakikati bulmak için çalışılacak en müsait idare tarzı olması, fazilet olarak ona yeterdi.³⁹³

Mustafa Kemal Paşa cumhuriyetin ilanından sonra da fırka riyasetini muhafaza etmişti. Üstelik millet meclisinin de doğal başkanıydı. Lüzum gördükçe bu sıfatla istediği zaman meclise gelerek başkanlık edebilecekti. Bu duruma Faik Ahmet, şiddetli bir şekilde tepki göstermişti. Buna göre mecliste bir fırka vardı ve gelecekte iki fırka olacağı düşünüldüğünde cumhurbaşkanı muhalif fırka için taraf olacaktı. Siyasi firkalar ise özünde çarpışan taraflardır. Devletin başı olan kişinin ise millet nazarında her zaman yüksek bir mevkide ve manevi nüfuz sahibi olarak kalabilmesi ancak onun fırka cereyanlarının üstünde kalmasıyla mümkündür. Devlet reisi bu şekilde kendini itibarsızlaştırırsa millet ve memleket nazarında küçüldükçe devlet riyasetini de kendisiyle beraber küçültecekti.³⁹⁴

Cumhuriyetin ilanı sürecinde yapılan yanlışlar aslında o zamana kadar yaşanmış tecrübelerin de bir sonucuydu. Osmanlı yenileşmesi meselesinde bakıldığında bir takım reformlar hep şahıslarla veya mahdut bir zümreyle sınırlı kalmıştı. Halka hürriyetini vermek, yönetime doğrudan katılmasını sağlamak meşrutiyet devirlerinde kısıtlanmış veya ortadan kaldırılmıştı. Anayasayı rafa kaldıran Abdülhamit idaresine karşı 33 yıl dış bileyen Jön Türkler iktidarı ellerine aldıklarında nasıl bir idare sergiledikleri gözler önünde dururken, onların bu mirasını devralan cumhuriyetin genç idarecilerinden demokratik ruh ve zihniyet sergilemelerini beklemek fazla iyimserlik olurdu. Zümre saltanatları ile yönetilen bir toplumda dar zihniyetlerin genişlemesi bir zaman meselesiydi. Nitekim

³⁹² Faik Ahmet (11 Teşrin-i Sani 1339), “Nereye Gidiyoruz”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1061. Milletın hâkimiyetini muayyen ve mahdut ellere inhisar ettirmek ve milli iradeyi felce uğratmağa matuf her hareket kelimenin bütün şamil manasıyla irticadır. Eğer istibdat membaı yalnız saray olsaydı, o yıkıldıktan sonra ikinci bir hücum hedefi kalmazdı. Fakat müstebitler yalnız padişahlardan, krallardan veya imparatorlardan yetişmiyor. **İstikbal** (11 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1061.

³⁹³ Yunus Nadi, **Cumhuriyet Yolunda**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 1999, s. 33.

³⁹⁴ “Bir memleket buhranlı ve tehlikeli anlarda böyle yüksek nüfuz-u manevi makamlardan mahrum bulunursa, kuvvetlerini bu noktada teksife hiçbir veçhile kudret bulamaz. Reis-i cumhur makamını maddi nüfuzdan ziyade manevi nüfuzla etrafı çevrili olarak millet nazarında muhterem bir mevkie yükseltilmek lazımlı gelir. O makamı fırka mücadelelerine karıştıracak ve firkacılığın ihtiraslarıyla kaynaşacak bir vaziyete düşürmek memleket için tehlikeli ve yazık olur. Hükümetin, meclisin, ekseriyet fırkasının reisi olacak bir devlet reisi bu vaziyette bütün kuvvetleri ve kudretleri nefsinde cem etmiş oluyor, reis-i cumhur hem teşrii hem de icra kuvvetlerini elinde topluyor ve böylece hâkimiyet-i milliye manasız bir söz haline iniyordu”. Faik Ahmet (23 Teşrin-i Sani 1339), “Fırka Riyaseti”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1070.

geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinin söz konusu olduğu bir devirde idarecilerin demokratik refleksi göstermeleri zamanın şartları için çok zordu. Batı toplumları göz önüne alındığında esasta demokrasi ve hürriyet prensiplerinin yerleşmesi uzun bir zaman almıştı. Saltanat idaresinden cumhuriyet idaresine geçen Türk toplumu için de gerçekten bu kavramların yerleşmesi kolay olmayacaktır. Diğer taraftan cumhuriyetin ilanında halkçılıktan ziyade devlet imgesi ön plana çıkarılmıştı. Halkın onayı diye bir düşünce olmamıştı. Tam bu noktada idarecilerin halkın yerine düşünmeleri ve karar vermelerine Faik Ahmet Bey, olanca şiddetiyle tepki vermişti. Halk hâkimiyeti yerine zümre ve şahıs hâkimiyetlerinin yükseltme çabaları onun için kabul edilemez bir durum teşkil etmişti. Cumhuriyet ilan edilirken bir yandan eğitimsiz ve iradesi özgür olmayan halkın iyiliği düşünülmüş, halk diğer yandan da yadsınmıştı.

2.3 Trabzon’da Cumhuriyet’in İlanı Kutlamaları

Cumhuriyet’in ilanının ardından Trabzon Hükümet dairesinde yapılan bayramlaşmadan sonra 101 pare top atılmış, şehir bu suretle şenliklere iştirak etmişti.³⁹⁵ İstikbal Gazetesi bu sesleri padişahların cülüslerinde atılan top seslerine benzetmekteydi. İstikbal, Ankara-Trabzon arası problemlerin had safhaya eriştiği bir noktada cumhuriyetin ilanını pek önemser bir tavır takınmamıştı. Öyle ki bu noktada “tek tük insanların geçtiği ıssız sokak ve yollarda halkın meyvus ve perişanlığını” bildiriyordu. Bunun sebebini ise, cumhuriyeti halkın değil, bir fırkanın reisinin teklif etmiş ve onun mebuslarının da kabul etmesinde görmekteydi. Buna göre bu sonuç doğaldı çünkü bu onların şükran borcuydu. Sadık kalınacağına yemin edilmişti. Yeminden önce kayıtsız şartsız itaat için söz verilmişti.³⁹⁶

İstikbal’in cumhuriyetin ilanından bir şey çıkmayacağını yaptığı betimleme ile de göstermişti. Betimlemesinde;

Bir Anadolu köylü kadını, elbiseleri eski ve kirli, yanında cılız hastalıklı çocukları olduğu halde bir şeyler demek istiyordu. Şikâyet mi ediyor, hizmet mi ediyordu ne! Fakat sözlerinin son cümleleri top sesleri kadar canlıydı; Biz bu hale size keyif, saltanat kurmak için mi geldik, hani bizim refahımız, hani bizim saltanatımız!³⁹⁷

³⁹⁵ Eski hükümet binasının önünde yapılan kutlama töreninde konuşma yapan avukat Salih Zeki, cumhuriyet ile idare edilecek milletin önemli ilerlemeler kaydedeceğinden bahsetmişti. Mesut Çapa ve Veysel Usta, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon: Derya Kitapevi Yayınları, 1997, s. V.

³⁹⁶ **İstikbal Gazetesi** (1 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1053.

³⁹⁷ **İstikbal Gazetesi** (1 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1053.

Sırf şekil değiştirmekle elbette iş bitmemekteydi. Toplum refah istiyordu ve görüntü itibariyle cumhuriyet idaresine sahip olmak tek başına yeterli olmamaktaydı. Cumhuriyet idaresinin bu noktada içinin doldurulmasına ihtiyaç vardı.

2.4 1924 Anayasası ve Faik Ahmet Barutçu

Mevcut 1921 Anayasası yetersiz ve aksaktı. Üstelik Kanun-i Esasi ile birlikte iki anayasalı bir durum oluşturmaktaydı. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra devletin ve toplumun konumunu ve haklarını belirleyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyaç baş göstermişti.³⁹⁸ 1924 Anayasası kurucu bir meclisin eseri değildi. Ancak TBMM en üst bir organ olarak anayasa yapma yetkisini kendinde görmüştü. Bu anayasa her ne kadar parlamenter sistemi kurmayı ve demokratik bir rejim inşasını amaç edinmişse de meclis üstünlüğü anlayışı birçok açıdan 1924 Anayasası'nda izlerini sürdürmüştü.³⁹⁹ 1924 Anayasası'nın eski Osmanlı düzenine yeni bir şekil verme çabasında ve batı anayasalarından kopya edilmiş olmaması onun önemli bir özelliğiydi. 1924 Anayasası gerçek anlamıyla ulusal egemenlik kavramına dayanmıştı.⁴⁰⁰

Cumhuriyetin ilanı sürecinde Kanun-i Esasi Encümeni Mazbatası, yeni anayasanın meclise getirileceğinin bir göstergesiydi.⁴⁰¹ Şöyle ki, Kanuni Esasi Encümeni, anayasa tasarısı hazırlamağa, bu hususta meclise sunulmuş herhangi bir teklif olmadan başlamıştı. Bu durum anayasa komisyonu başkanı Yunus Nadi Bey'in, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair 364 sayılı kanun dolayısıyla yaptığı beyandan anlaşılmaktaydı.⁴⁰² Anayasa yapım çalışmaları için mecliste oluşturulan anayasa komisyonu dışında bir de uzmanlardan ve milletvekillerinden müteşekkil özel bir komisyon kurulmuştu.⁴⁰³ Bu başlıkta anayasa yapım çalışmaları ve sürecinde Faik Ahmet Bey'in hem siyasal düşünceleri hem de anayasa yapım faaliyetlerine getirdiği eleştiriler ele alınacaktır. Yine Halk Fırkası ve idarecilerine yönelik eleştiriler ve fırkanın aldığı istikamet bu çerçevede Faik Ahmet'in görüş açısından değerlendirilecektir.

³⁹⁸ Tanör, a.g.e., s. 290.

³⁹⁹ Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, I, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 24; Ahmet Kuyaş, "Yeni Rejim (1923-1938)", **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, I, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları, 2005, s. 38.

⁴⁰⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s. 36.

⁴⁰¹ Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 170.

⁴⁰² Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayınları, 1957, s. XI.

⁴⁰³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, III/I, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları, 2005, s. 73.

Faik Ahmet Bey yeni dönemde başkent in havasını tahlil etmekteydi. Nitekim Milli Mücadelede tüm ülkenin geleceği neredeyse burada şekillenmiş ve şekillenmeye de devam ediyordu. Buna göre Ankara mücadele zamanındaki Ankara değildi. Özellikle barıştan sonra çok değişmiş, zihniyet itibariyle eski kimliğinden tamamen ayrılmaya başlamıştı. Bu zihniyet memleketin gerçek menfaatlerini görmeğe engel olmaktadır. Birlik beraberlik ortadan kalkmış yerine samimiyetsizlik gelmişti. Ankara sürekli şekil değiştirmekle uğraşmaktaydı. Ortada bir güvensizlik havası da esmeye başlamıştı. TBMM hükümet şekli, dünyanın örnek alacağı mükemmel bir şekil olarak kabul edilmişken bunun devlet işlerini yürütmeğe müsait olmadığı söylenerek değiştirilmişti.⁴⁰⁴ Fakat diğer taraftan unutulmaması gerek bir husus şu idi ki bu şekilde halk idaresi doğrudan demokrasi tarzında idare edilemezdi. Yapılan, devlet idaresinin halk idaresine kontrol altına alınmasıydı. Bunun için de meclisin iki yıl gibi kısa aralıklarla yenileneceği tespit edilmişti.⁴⁰⁵

Faik Ahmet Bey, zor günlerde efendiliği ilan edilen halk ve köylünün omuzlarının yeni yeni menfaatler için basamak yapıldığı tespitinde bulunmuştu. Böylece ortaya dar bir inhisarcılık çıkmıştı. Faik Ahmet Bey, bu inhisarın esasını, hangi nitelikte olanların inhisarcı zümreye dâhil olabildiğini sorguluyordu. Ona göre rüesanın dayandığı Halk Fırkası bu zemindeki esas güzel bir şekilde göstermekteydi. Rüesa seciyesiz ve menfaatçi insanları aradı ve onlara dayanmak istedi. Geniş bir düşünce ile hareket edilmedi. Genç ve aydın idealistlerden sakınıldı ve sonunda bunların seslerini kısmak için seciyesiz ve menfaatçi gurup görevlendirildi ve zaferden sonra bir ayrılık başladı. Fakat bunun sebeplerini Faik Ahmet Bey, milletin idealistsizliğinde aramak yerine Ağaoğlu Ahmet Bey'i Kars'tan mebus çıkararak sebeplerde aranması gerektiğini düşünmekteydi.⁴⁰⁶ Diğer taraftan ona göre "cumhuriyetçiyim" diyenlerin % 99'u menfaatçi insanlardı. Bunlar bir taraftan mevkilerinin suiistimal ederek halka kötü örnek oluyorlar, diğer taraftan münevverlerin kabiliyetlerinin memleketin istifadesine sunulmasına mani olmaktadır.

⁴⁰⁴ Faik Ahmet (5 Kanun-u Evvel 1339), "Çıkılmaz Yol", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1078. Faik Ahmet'in siyasi kanaati esaslı surette demokratik cumhuriyetçilikti. İki partili siyasi sistemin, Türk siyasi bünyesine uygun olduğunu düşünmekteydi. Tekâmülün bu istikamette olmasını faydalı ve lüzumlu bulmaktaydı. Faik Ahmet, demokratik inkılâpların büyük hedefini süratle gerçekleştirmek için siyasi rejimin modern ve sağlam esaslara dayanan çatısının kurulmasını, toplumun acil ihtiyacı olarak görmekteydi. Akbulut, a.g.e., s. 39. Talat Paşa, mebusları râm etmek için cebinde sürekli bir kağıt taşımış ve herhangi bir isteğini yerine getirmek için kağıdın ucunu mebuslara gösterirmiş. Böylece bütün fırtınalar dinermiş. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 490.

⁴⁰⁵ Bülent Nuri Esen, "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 25 (1), s. 37.

⁴⁰⁶ **İstikbal Gazetesi** (16 Haziran 1340), sayı: 1211.

Ne yaptığını bilmeyen vekiller ile ne olduklarını kendileri dahi açıklayamayan memurlar cumhuriyeti yaşatamazdı. Faik Ahmet, Halk Fırkası çoğunluğunun; “menfaat rüzgârına yelken açmış maziperestlerden oluştuğunun” bir gerçek olduğu tespitini yapmaktaydı. Ona göre fırka; “müstesna vaziyetlerin kuvvetlendirdiği şahsiyetler sultasından” oluşuyordu.⁴⁰⁷

Ankara gereğinden fazla korku ve vehme kapılmıştı. Bu durum içinden çıkamayacağı bir yumağa sarılmasına sebep olmaktaydı. Faik Ahmet’e göre bu yumağı dokuyanlar ise iktidarı ihtirasları uğruna kullanan sahte inkılapçılardı. Bunlar o kadar çok ve değersizdi ki en yüksek mevkilerden en küçük memuriyetlere kadar sokulmuşlardı. Bütün bu fenalıkların sebebi ise inkılâbı şahıslara indirgeyen ihtiraskar zihniyeteydi.⁴⁰⁸ Bu doğrultuda bir vurgunculuk zihniyeti oluşmuştu. Tarafsız tanınmış bazı mebusların da doğrulamasıyla, mecliste ticaret işlerinde şirketlerin hükümetle temas ve münasebetlerinde rol oynamak üzere bazı mebuslardan oluşan bir grup Ankara’da işi ele almışlardı. Hatta halkın lisanına düşmekten de çekinilmeyerek şöhret kazanılmıştı. Bunların içinde öyleleri vardı ki Halk Fırkası’nda sadakatin de bedelsiz olmadığını düşündürmekteydi. Faik Ahmet’e göre sadakat karşılığında elde edilen nüfuz bu yolda suiistimal ediliyordu.⁴⁰⁹

Faik Ahmet Bey, saltanat devrinin firkacılığı ile cumhuriyet devrinin firkacılığı arasında bir fark göremiyordu. Ona göre insanların zihin dünyasında bir değişim yaşanmamıştı. Faik Ahmet’e göre firkalar parlamento hayatının gereklerinden görülüyor, aksine iktidara gelenlerin mevkilerini sağlamlaştırmaya çalıştıkları bir zemin olarak görülüyordu. Onun içindi ki her devrin inkılapçıları memlekette başka firkaların devamına müsaade etmemişti Bu suretle inkılâpların akabinde fırka diktatörlükleri yerleşerek istibdadın başka türleri meydana gelmişti. Diğer taraftan cumhuriyette en aciz bir fertten cumhurbaşkanına kadar herkes eşit hukuka sahipti. Dolayısıyla inhisar firkaları, cumhuriyet ve hâkimiyet-i milliye prensiplerinin ters düşmekteydi.⁴¹⁰

Faik Ahmet’in kanaatine 16 sene evvel başlayan ve son birkaç senede önemli bir seviyeye yükselen inkılâp hareketleri halkın hükümet ve kanun telakkisi üzerinde esaslı bir

⁴⁰⁷ **İstikbal Gazetesi** (6 Temmuz 1340), sayı: 1228.

⁴⁰⁸ **İstikbal Gazetesi** (7 Temmuz 1340), sayı: 1229. İnkılâbın şahıslara indirgenmesi hususunda yine bkz. **İstikbal Gazetesi** (12 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1062. Esasen mecliste muhalefet olmadığı halde yapılan işleri ve bütün inkılâpların bir iki kişinin malı gibi gösterilmesinden ve bununla bir tahakküm oluşturulmasından ciddi bir rahatsızlık duyulmaktaydı. Buna nazaran inkılâp, bütün meclisin, bütün milletin ve dolayısıyla herkesin malıydı. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 490.

⁴⁰⁹ Faik Ahmet (19 Temmuz 1340), “Suiistimal Mücadelesi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1234.

⁴¹⁰ Faik Ahmet (23 Eylül 1340), “Bizde Fırka ve Firkacılık”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1290.

tesir yapmamıştı. Ona göre bu telakkinin değişmemesi ne halkın cehaleti, ne de zihni itiyatlar dolayısıylaydı. Bunu halkın karşısında daima eski özeliğini koruyan hükümet ve kanunculuk da aramak lazımdı. Kanun, hükümet elinde nüfuzlu şahısların etkisiyle değişebilen bir şeydi. Halk kanuna inanmıyor, Çiçerin'in dediği gibi; “Kanun arıların geçtiği fakat sineklerin tutulduğu bir ağdır”, sözüne inanıyordu.⁴¹¹

Faik Ahmet Bey buraya kadar bir zihniyet analizi yapmış, Türk inkılâbının geldiği noktayı tespit etmiştir. Ancak durum Mustafa Kemal Paşa tarafından farklı bir şekilde görülmekte ve değerlendirilmekteydi. O bu yolda bir takım engellerin bertaraf edilmesi gerektiğini ancak ondan sonra demokrasi ve hürriyetlerin gelişebileceğini düşünmekteydi. Bunu Falih Rıfki şöyle özetlemekteydi: Tanzimatın yapamadığı yapılmadıkça, şariatçıların vicdan üzerindeki egemenliği yıkılıp laik devlet sistemine geçilmedikçe, insanı laik ve müspet ilimlere dayanan eğitimle değiştirmedikçe, toplumu ilerlemeye, kalkındırmaya, vicdan ve kafa hürriyeti yolundan siyasi hürriyete kavuşturmaya, rejimi devamlı ve kararlı bir hürriyet rejimi yapmaya imkân yoktu. 1923 ve 1924'te devrimleri önlemek ve Osmanlı düzenini geri getirmek isteyenlerin tezi demokrasydi. Buna göre; “efendim rejim kayıtsız şartsız milli hâkimiyet rejimi değil midir? Onun gereklerini yerine getirelim” davası güdülmekteydi.⁴¹²

2.4.1 Cumhurbaşkanının Yetkileri

Cumhurbaşkanına meclisten çıkan kanunlara karşı ret hakkı verilmesi ve meclisin seçim döneminin dört seneye çıkarılması, hazırlanan Teşkilat-i Esasiye Layihası'nda kabul edilmişti. Bunlara bir de meclisi fesih hakkını cumhurbaşkanına veren bir madde eklenmişti. Burada herhangi bir krize karşı Mustafa Kemal'in bu iki yetkiyle donatılması gerektiği inancı hâkimdi. Diğer taraftan bu hakların verilmesine karşı koyanlar arasında Şükrü (Saraçoğlu) ve Mahmut Esat (Bozkurt) Beyler de vardı. Bu önemli isimleri Mustafa Kemal çağırılmış, sabahlara kadar tartışmış ve sonunda bu haklar üzerinde ısrar etmekten vazgeçmişti.⁴¹³ Nitekim Recep Bey demokrasilerin genişlediği bir çağda “veto”

⁴¹¹ **İstikbal Gazetesi** (23 Eylül 1340), sayı: 1290.

⁴¹² Falih Rıfki Atay, **Atatürkçülük Nedir**, 3. Baskı, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006, s. 67.

⁴¹³ Atay, a.g.e., s. 27. Refik Bey, meclisin kendi yaptığı bir kanunun yine meclisin kendi eliyle seçtiği bir kimse tarafından iade edilmesini tuhaf bulmaktaydı. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 265.

kelimesinden tarihteki manasıyla anlaşılamayacağını ve bundan dolayı bu kelimedenden herkesin titrediğini hatırlatmıştı.⁴¹⁴

Meclisin o günkü durumu için endişe edilebilecek bir şey yoktu; çünkü Gazi'nin fırkası iktidarda ve çoğunlukta idi. Fakat fırkaların çoğalmasında hükümsizlik tehlikeleri de baş gösterebilirdi. Gazi Paşa çare olarak meclisin kendi kendini feshedebileceğini ileri sürmüştü. Cumhuriyeti Fransa'daki şekliyle almak isteyenler, bu hakkı cumhurbaşkanına veya hükümete bırakmak teklifinde bulunmuşlardı. Eski ittihatçı Sabri Bey ise fesih hakkının meşrutiyet devrinde iki defa suiistimal edildiğini hatırlatmış ve ihtiyatlı olmağı tavsiye etmişti. Gazi Paşa bu sefer de millete müracaatla referandum getirmeyi öne sürmüştü. Bununla birlikte, bu usulün karışıklığa ve kargaşaya sebep olabileceği uyarısında bulunulmuştu.⁴¹⁵

Layihanın içeriği de kamuoyuna duyurulmak istenmemişti. Matbuatın münakaşasından çekiniliyordu. Buna göre layihada münakaşa edilmesi istenmeyen eleştirilecek noktalar çoktu. Bunlar kabul edildiğinde, meclisin hâkimiyeti artık tamamen manasız bir söz haline gelecek böylece hâkimiyet ve iktidar tamamen cumhurbaşkanlığı makamında toplanmış olacaktı. Layihadaki hâkim ruhu, Anadolu inkılâbının yüksek manasıyla ve hâkimiyet-i milliye prensipleriyle birleştirmek mümkün değildi. Faik Ahmet Bey, cumhuriyetin nihayetinde bir unvan olduğu, faziletin ise onun yalnız hâkimiyet-i milliyeyi tecelli ettiren ruhunda toplandığı düşüncesindeydi. Ona göre hâkimiyet-i milliyeyi kayıt altına alan bir cumhuriyetin ne fazileti ne de manası kalırdı. Böyle bir cumhuriyetin mutlakıyetten farkı yalnız şekillerde görülebilirdi. Millet'in ise artık bundan sonra ne meşrutiyet ne cumhuriyet unvanı altında herhangi bir mutlakıyete, saltanata tahammülü yoktu. Mustafa Kemal Paşa da Birinci Meclis'te gayet açık bir şekilde ortaya koymuştu:

Millet bilmelidir ki bir günde vekillerini toplar ve gönderir. Burayı hiçbir kimsenin takyit etmeğe hak ve salahiyeti yoktur ve olmamalıdır. Efendiler, insan kuvvet istimaline fitraten mütemayil oldukça bu kaideyi çok kıskanç olarak muhafazada musır olmalısınız. Şimdiye kadar bu millet'in meclisinin devam edememesi, bu indellüzum meclisin feshi kaydının bu yapraklarda, bu kitaplarda ve bu dünyada mevcudiyetinden neşet etmiştir. Bu salahiyeti istediğiniz heyete veriniz suiistimal eder. Padişahlar işte bu noktaya istinaden milletimizin

⁴¹⁴ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 267.

⁴¹⁵ Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010, s. 44-45.

meclislerini tahkir ede durmuşlardır. Binaenaleyh böyle bir kayıt ve şartın esasat-ı kanuniyemizde hiçbir vakitte yeri olmayacaktır.⁴¹⁶

İsmail Safa Bey, mecliste hâkimiyet-i milliyenin mukaddes bir şey olduğunu, orta çağlarda kâhinlerin tahakküm için din mefhumunu kullandıklarını, şimdi ise hakimiyet-i milliyenin şunun bunun tahakkümüne vesile olmak için vasıta mı olacağı sorusunu soruyordu.⁴¹⁷ Faik Ahmet, cumhuriyet namı altında Abdülhamit idaresine rahmet okutacak bir mutlakiyet ve istibdat sisteminin kurulabileceğini ve zaten korkulan ve endişe edilenin de bu olduğunu söylemekteydi. Buna göre gidişatta bir samimiyet yoktu. Fesih hakkının ne kadar fena bir alet olduğunu ve milletin bunu hiçbir heyete ve makama vermemesi lüzumunu da hararetle savunan bizzat Gazi Paşa idi.⁴¹⁸ Ancak sonunda, “reis-i cumhur ve hükümet, millet meclisi ifay-ı vazife imkânsızlığında kaldığı vakit yeni intihabat icra ettirmek hakkını haizdir” de karar kılınmıştı.⁴¹⁹

Hâkimiyet-i milliye esaslarını kayıt altına alan bağlara karşı isyankâr bir ruh tezahür etmişti. Cumhurbaşkanına fesih hakkı ve meclisten çıkan kanunları ret hakkını veren esaslar üzerinde söz söyleyen mebuslar hep aleyhte söz söyleyerek alkışlamışlardı. Müzakereler uzun, çatışmalı ve çekişmeli olmuştu. Gazi Paşa ise bu konuda şöyle diyordu:

Ne çıkar bunlardan? O neticeye vardım ki büyük önem vermemek lazım. Veto edeceksin, yine meclisten çıkacak. Şayet mecliste aksi bir cereyan hasıl olursa bunlar çare değil. Esas mesele mecliste sağlam bir çoğunluğa sahip olmaktır. Mühim olan bu. Mecliste çoğunluğumuz varsa, yani memlekette çoklukla seçilme imkânımız varsa, istediğimizi yaptırabilir, istemediğimiz şeylere mani olabiliriz. Mesela kanunlar anayasaya mutabık olmak lazımdır. Anayasanın hükmü budur. Bir kanun anayasaya uygun mudur, aykırı mıdır? Buna karar verecek olan yine meclistir. Böyle olunca herhangi bir meselede bir doğru neticeye varmak, meclis çoğunluğunun bulunmasına ve o çoğunluğun eğilimine bağlı bir meseledir.”⁴²⁰

Bunun yanında müzakere edilmekte olan değişikliklerin üçte iki çoğunlukla kabulü lüzumu kararlaştırılmıştı. Hatta Saruhan mebusu Abidin Bey daha da ileri giderek değişikliklerin kurucu meclis tarafından yapılması gerektiğini ileri sürmüştü.⁴²¹ Nitekim Amerika ve Avrupa’da asli kanunlar, kesin olarak kurucu meclisler tarafından

⁴¹⁶ Faik Ahmet (2 Kanun-u Evvel 1339), “Bilmediğimiz Noktalar”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1076. İktidar aslında her yerde bencildir ve sahip olduğu mülkü hiçbir güçle paylaşmak istemez. Sadece paylaşmak zorunda kalabilir. Bu nedenle muhalif güçlerin serbestçe dolaşabileceği, özgürce kendini ifade edebileceği boş bir alan bırakmak iktidarların tercihi değil, mecbur kaldığı bir şeydir. Argın, a.g.m., s. 98.

⁴¹⁷ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 492.

⁴¹⁸ Faik Ahmet (9 Kanun-u Evvel 1339), “Samimiyet İhtiyacı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1080.

⁴¹⁹ Atay, **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri**, s. 45.

⁴²⁰ İnönü, a.g.e., s. 452-453.

⁴²¹ Faik Ahmet (16 Mart 1340), “Bir Müşahede”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1043.

yapılmaktaydı. Abidin Bey, mevcut meclisin kurucu bir meclis olmadığını düşünüyordu.⁴²² Bu arada kanun, fırka yerine meclisin açık celselerinde yeniden müzakere edilmeğe başlanmıştı. Bu sayede meclis canlılığına tekrar kavuşmuştu. Fakat müzakerelerin yeniden fırka toplantılarına kaydırılması yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştı. Bu durum aslında fırka toplantı ve müzakereleri hakkında genel kanaatin pek de yanlış esaslara dayanmadığını göstermekteydi. Nitekim firkada milletin murakabesinden uzak cereyan eden işlerde başarı elde etmek daha kolay olmaktadır. Fesih hakkını müdafaa edenler, bunu milletin arzusundan uzaklaşan meclislere karşı kullanılacak yegâne silah olarak görüyorlardı. Ancak Faik Ahmet Bey bunun tersini düşünmekteydi. Ona göre millet tecrübe etmiş ki fesih hakkı hükümetin arzusundan uzaklaşan ve millete yanaşan meclislere karşı kullanılan bir silahtı.⁴²³

Yapılan görüşmeler sonucunda seçim yenileme hakkı veren madde tamamen reddedilmekle beraber cumhurbaşkanının süresi, meclisin seçim dönemiyle sınırlandırılmıştı. Veto hakkında ise, bu hak esas itibarıyla kabul edilmiş, ancak kanun koyma ve uygulama yetisi sınırlandırılmayacak şekilde cereyan edebilmesi için maddeden üçte iki çoğunluk kaydı çıkarılmıştı.⁴²⁴

⁴²² Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 37-38.

⁴²³ Faik Ahmet (17 Mart 1340), “Yine Teşkilat-ı Esasiye”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1144. Bu meselenin doğurduğu münakaşalar kamuoyunda derin alaka ile takip edilmişti. Herkes milli inkılâbın mukadderatını bu madde üzerinde verilecek kararda görmekteydi. Her yerde, kahvehanelerde, toplantı yerlerinde muhasebe ve muhavere zeminini teşkil eden bu mevzu idi. Gazi'nin, “padişahlar bu hakka istinaden meclislerimizi daima tahkir etmişlerdir” sözünü herkes hatırında saklamakta, irticân Kanun-i Esasi'ye nasıl gireceğini aklına sığdıramıyordu. Herkes telgrafların, telefonların başında Ankara'dan gelecek haberi bekliyordu. Müzakereler takip ediliyor, seyrine göre insanlar kimi zaman iyimser, kimi zaman kötümser oluyordu. Sonunda müjdeli haber gelmiş ve meydana halkın, “meclis ancak meclis oldu” sözü herkesin ağzında dolaşmağa başlamıştı. **İstikbal Gazetesi** (27 Mart 1340), sayı: 1152. Hilafetin ardından bu mesele mecliste kızılca kıyameti koparmıştı. Milletvekillerinin, milli hâkimiyet ve diktatörlük endişeleriyle, demagojik nutuklarıyla hukuki beyanları birbirine karışmış, Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları o nutukları söyleyenleri alttan alta kışkırtmış ve onun en yakın dostu meclis başkanı Fethi Bey bir yanardağ halini alan hitabet kürsüsünü tepeden gülümseye gülümseye seyretmişti. Komisyonunda ise kimsenin ağzını bıçak açmamıştı. Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 57-58; Tepeyran, a.g.e., s. 293-294.

⁴²⁴ Buna göre cumhurbaşkanı geri çevirdiği ve ilanını uygun görmediği kanunları bir daha müzakere etmek üzere bir ay zarfında meclise iade eder fakat meclis mevcudun üçte iki çoğunluğu ile mezkûr kanunu bu defa kabul ederse ısdar ve ilanı cumhurbaşkanı için mecburidir. Bu madde de, cumhurbaşkanı meclis tarafından kabul olunan kanunları 10 gün zarfında ilan eder şeklinde değişmişti. Teşkilat-ı Esasiye kanunlarıyla bütçe kanunları müstesna, ilanını muvafık görmediği kanunları bir daha müzakere edilmek üzere gerekçeli sebepleriyle birlikte 10 gün zarfında meclise iade eder. Meclis mezkûr kanunu bu defa da kabul ederse onun ilanı cumhurbaşkanı için mecburidir. Bununla veto hakkı, meclisin “salahiyet-i teşriyesini” sınırlamayacak bir şekle sokulmuştu. Meclis gerek seçimin yenilenmesi meselesinde gerek veto hakkında, kendi hâkimiyet ve salahiyetinde pek kıskanç olarak hareket etmişti. Keza cumhurbaşkanının seçimi müteakip meclis huzurunda yapacağı yemine, “hâkimiyet-i milliye esaslarına riayet” fıkrası ilave edilmişti. Faik Ahmet (2 Nisan 1340), “14 Madde”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1157.

Cumhurbaşkanının sorumluluğu hususunda ise henüz kabul edilmeyen maddeye göre cumhurbaşkanı ancak hıyanet-i vataniye halinde TBMM'ye karşı mesuldü. Teşkilat-ı Esasiye'nin kabul edilen 39. Maddesi; “reisin ısdar edeceği bilcümle mukarrerat başvekil ile vekil-i aidi tarafından imza edilir” demektedir. Bu madde cumhurbaşkanını siyasi sorumluluktan tecrit ediyordu. Cumhurbaşkanının; “ısdar edeceği mukarreratı ısdar eden başvekil ile vekil-i aidi o mukarreratın siyasi mesuliyetini deruhte” etmiş oluyordu. Faik Ahmet Bey ise cumhurbaşkanlarının cezai sorumluluktan masun olamayacakları uyarısında bulunmuştu. Buna göre adi suçlardan dolayı cumhurbaşkanının mesuliyetini kabul edilmek ve aynı zamanda “merciyyet noktasını da tasrih etmek” gerekirdi. Müzakere edilmemiş 41. maddede de cumhurbaşkanının başkumandan olduğu kabul edilmekteydi. Bu, “ne meclisin hâkimiyeti nazariyesiyle ne de mesuliyetten masuniyet esasıyla” bağdaşıyordu. Nitekim cumhurbaşkanları devlet vazifelerinin yerine getirilmesine katıldıkça sorumlulukları da peşinden gelmekteydi.⁴²⁵ Diğer taraftan mecliste Arif Bey, askerlikle alakası olmayan birine memleketin mukadderatının terk edilemeyeceğini belirtmiş, Avrupa ordularında en büyük makamın harbiye nezareti olduğunu hatırlatmış, başkumandanlığın meclisin manevi şahsiyetinde olduğunu ve gerek gördüğünde bunu bir kişiye verebileceğini savunmuştu.⁴²⁶

2.4.2 Seçim Devresinin İki Seneden Dört Seneye Çıkarılması

Faik Ahmet Bey'in Teşkilat-ı Esasiye görüşmeleri sırasında itiraz ettiği noktalardan birisi de, meclisin toplanma süresini iki katına çıkarma isteğiydi. Ona göre böyle bir karar, milletten iki sene için alınan vekâlet ve yetkiyi suiistimal demek olacaktı. Ancak Faik Ahmet Bey, bu meclisten çok şey beklenebileceğini düşünüyordu. Buna göre çoğunluğu kendilerini; “milletin müntehibi olmaktan ziyade namzetliklerini kabul ve ilan eden bir heyetin mebusu olarak görmekte haklı olan zevatın oluşturduğu bir meclisten” her türlü karar çıkabilirdi. Faik Ahmet, meclisin müddetinin uzun olması durumunda tahakküme yol açacağını, parlamento tahakkümünün ise fertlerin tahakkümünden daha şiddetli ve fena olduğunu hatırlatıyordu.⁴²⁷ Faik Ahmet bu hususta İngiltere'den örnek vermişti. Buna göre İngiltere'de başta kral olmasına rağmen, hâkimiyet-i milliye o derece ilerlemişti ki, her hangi bir işte milletin onayını almadan ne hükümet ne parlamento bir karar veremiyordu. Muhafazakârlar mecliste çoğunlukta olduğu halde, milletin fikrini sormadan gümrüklere

⁴²⁵ Faik Ahmet (3 Nisan 1340), “Mesuliyete Dair”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1158.

⁴²⁶ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., 309-310.

⁴²⁷ Faik Ahmet (3 Nisan 1340), “Mesuliyete Dair”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1158.

himaye usulünü kabul edememişler, parlamentoyu fesih ile İngiliz milletini bu husustaki iradesini bildirmeğe davet eylemişlerdi. Faik Ahmet Bey, TBMM'nin ise Teşkilat-ı Esasiye'yi alt üst edip de millete sormağa lüzum görmemesini anlayamamaktaydı.⁴²⁸

2.4.3 Fikir Hürriyetinin Kısıtlanması

Cumhuriyetin ilanından sonraki günlerde matbuatta tartışma konusu olan hususlardan birisi de, özellikle gazetecilerin fikirlerini serbestçe yazıp yazamayacaklarıydı. Bazı gazetecilerin Ağa Han mektubu melesinden dolayı takibata maruz kalmaları, Faik Ahmet Bey'in de içinde olduğu çevre tarafından eleştiriliyordu. Bu eleştirileri yapanlara göre bu karar ve hareketin başlıca sebebi, matbuatı susturmaktan ibaretti. Bir müddetten beri de Ankara gazeteleri, mütemadiyen bu lüzumu hükümete telkine uğraşmakta, hürriyetin bu derecesine tahammülün edilemeyeceğinden bahsetmekteydiler. Faik Ahmet'e göre ancak bu hareket cumhuriyet için, cumhuriyet hükümeti için bir şeref değildi. Vicdan hürriyetine bu darbe, hâkimiyet-i milliyenin ruhuna bir tecavüz teşkil etmekteydi. Yazarları tutuklamak ancak Damat Ferit hükümet ve idaresine yakışır bir şeydi ve yalnız o idare kendine yakışan bu şeyi yapmıştı. Diğer taraftan normal bir zamanda bulunduğu halde İstiklal Mahkemeleri varlığını sürdürmekteydi. Artık sulh olmuş ve olağan bir zamanda bulunuluyordu. Cumhuriyet gibi bir idare şekli ile inkılap taçlandırılmıştı. İstiklal Mahkemesi'nin kanun hükümlerine göre hareket edeceği söylenmekteydi. Faik Ahmet Bey, böyle olduktan sonra normal mahkemelere güvenilmeyip de ihtilal zamanlarına mahsus olan ve artık tarihe karışması gereken İstiklal Mahkemelerinin varlığını gereksiz görmekteydi. Ajans tebliğinde, “halkın istirahatı” fıkrası geçmekteydi. Faik Ahmet, şiddet politikasının halka istirahat temin etmeyeceğini; aksine halkın huzurunu kaçıracağını söylemiş ve bunu da “hükümet edebiyatı” ile nitelemişti.⁴²⁹

İstiklal Mahkemesi başkanı tutuklananlar için, eleştirilerin ihanete vardığını ve eleştiri sahiplerinin düşmanlarla ittifak halinde oldukları kanaatinin oluştuğunu söylemekteydi. Faik Ahmet'e göre İstanbul matbuatı, hâkimiyet-i milliyenin, cumhuriyet ruhunun müdafii olmaktan başka bir suç işlememişlerdi. TBMM hükümeti şekli, hâkimiyet-i milliye prensipleri müdafaa edilmiş ve cumhuriyet ruhuna sadakat gösterilmesi

⁴²⁸ “Saltanat çoktan yıkıldı artık millet ser azattı. Bila kayd-ü şart hâkimiyetine sahipti. Mebus efendiler bu hakikati sözle değil fiilen kabul etmeli ve ruhlarına yerleştirmelidirler. Memleket onlardan başka bir şey ne istiyor ne de bekliyordu”. Faik Ahmet (7 Kanun-u Evvel 1339), “Meclisin Müddeti”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1079.

⁴²⁹ Faik Ahmet (11 Kanun-u Evvel 1339), “Şiddet Politikası”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1082.

istenmişti.⁴³⁰ Bu duruma bahsedildiği gibi Ağa Han'ın mektubunun yayınlanması sebep olmuştu.⁴³¹ Faik Ahmet Bey'e göre mektup, nihayetinde Ağa Han'ın bir fikriydi. Türkiye burada kendini her hangi bir fikirle yıkılacak kadar zayıf görüyorsa ne yapılsa faydasız olurdu. Böyle bir mektubun yayınlanmasıyla cumhuriyet aleyhine bir tehlike vehmine kapılmak doğru değildi. Faik Ahmet, memlekette artık hâkimiyet-i milliye aleyhine hiçbir fikrin canlanamayacağını düşünüyordu. Nitekim saltanat tarihe karışmış, millet, ferdi tahakküm devirlerine son vermişti. Faik Ahmet, cumhuriyetin şiddetle, hukuk ve kanundan uzaklaşmakla savunulamayacağı kanaatindeydi.⁴³²

Ankara çok fazla vehme kapılmıştı. Faik Ahmet'e göre İstanbul matbuatından herhangi bir şekilde şüphe edilemezdi. Nitekim İstanbul matbuatının Milli Mücadele döneminde büyük hizmetleri olmuştu.⁴³³ İktidara gelenler için bütün milleti kendileri gibi düşündürmek hissi her şeye üstün gelmekteydi. Bu öyle bir ruh haliydi ki, batılı bir düşünür çağın meslek istibdadını bununla açıklamaktaydı. Faik Ahmet'e göre herkesi kendi gibi düşündürmek için fikir hürriyetini istememek, kanunun üstünde uygulamalar ve şiddet talep etmek cumhuriyetçilik değil aksine mutlakiyetçilikti.⁴³⁴

Faik Ahmet Bey için, İstiklal Mahkemesinin gerek Lütfi Fikri Bey ve gerek diğer tutuklu gazeteciler hakkında vereceği hükümler, cumhuriyetin halkın gözündeki yerini önemli ölçüde etkileyecekti. Kamuoyunun bu hususta bir hükmü olacaktı. Hakkı haksızlıktan, ihtirası faziletten ayıran, adaletsizliklere göz yummayan millet, hadiseleri yakından takip etmekteydi.⁴³⁵ Diğer taraftan bu hadise İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Lindsay tarafından; "gazeteciler ve diğerleri için hükümetin istediği zaman uygun olmayan muhalefeti bastırmaya hazır olduğu yolunda uyarısı" şeklinde değerlendirilmişti.⁴³⁶ Bu arada meclise hükümet tarafından İstiklal Mahkemesi'nin yetkisinin genişletilmesi tasarısı getirilmişti. Ancak bütün gücünü harcadığı halde İsmet Paşa kabinesi bundan fazlasıyla yıpranmış olarak çıkmış, 79 kırmızı ve çekimser oy karşısında, teklifini kabul ettirebilmek

⁴³⁰ Faik Ahmet (12 Kanun-u Evvel 1339), "Matbuatın Hürriyeti", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1083.

⁴³¹ Mektup 24.11.1923 tarihli ve "halifeliğin korunması" ile ilgiliydi. Mektup İsmet Paşa'nın elinde geçmeden Tanin, İkdâm ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmıştı. Hükümet mektubun yayınlanmasını anayasaya aykırı görmüş ve İstanbul'a bir istiklal mahkemesi göndermişti. Mektup Ağa Han ve Emir Ali imzalıydı. Yavuz, a.g.m., s. 324; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 153-154.

⁴³² Faik Ahmet (16 Kanun-u Evvel 1339), "Hadise Etrafında", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1085.

⁴³³ Faik Ahmet (18 Kanun-u Evvel 1339), "Vuzuh ve Hakikat", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1087.

⁴³⁴ Faik Ahmet (20 Kanun-u Evvel 1339), "Bir Makale Münasebetiyle", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1088.

⁴³⁵ Faik Ahmet (23 Kanun-u Evvel 1339), "Günün Meselesi", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1089.

⁴³⁶ Yavuz, a.g.m., s. 324.

için başta kendisi olmak üzere kabine üyelerine de mebus sıfatıyla oy verdimen mecburiyetinde kalmıştı. Faik Ahmet'e göre bu durum aslında İsmet Paşa için güvensizlik anlamına geliyordu. 79 oy karşısında 83 oy ile zahiren kabinesini kurtaran İsmet Paşa, aslında kabine arkadaşlarının oyları düşüldüğü takdirde 71 oy ile azınlıkta kalmıştı. Nitekim adliye, nafia ve maarif vekillerinin kabineden istifaları şayiaları yayılmıştı. Faik Ahmet Bey bunları bir buhran başlangıcı olarak görmekteydi. 280 küsur azası bulunan bir Mecliste istinat edecek 70 mebus bulabilen İsmet Paşa kabinesi, seleftinin akıbetine uğramaktan kurtulamayacak bir vaziyete düşmüş demektir.⁴³⁷

Faik Ahmet Bey'e göre İstiklal Mahkemesinin Lütfi Fikri ve diğer gazeteciler hakkında vereceği karar sadece adli sahada tesir yapmayacaktı. Mesele daha ziyade idarecilerin düşünce tarzlarını ve idaresini, zihniyet ve temayülünü ortaya koyacak bir memleket ve idare meselesiydi. Lütfi Fikri Bey kanunların yasakladığı bir fiile cüret etmiş değildi. Kendisi meşrutiyet taraftarıydı ancak bu onun bir içtihadıydı Bu içtihadını herhangi bir ilmi muhasebe dolayısıyla ortaya koyması hükümet şekli aleyhinde isyan mahiyetinde telakki edilemezdi. 1 Teşrin-i Sani kararıyla tespit edilmiş olan TBMM hükümeti şekli aleyhine yapılacak yayınlar suç sayılmıştı. Faik Ahmet için, Lütfi Fikri Bey gibi memleketin çok önemli bir hukukçusunun kalemiyle böyle bir suçun işlenmesi ve hâkimiyet-i milliye aleyhtarlığı beklenemezdi.⁴³⁸

Diğer taraftan hürriyetler, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 88. maddesinde hükümete bütün memlekette bir ay için örfi idare ilan etmek yetkisini vererek de kısıtlanmaktaydı. Layihada bu yetki geniş ve her türlü suiistimale müsait bir şekilde tespit edilmişti. Harp tehlikesi veya ihtilal hazırlığına ait kuvvetli emareler görülüyor diye bir heyet-i vekile, bu yetkisini daima kullanabilecekti. Celal Nuri Bey, bu tasarrufu devletin hayati bir meselesinde bir an bile duraksamaya tahammül edilemeyeceği gerekçesiyle desteklemişti. Mustafa Feyzi Efendi ise harp tehlikesi ihtimalinin muğlak bir ifade olduğunu ve buna her zaman hüküm verilebileceğini söylemişti. Mazhar Müfit Bey de meclisin toplantıya

⁴³⁷ Faik Ahmet (24 Kanun-u Evvel 1339), "Kabinenin Mevkii", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1090. İsmet Paşa, maarif vekilinin genç ve tecrübesiz, adliye vakilinin adliyede yapılacak işlerde isticall gösterdiğinden istenmediğini söylüyordu. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 494-495.

⁴³⁸ Faik Ahmet (25 Kanun-u Evvel 1339), "Hüküm Arifesinde", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1091. Lütfi Fikri Bey meşrutiyet taraftarlığını 15 Kasım 1923 tarihli Akşam gazetesinde kendisini eleştiren Necmettin Sadak'ın görüşlerini tek tek ele alarak, "Lütfi Fikri Bey Meşrutiyet Taraftarı" adlı makalesiyle ortaya koymuştu. Murat Kurt, **Lütfi Fikri Bey'in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2008, s. 220. Burada Lütfi Fikri, milli egemenliğin mutlaka cumhuriyet idaresi ile eş anlamlı olmadığını ve meşrutiyeti cumhuriyete tercih ettiğini yazmaktaydı. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara: Ayraç Kitapevi, 2009, s. 186.

çağırılmasının da mecburi tutulmasını istemişti.⁴³⁹ Faik Ahmet Bey burada bir uyarıda bulunuyor ve bazen vehim ve vesvesenin de kuvvetli emareler şeklinde değerlendirilebileceğini söylüyordu. Bir isyan, ihtilal veya bir harp tehlikesi karşısında hükümetin bu yolda asayiş tedbirleri almasına esas itibariyle yetkisini kabul etmek doğaldı. Ancak Faik Ahmet'e göre bu yetkinin, suiistimal edilmemek için gayet sıkı kayıtlara tabi bulundurulması ve meclisin yakından kontrolü altına konulması gerekiyordu. Hükümetin ilan edeceği örfi idarenin müddetini kısa tutmak suiistimale karşı esaslı tedbir değildi. Lahiyada bu müddet bir ay gösterilmekteydi. Fakat meclisin toplantı zamanı olmayıp da aylarca bunun devamı halinde doğuracağı maddi ve manevi zararların telafisi zor olacaktı. Fethi Bey kabinesi zamanında Aydın ve havalisinde şekavet sebep gösterilerek ilan edilen örfi idarenin meclise tasdik ettirilmesine bile lüzum görülmemişti. Netice meclise bildirilince birkaç mebusun prensip noktasından itirazlarına; "halen ortada idare-i örfiye yoktur kaldırılmıştır; binaenaleyh münakaşa zemini kalmamıştır" tarzında cevaplar verilerek mesele kapatılmıştı.⁴⁴⁰

Faik Ahmet Bey'e göre Kanun-i Esasi Encümeni, 88. maddeyi hemen aynen eski Kanun-i Esasisi'nden kopya etmişti. Ruh itibariyle iki madde arasında hiçbir fark yoktu. Her iki madde de hâkimiyet-i milliye ruh ve esaslarıyla bağdaşmıyordu. Bir defa emare görüldü diye veya harp tehlikesi ihtimali var diye örfi idare ilan edilemezdi. Örfi idare ancak silahlı bir ihtilal meydana geldiği, yani fiil ve teşebbüs görüldüğü zaman ilan edilebilirdi. Fransa'da bu hak hükümet yerine meclise verilmişti. Örfi idare ilanı yetkisini hükümete vermek ancak bir irtica olabilirdi.⁴⁴¹

2.4.4 Cumhuriyetin Mana ve Mefhumu

Faik Ahmet'e göre cumhuriyeti, yalnız hükümet reisinin seçimle iş başına gelmesi suretinde basit ve ilkel bir şey telakki etmek doğru değildi. Hakiki cumhuriyet; "milletin benliğini ve gururunu tanıyarak kutsi mefhumlar altında gizlenen bağları kırıp parçalamasıyla tahakkuk eder" ki bu yolu özetleyecek kelime hürriyetti;

Cumhuriyet devrinin "âli-i vatan" mefhumu da hürriyetti. Cumhuriyetçi vatanperverin aşkı, toprak ve tarih alakalarından ziyade hürriyete bağlıdır. Yüz binlerce insanın kanıyla kazanılan zaferler hep efendiye irca edilirdi. Hatta o kadar ileriye varılırdı ki koskoca vatan haritasına, "memalik-i mahruse-i şahane" derlerdi. Vatan bir çiftlik, millet ise ulularının kemiklerini, dirilerinin saltanatını muhafazaya memur olduğu bir sülalenin hizmetçisinden

⁴³⁹ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 431.

⁴⁴⁰ Faik Ahmet (8 Nisan 1340), "40 ve 88. Maddeler", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1162.

⁴⁴¹ Faik Ahmet (9 Nisan 1340), "Yine 88. Madde", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1163.

başka bir şey telakki edilmezdi. Hükümet takip edeceği idare usulleriyle millete, bu memlekette artık fikir ve içtihat serbestisinin teessüs ettiğini, kanunun, arzuya göre ahenk hâsıl edebilen bir alet olmadığını anlatmalıydı”.⁴⁴²

Faik Ahmet’e göre bir memlekette demokrasinin yerleşmesi için sadece eski teşkilatı ortadan kaldırmak yetmez, “hâkimiyet-i âmme” usulünü bütün gerekleriyle kabul ve tatbik etmek, ruhlarda hükümlan olan tahakküm ve saltanat meyillerini tedaviye tahammül göstermek gerekirdi. Cumhuriyet en demokratik bir idare şekliydi fakat cumhuriyette tahakküm ve istibdadın yeri olmadığı da zannedilmemeliydi. Özellikle İnkılâbın tam anlamıyla yerleşmesi için zihniyetin de değişmesi gerekiyordu. Faik Ahmet cumhuriyet meclisinin meşrutiyet parlamentosundan farkının nerede olduğunu sorgulamaktaydı; Usul ve seçim suretinde mi? Hepsinin bir fırkaya mensup memurlardan oluşmasında mı? Yoksa meclisteki vazifelerinde mi? Ona göre bunların hepsinde bir fark yoktu ancak mebusların aldıkları maaşlarda farklılık vardı; “Bir seçim komitesinin yeminli namzetlerinden teşekkül eden bir meclis, hâkimiyet-i âmmenin timsali haline gelmişti”.⁴⁴³

2.4.5 İki Meclisli Parlamento Teklifi

Yeni anayasa çalışmaları kapsamında iki meclisli bir yönetim şekli, daha demokratik bir sistem getireceği düşünülerek ileri sürülmüştü. Bursa mebusu Refet Bey, zamanın parlamentolarının neredeyse çift meclisli olmasının genel bir kaide ve büyük ihtilaller yaşamış olan ülkelerde durumun böyle olduğunu belirtmişti. Örneğin İngiltere, Fransa, İtalya Hollanda, Belçika, İsviçre bunlardan sayılabilirdi. Diğer Avrupa devletleri de bu sisteme temayül içindeydi.⁴⁴⁴ Faik Ahmet Bey için, iki meclisli parlamentonun demokrasisi ileri devletlerce kabul edilmiş olması iki meclis lehine başlı başına bir faydanın göstergesiydi. Ona göre gereksiz ve faydasız bir meclisin Avrupa siyasi teşkilatında yer alacağı kabul edilemezdi. İki meclisli parlamentolarda ani heyecanların etkisiyle isabetsiz ve memleketin gerçek ihtiyaçlarına cevap vermeyecek kararlar alınma ihtimali ortadan kalkmaktaydı. Faik Ahmet buna bir örnek olarak Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu’nu göstermekteydi. Meclis, mecburi eğitim vergisini iki defa değiştirdiği halde henüz tam bir şekil ortaya koyamamıştı. İki meclisli sistem, işlerin yavaş yürütmesine sebep oluyordu. Ancak bu durum onun faydaları yanında önemsiz kalmaktaydı. Faik Ahmet’e göre kurucu meclisler yalnız anayasa yapmakla görevli olduklarından, onların gözünde

⁴⁴² **İstikbal Gazetesi** (24 Kanun-u Evvel 1339), sayı: 1090.

⁴⁴³ Faik Ahmet (27 Temmuz 1340), “Hakikatler Etrafında”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1241. Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 78.

⁴⁴⁴ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 46-47

devletin geleceği ile alakalı ihtiyaçlarından başka hiçbir tesir ve düşüncenin yeri yoktu. Sıradan parlamentolarda ise hissiyatın fazlasıyla etkisinde kalınmaktaydı.⁴⁴⁵

Tek meclisli sistemde cumhurbaşkanlığı makamını kuvvetlendirmek ferdin tahakkümüne, meclisin kudret ve yetkisini geniş tutmak ve karşısında hiçbir kuvvet bulundurmamak da bir heyetin tahakkümüne yol açabilirdi. Cumhurbaşkanlığı makamının meclise karşı denge oluşturacak bir mevkie getirilmesinde birçok kesim ittifak halindeydi. Faik Ahmet, tek meclisten ancak inkılâp zamanlarında fayda beklenebileceği kanaatindeydi. Faik Ahmet için Fransa, Türk siyasetine en yakın, en iyi yararlanılabilecek bir örnek olarak gösterilebilirdi.⁴⁴⁶

2.4.6 Meclisin Müddeti Meselesi

Kamuoyunda devam eden tartışmaların gölgesinde Kanuni Esasi Encümeni, Teşkilat-ı Esasiye değişikliklerine ait mesai ve tetkikatına devam ediyordu. Encümen, meclisin süresini dört, cumhurbaşkanının süresini ise yedi sene olarak tespit etmişti. Bu arada Gazi'nin, hayat boyu cumhurbaşkanı kalması da teklif edilmişti. Fakat Gazi bu teklifi sert bir tavırla reddetmişti.⁴⁴⁷ Faik Ahmet ancak bu seçim döneminin iki veya dört sene olmasının savunulabilir olduğu görüşündeydi. Buna göre yalnız savunulamayacak ve tartışılmayacak olan, dört senenin bu toplantı döneminden sayılması ve “istimrar esasıyla” senede altı ay faaliyetin uygun bulunmasıydı. Mevcut meclis milletten iki sene için vekâlet almış olduğundan bu müddeti hiçbir zaman kendiliğinden uzatamazdı. Buna ne hukuken, ne mantıken, ne de aklen cevaz verilemezdi. Bunun aksi suiistimal olurdu. İkinci husus, eğer meclisin, bütün kuvvetlerin ve yetkilerin toplanma merkezi esası korunacaksa o zaman meclis altı ay faaliyette bulunup diğer aylar tatil edemezdi. Feridun Fikri Bey de işlerin hangi usul ve tedbirlerle halledileceğinin belirlenmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Vehbi Bey ise, “teşri salahiyeti ve icra kuvveti Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder” dendiikten sonra meclisin altı ay yokluğunu anlamsız bulmaktaydı. Buna

⁴⁴⁵ Faik Ahmet (15 Kanun-u Sani 1340), “İki Meclis”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1104.

⁴⁴⁶ Faik Ahmet (23 Mart 1340), “Bugünkü Müzakere”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1148. Yunanistan'da yoktu, son yıllarda kuruldu. Bağımsızlığına kavuşan Lehistan'da da kurulmuştu. Yalnız bir ülkede Bulgaristan'da mevcut değildi. Tepeyran, a.g.e., s. 294. Esasında 1924 Anayasası'nda Fransa kanunlarından alınmış bir çok hüküm vardı. Celal Nuri (İleri) Bey, yaklaşılmanın cumhuriyet şeklinin Amerika olduğunu nitekim burada kanun koyma ve icra kuvvetinin ayrı ayrı seçildiğini ve birbirlerini neredeyse tanımadığını ve bu yüzden bu usullerin kabul edilmemesiyle Amerikan sisteminden uzaklaşıldığını belirtmektedir. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 34.

⁴⁴⁷ Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, s. 44. “Türkiye reis-i cumhuru Büyük Millet Meclisi Heyet-i Umumiyesi tarafından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazife-i riyaset yeni reis-i cumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir”. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 253.

göre kuvvetler ayrılığı esası tamamıyla kabul edilmedikçe ne bu değişikliğe ve ne de meclisin müddetinin dört seneye çıkarılmasına cevaz verilemezdi. Faik Ahmet'e göre meclisin müddeti dört seneye çıkarılmak istenildiği takdirde tamamen kuvvetler ayrılığı (tefrik-i kuva) esasına dayanan bir cumhuriyet şekli kabul edilmek ve hiçbir icada kalkışmayarak en iyisi Fransa Teşkilat-ı Esasiyesi'ni model almak gerekirdi. O zaman bu yapılmak istenenler rahatlıkla kabul edilebilirdi. Faik Ahmet, Türkiye'de tek meclis olduğundan ve cumhurbaşkanı da bu meclis tarafından seçildiğinden müddetler arası farkın olmasının doğru bir şey olmadığı kanaatini taşıyordu. Böyle bir olmaması durumunda gelecek yeni meclise karşı cumhurbaşkanının durumu çok garip olacaktı. Çünkü meclis bir takım yetkilerini ona devretmişti. Diğer taraftan cumhurbaşkanı aynı zamanda fırka başkanıydı. Yenilenecek mecliste cumhurbaşkanının partisinin mağlup olması durumunda cumhurbaşkanı, meclisle muhalif durumuna düşecekti. Faik Ahmet neticede bütün meselenin kuvvetler ayrılığı esasına dayanan zamana uygun bir cumhuriyet şeklinin kabulünde olduğunu düşünmekteydi.⁴⁴⁸

Fırka müzakerelerinde meclisin müddeti dört sene olarak kabul edilmişti. Faik Ahmet bunu yakışksız bulmuştu. Faik Ahmet'e göre meclis, elindeki gücü istediği gibi kullanmada ileri gitmeğe başlamıştı. Bunun neticesi meclis tahakkümüydü.⁴⁴⁹ Meclisin çalışma süresi de meclisin müddeti tespitine benzer bir anlayışla kararlaştırılmıştı. Kanun-i Esasisi'nin 43. maddesi, meclisin her sene kasım başında davetsiz toplanacağı ve mayıs başında kapanacağını söylemekteydi. Tatil dönemi de böylece altı ay olmaktadır. Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da tatil döneminin altı aydan fazla devam edemeyeceğini kararlaştırmıştı. Faik Ahmet'e göre bu durumu eleştirmek faydasızdı ancak yapılacak şey tatil döneminin mümkün olduğu kadar kısa olmasını teamül haline getirmektir. Esasen parlamento tatilinin kuvvetler birliği (tevhid-i kuva) esasında yeri yoktu. Tatil ancak kuvvetler ayrılığının geçerli olduğu yerlerde mevzubahis olabilirdi. Nitekim kuvvetler birliğinde hükümet ve icra kuvveti meclisteydi ve mecliste süreklilik zaruridir. Meclisin tatil faaliyeti kabul edilecek olursa süreklilik, lafta kalacak ve gerçekte kuvvetler ayrılığına

⁴⁴⁸ Faik Ahmet (8 Şubat 1340), "Müddet Meselesi", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1119; Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 127, 130. Mecliste Refik Bey İngiltere ve Fransa'dan verdiği örneklerle kuvvetler birliğinin tecrübe edildiğini ve bundan dönüldüğünü, dolayısıyla mutlaka kuvvetler ayrılığına gidilmesi gerektiğini belirtmişti. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 265. Komisyon başkanı Yunus Nadi Bey, meclisin görev süresi ile cumhurbaşkanının görev süresi aynı tutulduğu ve fakat meclisin vaktinden önce yenilenmesi durumunda cumhurbaşkanının görev süresinin ne olacağı meselesini ortaya atmış, eski maddenin, "vazife-i riyaset, yeni reis-i cumhurun intihabına kadar devam eder" hükmünde karar kılınmıştı. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 252.

⁴⁴⁹ Faik Ahmet (23 Mart 1340), "Bugünkü Müzakere", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1148.

gidilmiş olacaktı. Yeni Teşkilat-ı Esasiye böyle birçok zıt hüküm ve nazariyeleri barındırıyordu. Bununla beraber kuvvetler ayrılığının geçerli olduğu yerlerde devamlı toplantılara doğru gidilmekteydi. Hükümetler uzun süre kontrolsüz bırakılmıyorlardı. İngiltere’de parlamento neredeyse her zaman toplantı halindeydi. Senelik 3600 lira tahsisat alan mebusların senede altı ay tatil etmeleri, hizmetleriyle ücretleri arasında fahiş derecede bir oransızlık da meydana getirmekteydi.⁴⁵⁰ Şükrü (Kaya) Bey ise kuvvetler ayrılığı veya kuvvetler birliği nazariyelerinin tartışılmasının gereksiz olduğunu ve tek bir kuvvetin, milletin kuvvetin ve hâkimiyetinin geçerliliğine vurgu yapmıştı.⁴⁵¹

İcra kuvveti mecliste ve Heyet-i Vekile’nin yetkisi sınırlı olduğuna göre meclis açık olmadığı zamanlar kabine, yetkisinin üzerinde durumlarla karşılaşabilirdi. Bazıları bunun çaresini hükümete gerektiğinde geçici kanun çıkarma hakkının verilmesinde görüyordu. Faik Ahmet’e göre bu pek “mürteciâne” hareketin münakaşası bile inkılâbın ruhunu incitmekteydi. Meşrutiyet tarihi, geçici kanun çıkarma yetkisinin hükümetler elinde uğradığı suiistimalleri örnekleriyle göstermekteydi. Anayasa, kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler birliği esaslarının uzlaştırılmaya çalışılması suretiyle meydana getirilmeye çalışıldığı için anayasanın sakat, herkesi çare düşünmeğe iten noktaları çoktu.⁴⁵²

2.4.7 Kanun-i Esasi Projesinin Meclise Sevki ve Milletın Tasdiki Meselesi

Hazırlanmış olan Teşkilat-ı Esasiye Projesi kuvvetler ayrılığı esasına göre meydana getirilmişti. Buna göre; “hâkimiyetin icrai ve teşrii bütün salâhiyetin mecliste temerküzü esasından” tamamıyla dönülerek TBMM sıradan bir parlamento haline gelmişti. Eski Teşkilat-ı Esasiye, TBMM’ye sınırsız bir kuvvet ve yetki vermektedir. Meclisten başka bir kuvvet tanımıyordu. Şimdi ise meclisin eski yetki ve hâkimiyeti “lâfzî ve nazari” bir hale getirilmek suretiyle fazlasıyla değişikliğe uğratılmıştı. İcra kuvveti cumhurbaşkanına verilmiş, kanunlara karşı ret hakkı ve meclisi feshedebilme yetkisi kabul edilmişti. Faik Ahmet Bey, meclis bunu ister aynen ister değiştirerek kabul etsin, mevcut meclis, bir

⁴⁵⁰ Faik Ahmet (10 Nisan 1340), “Meclisin Tatili”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1164. Devrenin bu kadar uzun olarak kabul edilmesinde hükümetin faaliyetine engel teşkil edecek şartların iş görmeğe müsait bir şekilde girmesi arzu ve temayülü etkili olmuştu. Meclis devamlı toplantı halinde oldukça hükümetin lüzumlu lüzumsuz soru ve istizahlarla faaliyetine engel olunmaması düşünölmekteydi. Faik Ahmet, “Tatilin Sonunda”, **İstikbal Gazetesi** (5 Teşrin-i Evvel 1340), sayı: 1300.

⁴⁵¹ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 86-87.

⁴⁵² Faik Ahmet (21 Nisan 1340), “Salıya Tatil”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1172.

kurucu meclis olarak seçilmemiş olduğundan bir ihtilal meclisi olan selefinin meydana getirdiği tesirleri ancak milletin onayına sunarak bir başka şekle sokabilirdi.⁴⁵³

2.4.8 Seçimin Yenilenmesi Maddesi

Teşkilat-ı Esasiye Layihası'nın 25. Maddesinde; “meclis kendiliğinden intihabatın tecdidine karar verebileceği gibi reis-i cumhur da hükümetin mütalaasını aldıktan sonra esbab-ı mucibesini meclise ve millete bildirmek şartıyla buna karar verebilir” deniliyordu. Yenigün gazetesi başyazarı Yunus Nadi'ye göre, maddenin asıl söylemek istediği, hâkimiyetin esasen millette olduğuna dayanarak gerektiğinde millete dönmek zaruretiydi. Buna göre bu hakka itiraz edilmemeliydi. Çünkü bu hak, hiç kimsenin itiraz edemeyeceği şekilde öncelikle kendisinde tecelli eden bir haktı. Yapılan oylamada maddenin reddiyle millet yok hükmünde sayılmıştı. Yunus Nadi, bu hareketi, meclisleri hiçe sayan hakanların hareketinden daha fena sayıyordu. Milletvekilleri ise bu maddenin çıkar çıkmaz meclisin hemen feshedileceğini düşünmüştü. Nadi bunun aciz ve bayağı bir propaganda olduğunu düşünüyordu. Bu durumu, “hükümet ihtirasına” yoruyordu.⁴⁵⁴ Erzurum mebusu Raif Efendi, meclisin kendi kendine seçimin yenilenmesine karar vermesi taraftarıydı. Ayrıca kararın meclisin yarından bir fazla yerine mutlak çoğunlukla alınmasını teklif etmişti.⁴⁵⁵ Ragıp Bey, cumhurbaşkanının mecliste memleketin menfaatlerine aykırı bir durum gördüğü takdirde meclisin üçte birinin desteği ile seçimin yenilenmesine karar verebileceğini savunmuştu.⁴⁵⁶ Recep (Peker) Bey ise tüm bunların bir tartışmadan ibaret olduğunu ve ortada verilmiş bir hak veya yetki olmadığını vurgulamaktaydı. Seçim yenileme yetkisinin dünyanın bütün ilmi mahfillerinde ve siyasetinde tartışıldığını ve haliyle TBMM'de de münakaşa edildiğini, dolayısıyla bunun normal olduğunu, gerekirse yine tartışılacağını söylemekteydi. Peker'in kanaatince madde kabul edilseydi hâkimiyet-i milliyeye daha iyi tecelli ederdi.⁴⁵⁷

⁴⁵³ “Bir devletin teşkilat-ı esasiyesinde sebat ve istikrar temini o teşkilatın milletçe tasdik edilmiş olmasına bağlı bir keyfiyettir. Kanun-i esasi, bir devletin esas binası demektir. Bunu hâkimiyetin asli sahibinin yani milletin tasdiki icap eder. Nitekim dünyada da bu böyledir. Fransa'da konvansiyon zamanında böyle olmuştur. Amerika'da kanun-i esasi tadilatı referanduma tabidir. İsviçre'de âdi kanunlarda bile referandum caridir. Keza İngiltere'de millete sorulmadan hiçbir şey yapılamaz. Böyle yapılırsa bu sayede teşkilat-ı esasiyede istikrar ve salâbet ve milletin hâkimiyetinin de kabul edildiği gösterilmiş olur”. Faik Ahmet (21 Şubat 1340), “Kanun-i Esasi ve Tasdik-i Âmme”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1123.

⁴⁵⁴ Yunus Nadi (24 Mart 1924), “Hakimiyet-i Milliyeye İlk Darbe”, **Anadolu'da Yenigün Gazetesi**, aktaran Demirel ve Konur, a.g.e., s. 534-539.

⁴⁵⁵ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 223.

⁴⁵⁶ Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 190.

⁴⁵⁷ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 600.

Faik Ahmet'e göre Kanun-i Esasi Encümeni başkanı Yunus Nadi Bey, yalnız kendi düşüncelerinin doğruluğuna kani olarak başkalarının başka türlü düşünmeğe hakları olduğunu kabul etmemekle birlikte mecliste hür düşünceyi kabul edemiyordu.⁴⁵⁸ Faik Ahmet, hükümetin eline her istediği zaman meclisi feshedebilme yetkisi vermenin memlekette icra kuvvetinin diktatörlüğüne yol açacağı endişesini taşıyordu. Böylece maksat, meclisin mutlak itaatini sağlamak olarak ortaya çıkmaktaydı. Diğer taraftan Faik Ahmet meclisin sakin ve suskun bir şekilde hareket ettiğini ve fırka idarecilerinin emirleri altında hareket edildiğini de belirtmekteydi. Ancak bu durumun devamının bir garantisi yoktu.⁴⁵⁹ Adana Mebusu İsmail Safa Bey, Yunus Nadi'nin makalesini ağır bulmuştu. Makale münasebetiyle fırka üyeleri arasında yanlış anlaşılmalara ortaya çıktı. Özellikle başta Gazi Paşa olduğu halde bir an önce bu samimiyetsiz duruma bir son verilmesi, kardeşçe çalışılmasının sağlanması hususu masaya yatırıldı. Safa Bey, inkılâp kararlarının ertesinde kardeşliğin eskisi kadar kuvvetle hissedilemeyeşinin dava için bir zaaf olduğu, bundan herkesin yüreklerinin titrediği, bir takım infial ve dedikodularla fırkanın zayıflamış olmasının herkes için endişe verici bir durum oluşturduğu uyarısında bulunmuştu.⁴⁶⁰

Bu arada yeni anayasanın bütün maddelerinin kabul edilip mecliste oylanacağı zaman, bir tehlikenin ortaya çıkma ihtimali vardı. Kimi maddelerin geçmesinden hoşlanmayanlar, üçte iki çoğunluğu sağlatmayarak anayasanın kabulünü engellemek ve böylece seçimin yenilenmesini sağlamak fikrini ortaya atmıştı. Bu da o günkü şartlarına göre 73 milletvekili ile sağlanabilecekti. Ancak Faik Ahmet'in kanaatince mesele burada değildi. Mesele, meclisin "evet efendimciliğine" halel geldiği için böyle bir tasarı düşünülmesindeydi. Nitekim ona göre yapılacak olan tahammülsüz ruhların değiştirilmesiydi.⁴⁶¹

Sonuç olarak 20 Nisan 1924'te Kanun-i Esasi'nin 50 maddesi müzakere edilip kabul edilmiş ancak bir o kadar daha madde müzakere edilmeden sadece okunarak kabul edilmişti. Faik Ahmet'e göre adeta geçici bir şey yapılırsa gibi; "elde bir kanun bulunsun da

⁴⁵⁸ Faik Ahmet (28 Mart 1340), "Hakikate Temas", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1153.

⁴⁵⁹ Faik Ahmet (28 Mart 1340), "Hakikate Temas", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1153.

⁴⁶⁰ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 502-503.

⁴⁶¹ Faik Ahmet (13 Nisan 1340), "Sondaki Müşkûlat", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1166. Tartışmalar, "aded-i mürettibin sülûsan-ı ârâsı ile mi karara iktiran edecek, yoksa meclisteki nisab-ı ekseriyetin sülûsan-ı ekseriyetiyle mi karara iktiran edecek, yoksa diğer kavanin gibi ekseriyet-i mevcudenin ekseriyet-i mutlakası ile mi olacaktır" çerçevesindeydi. Gözübüyük ve Sezgin, a.g.e., s. 99.

nasıl olursa olsun hesabıyla” hareket edilir gibiydi. Daha kanun çıkmadan kabul edilmiş bazı maddelerin değiştirileceğinden söz edilmekteydi.⁴⁶²

Cumhuriyetin ilanından sonra eski ve kısa olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile devlet idare edilemezdi. Bunun için çalışmalara başlanmış ve kısa bir zaman zarfında yeni bir anayasa kabul edilmişti. Aslına bakılırsa devrimin hızı 1924 Anayasası ile kesilmiş, bürokrasi devrimin dinamizmini yenmişti. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa bundan sonraki devrimci hamlelerini anayasayı değiştirerek yapabiliyordu.⁴⁶³ Nitekim 1924’te birçok radikal reformlar henüz gerçekleştirilmemişti. 1924 Anayasası demokratik bir anayasa olduğu halde, devlet başkanının parti başkanlığından ayrılması fikri bir mecburiyet olarak düşünülmemişti. Bu da reformların gerçekleştirilmesinde önemli bir unsur olmuştu.⁴⁶⁴ Öyle ki 1924 Anayasa’sında ne hürriyetleri koruyacak ne de kanunların anayasaya uygunluğunu sağlayacak tedbirler alınmıştı. Böylece 1924 Anayasası yasama tahakkümüne ve otoriter rejime imkân verebilecek bir mekanizma olup çıkmıştı.⁴⁶⁵

Faik Ahmet Bey’in 1924 Anayasası’nın kabulü sürecinde getirdiği eleştiriler, öne sürdüğü teklifler onun güçlü bir hukukçu olduğunu, Tanzimat’tan buyana anayasal düzene geçme sürecine ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Fakat bir yandan da yeni bir rejimin temelleri atılmakta, eskiden kopuşun yaşandığı top yekün radikal bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Bunun önderliğini de Mustafa Kemal üstlenmişti. Onun liderliği ve nüfuzu tartışılmazdı. Bunu herkes iyi biliyordu. Diğer taraftan etrafındakilerden bir kısım onun otoriterliğini iyice ön plana çıkarmak istemişti. Bu teşebbüsler radikal sol cemahtan muhafazakâr sağa kadar her taraftan frenlenmeye gayret edilmişti. Trabzon’dan Faik Ahmet Bey de bu hususta sesini olabildiğince yükseltmeye çalışmıştı. Onun için önemli olan nasıl daha demokratik bir düzen inşa edilebilir bunun gayreti içersinde olmaktı. Bu sebeple “hâkimiyet-i milliye” prensibini ön planda tutmuştu. Yapılan her işin buna göre

⁴⁶² Faik Ahmet (21 Nisan 1340), “Salıya Tatil”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1172. “Öyle bir kanun ki ne kuvvetler birliğine tamamen uyuyor, ne de kuvvetler ayrılığını tamamıyla kabul ediyordu. Neticede mebuslar bu zaafı hissettikleri ve mükemmel bir kanun-i esasi vücuda getirememekte olduklarını anladıkları, fazla yorgunluğun verdiği istirahat ve tatil ihtiyacı, geri kalan 50 maddeyi okuyup geçmede aceleye sebep olmuştu”.

⁴⁶³ Aydemir, **İkinci Adam**, II, s. 53-55; Aydemir, **Tek Adam**, III, s. 173-174. 1921 Anayasası hakkında Faik Ahmet Bey’in görüşleri için bkz. Faik Ahmet (28 Kanun-u Sani 1337), “Yeni Teşkilat Kanunu”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 211.

⁴⁶⁴ İnönü, a.g.e., s. 457.

⁴⁶⁵ Esen, a.g.m., s. 42; 1924 Anayasası’nın metni için bkz. Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, s. 127-151.

uygunluğu esastı. Hürriyetler bu prensibin etrafında ancak gerçek anlamda gerçekleştirilebilirdi.

Faik Ahmet, inkılâplarda alınan mesafeyi ve yönetimlerin en ileri derecesi olan cumhuriyetin ilanını millet adına ileriye doğru atılmış bir adım olarak görse de bunun bir emr-i vaki ile gerçekleştirilmesinden son derece rahatsızlık duymuştu. Bu uygulama fert ve zümre tahakkümlerine örnek teşkil etmişti. Ona göre bu, ileriye doğru olumsuz teamüllerin yerleşmesine neden olacaktı. Yapılan inkılâpların hangisi olursa olsun halka danışılmadan gerçekleştirilmemesi kanaatindeydi. Batı yönetimlerine ve demokrasilerine hâkim olan Faik Ahmet, sıradan bir cumhuriyet ilan edileceğine, tecrübe edilmiş bir cumhuriyet modellerinin tercih edilmesi kanaatinde olmuştu. Bu noktada Fransa cumhuriyet modelini Türkiye için en uygun bir model olarak benimsemişti. Nitekim meşrutiyet devirlerinden beri zaten şekiller değişmişti. Faik Ahmet, inkılâplar yolunda bunca adım atılmışken biraz da değişim ruhlarına nüfuz etmesi gerektiği kanaatinde olmuştu

2.5 Atatürk'ün 1924 Trabzon Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa, âdeti olduğu üzere her önemli süreçte halkla temas ve halkın nabzını yoklamak maksadıyla 1924 sonbaharında Karadeniz gezisine çıkmıştı. Fırtınalı bir döneme rastlayan bu yolculukta Gazi Paşa'nın, İstanbul'a uğramadan Karadeniz'e geçmesi İstanbul basınında ayrı bir eleştiri konusu olmuştu. Bu durum Gazi'nin muhalefete duyduğu içerlemenin bir göstergesi sayılmıştı. Paşa Trabzon'da gelecekte yapılacak yeniliklerin de haberini verecek, Trabzon'un bayındırlığa, medeniliğe ve terakkiye kavuşacağını müjdeleyecekti. Nitekim Trabzon Türk camiasında cumhuriyetin zengin, sağlam ve hassas güven kaynaklarından bir vilayetti.⁴⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'a gelmek üzere olduğu haberi 13 Eylül'de ulaşmıştı. Bu sevinçli haber Trabzon'a yayılmış, yediden yetmişe herkes sabırsızlıkla ve heyecanla sokaklara dökülmüştü. İstikbal Gazetesi de Gazi'nin gelişini anlık olarak takip ediyor ve gelişmeleri okuyucularına duyuruyordu.⁴⁶⁷ Gazi Paşa'yı, kalacağı süre içerisinde

⁴⁶⁶ Tarakçıoğlu, a.g.e.,76; Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 118; Ahmet Can Bali ve Rasim Şimşek, **Atatürk'ün Trabzon Konuşmaları**, Trabzon: KTÜ Basımevi, 1990, s. 9; **İstikbal Gazetesi** (17 Eylül 1340), sayı: 1285; **Yeniyol Gazetesi** (10 Kasım 1941); Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 65; Yavuz, a.g.m., s. 327.

⁴⁶⁷ Veysel Usta, **Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar Belgeler Demeçler**, Trabzon: Serander Yayınları, 2011, s. 33-34.

en güzel şekilde ağırlamak için valinin başkanlığında belediyede bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet belediyede uzun bir çalışma yapmıştı. Burada karşılama programının ayrıntıları tespit edildi. Trabzon'un her tarafı zafer takları ve bayraklarla süslendi.⁴⁶⁸ Gazi Paşa, iskeleden meydana Trabzonluların, “yaşa büyük Türk kurtarıcısı” sedalarıyla çıkmış, ilk olarak belediyeyi ziyaret etmiş, burada belediye heyeti, Halk Fırkası yönetim kurulu üyeleri, ticaret kulübü başkanı ve daire müdürleri Gazi'ye hoş geldin dileklerini sunmuşlardı. Gazi buradan Halk Fırkası'na ardından hükümet binasına geçmiş ve incelemelerde bulunmuştu. Belediye tarafından onuruna verilen ziyafette belediye başkanı Gazazade Hüseyin Efendi yaptığı konuşmada;

Trabzon halkı yıllardan beri büyük bir sevgiyle bağlı buldukları bu yüce kişiliğe kavuşmuş olmalarından dolayı tarifsiz bir mutluluk içindedir. Kurtuluş günlerinin bizzat canlı tanığı kendiniz oldunuz. Ancak bu coşku kalplerdeki sevgi, saygı ve bağlılığın belki de yüz binde biridir. Sözlerime Türklerin çok bilinen bir duasıyla son vereceğim. Allah büyük gazimizi başımızdan eksik etmesin. Âmin”, diyerek Trabzon halkının duygularını dile getirmişti.⁴⁶⁹

Buna karşı Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de; “Trabzon ve Trabzonluları temsil eden zatiâlileriyle bir sofrada bulunduğumdan pek büyük bir memnunluk duyuyorum. Özellikle bugün yaptıkları karşılamadan, gösterdikleri ciddi samimiyet ve muhabbetten dolayı sunmayı görev saydığım yürekten teşekkürlerimi size söyleyerek göstermek fırsatını bulduğumdan çok mutluyum. Efendiler, hemen bütün Trabzon halkını yekpare bir samimiyet kitlesi halinde gördüm. Kadınlarının, çocuklarının, ihtiyarlarının gözlerinde yaş gördüm. Bu ne duygululuk, bu ne şefkat, bu ne asalettir”, mukabelesinde bulunmuştu.⁴⁷⁰

Gazi, o güne kadar yaşadığı hiçbir şeyin kendisini Trabzon gibi kıymetli bir memleket ve onun halkından gördüğü ilgi kadar etkilememiş olduğunu belirtmişti. Gazi Paşa, Trabzon ve Trabzonluları ziyaretin, yıllardan beri içinde beslediği derin bir arzu ve özlem olduğunu dile getirmiş, ancak o güne kadar kendisini bu mutluluktan yoksun bırakan koşulların da neler olduğunu hatırlatmıştı. Buna göre şimdi ise kendisini sevenleri görmesine engel olan koşullar ortadan kalkmıştı.⁴⁷¹ Gazi Paşa daha sonra yine belediyede Trabzon'un kurtuluş savaşı gazileriyle bir söyleşi yapmış, onların durumlarını sormuş, gazilerden Hüsnü Çavuş iyi olduklarını, bir sıkıntılarının olmadığını ifade etmişti. Belediye başkanı ise Paşanın kulağına onların gerçek durumlarını söylemekten geri durmamıştı. Mustafa Kemal Paşa daha sonra vilayeti ziyaret ederek burada adalet bakanlığına bağlı kuruluşların yöneticilerini kabul ederek onların çalışmaları hakkında bilgi almış, ziraat

⁴⁶⁸ Usta, a.g.e., s. 34-35.

⁴⁶⁹ Usta, a.g.e., s. 36-38.

⁴⁷⁰ Mahmut Goloğlu, “Atatürk ve Trabzon”, **Trabzon Kültür Sanat Yılığ** (1987), İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1987, s. 425; Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 71.

⁴⁷¹ Veysel Usta, **Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, s. 20-22.

müdürü Faik Bey'in hazırladığı Trabzon ziraat haritası üzerinde aldığı bilgilerden mutluluk duymuş ve milli eğitim müdürü Şemsettin Bey'den de Trabzon'un eğitim öğretim durumu hakkında izahat almıştı.⁴⁷² Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretlerden sonra Trabzon Lisesi'ni, Kavak Meydan'daki ipek fabrikasını, memleket hastanesini, ticaret okulunu ve öğretmen okulunu ziyaret etmiş, belediye meydanında denize bir cadde açılmasını buyurmuştu. Buradan Halk Fırkası'na geçen Gazi Paşa, fırka yönetim kurulu üyeleri dışında birkaç seçkin davetlinin katıldığı yemekte bir konuşma yapmıştı.⁴⁷³ Konuşmasının bir bölümünde Gazi Paşa;

Arkadaşlar, bu münasebetle bir reis-i cumhurun fırka reisliği ile cihet-i alakasını ikide bir tekrar edenler ve bütün cihan bilsin ki benim için bir taraflılık vardır; cumhuriyet taraftarlığı, fikri ve içtimai inkılâp taraftarlığı. Halk Fırkası'nın mefkûresi, esas umdesi olan bu noktada yeni Türkiye camiasının bir ferdini hariç tasavvur etmek istemiyorum. Onun için riyaset-i cumhurda bulunduğum halde fırkamızın riyaset-i umumiyesini fahr ile muhafaza ediyorum. Bu suretle yeni Türk devletinin, genç Türk cumhuriyetinin takviye ve tarsinine hizmet etmekte olduğum kanaatindeyim, demişti.⁴⁷⁴

Gazi Paşa, Halk Fırkası'ndaki konuşması sırasında Erzurum valisi tarafından Erzurum'da deprem olduğuna ilişkin bir telgraf almış ve hemen Erzurum'dan bilgi istemişti ve Erzurum vilayet ve belediyesine çektiği telgrafta; "Erzurum Vilayeti'nin muhtelif mahallerinde zelzele vuku bulduğu, kemali teessürle haber alındı. Malumat itasını ve zarar derecesinin işaretini" rica etmişti. (16 Eylül 1340).⁴⁷⁵ Sonrasında Trabzon gezisini kısa keserek Erzurum'a hareket etmişti.⁴⁷⁶

Gazi'nin ziyareti halkı mütehasıs etmiş, Milli Mücadele'nin coştığı günlerin verdiği hararetle halk Gazi'yi ağırbaşlı bir samimiyetle karşılamıştı. Trabzon, bu ziyareti özel alakadarlık telakki etmiş, acı günlerin tesirleri Paşa'nın kalbinde bir Trabzon, Trabzon'un kalbinde de bir Mustafa Kemal muhabbeti oluşturmuştu. Halkın gösterdiği bu samimi karşılama, o acı günler arkadaşlığının hatırlanmasının bir tezahürüydü. Mudanya'dan kalkıp İstanbul'a geçip Karadeniz'de ilk olarak Trabzon'u ziyarete gelen Gazi Paşa'nın eski ve derin samimiyeti kalplerde canlı olarak yaşanmıştı.⁴⁷⁷

Paşa'nın muhaliflerinden eski Müdafaa-i Hukuk reisi Hacı Ahmet Efendi bile yakasında Halk Fırkası rozetiyle Gazi'yi karşılamaya gelenler arasında yer almıştı. Diğer

⁴⁷² Usta, a.g.e., s. 24-25.

⁴⁷³ Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretlerindeki ayrıntı için bkz. Usta, **Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, s. 24-32.

⁴⁷⁴ Bali ve Şimşek, a.g.e., s. 10.

⁴⁷⁵ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Gazi'nin Kuzeydoğu Gezileri (Eylül-Ekim 1924)", **50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1974, s. 139.

⁴⁷⁶ Usta, **Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, s. 38.

⁴⁷⁷ **İstikbal Gazetesi** (16 Eylül 1340), sayı: 1284.

tarafından burada Atatürk'e suikast ile alakalı olabilecek bir oluşumdan bahsetmek gerekir. Müdafaa-i Hukuk meselesinin halledilmesinden sonra Ankara Trabzon'a tamamen hâkim olmuştu. Bu sırada vali eski ittihatçı Şükrü Beydi. Şükrü Bey ittihatçı görüşleri yeniden canlandırmak ve Mustafa Kemal aleyhtarlığını yeniden aktif hale getirmek için bir takım faaliyetlere girişmişti. Zaman zaman Ziya Hurşit, Hafız Mehmet ve Ali Şükrü Bey ile birlikte bazı toplantılar yapmıştı. Halk Fırkası bunun üzerine müteyakkız olmuştu. Şükrü Bey Halk Fırkası reisi Arif (Sayıl) Bey'i yanında tutmak için onunla teması eksik etmiyordu. Bu durumdan şüphelenen Arif Bey, bizzat Ankara'ya giderek Genel Sekreter Saffet (Arıkan) Bey ile görüştü. Fakat Saffet Bey, ittihatçılığın halen Trabzon'da hüküm sürebilme ihtimalinin biraz enteresan olduğu söylemişti. Ancak ittihatçılığı ile tanınmış Şükrü Bey'in Trabzon'a vali olarak tayini araştırıldığında altından Hafız Mehmet Bey'in çıktığı görülecekti. Bunun yanında bir takım olumsuz addedilecek faaliyetlere karşı elde kanıt olmadığından bir şey yapılmamıştı. Ancak burada bazı tertiplerin olduğu İzmir suikastı ile ortaya çıkacaktır.⁴⁷⁸

Trabzon gezisinin ana konularından birini de Mustafa Kemal Paşa'nın cumhurbaşkanlığı ile fırka başkanlığını üstlenmesi meselesi oluşturmaktaydı. Bunun yanında Halk Fırkası cumhuriyeti kuran, memleketi kurtaran kutsal bir dernek olarak görülüyordu. Cumhuriyet taraftarlığı içerisinde ülkede tek bir ferdin dışarıda bırakılmaması ülküsü benimsenmiş, Halk Fırkası'nın önderliğinde Türkiye, medeni âleme sokulmuş ve fırka orada yükselmeyi taahhüt etmişti.⁴⁷⁹ Times Gazetesi İstanbul muhabirinin Ankara'da birçok mebusla kurduğu temaslarından, cumhurbaşkanının fırka başkanlığından istifalarının hoş karşılanacağı anlaşılmaktaydı.⁴⁸⁰ İngiliz büyükelçi Lindsay de Gazi Paşa'nın yaklaşımını, milliyetçi bir kimse olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası'nın sadık bir bendesi olarak çalışıp milletin ilerlemesini sağlayacağı ve böylece hiçbir muhalefetle karşılaşmayacağı şeklinde değerlendirmişti.⁴⁸¹ Faik Ahmet'e göre Halk Fırkası başkanlığını muhafaza ederek Paşa, kendini bütün fırkaların ve bütün milletin muhabbetiyle sarılmış olarak memleketin cumhurbaşkanı mevkiinden uzaklaştırıyordu.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 101, 121-122.

⁴⁷⁹ Goloğlu, "Atatürk ve Trabzon", s. 425, 427-428; Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 65-66; Bali ve Şimşek, a.g.e., s. 10; **İstikbal Gazetesi** (18 Eylül 1340), sayı: 1286; Yalman, a.g.e., II, s. 953-954.

⁴⁸⁰ **İstikbal Gazetesi** (10 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1354.

⁴⁸¹ Yavuz, a.g.m., s. 327.

⁴⁸² Faik Ahmet (14 Kanun-u Evvel 1340), "Gazi'nin Beyanatı", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1357.

Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da genel bir mahalde halka karşı söz söylememişti. Yaptığı iki nutuktan biri belediye tarafından verilen ziyafette diğeri de daha özel olarak firkadaydı. Faik Ahmet Bey'e göre Gazi'nin cumhuriyet ve inkılâp taraftarlığında rehberlik görevini üstlenmesiyle ve Halk Fırkası başkanlığını muhafaza etmesi arasında sıkı bir bağ görmesine sadece hürmet edilebilirdi. Cumhuriyet taraftarlığı hiçbir zaman bir fırkanın tekeline emanet edilemezdi. Bir memlekette yalnız bir fırkanın olması doğal değildi. Herkesin her şeyde aynı surette düşünmesi imkânsızdı. Devlet başkanının mevkii, firkaların üzerinde nazımlık ve hakemlikti. Firkalar arasındaki çekişmelerde memleketin hayati menfaatlerini tehdit edecek durumlar oluşabilirdi. O zaman ancak devreye devlet başkanı girebilirdi. Dünyanın her tarafında, Amerika istisna olmak üzere devlet başkanının tarafsızlığı esası kabul edilmişti. Faik Ahmet Bey, Gazi Paşa'nın bu esası cazip bulmamasını eleştirmişti.⁴⁸³ Bu yaklaşımını Fransa'dan verdiği bir örnekle desteklemişti. Buna göre Fransa cumhurbaşkanı Milran, Poincare grubu lehine bir konuşma yapmış ve böylece konumuna ve tarafsızlığına gölge düşürmüştü. Böylece Milran, milletin başı olma sıfatından uzaklaşmış, cumhuriyet ruhunu yaralamıştı.⁴⁸⁴ Diğer taraftan Kahkaha Gazetesi sahibi Esat Ömer Bey, yayınladığı haber ve karikatürde Mustafa Kemal Paşa hakkında tahkir edici bir üslup kullanmıştı. Biraz aşağıda görüleceği üzere Gazi Paşa da gazete ve sahibi hakkında gereken takibatın yapılmasını istemişti.⁴⁸⁵

Cumhurbaşkanının, milletin yüksek menfaatlerini düşünmesi ve herkesi partisinin tabii üyesi sayması, prensipte aykırı sayılamaz bir durumdu. Fakat bu tarzda bir topluluğa parti namını vermek doğru değildi. Bir tek parti, kelimenin gerçek manasıyla parti değildi üstelik diktatörlüğe giden bir yoldu. Tarafsızlık ve bir taraflılık konusu, ancak memlekette bir tek topluluk bulunduğu zaman anlam taşıyabilirdi. Memleketi idare sorumluluğunu taşıyan Halk Fırkası'ydı ve ana hedefi de memleket ve milletin gerçek selamet ve saadetini

⁴⁸³ Faik Ahmet (21 Eylül 1340), "Riyaset-i Cumhur ve Fırka Reisiği", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1288. Yalman da devlet başkanının parti dedikodularının dışında ve üstünde kalması gerektiği kanaatindeydi. Gazi Paşa ise maksatlarının gazetecilik etmek olmadığından, etraflı bir milli programın tatbiki için parti disiplinine ihtiyaç olduğundan bahsetmişti. Ancak bu yönde bir partililik gelişmemişti. Yalman, Paşanın başında bulunduğu bir partinin ister istemez gitgide totaliter bir parti olacağından, gerçek demokrasiyi ihmal edeceğinden endişe etmekteydi. Yalman, a.g.e., II, s. 886. Halk Fırkası kurulmadan önce Ali Fuat Paşa ve milli harekâta önemli vazife ve mesuliyetler almış olan arkadaşları Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi bir fırka teşkil etmesine taraftar değildi. Bilakis Gazi'nin memleketin kuruluşundan ve iç inkılâplardan sonra teşekkül edecek siyasi firkaların üstünde tarafsız kalmasını, memleketin birliğini ve siyasi firkaların inkılap hareketlerinde birleşmesini sağlamak gibi önemli ve vatani görevleri üzerine almasını istemişti. Siyasi firkaların sert münakaşa ve kavgalarına karışmamasını daha uygun görmüşlerdi. Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 373.

⁴⁸⁴ Faik Ahmet(15 Haziran 1340), "Bir Temaşa Bir Ders", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1210.

⁴⁸⁵ Usta, **Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, s. 37.

sağlamaya çalışmaktı. Ancak yolun başında bulunuluyordu. Henüz yeterli düzeyde mesafe alınmamıştı. Bundan önce ayrılma fikri sıradan partililikti ki millet ve memleketin huzur ve emniyet şartları henüz böyle bir parçalanmaya müsait değildi. Bu kanaatlerde olan Gazi Paşa, çok partili hayata memleketin hazır olmadığını açıkça ortaya koymaktaydı. Halk Fırkası'nın tek parti olarak inkılâp programını yürütmesinin doğru olacağına, açılan çığır millet tarafından benimsendikten sonra yeni bir aşamaya geçilebileceğine kaniiydi. Diğer taraftan Milli Mücadele'nin sonundan beri çok partili hayat yerine bir çalışma ve ıslahat programının gerçekleşmesine kadar devam edecek bir milli blok fikri hararetle savunuluyordu. Burada tezat teşkil eden durum ise parti sözünün telaffuz edilmesindeydi. Partinin dile getirilmediği durumda dış âlem de Türkiye'de yalnız şekilden ibaret bir demokrasi olmadığı görecekti, Türkiye de kendini gerçek demokrasiye hazırlayacak bir yol tuttuğunu tüm dünyaya göstermiş olacaktı.⁴⁸⁶ Nitekim demokraside fikir ve kanaat grupları yani partiler, hem hükümet ve idare için birer hazırlık ekibi, hem de siyasi mücadelelerde birer disiplin kadrosuydu.⁴⁸⁷ Sonraki aşamalarda görüleceği üzere partisiz yapı ve görüntü, başarısız demokrasi girişimleri dünyada Türkiye üzerine son derece olumsuz bir tablo çizecektir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon ziyareti halkı ziyadesiyle mütehasşıs etmiş, muhaliflerini bile heyecanlandırmıştı. Nitekim onun toplum üzerinde tartışılmaz bir etkisi söz konusuydu. Ancak muhalefet basın yoluyla yine sesini duyurmaya devam etmekteydi. Faik Ahmet Bey burada fırka başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının tek bir şahıs üzerinde toplanmasına ve cumhuriyet taraftarlığını Halk Fırkası'nın tek başına üstlenmesine karşı sesini yükseltmekten geri kalmamıştı. Cumhuriyetçilik, demokrasi herkesin idealiydi ve kimsenin tekelinde değildi. Fakat bu durum ittihatçı geleneğin inhisarcı ve kurtarıcılığından kaynaklanmaktaydı. Paşa, Trabzon ziyareti ile Trabzon ile aralarındaki kırınlıkları gidermek istemiş, ortamı yumuşatmaya çalışmıştı. Bunda başarılı da olmuştu. Arada sevgisizlikten, muarızlıktan kaynaklanan bir durum söz konusu değildi. Kapatılan Müdafaa-i Hukuk ve sözcüleri konumunda bulunan Faik Ahmet aslında belirli bir prensip meselesini savunuyorlardı. Şöyle ki; bir taraftan cumhuriyet derken diğer taraftan saltanatı çağrıştıracak fiillere karşı durmaktaydılar.

⁴⁸⁶ Yalman, a.g.e., s. 954-956.

⁴⁸⁷ Başgil, a.g.e., s. 39.

2.6 Cumhuriyet Fikrine Muhalif Oluşumlar

I. Dünya Savaşı Rusya’da yarım asırdan beri beklenen ihtilali hızlandırmıştı. Nitekim savaş Rusya’yı derinden sarsmış, Ekim 1917’de ihtilal patlak vererek çarlık rejimi yıkılmıştı. İhtilal, insanlık tarihinde de bir dönüm noktası sayılabilir. Diğer taraftan Anadolu’da emperyalistlere karşı milli bir kurtuluş hareketi başlamıştı. Rusya’daki ihtilalle benzer yönü her ikisinin de emperyalizme karşı mücadele etmesiydi.⁴⁸⁸ Bunun yanında Bolşevikler III. Enternasyonal’in ikinci kongresinde emperyalizme karşı savaşan hareketleri destekleme kararı almışlardı.⁴⁸⁹ Bu dönemde Bolşeviklere karşı açıkça sempati duyulmaktaydı.⁴⁹⁰ Nitekim Bolşevikler Türkiye’de kendi denetimlerinde bir yönetimin kurulması için çok çaba harcamışlardır. Bu düşünceyle Milli Mücadele döneminde Anadolu’da komünist bir düzen kurmak için Şerif Manatof’tan Mustafa Suphi’ye kadar birçok kişiyi Anadolu’ya göndermişlerdir.⁴⁹¹ III. Enternasyonal ile ilgili Türkiye’de beş parti faaliyet gösterdi. Bunlar, Müslüman Komünist Partisi’nin Türkiye temsilcisi olan Türkiye Komünist Partisi, Kafkas Türk Komünist Partisi, Halk İştirakiyun Bolşevik Partisi, Sosyalist İşçi-Çiftçi Partisi ve enternasyonalin Türkiye temsilcisi olan Türkiye Komünist Partisi’dir.⁴⁹² Yine Milli Mücadele yıllarında gizli ve açık faaliyetleriyle Yeşil Ordu Cemiyeti” büyük yankı uyandıran kuruluşlardan olmuştur. Bunun yanında efsane şeklinde Rusya’dan Anadolu’ya gelecek yardım kuvvetlerine de Yeşil Ordu adı verilmiş ve örgütün yurt içindeki tesirleri büyük olmuştu. Böylece Bolşevizm tehlikesi meclise de sirayet eden büyük bir tehlike halini almıştı.⁴⁹³

Trabzon’un bu dönemde Rusya’ya gidiş gelişlerin önemli bir kapısı olması, Bolşevik propagandacıların Trabzon’a gelmesini kolaylaştırmış, Trabzon ilk Bolşevik propagandaların ortaya çıktığı yerlerden olmuştur. Etkili Bolşevik propagandaları da Haziran 1920’den itibaren başlamış, özellikle Mustafa Suphi faaliyetlerini

⁴⁸⁸ Aclan Sayılğan, **Türkiye’de Sol Hareketler**, 5. Baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2009, s. 53-55.

⁴⁸⁹ Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, I, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 158.

⁴⁹⁰ **PRO/FO** 608/113.

⁴⁹¹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 11. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 78.

⁴⁹² Abidin Nesimi, **Türkiye Komünist Partisi’nde**, s. 11-12.

⁴⁹³ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 197.

yoğunlaştırmıştır.⁴⁹⁴ Genel olarak baktığımızda ise bu tarihten 1922'nin sonuna kadar Türkiye'de canlı bir "solculuk" faaliyeti olmuştur.⁴⁹⁵

2.6.1 Kahkaha Gazetesine Açılan Davalar

Dönemin kalem erbabından olan ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sonra komünizme ilgisi artan Esat Ömer Bey, Trabzon'da ittihatçı etkisi azaltıldıktan sonra çıkardığı Kahkaha gazetesinde daha rahat yazmaya başlamıştı. İttihatçıların zorba, yolsuzlukları ve çıkarlıkları iddiaları üzerine eleştirilerde bulunuyordu. Kahkaha, alaycı bir üslup kullanmakta, bu tarzı onun, idare baskısına maruz kalmasına ve zaman zaman yayınının durdurulmasına sebep olmaktaydı. Kentin idarecilerinin uygulamaları gazetede eleştirilmekteydi. Kahkaha, üslubundan dolayı birçok kez tahkikata uğramış ve kapatılmıştı. Önce vali vekili İhsan Bey tarafından, sonra tahkikat heyeti başkanı Ali Saib Bey'e hakareten dolayı yayını durdurulmuştu.⁴⁹⁶ Kahkaha, Ali Saib Bey hakkında mizahi bir mektup yayınlamıştı. Bu mektupta Ali Saib Bey'in Vakit muhabirini tokatlamasından bahis ile bütün gazetelerin kapatılmasına delalet ettiğinden bahsetmişti. İstikbal Gazetesi'ne göre Kahkaha, Ali Saib Bey'in hiddet ve haşmetinden titremekte ve Tevhid-i Efkâr'da yayınlanan bir resminden Ali Saib, kendinin yeni af edilenlere benzetildiğini ileri sürmekteydi. İşte takibata yol açan fıkra da buydu. Bununla meclisin manevi şahsiyeti aşağılanmış addolunarak Ankara'da Merkez Savcılığı'nın dikkati çekilmiş ve savcı da aynı sebepler dolayısıyla Kahkaha aleyhine dava açmıştı.⁴⁹⁷ Fakat çok geçmeden "teşkilat-ı ahire mucibince hükmü tehir eden muhakemede" Esat Bey'in beraatına karar verilmişti.⁴⁹⁸ Esat Bey cumhuriyet idarecilerine küfrettiği iddiasıyla nezaret altına alınmıştı. Esat Bey ise, kendisinin cumhuriyet idarecilerine veya cumhuriyete değil, bilhassa hâkimiyet-i milliyeye set çekmek isteyenlere, cumhuriyetçi

⁴⁹⁴ Yavuz Aslan, Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon ve Çevresinde Bolşevik Faaliyetler, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 620.

⁴⁹⁵ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, I, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 258.

⁴⁹⁶ Esat Ömer, Batum'a geçmek üzere Trabzon'a gelen Nazım Hikmet ve Vala Nurettin ile yakın ilişki içine girmişti. Veysel Usta, "Trabzon'da Muhalif Bir Aydın: Esat Ömer Eyyubi", Veysel Usta (Haz.), **Trabzon'da Edebiyat- Edebiyatta Trabzon Sempozyumu (18-19 Aralık 2004)**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2004, s. 152- 160.

⁴⁹⁷ **İstikbal Gazetesi** (10 Mart 1340), sayı: 1138. Kahkaha Gazetesi de İhsan Bey ve yayınının durdurulmasından dolayı verdiği dilekçeyi işleme koymayan eski savcı Hamza Bey hakkında dava açmıştı. **Zafer Gazetesi** (2 Temmuz 1339), sayı: 23.

⁴⁹⁸ **İstikbal Gazetesi** (21 Haziran 1340), sayı: 1215.

görünmek isteyen sahtekârlara küfrettiğini söylemekteydi.⁴⁹⁹ Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa Trabzon ziyaretinde Kahkaha'nın Bolşevik ve bundan vilayetin gaflet içinde olduğunu, soruşturma ile kapatılmasını emretmişti. Bunun yanında Kahkaha, 6 Ekim'de yeniden yayın hayatına başlamıştı.⁵⁰⁰

Savcı iddianamesini okumuş, “zem ve kadih fiilinden dolayı Esat Bey'in adem-i mesuliyetini, muaddel müskirat kanununun hususi maddesine nazaran ise tecziyesini” talep etmişti. Avukat Kemal Bey ise müdafaasında, “zem ve kadih maznunu” olarak götürüldükleri halde bu cihetin sabit olamamasına rağmen, “mahkemedden mahkûmen çıkmaları mukadder ve mürettip imiş gibi müskirat kanununa uyararak tecziyeye esas olacak aslı faslı olmayan bir sarhoşluk meselesi ortaya çıkarıldığını” söylemişti. Hâkim heyeti ise müzakere sonrası onar lira cezaya, mahkûmiyetlerine itiraz ve temyiz olmak üzere çoğunlukla karar vermişti.⁵⁰¹

Daha sonra ortadan kaybolan Esat Bey'in, Sürmeneli İsmail Reis'in motoruyla ve Sovyet Konsoloslugu'nun vesikasıyla Batum'a gittiği ve Batum'dan Tiflis'e geçerek orada Yeni Fikir gazetesinde çalıştığı öğrenilmişti.⁵⁰² Esat Ömer, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet Rusya'da aleyhte propagandaya girişmişti. Radyodan, Türk Hükümetinin halkı Amerika'ya sattığını, Yomra'da seçimlerin hileli olduğunu ve Rusya'da refahın hüküm sürdüğünü yayıyordu.⁵⁰³

2.6.2 Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Düşüncesi

Yönetimlerde adem-i merkeziyet anlayışının Osmanlı son dönemi temsilcisi Prens Sabahattin olarak görülür. 1908 İhtilali'nden sonra tekrar ülkesine dönen Prens Sabahattin, bu anlayış altında yerel otonominin savunucusu olmuştu. Onun bu fikirleri İTC'nin merkeziyetçilik anlayışını zayıflatmıştı. Fakat bu politika cemiyet içerisinde çok az taraftar buldu. Adem-i merkeziyet anlayışının önündeki en büyük engel ise, herhangi yerel hükümet projesini uygulayacak doğru dürüst eğitilmiş yönetici sınıfının olmamasıydı. Prens Sabahattin'e göre, liberal modernleşme programlarıyla bölge sorunları ile anında ve

⁴⁹⁹ **İstikbal Gazetesi** (3 Teşrin-i Sani 1340), sayı: 1325.

⁵⁰⁰ Usta, “Trabzon'da Muhafız Bir Aydın”, s. 160.

⁵⁰¹ **İstikbal Gazetesi** (23 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1387.

⁵⁰² **Yeni Yol Gazetesi** (21 Temmuz 1341), sayı: 179-279.

⁵⁰³ Anlaşılan Esat Bey komünist olup Rusya'da yaşamaya başlamıştı; “Onun bunun sofrasına sokular, şunun bunun cebini zorlar, dolandırıcı, kâselis, herkesin zamanında alay ettiği şimdi ise sarhoş, ayyaş ve akidesiz biri olup çıkmıştı. Rusya'da güya bedava kaynayan kazana koşmuştu. Türkiye aleyhine kim propaganda yapmak isterse Moskova Radyosu'nun başına geçmekteydi”. **Trabzon Gazetesi** (8 Nisan 1947).

yerinde ilgilenilecek, halk bireyleşip vatandaşlık statüsüne ve bilincine kavuşacak, diğer taraftan kaynağını padişah ve bürokratlara karşı eşraf ve burjuvaziden alan bir meşruiyet anlayışı ile siyasi katılım daha geniş bir alana yayılacaktı. Fakat toplum yapısını değiştirmedikten sonra da yönetimler mutlakiyet, meşrutiyet, cumhuriyet hangisi olursa olsun netice daima “tagallüb-i siyasi ve tesseffül-i içtimai” olacaktı.⁵⁰⁴ Sakatlık, toplumun bireyci değil, toplumcu olmasındaydı. Bu durum bireyciliğin gelişmesine imkân vermeyen bir toplumculuktu. Öyleyse yapılacak olan toplum içinde kişileri bağımsız bireyler haline getirmektir. Bunu da bir yandan Anglosakson eğitimi, diğer yandan da teşebbüs-i şahsi yapacaktı.⁵⁰⁵ Batıda demokrasi, fertlerin mülkiyete sahip çıktığı ve devlete muhtaç olmadan kendini ve memleketi kalkındırabildiği zamanlarda doğmuştu. Demokrasi, siyasi hürriyet rejimiydi ve ferdin iktisadi hürriyetini kazanmasının ürünüydü. Devamında devleti reddetmek ve devletsiz yaşamak değildi. Ancak onun vazifesini asgariye indirmek demektir. Bunun gereklerinden olarak üretim ve iş hayatı fertlerin elinde olacak ve devlet buna karışmayacaktı. Demokrasi, mahalli işlerin en geniş yetkiyle halkın elinde olmasını, bunların mahalli idarelere bırakılmasını gerektiriyordu. Böylece devletin vazifesi, milletin bütünlüğünü, siyasi ve hukuki varlığını korumaktan ibaret kalmaktaydı.⁵⁰⁶

Milli Mücadelenin başlarında Aralık 1918’de İstanbul’da, Doğu Karadeniz’in bazı yerlerinde de şubeler açmış olan “Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” kurulmuştu. Kurucuları itilafçı olarak tanınan kimselerdi. Benzerleri gibi cemiyetin amacı Anadolu’nun muhtelif bölgelerinin mukadderatı ile ilgilenmek ve federatif bir yönetim kurmaktır. Aslında doğudaki milli mücadeleçilerin çoğu adem-i merkeziyet taraftarı olmuştu. Doğal olarak bunlar merkeziyetçi İTC aleyhtarıydılar. Diğer taraftan adem-i merkeziyet düşüncesi bölgede iyice tutunur bir duruma gelmişti. Doğu kongrelerinin ilki olan Erzurum Kongresi’nde Trabzon delegeleri bu düşüncüyü savunmuşlardı. Nitekim Ömer Fevzi Bey’in kongrenin son günlerinde sunduğu program, İngiliz ve Amerikan demokrasilerine hayranlık taşıyan ifadelerle adem-i merkeziyet esaslarına

⁵⁰⁴ PRO/FO 608/115, p. 8; Cenk Reyhan, “Prens Sabahattin”, Mehmet Ö. Alkan (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, I, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 150.

⁵⁰⁵ Berkes, **Batıcılık Ulusçuluk**, s. 72.

⁵⁰⁶ Başar, **Demokrasi Buhranları**, s. 52-53.

dayanmaktaydı.⁵⁰⁷ Fakat program merkeziyetçi düşünceye aykırı olduğundan reddedilmişti.⁵⁰⁸

Kongreler döneminde adem-i merkeziyet düşüncesi kabul görmemekle birlikte ilginç bir şekilde TBMM'nin yaptığı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun özünü oluşturmuştur. Buna göre vilayet, mahalli işlerde manevi şahsiyete ve muhtariyete sahipti. Evkaf, medreseler, maarif, sıhhiye, iktisat, zanaat, nafia ve muavenet-i içtimai işlerinin düzenlenmesi ve idaresi vilayet şuralarının yetkisi içersindeydi. Keza nahiyeler, hususi hayatında muhtariyete sahip manevi şahsiyetlerdi.⁵⁰⁹

1924 Anayasası'na kadar da “tevs-i mezuniyet ve tefrik-i vezaiif” çalışmaları yapılmıştı. Buradan İstanbul Cemiyet-i Umumiye-i Belediyesi, medeni memleketlerdekine benzer bir belediye teşkilatı oluşturmak ve Ankara'nın onayına sunmak üzere bir proje hazırlamıştı. Projede belediyelere birçok hukuk ve yetki verilmekteydi. Şehrin idaresi tamamen halkın seçilmiş vekillerinin yetkisi altına giriyordu. Vilayet idaresinde de vali Teşkilat-ı Esasiye'de yalnız merkezin bir temsilcisi olarak vilayetlerde bulunacak, umumi görevleri ve devletle mahalli işlerin çatışması halinde müdahale hakkı olacaktı. Halkın doğrudan doğruya idareye katılımını sağlayan bu kanunun şimdiye kadar sadece hükümet şekli ve devletin genel idaresiyle alakalı kısımları tatbik edilmiş olup, vilayet idarelerine ait kısmı tamamen ihmal edilmişti. Bu durum Faik Ahmet'in de gündemindeydi. O derece ki eskisinden daha sıkı bir merkeziyet usulünün idarenin ruhuna hâkim olduğunu düşünüyordu. Buna göre mevcut ortamda halkın kendi işini kendi görmesi ve bilfiil doğrudan doğruya idare etmesi yakın bir gelecekte mümkün gözükmemekteydi. Faik Ahmet, cumhuriyet ilan edildiğine göre bütün kanunların ve usullerin ona göre ıslah edilmesi, milletin hâkimiyetinin her yerde tecelli ettirilmesi ve belediyelerin halkın

⁵⁰⁷ Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 147-148; Çalış, a.g.m., s. 53.

⁵⁰⁸ Günay Çağlar, “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin İlişkileri”, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2001, s. 695.

⁵⁰⁹ Mustafa Yazıcı, **Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü Cumhuriyet Dönemi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1997, s. 10. Nahiyelerde yeki kaynağı nahiye şurasıydı. Halk bu şurayı doğrudan seçecekti. Ekonomik önlemleri alarak bunları uygulayacaktı. Yargı yetkisi de nahiye şurasına aitti. Böylece mahalli idare olan nahiye, kendi kaderini halkın iradesiyle kendisi tayin ediyor ve sosyal işleri düzenliyordu. Esen, a.g.m., s. 37.

murakabesi altında birer şehir idare müessesesi haline getirilmesi gerektiği kanaatindeydi.⁵¹⁰

Dâhiliye Vekâleti, kasabalarla büyük şehirlerin belediye idaresine ait olmak üzere yeni bir belediye kanunu layihası hazırlamıştı. Belediyelere yeniden birçok hukuk ve vazifeler veriliyordu. Nüfusu 20 binden fazla olan şehirlerin idaresinde belediyelere daha geniş bir yetki verilmekteydi. Faik Ahmet'e göre çağa uygun bir düzenleme olan bu kanun layihasının bazı sakat noktaları vardı. Bunlardan biri de hükümetin belediye seçimini ihtiyaç halinde feshedebilme yetkisine sahip olmasıydı. Bu madde hâkimiyet-i milliye mefhumuyla asla uyuşmamaktaydı. Bunun gibi şehir belediye başkanlarının da valiler tarafından seçilmiş namzetler arasından tayin edilmesinin tercihindeki mana da anlaşılmazdı. Faik Ahmet, belediyelerin bağımsızlığının, bir millet müessesesi olması itibarıyla kabul edilmesi gerektiği inancındaydı.⁵¹¹

Teşkilat-ı Esasiye'de vilayetlerin idaresine halkın geniş ölçüde katılması esası kabul edilerek mahalli idareler, vilayet şuraları adı altında halk tarafından seçilmiş meclislere terk edilecekti. Bu esasa göre de yeni kanunlar yapılacaktı. Ancak bunlar sonraları çıkarılmak istenmedi. Teşkilat-ı Esasiye'nin yalnız hükümet şekline ve devletin genel idaresiyle alakalı kısımları uygulanmakla yetinildi. Bunun yanında Teşkilat-ı Esasiye, 1924 Anayasası ile tarihe karışmıştı. Yapılmaya çalışılan yeni anayasada vilayet idare usulü için "tevs-i mezuniyet" esası kabul edilmişti. Daha ilerisi mahzurlu görülmüştü. Merkeziyet usulünün tercih edildiği ve muhafaza edilmek istendiği ortaya çıkmıştı.⁵¹²

Dâhiliye Vekâleti, idari ıslahat hususunda belediyelerin de fikir ve mütalaalarını, vilayetler vasıtasıyla bu konudaki düşüncelerini sormuştu. Ancak merkezîyetçilik anlayışı muhafaza edilerek bazı yenilikler kabul edilmişti. Faik Ahmet, burada kırtasiyecilikten bir nebze olsun kurtulmak için valilere biraz daha hareket serbestliği verildiğini düşünüyordu. Ona göre idare mekanizmasının bozukluğu dayandığı prensiplerden kaynaklanmaktaydı.

⁵¹⁰ Faik Ahmet (26 Kanun-u Evvel 1339), "Mühmel Kalan Noktalar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1092; Reyhan, a.g.m., s. 149.

⁵¹¹ Seçimde okuryazar ve yüksek tahsil görmüş olanlara mükerrer rey hakkı veriliyordu. Bundaki isabet takdire şayandı. Barutçu, hatta okuryazar olmayanları, seçim hakkından mahrum etmekte beis görmeyecek derecede ileri fikir taşıyanlardandı. Okuryazarlara üç rey, tahsil-i taliyi bitirmiş olanlara beş rey, âli tahsili olanlara on rey verilebilirdi. Faik Ahmet (18 Kanun-u Sani 1340), "Belediye Teşkilatı", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1106.

⁵¹² Faik Ahmet (13 Mart 1340), "Yeni Bir Kanun", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1141.

Memleket sıkı ve ezici bir merkezîyetçiliğin altında idare ediliyordu. Bu durum Anadolu inkılâbının ruhuna da ters düşmekteydi. İnkılâp yalnız şekille sınırlandırılmıştı ve idare ruhu ile idare usulü itibariyle hiçbir fark ortaya konulmamıştı. TBMM Teşkilat-ı Esasiye’de idari inkılâbın esaslarını açık bir şekilde tespit etmişti. Bu esaslardan uzaklaşmak buna göre bir irticaydı. Faik Ahmet, vilayet mahalli idarelerinin doğrudan doğruya ve tamamen halkın eline verilmesinden yanaydı. Böylece halk, memleketinin idaresiyle meşgul olacak, devletin yüksek politika işlerini de mebuslarına bırakacaktı.⁵¹³

İstikbal Gazetesi inkılâpların halka inmediği hususunu eleştirmekteydi. Buna göre inkılâplara rağmen idare esasları halka doğru genişleyemiyor ve buna sebep olarak da halkın cehaleti gösteriliyordu. Halkın görgüsü yoktu ve bu yüzden de idarenin demokrasi esasları üzerinde yükselmesi uygun değildi. Diğer taraftan Anadolu’da her şey orta çağlardan kalma bir haldeydi. Vilayetler ve onların belediyeleriyle mahalli meclisleri ortadaydı. Fakat bunların devamını sağlayan halk değil aksine sıkı bir merkezîyetçilik anlayışındaydı.⁵¹⁴ İstikbal Gazetesi, fırkaların ve hükümetlerin halkın üzerinden ellerini çekmesi durumunda kahve köşelerinde, meclis odalarında sayıklayan ve ancak valilerin ve jandarma nüfuzuyla ayakta duran merkezîyetçilik anlayışının çökeceği inancındaydı. Bunun yanında vilayet heyetlerinde yüksek tahsil görmüş insanlara az rastlanılmıyordu. Bunun sebebi ise en küçük bir seçime bile müdahale eden hükümetin fikirsiz insanları tercih etmesiydi. Gazeteye göre Anadolu’da yapılacak idari bir inkılâbın hedefi geniş esaslara dayanan bir halkçılık olmalıydı.⁵¹⁵

Esat Ömer Bey de Kahkaha gazetesinde yerel yöneticilerin faaliyetlerini irdelemiş, keyfi uygulamalarını eleştirerek çarpıklıkların ve istismarların ancak halkın yönetimlere katılmasıyla, sorgulamadan hiçbir şeye inanmamalarıyla mümkün olabileceğini savunmuş, fikirleriyle halkı aydınlatmaya çalışmıştı.⁵¹⁶ Demokratik katılıma ve siyasal kültürün demokratikleşmesine zemin hazırlayan yönetim biçimi yerinden yönetimlerdi. Tek parti idaresi ise yerel yönetimlere geniş yetkiler vermekten kaçınmıştı. Başta belediyeler olmak

⁵¹³ Faik Ahmet (6 Temmuz 1340), “Mahalli İdareler Halka Verilmeli”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1228. Belediyeler, hükümetin vesayeti altında işleyen bir teşkilattı. Bu teşkilatı, hükümetin vesayetinden kurtarıp halkın murakabesine koymak lazımdı. Faik Ahmet (8 Temmuz 1340), “Belediye Bütçesi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1230.

⁵¹⁴ “O hükümet ki, mahalle ihtiyar heyeti seçimine kadar burnunu sokar, sonra halk cahil, halk âtil ve tembel diye en aziz haklarını sahibinden esirgerdi”. **İstikbal Gazetesi** (20 Ağustos 1340), sayı: 1262.

⁵¹⁵ **İstikbal Gazetesi** (20 Ağustos 1340), sayı: 1262. Trabzon’da belediye ve belediyecilik hakkındaki yazılar ve değerlendirmeler bir araya toplanmıştır. Bunun için bkz. Rahmi Çiçek, **İstikbal Gazetesine Göre Trabzon’da Belediye ve Belediyecilik (1919-1925)**, Trabzon: Serander Yayınları, 2011.

⁵¹⁶ Usta, “Trabzon’da Muhafif Bir Aydın”, s. 155.

üzere tüm yerel örgütlenmelere geniş yetkiler verilmesi, devletin bütünlüğünü bozan bir zayıflık olarak görülmüştü.⁵¹⁷

Cumhuriyetin ilanıyla Türkiye’de yepyeni bir dönem açılmıştı. Diğer taraftan bu büyük devrimden sonra devlete yeni bir anayasa gerekmişti. Nitekim 1921 Anayasası ile artık bu süreçte devam edilemeyeceği anlaşılmıştı. Esasında devlet, yönetim şekli itibariyle fiilen cumhuriyet ile idare ediliyordu. Burada bir isim eksikliği vardı o da böylece tamamlanmış oldu. Ancak bu biraz da tepkilerin gölgesinde gerçekleştirildi. Basın bu konuda etkili bir tepki gösterme aracı oldu. Trabzon’un basın hayatının lokomotifini olan İstikbal Gazetesi de bu hususta üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirdi. Faik Ahmet Bey eleştirileriyle inkılâp sürecine katkı sağlamaya çalıştı. Keza anayasa yapım sürecinde de yine aynı şekilde Faik Ahmet’in yapıcı eleştirilerde bulunduğunu görüyoruz. Ülkenin bir yandan inkılâplara ihtiyacı olduğunu kabul etmiş, diğer yandan bunun demokratik dönüşüm çerçevesinde yapılması gerektiğini savunmuştur. Faik Ahmet Bey, inkılâpların tedricen ve sindirilerek yapılmasından yana olmuştur. Faik Ahmet’in Ankara’daki gelişmeleri yakından gözlemlediği ve olayların iç yüzüne vakıf olduğu makalelerinden kolayca anlaşılmaktadır. Bu durum muhtelif kaynaklarla karşılaştırıldığında da gözlemlenebilmektedir. Faik Ahmet Bey iyi bir hukukçu olarak ideali benimsemiş ve Türkiye’nin kalıcı ve demokratik bir anayasaya sahip olması için uğraşmıştır. Demokratik kurumların yerleşmesinde önemli uygulamalardan biri de yerel yönetimlerin güçlendirilmesidir. Faik Ahmet Bey 1924 Anayasası’nın bu hususta 1921 Anayasası’ndan uzaklaştığını belirtmiş ve bunun demokrasinin gelişimi ve halkın yönetime aktif katılımını engelleyeceğini vurgulamıştır. Nitekim merkezîyetçilik demokrasi esaslarıyla uyuşmayan bir anlayıştır. Baktığımızda Trabzon’un diğer ileri gelen şahsiyetlerinden Ömer Fevzi ve Esat Ömer Beyler de bu doğrultuda eleştirilerde bulunmuşlar ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi taraftarı olmuşlardır.

⁵¹⁷ Karatepe, a.g.e., s. 50-51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 TRABZON'DA SİYASİ PARTİLER

3.1 Trabzon'da Cumhuriyet Halk Fırkası Teşkilatı

3.1.1 Kuruluş

Sivas Kongresi'nde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Birinci Meclis'te Mayıs 1921'de bir grup oluşturulmuş ve bu Birinci Grup II. Meclis döneminde Halk Fırkası'na dönüştürülmüştü. Mustafa Kemal Paşa, partinin ilk kurulmasına ilişkin açıklamasını 6 Aralık 1922'de yapmış ve "Halk Fırkası" adını kullanmıştı.⁵¹⁸ 11 Eylül 1923'te yapılan fırka toplantısında genel başkanlık ve yönetim kurulu seçimleri yapılmış, partinin kuruluş dilekçesi 23 Ekim'de İç İşleri Bakanlığı'na verilmişti. 10 Kasım 1924'te fırkanın başına cumhuriyet kelimesi eklenmişti. Halk Fırkası ancak on ay sonra meclis dışında da örgütlenmeye, halktan üye yazmaya başlamıştı.⁵¹⁹ Parti tüzüğü 7 Ağustos 11 Eylül tarihleri arasında görüşülerek kabul edildi. Bu tüzük 1927'de yenisi yapılmaya dek bazı değişikliklerle yürürlükte kaldı. Tüzüğe göre yerel örgüt, vilayet idare heyetleri, vilayet mutemedi, kaza idare heyeti, kaza mutemedi, nahiye, köy ve mahalle teşkilatından oluşmaktaydı.⁵²⁰ Halk Fırkası 1924 yazında ülke çapında örgütlenme faaliyetlerine başlamış, illerde mutemetler görev almıştı.⁵²¹

Trabzon'da Halk Fırkası teşkilatını yapmak üzere Lazistan mebusu Rauf Bey talimat beklemekteydi.⁵²² Fakat teşkilatı yapmak ve aynı zamanda burada fırkanın mutemedi olarak kalmak üzere Binbaşı Şevket Bey Trabzon'a gönderilmişti.⁵²³ Parti daha başlarda kurulma faaliyeti içerisindeyken Sürmene CHF teşkilatında bazı sıkıntılar baş göstermişti. Parti başkanı Doktor Şükrü Bey, fırkanın mührünü heyete sormadan kullanması münasebetiyle arkadaşları tarafından bazı ihtarlar maruz kalmış ancak buna

⁵¹⁸ Uyar, a.g.e., s. 67.

⁵¹⁹ Tunçay, "Cumhuriyet Halk Partisi", s. 2019; Uyar, a.g.e., s. 75.

⁵²⁰ Mehmet Kabasakal, **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, İstanbul: Tekin Yayınları, 1991, s. 111.

⁵²¹ Kabasakal, a.g.e., s. 112.

⁵²² **İstikbal Gazetesi** (1 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1370.

⁵²³ **İstikbal Gazetesi** (5 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1373.

önem vermemiştir. Bu vesile ile aralarında meydana gelen ihtilaf teşkilatın kapatılıp heyet üyelerinin teşkilat binasının anahtarını almalarıyla son bulmuştu. Başkan da bu duruma birkaç gün seyirci kaldıktan sonra o da gidip parti levhasını indirmişti. Bu suretle CHF, üyeleri tarafından kapatılmış olmaktadır.⁵²⁴ Levhanın indirilmesinin basında haber olması üzerine fırkanın levhası hemen getirilerek yeniden asılmış ve Doktor Şükrü Bey'in tekzibini içeren bir telgraf Trabzon'a gönderilmiş ve basında yayınlanmıştı.⁵²⁵ Levhanın indirildiğini Sürmene CHF Teşkilatı kabul etmekle beraber, bunun ancak gümüş yıldız ile yazdırılmış olan yenisini koymak için indirildiğini söylemişti. Buna göre levha aslında sadece görünüşte bir levhaya idi. Asıl levha ise; "ezelden alınmış halk ve halkçılık levhasıydı ve yed-i kudretle yazılmış, kulübün kapısı üstünde değil kalplerinin en derin köşesinde merkezu".⁵²⁶

Diğer taraftan Halk Fırkası mutemedinin gelmesinden sonra, fırka heyetinin, nizamname gereğince tasfiyesi yapılarak başkan Murathanzade Ziya, üyelerden Hacı Hamdizade Hacı Hami, Hacı İzzetzade Hasib, Hatipzade Mustafa, Çilingirzade Halim efendiler dışarıda bırakılarak Gazazzade Hüseyin, Nemlizade Sabri, Abanozzade Hüseyin, Alaybeyi Faik, Hacı Kadızade Arif yerlerine getirilmişlerdi.⁵²⁷ Şevket Bey tasfiye kelimesini kabul etmiyordu;

Vilayet kongresinin inikadında beş azadan mürekkep vilayet heyet-i idaresi intihap kılınmak üzere kongrenin inikadına kadar heyet-i idare selahiyet ve mesuliyeti ile 5 kişilik bir heyet-i müteşebbise teşkil ve fırka merkez-i umumisine arz-ı talimat-ı mahsusa iktizasından olduğundan şimdiye kadar fırkamıza bütün mevcudiyet ve sadakatleriyle ifay-ı hüsn-ü hizmet etmiş olan kıymetli rüfekamızın ekseriyetinin muvafakatleriyle heyet-i müteşebbise haricinde fırkaya muavenet ve müzaheretle fırka azay-ı daimesi olarak çalışacakları büyük mahviyyet ve tevazu ile kendileri tarafından serd edilmiş olup tasfiye vesaire gibi bir mülâhaza hiçbir suretle varit değildir.⁵²⁸

Halk Fırkası'nın Trabzon teşkilatı çok ilginç yöntemlere başvurularak yapılmaktaydı. Karakollar mahalle ihtiyar heyetlerine CHF'de "isbat-ı vücut" etmek üzere karakolda bulunulması, bazı karakollardan da hükümette hazır olunması bildirilmiş ve tekrar yapılan bu tebligat üzerine ihtiyar heyeti üyeleri de karakola ve oradan fırka binasına gitmişlerdi. Şevket Bey gelenleri birer birer idare odasına alarak mahallelerde CHF'nin

⁵²⁴ **İstikbal Gazetesi** (5, 9 Şubat 1341), sayı: 1397, 1399.

⁵²⁵ **İstikbal Gazetesi** (15 Şubat 1341), sayı: 1403.

⁵²⁶ "O halkçılar halkı tarafından verilmiş bir emanettir. Her gün veya gün aşırı birer ikişer saatimizi içinde bulunmakla geçirdiğimiz ve bu saatleri ömrümüzün en mesut zamanları addettiğimiz Sürmene CHF'nin yıldızlanmış levhası kapısının üstündedir". **Yeni Yol Gazetesi** (16 Şubat 1341), sayı: 71-171.

⁵²⁷ **İstikbal Gazetesi** (24 Şubat 1341), sayı: 1410.

⁵²⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (27 Şubat 1341), sayı: 77-177. Trabzon CHF'de Şevket Bey sıkıntı olmadığını basında söylese de aşağıda daha ayrıntılı işlendiğinde partide gerçekten de ciddi sorunlar olduğu görülecektir.

teşkilatı yapılacağından onlardan yardım etmelerini istemişti. Heyetlere aşarın ve rejinin kaldırılmasından, demiryollarının yapılmakta olmasından, hükümetin vaat ettiği şeylerin bütünüyle yerine getirilmiş olduğundan bahsederek teşkilat yapımında yardımın esirgenmemesini tekrarlamıştı. Şevket Bey'in yanında bulunan idare heyeti üyesinden Hacı Kadı Arif Efendi de bu sözleri gelenlere tekrar ile aynı tavsiyelerde bulunmuştu.⁵²⁹

Trabzon CHF Teşkilatı, mahalle ihtiyar heyetlerini doğrudan doğruya davet ederse icabetlerini şüpheli görmüş olabilirdi. Bu bakımdan polisin aracılığına başvurmuştu. Fakat davet şekli üyeler üzerinde kötü bir etki bırakmıştı. Üyelerden biri; “biraz daha müsellaah jandarmalarla yataklarımızdan kaldırılıp fırkaya getirilmeyeceğimizi ne bilelim. Terakkiperverler davet edince kemal-i nezaketle birer tezkere gönderiyor ve hepimize bir mevki-i hürmet verdiklerini gösteriyorlar, mahcup etmenin de yolunu biliyorlardı. Aradaki en büyük farkı ben daha ziyade şimdi anladım” demişti.⁵³⁰

Merkez ve ilçe teşkilatları ise, vilayet müteşebbis heyetinin genel idare heyetince tasdikinden sonra faaliyete başlamış, Trabzon merkez kaza mutemetliğine Ali Becil tayin edilmişti. Merkez kaza müteşebbis heyeti Karlukzade Hafız Şevket, Eyüpzade Selahattin, Ustaömerzade Ali Beşe, Dizdarzade Rüştü, Murathanzade Bahri Bey ve efendilerden oluşturulmuş ve faaliyete başlamıştı.⁵³¹ Maçka mutemetliğine Eyüpzade Abdülkadir Bey tayin edilmiş, müteşebbis heyet ise Mollazade Kani, Eyüpzade Salim, Rüştü, Nasuhzade Celal, Hacı İbrahimzade Rasim'den oluşmuştu. Sürmene mutemetliğine Doktor Şükrü Bey, Of'a Sarıalizade Ömer Efendi, Vakfikebir'e Hacı Hasanzade Sabri Bey tayin edilmişti. Bu kazaların müteşebbis heyetleri de yapılmaktaydı. Of idaresi ise Sarıalizade Mehmet, Çakırzade Rüstem, Şamlızade Mevlüt, Kırzade Dursun, Hacı Mürtezazade Mehmet Efendi'den oluşuyordu.⁵³² Trabzon CHF Teşkilatı'nda kuruluşla birlikte çatlaklar da oluşmaya başlamıştı. Maçka idare heyeti üyesinden Hacı İbrahimzade Rasim Efendi, fırka

⁵²⁹ **İstikbal Gazetesi** (11 Mart 1341), sayı: 1422.

⁵³⁰ **İstikbal Gazetesi** (11 Mart 1341), sayı: 1422. Bu durumu Şevket Bey cevap vermeğe değer görmüyor, tatmin edici bir açıklama yapmıyordu. Buna göre; “Muhterem halkımızla temas ve hasbıhallerde bulunuyor ve pek samimi intibalarla ayrılıyorum” ile geçiştiriyordu. **Yeni Yol Gazetesi** (13 Mart 1341), sayı: 86-186.

⁵³¹ **Yeni Yol Gazetesi** (20 Mart 1341), sayı: 92-192.

⁵³² **Yeni Yol Gazetesi** (20 Mart 1341), sayı: 92-192. Teşkilat oluşumunu şişirme gayretinde olan taraftar basın Yomra teşkilatının yapıldığı, idare heyetinin oluşturulduğu ve üyelerinin de kaydedildiği haberini vermesine rağmen bunların sonunda gerçekleşmediği bilgisini vermek zorunda kalmıştı. **Yeni Yol Gazetesi** (24 Mayıs 1341), sayı: 134-234.

nizamnamesine uymaması ve belediye seçimlerinde fırka aleyhinde faaliyet gösteren kişilerle mesai kurduğu yapılan tahkikatla anlaşılma ile firkadan uzaklaştırılmıştı.⁵³³

Halk Fırkası esas itibariyle dâhili ticaretle alakadar olan mahalli ve küçük burjuva ile köylerde oranın ileri gelenlerine dayanmaktaydı.⁵³⁴ Terakkiperver Fırka ise ittihatçılığın devamı sayılabilirdi. Halk Fırkası ise bu devamı önleyen ve siyasi zümreleri kendi içinde eritip yepyeni bir siyaset potasında yoğuran Mustafa Kemal Paşa'nın gidişatına en elverişli bir düşünce ürünüydü.⁵³⁵ Bunun yanında Faik Ahmet Bey, Halk Fırkası'na ne kadar fırka unvanı verilirse verilsin Trabzon Halk Fırkası Teşkilatı'na, Trabzon'un temsilcisi namı vermenin gerçeği yansıtmayacağını düşünüyordu.⁵³⁶

1927'ye gelindiğinde Halk Fırkası en ufak köylere kadar teşkilatını genişletmişti. Fırka, kongrelerini yakından takip etmekteydi. Diğer taraftan köylerin dağınık ve geniş olması münasebetiyle kongrelerin bitirilmesi uzamaktaydı.⁵³⁷ Trabzon CHF bölge müfettişinin tespitlerine göre fırka yöneticilerinin karakter ve zihniyetinde ciddi sıkıntılar bulunmaktaydı. Buna göre bu yöneticiler firkalara mebusluk, ticari kuruluşlarda üyelik, kontratoculuk gibi işleri kolaylaştırma ve nüfuz elde etme amacıyla giriyorlardı. Bunun yanında firkaya yazılanlar da bunların teşvikiyle yazılıyorlardı. Bir süre sonra ise kendilerini firkadan yeterince yararlanmamış görerek firkaya kayıtsız kalıyorlardı. Hükümetin güçlü olduğu zamanlarda ise ara sıra fırka teşkilatlarına uğruyorlardı. Fırka teşkilatlarının idaresi de yalnız üç dört kişinin elinde kalıyor, idare memurlarını zayıf veya menfaat noktasından kendilerine katılmaya yakın görülürse bütün hükümet nüfuzu bunların eline geçiyordu. Aksi durumda ise bu idare memuruyla uğraşıyorlar ve onları yerlerinden etmeye çalışıyorlardı.⁵³⁸ Mebus olmayı başardıkları zaman da aynı yoldan gitmekteydiler. Kabine güç durumlarda kaldığı zaman küstahlığa başlıyorlar, iyi günlerde de tabasbus (yaltaklık) ediyorlardı. 1927 CHF kongresine memur olan Arif, Rafet ve Ali Becil efendiler bu duruma örnek olarak gösterilebilirdi. Trabzon Müdafaa-i Hukuk yöneticileri de zamanında bu kimseleri küçük görmüş ve aralarına almamışlar, bunlar da itilafçı olup çıkmışlardı. Trabzon meselesinde Müdafaa-i Hukuk yönetimi değiştirildiğinde bu şahsiyetler onların yerlerine geçmişlerdi. Trabzon'da fırka teşkilatının olması gerektiği ve

⁵³³ **Yeniyo Gazetesi** (20 Ağustos 1341), sayı: 205-305.

⁵³⁴ **BCA** 030.10 248.675.25.

⁵³⁵ **Yeniyo Gazetesi** (9 Temmuz 1947).

⁵³⁶ Faik Ahmet (23 Eylül 1340), "Bizde Fırka ve Fırkacılık", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1290.

⁵³⁷ **BCA** 490. 01 353.1481.2.

⁵³⁸ **BCA** 490.01 353.1481.2.

bu şahsiyetlerden başka da kimse olmadığından dolayı bunları idare etmek gerekmişti. Böylece fırka adına yaptıkları telkinler örneğin her türlü seçimlerde gösterdikleri adaylar tartışmasız kabul ediliyordu. Atatürk de bu durumu Tokat'ta yaptığı bir konuşmada; “Trabzon'da bir vali var başka yok” şeklinde ifade etmişti. Ancak sonradan şahsi entrikalarına, nüfuz elde etme emellerine değer verilmemiş ve halka; “hükümet bunların elinde baziçedir” dedirtecek bir durumun da önüne geçilmişti. Ancak yine de fırka nüfuzundan yararlanılmaya devam edilmişti.⁵³⁹

1927 seçimlerinin yaşanması ise yeni bir fırsat doğurmuştu. Bu defa Arif, Rafet ve Ali Becil Beyler adaylıklarını sağlamak için Ankara'ya gitmişlerdi. Diğer taraftan uzun süre bu amaç için fırkaya devam etmiş olan kimselerin hayal kırıklığına uğraması fırkaya bağlılık rağbetini kırıyordu. Bunun yanında sırf mebusluk için firkalara girip amaçlarına ulaşanlar sonuna kadar hükümetten aldıkları kuvvetle nüfuz elde edip hüküm sürmekteydiler. Fırka sayesinde kazandıkları mevkii de kaybetmemek için daima tabasbusa (yaltaklanmaya) mecburdular. Diğer taraftan idare meclisi ve belediye üyelikleriyle yetinecek mutedil kimselerle her zaman fırka teşkilatının daha emin bir halde devamı mümkün görülmekteydi. Buna göre her memleketin içte ve dışta yüksek tahsil görmüş doktor, mühendis, hâkim, öğretmen gibi memurları vardı. Herhangi bir memurun da fırka disiplinine daha bağlı olacağı düşünülmekteydi. Esasında çiftçi, esnaf gibi grupları hakkıyla temsil edecek kimseler de olmadığından, sayılan bu memur kesiminden durumları valiler tarafından fırkaya karşı teminat verilmek şartıyla mebusluğa aday gösterilmesi daha iyi görülmekteydi.⁵⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa yayınladığı bildire bizzat kendi imzası ile listesi sunulacak olan Halk Fırkası adaylarına oy verilmesini istemiş, aday seçiminde tiziz davranılacağını bildirmişti.⁵⁴¹ Seçimler için Trabzon'dan adaylığını koyanlar Abanozzade Hüseyin Avni Bey⁵⁴², Eyüpzade Daniş Bey⁵⁴³, Polatoğlu Ali Becil Bey⁵⁴⁴, Kulaksızoğlu Bekir Sükuti Bey⁵⁴⁵, Avukat Ali Rıza Bey⁵⁴⁶, Mehmet Askeri Bey⁵⁴⁷ ve Ruşen Bey'di.⁵⁴⁸

⁵³⁹ BCA 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁰ Diğer taraftan eşraflık iddiasında bulunanlar da o günkü durumları itibariyle partice bir önemde olmadıklarından kendiliklerinden tek oy dahi alacak durumda değillerdi. Trabzon'un en nüfuzlu ve zengin bir ailesi olan Nemlizedeler buna bir örnek gösterilebilirdi ki hükümetçe kendilerine mevki verilmemiş olması dolayısıyla, idare meclisine girmek isteyen bu aileden birisi CHF tarafından aday gösterilmediği için bir türlü başarılı olamamıştı. Dolayısıyla seçimlerde başarı firkanın adayı olmağa bağlıydı. BCA 490.01 353.1481.2.

⁵⁴¹ Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 250.

⁵⁴² Trabzon belediye meclisi azası, mutaassıp, mağrur, hasmına karşı amansız, kindar ve şüpheli görülmekteydi. BCA 490.01 353.1481.2.

Her ne kadar III. dönem milletvekili olmaya talip olanlar hakkında olumsuz yönde kanaatler ortaya konulmuşsa da seçim sonucu yine bu kimselerden bazılarının meclise girdiği görülmekteydi.⁵⁴⁹

Trabzon'da CHF teşkilatı merkez tarafından ikmal edilmişti ancak fırkanın samimi ve sadık particilerin eline bırakıldığı da söylenemezdi. Mecbur kalındığı için ittihatçı geleneğinden gelenlerin karşısında olanlara parti teslim edilmişti. Parti müfettişinin raporlarından anlaşıldığına göre CHF, Trabzon'un ileri gelenleri için bir atlama taşı olarak görülmüştü. Aslında siyasette ittihatçılar daha önde gitmekteydi. Fakat tasfiyeleriyle bu kesimden faydalanma imkânı ortadan kalkmıştı. CHF'nin içinde bulunduğu bu durum kısa bir süre sonra SCF zamanında da etkisi gösterecek ve belediye seçimlerinde CHF birçok zorlukla karşılaşacaktır.

⁵⁴³ Trabzon ticaret odası başkanı ve CHF vilayet idare heyeti üyesiydi. Zeki ve mutedil bir kişi olmakla gizli işler yapmağa, el altından tahrikçiliğe meyli vardı. Münevver ve cumhuriyete sadıktı. Eyüpzade ailesinin bir kısmının şefiydi. İnkılâba bağlıydı ve geleceğini fırkaya bağlamıştı. Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk üyeliğinde bulunmuş, Ali Şükrü hadisesinde yer almamış İstanbul'da ikamet etmişti. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁴ Mebusluğa başvurduğu ve kendini tanıttığı yazısında Müdafaa-i Hukuk'u eleştirmiş, buradakilerin aykırı davranışlarının gençlik üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını belirtmişti. Ali Becil, 1922 Nisanı başlarında Güzel Trabzon gazetesini çıkarmağa başlayarak basın ve siyaset sahasına atılmıştı. Hükümetin yardımıyla çıkardığı Halk gazetesi de TBMM ikinci dönem seçimlerinde başarı amili olmuştu. Fırka teşkilatı yapılacağı sırada ajans muhabirliğinden istifa ederek Trabzon merkez mutemetliğinde ve vilayet idare heyetinde çalıştı. Geleceğini CHF'nin geleceğinde görmekteydi. Hayatının sonuna kadar da fırkanın amaç ve prensiplerine bağlı bir fert olacağını belirtmişti. İnkılâp zamanlarında ve fırka işlerinde Trabzon efkârının tanzim, sevk ve idaresi için çalışmıştı. Kararlarında isabet olmakla birlikte iyi düşünür biriydi. Yalnız tembel ve biraz da gizli iş yapmağa ve fırkada cereyan gözetmeğe meyli vardı. Onun bu özelliği, kongre üyesi olarak Tahsin isminde birini seçtirerek bunu müfettişliğe kabul ettirmesinde ortaya çıkmıştı. Ancak bu Tahsin'in (bu kişi Gümüşhane'de mebusluk seçimiyle uğraşıldığı sırada Terakkiperver Fırka hesabına orada propaganda yapan ve İstikbal'de seçim hakkında fırka ve hükümet aleyhine hezeyanlarda bulunan ve sonunda istifa ederek açıktan neşriyat ve aleyhtarlığa devam eden birisiydi) olup olmadığı kendisinden sorulduğunda gülererek onaylamıştı. Buna göre Polatoğlu, kâh hırsızları kâh en şiddetli muhalifleri koltuğunun altına alarak bir yerlere getirmeğe çalışıyordu. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁵ Yeni yol gazetesi sahibiydi. Reylerinde tereddütlü ve kararsız biriydi. Düşünce ve fikrinde menfaat kaygısı taşımaktaydı. Münevver ve inkılâba bağlı görünmekteydi. Tembel olmakla birlikte hiçbir meclise devam ettiği görülmemişti. Menfaat gereği firkadan ayrılmayacağı sanılmaktaydı. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁶ İdare meclisi üyesi, menfaatçi, haris, kararsız ve arkadaşları arasında hiçbir kıymeti ve keyfiyeti olmayan bir kimseydi. İnkılâba bağlı gibi görünmekteyse de zayıf zamanlarda güvenilemezdi. Seciyesi düzgün değildi ve softa ruhluymdu. Meşhur Kâhya hadisesinde menfi bir rol çevirmek istemişti. Çok sevilmek ve kendini göstermek amacındaydı. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁷ Torul Halk Fırkası mutemediydi. Torul muhalefet yuvası olduğundan hükümet kuvvetiyle yerinde durmaktaydı. Cahil ve saf bir kimseydi. Birinci mecliste üye idi. Elinden bir iş gelmez olduğundan idare edilmekteydi. Ancak fırkaya bağlıydı. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁸ Kelkit Köse nahiyesi müdürüydü. Aciz, köylü sınıfı ile daima temasta olduğundan liyakatsiz bir adamdı. I. Meclis'te üye idi. Fırkaya bağlı görünmekteydi. **BCA** 490.01 353.1481.2.

⁵⁴⁹ Ali Becil ve Arif Beyler bu meyanda idi. Trabzon'dan üçüncü dönem milletvekili olanlar ise; Abdullah Bey, Ali Becil (Bulatoğlu), Arif Bey (Hacı Kadızade), Daniş (Eyüpoğlu), Hasan (Saka), Hamdi Bey (Nebizade), Süleyman Sırrı (Gedik) ve Şefik Bey'di. Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 352.

3.2 Trabzon’da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

3.2.1 Terakkiperver Fırka’nın Oluşum Süreci

1923 seçimleriyle İkinci Grup tasfiye edilmiş ve TBMM’de muhalefetsiz bir yapı oluşturulmuştu; ancak bu hiç de böyle değildi. İlerleyen zamanlarda Halk Fırkası’nın fikir birliği içerisinde olmadığı iyice ortaya çıkacak ve firkadan kopanlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı oluşturacaktır. Temelde fırka üyeleri arasında cumhuriyet ve inkılâp taraftarlığı noktasında uzlaşma olsa da bu kavramların içinin doldurulmasında içtihat yönünden derin görüş ayrılıkları mevcuttu. Terakkiperver Fırka’nın kuruluşu ve siyasi tarihteki yeri birçok araştırmaya konu edilmiştir. Bu durum göz önüne alındığında Terakkiperver Fırka’nın kurulma süreci çoğunlukla Faik Ahmet Barutçu’nun siyasi fikirleri, anlayışı ve Ankara’daki gelişmeleri değerlendirmesi çerçevesinde ele alınacaktır. Bunun yanında Halk Fırkası’nın Trabzon basınındaki destekçilerinden Bekir Sükuti Bey’in de siyasal analizlerine yer verilecek, böylece iki gazeteci ve siyasetçinin görüş açılarından siyasi gelişmelere Trabzon’dan nasıl bakıldığı tahlil edilecektir.

İkinci Meclis’in önemli muhaliflerinden Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi; “Mecliste muhalefet vardır ve bu derin mütebassırane düşünölmek lazım gelen tahavvüller üzerinde ani kararlar verilmesinden ileri gelmiştir” diyordu. Faik Ahmet Bey’e göre Halk Fırkası’nda bundan dolayı baş gösteren ihtilaf, ufak bir vesile ile büyüyerek fırkanın bölünmesine sebep olacaktı. Halk Fırkası esasında ortak kanaatler temelinde ve belirli fikirler etrafında toplanmamış olduğundan ihtilaftan ve bölünmeden kurtulabilmesine imkân yoktu. Üstelik Halk Fırkası umdeleri genel şeylerdi ve her fırkanın programında bulunabilirdi. Bu yüzden umdelerin yalnız hükümet şekliyle alakalı kısmı Halk Fırkası’nın malı olabilirdi. Faik Ahmet, Halk Fırkası’nın bir fikir fırkası olduğunu düşünmüyordu.⁵⁵⁰

Faik Ahmet Bey’e göre ortada Anadolu’nun samimi inkılâp ruhundan garip bir şekilde gittikçe uzaklaşan bir fırka vardı. Anadolu’daki vaziyet iki safhaya ayrılıyordu. Birincisi zafere kadar devam etmişti. İkincisi ise zaferden sonra başlamaktaydı. İlki bütünüyle Anadolu’nun ruhu ve inkılâbı idi. Sonrakinde ise inkılâbın sağladığı şeref ve nüfuz gelişigüzel, mantıksız, ihtiyatsız ve çok defa da inkılâp aleyhine kullanılmaktaydı.⁵⁵¹ Özellikle muhafazakâr mebusların Halk Fırkası’ndan istifa etmeleri, Halk Fırkası’nın

⁵⁵⁰ Faik Ahmet (20 Teşrin-i Sani 1339), “Mecliste Muhalefet”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1068.

⁵⁵¹ **İstikbal Gazetesi** (20 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1068.

homojen ve ahenktar bir topluluk arz etmediği anlamına geliyordu. Faik Ahmet'e göre Türkiye'deki fırkalar, belirli prensipler ve kanaatler etrafında toplanmış gruplardan ziyade, liderlerin şahıslarına bağlılık ifade eden ve bu liderlerin düşünce ve iradelerini halkın düşüncesine hâkim kılmak maksadıyla meydana gelen oluşumlardan ibaretti. Programı da iktidarı muhafazadan oluşmaktaydı. Bununla birlikte kapısı her "evet efendimci"ye açıktı. Muhafazakâr, liberal, sosyalist, milliyetçi herkes içine girebilir ve o sayede iktidardan kendine yer edinme yolunu bulabilirdi.⁵⁵²

Faik Ahmet Halk Fırkası'nın bölünmesinin gerekli ve faydalı olacağı kanaatindeydi. Buna göre fırkada sıradan meselelerde bile muhafazakârlıkla liberalliğin çarpıştığı, üyelerin boğaz boğaza geldiği görülüyordu. Halk Fırkası'nda, esaslı prensip farklarıyla birbirinden ayrılmış birçok kimse vardı. Bunların farklı fırkalarda yer almaları parlamento hayatının ve memleket menfaatlerinin gereğinden olacaktı. Böylece çoğunluk ve azınlık fırkaları meydana gelebilecekti.⁵⁵³ Faik Ahmet Bey'e göre Halk Fırkası'ndaki sıkıntılar giderilecek türden değildi. Nitekim fırka idare heyeti seçiminde hükümet adayları azınlıkta kalmıştı. Ayrıca cumhurbaşkanına fesih hakkı veren madde büyük bir çoğunlukla reddedilmişti. Bunlar fırka içinde iki hizbin varlığının açık bir kanıtıydı. Halk Fırkası'nın sıkı disiplini, tepkileri hızlı bir şekilde göstermeğe başlamıştı.⁵⁵⁴ Gerçekten de gelişmeler bu yönde devam etmiş ve Halk Fırkası idare heyeti, İsmet Paşa kabinesinin mecliste çoğunluğu kaybettiğini duyurmuştu. Faik Ahmet Bey'e göre bu sonuç doğaldı çünkü kabine çoğunluğa dayanmıyordu ve bunun karşısında kabinenin istifası, demokrasinin en doğal neticesi olurdu. Ancak İsmet Paşa bu duruma aldırış etmemişti. Onun bu hareketi fırka idare heyetini, kabineyi istifaya davet etmeğe mecbur bırakmıştı. İsmet Paşa ise fırka umumi heyetini toplantıya çağırmıştı. Diğer taraftan 130 mebusun imzaladığı bir tahrir ile kabineden dâhiliye, adliye, maarif ve müdafa-i milliye vekillerinin çıkarılması talep edildi.

⁵⁵² Faik Ahmet (11 Mart 1340), "Fırkadan İftiraklar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1139

⁵⁵³ "Herhangi bir dış tehdit karşısında fırkalar arasında birlik sağlanabilir. Bunun dışında iç siyaset cereyanları karşısında "vatan fırkası"nın manası olamaz. Herhangi siyasi bir fırkaya "vatani grup" namı verilemez". Faik Ahmet (11 Mart 1340), "Fırkadan İftiraklar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1139; Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 91.

⁵⁵⁴ "Tahakküm, muhtelif kanaatleri daima bir istikamette ve bir hedefe doğru yürütmek emeliyle tatbik edilecek şedit inzibatın aksülamelleri pek çabuk kendini gösterir. Aza arasında daimi bir çarpışma neticesi olarak fırka müdiranının nüfuzu gittikçe azalır ve nihayet bir gün kuzu gibi sevk edilmek istenenlerin ekseriyeti elde etmelerinin önüne geçilemez". Faik Ahmet (26 Mart 1340), "İki Hadise", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1151. Büyük bir ittifakla hükümetin, meclisin çoğunluğuna dayanmadığı biliniyor, üstelik hükümet, meclisin çoğunluğuna dayanma gereği de hissetmiyordu. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 491. Diğer taraftan İsmet Paşa buna karşı; "bir heyet-i vekile reisine sen ekseriye isnada lüzum görmeden duruyorsun demek ne demektir. Rica ederim bu dağdan inmiş bir haydut mudur? Bu kuvve-i anasıra mıdır ki meclisin ekseriyetine isnada lüzum görmeksizin cebren ve kahren hükümet etmek fikrindedir. Bu nasıl sözdür". Demirel ve Konur, a.g.e., s. 500.

Faik Ahmet'e göre İsmet Paşa gereksiz bir inat içindeydi ve onun kabinesini oluştururken fırkada aynı vekillerin şahıslarına gösterilen güvensizliğe önem vermemesi bir hataydı. Bir Ferit Bey, bir Vasıf veya Necati Bey için memleketi sarsıntıya düşürmek boşuna olmuştu.⁵⁵⁵

1924 Anayasası'nın kabulünden sonra Refet (Bele) Bey Halk Fırkası'ndan istifa etmişti. Refet Bey'den başka Rauf, Adnan, Canbolat, Sabit, Halet, Ziyaeddin, Rüştü Paşa, Halis Turgut, Feridun Fikri ve Faik beyler istifalarını vermişlerdi. Bazılarının istifalarında; "cumhuriyeti teyid ve takviye maksadıyla ayrılıyoruz" tarzında ifadeler yer almıştı.⁵⁵⁶ Bozok Mebusu Avni Bey, istifa edenlerin Halk Fırkası'nın mevcut üyelerini –"ki kendileri müstesnaydı ve ahrar-ı ümmettendi"- Gazi Paşa'nın ve onun etrafında bulunan birkaç arkadaşının diktatörlüğünü temin edecek olanlardan saydığını söylüyordu.⁵⁵⁷ Ayrılanlardan bazıları hâkimiyet-i milliye telakkisi ile cumhuriyet telakkisi arasında kendileriyle, fırka çoğunluğu arasında bakış açılarında farklılık olduğunu ifade etmişlerdi.⁵⁵⁸ Recep (Peker) Bey ise, fırkadan kopanların ayrılırken söyledikleri; "hâkimiyet-i milliye hususunda vefasızlık gösteren, cumhuriyet mefhumunda sarahatsizliklerle malul olan mevcudiyetten ayrılıyoruz" ifadelerinin açık bir vaziyeti tersinden okuma olarak değerlendirmişti. Devamında;

En vasi miyasta hâkimiyet-i milliyeciyiz, cumhuriyetçiyiz ve kuvvetini milletten alarak arızasız işleyen bir devlet teşkilatı taraftarıyız. Bizden ayrılanların bize nispetle daha çok hâkimiyet-i milliyeci, daha çok cumhuriyetçi oldukları hakkındaki iddialarını en büyük istihkak ile ve en büyük kıskançlıkla reddederiz.⁵⁵⁹

Faik Ahmet Bey, istiklal mücadelesinde etkin rol oynamış, vatanseverlikleri karanlık ve tehlikeli günlerde tecrübe edilmiş, mütevazı, kahraman şahısların bir kenara çekildiğini, idareye gelenlerde ise ihtisas ve ehliyet arama gereğinin takdir edilmemesini eleştirmektedir. Buna göre ortada kahraman kesilenlerin hiç biri yokken Refet Bey gibileri Milli Mücadele'nin ilk safında yer almıştı. Buna karşılık ise memlekete, güven hissi vermeyecek kimselerle yola devam edilmişti. Faik Ahmet, Ferit Bey'e dâhiliye vekâleti verilmesini, mebusların ve kamuoyunun açıkça güven duymamasına, Ferit Bey'in Damat Ferit kabinesindeki işlerinin ortaya dökülmesine önem verilmemekte ısrar edilmesine bir anlam verememekteydi. Faik Ahmet, ülkenin fedakâr kimselerinin dargın ve gücenmiş bir

⁵⁵⁵ Faik Ahmet (27 Mart 1340), "Kabine'nin Mevkii", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1152.

⁵⁵⁶ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 595-596.

⁵⁵⁷ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 607.

⁵⁵⁸ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 597.

⁵⁵⁹ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 597.

halde köşeye çekilmelerine ve çekilmeye de devam etmelerine dikkat çekmekteydi. Buna karşılık memleketin “yâran sınıfıyla” idare edilmesine tepkiliydi.⁵⁶⁰ Dâhiliye Vekili Ferit Bey, meclisin her gün istizahına ve murakabesine maruz kalıyordu. Onun icraatları tetkik edilmekte ve eleştirilmekteydi. İsmet Paşa ise Ferit Bey’in başarıları görüldüğünden takdir edildiğini ve yalnız bunun için muhafaza edildiğini belirtmekteydi.⁵⁶¹

Faik Ahmet Bey’e göre İsmet Paşa hükümetindeki sıkıntılar kamuoyu nazarında yine devam etmekteydi. Buna göre serbest düşünen basın ittifakla İsmet Paşa’nın siyasetsizliğini eleştirerek hükümeti memlekete hesap verecek bir duruma getirmişti. Meclis ise toplantı halinde değildi. Faik Ahmet Bey’e göre meclisi toplamak hükümetin işine gelmeyeceğinden güven tazelemek için fırka divanını toplamağa lüzum görmesi ihtimali vardı. Fakat hükümetin fırka divanına siyasetini onaylatması, Faik Ahmet için kamuoyunu tatmin edemezdi. Nitekim fırka divanında hükümetin reyî hâkimdi. Bu durum hükümetin kendi kendine güven duyması anlamına gelecekti. Buna göre hükümet ancak meclisten alacağı güvenoyu ile kuvvetlenebilirdi. Kabine de divanı toplamakla bu ihtiyacı hissettiğini göstermişti.⁵⁶²

Faik Ahmet Bey, Türkiye’de siyasetin çok dar bir çerçevede yapıldığını düşünmekteydi. Buna göre fırka teşkilatının yaptığı ve yapacağı işler; “memuru azl ediniz, filanı tayin ediniz, şu vali fırkamıza dâhil olmayanlarla görüşüyor güvenilemez değiştiriniz, bu kaymakam arzularımızı yerine getirmede bazen bahane gösteriyor yerinden uzaklaştırınız” gibi emirleri ve istekleri yerine getirmekten ibaretti. Faik Ahmet Bey’e göre

⁵⁶⁰ Faik Ahmet (5 Mayıs 1340), “Mebusluktan İstifa”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1182. Bunun yanında ülkede bir suiistimal hastalığı idare mekanizmasına musallat olmuş, herkes mevkii ve cesareti oranında cebî için çalışıyor, münevveri, gayr-i münevveri, şuurulusu, şuuruzusu sanki el birliği ile uğraşıyordu. Ermeni zenginlerinin dönüşü meselesi ve bazı hariciye memurlarının ticaret dalavereleriyle ortaya çıkan bu suiistimal hastalığının nüfuz etmediği yer kalmamıştı. **İstikbal Gazetesi** (2 Haziran 1340), sayı: 1200. Bu çerçevede bazı nüfuz sahipleri, yerli ve yabancı iş adamlarını Ankara istasyonunda bekliyor ve bir avcı ustalığı ile yağlı avları birbirlerinden kapmaya çalışıyorlardı. Mücadele döneminde memlekete büyük başarılar getiren idealizm, feragat ve fedakârlık hisleri, vurguncuların ortalığa üşüşmesi neticesinde sinmiş ve bir tarafa çekilmişti. Bu gibi hisler artık gazete sütunlarında yaşayabildiği için gazetelerin susturulması vurguncu muhit için birinci derecede bir ihtiyaç haline gelmişti. Yalman, a.g.e., II, s. 887. Adana mebusu İsmail Safa Bey, Ferit Bey için, Necati Bey’i şahit göstererek onun, “Ferit Bey ile arkadaşlık etmek çok ağır geliyor bize” dediğini söylemişti. Ferit Bey’in esasında sevilme nedeninin başında onun, milleti ve meclisi idama mahkûm eden Damat Ferit kabinesinde yer almış olması gelmekteydi. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 504. Yunus Nadi; “karanlık odada yaran arasında bir akd-i milli varmış nedir o” diye soruyor, cumhuriyetin her surete değersiz bir hale getirilerek türlü tertiplerden bahs olunduğunu söylüyordu. İnönü, a.g.e., s. 458.

⁵⁶¹ Demirel ve Konur, a.g.e., s. 494. Ferit Bey Damat Ferit hükümetinde Gazi Paşa’nın tasvipleriyle nafia nazırlığı yaptığını, takip ettikleri en mühim gayenin Ali Kemal’i dahiliye nezaretinden düşürmek olduğunu ve buna da Reşit Akif Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey’in yardımıyla muvaffak olduklarını söylemiş, böylece üzerinde odaklaşan tepkileri dağıtmaya çalışmıştı. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 515.

⁵⁶² Faik Ahmet (11 Haziran 1340), “Divanın İçtimar”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1207.

siyaset artık ilim çerçevesinde yapılmalıydı. Cumhuriyet rejimi de bu ilkel particilik anlayışından kurtulmalı ve çok partili hayata geçilmeliydi. Bunun için de seçim usullerinin değiştirilmesi gerekiyordu. Buna göre çoğunluk usulü çok yanlıştı. Bunun çaresi bir dereceli temsili seçim usulünün kabul edilmesindeydi. Bu suretle her fırka parlamentoda kendini temsil edebilecekti.⁵⁶³

Halk Fırkası idarecileri idarede merkezîyetçiydiler ve idarede köklü değişikliklere taraftar görünmemektedirler. Faik Ahmet Bey, bu itibarla Halk Fırkası'ndan "radikal cumhuriyetçiler" diye bir parti ayrılacağını düşünüyordu. Buna göre bu parti merkezîyetçilik aleyhinde ve inkılâp usullerini değiştirecek bir programla ortaya atılabilir ve böyle bir fırka memlekette güçlü bir çoğunluk elde edebilirdi.⁵⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa, Trabzon'da verdiği nutukların birinde Halk Fırkası'nın fikrî ve içtimâî inkılâp rehberliği yapacağını söylemişti. Faik Ahmet Bey ise, fikri ve içtimâî inkılâp rehberliğini yapacak Halk Fırkası'nın belirli bir fikir kümesine sahip olup olmadığını sorgulamaktaydı. Buna göre Halk Fırkası'nın batılılaşma programının fikirle bir alakası yoktu. Faik Ahmet'e göre zaman zaman Ağaoğlu Ahmet ve Ziya Gökalp'in yazıları da gazetecilik sınırlarını aşmış makalelerden başka bir şey değildi. Esasında üniversitesiyle, dergi ve kitaplarıyla, şair ve edipleriyle harekete gelmiş bir fikir henüz yoktu. Bununla birlikte inkılâp, aydın zihinlerde bile açık ve kuvvetli bir kanaat ve inanç

⁵⁶³ Faik Ahmet (9 Temmuz 1340), "Muhtaç Olduğumuz Fırka ve İntihap Usulleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1231. Bu konuyla ilgili başka bir yazı için bkz. Faik Ahmet (22 Kanun-u Evvel 1340), "İntihap ve İtimat", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1362.

⁵⁶⁴ Faik Ahmet (9 Temmuz 1340), "Muhtaç Olduğumuz Fırka ve İntihap Usulleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1231. İki dereceli seçim, mutlakîyet devirlerinde krallık ve imparatorlukların zaafa düşmeye başladıkları zamanlarda asilzadelere, emlak ve servet sahiplerine mahsus olmak üzere kurulan bazı meclislerde geçerliydi. Sonra ikinci seçici olabilmek için emlak sahibi olmak, devlete belirli bir miktar vergi vermek gibi şartlar konularak bu vazife orta ve müreffeh sınıf elinde bulunduruluyordu. Milletler hukuk ve hürriyetlerini ellerine almağa, hâkimiyet haklarını gasp eden müesseseleri yıkmaya başladıktan sonra bütün bu kayıtlar derece derece kaldırılmış sonunda eşit hukuk esası kabul edilmişti. Medeni dünyanın her tarafında genel oy usulü uygulanmaktaydı. İki dereceli seçimde ise milletle onun namına hâkimiyeti icra eden vekiller arasına gereksiz bir şekilde ikinci bir seçici giriyordu. Faik Ahmet (1 Teşrin-i Sani 1340), "İntihap Kanunu II", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1323. Genel oy usulünün kabulüyle farklı fikir ve siyasi cereyanlar parlamentoda temsil edilerek meclis, milli iradenin gerçek bir tecelli sahnesi olacaktı.. Bu ise ancak nispi seçim usulüyle mümkündü. Çoğunluk usulünde, seçmenlerin yarısından bir noksan kalan bütün reyleri çürüyor, milyonlarca halkın fikirleri bu suretle temsil edilemiyordu. Mecliste kararlar da kazanan mebusların çoğunluğu ile alındığına göre gerçekte hâkimiyet milletin çoğunluğunun değil azınlığın elinde kalıyordu. Nispi seçim usulünde ise her fırkanın aldığı oya göre veya aday listelerinin kazandıkları oylara göre bir nispet dâhilinde hapsinin mecliste mebusu bulunacağından bu suretle bütün millet, mecliste temsil edilmiş olacaktı. Konuyla ilgili diğer yazılar için bkz. Faik Ahmet (4 Teşrin-i Sani 1340), "Nisbi İntihap Usulü", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1326. Nadi, **Cumhuriyet Yolunda**, s. 31. Faik Ahmet (30 Teşrin-i Evvel 1340), "İntihap Kanunu 1", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1322; Faik Ahmet (2 Teşrin-i Sani 1340), "İntihap Kanunu 3", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1324.

haline gelmiş değildi. Çünkü ilmileştirilememişti.⁵⁶⁵ Gerçekte buna gerek de görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa Samsun gezisinde, Halk Fırkası'nın amaç itibariyle bütün memlekete şamil bir fırka olduğunu ve henüz yolun başında bulunulduğundan fikirlerin çarpışmasıyla çok partili hayata geçilmesine memleket şartlarının müsait olmadığını söylemekteydi. Nitekim cumhuriyet rejimi henüz olgunluk düzeyine erişmemişti.⁵⁶⁶

Faik Ahmet Bey, tatil devresinde seçim bölgelerini ziyaret eden birçok mebusun yeni düşüncelerle donatılmış olarak meclise gelmelerini ihtimal dâhilinde görmekteydi. Buna göre mecliste bazı değişiklikler beklenebilirdi. Faik Ahmet, muhaliflerin baş kaldıramamalarının sebebini meclisin yeniliğine hamletmek gerektiği düşüncesindeydi. Nitekim fırka idarecilerinin istediği, askeri disiplin ile hareket eden bir topluluk elde bulundurmaktı. Bu da böyle olmayacağına göre fırkada ister istemez bir bölünme ve tasfiye olacaktı.⁵⁶⁷ Diğer taraftan vekillerin dönüş yolunda ve Ankara'da yeni bir partinin kurulma ihtimali güçlenmişti. Meclis ise tek bir fırkanın tekelinde demokrasinin gerçek manada tecelli etmesine sahne olamazdı. Bunun yanında hiçbir medeni memlekette tek fırkalı parlamento hayatı yoktu. Bu ancak totaliter memleketlerde görülebilecek bir durumdu. Cumhuriyet rejiminde ise fert ve fırka tahakkümlerine yer yoktu.⁵⁶⁸ Türkiye'de fırka hayatının kötü bir geçmişi vardı. Üstelik muhalefeti hıyanet derecesine vardırان fırkalar da görülmüştü. Bu yüzden fırkalar soğuk bir sakinlik hissi ile karşılanmaktaydı. Faik Ahmet'e göre memlekette Halk Fırkası'nın az üye bulmasında bunun da büyük etkisi vardı. O zamana kadar ise gerçek anlamıyla siyasi fırkalar kurulmamış, daha ziyade komiteci zihniyetle hareket eden fırkalar ortaya çıkmış ve bunlar mücadeleyi fikir sahasında yürütmemişti. Faik Ahmet Bey için işte bu noktada, fikir sahasında ve parlamentoda mücadele edecek ve prensipleriyle, program ve hareket tarzlarıyla kamuoyunda taraftar kazanmağa çalışacak siyasi fırkalara ihtiyaç vardı.⁵⁶⁹

Refet Paşa'dan sonra Kazım Karabekir Paşa'nın da 26 Ekim 1924'te istifa ile meclise katılması, mecliste yeni bir teşekkülün ortaya çıkması olarak addedilmişti.⁵⁷⁰ Bu

⁵⁶⁵ **İstikbal Gazetesi** (25 Eylül 1340), sayı: 1292.

⁵⁶⁶ **İstikbal Gazetesi** (1 Teşrin-i Evvel 1340), sayı: 1097.

⁵⁶⁷ Faik Ahmet (28 Temmuz 1340), "Gelecek Devrede", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1242.

⁵⁶⁸ Faik Ahmet (21 Teşrin-i Evvel 1340), "Bir Bahsin Etrafında", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1314.

⁵⁶⁹ Faik Ahmet (21 Teşrin-i Evvel 1340), "Bir Bahsin Etrafında", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1314.

⁵⁷⁰ Cezmi Eraslan, "Siyasi Alanda Yapılan İnkılâplar", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, II, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, s. 48.

durumda seçimin yenilenmesi bile söz konusu olabilirdi. Faik Ahmet'e göre nüfuzlu şahsiyetlerin mecliste bir araya gelmeleri, hükümete taraftar mahfillerde güzel tesirler bırakmıyordu. Mecliste hükümeti ellerinde tutan tekerci zümre, herhangi bir parlamento hareketini prensiplere ve inkılâba yöneltmiş bir husumet gibi telakki etmek istiyordu. Faik Ahmet, mebuslukla kumandanlığın bir arada olamayacağına katılmaktaydı. Mecliste hükümeti icraatlarında murakabe edecek bir oluşumun ve hatta iş başında bulunmasının halka da güven vereceğini düşünmekteydi.⁵⁷¹

Meclisin açılmasıyla birlikte imar ve iskân vekili hakkında gensoru önergesi verilmiş ve hükümet de vekili istifa ettirmek suretiyle kabineyi kurtarma siyaseti takip etmişti. Faik Ahmet Bey'e göre İsmet Paşa kabinesi, memlekete güven aşıl原因an uzuvlardan oluşmuyordu. Buna göre bu gerçeği fırka idarecileri de biliyordu. Fakat inhisarcılık ruhunun derinlere işlenmesi inadı doğurmaktaydı. İsmet Paşa, tanınmış ve liyakatli kimselerle teşrik-i mesaiden adeta çekiniyordu.⁵⁷² Faik Ahmet Bey'e göre Halk Fırkası'nın bölünmesi, kutlu bir gelişme olacaktı. Mecliste meydana gelecek bir grubun başında Milli Mücadele'nin kahramanlıklarıyla donanmış kişilerin bulunması ayrıca memnuniyet verici bir durumdu.⁵⁷³

İTC döneminde tenkide tahammül gösterilemiyordu. Hürriyet bir dereceye kadar vardı ve ondan ilerisi inkılâp ve meşrutiyet aleyhtarlığı sayılarak irtica damgası yapıştirilmaktaydı. Faik Ahmet'e göre "tahammülsüzlük" bu devirde de aynı yansımaları göstermekteydi. Buna göre kabineyi eleştirmek, bir vekilin ehliyetsizliği hakkında söz söylemek, hemen inkılâp aleyhine yöneltmiş bir husumet şeklinde telakki ediliyordu.

⁵⁷¹ Faik Ahmet (3 Teşrin-i Sani 1340), "Günün Hadiseleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1325. Partide anlaşmazlıklar dinmiyor aksine artarak devam ediyordu. Özellikle bütün İstanbul gazeteleri iktidara rakipsiz hâkim olan tek partide çıkan ikilikten hareketle vaziyetten memnun olmayanların yeni bir parti kurmak üzere olduklarını yazmaktaydı. Orbay, a.g.e., II, s. 142.

⁵⁷² Faik Ahmet (8 Teşrin-i Sani 1340), "Vaziyete Bir Nazar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1329. "Mecliste; "Efendiler! Ne bilerseniz söyleyiniz, hata görüyorsanız tenkit ediniz, alnımız açıktır" diyen hükümet, bu hükümetti. Sorsanız meziyetlerini, teceddüt ve inkılâp aşığı olduklarını söylerler. Ağızlarından düşmeyen kelime ve mefhumlar, teceddüt ve inkılâptır. Fakat hizmetleri yalnız dudakları arasındaydı. Teceddüt ve inkılâbın hakikati yüksek feyizlerini icraatta gösteremeyen, idare itibarıyla ortada hiçbir değişikliğin, hükümetin halka karşı vaziyetinde düne nispetle hiçbir tebeddül vücuda getiremeyen kimselerin inkılâpçılığını ne manada telakki icap edeceğini ortadaki vaziyet göstermekteydi". Faik Ahmet (9 Teşrin-i Sani 1340), "Hükümetin Mevkii", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1330.

⁵⁷³ Faik Ahmet (11 Teşrin-i Sani 1340), "Fırkadan İstifalar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1332. Aslında Terakkiperver Fırka'nın kurulmasıyla Halk Fırkası, kısımlara ayrılmakla birlikte bir rahatlama da olmuş, gizli kapaklı siyasi mücadeleler son bulmuştu. Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 70. Zamanında I. Grup'un içinde katiplik yapan Karahisar mebusu İzzet Ulvi Bey, I. Grup'tan bazılarının müzakereleri II. Grup'a haber verdiğini söylemişti. Fırkadan ayrılanların alttan alta entrikalarını yürüttüklerini, son zamanlarda da her şeyin açığa çıktığını gördüklerinden, ihraç edilmeden kendilerinin istifalarını verdiklerini anlatmıştı. Demirel ve Konur, a.g.e., s. 610-611.

Böylece sanki inkılâp ve cumhuriyet demek, bu kişiler demek imiş gibi garip bir zihniyet, her türlü hataları ve noksanları örtmeğe çalışmaktaydı.⁵⁷⁴ Halk Fırkası'ndaki istifalar doğal olmayan bir durumun devam ettirilmesi yolundaki inadın neticesiydi. Faik Ahmet'e göre Halk Fırkası yöneticileri tecrübesiz hareket ettiklerinden sonunda gerçeklerle karşılaşmaktan kurtulamamışlardı.⁵⁷⁵

Halk Fırkası'ndan kopmalarla birlikte sonunda Terakkiperver Fırka iç işleri bakanı Recep Bey'e Trabzon mebusu Muhtar Bey ve Mersin mebusu Besim Bey'in verdiği kuruluş dilekçesi ile oldukça sert ve gergin bir hava içerisinde 17 Kasım 1924'te kuruldu.⁵⁷⁶ Başkanlığına Kazım Karabekir Paşa, genel sekreterliğe de Ali Fuat Paşa getirildi.⁵⁷⁷ İkinci başkanlığa Dr. Adnan (Adıvar), idare heyetine, Erzurum mebusu Rüştü Paşa, İstanbul mebusu İsmail (Canbolat), Ezincan mebusu Sabit Bey, İzmir mebusu Şükrü, Trabzon mebusu Muhtar, Sivas mebusu Halis Turgut, Bursa mebusu Necati, Ordu mebusu Faik Beylerden oluşmuştu.⁵⁷⁸ Mustafa Kemal Paşa bir muhalefet partisinin kurulmasını olumlu karşılamıştı ancak ordu kumandanlarının görevlerini bırakarak adeta bir “gösteri” şeklinde meclise gelmelerini iyi niyet ifadesi olarak tasvip etmemişti.⁵⁷⁹ Üstelik fırkanın adında cumhuriyet kelimesinin bulunmasını Mustafa Kemal Paşa kabul edilemez olarak görmüştü. Bu noktada fırkanın kendilerinde daha fazla cumhuriyetçi olamayacaklarını, olsa olsa tutucu olabileceklerini söylemişti.⁵⁸⁰

Fırka, programında ekonomide liberalizme dayanmakta ve gerekirse milli sanayinin gelişmesi için himaye usulünün uygulanacağını belirtmekteydi. Programının altıncı maddesinde; “fırka efkâr ve hissiyat-ı diniyeye hürmetkârdır” denilmekteydi.⁵⁸¹ Terakkiperver Fırka, Mustafa Kemal Paşa'nın devrimlerinde hoşlanmayanların merkezlendiği bir yer olarak ortaya çıkmaktaydı. Buna İstanbul gazeteleri de şiddetle

⁵⁷⁴ “Milli Mücadele'nin şerefli alemdarlarına hücum edenler, aynı kaldırım yosmaları ve zaferden sonra türeyen pehlivanlardı”. Faik Ahmet (15 Teşrin-i Sani 1340), “Hep Aynı Ruh”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1334.

⁵⁷⁵ Faik Ahmet (22 Teşrin-i Sani 1340), “Son Haftanın Siyasi Hadiseleri”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1339.

⁵⁷⁶ Ömür Sezgin ve Gencay Şaylan, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, VIII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2043; Avni Doğan, **Kurtuluş Savaşı ve Sonrası**, İstanbul: Dünya Yayınları, 1964, s. 161; Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 1. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002, s. 189.

⁵⁷⁷ Hulusi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 231.

⁵⁷⁸ Kili, **Türk Devrim Tarihi**, s. 210.

⁵⁷⁹ Turgut, a.g.e., s. 231.

⁵⁸⁰ Atatürk, **Söylev**, s. 405.

⁵⁸¹ Doğan, a.g.e., s. 162.

tarafırlık yapıyorlardı.⁵⁸² Yönetim kuruluna eski ittihatçıların egemen olması, bunu Halk Fırkası'nın ittihatçılığın yeniden canlandırılması olarak okumasına sebep olmuş ve fırkanın tepkisine yol açmıştır.⁵⁸³ TPCF yüz doksan günlük kısa siyasi hayatının ilk üç ayında oldukça başarılı bir teşkilatlanma örneği sergilemişti.⁵⁸⁴

Faik Ahmet'e göre bu program, en geniş hürriyet esaslarına ve hâkimiyet-i milliye prensiplerine dayanacaktı. Bu suretle yeni fırka tam anlamıyla bir cumhuriyet fırkası olacak, aynı zamanda da memlekette ilk siyasi fırka olma şerefini kazanacaktı. Halk Fırkası'nın henüz bir programı yoktu. Terakkiperver Fırka'nın bir programla ortaya çıkması, Halk Fırkası'nı da siyasi bir fırka haline getirmeğe yarayacaktı. Bunun işaretleri de görülmeğe başlanmış ve Halk Fırkası da Terakkiperver Fırka'nın programında olan bir dereceli seçim usulünü kabul etmişti.⁵⁸⁵ Osmanlı'da 1876'da yayınlanan geçici seçim yönergesine, Kanun-i Esasi'ye dayanarak hazırlanan ve 1908 seçimlerinden başlayarak imparatorluktaki seçimlerin yasal dayanağını oluşturan geçici seçim yasasına göre seçme hakkına sahip her 500 kişi bir ikinci seçmen seçiyor, bu ikinci seçmenler de 25-50 bin kişiye bir mebus seçiyorlardı. Demokratikleşme sürecinde deneyim kazanmış ülkelerde uygulanan bu yöntemin Osmanlı'da olumlu sonuçlar vermediği görülmüştü. Nitekim halkın büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimde siyasallaşma bilincinden uzak yaşadığı devlette seçim, bir angarya olarak görülmekteydi. Yapılan seçimler halkın isteklerine karşılık vermiyordu. Bundan yararlanan devlet idarecileri de kendi istediklerini seçtirmekte güçlük çekmiyorlardı.⁵⁸⁶

İsmet Paşa kabinesi, meclisin güveninden ziyade, idarecilerinin nüfuzuna dayanmaktaydı. Faik Ahmet Bey, Paşa'nın arkadaşları için kendi manevi sermayesini ortaya koyduğunu düşünüyordu. Nitekim mecliste ne zaman bir gensoru önergesi verilse, ne zaman bir çıkış yaşansa Paşa kendini ortaya atarak nüfuzunu son haddine kadar kullanmaktan çekinmiyordu. Faik Ahmet'e göre hükümet diktatörlüğe doğru gitmeye başlamış ve böylece vekiller hükümetin cumhuriyetçi olduğundan şüphe etmeye başlamışlardı. Böylece İsmet Paşa'nın da artık sarf edilecek nüfuzu kalmamıştı. Fırka için şahsı bile bir tehlike halini almıştı. Onun geleceği Halk Fırkası'nın geleceği olmuştu.

⁵⁸² Turgut, a.g.e., s. 237.

⁵⁸³ Sezgin ve Şaylan, a.g.m., s. 2047.

⁵⁸⁴ Yeşil, a.g.e., s. 236.

⁵⁸⁵ Faik Ahmet (22 Teşrin-i Sani 1340), "Son Haftanın Siyasi Hadiseleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1339.

⁵⁸⁶ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 244.

Fırkayı kurtarmak için Paşayı feda etmek gerekiyordu.⁵⁸⁷ Bir yandan da bu süreçte İsmet Paşa'nın ilerideki iktidar arkadaşları belirmeye başlamıştı. Bunlar Necati Bey, Recep Bey, Ali Bey ve diğerleriydi. Feridun Fikri'nin meclis tahkikat komisyonu kurma önerisi 19 oya karşı 148 oyla reddedilmişti. İsmet Paşa hükümeti güvenoyu almıştı fakat hükümet de iyice yıpranmıştı. İsmet Paşa bir ara örfi idare kurulmasını istemişti fakat Gazi Paşa buna lüzum görmemiş, İsmet Paşa da aldığı güvenoyunu yeterli görmeyerek istifasını vermişti.⁵⁸⁸

İsmet Paşa kabinesinin daha fazla dayanamayarak istifa etmesi üzerine yerine Fethi (Okyar) kabinesi ittifakla meclisten güvenoyu aldı. Kabineye Terakkiperverler ile müstakil muhafazakârlar da güvenoyu vermişti. Faik Ahmet Bey'e göre Fethi Bey, fırka hükümeti kurmakla beraber Halk Fırkası'nın iç halkasını oluşturan dar ruhlu, "memleketi babalarından miras bir çiftlik şeklinde idareye mütemayil müfritlerine" yanaşmamış, fırkanın geniş ve münevver ruhlu unsurlarını seçerek kabinesini oluşturmuştu. İsmet Paşa'nın siyasi şiarı, fırkanın en sadık görünen inhisarcı unsurlarına hoş görünmek ve onlara dayanmaktı. Faik Ahmet, itidaliyle ve meclis başkanlığında gösterdiği anlayışlılık neticesi bütün mebusların güvenini ve muhabbetini kazanmakla yükselen Fethi Bey'e teveccühün ne kadar gerekli olduğu tespitinde bulunmuştu. Ancak diğer taraftan da ona göre fırkanın; "ortalığı daima dumanlı görmek isteyen bölük eminliği dairesi", Fethi Bey'in şahsına bile güvensizliklerini gösterecek tarzda konuşarak yeni başvekili, muhalefetle siyaseten iyi geçinmemeğe davet etmiştiler.⁵⁸⁹

Bunun yanında CHF'deki müfrit muhalifler, Fethi Bey'den CHF'ye karşı siyasi kur yapmayacağına dair teminat da istemişlerdi. Buna karşı Fethi Bey ise;

İkiyüzlü siyaset yapmak ne benim seciyeme uyar ne de sizin tasvibinize iktiran eder. Esasen firkamız o kadar kuvvetlidir ki başkalarına kur yapmak ihtiyacını kendiliğinden

⁵⁸⁷ Faik Ahmet (24 Teşrin-i Sani 1340), "Kabinenin Tebeddülü", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1341. Trabzon milletvekilleri Muhtar ve Rahmi beyler de bu arada Halk Fırkası'ndan istifa ettiler. Bu ikisi Sürmene, Trabzon, Maçka ve Akçaabat'tan birçok birinci ve ikinci seçmen tarafından takdir ve tebrik telgrafları almıştı. Diğer taraftan Trabzon Halk Fırkası Teşkilatı'ndan merkeze çekilen telgrafta Muhtar ve Rahmi Beyler seciyesiz olarak vasıflandırılmıştı. **İstikbal Gazetesi** ise bunu sert bir şekilde yadırgamaktaydı; "Pupereşlik devri geçmişti. İnsan olan Hakk'a tapacak, secde edecektir. Mebus, ipin ucunu başkasına veren bir kukla değildir. Düşünür taşınır hakkı gördüğü tarafa gider". **İstikbal Gazetesi** (17 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1359. Trabzon'dan çekilen tebrik ve takdir içerikli telgraflar üzerine buradaki Halk Fırkası idaresi ilçe idarelerine tamim göndererek telgraflarda Halk Fırkası'na mensup kişilerin isim ve imzası olup olmadığının araştırılmasıyla haklarında fırka nizamnamesi tatbik edilmek üzere bildirilmesini talep etmişti. **İstikbal Gazetesi** (18 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1360.

⁵⁸⁸ Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 294-295. İsmet Paşa hatıralarında amipli dizanteriden perişan bir halde olduğunu ve bu yüzden istifa ettiğini söylemektedir. Bunun yanında geçen bir yıllık dönemde artık yorulduğundan, her şeyin kendi üzerinde odaklandığından, kendisiyle uğraşıldığından ve bir İsmet Paşa meselesi meydana getirildiğinden bahsetmektedir. İnönü, a.g.e., s. 459.

⁵⁸⁹ Faik Ahmet (1 Kanun-u Evvel 1340), "Kabineye İtimat", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1346.

ortadan kaldırmıştır. Hükümetimiz bir fırka hükümeti olacaktır. Gerçi bundan önceki hükümetler de öyleydi ama bugün fırkasından istifa ederek başka fırka kuranlar vardır. Bu sebeple mecliste ilk defa olarak iki fırka bulunmaktadır. Ben CHF azası olarak teşkil ettiğim hükümetin CHF hükümeti olmasını istiyorum. Binaenaleyh endişeye yer yoktur. Bundan emin olunuz, karşılığımı vermişti.⁵⁹⁰

Faik Ahmet Bey, Fethi Bey'in, inhisarcıları memnun etmemesinin, kabinesi için bir zaaf değil aksine bir kuvvet olduğunu düşünüyordu. Muhaliflerin yeni kabineye güven duymaları da bunun açık bir göstergesi olmuştu. Bu hadise muhalefetin, meclisteki muvafakat gibi; “aka kara karaya ak demek” şiarında olmadığını, mecliste kontrol kuvveti görevi üstlenme gayesi edindiğini göstermekteydi.⁵⁹¹ Terakkiperver Fırka, hürriyet taraftarı olduğunu, şahsi hürriyeti her yerde tanıyacağını, şahsi kabiliyet ve teşebbüslerin gelişimini destekleyerek alanında uzman insanların yetişmesine engel olmayacağını vaat ediyordu. Faik Ahmet, cumhuriyetçilerin (Terakkiperver Fırka mensuplarını cumhuriyetçiler olarak tanımlıyor) bu noktada memleketin hassas bir yarasına temas ettiği görüşündeydi. Buna göre memleketin en büyük derdi hürriyetlerin, eşit hukukun ve kanunların her devirde ortaya çıkan bazı imtiyazlı sınıflar lehine kısıtlanmasıydı.⁵⁹²

CHF'den istifa edenler, belirtildiği gibi Fethi Bey'in kabinesini desteklemişlerdi. Hükümet taraftarı gazeteler ise muhalefetin bu hareketini bir türlü hazmedemiyordu. Buna göre muhalif olunduktan sonra kabineye güvenoyu verilmemeliydi.⁵⁹³ Diğer taraftan CHF, kendine mensup mebuslardan “sadakat imzası” toplamağa karar vermiş ve üyelerden

⁵⁹⁰ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara: TTK Basımevi, 2005, s. 227-228.

⁵⁹¹ Faik Ahmet (1 Kanun-u Evvel 1340), “Kabineye İtimat”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1346. Sıkıyönetim ilanı isteyen İsmet Paşanın bu isteği grupça reddedilmişti. Okyar ve Sayıtdanlıoğlu, a.g.e., s. 39.

⁵⁹² Faik Ahmet (2 Kanun-u Evvel 1340), “Yeni Fırkanın Programı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1347.

⁵⁹³ **İstikbal Gazetesi** (9 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1353. Times gazetesi, Fethi Bey'in programını tatbik edip edemeyeceğini ayrı bir mesele olarak görüyordu. Yeni kabine gazeteler tarafından hararetle iyi karşılanmıştı. Yalnız bu sebep bile “Halk Fırkası silahşorlarının kabineye vesveseli ve şüpheli bir nazarla bakması” için yeterliydi. Bu sebeple kabinenin uzun bir ömre sahip olması şüpheliydi. **İstikbal Gazetesi** (14 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1357. Matin gazetesi muhabiresinin bu dönemde meclisi betimlemesi, meclis havasının nasıl olduğunu çok canlı bir şekilde göstermekteydi; “Aşağıdan pek ahenkar bir ses yükseliyordu. Hemen her mebusun ellerinde bulunan tespih sesleri ve meclis havası dâhilinde insan çok müsterih değildi. İnsan sıkılıyor ve endişe hissediyordu. Vekiller konuşmıyordu. Adeta korktukları zannolunacaktı. Vekil başını çevirdiğinde birden bire afallıyordu. Pencereden giren ziya huzmesiyle aydınlanan bir heykel, cemiyeti tesiri altında tutmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa kollarını locasının önüne koymuş, hareket etmeden oturan solgun ve ciddi çehreli reis-i cumhur, gözlerini kürsüdeki hatibe dikmiş duruyordu. Bu gözler gece karanlıklarında bile görüleceği hissini verecek kadar maviydi. Şüpheye mahal yoktu ki her şeye hâkim olan o idi. Bir diktatörden daha kuvvetli, bir nazarla bütün iradeleri ezen harikulade bir kuvvetin tezahürüydü. Hatip, evvelden ezberlediği dersini okuyan bir insan hissini veriyor ve zaten kimsenin dinlediği de görülüyordu. Türkiye’de roller tamamen taksim edilmişti. Koridorun nihayetinde görülen kapı, reis-i cumhurun odasının kapısıydı. Kabul edilmek için bekleyen mebuslar arasında muhalifler de vardı. Zannedilir ki Mustafa Kemal Paşa gibi bir adama itaat etmemek kabil olsun. Paşa her şeyi yapmağa muktedir. Onun emri olmadan hiçbir şey yapılamazdı. Bu salahiyet korkunç bir şeydi. Mustafa Kemal bir fırka adamı değildi. Bir milletin gayesini tecemmüm ettirmekteydi. Maziye yıkarak yerine bir çöl içinde yeni bir Türkiye kurma cesaretini göstermekteydi”. **İstikbal Gazetesi** (15 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1358.

“yemin senetleri” almağa başlamıştı. İşte bu düşünce ile ve son istifalardan sonra CHF, fırkanın birliğini sağlama almak ve her an meydana gelecek istifalarla çöküşe maruz kalmamak için tedbirler almıştı. Faik Ahmet’e göre böylece Halk Fırkası, “yeminli aza fırkası” olmuştu. Buna göre muvafıklar; “prensipilere değil rüesaya sadakat istiyorlar, onlara ubudiyet beslenilmesini” talep ediyorlardı.⁵⁹⁴

Oluşturulan yeni politikanın ve benimsenen bu anlayışın bir yansıması da dâhiliye vekili Recep Bey’in Fethi Bey kabinesinden istifasıyla gerçekleşti. Recep Bey, belediye başkanlarının atamayla yapılması taraftarı olması ve bunun kabul görmemesi dolayısıyla istifa etmişti. Ancak firkada bilindiği gibi kabineden hoşlanmayan bir hizip vardı. Faik Ahmet’e göre bunlar İsmet Paşa taraftarlığını bir akide şekline sokan “müfritler, silahşorlar ve kasidecilerden” oluşmaktaydı. Bütün emelleri Fethi Bey’in kabinesini düşürmek ve yerine, kendilerine dayanacak yeni bir kabinenin kurulmasını sağlamaktı. Fakat bu amacı açıktan takip edemiyorlardı. Çünkü firkadaki mutedillerle muhalifler tarafından güven duyulan bir kabineye açıktan hücum etmek faydasız olurdu. Faik Ahmet Bey, bu istifanın esaslı ve kabineye yöneltilmiş bir planın gerçekleştirilmesine hamledilebilir kanaatindeydi.⁵⁹⁵ Bu göre bu durum, sıradan bir fikir ayrılığından ibaret değildi. Kabine buhranı doğuracak gibi görünen bazı ihtilafların arkasında nüfuz ve ihtiras yarışları çarpışmaktaydı. Ortada iktidara gelme hırsıyla Fethi Bey kabinesini zayıflatmaya çalışan bir zümre vardı. Müfritler veya İsmet Paşa taraftarları diye isimlendirilen bu zümre Fethi Bey’e öteden beri muarızdı. Faik Ahmet, Recep Bey’in kabineden, firkadaki muarızların hücumlarını kolaylaştıracak bir gedik açmak için belediye başkanlığı meselesini bahane ederek dâhiliye vekâletinden çekilmiş olabileceğini düşünüyordu. Çünkü Recep Bey de Fethi Bey muarızı bulunan zümreye dâhildi ve çekilir çekilmez CHF Genel Sekreterliği’ne

⁵⁹⁴ Faik Ahmet (27 Kanun-u Evvel 1340), “Sadakat İmzası”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1366. Kazım Karabekir ise katır boyunda bir at sırtında meclise gidip geliyordu. Ankara’da barınacak bir yer bulamadığı için bağlarda oturuyordu. Çamur içinde, yağmur altında Ankara’ya geliyor ve bargirini kiraladığı ahıra bağladıktan sonra meclise gidiyordu. Paşanın bu hali bir sabık ordu kumandanı için çok asil bir manzara arz etmekteydi. Bundan anlaşılıyordu ki muvafıkların yeni bir aristokrasi oluşturmağa çalıştıkları Ankara’da 5 yıl önceki manzaralara şahit olmak mümkündü ve bu da ancak muhalif tarafta görülebiliyordu. Bir Ağaoğlu bir Falih Rıfkı ele alındığında bunlar mükemmel köşlerde oturuyor ve bir kilometrelik yolu bile otomobille veya araba ile kat ediyorlardı. **İstikbal Gazetesi** (29 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1368.

⁵⁹⁵ Faik Ahmet (6 Kanun-u Sani 1341), “Recep Beyin İstifası”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1374. “Ücretli kasideciler istediklerini yazadursunlar, cumhuriyetin prensiplerini hararetle müdafaa edecek kuvvet ve ilhamını milli vicdandan alacak bir Türk matbuatı her zaman mevcut olacaktır. Onun hürriyetine dokunmak, cumhuriyetin ruhuna el uzatmaktır. Hürriyetsiz bir cumhuriyet, ismi tebeddül etmiş bir mutlakîyetin devamından başka bir şey değildir. Hâlbuki Türkiye toprakları üstünde bundan sonra artık ne taçlı ve ne de taçsız bir mutlakîyetin hürriyete tahammül edemeyen herhangi neviden bir aristokrasinin vücut bulması imkânsızdır”. Faik Ahmet (11 Kanun-u Sani 1341), “Hakikate Temas”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1378.

getirilmişti.⁵⁹⁶ Belediye başkanlığı meselesinde Faik Ahmet'e göre Recep Bey'in temsil ettiği zümre, mutlakiyet devirlerinin idare biçiminin taraftarı, seçim usulünün aleyhtarıydı. Bu zümre halkın belediye hukukuna sahip olmasını bile çok görece derecede geri fikrliydi. Fethi Bey ise daha demokratik bir zihniyetle seçim usulüne taraftar olmakla Terakkiperver Fırka'nın anlayışına yanaşmaktaydı. Terakkiperverler bu noktada kaza ve vilayet idarelerini halka bırakacaklarını ve seçim usulüyle halkın kendi kendisini idare edeceğini benimsemişlerdi.⁵⁹⁷

Halk Fırkası'ndan kopmaları ve çok partili bir yapının oluşmasını yabancı bir gözlemci aslında tek partili yapının kuvvetlendirilmesi şeklinde okumaktaydı. Buna göre kabine buhranları ve Terakkiperver Fırka'nın kurulmasını, Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu sistemin iflas etmesi olarak değerlendirenler aslında aldaniyorlardı. İkinci TBMM seçimleri dış tehdit altında yapılmıştı. Netice harice karşı milli birliğin bir ifadesi olmuştu. Halk Fırkası, gerçekte fırka değildi. Milli bir mücadele grubuydu. Dış tehdit ortadan kalktığı zaman da fırkanın "hikmet-i vücudu" kalmamıştı. Kabinayı tehlikeye düşürecek ve fırka dışındaki muhalefet değil aksine fırka içindeki muhalefetti. Herkes cumhuriyet taraftarı olabilirdi. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşanın sıkı taraftarları, diğerlerinin cumhuriyetçiliği hakkında güvensizliklerini gizlemiyorlar aksine açıktan açığa ifade ediyorlardı.⁵⁹⁸ Müfrit mebuslar, en radikal fikirler besleyen, yenilik taraftarı, geçmişin ve Osmanlılığa ait bütün ananelerin amansız düşmanıydılar. Din ve devletin kesin olarak ayrılmasında ısrarcıydılar. Hürriyet ve terakki istiyorlar ve sıkı bir Türklük taraftarıydılar. Irk itibariyle tamamen Türk olmayan Müslümanları, tümüyle temsil edilmiş bile olsalar, Türklükten saymıyorlardı. Türk milletinin batı medeniyetine girmesine taraftardılar. Tek güvendikleri Gazi Paşa idi. Fırkadan kopmalara sebep de bu zümrenin radikalliği idi. Bunlar istediklerinin, Türk milletinin çoğunluğunun isteklerine muhalif olduğunu biliyorlar fakat kendi kendilerini, "hastanın kendi arzusu olmamasına rağmen onu iyileştirmek isteyen bir doktor" olarak görüyorlardı. Fethi Bey'in en zor işi Halk Fırkası içindeki muhtelif cereyanlar arasında yolunu bulmaktı. Fethi Bey'in usulleri neticesiz kalacak

⁵⁹⁶ Faik Ahmet (13 Kanun-u Sani 1341), "Buhran İhtimalleri", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1379.

⁵⁹⁷ Artık bir jandarmanın dayağına, bir kaymakamın halkın hukukuna tecavüzüne, bir valinin kırtasiyecilik içinde boğulup kalmasına, en ufak meselelerde de dâhiliyeden salâhiyet istemek, dâhiliyenin gayri kanuni emirlerine alet olma mecburiyeti duyması gibi ne cumhuriyete, ne medeni bir içtimai heyete yakışmayacak iptidai ve mutlakiyet devirlerine has vaziyetlerin, münasebetsizliklerin devamına mahal kalmayacaktı. Faik Ahmet (14 Kanun-u Sani 1341), "Merkeziyet Çemberi", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1380.

⁵⁹⁸ Neue Freie Presse gazetesi muhabirinin Ankara İntibaları. **İstikbal Gazetesi** (20 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1385.

olursa derhal İsmet Paşa'nın sert yöntemlerine dönülecekti. Gazi Paşa, bir birlik tecrübesi yapılmasına belki de sırf “vazifeşinaslık” için meydan vermişti.⁵⁹⁹ İstikbal Gazetesi'ne göre yine bunlar inkılâbın muhafızı olarak kalmanın zaruretinden bahsederek tahakküm ediyorlar ve kendileri gibi düşünmeyenleri, kendilerini eleştirenleri ihtirasa kapılmış olmakla çürütmek istiyorlardı. Kendilerine itaat edilmesini isteyerek; “düşmanlar hep bize bakıyorlar, biz birbirimize düştük” nakaratını söylüyorlardı. Buna göre halkın soğuduğu fırka şekilleri işte bunlardı ve fırka tahakkümlerinden herkese nefretlik gelmişti. Gazete bundan dolayı yeni fırkaya temayül ile taraftarlığın arttığını düşünmekteydi.⁶⁰⁰

Buraya kadar inkılâpların hakiki manada gerçekleşmesini, bunların halka inmesini, demokrasi prensiplerinin yerleşmesini ve hürriyetlerin olabildiğince geniş tutulmasını isteyen bir anlayış yansıtıldı. Diğer taraftan yukarıda da belirtildiği gibi, inkılâpların yapılmasında, kısmen de demokrasi ve hürriyet rejimi idealinde temelde birliktelik olmakla birlikte tüm bunların gerçekleşebilmesinin ileriki bir zamanda olabileceği ve edinilen kazanımların küçümsenmemesi gerektiği noktasında karşıt bir anlayış da hâkimdi.

Bekir Sükuti Bey'e göre meşrutiyet devri tecrübeleri herkesin malumuydu. Fırka ihtilaflarının, firkacılık ihtiraslarının, İTC ile HİF çarpışmalarının memleketi derin uçurumlara sürüklediğini herkes görmüştü. Buna göre vatanın düşman istilasına maruz kaldığı dönemlerde ihtiraslarından vazgeçmeyenler nefretle anılacaktı. Gerçekleri anlama yetisinin kazanılması, istiklal harbi ile kazanılan büyük zafer ve elde edilen barış ile büyük inkılâbın bir neticesiydi.⁶⁰¹ Bunun yanında halkın bugünkü görüş ve anlayış kabiliyeti, önceki görüş kabiliyeti ile kıyaslanmayacak derecede ilerlemiş, olgun bir düzeye erişmişti. Sükuti'ye göre fikir ve zihinlerde meydana gelen bu ilerlemeden memnun olmayanlar da vardı. Buna göre bu kesim başarılı işlerden memnun kalmadıkları gibi ortalığı ayağa kaldırarak kendilerini gülünç duruma düşürüyordu. Bekir Sükuti Bey, bu kesimi gerçekleri

⁵⁹⁹ Neue Freie Presse gazetesi muhabirinin Ankara İntibaları. **İstikbal Gazetesi** (20 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1385. Hükümet değişikliği ile İsmet Paşa'nın iktidara gelmesi ve derhal tahrir-i sükûn döneminin başlamasında olduğu gibi. Yeşil, a.g.e., s. 307-308. Terakkiperverlere sempatiyle bakan Fethi Bey ise büyükelçi olarak Paris'e gönderilmişti. Joseph C. Grew, **Yeni Türkiye**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul: Multilingual, 1999, s. 182.

⁶⁰⁰ “Vaadini tutmayan, milletin irade ve hâkimiyeti önünde eğilmeyen, tahakküm yolunu tutan eski ve yeni her fırka milleti daima karşısında ve mukavemette görecektir. Millet idare edenlere anlatacağı ki memleket firkalar için değil firkalar memleket içindir”. **İstikbal Gazetesi** (22 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1386.

⁶⁰¹ Bekir Sükuti (21 Kanun-i Sani 1341), “Firkalar Karşısında Halkın Uyanıklığı II”, **Yeni Yol Gazetesi**, sayı: 55-155.

tahrif etmek isteyen yaygaracılar olarak nitelemekteydi. Böylece Halk Fırkası boş laflarla değil, fiiliyatla halka kendini sevdirmişti.⁶⁰²

Basın hürriyeti ve hâkimiyet-i milliye çerçevesinde Toksöz'ün kapatılmasına muhafazakâr basın şiddetle tepki göstermişti.⁶⁰³ Bekir Sükuti Bey ise, aslında bunun son derece haklı gerekçelerle yapıldığı kanaatini taşıyordu. Buna göre, muhaliflerin yalnız muhalefet için ileri sürdükleri bu sakat mantığa bir kıymet verilecek olursa memlekette her fenalığı mübah saymak gerekirdi. Diğer taraftan muhalifler şöyle bir mütalaa da öne sürebilirlerdi; “öyle ya elimizdeki ceza kanunu da saltanat devrinden kalmıştır. Böyle bir kanunla canileri tecziye etmek de demokrasi prensiplerine muvafık değildir. Ah zavallı demokrasi! Senin âli prensiplerinin gölgesinde bakalım daha ne oyunlar oynanacak”. Bakanlar kurulu neticede kanunun verdiği yetkiyi kullanmaktan başka bir şey yapmamıştı. Bekir Sükuti Bey'e göre Abdülkadir Kemali Bey'in, halkın hükümete karşı ayaklanacağını, memleketin anarşiye doğru sürükleneceğini, İstanbul'dan sıçrayacak olan bu kıvılcımın Anadolu'ya sirayetle her yeri ateşe vereceğini sandığını ileri sürmüştü. Buna göre Abdülkadir Kemali Bey, durum sakinleşince de meydana çıkıp mebus veya vekil olacaktı. Bekir Sükuti muhaliflerin, istedikleri zaman kanunun tatbik edilmesini istemedikleri zaman da; “canım demokrasi prensipleri var ya varsın şu veya bu kanun da kalsın” demelerini eleştiriyordu.⁶⁰⁴ Osmanlı dönemi fırkalarının milleti felakete sürüklemiş olduğunu Türkiye'de herkes görmüştü. Bekir Sükuti'ye göre millet, bu felaketten zor bir mücadele ve sonsuz fedakârlıkla kurtulmuş olduğundan, bundan sonra kurulacak fırkalara karşı daha hassas olacaktı. Bekir Sükuti kurulacak fırkaların çoğunun kâğıt üzerinde kalmağa

⁶⁰² Bekir Sükuti (22 Kanun-i Sani 1341), “Fırkalar Karşısında Halkın Uyanıklığı”, **Yeni Yol Gazetesi**, sayı: 56-156.

⁶⁰³ “Emniyet-i dâhiliye ve hariciyeyi ihlal çerçevesine her gazetenin neşriyatı kolaylıkla ithal edilebilir. Çünkü iş heyet-i vekilenin içtihadına kalmıştı. En sakin ve mutedil bir gazeteyi bile kapatmak pekâlâ mümkündür. Bu mümkün oldukça hoşla gitmeyecek neşriyatın artık nereden başlayıp nerede duracağı belli olmaz. Bir defa bu yola girildi mi artık bunun duracağı noktayı da tayin etmek müşkülleşir”. **İstikbal Gazetesi** (18 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1383. Faik Ahmet Bey'in Urfa mebusu Ali Saib Bey'in basın kanunu hakkında değişiklik önermesine verdiği tepkiler için bkz. Faik Ahmet (7 Kanun-u Evvel 1340), “Matbuatın Takyidi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1351; Faik Ahmet (8 Kanun-u Evvel 1340), “Hürriyet-i Matbuat”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1352. Ayrıca bkz. Faik Ahmet (5 Kanun-u Sani 1341), “Toksöz'ün Tatili”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1373.

⁶⁰⁴ Bekir Sükuti (18 Kanun-i Sani 1341), “Yeni Moda Tenkitler ve Müdafaaalar”, **Yeni Yol Gazetesi**, sayı: 53-153. Abdülkadir Kemali Bey, Adana'da bir beyanname yayınlarak Gazi'nin şahsiyetini ima ile şahsi saltanatı yıkmak için çalıştığını ve mecliste “masuniyet-i şahsiye kanununu” bu maksatla kabul ettiğini yazmıştı. Cebeşoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 379.

mahkûm olacağını, uzun ve kuru sözlerle dolu programlarına iltifat edilmeyeceğini düşünüyordu.⁶⁰⁵

3.2.2 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Trabzon Teşkilatı

Yeni fırkanın Anadolu'daki teşkilatı çoğunlukla Milli Mücadele'nin bel kemiğini oluşturan Müdafaa-i Hukuk heyetleri tarafından yapılıyordu. Anadolu'da özellikle doğu vilayetlerinde Müdafaa-i Hukuk heyetleri, Halk Fırkası'nın kurulmasının ardından çoğunlukla çekilmiş, bazıları da “emir bir amir bir” vaziyette kalmayarak bir benlik göstermişlerdi. Terakkiperver Fırka'yı aynı zamanda II. Grup da takviyeye ve yeni fırka ile birleşmeğe karar vermişti. II. Grup'un üyeleri fırkanın İstanbul merkez ve muhtelif şubelerin teşkilatını üstlenmişti. Erzurum'da eski Müdafaa-i Hukuk ve II. Grup yeni fırkayı kurarken, Samsun'da yine aynı gruplar tarafından yapılmıştı. Trabzon'da da eski Müdafaa-i Hukuk teşkilatı tamamen yeni fırkanın yanındaydı.⁶⁰⁶

II. Grup'tan Hafız Mehmet Bey Trabzon'da fırka idare heyetini oluşturmuş ve teşkilata ait beyanname Vali Sait Bey'e verilmişti. Fırka idare heyeti halkın temayülü çerçevesinde Doktor Hayrettin Rıza Bey, Avukat Kadri Mesut, Mustafa Haydar Bey, tüccar ve esnaftan Hacı Ali Hafızzade Osman Efendi, idare meclisi üyelerinden Muharrem Efendi, tüccardan ve belediye meclisi üyelerinden Hacı Mollazade Ali ve Emir Alizade Hami Efendi ile Avukat Faik Ahmet Bey'den oluşmuştu. Faik Ahmet, fırkanın vilayet kâtipliği ve mümessilliğini yapacaktı. Bu heyet kongrenin toplanmasına kadar geçici olarak işleri idare edecekti. Fırka Uzunsokak'ta reji dairesi karşısında eski İsviçre Konsoloslugu'nu parti binası olarak tespit etmişti.⁶⁰⁷ Resmi açılış yakındı ancak parti binası geceleri halka açık bulunacaktı ve bunun için her şey tamamlanmıştı.⁶⁰⁸ Vali ile bazı memurlar, CHF, belediye heyeti, ihtiyat zabıtları, idman cemiyetleri, bütün hususi cemiyetler ile basın temsilcileri ve mahalle idare heyetleri açılışa davet edilmişti. Resmi

⁶⁰⁵ Bekir Sükuti (20 Kanun-u Sani 1341), “Fırkalar Karşısında Halkın Uyanıklığı”, **Yeni Yol Gazetesi**, sayı: 54-154.

⁶⁰⁶ **İstikbal Gazetesi** (14 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1380.

⁶⁰⁷ **İstikbal Gazetesi** (16 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1382; **Yeni Yol Gazetesi** (17 Kanun-u Sani 1341), sayı: 52-152. Söylendiğine göre eski Vali Hamit Bey'e fırkanın kâtiplik görevi teklif edilmiş ise de teklifi geri çevirmiş, diğer taraftan dava vekili Salih Zeki Bey'e de idare heyetine girmesi teklif olunmuş fakat kabul etmemişti. Hamit Bey'in ısrarlı teklifleri kabul etmemesi üzerine kâtiplik görevini Faik Ahmet Bey üstlenmişti. **Yeni Yol Gazetesi** (17 Kanun-u Sani 1341), sayı: 52-152.

⁶⁰⁸ **İstikbal Gazetesi** (18 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1383.

açılış, Trabzon'da emsali görülmemiş şiddetli bir kar fırtınasının devamına rağmen tüccar eşrafı, esnaf, muhtelif cemiyet heyetleri ve halk, parti binasını doldurmuştu.⁶⁰⁹

Merkez teşkilatın tamamlanmasından sonra ilçe teşkilatları için kazalardan, nahiye ve köylerden fırka merkezine birçok müracaat yapılmaktaydı. Bu durumu İstikbal Gazetesi, her tarafta olduğu gibi Trabzon'da da Terakkiperver Fırka'ya karşı gösterilen temayül ve teveccühün bir sonucu olarak görmekteydi. Buna göre halk Milli Mücadeleden beri yapılanları göz önüne almış, takdir etmiş ve liberal doktrini politikalarının temeli yapan Terakkiperver Fırka'ya temayül göstermişti.⁶¹⁰ Diğer taraftan Türk Ocağı, Muallimler Cemiyeti gibi teşekküllerden içten destek bulan ittihatçılar, Trabzon'da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısında Terakkiperver Fırka'nın her ne pahasına olursa olsun kuvvetlenmesi ve bütün Trabzon'u içine alması için her türlü gayret ve imkâna başvurmuştu. Bunun yanında CHF taraftarlığı, Yeniyol ve Güzel Trabzon'un yayınları ve taraftarlarıyla yavaş yavaş çoğalmağa başlıyorsa da asıl önemli şahsiyetler partiler dışındaydı. Bu şahsiyetlerle kuvvetlenmek için her iki taraf da sıkı temaslara geçmiş ve özellikle bunların arasından Gazazzade Hüseyin Efendi ön planda gelmişti. Onu hangi taraf alırsa öbür tarafı zaafa düşürebilir kanaati hâkim olmuştu.⁶¹¹

Terakkiperver Fırka önde gelen kimseleri kendi taraflarına almak için; “seni bizim fırkaya yazacağız, millet ve memlekete salah ve selamet getirmesi için senin gibi faal gençlere ihtiyaç vardır, zaten biz sizin eskiden beri bizim fikrimizde olduğunuzu

⁶⁰⁹ **İstikbal Gazetesi** (25 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1389; **Yeniyol Gazetesi** (23 Kanun-u Sani 1341), sayı: 57-157. Fırka mücadeleleri kapsamında belediye başkanı Gazazzade Hüseyin Efendi'ye gönderilen davet tezkeresinin nereden geldiği ve nasıl karşılandığı hakkında basında münakaşa yaşanmıştı. Yeniyol, Gazetesi, Gazazzade'nin davete icabet etmeyeceğini ve kendisine Hafız Mehmet Bey tarafından gönderilen bir nizamnameyi iade ettiğini söylüyordu. Üstelik Yeniyol, bilgi almak için başkana bir de muhabir gönderiyor ve muhabire başkan Hüseyin Efendi; “Evet öyle yaptım, prensibime muhalif olduğu için reddettim” dediğini yazıyordu. Ancak Gazazzade Hüseyin Efendi de İstikbal Gazetesi'nin yazı işlerinden Esat Ömer Eyyubi Bey'e: “Gazetede bana izafe edilen bu münasebetsizliği okuduğum zaman hayret ettim ve hemen kendilerine bunun tekzip edilmesini bildirdim. Etmezlerse ben tekzip edeceğim. Particilik tezvirat değildir. Hafız Mehmet Bey'den bana nizamname gelmiş değildir. Ankara merkezden evvelce bir tane gelmiş idi. Hafız Mehmet Bey eskiden beri ahabımdır. Diğerlerine ve fırkalarına da daima hürmet beslerim. Binaenaleyh Yeniyol'un bir takım tasniatı şahsıma izafe ederek neşretmesinden müteessirim” diyerek meselenin iç yüzünü aydınlatmıştı.

⁶¹⁰ **İstikbal Gazetesi** (19 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1384.

⁶¹¹ CHF'de Arif (Sayıl), Ali Becil, Bekir Sukuti, Hacı İzzetzade Hasip, Kasımzade Temel, Ali Peşe gibi zamanın genç partilileri ile Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri ve daha bazı ihtiyar edip, Cevdet (Alap)'ı Gazazzade'ye göndermiş ve ondan; “Gazi Mustafa Kemal'in Fırkasını mı yoksa Kazım Karabekir'in fırkasını mı tercih ediyorsun” diye öğrenmekle görevlendirmişlerdi. Hüseyin Efendi ise; “Mustafa Kemal'in tarafında olduğunu ve başka bir şey de bilmem diye” cevap vermişti. Cevdet (Alap), cevabı bir kâğıda yazmış ve imzalatmıştı. Cevdet Alap (5 Temmuz 1947), “Hayatım”, **Yeniyol Gazetesi**.

biliyoruz”, şeklinde bir yaklaşım tarzı benimsemişti.⁶¹² Fırka ilçelerde Araklı, Sürmene, Vakfikebir, Maçka ve Of’ta teşkilatlarını tamamlanmış, merkezde ise mahalle ve köy teşkilatına başlamış, semtlerde üye kaydına ve idare heyetleri kurulmasına geçilmişti. İstikbal Gazetesi’ne göre bunlar halkın gösterdiği coşkun bir rağbet içersinde yapılmıştı.⁶¹³

Araklı’da idare heyeti; İsmail Çebizade Ömer Efendi, Ağa Paşazade Ali Efendi, Hasan Çebizade Yakup Efendi, Mahmut Çebizade Cafer Efendi, İsmail Çebizade Rıza Efendi, Hacı Tufanzade Ali Efendi, Tulluzade İsmail Efendi ile muhabirliği İsmail Çebizade Ömer Efendi’den oluşmuştu.⁶¹⁴ Sürmene idare heyeti; Aziz Ağazade İsmail Efendi, Bazizade Yakup Ağa, Hacıbeyzade Cafer Efendi, Hacı Yakupzade İlyas Efendi, Küçük Alizade Esat Ağa, Fancızade Alay Bey, Hacı Kürdzade Osman Efendiden meydana gelmişti. Of idare heyeti; Sarializade Ali Efendi, Sarializade Bahri Efendi, Sarializade Halim Efendi, Çakırzade İsmail Ağa, Nuhzade Gençali Ağa, Hacı Ahmetzade Mustafa Efendi, Velizade Ali Efendi’den oluşmuştu. Vakfikebir’de ise firkanın muhabirliğine Zamaniszade Sabri Efendi seçilmiş ve idare heyeti eşrafın münevver gençlerinden meydana gelmişti. Maçka idare heyeti; muhabir Alemdarzade Abdi Efendi, Eyüpzade Besim Efendi, Eyüpzade Fehmi Efendi, Karahasanzade Hafız Fehmi Efendi, Şahinzade Hafız İbrahim Efendi, Alemdarzade Remzi Efendi, Alemdarzade Hüsnü Efendiden oluşmuştu.⁶¹⁵

3.2.3 Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Fırka’nın Kapatılması

1925 Şubatı’nda Güneydoğu’da patlak veren ayaklanmanın lideri olan Nakşibendî Şeyhi Şeyh Said, yerel olarak büyük bir etkinliğe sahipti. İsyanın açık amacı, İslami prensiplerin saygınlık göreceği bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.⁶¹⁶ İsyan, Genç Vilayeti’nin Ergani Kazası ve Eğil Nahiyesi’nde başladı. Belirli bir süre de olsa Genç ve Elazığ işgal edildi ve Diyarbakır kuşatmaya alındı. Sonrasında isyan, geniş bir kitle

⁶¹² Halk partililere göre Terakkiperver Fırka’ya gönül vermeyenlerin cevabı ise şöyle olmaktadır; “biz millet ve millete hizmet edenleri çok iyi görüyoruz. Bu uğurda çok acı tecrübelerimiz var. Her şeyi öğrendik ve anladık artık. Biz Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı hizmeti takdir eylemişlerdiniz. Bütün mevcudiyetimizle bizim o adama itimat ve kanaatimiz vardır. O nerede ise biz de o taraftayız. Siz de bir vakitler o adama bütün mevcudiyetinizle sarılmıştınız. Hâlbuki şimdi dönüyorsunuz. Biz bütün varlığımızla CHF’nin ve onun müessesisine merbutuz. Bizi geçiniz...” **Yeni Yol Gazetesi** (17 Kanun-u Sani 1341), sayı: 52-152.

⁶¹³ **İstikbal Gazetesi** (16 Şubat 1341), sayı: 1404.

⁶¹⁴ **İstikbal Gazetesi** (2 Mart 1341), sayı: 1415.

⁶¹⁵ **İstikbal Gazetesi** (21 Şubat, 1341), sayı: 1408.

⁶¹⁶ Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (Çev. Banu Yalkut), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 387.

hareketi mahiyeti aldı.⁶¹⁷ Şeyh Said, İngilizlerle ilişki kurmuş, onlardan destek almıştı. Ayaklanma hükümet ve ordunun kararlı uygulamaları sonucu 15 Nisan'da tamamen bastırılmış ve haziran başında bölgede devlet otoritesi tamamen yerleştirilmişti.⁶¹⁸

İsyanın başlamasından sonra bu isyanın çıkış nedenleri ve niteliği konusunda genel olarak iki farklı görüş ortaya çıkmıştı. Daha çok CHF'liler tarafından savunulan görüşe göre bu isyan cumhuriyet devrimlerine karşı büyük ve yıkıcı bir irtica hareketiydi. TCF'liler ise bu isyanı şiddetle lanetlemekle birlikte bazı noktalarda CHF'lilerden ayrılıyorlardı. Bu kanaatte yer alan İstikbal Gazetesi, isyanın çok fazla abartılmaması görüşünde olanların kanaatini taşımaktaydı. Buna göre isyan, sonunda yerinde basılmaya ve hiçbir tarafa taşmamaya mahkûmdu. İlk olarak fazla bir telaş gösterilmişti. Gazete, Şeyh Sait'in cürmü kadar yer yakacağı, bu irtica hareketinin ortalığı kaplayacağını zannetmek için çok saf ve acınacak bir halde olunması gerektiği tespitinde bulunmuştu. Yine isyanın hakkından mutlaka gelineceği ancak isyanın bir yandan da piyasayı alt üst ettiği, eşya fiyatlarını düşürdüğü ve alışverişi durdurduğu uyarısında bulunmuştu. Nitekim bunda gösterilen gereksiz telaş ve heyecanın etkisi çok olmuştu. Buna göre hadisenin birden büyümesine meydan veren oradaki idare adamlarının basiretsizliği ve körlüğüydü. Böylece tayin edilen dik kafalı insanların idaresinden böyle şeyler beklemek de doğal olmaktaydı.⁶¹⁹ Fethi (Okyar) Bey, bu durumun sorumlusu olarak da dâhiliye vekili olduğu dönemde idaresizliği ile Kürdistan meselesi çıkararak Recep (Peker) Bey'i görmekteydi. Recep Bey, doğuda takip ettiği siyaset dolayısıyla bölge insanını isyan edecek hale getirmişti.⁶²⁰ Bunun yanında eski Sinop kaymakamı ve zamanın Bitlis valisi Zihni Bey, hükümet aleyhine örgütlenmeleri bakanlığa bildirmesine rağmen dâhiliye vekili bununla pek ilgilenmemişti. Zihni Bey de bunun üzerine istifa etmişti.⁶²¹

Başbakan Fethi Bey, isyanı irticai bir isyan mahiyetinde görüyor, bunun doğu vilayetleriyle sınırlı olduğunu kabul ediyor ve örfi idare tedbirlerinin yeterli olacağını ileri sürüyordu. İsmet Paşa'nın başını çektiği grup ise doğu isyanını, geniş bir karşı ihtilal

⁶¹⁷ Yeşil, a.g.e., s. 412-413.

⁶¹⁸ Kili, a.g.e., s. 211.

⁶¹⁹ **İstikbal Gazetesi** (1 Mart 1341), sayı: 1414. 4 Mart'ta Trabzon'daki dernekler, esnaf, tüccar birlikleri ve basın ilgilileri belediye başkanının odasında toplanarak gericilik isyanına karşı halkın nefret duygularını TBMM'ye, cumhurbaşkanına ve başbakana telgrafla bildirmişlerdi. Karşılığında Mustafa Kemal de gösterilen vatanperver hissiyata teşekkür etmişti. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 80. Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2008, s. 29.

⁶²⁰ Tekin Erer, **Yasakçılar**, İstanbul: Toker Matbaası, 1965, s. 18.

⁶²¹ Rıza Nur, **Milli Kıyam**, s. 663.

teşebbüsünün ancak bir safhası olduğunu ve rejimi devirmeğe yönelik memleket çapında bir fesat hareketi olarak telakki ediyordu.⁶²² Örfi idare tedbirlerinin yanında Ali Fethi hükümeti, vatana ihanet kanununun birinci maddesini değiştirip maddeyi, “dini siyasete alet edenlerin ve bu faaliyetlerle devlet düzenini değiştirmeyi amaçlayanları vatan haini olarak değerlendirileceği” şeklinde kabul etmişti.⁶²³

İsyan hakkında alınan tedbirlerin bütün memlekete uygulanmasını talep edenlere karşı Fethi Bey, yapılan tekliflerin lüzumsuz ve zararlı olduğunu, hadise nerede çıkmışsa orada tedbir almak gerektiğini, bütün bir memleketi karıştırmamanın anlamsız bir gayretkeşlik olacağını anlatmıştı.⁶²⁴ Faik Ahmet Bey’e göre Fethi Bey, iki kişinin çıkardığı bir hadise için bütün memleketin huzurunu bozacak bir siyaset takip edemeyeceğini belirterek gerçek bir devlet adamına yakışan feraset ve ileri görüşlülük örneği sergilemişti. Fakat müfrit CHF’lilere söz anlatmak imkânsız olduğundan istifasını vermek zorunda kalmıştı. Yeni kabineyi ise İsmet Paşa kurmakla görevlendirilmişti. Faik Ahmet Bey, müfritlerin hükümet başkanlığı için tek aday ve şahsiyetin İsmet Paşa olduğunu düşünüyordu. Buna göre Recep Bey’in de yeni kabineyi kurması kuvvetle muhtemel gözükmekteydi. Faik Ahmet’e göre Fethi Bey’i düşüren görüşün icra mevkiinin en uygun temsilcisi Recep Bey’di. Böylece Halk Fırka’sında Fethi Bey gibi düşünenler önemli oranda olduğundan, fırkada durumun iyi idare edilmesi gereği ortaya çıkmış ve kabineyi kurma görevi İsmet Paşa’ya verilmişti. Bununla beraber Recep Bey de kabinede müdafaa-i milliye vekilliğini alarak bir İsmet-Recep kabinesi ortaya çıkmıştı.⁶²⁵ İsmet Paşa hükümet programında iç siyasette her şeyden önce son hadisenin sürat ve şiddetle bastırılmasını, memleketin maddi ve manevi fesattan kurtarılmasını, huzur ve sükûnun muhafazasını, devlet nüfuzunun sağlanması ve güçlendirilmesi için gereken tedbirlerin alınmasını benimsemişti.⁶²⁶ Ardından döneme damgasını vuran ve adını veren 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu muhalefetin şiddetli itirazlarına rağmen kabul edilmişti.⁶²⁷

⁶²² Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 53.

⁶²³ Balkaya, a.g.e., s. 231.

⁶²⁴ Erer, a.g.e., s. 19.

⁶²⁵ “Kabinenin Tebeddülü” (5 Mart 1341), **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1417; Cemal Kutay, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980. Bir takım şiddet tedbirleriyle hükümet etmek, Batı normlarına göre bir devlet ve siyaset adamı için hoş bir iş değildi. Nitekim İsmet Paşa bundan dolayı toplumun büyük kısmına tiran gibi görünmeye başlayacaktır. Karaosmanoğlu, a.g.e., s. 75; Orbay, a.g.e., s. 183.

⁶²⁶ İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul: Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1968, s. 48.

⁶²⁷ Yeşil, a.g.e., s. 309-310.

Recep Bey mecliste Takrir-i Sükûn Kanunu'nu müdafaa ederken; “efendiler memlekette nifak vardır, vahdet olsun diyoruz, ölüm vardır hayat olsun diyoruz” diyerek tam da müfrit politikaya uygun hareket etmişti.⁶²⁸ Fethi Bey ise Recep Bey'e fırka toplantılarının birinde; “yazık ki bugünkü fenalığı, Kürdistan meselesini çıkaran bu insan bugün burada beni tenkit ediyor. Ben lüzumsuz yere elimi kana boyatamam” açıklamasıyla şiddet politikasına karşı duruşunu bir kez daha sergilemişti.⁶²⁹ Terakkiperver Fırka'nın liderlerine öncelikle yapılan özel bir tebliğle fırkalarını feshetmeleri istenmişti. Kurucular buna yanaşmayınca da hükümet, aldığı bir kararla 3 Haziran 1925'te fırkanın kapatıldığını ilan etti.⁶³⁰ Diğer taraftan Trabzon'da İstikbal ve Kahkaha, İstanbul'da Presse de Soir, İzmir'de Saday-ı Hak gazetelerinin yayını, “memleketin huzur ve sükûnunu ihlale bais bir mahiyette bulunduğu cihetle men-i neşirleri takrir-i sükûn kanununun birinci maddesi mucibince mezkûr gazetelerin men-i intişarı” ile durdurulmuştu.⁶³¹

3.2.4 TPCF Trabzon Yargılamaları

Terakkiperver Fırka'nın kapatılmasıyla partinin Trabzon faaliyetleri de sessiz sedasız sona ermişti. Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla Trabzon şubesinde arama yapılmıştı. Aramada evrak mühürlenmiş, Of teşkilatına ait isimleri içeren (polis müdürü, jandarma kumandanı) bir kâğıt alınmıştı.⁶³² Basında ise fırkayı karalamaya yönelik faaliyetlerde bulunulmaktaydı. Buna göre, “Terakkiperver fırkada taharriyat ve tetkikat başlığında fırkanın temhir edilen kuyudatı hükümetçe alınıp tetkikat-ı lâzıme icra edilecek ve kayıt edilenlerin hangi saiklerle kaydedilmiş olduğu meydana çıkarılacak, dini alet edenlerle bunlara alet olanlar tespit edilecektir” bilgisine vilayetten yalanlama yazısı gelmiş ve bunu yayınlayan da tekzip etmek zorunda kalmıştı.⁶³³ Diğer taraftan Ankara İstiklal Mahkemesi Savcılığı'nın yakalanarak gizli bir şekilde gönderilmeleri hakkındaki

⁶²⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (13 Mart 1341), sayı: 87-187.

⁶²⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (Mart 1341), sayı: 75-175. Okyar ve Sayıtdanlıoğlu, a.g.e., s. 40. Tasarlanan inkılâpları yapabilmek için hükümet, şiddet yöntemlerine başvurulmasından başka çıkar yol görmemektedir. Terakkiperver Fırka'nın savunduğu aşamalı reform yöntemi kuramsal bakımdan çok iyi fakat pratik bakımdan olanaksızdır. Diğer taraftan hükümetin kendisini isyan konusunda haklı görmesi hükümeti ister istemez bazı sonuçlara katlanmaya sürükledi. Böylece birçok yetenekli ve özgür düşünceli insan sistem dışına çıkarıldı; “İzlenen aman vermez politikalar, verilen emirleri körü körüne yerine getiren fakat bir dalkavuktan başka bir şey olmayan insan tipinin hükümet çevrelerine sokulmasını kaçınılmaz hale getirdi”. Joseph C. Grew, **Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem (1922-1932)**, (Çev. M. Aşkın ve N. Uğurlu), 3. Baskı, İstanbul: Örgün Yayınları, 2005, s. 203.

⁶³⁰ Aydemir, **İkinci Adam**, I, s. 298.

⁶³¹ **BCA 030.18.01.01/013.13.5.**

⁶³² Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 950.

⁶³³ **Yeni Yol Gazetesi** (19 Nisan 1341), sayı: 214.

yazı üzerine Trabzon TPCF idare heyetinden Hacı Ali Hafızzade Ömer Efendi ile idare meclisinden Ziya Bey tutuklanmış, Ömer Efendi ile Ziya Bey'in evlerinde ve Ömer Efendi'nin yazıhanesinde arama yapılmıştı.⁶³⁴ Ankara'ya gönderilen Ömer ve Ziya efendilerden yalnız Ömer Efendi ile alakalı bazı hususlar için alınmasına lüzum görülen beş şahidin ifadesi asliye mahkemesinde açık olarak alınmıştı.⁶³⁵ Ziya Bey, Vakfikebir'de Terakkiperver Fırka'nın açılışına dini alet ederek propaganda yapmak ve "Trabzon'da kadınlar erkeklerle sinemaya gidemez" şeklinde dini tezvıratla, Ömer Efendi de tuz ve gümrük vergilerinin artırılması dolayısıyla idare aleyhinde bulunmak ve firari şakileri himaye etmekle maznundu. Ömer ve Ziya Efendiler savunmalarında, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin Halk Fırkası'na dönüşmesinden evvel Trabzon Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti'nde olduklarını, heyetin değişmesi üzerine fırkadan çekildiklerini belirtmişlerdi. Ziya Efendi, Vakfikebir'de nutuk vermediğini, kadınların erkeklerle sinemaya gitmesine taraftar olduğunu söylemişti. Ömer Efendi ise, fırkayı hükümetin müsaadesiyle kurulmuş bildiğini, hükümete hizmet maksadıyla Terakkiperver Fırka'ya katıldığını, buna başlıca sebebin, kendisinin dâhil olduğu Müdafaa-i Hukuk İdare Heyeti'nin değiştirilerek yerlerine arkadaşlarının gelmesi olduğunu söylemişti. Savcı, maznunların dini siyasete alet ettikleri sabit olmadığından ve diğer suçları da anlayamadığından beraatlarını istemişti. Mahkeme başkanı da sanıkların maznun oldukları suçların genelinin kanuna göre ceza gerektirmesine rağmen, suçlandıkları hususlar ayrı ayrı incelendiğinde suç kastı olmadığı kanaatine vararak ve aynı zamanda Milli Mücadele'deki hizmetleri göz önüne alınarak beraatlarına karar vermişti.⁶³⁶ Diğer bir yargılama da Terakkiperver Fırka'nın Maçka şubesi hakkındaydı. Şubenin Cemiyetler Kanunu'na göre tutmakla yükümlü oldukları defterleri tutmadıkları kapatılma sırasında anlaşılması üzerine mahkemeye verilen alakalılar mahkeme tarafından ellışer lira cezaya mahkûm edilmişlerdi. Diğer taraftan tarihe karışan fırkanın binasına defterdarlık nakledilmişti.⁶³⁷ İsmet Paşa, "irtica zamanı Trabzon seferberlik aleyhinde bulundu, propaganda hala devam ediyor" diyordu. Hâlbuki Trabzon'da İstiklal Mahkemesi'ne getirilenler beraat etmişti.⁶³⁸

Anlaşılaçağı üzere parti yargılamaları bir takım önemsiz sebeplere dayandırılarak yapılmıştı. Varılan yargılardan da bu durum kendini gösteriyordu. Trabzon'un gazeteci ve

⁶³⁴ **Yeniyoł Gazetesi** (Mayıs 1341), sayı: 125-225.

⁶³⁵ **Yeniyoł Gazetesi** (25 Mayıs 1341), sayı: 135-235.

⁶³⁶ **Yeniyoł Gazetesi** (14 Haziran 1341), sayı: 151-251.

⁶³⁷ **Yeniyoł Gazetesi** (25, 26 Haziran 1341), sayı: 162-262.

⁶³⁸ Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 971.

münevverlerinden Cevdet (Alap) Bey'in yaptığı tespitler bu dönem Trabzon'da siyasetin seviyesini ve Ankara merkezli algılamadan farklı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Buna göre;

Trabzon'da muhalefet çok efendice yapılıyordu. Karşılıklı fikir çarpışması yapılan günün akşamı millet bahçesinde Baba Namık'ın lokantasında sofrada can ciğer hasbi hal edilmekteydi. O zamanki muhalefette, particilikte, şahsi görüş ve duyuştaki başkalık vardı. Fikir, kanaat, menfaat ayrılığı hiçbir vakitte şahsiyet yıkıcı, hasetçi olmamış, hasis bir düşünce ile iki taraf da edepten, terbiyeden, nezahet ve nezaketten ve bilhassa vefadan uzaklaşarak yıkıcı bir harekete varmamıştı. İctihada, fikir ve kanaate saygı esas olmuştu. Diğer taraftan Trabzon'da bu devrede siyaset, particilikten ziyade ailevi, zümrevi bir çerçeve içinde cereyan eder gibiydi.⁶³⁹

İttihatçıların yeniden Terakkiperver fırka ile dirilme teşebbüsleri fırkanın kapatılmasıyla akamete uğramıştı. Kapatılan Müdafaa-i Hukuk tamamıyla yeni fırkada yerlerini almışlardı. Trabzon da doğal olarak Ankara'daki siyasi kutuplaşmalardan etkilenmekte, kendi içersinde kamplaşmaktaydı. İstikbal gazetesinin kapatılması Trabzon basın hayatı için büyük bir yıkım olmuştur. Böylece gazetenin temsil ettiği kesim ve fikirlerin yansımaları engellenmişti. Nitekim bundan sonrası için Trabzon'un beş yıllık bir dönemi karanlığa bürünmüş, bunda İstikbal'in kapatılmasının önemli bir etkisi olmuştur. Trabzon'da muhalefet tasfiye edildikten sonra devrimlerin halka benimsetilmesi ve yerleştirilmesi safhasına geçilmiş ve bu süreç sorunsuz bir şekilde atlatılmıştır.

3.3 Tek Parti Döneminde Trabzon CHP Teşkilatı

3.3.1 Trabzon'da Devrimleri Kökleştirme Çalışmaları

Türk devrimini kısa olarak ifade etmek gerekirse; “uçurumun kenarında yıkık bir ülke, türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar, yıllarca süren savaş, ondan sonra içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arsız devrimler” olarak tarif edilebilir.⁶⁴⁰ Bu bakımdan Atatürk'ün devrimcilik anlayışı, “Türk ulusunu son asırlarda geri bırakmış olan kurumları yıkarak yerlerine ulusun en yüksek uygar gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni kurumlar koymuş olmağı”. Bu bakımdan devrimlerin amacı halkı tamamen çağa uygun uygar bir toplum haline

⁶³⁹ Cevdet Alap (18 Haziran 1947), “Hayatım”, **Yeni Yol Gazetesi**.

⁶⁴⁰ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, Ankara: ATAM Yayınları, 2007, s. 87.

getirmektir. Böylece bu anlayışta sadece yıkmayı değil, yıkılanın yerine yenisini ve çağdaş olanı koyma söz konusudur.⁶⁴¹

Atatürk'ün devrimcilik anlayışı reform kavramıyla bağdaşmaz. Nitekim Tanzimatla birlikte yeninin yanında eski de yaşatılarak bir ikilik oluşturulmuştu. Atatürk devriminin en büyük özelliği ise yeniyi, iyiyi ve faydalıyı almış olmasındadır.⁶⁴² Atatürkçü düşünce sisteminde kültür anlayışı batılı ve bir yaşam biçimi olarak toplumsal yapının her kademesinde var olacaktı. Bunun için de toplumsal hayatın her alanı yeni kültür anlayışına paralel olarak düzenlenmişti. Atatürk devrimlerine kültür devrimi olarak bakmak gerekmektedir. Nitekim toplum Osmanlı düşünce yapısından ve buna bağlı yaşam biçimi ve değer yargılarından arındırılıp çağdaş bir düşünce sistemine kavuşturulmuş ve laiklik toplumun her alanına egemen kılınmıştı.⁶⁴³

Türk inkılâbında yapılan yeniliklere baktığımızda ise öğretim birliği sağlanmış, modern bir hukuk düzeni kurularak medeni kanun kabul edilmiş, kadınlara siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik haklar verilerek kadınlar, erkeklerle eşit düzeye getirilmiştir. Kıyafet çağdaşlaştırılarak, tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, soyadı kanunu kabul edilerek, lakap ve unvanlar kaldırılmış, uluslar arası saat, takvim ve rakamlarla, ölçü birimler kabul edilmiştir. Yazı ve dil devrimleri yapılmış, modern bir tarih anlayışı kabul edilerek milli bilinç oluşturulmuş, bilim ve bilimsel düşünce ön plana alınmış, güzel sanatlara önem verilmiştir. Bunlar Türk inkılâbının toplumsal alanda başardığı atılımlardır.⁶⁴⁴ Böylece Türkiye'de oluşan yeni kültür yapısında Atatürk; “bir ulusun kültür seviyesi üç sahada; devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları sonuçlarının toplamıyla ölçülür” demekle kültüre bir yaşam biçimi olarak bakmıştır.⁶⁴⁵

Atatürk'ün yaptığı tüm yeniliklerdeki düşüncesi çağdaşlıktı. Daha 1907'de Atatürk, kadın ve erkek arasındaki farkların ortadan kaldırılarak yeni bir düzen kurulacağını, yazının değiştirileceğini, kılık kıyafetin batılılara uydurulacağını öngörmüştü.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ İnal Cem Aşkun, “Cumhuriyetimizin Temeli: Atatürkçü Düşünce”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 5 (20), s. 395.

⁶⁴² Kocatürk, a.g.e., s. 94.

⁶⁴³ Ahmet Haluk Yüksel, “Atatürkçü Düşünce Sistemine Dayalı Toplumsal Kültür Anlayışı ve Kültürel İletişim”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (4), s. 578-582.

⁶⁴⁴ Cahit Kavcar, “Atatürk'ün Kültürel Alanda Yaptığı Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 14 (1), s. 32-33; Kocatürk, a.g.e., s. 98. Devrimler için bkz. Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 89-96.

⁶⁴⁵ Yüksel, a.g.m. s. 577-578.

⁶⁴⁶ Kavcar, a.g.m., s. 31.

Kastamonu gezisinde Atatürk, inkılâpların hedefini halkı tamamıyla ve bütün şekilleriyle medeni bir toplum haline getirmek olarak ifade etmişti.⁶⁴⁷ Yazı devrimiyle batıya bir yol açılmış, topluma, içine dönük kapalı bir kültür yapısından kurtularak farklı kültürlerle ilişki sağlama imkanı verilmiştir.⁶⁴⁸ Atatürk, tesettürün, kadınlara sıkıntı vermeyecek ve adaba aykırı olmayacak şekilde basit olmasını tavsiye etmişti. Bunun yanında Atatürk, kadının yüzünü gözünü kapatan kıyafetleri kadına yakıştıramamaktaydı ve kadın meselesinde cesur olmayı, kuruntu yapmamayı istemişti.⁶⁴⁹ Atatürk'e göre kurtuluşun yolu, bilimi, teknolojisini ve kültürü ile batı medeniyetini her şeyi ile almaktı. Atatürk'ün her inkılabı ile Türk kültürünün millileşmesi ve gelişmesinin büyük bir adımı atılmıştı.⁶⁵⁰

Trabzon'da ise Vali Sait Bey zamanında inkılâplar yapılmış, oturtulmuş ve her inkılâpta çok verimli başarılar gösterilmiş, Atatürk'ün izinde yürümekten şaşılmamıştı. Trabzon gerek şapka gerekse harf ve diğer inkılâpları büyük bir basiret ve ağır başlılıkla karşılamıştı. Bütün varlığı ile irtica hareketlerinin karşısında olmuş, inkılâp ve cumhuriyete olan bağlılığını göstermişti. Sait Bey'in parti müfettişi Şevket Erdoğan ile el ve iş birliği yapması bu başarıda büyük bir etken olmuştu. Nitekim vali bu zamanlarda kuvvet ve medeni cesaret göstermeyip Trabzon için mesuliyeti üzerine almasaydı, istiklal mahkemesinin Trabzon'da kurulup yüzlerce insanın asılması muhtemel olacaktı.⁶⁵¹ Fakat bunun böyle olmamasında irşat heyetlerinin halka öncülük yaparak ilericiliği telkin etmiş olmalarının da büyük katkısı olmuştu. Bu manada Trabzon'da Muallimler Birliği ve Türk Ocağı'nın çalışmaları ön planda gelmişti. İki birlik Sürmene, Of, Maçka, Akçaabat ve Vakfıkebir'de şubeler açmıştı. Bu şubeler köylere kadar giderek halkı aydınlatmıştı.⁶⁵²

Geçiş dönemi böyle kazasız bir şekilde atlatıldıktan sonra altı okun benimsetilmesi ve bunların sözde değil özde anlaşılması için Trabzon'da Halk Fırkası çalışmalar başlatmıştı. Halk bunları klişe halinde ezberlemişti ancak ne anlama geldiğini bilmiyordu.

⁶⁴⁷ Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (16), s. 537.

⁶⁴⁸ Yüksel, a.g.m., s. 586.

⁶⁴⁹ Sadık Sarısan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6 (21), s. 100-101.

⁶⁵⁰ Neriman Tongul, “Türk Harf İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 9 (33), s. 111.

⁶⁵¹ Cevdet Alap (18 Haziran 1947), “Hayatım”, **Yeniyol Gazetesi**. Bu dönemde Yeniyol Gazetesi fes, kalpak ve başlık giyilmesinin yasaklanmasında Trabzonluların hemen hepsinin terzilere, şapka satan mağazalara koşarak şapka siparişinde bulunduğu haberini veriyordu. Bu noktada Yeniyol Gazetesi inkılâpların benimsetilmesinde basın olarak üzerine düşeni yaptığını anlamaktayız. **Yeniyol Gazetesi** (8 Teşrin-i Sani 1341), sayı: 271-371.

⁶⁵² Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 81, 83. **Trabzon'dan Atatürk'e**, Trabzon İl Kutlama Komitesi, Trabzon: Özkan Ofset, 1981.s. 232.

Bu konuda ise eğitimcilerden yararlanılmıştı. Laiklik mefhumu, kız orta mektebi müdürü Ömer Eren, devletçilik, erkek orta mektebi müdürü Mümtaz Kutluğ tarafından verilmişti. Milliyetçilik, tarih muallimi Bay Abdullah tarafından anlatılmış böylece altı okun geniş ve engin anlamı kökleştirilmeye çalışılmıştı.⁶⁵³

Trabzon'da 1935'e gelindiğinde halen bir Atatürk heykelinin olmaması ise önemli bir eksiklik olarak görülmüş ve basında tartışma konusu olmuştur. Bunun değişim ve inkılâp terbiyesi için gerekli olduğu vurgulanmıştır.⁶⁵⁴ Mesele belediye meclisinde sürekli gündemde olmasına rağmen bir türlü yeterli ödenek ayrılarak işe başlanamıyordu. Mesele on yıllık bir meseleydi ve hâlâ ilk baştaki durum söz konusuydu. Başka iller bir yana Sürmene'de, Vakfıkebir'e bağlı Beşikdüzü ve Of'a bağlı Hayrat bucaklarında bu önemli iş Trabzon'dan önce halledilmişti ve bundan ibret alınması gerektiği üzerinde duruluyordu.⁶⁵⁵ Diğer taraftan Trabzonspor Kulübü gençliği salonunda Kemal Atatürk büstü yükseltmekle o zamana kadar yapılmayan büyük bir görevin yerine getirilmesi gerektiği bütün anlamıyla duyurulmuştu. Yine bu yolda cumhuriyetin 11. yıldönümünde Erdoğan kışla önünde alay kumandanı Emin Çınar tarafından Atatürk büstü açılmıştı. Yenyol'da Numan Sabit Atatürk büstlerinin bu örneklerle kalmamasını, evlerde de açılması gerektiğini belirtmişti. Trabzon'da açılacak büstün genel kurultayın ve belediyenin onaylayacağı, milletin de bağışlayacağı paralarla yapılabileceğini teklif etmişti.⁶⁵⁶

Trabzon'un inkılâpları benimsediğinin bir göstergesi de Trabzon'da çarşaf ve peçenin tamamen sosyal hayattan kaldırılması olmuştur. Esasında çarşaf her yerde yasaklanmak isteniyor ve bu yönde önemli adımlar atılıyordu. Ancak bunun sosyal bir sıkıntı yönü de vardı ki oda kahvehane dışındaki kaldırım iskemlelerinde oturan insanların yollardan gelip geçeni süzmeleri, dik dik bakmalarıydı. Çarşafın yasaklanmasından önce

⁶⁵³ **Yenyol Gazetesi** (21 Şubat 1935). "11 yıldan beri Türk ulusunu acunda layık olduğu yüce mevkie ulaştırmak için çırpınan Halk Fırkası'nın cumhuriyetçiyiz, milliyetçiyiz, inkılâpçiyiz, halkçiyiz, layıkız, devletçiyiz altı özlü umdesini bize anlatan bu altı ok asırlardan beri akıtılan kanların üstünde yüzen beyaz haklardır".

⁶⁵⁴ **Yenyol Gazetesi** (21 Ocak 1935).

⁶⁵⁵ "Heykel şimdilik dikilmese de inkılâba ezelden susamış münevver gençlik, münevver kütle Atatürk'ün heykelini çoktan kalplerinin üstüne dikmişlerdir". Bekir Sükuti (8 Ocak 1936), "Heykel İşini Ele ve Öne Alalım Artık", **Yenyol Gazetesi**.

⁶⁵⁶ Numan Sabit (11 Mart 1935), "Düşünce Ürünleri", **Yenyol Gazetesi**.

buna bir çözüm bulunmalıydı. İşte bu yüzden kadınlar çarşaf giymek zorunda kalmaktaydılar.⁶⁵⁷

Trabzon'a gelen Fransız seyyahların çarşafli kadınlara garip bir mahlûk seyreder gibi bakmaları Türk kadınının imajını zedelemekteydi. Temiz kalpli Trabzon kızı ise hürmetsizlik olur korkusu ile büyüklerine itiraz edemiyor ve onların gittiği yolu takibe mecbur kalıyordu.⁶⁵⁸ İçişleri bakanı ise Trabzon'da partinin verdiği ziyafette Türkiye'de kılık meselesi olmadığını belirtmişti. Söylevinde erkeklerde bir ilerleme görülmemişken kadınların kıyafetlerinin göze batmasının bir anlamı olmadığını, kadınlara istediklerinden fazla haklar verilmişken erkeklerin giyim kuşamlarına karışmasının kadınlık onuruna dokunacağını söylemişti. Aslında bu sosyal meselede çarşaf ve peçe hakkında yasaklayıcı kanuna lüzum görülmemekteydi.⁶⁵⁹

Trabzon'da çarşaf ve peçenin yasaklanması, inkılâpçı ve partici gençlikten çok kısa bir zamanda yapılması beklenilmekteydi. Yine bunu inkılâpçı genç ruhlu kadınlık başaracaktı. Ancak bu hususta Trabzon'da bir takım gençlik, başından büyük işlere kalkışarak çarşaf ve peçe yasağı getirmeğe çalışmıştı.⁶⁶⁰ Trabzonspor Kulübü salonunda Kemal Atatürk büstünün açılışında Vali Rıfat Danışman yaptığı konuşmada Atatürk'ün yurdu ve ulusu kurtardıktan ve sosyal alanda yaptığı devrimlerle Türk milletini ileri bir millet seviyesine çıkardıktan sonra Türk kadınının siyasal ve sosyal yaşayışa karıştığı Türkiye'de geriliğin ve eskiliğin bir göstergesi olan çarşafın giyilmesini şaşılacak bir iş olarak değerlendirmişti. Vali, kadınları milletvekili olabilen bir ülkede çarşaf giyen tek kadının kalmaması gerektiğini ve salondaki çarşaflılara da bundan kurtularak ışığa kavuşmalarını telkin etmişti.⁶⁶¹

Böylece Akçaabat belediyesi çarşafı yasaklama kararı almış bunun için de son bir belirli süre tayin ederek ve sonunda kararın kesin uygulanacağına dair ilanlarla halkı bilgilendirmişti.⁶⁶² Sonrasında Trabzon belediyesi de belediye başkanının teklifi ile çarşafın yasaklanmasını ittifakla kararlaştırdı. Ancak kadınların manto tedarik etmesi için

⁶⁵⁷ **Yeniyoğ Gazetesi** (29 Ocak 1936). Trabzonlular gerek şalvar yerine pantolon, fes yerine kasket ve şapka giymek ve gerekse okullardaki Arapça ve Acemce derslerin kaldırılması hususlarında herhangi bir isyan hareketi göstermemiş, kadınlı erkekli toplantılar yapmaya başlamıştı. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 77.

⁶⁵⁸ **Yeniyoğ Gazetesi** (26 Ekim 1935).

⁶⁵⁹ **Yeniyoğ Gazetesi** (30 Mayıs 1935).

⁶⁶⁰ **Yeniyoğ Gazetesi** (16 Mayıs 1935).

⁶⁶¹ **Yeniyoğ Gazetesi** (5 Şubat 1936).

⁶⁶² **Yeniyoğ Gazetesi** (18 Ocak 1936).

üç aylık bir süre konuldu. Böylece idare meclisinin on sene önce aldığı peçe yasağı ve tatbiki ile yasaklar çarşafı da içine alacak şekilde genişletildi.⁶⁶³

Türkiye’de geçmişin hesap ve tasfiyesi yapıldığı zaman Karadeniz inkılâba karşı alakasızmış gibi gösterilmiş ve özellikle Trabzonlular şüphe ve zan altında bırakılmıştı. Gerçekte ise Trabzon halkının hiçbir zaman memleket meselelerine en küçük bir alakasızlığı olmamıştı.⁶⁶⁴ Bunun yanında saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, isyanlar, partilerin kurulup dağılması, inkılâplar gibi büyük küçük bütün hareketlerde Trabzon hakkında ne çok sevinme ne de taşkın bir kederlenme alameti görülüyordu. Trabzon kendine has bir duruma sahipti. Trabzon’un bu iç durumunda bir belirsizlik dikkat çekmekteydi. Onun içindi ki Trabzon, zaman zaman geri planda kalmış, zaman zaman ön plana alınmıştı.⁶⁶⁵

3.3.2 Trabzon Türk Ocağı

İttihad-ı anasır ve Osmanlıcılık politikası izlemek zorunda olan İTC yerine Türk ocakları, Türk milletini kurtarmak gerektiğine inanan Türk aydınlarının hamlesiyle ortaya çıkmıştır. Cemiyetin ilk çekirdeği de tıpkı İTC gibi milliyetçi hareketlere karşı endişelenen askeri tıbbiye öğrencileri arasında ortaya çıkmıştı. Buna göre; “nasıl ki İttihat ve Terakki devleti istibdattan kurtardıysa, milli bir kültür müessesesi de milletin inkırazdan kurtarılmasına çalışmalıdır”.⁶⁶⁶ Türk milliyetçi hareketi hazırlanan beyanname ve yapılan

⁶⁶³ **Yeniyyol Gazetesi** (5 Şubat 1936).

⁶⁶⁴ **Yeniyyol Gazetesi** (13 Mart 1950).

⁶⁶⁵ **Yeniyyol Gazetesi** (16 Temmuz 1947). Hilafetin kaldırılmasından sonra Trabzon’a gelen bir tiyatro, “Bir Gece Faciası” adlı piyes oynamak istemiş, fakat piyes halifeyi ve kızını alaya aldığından şehirde infial uyandırır endişesiyle oynanmasında tereddütler yaşanmıştı. Trabzon bu dönem mutaassıp ve Halk Fırkası’na muhalif bir yer olarak geçmekteydi. Halk Fırkası da kendinden kuvvetli olan muhalefet için yine uyarıda bulunuyor ve sahneye tabanca değil bomba bile atılmasından bahsediyordu. Bal, **Trabzon Hatıraları**, s.379-380. Diğer taraftan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu bu piyesin oynandığı Sürmene’de inkılâp fikrinin halk arasında süratle yürüdüğünü, adeta el ile tutulabilecek bir dereceye geldiğini söylemişti. **Yeniyyol Gazetesi** (20 Ağustos 1341), sayı: 205-305. Hilafetin kaldırılma tartışmalarının yaşandığı bir dönemde Yeniyyol Gazetesi’nin hanedan ve hilafet hakkındaki söylemlerine Trabzon’da Gençler Birliği üyeleri 81 imza ile idare heyetine bir takrir vererek yayının şiddetle protestosunu istemişti. Bunun yanında birlik İstanbul ve Ankara’ya bir kınama yazısı göndermişti. Aynı şekilde muallimler cemiyeti de bir telgraf göndermişti. **İstikbal Gazetesi** (18 Teşrin-i Sani 1339), sayı: 1066. Diğer taraftan Faik Ahmet Bey hilafet konusunda bir uyarı yazısı kaleme almıştı. Bunun için bkz. Faik Ahmet (18 Teşrin-i Sani 1339), “Yeni Mesele”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1066.

⁶⁶⁶ Yusuf Sarımay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul: Ötügen Yayınları, 2004, s. 133-134; Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, s. 379. Ocağın kurucularından Dr. Hasan Ferit Cansever’in ifadesine göre tıbbiye öğrencilerinden Haşim Bey, kendisi ve arkadaşı Pertev’e Türklere hariç Osmanlı tebaasının ticaret, sanayi ve ziraatte Türklere ileri oldukları halde Türklere hakaret etmekten ve düşmanca davranmaktan çekinmediklerini söylemiş, Türklere de aralarında sosyal bir teşkilat kurarak Türklere gelişmesi için gayret göstermeleri gerektiğini belirterek bu hususta onları çalışmaya davet etmişti. Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi, 1995, s. 226.

toplantılarla olgunlaşmış ve sonunda Türk Ocağı 3 Temmuz 1911’de fiilen, 22 Mart 1912’de resmen kurulmuştu. Kurucuları; şair Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Dr. Fuat Sabit beylerdi. İlk yönetim kurulu ise, Ahmet Ferit (Tek) (Başkan), Akçuraoğlu Yusuf (ikinci başkan), Mehmet Ali Tefvik (genel sekreter), Dr. Fuat Sabit (veznedar) beylerden oluşmuştu.⁶⁶⁷

Diğer taraftan Türk Ocağı kendini ret ve inkâr eden bir hava içinde doğmuştu. Ona herkes, hatta birçok Türk aydınları bile karşıydı.⁶⁶⁸ Türk Ocağı dini ve siyasi kurumlar tarafından muhalefet ve husumetle karşılandı.⁶⁶⁹ Bunun yanında İTC merkez-i umumi üyesi Ziya Gökalp Bey’in aynı zamanda ocağın idare kuruluna girmesi İTC ile ocak arasında şahsi bir birlik kurmuştu. Sonrasında İTC üyelerinin çoğu “Türklüklerine ihtida ve ocağın doktrinini kabul etmişlerdi”.⁶⁷⁰

Türk Ocağı diğer unsurların aralarında yardımlaşmalarına karşı bir aksülamel ortaya çıktı. Türk davası, Türk Ocağı ile diğer davaların arasına girdi ve kendine yer edindi.⁶⁷¹ Osmanlı Devleti içersideki milliyetçi ve ayrılıkçı hareketler güç kazandıkça Türk Ocaklarının da etki alanı genişledi. Türk ocaklarının amacı tüzüğünün ikinci maddesine göre: “İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerini terakki ve itilası ile Türk ırk ve dininin kemaline çalışmak” olarak geçmektedir.⁶⁷²

Mütarekeye kadar Türk Ocağı’nın İstanbul ve dışında 28 şubesi açıldı. Büyük bir kitle ocağın etrafında birleşerek kenetlenmişti. Türk Ocağı ile o zamana kadar Osmanlı toplumunun alışık olmadığı bir guruplaşma ortaya çıkmıştı. Gelişiminde ünlü yazarlar,

⁶⁶⁷ Sarıнай, a.g.e., s. 135-141; Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, I, s. 458. 1912 Türk Ocağı esas nizamnamesinde ocağın 12 Mart 1328 (25 Mart 1912) de kurulduğu yazılıdır. Ancak kuruluş çalışmaları askeri tıbbiye öğrencileri tarafından 1327 senesi ilkbaharında başlamıştı. 190 askeri tıbbiyeli öğrenci 11 Mayıs 1327 tarihli mektupla “Donanma Cemiyeti kadar geniş fakat sırf milli ve içtimai bir cemiyet teşkil etmek” ihtiyacını ileri gelen bazı kimselere duyurmuşlardı. 20 Haziran 1327 ‘de tıbbiyeli 231 öğrenci adına gelen delegeler ile öğrencilerin toplantı isteklerini kabul ederek gelen Mehmet Emin, Ahmet Ferit, Akçuraoğlu Yusuf, Mehmet Ali Tefvik, Emin Bülent, Dr. Fuat Sabit ve Ağaoğlu Ahmet Beyler toplanarak kurulacak derneğin adını “Türk Ocağı” olarak kabul ettiler. İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı, 1992, s. 9-10.

⁶⁶⁸ Türklerden başka diğer unsurlar her şeyi dinlemeğe tahammül gösteriyorlar fakat Türklüğün geçmişinden ve hakkından bahsedildiği zaman bunları işitmeğe tahammül gösteremiyorlardı. Her unsurun hakkı mevzubahis olurdu. Davası olmayan ve hakkı düşünülmeyen yalnız Türklerdi. Hamdullah Subhi Tanrıöver, **Dağ Yolu**, 1. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 17.

⁶⁶⁹ Tanrıöver, a.g.e., s. 13.

⁶⁷⁰ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, s. 382.

⁶⁷¹ Tanrıöver, a.g.e., s. 17-18.

⁶⁷² Tefvik Çavdar, “Halkevleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 878.

müdürlükler, gazeteciler Türk Ocağı çatısı altına girmişlerdi. Türk Ocağı, 1913-1918 yılları arasında hemen tüm derneklerin kapatılmış olduğu bir dönemde Müdafaa-i Milliye ve Donanma cemiyetleriyle birlikte çalışmalarını sürdürmüştü.⁶⁷³ Osmanlı kozmopolit yapısı içerisinde milliyetçilik akımının bilinçlendirilmesi Türk Ocağı ile olmuştur. Türk Ocağı politika ile uğraşmamaya özen gösterdi ancak bir süre sonra ideolojisini benimseyen İTC ile kaynaştı. Mütareke döneminde Türk Ocağı mensupları da ittihatçılarla bir tutularak takibata uğradı. Böylece çalışmalarını durdurmak zorunda kalan ocak, bir yandan da müdafaa-i hukuk hareketini destekledi.⁶⁷⁴ Mütareke döneminde İzmirli Hafız İsmail Efendi'nin Ayasofya minberinden hitabında olduğu gibi; “ocakçılık, ittihatçılık ve yeniçerilik arasında fark görülmemiştir”. 1920’de ocak iki kez basılmış ve üç kez de yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu durum başkan Hamdullah Suphi tarafından Mustafa Kemal Paşa’ya bildirilmiş o da elçilikler nezdinde protesto ve gerektiğinde mitingler yapılmasını tavsiye etmişti.⁶⁷⁵

Cumhuriyet döneminde 1924 kurultayında Türk ocakları yasasının 3. maddesi; “ocak fırka siyasetiyle uğraşmaz, hiçbir ocaklı cemiyeti siyasi emellerine alet edemez” şeklindeyken, 1927 kurultayında 3. madde, “Türk Ocağı CHP ile devlet siyasetinde beraberdir” şeklinde değiştirilmişti. Böylece CHP giderek ocaklar üzerindeki etkinliğini artırmıştı. CHP, Türk Ocağı kongrelerinde parti tarafından gösterilen adayları seçtirmeye başlamıştı.⁶⁷⁶ 1927’de Türk Ocaklarının tüzüğünde yapılan değişiklikle CHF denetimi ocakların üzerinde daha çok arttı. Buna göre tüzüğe, “Türk Ocağı’nın faaliyet sahası sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırlarıdır” maddesi eklendi. Atatürk, Hakimiyet-i Milliye’de, Türk ocaklarının CHF’nin bir kültür şubesi olduğunu söylüyor ve ocakların yapacağı görevleri sıralıyordu.⁶⁷⁷ 1927 CHF büyük kongresinde kabul edilen nizamnamenin 40. maddesi; “siyasi, idari, içtimai, iktisadi, harsi ve bunlara mümasil bilcümle teşekküllerin heyet-i müdirelerine gireceklerin namzetlikleri fırka müfettişleri

⁶⁷³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, s. 461-462.

⁶⁷⁴ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, s. 459; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2001, s. 154.

⁶⁷⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, s. 382-383.

⁶⁷⁶ Karaer, a.g.e., s. 36.

⁶⁷⁷ Zeki Arıkan, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6 (23), s. 264.

tarafından tasvip olunduktan sonra ilan olunur” şeklindeydi. Böylece bütün derneklerin parti tarafından denetlenmesi sağlanmıştı.⁶⁷⁸

Dünya ekonomik buhranı ve 1930 yılında yaşanan SCF deneyimi ile Menemen olayı inkılâpların henüz yerleşmediği kanaatini oluşturmuştu. Türk ocaklarından Ağaoğlu Ahmet ve Mehmet Emim Yurdakul’un SCF’de görev alması ve SCF’ye gösterilen büyük ilgi gözlerin Türk ocaklarına çevrilmesine neden oldu. Böylece siyasi hayattaki etkinliği herkes tarafından kabul edilen ocaklardan nasıl faydalanılabileceği üzerinde durulmaya başlandı. Bu arada Türk ocaklarının yeniden düzenlenmesi fikri, yerini yeni bir teşkilatın kurulmasına bıraktı. Diğer taraftan Atatürk ve CHF yöneticileri, rejimin yerleşmesi ve ülkenin ekonomik bunalımdan çıkması yönünde yeni bir politika oluşturulmasına yöneldi. Bu da CHF’nin siyasi ve ideolojik açıdan yeniden yapılanması ve tek parti idaresinin kurulması ile sonuçlanmış, bu çerçevede Türk Ocaklarının da geleceği belirlenmişti.⁶⁷⁹

Atatürk yurt gezisi sırasında halkevleri kurulacağına dair direktif vermişti. Aynı zamanda parti kurultayına bu konuda teklif götürülecekti. Ardından gayr-i resmi olarak 20 Mart 1931’de Türk ocaklarının kapatılacağı açıklanmıştı. Bundan sonra 24 Mart 1931’de mesele Çankaya Köşkü’nde görüşülerek “ocakların artık yapacak bir işi kalmadığına dair” bir rapor hazırlandı. Diğer taraftan Türk ocakları olağanüstü kurultayı 10 Nisan 1931’de toplandı. Türk ocakları başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Atatürk’ün halkçı ve milliyetçi Türk gençliğini CHF ile beraber çalışmaya çağırdığını, Türk ocaklarının da bu istek üzerine CHF ile birleşme kararını verdiğini” açıkladı.⁶⁸⁰ Böylece CHF üçüncü büyük kongresinde; “Türk ocakları cemiyetinin feshine, cemiyetin haiz olduğu bütün hakların bütün vecibeleriyle birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası’na devrine” ittifakla karar verilmişti.⁶⁸¹

Türk Ocakları’nın kapatılma nedenleri hususunda birçok görüş ortaya atılmıştır. Bunlar; Türk Ocakları İTC’nin bir yan kuruluşu olması münasebetiyle cumhuriyetin kurulmasıyla görevlerini tamamlamışlardı. Şöyle ki ocaklar yeni toplumsal ve siyasi ortama uyum sağlayamamışlardı. Ocaklar karşı devrimci ve gerici bir tutum içersine girmişlerdi. Ocakların turancı ideallerine karşı cumhuriyetin dış politika anlayışı arasında

⁶⁷⁸ **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi 1927**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, s. 158.

⁶⁷⁹ Sarıay, a.g.e., s. 359-360; Karaer, a.g.e., s. 37-38.

⁶⁸⁰ Sarıay, a.g.e., s. 360-364.

⁶⁸¹ **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931)**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931, s. 280.

derin anlaşmazlıklar vardı. Son olarak tek parti idaresinin güçlendirilmesi için ocaklar feshedilmişti.⁶⁸² Nitekim ocaklar partiden daha aktifti. Öyle ki parti müfettişleri SCF deneyinde yazdıkları raporlarda ocak teşkilatının olduğu yerlerde partinin teşkilatlanamadığını belirterek tedbir alınmasını istemişti.⁶⁸³

Türk Ocağı'nın kapatılma nedenlerinden örnek vermek gerekirse Niyazi Berkes anılarında:

Türk Ocağı Mustafa Kemal'in hiç sevmediği serüvenci ittihatçılar zamanında olduğu gibi Rusyalı mültecilerin etkisi altında Rusya aleyhtarıydı. Mustafa Kemal hem ittihatçılık karşıtı olduğu için, hem Rusya ile barış politikası içinde bulunmaya önem verdiği için, Türk Ocağı adlı örgütü hiç gözü tutmuyordu. Bu örgüt gittikçe Mustafa Kemal karşıtı kişilerin yönetimine girmekte, üstelik Başkirt bilgini Zeki Velidi ile de konferanslarında Atatürk devrimleri diye bildiğimiz değişiklikleri Türk dünyasında kültür bunalımı yaratan eylemler olarak nitelendirmekteydi, demektedir.⁶⁸⁴

3.3.2.1 Trabzon'da Türk Ocağı'nın Açılması

Trabzon'da Türk Ocağı 1914-1916 arasında Kemer kaya Mahallesi'nde bir evde açıldı. Ocağın başkanı askerlikten ayrılma Muhsin Bey'di ve Mustafa Reşit Tarakçıoğlu da yönetim kurulu üyesiydi. Trabzon milletvekili Naci Bey'in çıkardığı Meşveret Gazetesi'nde halkın maneviyatını güçlendirmek için yazılar yazılıyor, Türk Ocağı'nda müsamereler düzenleniyordu.⁶⁸⁵ Rus işgalinden sonra faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan Türk Ocağı Milli Mücadele'nin başlarında yeniden faaliyete geçti. 29 Kasım 1919'da darülelhanda toplanan üyeler Türk Ocağı yönetim kuruluna; Subaşızade Münir Pertev Bey, Faik Ahmet (Barutçu), sultani mektebi edebiyat ve felsefe öğretmeni Murat (Uraz) Bey, vilayet yazı işleri kâtabi Zeynelabidin Bey, darülmualimin müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu), mülkiye baytarlarından Tahsin Bey, dava vekili Salih Zeki Bey'i seçmişlerdi. Danışma kuruluna; göz doktoru Fazıl Fevzi, memleket hastanesi başhekimisi operatör Sabri, Beyanzade Nail; denetleme kuruluna; Doktor Abdülvahap Rıza, Nimbıyıkzade Mahmut Muammer, mustantik Mustafa Vasfi beyler getirilmişti.⁶⁸⁶

Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon Türk Ocağı ittihatçıların hakim olduğu yerler arasındaydı. Ocak Polathane, Rize, Giresun ve Tirebolu'da şubeler açmıştı. Türk Ocağı Kütüphanesi, musiki heyeti ve gönüllü öğretmenleriyle işgal döneminde Trabzonlular için

⁶⁸² Sefa Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s. 28-29.

⁶⁸³ Karaer, a.g.e., s. 40-41.

⁶⁸⁴ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 169.

⁶⁸⁵ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 11.

⁶⁸⁶ Mesut Çapa ve Rahmi Çiçek, **Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam**, Trabzon: Serander Yayınları, 2004, s. 99; Özel, a.g.e., s. 93.

çalışmaktaydı. Nitekim kütüphane, Türk dostu Fransız generali Mojen tarafından gönderilen yedi sandık kitap ile kurulmuştu.⁶⁸⁷ Cumhuriyet döneminde ise Türk Ocağı 1924 Aralığı'nda Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun öncülüğünde Trabzon'da Rus işgali döneminde geçici Rum yönetiminin kurulduğu Uzunsokak'ta Hüsamoğlu yokuşu başında Fostropolu denilen bir Rum tüccarının evini merkez edindi. Bu ara yeni oluşum dönemi faaliyetleri ile geçti. Reşit Tarakçıoğlu'nun hem Muallimler Birliği ve hem de Türk Ocağı başkanlıkları yaptığı bu dönem cemiyetin faaliyetleri yoğun olmuş, Sürmene, Of, Akçaabat ve Vakfikebir'de Türk Ocağı'nın şubeleri açılmış, öğretmen ve imamlarla işbirliği edilerek halkı aydınlatıcı hutbeler hazırlanmıştı.⁶⁸⁸

Sürmene'nin münevverleri Sürmene'de bir Türk Ocağı açma ihtiyacı duymuşlar ve bu amaçla Reşit Bey'e bu fikirlerini bir mektupla iletmişlerdi. Bu çerçevede başkan da Sürmene'ye gitmiş Sürmenelilerle hasbıhallerde bulunmuş ve onlara milliyet ve demokrasi hakkında bilgi vermişti. Sürmeneliler zeki ve çalışkan olduğu kadar ticari yönden de girişken ve neredeyse Anadolu'nun her tarafına faaliyetlerini yaymışlardı. Ocak için gerekli bina, eşya ve para hazırды. Buna göre Sürmene münevverleri oylarıyla ve ocak tüzüğüne göre yedi kişilik bir müteşebbis heyet oluşturmuştu.⁶⁸⁹

Of ve Akçaabat Ocaklarının ne zaman kuruldukları belli olmamakla birlikte 1928'de bu ilçelerdeki Türk ocaklarının yönetimleri Akçaabat'ta Fahri Bey (avukat, başkan), Baki Tonguç (tüccar, katip), Fasih Bey (tüccar, murahhas), Vehbi Bey (tüccar, muhasip), Adil Bey (baytar müdürü, veznedar), Ekrem Tok (sıtma ile mücadele başkanı, üye), Nahid Cemal Bey (üye) den oluşmaktaydı. Diğer taraftan Sürmene ise Dursun Çakıroğlu (başkan), Kulaçoğlu muallim Hasan (katip), Hacıbey Oğlu Ali (murahhas), Kıroğlu Ali (muhasip), Emir Ahmedoğlu Dursun (veznedar), Öksüzöğlu Kazım (üye), Kıbrıslıoğlu Feyzi Bey (üye) den teşekkül etmişti.⁶⁹⁰

5 Mart 1926 Trabzon Türk Ocağı kongresinde idare heyetine: muallim mektebi müdürü ve eski Türk Ocağı başkanı Reşit Bey, Hamamizade İhsan, muallim mektebi müdür yardımcısı Murtaza Bey, muallim mektebi matematik muallimi Faik Uluğ, Ali Becil, ticaret mahfil başkanı Celal Bey, Doktor Mehmet İbrahim Bey seçilmişti. Fakat

⁶⁸⁷ Üçüncü, a.g.e., s. 29.

⁶⁸⁸ Zehra Arslan, **Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13-14. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 10.

⁶⁸⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (20 Ağustos 1341), sayı: 205-305; **Yeni Yol Gazetesi** (16 Ağustos 1341), sayı: 201-301.

⁶⁹⁰ Arslan, a.g.e., s. 20

Hamamizade İhsan Bey ile Ali Becil Beyler daha sonra istifa etmişler ve yerlerine banka memurlarından Selahaddin Bey ile Seyid Yazıcızade Şevket Beyler alınmışlardı.⁶⁹¹

3.3.2.2 Türk Ocağı'nın Faaliyetleri

Trabzon Türk Ocağı halkı bilinçlendirmek ve onların sorunlarını dinlemek için irşat heyetleri oluşturmuştu. İrşat heyetleriyle ilçelere gönüllü öğretmenler gönderilmekte, halka Türk dili ve kültürü anlatılmaktaydı. Özellikle Karadeniz'in Laz olduğu iddialarını çürütmek için bölgenin Türk olduğu yönünde çaba harcanmaktaydı. Bu yönde Rumca konuşulmaması için vilayet makamı kaymakamlıklara genelge göndermiş, Rumca sokak adlarının değiştirilmesi için belediye ile işbirliği yapılmıştı.⁶⁹²

İrşat heyetleri inkılâpların halka benimsetilmesinde önemli bir fonksiyon üstlenmişti. Buradan Maçka'ya giden irşat heyetinin bir kısmı cevizlikte toplanan halka, diğer bir kısmı da Maçka'nın İspela, Meksila, Hortokop, Kizera köylerini gezerek irşat faaliyetlerinde bulunmuştu. Heyete Türk Ocağı ve Muallimler Birliği'nin verdiği irşat programı ise şöyleydi; hükümetin medeniyet hususundaki görüşü, Türkler aleyhine Avrupa'da, Amerika'da yapılmakta olan garazkarane propagandalar, şapkanın kabulünün din esaslarına aykırı olmadığı ve İslam dininin en asri bir din olduğu anlatılacaktı. Halk bu faaliyetlerden memnurluk duymuş ve sık sık bu faaliyetlerin devam etmesini istemişti.⁶⁹³

Türk Ocağı başkanı Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, aynı zamanda Muallimler Birliği'nin de başkanıydı ve bu cemiyeti Türk Ocağı'na yerleştirmişti. Tarakçıoğlu, halkın yeniliklere uyması hususunda her iki müessesenin birlikte çalışmasını sağlamıştı. Her iki kurum Sürmene, Of, Akçaabat, Maçka ve Vakfikebir ilçelerinde şubeler açmıştı. Şubelerdeki üyeler tarafından da köylere irşat heyetleri gönderilmişti. Diğer taraftan Trabzon merkezden Tonya, Arsin ve Karlık taraflarına doktorlar Mehmet İbrahim ve Edip beyler gitmiş ve beraberlerinde ilaçlar götürerek hem halkı ücretsiz muayene ve tedavi ederken bir taraftan da halka yeni gidişata ayak uydurmaları yönünde öğütlerde bulunmuşlardı. İlçe ve köy halkları irşat heyetlerinin çalışmalarından memnurluk duymaktaydılar. Bunun bir göstergesi olarak örnek vermek gerekirse; Maçka'da Eyüboğlu

⁶⁹¹ Arslan, a.g.e., s. 23-24.

⁶⁹² Üçüncü, a.g.e., s. 30

⁶⁹³ **Yeni Yol Gazetesi** (13 Teşrin-i Sani 1341), sayı: 275-375.

Rüştü imzasıyla Yeni Yol Gazetesi'ne gelen irşat heyetlerinin çalışmalarının memnurluk uyandırdığına dair telgrafta bu türlü çalışmaların devam ettirilmesi istenmişti.⁶⁹⁴

Türk Ocağında 2 Ekim 1925'te kadınlı erkekli ilk toplantı yapılmış, toplantıda Türk Ocağı'nın inkılâp hareketlerini desteklemek amacıyla halka öncülük yapmaya çalıştığı, bütün ocak üyelerinin özel sohbet ve toplantılarda bu hususta halkı uyarmaları gerektiği noktasında Mustafa Reşit Tarakçıoğlu tarafından bir nutuk verilmişti. Trabzon Lisesi coğrafya öğretmeni Mustafa Mümtaz Bey de cumhuriyet rejiminin farklı yönlerini anlatan bir konuşma yapmış, ocak üyelerinin şapka giymeleri, kadınların da çarşaf ve peçeyi atarak manto giymeleri ve böylece yeni sosyal hayata alıştırmaları gerektiğini belirtmişti.⁶⁹⁵

Türk Ocağı'nın diğer irşat faaliyetlerine baktığımızda; Murathanzade Bahri Bey tarafından davet edilen Türk Ocağı tenvir ve tahkik heyeti Dirvanos karyesine gelmişti. Burada ocak üyelerinden Ali Celil Bey, halkın uyanıklığı ve çalışkanlığından bahsetmişti. Karlık Köyü'ne ocak muallimlerinden Mehmet Salih Bey gönderilmiş, Hos ve Komera köyleriyle irtibata geçmek için Bedrettin Bey görevlendirilmişti. Başkan Reşit Bey beraberinde ocak veznedarı Faik Uluğ, üyelerden Fethi ve Cevdet Beylerle birlikte Sürmene'ye giderek halka cumhuriyet ve milliyet konularında konuşmalar yapmışlardı. Faik Uluğ Bey'in başkanlığında oluşturulan heyet ise Zafanos ve çevre köylerde irşat faaliyetlerinde bulunmuştu.⁶⁹⁶

1925'te yine ocağa üye muallimlerden Salih, Hüseyin, Rasim, Bedri ve Cevdet beyler halkı demokrasi ve cumhuriyet konularında bilinçlendirmek için köylere gitmişler ve faaliyetlerine okullar tatil edene kadar devam etmişlerdi. 1926'da da üyelerden Ömer Hikmet ve Hüseyin Avni Beyler Akçaabat'a gönderilmiş, inkılâp ve cumhuriyetin faydaları hususunda konuşmalar yapmışlardı.⁶⁹⁷ Başkan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu önderliğinde Murteza, Hüseyin Avni, Mehmet Salih ve Mustafa Turhan beylerden oluşan Türk Ocağı ve Muallimler Birliği tenvir ve İrşat heyeti, 29.6.1926'da Tonya'nın orta mahalle köyüne gitmiş, ertesi gün Melekşah, Kuymanı, İskenderli ve çevre köylerden gelen muhtar ve köylülere inkılaplar ve cumhuriyetin faziletleri hususlarında, milliyet ve

⁶⁹⁴ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 81.

⁶⁹⁵ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 80.

⁶⁹⁶ Arslan, a.g.e., s. 43-45.

⁶⁹⁷ Arslan, a.g.e., s. 46-47.

iktisat meseleleri, Rumca konuşulmaması, Türklerin kardeşliği hakkında öğütler vererek geri dönüşlerdi.⁶⁹⁸

Türk Ocağı'nda verilen konferanslara baktığımızda ilk olarak adliye müfettişi Hafız Galip Bey tarafından “İslam'da İlim Cereyanları” ile başlayan konferanslar düzenli olarak devam etmişti. Darülfünun siyasi tarih müderrisi Ali Muzaffer Bey tarafından “19. Asırda Milliyet Cereyanları” konulu bir konferans verilmişti. Cuma günleri öğleden sonraları konferanslar için ayrılmıştı. Ocak üyelerinden lise müdür muavini Mustafa Muhtar Bey “İnkılâbımızın Manası” konulu bir konferans vermişti. Erkek muallim mektebi müdür muavini, tarih öğretmeni ve Türk Ocağı kâtibi Murtaza Bey tarafından “Milliyet Meseleleri”, “Balkan Akvamı Arasında Milliyet Cereyanları”, üyelerden Doktor Mehmet İbrahim Bey tarafından “Güneş Sağlık Anasıdır”, Reşid Bey tarafından “Milliyet Meselelerinin İçtimaiyat Nokta-i Nazarından Tetkiki”, erkek lisesi Coğrafya muallimi Mustafa Mümtaz Bey tarafından “İktisadi Hayatta Türkiye” ve “İnkılâbımızın Manası”, ocak mensuplarından Hulusi Bey'in eşi Kakıcızade Süreyya Hanım tarafından “Türk İçtimaiyatında Kadının Mevkii ve Vazifeleri” adlı konferanslar verilmişti.⁶⁹⁹

Trabzon'da Türk Ocağı verdiği kurslarla da halkla bütünleşme noktasında önemli işler yapmıştı. Buna göre Türk Ocağı, genel merkezin talimatı ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda ticaret ve yeni harflerin öğretilmesi hususunda kurslar açmıştı. Bunun yanında ticarettten uzak kalan Türk toplumuna milli iktisat anlayışı çerçevesinde ve ülkenin kalkındırılması yönünde kurslar açılmıştı. Diğer taraftan yeni harflerin öğretilmesi kapsamında da 20-31 Ağustos tarihleri arasında içlerinde Trabzon'un da bulunduğu 47 ocakta kurslar açılmıştı. Trabzon merkez Türk Ocağı'nın yanında Sürmene ve Of'ta da kurslar açılmıştı. Yine Akçaabat Türk Ocağı'nda yeni alfabenin faydaları ve Arap alfabesinin Türk toplumunun geri kalmasına neden olduğu anlayışı etrafında konferanslar verilmişti.⁷⁰⁰

Trabzon Türk Ocağı çeşitli spor dallarıyla ilgilenmiş, sporcuları desteklemiş, spor kongrelerine ev sahipliği yapmıştır. Buna binaen 20 Kasım 1925'te yedi kulübün katıldığı bir spor kongresi yapılmıştı. Diğer taraftan sanatsal faaliyetlerde bulunan Türk Ocağı

⁶⁹⁸ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 79-80.

⁶⁹⁹ Arslan, a.g.e., s. 29-31 Trabzon'da ilk defa bir hanım, erkek ve kadınların hazır olduğu ocak salonunda konferans veriyordu (12 Ocak 1926). Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 83. **Yeni Yol Gazetesi** (7 Kanun-u Evvel 1341), sayı: 292-392.

⁷⁰⁰ Arslan, a.g.e., s. 33-35

müsamereler tertipleyerek saz heyetleri oluşturmuştu. Bunlardan örnek vermek gerekirse darülbedayi sanatkârları tarafından Yıldız Sineması'nda "Bir Donanma Gecesi Faciası" adlı temsil gösterilmişti. Yine Reşat Nuri (Güntekin) in yazdığı "Bir Donanma Gecesi" adlı piyes Türk Ocağı yararına düzenlenmişti. Mustafa Reşit Bey diğer taraftan tiyatronun da önemine değinmiş, ocak sanata ve sanatçıya her zaman değer vermişti.⁷⁰¹

Trabzon Türk Ocağı, halk sağlığı ile de yakından ilgilenmişti. Milli Mücadele'de fakir halkın tedavisi için Mart 1920'de "Fakirler Muayenehanesi" açılmış ve burada Mayıs 1920'ye kadar 1670 hasta muayene edilmişti. Bu hayır işinin devamı için ocak, halktan ve tüccarlardan yardım da beklemekteydi. Buna göre Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 12 Eylül'de 200 lira yardımda bulunmuştu.⁷⁰² Trabzon Türk Ocağı doktoru olmayan köy halkına ve fakirlere ocak bünyesindeki gönüllü doktorları aracılığıyla yardımı bir görev bilmişti. Bu kapsamda Doktor Mehmet İbrahim Okman başkanlığındaki heyet Hos Palavrak, Hos Mesalos, Komera, Hos Kastamoni, Hos Konak köylerini dolaşarak sıtma hastalarını tedavi etmişti. Yine ocak içersinde Pazar ve Çarşamba günleri 6 ila 7 arasında halk Türk Ocağı'na gelerek ücretsiz sağlık hizmeti alabiliyordu. Buna göre 1925-1926 arasında ocak mensubu doktorlardan Mehmet İbrahim, Tarık ve Edip beyler 240 kişiyi ücretsiz muayene etmiş, 180'inin ilaçları ocak tarafından karşılanmıştı. Bunun yanında ocağın Sürmene, Of ve Akçaabat şubeleri de sağlık yönünden kendi gayretleriyle yöre halkına yardımcı olmaya çalışmışlardı.⁷⁰³

Türk Ocağı'nın milli bilinci uyandırma çalışmaları faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ocağın faaliyet alanı olarak öncelikle Of'u seçmesi ise tesadüfi değildi. Nitekim burada Rum ve Arap etkisi üst düzeyde hissedilmekteydi. Bir çok köyde Rumca konuşulmakta, diğer taraftan medreselerin çokluğu dolayısıyla yüzyıllardır süregelen etkiyle Arapçanın hâkimiyeti hissedilmekteydi. Böylece Of'ta Rumca ve Arap kültürü ön plana çıkmış, milli duygular geri plana atılmıştı. Türk Ocağı heyeti Of'un ileri gelenleri ve belediye başkanı ile bir araya gelmiş ve halkın neden Rumca konuştuğunu tartışmışlardı. Belediye önünde toplanan halka Reşit Bey bir konuşma yapmış, konuşmasında medrese etkisinin olumsuzluklarından, Of'luların zeki insanlar olduğundan, umumi harpteki fedakârlıklarından bahsetmekle Rumca konuşmalarının kör gözlülük olduğunu ve Türkçe

⁷⁰¹ Arslan, a.g.e., s. 36-40, **Yeniyol Gazetesi** (9 Haziran 1925), sayı: 147-247; **Yeniyol Gazetesi** (10 Haziran 1925), sayı: 148-248.

⁷⁰² Çapa ve Çiçek, a.g.e., s. 281.

⁷⁰³ Arslan, a.g.e., s. 48-50, **Yeniyol Gazetesi** (1 Ağustos 1341), sayı: 189-289.

bilmeyen köylerle bilenlerin kız alıp vermeleri gerektiğini belirtmiş, cumhuriyetin feyzinden ve inkılâbın manasından bahsetmişti.⁷⁰⁴ Rumca konuşulmasının önüne geçilmesi için Türk Ocağı'nın yaptığı diğer faaliyetler ise şunlardır: Of, Sürmene ve Tonya muallimlerine Rumcanın buldukları yerde konuşulmamasına dair telkinlerde bulunuldu. Vilayet makamı tarafından kaymakamlara Rumca konuşulmaması hakkında genelge yazdırıldı. Rus istilası döneminden kalma yağlı boya ile sokaklara yazdırılan isimler sildirildi. Rumca isimli mahalle, sokak ve köylerin yerine Türkçe isimler konulmaya çalışıldı ve bu konuda belediye ile işbirliği yapıldı. Yine Laz kelimesini reddeden kapsamlı bir beyanname yayınlandı ve Türklük vurgusu üzerinde duruldu.⁷⁰⁵

Türk Ocağı'nın üzerinde durduğu konulardan biri de Türkçe hutbeler okutulmasıdır. Hutbelerde Türk milletinin üstün özellikleri, İslam dininin mükemmelliği, Müslümanların bilgili olması gerektiği ve barış içinde yaşamanın önemi vurgulanmıştı. Ocak diğer taraftan halk arasındaki kin ve husumetleri yok etmek için bazı çalışmalar yapmıştı. Buna göre ova ve sahil halkları arasında eski hükümetlerden kalma bir takım yanlış anlaşılmalara olduğu için Türk Ocağı buna karşı mücadeleye girişmişti.⁷⁰⁶

Türk Ocağı bayramlarda, kutlamalarda ve törenlerde faal olmuş, ocak binası ve çevresi şehrin ileri gelenlerinin ve halkın toplandığı bir yer olmuştu. Ocak cumhuriyet bayramlarında özellikle fakir ve kimsesiz çocuklara elini uzatarak maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştu. Bayramları ocak, yine toplayacağı yardımlarla fakir çocukların okutulması için fırsat bilmişti. Müsamerele düzenleyerek onlara bayramlık elbise tedarik etmişti. Diğer taraftan Türk ocaklarının bayramı olan 15 Mart'ı Trabzon Türk Ocağı dostluk, kardeşlik ve kaynaşma vesilesi saymış, ocaklılar arasındaki samimiyet ve sevgi bağları güçlendirilmişti. Bu günde ocaklıların aileleri bir araya gelerek kaynaşmaktaydı.⁷⁰⁷

Trabzon Türk Ocağı milli bütünlüğü bozucu faaliyetlere karşı da durmaktan ve tepki göstermekten geri kalmamıştı. Şeyh Sait isyanının ciddi boyutlara ulaşması ile Türk Ocağı'nın da içinde yer aldığı dernekler, esnaf, tüccar birlikleri belediyede toplanarak

⁷⁰⁴ Arslan, a.g.e., s. 51-52.

⁷⁰⁵ Arslan, a.g.e., s. 53-55.

⁷⁰⁶ Arslan, a.g.e., s. 56.

⁷⁰⁷ Arslan, a.g.e., s. 61-62. "Her sene martın 18. Günü mili harsın, medeni ve içtimai tekamülün feyz ve ilham kaynağı olan mukaddes Türk ocaklarının bayram günüdür. Bu bayram ocaklılar arasındaki kardeşlik, sevgi ve samimiyet duygularını takviye içindir. Bu bayram günü bütün ocaklı kardaşlarını yekdiğerine tanıtmak ve ocakların maksat ve gayelerini istihsal hususunda yapılacak işleri yapmak yürünecek yollarda birlikte yürümek için ocaklı kardaşların ant günüdür". **Yeni Yol Gazetesi** (15 Mart 1926), sayı: 366-466.

isyana karşı halkın nefret duygularını meclise, cumhurbaşkanına ve başbakana iletmişlerdi.⁷⁰⁸ Türk Ocağı'nın tepki gösterdiği olaylardan biri de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de düzenlenen suikast tertibatıydı. Buna bütün Trabzonlular öfkelenmiş ve derin heyecana kapılmışlardı. Bunun karşısında Trabzon halkının nefret duygularını göstermek üzere 26 Haziran 1926'da Meydan'da bir miting düzenlenmişti. Meydanı dolduran halka parti müfettişi Şevket Bey, muallim mektebi müdürü Reşit, Trabzon belediye meclisi üyesinden Mahmut Muammer beylerin yanı sıra Türk Ocağı'ndan da Süreyya Kakıcı konuşma yapmış ve suçluların cezalandırılmalarını istemişlerdi.⁷⁰⁹

1924-1926 arası Türk Ocağı'na başkanlık eden Mustafa Reşit Bey'den sonra ocak başkanlığına 5 Mart 1926'da adliye müfettişi Hafız Galip Bey, 1927 sonlarında ise Hamamizade İhsan Bey getirilmişti. İhsan Bey'den sonra ziraat mütehassısı Kazım Bey, daha sonra muhtemelen Doktor Edip Resuloğlu başkan olmuştu.⁷¹⁰

3.3.2.3 Trabzon'da Türk Ocağı'nın Kapatılması

10 Nisan 1931'de toplanan Türk ocakları kurultayı, ocakların menkul, gayr-i menkul, alacak, borç vs. CHF'ye devredilmesi kararını almıştı. Bunun yanında tasfiye işlerinin nasıl yapılacağına ilişkin kararname, tamim ve talimatnameler çıkarılmış, Ankara'da Türk Ocakları Tasfiye Encümeni kurulmuştu. Böylece Türk ocakları kapatıldıktan sonra CHF'ye devri için gerekli hazırlıklar yapılmış ve bu hususta nasıl muameleler yapılacağı tespit edilmişti. Buna göre öncelikle Türk ocaklarının fesih kararı tüm teşkilatlara bildirilecek, ocakların tüm eşya ve gayr-i menkulleri fırka tarafından bir heyetçe teslim alınacaktı.⁷¹¹

Tasfiye edilen ocaklardan CHF'ye büyük bir borç yükü kalmıştı. CHF ise devralınan bu borçları kapatma kararında olduğunu, bu borçların ödenmesi için de ocaklardan fırkaya geçen binaların çoğunun satılmasına karar vermişti. Borçların ödenmesi konusunda kararlılık olmasına rağmen ödeme işlemleri ağır ilerlemekteydi. Bu durum da sık sık şikayetlere sebep olmaktaydı. Fırka ise bu konuda tüm teşkilatlara talimatlar göndermişti. Nitekim burada fırkanın manevi şahsiyeti de söz konusuydu. Nitekim tasfiye işlemlerinin uzaması halkın gözünde fırkanın itibarını sarsacak bir durum ortaya çıkarabilirdi. İlçe Türk ocaklarından Vakfıkebir ve Akçaabat ocakları, devrinde “ismi olup

⁷⁰⁸ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 80.

⁷⁰⁹ Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 83-84.

⁷¹⁰ Arslan, a.g.e., s. 14-15.

⁷¹¹ Arslan, a.g.e., s. 72-73.

cismi olmadığı” ve içlerinde teslim alınacak kayda değer eşyalarının olmadığı şeklinde nitelendirilmişlerdi. Of ocağındaki eşyalar ise Of fırka binası için kullanılmıştı. Trabzon Türk Ocağı binası ihtiyaca göre kullanılmak üzere elde bulundurulacaktı. Yine merkez ve ilçe ocak bina eşyaları Trabzon fırka teşkilatlarının ihtiyaçları için kullanılmıştı. Ancak sonradan Türk Ocağı binası fırka tarafından bedelsiz olarak Birlik Spor Kulübü’ne kiralanmıştı.⁷¹² Kulübe artan eşyalardan verilmesi tasfiye talimatnamesine göre istenmişti.⁷¹³

Bütün varlığı ile CHF’ye devredilen Trabzon Türk Ocağı’nda mevcut demirbaş eşyanın tespiti için 12.4.1931’de Halk Fırkası idare heyetiyle Türk Ocağı idare heyetlerinin ortak toplantılarında fırka idare heyeti üyesinden Abanozzade, yine fırka idare heyeti üyesi olup kapatılan Türk Ocağı üyesinden Nimbıyıkzade memur edilmiş, bu kimseler Türk Ocağı’na giderek eşyaları sayıp tespit etmişti. Yine CHF’ye intikal eden bina ve eşyalar kullanılmasına kadar güzel bir şekilde koruma altına alınmış, bina bir süreliğine kapatılmış ve 9 parça anahtarı bir zarf ile mühürlenerek fırka il idare heyetine verilmesine karar verilmişti.⁷¹⁴ Trabzon ve Sürmene’deki Türk Ocağı’nın eşyaları fesihle birlikte CHF’ye devredilmişti. Yazışmalarda Trabzon’da sadece Trabzon ve Sürmene’de Türk Ocağı teşkilatının olduğu belirtilmekteydi.⁷¹⁵

Trabzon CHP başkanlığı, Sürmene’deki Türk Ocağı kapatılırken hiçbir tetkik yapmadan ocağın herhangi bir borç devretmediğini bildirmişti. Ancak sonradan alacaklıların başvuruları üzerine ocağın hesap defterlerinden yapılan inceleme ve zamanın ocak üyelerinden yapılan soruşturmaya göre ocağın eşya bedelinden Hakkı isminde bir şahsa ödenmemiş 49 lira borcu olduğu ortaya çıkmıştı. Yine ocak kira bedelinden Ali Rıza Efendi’ye 100 lira ve masa yazıhane bedellerinden Dursun Usta’ya 69 lira borç olduğu tespit edilmişti. Nitekim yapılan yazışmalarla alacaklıların hakları ödenmişti.⁷¹⁶ Alacaklılardan Sürmene’de Ahmet Çebi oğlu Rıza’ya Türk Ocağı’ndan kira parası olarak 110 lira bankadan alınarak kendisine verilmiş, geriye 118 lira kalmış, bu meblağ da sahipleri tarafından talep edilmişti.⁷¹⁷ Trabzon’da Türk Ocağı’nın Trabzon Türk Elektrik Anonim Şirketi’ne 240 lira borcu vardı ve bu paranın üç ay içerisinde ödeneceği

⁷¹² Arslan, a.g.e., s. 75-86.

⁷¹³ BCA 490.01 67.254.2.

⁷¹⁴ BCA 490.01 67.254.2.

⁷¹⁵ BCA 490.01 67.254.2.

⁷¹⁶ BCA 490.01 67.254.2.

⁷¹⁷ BCA 490.01 67.254.2.

belirtildiği. Bunun yanında bina bedelinden dolayı maliyeye de 4000 lira borcu vardı. Elektrik borcu ödenmekle birlikte 4 bin liralık borç için, bina zamanında ocak tarafından satın alınmadığından firka tarafından satın alınması için çalışma başlatılmıştı.⁷¹⁸

I. Dünya Savaşı yıllarından beri Trabzon'da varlığı bilinen Türk Ocağı şubesinin asıl faaliyetleri ise Milli Mücadele ile başlamıştı. Trabzon'da Türk Ocağı'nın milli bilincin uyandırılmasından inkılâpların yerleştirilmesine kadar birçok faaliyeti Trabzon'un sosyal ve politik sorunlarına çare üretmiştir. Trabzon'un Lazlık ve Rumluk olgularının yerine Türklük bilincinin yerleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. İrşat heyetleriyle, inkılâpların anlatılmasında ve halk tarafından benimsenmesinde büyük gayretler göstermiştir. Diğer taraftan ocak mensubu doktorlar ile halk sağlığı ile yakından ilgilenmiş, büyük bir sosyal sorumluluk vazifesi yerine getirmiştir. Bu çalışmalarda şüphesiz cemiyetin kurucusu olan eğitimci Mustafa Reşit Tarafçioğlu büyük bir fonksiyon icra etti. Türk Ocağı şube sayısını artırmakla faaliyet sahasını genişletmeye çalıştı. Türk Ocakları bu dönemde CHP'yi karşı dengeleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktaydı. Ancak belirtilen bir takım sebepler dolayısıyla Trabzon'da da Türk Ocağı kapatıldı ve tüm varlığı ile birlikte Halkevlerine geçti. Nitekim üyeleri de sonrasında CHP içerisinde yer aldı. Tarakçioğlu, milletvekili ve III. Umumi Müfettişlik eğitim müşavirliği yaptı, Ali Becil III. Dönem Trabzon milletvekilliğinde bulundu, doktorlardan Mehmet İbrahim Okman uzun yıllar CHP il idare heyetinde yer aldı. Ancak diğer taraftan başkanlardan Kazım (Bulutay), 1946 seçimlerinde Yeni Yol Gazetesi milletvekili adayı olması önünde propaganda yapsa da aday olamamış, bir diğer başkan Hamamizade İhsan Bey de 1943 seçimlerinde milletvekilliği için adaylık başvurusunda bulunmuş fakat listeye girememişti.

3.3.3 Trabzon Halkevi

1930 yılı sonunda yaşananlar Türkiye'yi tek parti idaresinin kurulmasına doğru getirecek gelişmelerdi. Nitekim bu kapsamda Türk Ocakları da ele alınmıştı. Kamuoyunda ocakların kapatılması yönünde haberlerin çıkmasıyla birlikte CHF 1931 kurultayında ocakların kapatılması kararlaştırılmıştı. Yukarıda da belirtildiği gibi zaten bunun öncesinde ocaklarla CHF arasında fiili bir birliktelik oluşturulmuştu.

Kapatılan ve parti içine alınan Türk ocakları yerine nasıl bir örgüt kurulacağı konusunda ise belirsizlik vardı. Bu hususta araştırmalar yapılırken Avrupa'da eğitim

⁷¹⁸ Arslan, a.g.e., 100-101

görmüş olan Vildan Aşir Savaşır'ın, Çekoslavakya'da incelediği Sokol adlı kuruluşa benzer Türkiye'de de "halkevleri" veya "halkinevleri" adıyla bir örgütlenmeye gidilebileceği önerisi, belirsizliğin aşılmasında önemli olmuştur.⁷¹⁹ Halkevlerinin kuruluş kararı ise 1931 CHF büyük kongresinde alınmıştı. Böylece 19 Şubat 1932'de kurulan olan halkevleri ilk olarak Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun'da açıldı. Halkevleri kapanışları itibariyle 478 halkevine ve 4322 halkodasına ulaşmıştı. Halkevleri dokuz şube ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunlar, dil-tarih-edebiyat, sanat, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri ve kurslar, yayın, köycülük, müze ve sergi şubeleriydi. Bir yerde halkevinin açılabilmesi için de bina ve araç gereçler ile en az üç şubesinin çalışması gerekliydi. Köy ve nahiyelerde bu gereken üç şubenin sağlanamaması sebebiyle 1940 yılında ilk defa halkodaları açılmıştı.⁷²⁰

Halkevleri kurulurken Sovyetlerden esinlenildiği söylenmiştir. Gerçekten de Ankara Halkevi'nin açılışında Dr. Reşit Galip Bey, halkevleri yönetmeliğinin hazırlanırken birçok ülkelerdeki benzer örgütlerin incelendiğini söyleyerek iddiaların haklılığı yönünde söylemde bulunmuştu. Halkevleri halkın siyasi ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştu. Recep Peker Bey'in söylemiyle; "halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir" diyerek halkevlerinin amacını somutlaştırmıştı.⁷²¹ Diğer taraftan Recep Peker, Reşit Galip ve İsmet İnönü'nün söylemleriyle halkevlerinin kuruluş amaçları;

Uluslu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek, kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak, ulusal birliği oluşturan, milli ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini ortaya çıkarıp geliştirmek. Köylü ve kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması, CHF'nin ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması" olarak tarif edilmişti.⁷²²

Halkevleri, "CHP'nin yurt içinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimi surette ayakta tutmak ve geliştirmek maksadıyla" kurulmuştu.⁷²³ Yine halkevleri, yeni Türk rejiminin güttüğü mesele ve davaları, aydınından cahiline kadar

⁷¹⁹ Arıkan, a.g.m., s. 267.

⁷²⁰ Neşe G. Yeşilkaya, "Halkevleri", Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, II, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 113; Çavdar, a.g.m., s. 878; **CHP Halkevleri ve Halk Odaları**, s. 17

⁷²¹ Çavdar, a.g.m., s. 879.

⁷²² Çavdar, a.g.m., 880.

⁷²³ **CHP Halkevleri ve Halk Odaları**, s. 3.

bütün vatandaşları çatısı altında toplayarak onlara telkin ve bu telkinin yayılmasını temin etmek gayesini benimsemişti.⁷²⁴ Halkevleri önemli bir modernleşme hareketiydi. Diğer taraftan inkılapları halka benimsetmek de işin zor olan kısmıydı. Halkevleri, cumhuriyet idaresinin getirdiği yeni değerler sisteminin yaşam tarzına dönüştürülmesinde önemli bir rol üstlendi. Bunu sağlayan da halkevlerinin ülkenin en ücra köşelerine kadar teşkilatlanarak halkın sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap vermesiydi.⁷²⁵

Halkevleri siyasi bir kuruluş olarak düşünülmemişti. Bu bakımdan kapısı herkese açıktı ve partiye kayıtlı olup olmama koşulu aranmıyordu. Ancak halkevleri yönetim açısından CHP'ye bağlıydı.⁷²⁶ Atatürk de halkevlerine kesinlikle partililik ve parti münakaşalarının girmeyeceğini söylemişti. Halkevlerine girenler, “siyasi düşünce ve kanaatlerini bir kenara koyacak, herkese ve her samimi fikre karşı muhabbet besleyen ve hürmet duyan iyi ve medeni birer vatandaş hüviyetiyle” hareket edeceklerdi. Atatürk özellikle bu noktaya çok önem vermişti.⁷²⁷ Recep Peker Bey 1932'deki bir nutkunda; “halkevleri Cumhuriyet Halk Fırkası'nın siyasi bünyesinden büsbütün ayrı, siyasi mahiyette çalışmadan büsbütün uzak ve fakat idare noktasından fırkaya bitişik bir mahiyet arz eder” demekle halkevlerinin siyasi kimlikten uzak olduğunu vurgulamak istemişti. Ancak halkevlerinin CHP'den ayrı özerk bir örgüt görüntüsü arz edememesi Demokrat Parti iktidarında kapatılması için bahane olmuştur.⁷²⁸

Halkevlerinin yönetim ve denetimi illerdeki CHF idarelerine verilmişti. Bir halkevinin açılabilmesi için il yönetim kurulundan parti genel sekreterliğine teklif götürülmesi ve parti yönetiminde bu konuda karar verilmesi gerekiyordu.⁷²⁹ Bunun yanında CHF yeni halkevleri açmak için kendinin ve devletin tüm imkânlarını seferber etmişti. Bu amaçla 1 Mart 1932'de tüm teşkilatlarına bir genelge göndermişti.⁷³⁰

Başlangıçta sadece il merkezlerinde kurulması planlanan halkevlerinin halkın kültür seviyesi üzerinde olumlu etkiler yapması üzerine halkevlerinin sayıları artırıldı. Halkevleri

⁷²⁴ **Yeniyol Gazetesi** (26 şubat 1947).

⁷²⁵ Murat Küçükuşurlu ve Mehmet Okur, **Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri**, Trabzon: Derya Kitapevi, 2007, s. 11.

⁷²⁶ Arıkan, a.g.m., s. 269.

⁷²⁷ Soyak, a.g.e., s. 458.

⁷²⁸ Yeşilkaya, a.g.m., s. 114-117.

⁷²⁹ Küçükuşurlu ve Okur, a.g.e., s. 14.

⁷³⁰ Şimşek, a.g.e., s. 61

köylere varıncaya kadar açılmaya başlanmıştı.⁷³¹ Toplumda kısa zamanda etki göstermesiyle, bu etkinin daha kapsamlı bir hale getirmek için CHP 5. kurultayında halkevleri açılmayacak kadar küçük yerlerde halkodaları açılmasına karar verildi. Halkodaları, boş zamanları daha çok olan köylülerin kültürel gelişimlerinin sağlanabilmesi için önemliydi. Halkodalarının çoğu köylülerin yardımlarıyla inşa edilmişti.⁷³²

Halkevlerinin gelirleri buldukları yerin parti örgütüne karşılanırdı. Bunun dışında halkevleri kendilerine gelir temin etmek için çalışmazdı. Diğer taraftan bağışlar, balo ve müsamere gelirleri, dergi satışlarından elde edilenler bunun dışındaydı. Her halkevi, yıllık faaliyetlerine göre bütçe yapar ve bütçesini bulunduğu yerin parti örgütüne onaylatırdı.⁷³³ Halkevleri CHP'nin halkla bağlarını güçlendirme çabasının bir göstergesiydi. Halkevleri, iş hayatından arta kalan boş vakitlerin değerlendirilmesi, bazı pratik bilgi ve becerilerin kazandırılmasını sağlamaktaydı. Halkevleri çıkardıkları dergiler, verdikleri konferanslarla CHP'nin idaresi altındaki kamusal alanın genişlemesini sağlamıştır. Halkevlerinde ev ve iş yaşamı dışında yeni bir toplanma alanı oluşturulmuştu. Balo, tiyatro, spor ve toplantı salonları ile kütüphaneler yapılmıştı. Halkevlerinin hükümet konakları ile birlikte cumhuriyet meydanlarında yer alması tek parti dönemi parti-devlet bütünlüğünü göstermesi bakımından önemliydi.⁷³⁴

Çok partili hayata geçildikten sonra halkevlerinin konumu tartışılmaya başlandı. Başta Demokrat Parti ve diğer partilerin halkevlerinde yararlanma talepleri, halkevleri tüzüğünün buna müsait olmadığı gerekçe gösterilerek geri çevrildi. CHP de halkevlerini partiden bağımsız bir kuruluşa dönüştürmede yavaş kaldı.⁷³⁵ Çok partili döneme geçişle birlikte halkevlerinde reform şart olmuştu. Çünkü halkevlerinin açıldığı dönemdeki şartlar artık değişmiş, farklı siyasal görüşten herkesi kucaklayabilecek bir yapıya kavuşturulması gerekmişti. Bununla birlikte halkevleri ilk dönemlerdeki performansından uzaklaşmaya ve ciddi sorunlar yaşamaya başlamıştı. Diğer taraftan genel bütçeden halkevlerine ödenek ayrılmasına muhalefet karşı çıkmaya başlamıştı. Bu durum Trabzon'da Yeniyol

⁷³¹ İbrahim Azcan, **Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2003, s. 25.

⁷³² Azcan, a.g.e., s. 45.

⁷³³ Çavdar, a.g.m., s. 881.

⁷³⁴ Yeşilkaya, a.g.m., s. 114.

⁷³⁵ Arıkan, a.g.m., s. 278.

Gazetesi'nde de değinilen bir husus olmuş ve halkevlerinin daha işlek hale getirilmesi için bir takım önerilerde bulunulmuştu.⁷³⁶

Muhalefetten gelen tepkilerle halkevleri meselesi CHP'nin VII. Kurultayında ele alındı. Görüşmelerde halkevlerinin bağımsız bir yapıya kavuşturulması fikri benimsendi. Bunun için Fahrettin Kerim Gökay başkanlığında bir komisyon oluşturuldu ve bu komisyon bir rapor hazırladı. Diğer taraftan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi dekanı Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na halkevlerinin gelecekteki statüsü soruldu, o da halkevlerinin bağımsız bir vakıf haline getirilmesinden yana görüş beyan etti. Bunun yanında CHP araştırmalar yapıyor, farklı fikirler ortaya konuyor ancak halkevleri için somut bir adım atılamıyordu. Bununla CHP'nin halkevlerinin bağımsız bir yapıya kavuşmasını istemediği anlaşılmaktaydı.⁷³⁷

3.3.3.1 Trabzon Halkevinin Faaliyetleri

Trabzon Halkevi 24 Haziran 1932'de açıldı. Açılış töreni şehir sinemasında ve coşkulu bir hava içerisinde yapıldı. Halkevinin üye kayıt işlemleri üç ay öncesinden başlamıştı ve açıldığında 500 kişiyi bulmuştu. Şubeler arasında en çok üye kaydı spor, köycülük ve sosyal yardım şubelerinde olmuştu.⁷³⁸ 1935 itibariyle halkevi yalnız merkezde açılmıştı ve 855 üyesi vardı. Halkevinde her hafta bir veya iki konferans veriliyordu. Halkevinin kütüphanesinde 1650 cilt kitabı vardı. Halkevi, faydalı konular üzerinde verilmiş konferans veya yazıları basarak halka dağıtıyor, yabancı dil ve muhasebe kursları açıyor, kapalı ve açık havada köylerde temsiller vererek kış aylarında her on beş günde bir halka çaylı danslarla konserler ve musiki dersleri veriyordu. Köylerde köylüleri aydınlatıyor, onların sosyal ihtiyaçlarını temine çalışıyor, fakir, yoksul ve kimsesiz öğrencilere giysi ve kalacak yer sağlıyor, hasta olanlara ilaç temin ediyor, sergi açıyor,

⁷³⁶ bkz. **Yeniyol Gazetesi**, 23 Şubat 1944, "Halkevlerinin Yıldönümü"; Azcan, a.g.e., s. 48-49.

⁷³⁷ Azcan, a.g.e., s. 49.

⁷³⁸ Azcan, a.g.e., s. 55-58; Trabzon Halkevi binası, Kemer kaya mahallesi Maraş Caddesi yol üzerinde milli emlaktan partiye geçmiş 409 metrekare ev 5000 bin lira bedelle maliyeden 8 taksitle 7.2.1931'de alınmıştı. Hazine tarafından ipotek edilmiş olan halkevi binasının ilk taksidine 625 lira, sonraki 2, 3 ve 4. Taksitlere ise 291 lira 67 kuruş ödenmişti. Halkevi binasının parası toplamda ise 20 taksitte ve 15 senede ödenecekti. Diğer taraftan 1940 taksidi maliyece tahsil edilmiş ancak son çıkan kanuna göre 1940 senesinden itibaren 20 seneye taksitlendirilmişti. O yıl fazla ödenen miktar da sonraki seneden mahsup edilmişti. 8 oda 2 salondan oluşan binanın üst katı 400, alt katı 250 kişi almaktaydı. Halkevi halkın menfaatine hizmet eden bir kurum olduğundan halkevinden bina vergisi alınmamaktaydı. Daha sonra yeni yapılacak halkevi için belediyeden Taksim Mezarlığından ayrılmış 5400 metrekare bir arsa 1350 liraya satın alınmıştı (22.5.1941). **BCA** 030.1.0.0 1628.653.1; **BCA** 490. 01 1792.1263.1

spor işlerine önem veriyor, Trabzon tarihini ilgilendiren eski eserleri koruyarak ve buna dair kitap yazmak üzere gerekli çalışmaları yapmak gibi işleri yerine getiriyordu.⁷³⁹

Trabzon Halkevi şubelerinin faaliyetlerine baktığımızda ise dil ve edebiyat şubesi daha çok konferanslar üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Kuruluşunun ilk senelerinde halkevinin konferansları milli birliği sağlamaya yönelik olmuştu. Bu yöndeki konferanslar milli bayramlarda daha ziyade yoğunlaşmaktaydı. Bunun yanında Trabzon'un etnik ve bölgesel tarihini incelemek üzere kültür müdürlüğünün başkanlığında bir encümen kurulmuştu. Diğer taraftan sağlık hususunda halkın bilinçlendirilmesine yönelik, genel kültürü artırıcı ve sosyal yönü ağırlıklı, Trabzon'un şehircilik problemleri, eğitim, ekonomi, edebiyat konulu konferanslar verilmişti. Bu şubenin çıkardığı İnan Dergisi dolayısıyla Trabzon Halkevi genel sekreterlik tarafından takdir edilmişti.⁷⁴⁰

Güzel sanatlar şubesinin faaliyetleri daha çok müzik alanında yoğunlaşmış, halk arasında müziğin yaygınlaştırılması için faaliyetler yapılmış, bunlar içersinde batı müziğine ağırlık verilmişti. Bu önem, batı kültürüne zemin hazırlama anlayışından kaynaklanmaktaydı. Bu çerçevede danslı toplantılar, balolar, konserler verilmişti. Diğer taraftan halk müziğine de önem verilmiş, Türk müziği alanında araştırma yapmak üzere bir musiki heyeti Ankara'dan Trabzon'a gelmişti. Bunun yanında müzik kursları açılmış, düzenlenen müsamerelerde mili oyunlar oynanmış, öğrenciler tarafından konserler verilmişti. Milli bayramlarda eğlence tertipleri, balolar, folklor geceleri ve aile toplantıları yapılmıştı.⁷⁴¹

Halkevinin spor şubesi, sporun kitlelere yayılması için yaptığı faaliyetleri yanında spor ile ilgili bilgilendirici çalışmalar yapmıştı. CHP Genel Sekreterliği de teftişinde zaten Trabzon'da spora yakın bir ilginin olduğu tespitini yapmıştı. Bunun yanında sporun

⁷³⁹ BCA 030.10 65.433.4.

⁷⁴⁰ İnan, Mayıs 1937'de yayın hayatına başladı ve Şubat 1939'a kadar 12 sayı yayınlandı. Üç yıl yayın hayatına ara verdikten sonra 1942-1949 yılları arasında kesintili olarak 52 sayı daha çıkarıldı. Sorumlu müdürlüğünü erkek orta okul müdürü Abdullah Günel yapmıştır, dergi Yeni Yol matbaasında basılmıştır. Azcan, a.g.e., 76-83. konferanslar için bkz. **İnan Dergisi** (1937), (1). "İnan yalnız kuvvetli bir inanmanın, hayata, milli hayata inanmanın, ülkü ve kültüre inanmanın ve nihayet Atatürk rejimine inanmanın yarattığı ölçsüz samimiyet içinde doğdu ve öyle yaşayacaktır.... İnan'daki yazılar milli kültürü ve milli ülküyü mihver yapacaktır. Altı ok İnan'ın programıdır". **İnan Dergisi** (1937), (1). İnan yeniden yayın hayatına başladığında ise amacını şu şekilde aktarıyordu; "derginin bir tek yolu ve hedefi var: cumhuriyet ve inkılap ülküsünün açtığı yoldan yürüyerek yurttaşların bilgisine daha temiz, daha faydalı ve daha yeni bir şey katmak". **İnan Dergisi** (1942), (1). İnan dergisinin yanında halkevi bir de Köy Mecmuası çıkarmıştı. Hakkı Mahir tarafından yayınlanan dergi toplamda 24 sayı çıkmış, köylüye yönelik, halkevinin köycülük şubesinin kültürel ve sosyal amaçları doğrultusunda yayın yapmıştı. Azcan, a.g.e., s. 85.

⁷⁴¹ Azcan, a.g.e., s. 86-96.

profesyonelleştirilmesi için çalışmalar yapılmıştı. Kadınların da bu arada spora teşvik edildiği görülmektedir. Yürüyüş, bisiklet, avcılık, atıcılık, koşu, futbol, voleybol, masa tenisi, boks, yüzme, güreş, eskrim halkevinin ilgilendiği spor dalları arasında yer almıştı.⁷⁴² Sosyal yardım şubesinin faaliyetleri özellikle halk sağlığına yönelik işlerde yoğunlaşmaktaydı.. Halkevinde bir poliklinik açılarak halka sağlık hizmeti verilmiş, fakir hastalar muayene edilmiş, ihtiyaç sahiplerinin ilaçları ücretsiz olarak karşılanmıştı. Diğer taraftan sağlık çalışanlarına yönelik mesleki gelişimlerinin sağlanması yönünde ilmi toplantılar yapılmıştı. Bunun yanında gezici sağlık hizmetleri verilmişti. İhtiyaç sahiplerine giyecek ve yakacak yardımı yapılmış, maddi durumu iyi olmayan ailelerin çocukları sünnet ettirilmişti. Devlet yardımları da halkevi aracılığı ile halka ulaştırılmıştı. Salgın hastalıklara karşı aşı ve ilaç tedarik edilmiş, aynı yardımın yanında nakdi yardımlarda bulunulmuştu. Son olarak muhtaçlar ve iş takibinde yetersiz olanlar için bir “müracaat bürosu” açılmıştı. Bu sayede başvuranların işleri takip edilerek sorunları giderilmeye çalışılmıştı.⁷⁴³

Kütüphane ve yayın şubesinde öğrencilere ders çalışma olanağı sağlanmıştı. CHF’den halkevine 700 kitap bağışlanmış, daha sonra 100 cilt kitap da satın alınmıştı. 1942’de Trabzon’da ilk kitap sergisi açılmış, “Trabzon Halkevi Ülkü Yolunda” adlı broşür, “15 Yılda Trabzon”, “Az Yerden Çok Mahsul Elde Etmenin Yolu”, “Trabzon’da Tarla Ziraatı Nedir ve Ne Olmalıdır”, “Fındık Dikimi ve Bakımı” kitapları yayınlanmıştı. Trabzon Halkevi’nin kitaplığı 4700 ciltlik bir sayıya ulaşmıştı.⁷⁴⁴ Köycülük şubesinin faaliyetlerine baktığımızda ise “Köy Mecmuası” 540 köye düzenli olarak dağıtılmıştı. Burada tarımdan hayvancılığa kadar köylü bilgilendirilmekteydi. Köyden şehre inen köylüler için halkevinde bir planlama ve iş bölümü yapılmıştı. Köy gezileriyle halkla iletişim artırılırken, diğer taraftan köylüye yönelik olarak nelerin yapılabileceği planlanıyor ve proje üretilmeye çalışılıyordu. Gezilerde yine halka sağlık hizmeti getiriliyordu. Kooperatifleşme hususunda da halk bilinçlendirilmeye çalışılmıştı.⁷⁴⁵ Tarih ve müze şubesi sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda düzenlenen sergilerle etkinlik göstermişti. Bu sergilerde halkın el becerileri ortaya konulmuştu. Her yıl yerli malı sergisi açılmış, özellikle resim sergilerine önem verilmişti. Halk dershaneleri ve kurslar şubesinde en çok yabancı dil, meslek ve sanat kursları düzenlenmişti. Halkın daha çok yabancı dil kurslarına ilgisi yoğundu. Sanata yönelik kurslardan ise resim ve müzik kursu, meslek kurslarından

⁷⁴² Azcan, a.g.e., s. 96-100.

⁷⁴³ Azcan, a.g.e., s.100-106.

⁷⁴⁴ Azcan, a.g.e., s. 106-110.

⁷⁴⁵ Azcan, a.g.e., s. 110-115.

ise ticaret, demirci, tornacı ve çilingir kursları açılmıştı. Bunun yanında Türkçe okuma yazma, matematik ve yurt bilgisi kursları, hava taarruzlarına karşı koruma ve pasif koruma kursları düzenlenmişti.⁷⁴⁶ Son olarak temsil şubesine baktığımızda ise bu şube Trabzon Halkevi'nin en aktif olduğu şubelerinin başında gelmişti. Öyle ki Trabzon Halkevi Ankara Halkevi'nden sonra en çok oyun sergilenen halkevi olmuştu. Bu şubenin çalışmalarıyla Atatürkçü düşünce sisteminin benimsenmesi amaçlanmışken, sanatın sevdirmesi hedeflendirmişti.⁷⁴⁷ Bu aktif faaliyetlerin yanında aslında halkevlerinde CHP bölge müfettişinin raporlarından anlaşıldığı kadarıyla bazı hususlardan sıkıntılar vardı. Buna göre parti idare heyetleri ve hükümet amirleri, halkevlerine karşı alakalarını esirgememekle birlikte öğretmen ve memurların çoğu halkevlerine karşı ilgisizlerdi. Halkevlerinin müdavimi 25 kişiyi geçmemektedir. Komiteler dahi toplantılarını düzgün yapamamaktaydı. Ancak bunun sebebi ise mevcut binanın ihtiyacı karşılayamamasıydı. Diğer taraftan ilgisizliğin en önemli sebebi ise aydın tabakanın halkevlerine karşı alakasızlığıydı. Müfettişlik himayesinde açılan “Şehir Kulübü”, çok iyi bir lokale sahip olmakla birlikte burada çeşitli oyunlar ve hatta kumar oynatılabilmekteydi. Nitekim burası memur kesimini cezp etmişti. Keza Tahsin Uzar'ın mevkii ve şahsiyeti de bunda etkili olmuştu. Şehir Kulübü'nün yanında bir de “Gençler Kulübü” vardı. Bu iki cazibe merkezi halkevlerine karşı ilgisiz olunmasında etkili olmuştu. Buna karşı vali, memurlar ve eğitim mensupları ile bir toplantı yapılarak halkevlerinin önemine dikkat çekilmişti. Ancak burada verilen sözlerin, diğer iki kulüp varken ne kadar tutulabileceği hususunda bölge müfettişi endişeliydi. Sonuçta bütün halkevlerinin muhit üzerinde yaptığı tesir, bıraktığı intiba ve halkın rağbet derecesi istenilen düzeyde değildi.⁷⁴⁸

Trabzon'a gelen devlet büyüklerinin ağırlanmasında Trabzon Halkevi ön planda gelmekteydi. Nitekim Atatürk ve İsmet İnönü'nün Trabzon'u ziyaretlerinde halkevinde programlar düzenlenmişti. Başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu'na 5 Eylül 1942'de belediye tarafından halkevinde çay partisi düzenlenmişti. Bu dönemde iç işleri bakanı Şükrü Kaya Trabzon ziyaretinde halkevinde ağırlanmıştı. 1948 Trabzon ziyaretinde başbakan Hasan Saka partililerle Halkevinde görüşmüştü. Diğer taraftan milli bayramlar için yapılan kutlamalarda halkevinin önemi büyüktü. Halkevinde düzenlenen balolarla halkın kaynaşması sağlanıyordu. Milli bayramların yanında Lozan Barış Antlaşması'nın

⁷⁴⁶ Azcan, a.g.e., s. 115-118; Azcan, a.g.e., s. 118-122.

⁷⁴⁷ Azcan, a.g.e., s. 122.

⁷⁴⁸ BCA 490.01 715.441.2.

yıldönümlerinde Lozan Günü kutlamaları, dil bayramı, ağaç ve köy bayramları, Atatürk'ün ölüm yıldönümünde düzenlenen anma törenleri, Atatürk'ün Trabzon'a ilk gelişlerinin yıldönümlerinde düzenlenen törenler, Trabzon'un düşman işgalinden kurtuluşunun yıldönümü kutlama ve törenleri yapılmaktaydı.⁷⁴⁹

Trabzon'da halkevleri 1946'ya gelindiğinde Trabzon merkez ve ilçeleriyle birlikte 10 halkevi ve 141 halkodasına ulaşmıştı.⁷⁵⁰ Nitekim Trabzon'da CHP, halkodalari sayısının artırılmasına büyük önem veriyor ve bu işte bütün il idare heyeti üyeleriyle kaza ve nahiye idare heyetleri üyeleri birer görev alıyordu.⁷⁵¹ Sahil boyunca dizilmiş olan ve yeniden yapılmakta bulunan halkevleri ve faaliyetleri CHP'ye göre halkın partiye olan güvenini artırıyor ve milli gururunu okşuyordu.⁷⁵² Trabzon halkevinin başarılarında ve zaman zaman ön plana geçmesinde iki önemli etken sayılabilir. Bunlardan biri öğreticilerdeki inanç ve heyecan, diğeri de öğrenenlerdeki bağlılık ve azimdir. Bu maksatla Yeni Yol Gazetesi öğreticilerin öğretmenlerden seçilmesi gerektiğini savunmuştu. Diğer taraftan gazete hatır gönül işi dolayısıyla halkevlerine başkan seçilmemesi ve bunun için halkevi kollarını en iyi şekilde idare edecek olanların seçilmesi gerektiği uyarısında bulunuyor ve tecrübeli bir öğretmen olan Abdullah Günel'in seçilmesini istiyordu.⁷⁵³

Trabzon Halkevi, verdiği hizmetlerin yanında zaman içerisinde yıpranmış, uzun zaman tamir görmemesi yüzünden harap bir vaziyete gelmişti. Halkevi şehrin merkezi bir yerinde, ziraat bankası karşısında ve bu sebeple köylülerle daima yakından ilgilenme (köylülerin daima bankaya gelmeleri dolayısıyla) fırsatına sahip olduğundan binanın esaslı bir surette tamiri istenmişti. Bu yüzden il bayındırlık müdürlüğüne müracaat yapılmış ve fen memuru Kemal Somal tarafından keşif yapılmış, binanın tamiri için 4800 liraya ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak halkevi ve parti bütçesinin bunu karşılamaya imkânı olmadığından yeni halkevi binası yapılıncaya kadar gerekli tahsisatın genel sekreterlikten sağlanması istenmişti.⁷⁵⁴ Genel sekreterlik de bunu sağlamış ve istenen miktardan daha fazla, 5000 lira halkevinin tamirine harcanmıştı. Halkevlerinin iyice faaliyetten kesildiği bu

⁷⁴⁹ Azcan, a.g.e., s. 64-72, Trabzon'un Kurtuluşunun kutlama programına alınması için bkz. "30. Kurtuluş Yıldönümü", **İnan Dergisi**, (37).

⁷⁵⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (27 Şubat 1946).

⁷⁵¹ **Yeni Yol Gazetesi** (9 Eylül 1944).

⁷⁵² **BCA** 490.01 716.446.1.

⁷⁵³ **Yeni Yol Gazetesi** (18 Aralık 1942), "Halkevimiz ve Öğretmenler".

⁷⁵⁴ **BCA** 490.01 1790.1258.1; **BCA** 490.01 1790.1256.1.

dönemde tamirinden sonra genel idare kurulu tarafından partiye gelir sağlamak üzere Trabzon Halkevi'nin kiraya verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁵⁵

Trabzon halkevine sırasıyla Celal Bey (Pulathan), Bekir Sükuti Bey (Kulaksızoğlu), Arif Sayıl, Kadri Mesut Evren, Dr. Abdülkadir, Abdullah Günel ve Kemal Kefeli başkanlık yaptılar.⁷⁵⁶

3.3.3.2 İlçe Halkevleri

Trabzon'da halkevleri önemli bir işlev görmelerinin yanında halkevi binalarının sorunları da her zaman ön planda olmuş ve halkevleri kapatılana kadar bu sorunların giderilmesi için çalışılmıştır. Bunun yanında bir yandan sürekli halkevi ve halkodası açılmaya çalışılırken diğer yandan tamamlanmamış halkevi ve özellikle halkodaları bu sorunların başında gelmişti.

Bu çerçevede ilçe halkevlerine baktığımızda Yomra Halkevi inşaatına 1939'da başlanmış ve ilk yapılan keşifte halkevinin 6912 liraya mal olacağı tespit edilmişti. Keşif, bazı malzemelerin mahallince temin edileceği ve halkın yardımı göz önüne alınarak asgari olarak tespit edilmişti. Normalde halkevinin 10 ila 12 bin lira arasında bir fiyata çıkacağı hesaplanmıştı. Buna göre binaya başlanmış ve 1940 yaz aylarında beton ve duvar kısımları bitirilmişti. 2000 lira daha verildiği takdirde binanın tamamlanacağı belirtilmekteydi. Diğer taraftan bu para da kullanılarak inşaatta büyük mesafe kat edilmiş ve Yomra Halkevi faaliyete geçmişti. Ancak geri kalan teferruat için 1000 liraya daha ihtiyaç vardı. Bunun yanında 1941 senesi fındık mahsulü az olması dolayısıyla halkın halkevine yardımları kısıtlı olmuştu. Dünya buhranı dolayısıyla inşaat malzemelerindeki olağanüstü yükseliş binanın bitirilmesine imkân vermemişti. Bölge müfettişi Ahmet Hilmi Kalaç bu çerçevede genel sekreterlikten maddi yardım talep etmişti. Parti il idare heyeti de 1500 lira daha istemektedir. Nitekim 2000 lira inşaat malzemelerindeki fiyat artışı dolayısıyla yetmemişti. Bununla birlikte binanın inşaatı tamamen bitirilmiş olacaktı. Böylece gönderilen yardımlar ve halkın hassasiyeti ile Yomra Halkevi büyük ölçüde tamamlanmıştı.⁷⁵⁷

Of halk evi inşaatına 1936'da başlanmıştı. İnşaat devam ederken merkeze yapılan yardım çağrısına olumsuz yanıt verilmişti. Diğer taraftan görülen ihtiyaç üzerine 909 lira

⁷⁵⁵ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁵⁶ Azcan, a.g.e., s. 58.

⁷⁵⁷ BCA 490.01 1788.1250.1.

borç ve 1500 lira da binanın tamamlanması için bu kez III. Umumi Müfettişlik yazısı ile 22.7.1939 tarihinde 2409 lira talep edilmişti. Fakat paranın genel sekreterlikçe gönderilmesi geciktiğinden gereken miktar mahalli parti teşkilatının gayretleri ve halkın yardımlarıyla temin edilerek bina, 6-7 bin liraya yakın bir tutar ile 1941’de tamamlanmıştı. Bunun yanında Of ve Trabzon halkevleri Of’un mevcut halkevi binasını yeterli görmüyorlar ve binanın üstüne bir kat daha ilave etmek istiyorlardı. Of Halkevi’ne ilave kat yapılması için planlar hazırlanmış ancak CHP müşavir mimarı bu plana göre istenilen kat ilavesinin yapılmasının mümkün olmadığını belirtmişti. İlave inşaatın birçok fenni ve teknik zorluklar getireceği ve bunun üstesinden gelinmesinin güç olacağı mütalaasında bulunan müşavir mimar ilave kattan vazgeçilmesini ve var olan binaya gereken odaların ekleme şeklinde yapılmasının daha uygun olacağını söylemişti. Düşünülen ilave katın keşif ve projesi Trabzon Nafia Müdürlüğü’ne yaptırılmıştı. Keşfin tutarı 4550. 38 kuruştur.⁷⁵⁸

Beşikdüzü halkevine baktığımızda halkevi ilk olarak 1940’ta açılmıştı. Diğer taraftan Beşikdüzü’nde Ordu’dan Hopa’ya kadar beş ilin köylerini dolduracak ve bu köyleri kalkındıracak öğretmenleri yetiştiren bir köy enstitüsü vardı. Enstitüde 750 öğrenci, 30 öğretmen, 30 usta öğretici, memurlar ve bunların aileleri mevcuttu. Böylece kasabanın diğer memur, işçi ve esnafı ile birlikte Beşikdüzü’nde büyük bir kitle ortaya çıkmaktaydı. Fakat buradaki halkevi bu insan topluluğunun ihtiyacını karşılayacak durumda değildi. Mevcut halkevi de kira ile tutulmuş bir köy kahvehanesiydi. Burası da ancak bir okuma salonu olarak kullanılabilmekteydi. Bu durum halkevleri çalışma talimatnamesine göre yapılacak faaliyetlere imkân vermemekteydi. Bu yüzden de halkevi kendisini idare edecek maddi imkânlardan mahrum durumdaydı ve kapanma tehlikesi ile karşılaşmıştı. Buna göre 1945’ten beri Beşikdüzü’nde bir halkevi yapımına karar verilmişti. Bunun için 10 bin lira gönderilerek bir temel atılmış ve fakat bunun üzeri kapatılmıştı. Nitekim CHP baş mimarı hazırlanan inşaat planlarının tatbikini uygun görmemiş ve yeni bir plan gönderilmedikçe inşaaata başlanmamasını söylemişti. Ancak ne yeni plan gelmiş ve ne de eskisinin değiştirilmesine yönelik bir adım atılmıştı. Beşikdüzü CHP başkanı halkevi için harcanacak paranın ne kadar çok olursa olsun göreceği hizmet karşısında önemsiz olduğunu savunmaktaydı. Bunun için de ilk etapta çalışmalara başlayabilmek için 10 bin liraya ek olarak gerekli miktarın ilavesiyle hemen kullanılabilir bir salon ve sahne

⁷⁵⁸Bunun yanında Of Halkevi’nin tuvaletleri yapılmamıştı. Bunun için de 5000 lira gönderilmişti. CHP baş mimarının tetkiklerinden 5000 lira inşası mümkün görülmekteydi. **BCA** 490. 01 1788.1250.1.

planlarının gönderilmesi istenmişti.⁷⁵⁹ Nitekim Beşikdüzü halkevi projesi ilk olarak fazla masraflı olması bakımından yerine daha küçük bir binanın yapılması uygun görülmüştü. Buna göre binanın iklim ve sağlık şartları bakımından daha uygun görülen taş duvar halinde inşasına karar verilmiş ve binanın 38.316 lira 4 kuruşa mal olacağı tespit edilmişti. Bunun yanında 10.250 liralık bir miktar da mahallinde mevcuttu. Merkezden yapılması kararlaştırılan 10 bin liralık bir yardımla birlikte CHP baş mimarı Seyfi Sonad inşaata başlanabileceği mütalaasında bulunmuştu.⁷⁶⁰

Beşikdüzü bucak CHP idare kurulu başkanı Niyazi Karadeniz 25 bin liralık tahsisatın 13 bin lirasının zemin kat kısmına harcandığını geri kalan ile halkevinin duvarlarının yükseltildiğini ancak kış mevsimi dolayısıyla bir an önce çatı altına alınması lazım geldiğini ve 16 bin liranın gerektiğini belirterek bunun olmaması durumunda yapılan işlerin de heba olup gideceğini belirtmekteydi. İl idare kurulu ise gelişmekte olan Beşikdüzü bucağındaki bu halkevi inşaatının yarım bırakılmasının harcanan emekleri boşa çıkaracağını ve ayrıca bu durumun halk arasında dedikoduya sebep olacağından inşaatın hızlandırılması için istenilen 16 bin liranın gönderilmesini rica etmekteydi. İlk keşif 38.316 lira 04 kuruştur. O zamanda yapılan vaatlere göre mahallinden de yapılacak yardımlarla halkevinin takriben 35 bin liraya tamamlanacağı kabul edilmiş ve merkezin yardımı 25 bin lira olmuştu. Böylece 10 bin liralık bir tutar ile bina tamamlanabilecekti ancak sonradan Trabzon'dan gönderilen yazılar bunun bu şekilde bitirilemeyeceğini göstermişti. Buna göre binanın çatı altına alınabilmesi için 16 bin liraya ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi. Buradan anlaşılan birinci keşfin yanlış olduğu veya o zamana kadar harcanan paraların israf edilmiş olmasıydı. Bu da genel merkezi düşündürmekteydi. Bundan sonrası için genel merkez yapılan işlerin cins ve miktarlarını, harcanan paraların açık hesabını ve bundan sonra yapılacak olanların ayrıntılı keşiflerinin gönderilmesini istemişti. Merkeze ilk olarak 35 bin liralık bir keşif bildirilmiş fakat bu sonradan 70 bin küsur liraya çıkmıştı. Her seferinde farklı fiyatların verilmesi genel merkezi kararsız bir durumda bırakmış ve genel merkezin endişelenmesine sebep olmuştu.⁷⁶¹

CHP Genel Sekreterliği Trabzon'da halkevleri inşaatları için önemli miktarlarda ödenek ayırmıştı. Akçaabat Halkevi'ne 1946 bütçesinden 59.500 lira ödenmiş⁷⁶² Trabzon,

⁷⁵⁹ BCA 490.01 1788.1252.1.

⁷⁶⁰ BCA 490.01 1788.1252.1.

⁷⁶¹ BCA 490.01 1788.1252.1.

⁷⁶² BCA 490.01 1790.1256.1.

Akçaabat ve Maçka halkevleri için ayrılan tahsisat 175 bin lirayı bulmuştu. Adı geçen halkevlerinin inşaatları hızlanmış ise de müteahhitlere ödemede sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Karşılığını alamayacak müteahhit de bundan sızlanıyordu. Bunun için Trabzon'a tahsis edilen paranın artırılması beklenmekteydi. Diğer taraftan Çömlekçi ve Bahçecik halkodaları ile diğer bir takım inşaat ve onarım masraflarının partililerin yardımları ve mahallinden karşılanması istenmişti.

Yapımı 73 bin liraya mal olacak Maçka Halkevi için önce 25 bin lira 1947'de gönderilmişti. Geri kalan 45 bin liranın da 1949'da ödenmesi beklenmekteydi. Çaykara halkevi için de 5 bin liralık bir yardım söz konusuydu.⁷⁶³ Genel sekreterlik il idare kuruluna, gönderilen bu paraların başka yerlere harcanmamasını, bu paradan başka para gönderilmeyeceğini, işlerin buna göre ayarlanmasını, elde mevcut para oranında iş yaptırılmasını ve para bitince işin de durdurulmasını, herhangi bir emrivaki yoluna gidilmemesi istemişti.⁷⁶⁴ 1948 yılı içerisinde merkez ilçede Kalem Köyü halkodasının temelleri atılarak duvarları kısmen yapılmıştı. Kilat, Soğuksu, Tos, Sincan ve Oğuz halkodaları teşkilatları varsa da binaları yoktu.⁷⁶⁵

3.3.3.3 Trabzon'da Yeni Bir Halkevi Yapımı Meselesi

Trabzon Halkevi, Rumlardan kalma ve partiye mal olmuş küçük bir kulüp binasıydı. Salonu 200-300 kişi alabiliyordu. Yıkılma tehlikesi vardı ve alt tarafı direklerle sağlamlaştırılmıştı. Salon küçük olduğu için toplantılara gelenlerin çoğu geri dönmek zorunda kalıyordu. Bu binanın tam karşısında metruk ve kargir bir kilise (459 metrekare) binası vardı. Umumi müfettiş Tahsin Uzer bu kilisenin güzel bir halkevi olacağını görülerek projelerinin yaptırıldığını ve bunun için 12 bin liraya ihtiyaç olduğunu anlaşıldığını belirtmişti. Halkevini ziyaret eden Atatürk ile genel sekreter de kilisenin yıkılmaya başlandığını görmüşler ve Tahsin Uzer de bu konu hakkında düşüncelerini söylemiş, böylece Atatürk ve genel sekreterin onaylarını almıştı. Uzer, gereken paranın 1937 bütçesinden verilmesini ve eğer buna imkan yoksa müfettişlik mıntıkası için ayrılan 250 bin liradan sarfına izin verilmesini genel sekreterlikten istemişti.⁷⁶⁶ Vali ve il başkanı

⁷⁶³ BCA 490.01 1792.1263.1.

⁷⁶⁴ BCA 490.01 1792.1263.1.

⁷⁶⁵ BCA 490.01 8.42.60.

⁷⁶⁶ BCA 490.01 1790.1256.1. Bu arada halkevi iki seneden beri sigortasızdı. Bunun bu şekilde olması münasip görülmemiş, 1937'de Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi'ne ve 1940'ta Güven Türk Anonim Sigorta Şirketi'ne 10 bin lira kıymet üzerinden 42 lira 44 kuruşa idare heyeti tarafından sigortalanmıştı. BCA 490.01 1792.1262.1.

Sezai Uzay ise 1500-2000 kişilik salona sahip bir halkevi binasına ihtiyaç duyan Trabzon'da en aşağı 60-70 bin liraya çıkmayacak olan böyle bir bina yerine zaten elde mevcut binanın teşkilat çalışması için yeterli olduğu görüşündeydi. Bu binanın üst kısmının yıkılarak gereken tadilat yapıldığı takdirde istenilen büyük salon yapılabilir mütalaasında bulunmuştu. Bunun için de 15-16 bin lira masraf tahmin edilmekteydi. Diğer vilayetlerdeki gibi olmasa da ihtiyacı karşılayacak bina, bu paranın verilmesiyle karşılanabilirdi.⁷⁶⁷ Ancak genel sekreterlik eski binaların tadilat suretiyle halkevlerine dönüştürülmesinin ihtiyaçları karşılayamayacağı görüşündeydi. Buna göre halkevinin bütün ihtiyaçları göz önüne alınarak yapılması ancak yeni bir bina yapımı ile mümkün olabilir bir şeydi.⁷⁶⁸ Nitekim CHP Genel Sekreterliği halkevi binalarının ihtiyaca cevap verecek şekilde yapılmasını ve aynı zamanda bu binalara sanat ve mimari açıdan da güzel bir şekil verebilmek için sekreterlikte bir müşavir mimarlık bürosu açmıştı. Burada her yerde inşa edilecek olan halkevi binalarının projeleri, inşaat planları ve bütün tafsilat resimleri esaslı bir surette hazırlanmaktaydı.⁷⁶⁹

Halkevinin kurulacağı yerin özellikle rutubeti çok, güneşi az ve binaları sık olan Trabzon'da havadar, ferah, denize nazır ve bol güneşli bir yer olması gerekiyordu. Bunun için araştırma yapılmıştı ancak Trabzon'da arsa fiyatları yüksek olduğundan, bu şartları sağlayabilecek bir yerin istimlak etme suretiyle elde edilmesinin 10 bin liradan fazla bir meblağa varacağı anlaşılmıştı. Sonunda yeni yapılması düşünülen halkevinin yeri olarak belediye önünden başlayarak 28 metreye kadar yükselen Taksim Meydanı'nın en yüksek kısmı tespit edildi.⁷⁷⁰ Halkevi binasının yapılmadan önce belediyeden binanın yapılacağı arsanın satın alınması gerekiyordu. Böylece 5400 metre kare olan arsa partice satın alınmış, Trabzon milletvekili mühendis Mithat Aydın tarafından halkevinin planı hazırlanmıştı.⁷⁷¹

Tahsin Uzer'e göre, 70-80 bin lira değerindeki Taksim'deki arsanın satın alınmasıyla Trabzon, halkevi binası için gereken fedakârlığı yapmıştı. III. Umumi Müfettişlik bölgesinde her yerde halkevleri yapıldığı halde bütün Karadeniz'in dikkatleri

⁷⁶⁷ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁶⁸ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁶⁹ CHP Halkevleri ve Halk Odaları, s. 19.

⁷⁷⁰ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁷¹ BCA 490.01 1790.1256.1. Arsanın metrekaresi 25 kuruştan satın alınarak toplamda 1350 lira ödenmişti. BCA 490.01 1790.1256.1. Mülkiyeti partiye ait olan 5400 metrekaare arsaya ait 2 Ağustos 1938 tarihli tapuda maliki sütununda "Cumhuriyet Halk Partisi" yazılması lazım gelirken "Cumhuriyet Halk Partisi Trabzon Şubesi" yazılması üzerine bunun hemen düzeltilmesi istenmişti. BCA 490.01 1792.1263.1

üzerinde olan Trabzon'da henüz güzel bir halkevi binasının olmaması başbakan Celal Bayar'ın da dikkatini çekmiş ve Trabzon Halkevi'nin diğer yerlere tercih edilmesi gerektiğine dikkat çekmişti.⁷⁷²

Diğer taraftan arsası tespit edilen ve projesi çizilen halkevi inşaatına ise bir türlü başlanamamaktaydı. Bunun için merkezden 50 bin lira talep edilmişti. Ancak genel merkez 50 bin liranın gönderilmesini kararlaştırmış geri kalan miktarın ise mahallince karşılanması gerektiğini belirtmişti.⁷⁷³ Bu konuda vali, belediye başkanı, parti müfettişi ve parti il idare heyeti başkanından oluşan komisyon meseleyi tartışmıştı. Komisyon, mahalli yardımın ancak elde olan 4 bin lira ile 1940 senesinde özel idarenin bütçeye koyacağı 11 bin liradan ibaret olacağını belirtmiş ve bunun karşısında keşif bedeli olan 139.678 liradan 15 bin lira düşüldükten sonra geriye 124.678 liranın merkezce yardım edilmek suretiyle karşılanmadığı takdirde binaya başlamak imkânını görememişti. Bunun yanında iki seneden beri binaya başlanamamasının ızdırabı duyulmaktaydı. CHP il idare heyeti başkanı Ruhi Ural, yeni halkevi binasının çalışkan ve harareтли Trabzon gençliğine güzel bir hediye olacağını söylemiş ve tahsis edilen 50 bin liranın bir an önce gönderilmesi istemişti.⁷⁷⁴

Bölge müfettişi Saadettin Uraz halkevi inşaatının başlayamamasının sebeplerini tetkik etmişti. Buna göre Vali Refik Koraltan, özel idareden halkevi için 1938 bütçesinden 14 bin lira ve 1939 bütçesinden 36 bin lira verilebileceğini düşünmüş ve merkezden 100 bin lira yardım talebinde bulunmuştu. 1938'de 14 bin lira halkevi için ayrılmış ancak bunun 10 binini Of, Sargona, Sürmene, Araklı ve Yomra halkevleri inşaatlarına sarf edilerek bu paradan 4 bin lira geri kalmıştı. 36 bin lira ise özel idarenin bütçesinin darlığı sebebiyle halkevine tahsis edilememişti. Özel idarenin 500 bin ve belediyenin 240 bin lira elde edeceği geliri vardı ancak bu iki kurum çok miktarda borç içersindeydi. Fındık fiyatlarının da yeter düzeyde olmaması tahsilâtlarda güçlükler yaşanmasına sebep olmaktaydı. Barem sebebiyle öğretmenlerin dereceleri de yükseldiğinden özel idare yeni masraflara maruz kalmıştı. Diğer taraftan parti ve halkevleri idaresi için özel idare 8700 ve belediye de 6500 lira her sene ödemekteydi. Yukarıdaki rakamlar mukabilinde gerçekten de yardımın merkezce yapılmaması durumunda inşaata başlanamayacaktı.

⁷⁷² BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁷³ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁷⁴ BCA 490.01 1790.1256.1.

Trabzon'da gençlik yetiştirilmeye muhtaçtı. Özellikle Erzurum, Kars, Gümüşhane ve Bayburt gibi yerlerde halkevlerinin merkezin yardımı ile yapıldığı çeşitli vasıtalarla işitilmekteydi. Böylece Trabzon Halkevi inşaatının başlanılmaması muhiti olumsuz yönde etkiliyordu. Parti bölge müfettişi Saadettin Uraz da mevcut 50 bin liranın inşaaata başlanabilmesi için gönderilmesini istemişti.⁷⁷⁵ Bu arada İnönü'nün Trabzon'u ziyaretinde Trabzon Halkevi için, "bütün yurt için örnek bir varlık olmak önem ve vazifesindedir" demiş ve Trabzon'un önemine yakışan bir halkevinin yapılmasını istemişti. Bu yolda Trabzon milletvekili Hasan Saka'nın da büyük katkısı olmuştu.⁷⁷⁶

Halkevi inşaatının başlayamaması dolayısıyla Trabzon milletvekili Mithat Aydın, halkevi projesini daha sonraki rayice göre yeniden düzenlemiş ve bayındırlık bakanlığının onayına sunmuştu. Buna göre 1943'teki yeni keşfe göre halkevi binası 350.394.87. liraya mal olacaktı.⁷⁷⁷ Trabzon halkevi projesinin hazırlanması II. Dünya savaşının başladığı yıllara rastlamıştı. Fakat aradan geçen uzun zaman ve elde edilen tecrübe ve bilgilere dayanarak projenin tatbikine imkân olmadığı görülmüş ve bu mesele genel sekreter tarafından tetkik edilerek yeni ve Trabzon'a uygun bir projenin hazırlanması gerektiği kararlaştırılmıştı. Bunun için mimar Abdülkadir Asna, halkevinin yapılacağı arsayı incelemiştir.⁷⁷⁸ Nitekim Trabzon Halkevi binasının Taksim mevkiinde yapılmasından vazgeçilerek il merkezinde her türlü ihtiyacı karşılamak üzere modern bir halkevi binası yapımına karar verilmiş ve bunun için Meydan mevkiinde partiye ait 9500 metrekare ve 750 lira değerindeki arsa üzerinde halkevinin yapımına karar verilmişti. Halkevinin Meydan mevkiinde (toplantılara daha müsait ve nüfus yoğunluğu olan) olmasının daha uygun olacağı genel sekreterlikçe belirtilmişti. Diğer taraftan aynı mevkide özel idareye ait başka bir arsa da vardı. Baş mimar Seyfi ile Kadri beylerin tetkikleriyle 4993 metrekare ve

⁷⁷⁵ BCA 490.01 1790.1256.1. Diğer taraftan Trabzon'da yapılacak olan Halkevi binasının inşaat masraflarına yardım olarak parti merkezinden gönderileceği vaat edilen 50 bin liranın gönderilmesi, bu bina inşaatı için mahalli hususi idare bütçesinden temin edileceği söylenen 50 bin liranın tahsil edilerek parti kasasına girmiş olması şartına bağlıydı. Nitekim bu paranın temin edilmediği anlaşıldığından parti merkezince gönderilecek olan 50 bin lira diğer halkevleri ihtiyaçlarına harcanmıştı. Bunun yanında ancak gelecek yıl için tahsisat oranında bir yardım yapılacağı belirtilmekteydi. Esasında inşaaata başlayabilmek için de inşaaata başlanmadan önce inşaat için gerekli paranın iyice hesaplanarak temin edilmesi ve parti merkezince verilecek miktarın da hesaba alındıktan sonra inşaaata başlamak için izin istenilmesi lazım geliyordu. BCA 490.01 1790.1256.1. Koraltan'dan iç işleri bakanı ve parti genel sekreteri Şükrü Kaya'ya; "Büyük Atatürk inkılabının naçiz ve sevdalı bir yolcusu sıfatıyla ısrarla şunu söylüyorum, her veçhile yükselmeğe namzet ve her kıymette elemanları sinesinde toplayan Trabzon; bu büyük eserinde yine yüksek yardımlarınızla meydana gelmesini istiyor ve yalvıyorum", şeklinde geçilen telgraf Trabzon'da en üst düzey yetkilinin ağzından halkevine verilen önemi göstermekteydi. BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁷⁶ Abdullah Günel (Mart 1944), "Halkevlerinin 12. Yıldönümü", **İnan Dergisi**, (11).

⁷⁷⁷ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁷⁸ BCA 490.01 1790.1256.1.

800 lira değerindeki bu arsa üzerinde halkevinin yapılması ve bu arsanın ön kısmında belediyeye ait helâ, bir ev ile kahvehanenin arsaya katılmasına karar verilmişti. Böylece taksimdeki arsa ile özel idareye ait arsa değiştirilerek 50 liralık bir farkın özel idareye ödenmesi il genel meclisince kararlaştırılmıştı.⁷⁷⁹

Halkevi keşif ve projelerini yapmakta olan mimar Feridun Kıp, mimar Tuğrul ve Turgut ile arsayı gezerek halkevi binasına katılması gereken arsa ve binaları yeniden gözden geçirdi. Bu katılması gereken kısımda büyük küçük 30'a yakın ev ve arsa mevcuttu. İstimlâk suretiyle bunları almak mümkün olmadığı gibi sahiplerini razı etmek suretiyle en az 150-200 bin lira da gerekecekti. İl idare kurulu başkanı Ali Rıza Işıl, bu hususta ne özel idare ve belediyeden yardım sağlanmasına, ne de mahallince yardım yapılmasına imkan olmadığını vurgulamaktaydı.⁷⁸⁰ Buna göre önce mevcut ödeneğe göre salon ve müstemilatının yapılması önceliğe alınmış ve salon kısmı mevcut arsaya sığdırılmaya çalışılmıştı. Diğer kısımlar için arsaların satın alınması zamana bırakılmıştı. İleride yapılacak idare salonu ve jimnastik salonu için gerekli arsa, boş vaziyette olan bahçelere tesadüf ettiği için binalı olan kısımlar planda yeşil saha olarak bırakılmıştı ki lüzumunda ileride peyderpey belediyece istimlâki göz önünde tutulmuştur.⁷⁸¹

Genel sekreterlikçe herhangi bir yanlışlığa meydan verilmemesi için Trabzon Halkevi binasının temellerinin hemen atılması doğru bulunmamıştı. Tamamlanacak olan proje ve keşiflere göre bu işin gerçekleştirilmesi uygun görülmüştü. Ancak parti il başkanı Ali Rıza Işıl, salon kısmının bir müteahhide ihale suretiyle yaptırılmasını ve 1946 seçimlerine yaklaşıldığı günlerde sembolik de olsa bir temel atma töreninin yapılmasını genel sekreterlikten istemişti.⁷⁸²

Eski bir CHP'li mühendis halkevinin yerinin iyi seçilmediğine dair eleştirilerde bulunmuştu. Buna göre halkevi Taksim yerine kasaplar içindeki özel idare arsasında yapılacaktı. Binanın burada yapılması için öncelikle 100 bin liralık bir istimlâke ihtiyaç

⁷⁷⁹ **BCA** 490.01 1790.1258.1. Trabzon'da yeniden yapılacak halkevi Özel idareye aitti ve CHP'ye ait arsa ile değiştirilmesine genel meclis karar vermişti. Parti, hazırladığı vekâletnamede tapu idaresi mübadele muamelesini göndermişti. Ancak Trabzon CHP il kurulu bunun bedelsiz değişimi hakkında bir salahiyetleri olmadığını bildiriyordu. Bunun üzerine idare kurulu vekâletnameyi geri göndermişti. Nitekim vekâletnameye özel idareye ait arsa ile mübadele etme salahiyeti verilmemişti. Böylece genel sekreterlik adına mutlak salahiyetle öce il başkanı Ali Rıza Işıl daha sonra yerine geçen Dr. Mehmet İbrahim Okman tapuda değişim işlemleri için vekil yapıldı. **BCA** 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸⁰ **BCA** 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸¹ **BCA** 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸² **BCA** 490.01 1790.1256.1.

vardı. Diğer taraftan en az 500 bin lira ile yapılacak bina hiç olmazsa Atatürk Bulvarı'na kadar çıkmalıydı. Bunun için de 120 bin liralık bir istimplâke daha ihtiyaç vardı. Ancak bu da yeterli gelmeyecek bu sefer de bina kasaplar çarşısında kalacaktı. Bunların kaldırılması da 100 bin liraya mal olacaktı. Halkevinin kapalı kalmaması için de yine Yeşilyurt adasının kaldırılması gerekecekti. Bu da en az 100 bin liralık bir işti. Özetle 500 bin liralık bina için 500 bin liralık istimplak mecburiyeti ortaya çıkmaktaydı. Bu şekilde olsa dahi bina bu defa mimari olarak hata oluşturacaktı. Buna göre bina bu saha dâhilinde başka bir tarafa yerleştirilmeliydi.⁷⁸³

Trabzon milletvekili Mithat Aydın da halkevinin yerinin değiştirilmesine yönelik itirazda bulunmuş ancak bu konuda kesin karar verilmiş olduğu ve bu gibi itirazların işi geciktireceği şimdiye kadar Trabzon Halkevi işinde iyice anlaşılmiş olduğundan planları hazırlanan ve inşasına başlanacak olan halkevinin yerinin uygun olduğu ve değiştirilmesine lüzum olmadığına ısrar edilmişti.⁷⁸⁴ CHP baş mimarı Seyfi Sonad, halkevi yerinin istenilen nitelikte olmadığını kabul etmekte fakat ileride arsanın genişletilmesi ile bu mahzurların ortadan kalkacağını söylemekteydi.⁷⁸⁵

Halkevi projesi, CHP genel sekreterliğinde oluşturulacak olan yüksek mimarlar birliği ve bayındırlık bakanlığının mümessilleri ile parti baş mimarından oluşacak bir jüri tarafından incelenecek, ön projenin kabul edilip edilmediği ve düzeltilmesi icap eden hususlar proje sahibine bildirilecekti. Feridun Kip Halkevi yapım şartnamesini 3 mart 1946'da almıştı fakat şartları mimarlar ağır bulmuştu. Her iş için verilen süreler sınırlıydı ve yetişmemesi durumunda en ağır cezaları öngörüyordu. Örneğin statik ve tesisat hesapları için ön projenin verilmesinden sonra bir ay bırakılmıştı. Feridun Kip şartnamedeki maddelerin biraz daha yumuşatılmasını istemişti.⁷⁸⁶ Yüksek mimar Feridun Kip tarafından hazırlanan halkevi projesinin incelemeleri yapılarak kabul edilmiş (Trabzon Halkevi betonarme hesap, proje ve inşaatına ait rapor), bunun yanında mahalli hususiyetlerden dolayı keşiflerde bazı düzeltmeler yapılmıştı. Bu sebeple 502 bin liraya indirilmiş olan binanın maliyetini teşkil eden bu keşfe göre yapılan anlaşma gereğince 19.950 lira 50 kuruşun Feridun Kip'e verilmesi kararlaştırılmıştı.⁷⁸⁷

⁷⁸³ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸⁴ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸⁵ BCA 490.01 1791.1259.1.

⁷⁸⁶ BCA 490.01 1790.1256.1.

⁷⁸⁷ BCA 490.01 1790.1256.1.

Düzeltilmelerden sonra Trabzon halkevi inşaatının keşif bedeli 386.627 lira 12 kuruş, ihale bedeli 333.465 lira 89 kuruş olmuştu. Buna göre %13.75 oranında bir indirim söz konusuydu. 13 Eylül 1947’de yapılan ihaleyi müteahhit Temel Kasımoğlu kazanmıştı. Halkevi inşaatı 20 ayda bitirilecekti.⁷⁸⁸ Halkevinin temel atma töreni 28.3.1948’de Vali Necmettin Ergin, General Naci Altuğ, belediye başkanı Tevfik Yunusoğlu, CHP il idare kurulu başkanı Cevdet Akçay, milletvekilleri, memurlar, kalabalık bir halk ve parti mensupları huzurunda yapıldı.⁷⁸⁹ Aynı yıl içerisinde inşaat için 100 bin lira gönderilmesi gerekiyordu. Nitekim bu paranın da 98.950 lirası gönderilmişti. CHF baş mimarı Seyfi Sonad, maliyetin yüksek çıkmaması için malzemelerin il idare kurulu tarafından alınmasını ve işçiliklerin pazarlıkla veya kapalı zarf usulü ihale edilmesinin uygun olacağını söylemişti.⁷⁹⁰ CHP, büyük bir para harcanarak yapılacak olan halkevi inşaatının mahalli teşkilatın alaka ile takibini ve her safhasının bildirilmesini istiyordu. Buna göre yardımların devam edebilmesi için inşaatın mukavele şartlarına göre devam edip etmediği, inşaatın ne suretle kontrol edildiği ve gönderilen paraların ne şekilde harcandığının bildirilmesi istenmekteydi. Buradan istihkak raporlarının müteahhit tarafından hazırlanması çok mahzurlu görülüyor ve bu gibi yersiz hareketlere girilmemesi isteniyordu. Gönderilen paraların da tamamen inşaat faaliyetlerine sarf olunması ve buna özen gösterilmesi bekleniyordu.⁷⁹¹ Öyle ki parti genel merkezi istihkak raporlarını görmeden para göndermeye yanaşmıyordu. Diğer taraftan inşaat hızla ilerliyor, Trabzon ise müteahhidin sızlanmaması için ödeneklerin gönderilmesini istiyordu.⁷⁹²

Halkevi inşaatında, bir takım sorunlar sebebiyle sıkıntılar baş göstermişti. CHF baş mimarı Seyfi Sonad, bu sorunlara dair tespitlerde bulunmuştu. Buna göre inşaata başlanmış olduğu halde değiştirilmesine karar verilen arsalarla ait işler tamamlanmamış ve tapu senedi de alınmamıştı. İnşaat tahsisatı olarak merkezden iki defa 89.353 lira 20 kuruş gönderildiği halde müteahhidin 84.623 lira 47 kuruş tutan alacağı ödenmemişti. İmar planına göre yola giden ve belediyeden satın alındığı söylenen umumi helâ ile müteahhidin bekçiliğini yaptığı ve ücreti parti tarafından verildiği anlaşılan tekniker ve bir tanesi yeterli iken iki kontrol mühendisinin kullanılması merkeze bildirilmemiş, inşaat masrafları dışında ödendiği tahmin edilen bu masraflar hakkında bilgi verilmemişti. Önemli bir inşaat

⁷⁸⁸ BCA 490.01 1790.1258.1.

⁷⁸⁹ BCA 490.01 1790.1258.1; **İnan Dergisi** (1948), (38).

⁷⁹⁰ BCA 490.01 1791.1259.1.

⁷⁹¹ BCA 490.01 1790.1258.1.

⁷⁹² BCA 490.01 1790.1258.1.

faaliyeti olan halkevi işinin böyle yetersiz şartlar altında başarılması mümkün değildi. İnşaatı sürüncemede bırakacak bu gibi beklenmedik hareketlere meydan verilmemesi ve ilgililerin iş üzerinde hassas olmaları istenmişti. Bu yüzden il idare heyetinin istediği ödeneklerin, bu konularda etraflı bilgi verilemediğinden 1948 senesi için gönderilmesi yerinde görülmemiş ancak bununla beraber inşaatı durdurmamak üzere az bir miktar yardımda bulunulması gerektiği kararlaştırılmıştı.⁷⁹³ Bunun yanında 1949'a gelindiğinde halkevi inşaatı hızla devam etmekteydi. Geri kalan inşaatın da belirli bir süre içerisinde bitirilmesine önem verilmekteydi. Müteahhide gereken ödemenin yapılabilmesi için 1949 yılı halkevi için gerekli ödeneğin bir an önce gönderilmesi istenmekteydi. Buna göre İstenen 50 bin lira gönderilmişti. Diğer taraftan 1949 yılı bütçesinde gereken eklemenin yapılması istenmişti.⁷⁹⁴ Böylece 1949 senesinde toplamda 230 bin liralık bir miktar gönderilmişti.⁷⁹⁵

1950'ye gelindiğinde ise halkevi inşaatı işi giderek tavsamaya başlamıştı. CHP il idaresi, müteahhidin bazı pürüzlü işlerin yerine getirilmesinde bazı masraflara katlanmak zorunda kalacağından bundan kaçınma yolları aradığı kanaatindeydi.⁷⁹⁶ Diğer taraftan Trabzon CHP milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, henüz tamamlanmamış olan halkevi binasının salon kısmının, Trabzon'un ihtiyaçlarından olan tütün ambarı olarak kullanılması için genel sekreterlik adına il idare kurulundan ilgililerle görüşülerek makul şartlar içerisinde bir anlaşmaya varılmasını istemişti.⁷⁹⁷ İnşaat yapımını üstlenen müteahhit Temel Kasımoğlu (Gümüşhane'de müteahhit Fikri Ataç adına hareket eden) ile çıkan ihtilaf dolayısıyla bina tamamlanamamıştı. Bu yüzden de teminatı iade edilememişti. Müteahhit ise hakından fazla para almadığını, kontrol mühendisinin gösterdiği fenni gereklere göre proje dışında olarak fazla demir kullandığını iddia etmiş ve mühendisin imzasını taşıyan istihkak raporlarının da bu durumu doğrular mahiyette olduğunu ileri sürmüştü. Kontrol yüksek mühendisi Ahmet Atahan da proje dışında fazla demir kullanıldığını doğrulamıştı. Hazineye devredilen Trabzon halkevindeki bu husus dolayısıyla CHP il idare kurulu

⁷⁹³ BCA 490.01 1790.1258.1; BCA 490.01 1791.1259.1.

⁷⁹⁴ BCA 490.01 1790.1258.1.

⁷⁹⁵ BCA 490.01 1792.1263.1.

⁷⁹⁶ BCA 490.01 1790.1258.1. Müteahhit bir takım sebepler yüzünden (çimento fiyatlarındaki artış, C bloğunun durdurulması ve burada kullanılan taşın bedelinin istenilmesi, yine iskelenin yüksek olmasından dolayı fazla kereste kullanılması gibi) fiyat farkı ödemesi istemişti. Ancak sözleşmenin 11. maddesinde fiyat farkından dolayı fazla bir ücret ödenmesi söz konusu değildi. İskeleden dolayı da şartnamenin 7. maddesine göre fazladan bir ödeme yapılması öngörülüyordu. Bu pürüzlere binaen müteahhidin alacağı istihkak raporuna göre 28650 lira 37 kuruştur. Müteahhide ödenen miktar ise 28677 lira 23 kuruştur. Buna göre müteahhide 26 lira 86 kuruş fazla ödeme yapılmıştı. BCA 490.01 1790.1258.1.

⁷⁹⁷ BCA 490.01 1790.1258.1.

başkanı Suat Oyman müteahhidin Trabzon'un tanınmış ailelerinden ve fedakâr bir CHP'li olduğundan teminatının iade edilmesini istemiş, nitekim iadesi de yapılmıştı.⁷⁹⁸

Trabzon Halkevi önemli faaliyetlerinin yanında sürekli yeni ve ihtiyaca karşılayacak bir halkevi yapımı ile gündemde olmuştur. Nitekim çevre ve yakın illerle kıyaslandığında Trabzon'da böyle bir halkevinin bulunmayışı büyük bir eksiklikti. Uzun bir süre bu eksiklik giderilmeye çalışılmışsa da sonuç itibarıyla bunda başarı elde edilememişti. Bu durum çok partili dönemde Trabzon'da siyaseti etkileyen ve ayrışmalara sebebiyet veren bir unsur olmuştur. Öyle ki CHP teşkilatı Trabzon'da mümkün olduğunca fazla halkevi ve halkodası açtırmaya çalışmış, bu sayede halkevleri üzerinden siyaset üretmeye çalışmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla halkın halkevlerine rağbeti ve bu müesseseden faydalanmaya çalışması idare ve memur kesiminkinden fazla olmuştu. Hükümetin de Trabzon'da halkevlerine istenilen düzeyde önem verdiğini söylemek zordur. Halkevleri ve halkodaları inşaatlarının büyük bölümünün tamamlanamamış olması ve var olan halkevleri binalarının da ihtiyacı karşılamaktan uzak bulunuşu bunun bir göstergesi sayılabilir. Halkevlerinin işlevini kaybetmeye başlamasıyla Trabzon'da da halkevleri etkinliğini yitirmişti. Nitekim merkez halkevi inşaatı CHP iktidarı döneminde tamamlanamamıştı. Bu yönüyle inkılapların yerleştirilmesinde Trabzon halkevleri üzerine düşen görevi yerine getirmede eksik kalmışlardır.

3.3.4 1930'larda Trabzon'da CHP

CHF'nin umdeleri olan altı ok, güçlü Halk Partili siyasetler tarafından ocak heyetlerine ve fırka üyelerine konferans ve toplantılarda anlatılmaktaydı.⁷⁹⁹ Öncelikle parti bütün memlekette ilerleme ve yenileşme yolunda rehberlik iddiasında ve amacındaydı. Ancak parti mahfillerindeki bir takım olumsuz hareketler halk üzerinde olumsuz bir imaj oluşturmaktaydı.⁸⁰⁰ Merkez kazanın çalışmaları tatminkâr görülmekle birlikte ilçe teşkilatları durgun bir vaziyetteydi. Parti nüfuzundan istifade ile bir takım menfaatler peşinde faaliyet yine devam ediyordu. CHP teşkilatı, bir takım menfaat ve kaygılarla şahsi

⁷⁹⁸ BCA 490.01 1790.1258.1.

⁷⁹⁹ BCA 490.01 715.441.2.

⁸⁰⁰ Resmi yerlerde içki içilip kumar oynanmaktaydı. Benzer durum Türk Ocakları için de geçerliydi. Buralarda halka meyhane hissini verecek şekilde rakı içirtmek partice yasaklanmıştı. Tüm teşkilatlardan bu hususa önem verilmesi istenmekte ve Türk Ocakları bu konuda uyarılmaktaydı. BCA 490.01 435.1804.2.

entrikalara alet edilmekteydi.⁸⁰¹ Bunu örnekleriyle birlikte Trabzon'un ilçelerinde görmek mümkündür.⁸⁰²

3.3.4.1 Maçka

Maçka'da Alemdar oğullarıyla Eyüpoğulları partiyi, mülki idareyi ve adliyi ellerine almış, adeta Maçka'ya hakim olmuştu. Bu iki aile zaman zaman birbirleriyle çarpışsalar da hükümetin icraatlarına karşı daima birleşmekteydiler. Eyüpoğullarının yüksek mevkilerde akrabalarının himaye ve koruması altında daima siyasi teşekküllerde mevki alarak halk üzerinde üstünlük kurmaları halkı müteessir etmekte ve gücendirmekteydi. Halkın hükümetle olan ilişkilerinde her zaman aracılık etmeyi isteyen Maçka CHF başkanı Salim Efendi'nin işlerinin doğrudan doğruya kaymakam tarafından takip edilmesi dolayısıyla Salim Efendi, vasıta olduğu işleri görülmediğinden şikayetçi olmuştu. Ancak kaymakamın bu hareketi simsarlığın önünü almıştı. Salim Efendi, kaymakamın belediye seçimlerine muhalefet ederek fırka aleyhine çalışacağı vehmine düşmüştü. Ancak kaymakam, seçimde fırka adayları dışında kimseye oy verdirmemek suretiyle çalışmış ve fırka adaylarını kazandırmıştı. Neticede Maçka'da fırka işleri yolundan çıkmış, bu durum partiyi zaafa uğratmış, halk arasında huzursuzluk ve hoşnutsuzluk meydana getirmişti.⁸⁰³

Diğer taraftan Maçka kaymakamı Mustafa Bey, Vali Rıfat Danışman'dan aldığı emir gereği bütün köy ocak kongrelerine tesir etmişti. Kaymakam, ocak temsilcilerini itaate mecbur etmek istemişse de bunda başarılı olamamıştı. Bunun üzerine şikâyetler yapılmış vilayet idare heyeti üyelerinden Ali Haydar ve Ali Rıza Beyler olayı araştırmakla görevlendirilmişti. Buna göre idare heyeti üyeleri gerçekten de düzenli olarak ve davetiye varakaları ile toplantılara davet edilmişti. Hamsiköy kongresi yapılmak üzere iken kaymakam vekili fırkaya mensup olmayan bazı kimseleri yanına alarak Eyüpoğullarının yakında sürüleceğini bazı temsilcilere söylemiş dolayısıyla onlardan bu sülale ile teması kesmelerini istemişti. Halk da korkarak kongreye katılmamış, böylece kongre akamete uğramıştı. Bunun üzerine yalnız zabıt varakası tutulmak suretiyle geri dönülmüştü. Kaymakam vekili Eyüpoğullarına oy verilmemesini tehdit ile üyelerin kongre mahallinde

⁸⁰¹ BCA 490.01 489.1973.1.

⁸⁰² Araştırmamızda Akçaabat ilçesiyle ilgili herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Bu yüzden Akçaabat işlenememiştir.

⁸⁰³ BCA 490.01 489.1973.1; 490.01 202.801.3.

bulunmalarına mani olmuştu.⁸⁰⁴ Vilayet idare reisi Ruhi Ural⁸⁰⁵ bunun üzerine Maçka'ya gitmiş, temsilcileri bir araya toplamış onlarla olan teması sonucu kaymakamın isteğinin aksine ve halkın arzusuna göre Maçka'dan düzgün kimseleri kaza heyetine seçtirmişti.⁸⁰⁶

3.3.4.2 Vakfikebir ve Of

Vakfikebir CHP teşkilatında da keza intizamsızlık söz konusuydu. Kongreler usulsüz yapılıyor, böylece idare heyetleri de usulüne uygun oluşmuyordu.⁸⁰⁷ Of'ta ise CHF tarafından yalanlanmakla birlikte Of CHF ilçe başkanının mevkiini kötüye kullandığına dair bir hadise geçmektedir. Of'ta Hüseyin Feriştat Kural, iddiasına göre Of ilçe başkanı Bahri Saral, yazıhanesini nafia fen memuruna tesir ederek yıktırtmış, buradan müşterilerini çıkartarak korkutmuş ve tehdit etmişti. Feriştat Kural, kendini partiye mensup ve cumhuriyetçi bir Türk genci olarak tanımlayarak Saral'ın, hayatına dahi kastetmek emelinde olduğunu belirterek bunun önüne geçilmesi için gereğinin yapılmasını CHF'den istemişti. Diğer taraftan bir tapu muamelesi için Bahri Saral, iş sahiplerinden bunun kendisine verilmesini istemiş ve fakat bunu kabul ettiremeyince Feriştat Kural'ı sıkıştırarak aldığı ücretin yarısını kendisine vermesini istemişti. Feriştat Kural'ın karşı çıkması üzerine de fırka başkanı olarak savcıya hapsedtirmekle tehdit etmişti. Bunun yanında Kural, parti başkanı olması dolayısıyla Bahri Saral'ı mahkemeye şikâyet etmeği faydasız bulmakta, çareyi parti genel merkezinde görmekteydi. Kural'a göre Saral, halkın sırtından geçinen, doymak bilmeyen aç gözlü, belediye reisliğinde bulunduğunda çalıp çırpmış, birçok arazi satın almış, mevki sayesinde eski derebeylik mezalimini sürdüren birisiydi. Kendisi ise belirttiği gibi, CHP'ye mensup cumhuriyetçi bir Türk genci, bütün köylülerin teveccühünü kazanmış bir arzuhalciydi. Son olarak iş takiplerinin Saral ve akrabalarından Şevket, Celal ve Tahsin kumpanyasına kalması temin edilmişti. Neticede parti Hüseyin Feriştat Kural'ı yaptığı tahkikat neticesi ahlaksız ve dolandırıcı olarak bulmuş, ilçe yönetim kurulu başkanına yaptığı isnatların tamamen yalan olduğu ve onun çok kötü ruhlu birisi olduğu kanaatine varmıştı. Dolandırdığı kesim ilçenin cahil köylüleri olmakla birlikte 1931'de hükümet rejimini tahkir etmekten bir seneye mahkûm olmuş ve Of kaymakamlığında bir

⁸⁰⁴ BCA 490.01 202.801.3.

⁸⁰⁵ Tüccar, belediye meclis ve CHP'nin kuruluşundan itibaren vilayet idare heyeti üyeliklerinde ve başkanlıklarında bulundu. Partide önemli işlerle iştiğal etti. Yaşının ilerlemesine rağmen yine de bu işlerden geri durmamıştı. **Yeniol Gazetesi** (26 Ocak 1940).

⁸⁰⁶ BCA 490.01 202.801.3. Diğer taraftan Maçka Halk Fırkası Teşkilatı başkanı olup Serbest Fırka'yı teşkil eden Hacı İbrahim oğlu Ömer Efendi sonradan da CHF aleyhine çalışmaya devam ettiği için fırkaya tekrar alınmamıştı. Halk arasında CHF aleyhine propaganda yapması ve fırkalılar arasında tefrika oluşturmak istemesi buna sebep olmuştu.

⁸⁰⁷ BCA 490.01 202.801.3.

takım usulsüz ve dolandırıcılık faaliyetlerinde bulunmuştu.⁸⁰⁸ Burada hangi tarafın haklı olduğunu tespit etmek yerine iddiaların derinlemesine araştırılması daha yerinde bir hareket olurdu. Nitekim üst mevkilere gelen bir takım siyasi şahsiyetlerin konumunu suiistimal edebileceği ortadayken Of CHF ilçe başkanı hakkındaki iddiaların bu şekilde geçiştirilmesi akla ve mantığa uymamaktadır.

3.3.4.3 Sürmene

Trabzon'un bu dönemde adından en çok söz ettiren ve öne çıkan kazası Sürmene olmuştu. Sürmene Trabzon'un önemli kazalarından biri olmakla birlikte uluslar arası cereyanlardan en önce etkilenecek yerlerinden de biriydi. Nitekim Milli Mücadele döneminde Bolşevik propagandası burada etkin olmuştu. Tek parti döneminde ise Sürmene, siyasetin çıkar için araç edildiği, bunun gelişerek serpildiği ve bu yüzden de partinin buradaki düzeni sağlamakta zorlandığı bir bölge olmuştur.

Sürmene kongreleri problemlili geçmekte, birçok şikâyet yapılmakta, bu şikâyetler usul ve nizama aykırılıktan veya bazı kimselerle alakalı olmaktan ziyade “halkçılar” ve “ağalar” diye iki zümre etrafında ve bunlar üzerine yoğunlaşmaktaydı. Sürmene’de büyük bir ağa zümresi vardı. Bu zümre halkı sömürmekteydi Trabzon CHP teşkilatı ise işe el koymuş ve halkı bu zulümden kurtarmıştı. Öyle ki belediye başkanı bu kapsamda istifa ettirilmiş, kaymakam değiştirilmişti. Fakat ağalar işe yeniden el koymuştu. İddiaya göre bu zümreyi CHP vilayet heyeti başkanı Ruhi Ural da himaye etmekteydi. Seçimlerde ise partiyi yine ele geçirmeleri kuvvetle ihtimal dâhilindeydi. Ağa zümresi için üç beş şahıs gösterilmekle birlikte Sürmene’de bu ağalar üç binden fazlaydı.⁸⁰⁹

Diğer taraftan Sürmene’de halkçılık ve ağalık meselesini Sürmene CHP idare heyetinin çıkardığı söyleniyordu. Bunun yanında Sürmene’de ağalık diye bir şey yoktu ve halk işi gücü ile uğraşmaktaydı. Bu zümreler partiye sahip olarak halk arasına tefrika

⁸⁰⁸ **BCA** 490.01 715.441.2. Buna benzer devletin üst kademesinden bir örnek vermek gerekirse Atatürk’ün masasından eksik etmediği İş Bankası yönetim kurulundan Manastır kökenli Recep Zühtü Soyer adlı bir milletvekili, kendini terk eden metresinin evini bir akşam basarak metresini öldürmüştü. Bunun üzerine Soyer Atatürk’ün gözünden düşmüş, Atatürk bir daha onu sofrasına almamıştı. Olay Türkiye çapında patlak verince zamanın birçok doktorundan rapor istenerek adamın kurtarılmasına çalışılmıştı. Hiçbir doktor böyle bir rapor vermek istememekle birlikte nihayet baskılara Fahrettin Kerim Gökay boyun eğmiş ve Soyer için “muvakkat cinnet geçirme” anlamında bir rapor vermişti. Sonuçta Soyer’in bütün sıfatları üzerinden alınarak devlet ve CHF’den uzaklaştırılmıştı. Ancak bundan hoşnut olmayan Arif Sayıl ve Ali Becil Beyler ile Soyer arasında gerginlik başlamış, CHF genel sekreteri Recep Peker de ağırlığını Soyer’den yana koyunca Arif ve Ali Becil Beyler milletvekili seçilememişlerdi. Bal, **Trabzon’a Işık Tutan Anılar**, s. 72-73; İsmet Bozdağ, **Atatürk’ün Sofrası**, 4. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları, 2009, s. 183.

⁸⁰⁹ **BCA** 490.01 715.441.2.

sokuyor ve maddi çıkar sağlıyordu. Buna karşılık parti müfettişi ile vali bizzat Sürmene'ye giderek halka nasihatte bulunmuş, birlik ve beraberlik telkin etmiş ve tefrikalardan uzak durmalarını tembihlemişlerdi. Fakat ziyaretin faydalı olacağı düşünülürken ihtilaflar daha da artmıştı. Tahkikat neticesi Sürmene parti kaza idare heyetinin çoğunun parti nüfuzunu maddi menfaatleri için istismar eden kimseler olduğu ortaya çıkmıştı. Bunlara mani olmak isteyenlere karşı da vaktiyle ecdatlarının veya hısım akrabalarının ağalardan olduğunu söylemek suretiyle köylüler nezdinde fena bir tanıtım yolu tuttukları ve bu işleri Trabzon'da bulunan beynelmilelci fikirlerle tanınan bir iki kişinin körüklediği anlaşılmıştı. CHP bu türlü durumlar ve hadiseler karşısında parti kongrelerini bu gibi cereyanlardan kurtarmak için mümkün olduğunca tarafsız kimselerin kaza idare heyetlerine getirilmesi yolunda çalışmalar yapmıştı. Bu kapsamda vali ve vilayet idare heyeti üyelerinden Muammer Yarımbıyık kaza kongresinde yeni bir idare heyeti seçtirmişti.⁸¹⁰ Fakat kaza idare heyeti muhtelif cereyanlardan uzak kalan partililere emanet edilse de kaza idare amirinin de meselenin tamamen halledilmesinde önemli bir faktör olacağı göz önüne alındığında Sürmene kaymakamı bu hususta yeterli görülmemişti. Kaymakamın idare işlerinde yeni olması dolayısıyla, hükümet otoritesini sağlamada, mevcut vaziyeti takip ve ıslah etmekte yetersiz kalacağı hükmüne varılmış böylelikle tecrübeli bir kaymakamla değiştirilmesi istenmişti.⁸¹¹

III. umumi müfettiş Tahsin Uzer de Sürmene'de ağalık ve tufeyliliğe karşı mücadele vermiş ve bu yolda önemli başarılar elde etmişti. Tahsin Uzer, Atatürk Türkiyesinde herkesin kendi işini kendi müracaatı ile gördürmek lazım geldiğini, aracılara meydan verilmeyeceğini, cumhuriyet hükümetinin köylünün refahını isteyen bir idare olduğunu söylemiş ve halk da bu sözleri minnetle karşılamıştı. Bu meyanda Sürmene'de Zehiroğulları'nın katilleri ve Dağbaşı Nahiyesi'ndeki soygunculuk ve katil failleri yakalanmış ve bizzat Uzer bunda emeği geçenleri nakdi olarak ödüllendirmişti.⁸¹²

Sonraki dönemlerde de Sürmene teftişlerinin aksatılmadığı ve sürekli bu bölgenin kontrol altında tutulduğu görülmektedir. Vali Osman Sabri Adal, Sürmene'yi köylülerine

⁸¹⁰ **BCA** 490.01 715.441.2. Öncesinde parti başkanı Yusuf Çebi'ye başkanlıktan ve üyelikten genel yönetim kurulu tarafından el çektilmişti. **Yeniöl Gazetesi** (24 Mayıs 1937)

⁸¹¹ **BCA** 490.01 489.1973.1.

⁸¹² **Yeniöl Gazetesi** (29 Eylül 1937). Trabzon Belediye Meclisi, ittifakla aldığı bir kararla Tahsin Uzer'e Trabzon'un fahri hemşerisi unvanını vermişti. Karar matbaada basılmış ve yine itina ile ciltlenerek üzerine altın yazı ile "büyük hemşerimize en büyük armağanımız" ibaresi yazılmıştı. **Yeniöl Gazetesi** (20 Temmuz 1938).

varıncaya kadar ayrıntılı inceleme ve teftiše tabi tutmuş ve bizzat işin başında bulunmuştu. Köylerde muhtar ve ihtiyar heyetlerinin defterlerini ve nakit mevcudunu tetkik etmişti.⁸¹³ Trabzon jandarma alay komutanı Ali Rıza Gürsoy da Sürmene'yi boş bırakmamış,⁸¹⁴ Adal sonrası vali olan Naci Kıcıman da yoğun olarak Sürmene tarafını teftiş etmişti.⁸¹⁵

CHF kurulduğundan beri idaresinde muhtelif değişiklikler geçirdiğinden önemli bir kısım partili, parti maksadı üzerinde istenilen derecede bilgiye ve ideale sahip değildi. Bu yüzden yalnız Trabzon değil bütün bölgedeki parti teşkilatlarının arasında kopukluk vardı. CHF Trabzon teşkilatı, dünyada gelişen ve değişen durumlar karşısından üzerine düşen görevleri yerine getirememekte, genel sekreterlik emirlerinin tatbiki üzerinde düzenli bir parti çalışması yapamamaktaydı. İdare heyetleri üyeleri arasında samimiyet ve güven duyguları varsa da zaman zaman üyeler hissiyatlarına yenilmekte ve sevgisizlik baş göstermekteydi. Aslında bu hastalık neredeyse tüm bölgede mevcuttu. Buna göre mutlak bir disiplin ile sorumluluk şart olmuştu.⁸¹⁶

Parti adayı olarak resmi ve özel teşekküllere seçilmiş kimselerin muhitinde sevilmiş ve sayılmış olanları fazla olmakla birlikte bunların parti adayı gösterilirken parti için faaliyetleri dikkate alınmıyordu. Yoklamalarda da tam bir serbestlik sağlanmamış olduğundan gerek belediye ve gerek idare meclisinde olanların bir kısmı adaylıklarında parti kuvvetinden ziyade mevki sahibi olan kimselerin nüfuzlarını hissetmiş olduğundan bu kimseler, parti adayı olmanın yüklediği görevleri unutmuş bir haldeydiler. Bu zihniyet ile hâlâ parti camiasından uzak bulunmaktaydılar. Böylece Trabzon'da görünürde partici olup aslında partiye hizmet etmeyen mevki sahibi kimseler tarafından idarede görev almış bir takım şahsiyetler ortaya çıkmıştı. Buna bir örnek olarak Trabzon Barosu başkanı Salih Zeki gösterilebilirdi. Salih Zeki Trabzon'da mevkii sahibi ve çok iyi bir avukattı. Aynı zamanda Eti Bank'ın en fazla hissedar olduğu elektrik şirketinde meclis idare başkanıydı. Salih Zeki, CHF'ye katılması hususunda kendisine yapılan muhtelif çağrılara rağmen partiye girmeyi kabul etmemişti. Bunun yanında partiye kayıtlı olmayan birinin baro başkanı ve elektrik şirketi idare başkanı olması dikkati çeken bir hususiyetti. Bundan dolayı bir fırsat olarak Trabzon Elektrik Şirketi'nde idare meclisi üyelikleri için yeniden seçileceklerin partili olması, diğer taraftan İş Bankası ve Sümer Bank genel müdürlükleri

⁸¹³ **Yeniyol Gazetesi** (11 Mayıs 1940).

⁸¹⁴ **Yeniyol Gazetesi** (6 Kasım 1940).

⁸¹⁵ **Yeniyol Gazetesi** (16 Ağustos 1941).

⁸¹⁶ **BCA** 490.01 715.441.2.

ile sıkı temasta bulunulması ve işbirliği yapılması, bu bankaların da Trabzon'daki alakalılarına talimat vermesi istenmişti. Salih Zeki, baro ve elektrik şirketine Faik Ahmet Barutçu'nun ayrılması üzerine girmişti. Salih Zeki'nin güçlü ve tanınmış bir avukat olması ve partinin de buralardaki seçimlerle alakadar olmaması, adı geçen teşekküllerde etkili olmasını kolaylaştırmıştı. Elektrik şirketi idare üyelerinden üçü değişecekti. Parti bunlardan en az ikisinin partililerden seçilmesini istemekteydi. İş bankası müdürleri de parti emirlerine uymaya mecbur olduğundan seçimlerden sonra Salih Zeki'den başka biri başkanlığa getirilebilecekti.⁸¹⁷

CHP'nin Trabzon'da sosyal kuruluşlarla alakası, bunlar üzerindeki kontrol ve hâkimiyeti ise tamdı. Trabzon'da Kızılay, Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardımseverler Cemiyeti, Ulusal Ekonomi gibi merkezleri Ankara'da bulunan hayır cemiyetlerinden başka, İdman Ocağı, Doğan Spor, İdman Gücü, Trabzon Gençlik Kulübü adlarında dört tane beden terbiyesi kanununa uygun gençlik ve spor kulübü bulunmaktaydı. Ayrıca Şehir Kulübü ve Gençlik Kulübü'nden başka CHP'nin önderliği ve daimi alakası ile idare edilmekte olan Yapı Onarma, Otelciler ve Kahveciler, Ayakkabıcılar, Yorgancılar, Deniz Yolcu Nakliyatı, Lokantacılar, Ekmekçiler, Berberler, Terziler, Medeni Sanatkârlar isimlerinde on esnaf cemiyeti vardı. Hepsinin ayrı ayrı cemiyet binaları mevcut olmakla beraber bu cemiyetler meslek sahalarında toplantılar yapmaktaydılar. Cemiyetlerin nizamnamelerinin tanzimi, kongre toplantıları ve idare heyeti seçimleri CHP'nin gözetiminde ve murakabesinde yapılmakta, cemiyetlerle partinin sıkı alakası daima korunmaktaydı. Milli bayramlarda ve özellikle cumhuriyet bayramında CHP bayrakları ile süslenmiş ve temsili tabloları ile törene katılmaları CHP'nin gururunu artıracak derecede alakalı olmaktaydı. Esnaf cemiyetlerine kayıtlı üyeler ile idare heyeti üyeleri tamamıyla CHP'de kayıtlıydı.⁸¹⁸ CHP anlaşıldığı kadarıyla tek parti olmanın verdiği güven ve güçle Trabzon'da herhangi bir aykırı düşünce, temayül veya ideolojik akımlara müsaade etmemiş, mevcut kurumlar ve cemiyetler üzerinde etkin bir kontrol mekanizması kurmakla adeta bunları bünyesine katmıştı.

⁸¹⁷ **BCA** 490.01 715.441.2; **BCA** 490.01 715.442.1. Salih Zeki öyle ki Trabzon meselesi zamanında da Trabzon'un tarafsız ve memleketçi şahsiyetlerinden sayılmıştı. **TİTE** K/97 G/25 B/25.

⁸¹⁸ **BCA** 490.01 595.57.8.

3.3.5 Atatürk'ün 1930 Trabzon Ziyareti

1930 belediye seçimleri hükümet müdahalelerinin gölgesinde bitirildikten sonra kazanım olarak bir şey elde edilmişti ki o da Gazi'nin halkla doğrudan ilişki kurma kararı alması ve dolaysız sorunların merkezine inmek istemesi olmuştur.⁸¹⁹ Geniş ölçüde bir yurt gezisine çıkan Atatürk, iktisadi ve mali sahada, inkılâbın dönüm noktasında büyük işler yapmaya karar vermiş olarak seyahate çıkmıştı.⁸²⁰ Atatürk'ün Anadolu'da durak yerlerinden biri de Trabzon'du. Diğer taraftan Atatürk, Türkiye'de ilk kez Trabzon'da belediye meclisine üç kadın üye seçildiği için onlarla da görüşmek ve bu hanım üyeleri tebrik etmek istemişti.⁸²¹ Ata'nın gezlerinin amacı açılış amaçlı veya törensel nitelikli olmayıp, devrimlerin halka anlatılması, sonuç ve etkilerinin incelenmesi amacına yönelikti.⁸²²

Atatürk'ün Trabzon'da ilk uğrak yeri Türk Ocağı olmuştu. Burada bir süre dinlenen Atatürk, sonrasında vilayete, daha sonra da belediyeye geçti. Belediyede başkan Temel Nücumî'den kentin sorunları ve yürürlüğe giren belediye yasasının ilk uygulamaları hakkında bilgi aldı.⁸²³ Atatürk'ün halkevindeki sohbeti ise SCF işini iyice ortaya çıkarmıştı. Atatürk Trabzon'da kendi partisi ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın durumlarını sormuş fakat salonu derin bir sessizlik kaplamıştı. Herkes birbirinin yüzüne bakıyordu. Ancak bir müddet sonra Cevdet Alap ayağa kalkmış ve Halk Fırkası'nın Trabzon teşkilatının kifayetsiz, iyi organize edilememiş, elemanlarının tembel ve beceriksiz kalışlarının Serbest Fırka'nın teşkilatlanmasına geniş ölçüde imkân verdiğinden bahisle iki partinin hareket ve faaliyetleri hakkındaki gerçekleri söylemişti. Bir diğeri de, "SCF bir geceydi geldi ve geçti" gibi heyecanlı bir ifade ile SCF'nin hareket ve faaliyetini hiçe düşüren sözler söylerken Atatürk ona eli ile susmasını, "kâfi anladım" manasında işaret ederek oturtmuştu. Atatürk'ün amacı ise o gün için yalnız Serbest Fırka'nın Türk siyasetindeki rolünü ve kapanma sebebini Türk ve dünya kamuoyuna Trabzon'dan bildirmektir. Atatürk demokrasi rejimi oluşturmanın şartlarına ve gereklerine dair bir nutuk vermişti.⁸²⁴ Nutkunun özlü kısmında;

⁸¹⁹ Grew, **Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem**, 192.

⁸²⁰ Murat Koraltürk, **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, I, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 288.

⁸²¹ Yazıcı, a.g.e., s. 12.

⁸²² Usta, **Atatürk ve Trabzon**, s. 118.

⁸²³ Usta, **Atatürk ve Trabzon**, s. 124-125.

⁸²⁴ **Halk Gazetesi** (21 Nisan 1950).

Memleketi ve milleti kurtarmak için riyasetimde teşekkül ve pek büyük hizmetler eden Müdafaa-i Hukuk'tan inkılâp eden Halk Fırkası'nın da reisiyim. Benim için Halk Fırkası'nın reisliğinden çekilmek mevzubahis olamaz ve daima firkanın başındayım. Reis-i cumhur olmam itibariyle hükümet idaresinde bitarafım. Fakat fırka itibariyle bitaraf değilim. İnfisah eden SCF, beyannamesinde benim ile karşılaşmak doğru ve mümkün olmadığından çekildiğini söylemiştir. Bu doğru bir ifade değildir. Teşekkül edince benimle karşılaşmıştır. SCF'yi Müdafaa-i Hukuk'ta ve Halk Fırkası'nda bizimle bir safta çalışmış çok temiz arkadaşlarımız teşkil etmişlerdi. Gayesi fırkamızın gayesinden başka olamayacaktı. Müsademe-i efkârı Müdafaa-i Hukuk'ta başlayıp bugüne kadar yapmış olduğumuz hizmetleri ve bundan sonra yapılacakları münakaşa etmek için bu arzu ve teşekkülü muvafık ve pek hayırlı görmüştük. Bu arkadaşlarımız gayeleri üzerinde yürüyemediler. Maatteessüf infisah ettiler.⁸²⁵

İnkılâp ve cumhuriyetimize dokunacak herhangi en ufak bir teşekküle ve vaziyete müsaadede pek kıskanç bulunduğumuzdan zaten vaziyete de daha ziyade müsaade etmeyecek ve müdahale edecektik. Müdafaa-i Hukuk zamanından başlayıp gelen hizip, fırka teşekküllerinden aldığımız intibah bize ne meclis dâhilinde ve ne de hariçte hizip ve fırka teşkiline imkân olmadığını gösteriyordu ve böyle bir şey de olmayacak da. Daha en az yirmi sene Halk Fırkası rakipsiz olarak yürüyecektir. Rakipsiz yürüyecek fırkamız hiçbir vakit Türkiye'nin ve hatta Türkiye haricindeki İslam ve ırktaşlarımızın da mürebbi ve mürşidi olduğunu ve karşısında rakip bir tarih bulunduğunu unutmamalıdır. Fırkamız her gün her an temiz ve açık alınla hesap verecek surette yürümelidir. Fırkamızda menafi-i umumiyeden başka şahsi hiçbir menfaatin yeri olmadığını herkes ve her aza kati bilmelidir.⁸²⁶

Gazi Paşa bundan sonra Of belediye seçiminde Halk Fırkası'nın ve Serbest Fırka'nın aldıkları oyu, "kurtarıcı ve hâkim" firkanın buradaki üye sayısını sormuştu. Bunlar 1900'e karşı 900 ve 3500'e karşı 1900 idi. Gazi, yeni kurulan ve belediye seçimlerine Halk Fırkası'ndan beş gün sonra katılan Serbest Fırka'nın aldığı 900 oyu çok, vilayetin toplam nüfusuna nazaran Halk Fırkası'nın 3500 olan üye sayısını ve bu sayıya göre alınan oy miktarını da az bulduğunu belirtmişti. Kurtuluş ve inkılâp fırkasının her vatandaşın kafasında yer etmesi, her vatandaşa idealini aşılıyarak sevilmesi ve sevdirmesi gerektiğini söylemişti.⁸²⁷

Gazi son olarak Serbest Fırka'nın az zamanda fazla rağbet görmesinin sebeplerini ve bu firkanın kapanmasının nasıl karşılandığını sormuş ancak herkes yine susmuş ve Gazi cevabını kendi vermişti;

İsterdik ki SCF memleket ve milletimiz için nâfi olabilecek ve hakikat şimşegini daha kuvvetle çaktırmak için fikir mücadelesi için yaşamış olsun. Güya şahsıyla siyasi sahada mücadeleye geçmek vaziyeti hâsıl olmuş ve bunu da kabul edemeyerek fırkalarını fesh etmek mecburiyetinde kalmışlar. Hâlbuki SCF doğar doğmaz Halk Fırkası'nın ve hükümetinin yedi sene zarfında hiçbir şey yapmadıklarını en kuvvetli propagandalarla ilan etmekle hemen benimle mücadeleye girmiş bulunuyorlardı. SCF'nin teşekkülü sırasındaki

⁸²⁵ Alap (6 Eylül 1947), "Hayatım", **Yeni Yol Gazetesi**.

⁸²⁶ Alap (10 Eylül 1947), "Hayatım", **Yeni Yol Gazetesi**.

⁸²⁷ **Çaykara Gazetesi** (18 Mart 1950).

vaziyetim ne olmuşsa devamı sırasında ve infisahı anındaki vaziyetim de aynı olmuştur. Infisahına müessir olacak en küçük bir arzu dahi göstermedim.⁸²⁸

Gazi; Ben Halk Fırkası'na tarihen bağlıyım. Faaliyetim Halk Fırkası'nın validi olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'yle başlamış, mevludu olan Halk Fırkası ile devam etmiştir ve edecektir. Mazisinin kayıt ve irae ettiği bu hakikatler meydanda dururken Halk Fırkası'ndan ayrılmama imkân tasavvur etmek zaittir. Yalnız resmi vazifemin istilzam ettirdiği bitarafılık firkama karşı fiil sahasında kısmen uzak kalmamı icap ettirmiştir. Şuna ehemmiyetle işaret ederek nazarlarda kuvvetle tebarüz ettirmek isterim ki firkamın şerefle dolu tarihine siyah sahifeler ilave edemeyiz. Bütün cihanın gözleri üzerimize dikilmiştir. Cihanın ve milletimizin gözü önünde ve kontrolü altında derin mefkûre aşkı ile şahsi entereslerden ve menfaat hislerinden sıyrılarak çalışmalı, mazimize yakışan pürüzsüz tertemiz parlak bir âti hazırlamalıyız.⁸²⁹

Atatürk bu deneyimden sonra her an tarihe ve dünyaya karşı davranışlarının hesabını verebilecek bir durumda bulunabilmeleri için, karşılarında birçok parti varmış gibi daha fazla çaba ile çalışmak, düşüncelerini halk topluluklarının içine yaymak ve köylere kadar götürmek zorunda olduklarını söylemişti. Buna göre düşünce ve davranışlarında duygulu ve uyanık bulunarak ancak muhalifsiz bir partinin mahzurları ortadan kaldırılabilirdi.⁸³⁰

Serbest Fırka mensupları firkalarının kapanması karşısında derin bir ümitsizliğe kapılmış, hayal kırıklığına uğramış ve yavaş yavaş kabuklarına çekilmişlerdi. Fırsat bulunca da Halk Fırkası'na sokulmaya mecbur kalmışlardı. Halk Fırkalılar ise bu olaydan sonra kendilerine daha bir çekidüzen, daha iyi gidiş ve hız vermeleri gerekirken bu sefer Atatürk'ün liderlik gücüne dayanarak eski gidişlerini daha bir güvenle ve ferahlıkla sürdürmüşlerdi. Atatürk, adil, güvenli, sevilen ve bütün bir milleti istediği gayeye götürmesini bilen bir şefi. O yaptığı demokrasi denemesinde istediği olgunluğu göremediği için bu hareketi durdurmağa ve nutkunda işaret ettiği gibi daha yirmi sene gibi uzun bir zamana bırakmağı uygun görmüştü.⁸³¹

3.3.6 III. Umumi Müfettişlik ve Trabzon

3.3.6.1 III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması

Umumi müfettişlikler milli mücadele döneminde tartışılan bir konu olmuştur. Nitekim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 22 ve 23. maddelerinde müfettişliklerin kurulmasına yönelik yasal zemin hazırlanmış ancak herhangi bir kanun çıkarılmamıştı. Kazım Karabekir de bu hususta Ankara'da gerekli makamları uyarmış fakat bu makamlar

⁸²⁸ Çaykara Gazetesi (18 Mart 1950).

⁸²⁹ Çaykara Gazetesi (15 Nisan 1950).

⁸³⁰ Goloğlu, "Atatürk ve Trabzon", s. 430; Bali ve Şimşek, a.g.e., s.12.

⁸³¹ Alap (10 Eylül 1947), "Hayatım", **Yeni Yol Gazetesi**.

meseleye hak verdiklerini ancak işlerin yürümediğini belirtmişlerdi. 1924 Anayasası'nda da bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştı. Diğer taraftan Nasturi ayaklanması ve Şeyh Said isyanları cumhuriyet hükümetinin bazı idari reformlar yapmasını zorunlu kılmıştı. Bunun yanında ulaşımdaki yetersizlikler, bölgeler arası kalkınmışlık farkları, gerekli idari ve sosyal çalışmaların yapılamaması doğu ve güneydoğu Anadolu bölgelerinde hükümetin gözü kulağı olacak umumi müfettişliklerin kurulmasını gerektirmişti. Mete Tunçay'a göre umumi müfettişlikler bölge valiliğine benziyor ve bununla sıkıyönetimin yerini dolduracak bir sistem getiriliyordu.⁸³² Cemil Koçak da umumi müfettişliklerin Osmanlı idari ve siyasi zihniyet ve uygulamalarının cumhuriyet idaresine geçen mirası olarak kabul edilebilir olduğu görüşündeydi.⁸³³

III. Umumi Müfettişliğin kurulmasında İsmet İnönü'nün doğu gezisinin önemli bir etkisi olmuştu. İnönü'nün üzerinde büyük bir etki bırakan gezi Atatürk'ün emriyle 30 Haziran 1935'te başlamış ve 8 Ağustos 1935'te İstanbul'da son bulmuştur. Sırasıyla Elazığ, Mardin, Siirt, Van, Ahlat, Muş, Karaköse, Iğdır, Sarıkamış, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Hopa, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Giresun, Samsun ve Zonguldak olmak üzere 21 merkez ziyaret edilmişti. İnönü 8 Ağustos'ta raporunu İstanbul'da Atatürk'e sunmuştu.⁸³⁴ İsmet Paşa'nın hazırladığı "Kürt Raporu" unda birinci umumi müfettişlikten başka bir de merkezi Erzurum olmak üzere üçüncü bir umumi müfettişliğin kurulması bölgenin geleceği açısından hayati önemde görülüyor, Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum illerinin müfettişlik bölgesinde olmasının gerektiği belirtiliyordu.⁸³⁵ Böylece 25 Haziran 1927 tarih ve 1164 sayılı kanunun 1. maddesine gereğince 6 Eylül 1935'te Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini kapsayan ve merkezi Erzurum olan 3. Umumi Müfettişlik kuruldu.⁸³⁶ Konya milletvekili Tahsin Uzer 23.8.1935'te müfettişliğe atandı.⁸³⁷

⁸³² Erdal Aydoğan, "Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 9 (33), s. 2-4.

⁸³³ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 25.

⁸³⁴ Murat Küçükkuşurlu, *Cumhuriyet Devrinde Erzurum'da Siyasi Hayat (1923-1950)*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, s. 460. Tahsin Uzer, İnönü'nün gezisinin her yerde sevinç ve umutla karşılandığını, memurların görevlerinde dikkatli ve halka karşı da daha yumuşak davranmalarını sağladığını belirtmişti. Ona göre bu gezi, doğu illerinin idaresini kolaylaştırmıştı. Fatma İnce, *İsmet İnönü'nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III. Umumi Müfettişlik'in Kurulması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 59.

⁸³⁵ Aydoğan, a.g.m., s. 4.

⁸³⁶ *BCA* 030.18.01 02.57.70.15; Koçak, *Umumi Müfettişlikler*, s. 155. I. umumi müfettiş Abidin Özmen'in anlattığına göre İsmet İnönü, 1935'teki doğu ziyareti sırasında doğu illerinin umumi müfettişlik teşkilatından

Hazırlıklarını bitiren müfettişlik heyeti 17 Eylül'de İstanbul'dan hareket ederek 21 Eylül'de Trabzon'a geldi ve Trabzon'da törenlerle karşılandı. Parti tarafından onuruna verilen şölende konuşma yapan Tahsin Uzer'in, hükümetin bölgenin top yekûn kalkındırılması için hazırlamış olduğu programlardan bahsetmesi halkı sevindirmişti.⁸³⁸

Tahsin Uzer müfettiş atandıktan sonra bölge valiliklerine gönderdiği 15 Eylül 1935 tarihli telgrafında:

Müfettişliğe tayin edildim. Başbakanın doğu seyahatlerinde gördüğü eksiklikleri tamamlamak müfettişliğin programını teşkil eder. Atatürk'ün ilk kurtuluş sesini yükselttiği ve işittirdiği şark memleketlerinde en küçük mesai ve muvaffakiyetimizin devlet hayatı içindeki çok canlı ve verimli birer eser olacağını ve işte bu noktada aşk ve iman birliğiyle şarkın kalkınmasına bütün varlığımızı şart etmemiz lazım geleceğini programımızın ilk başlangıcı olarak beyan ederim, diyerek tayin ve amaçlarını ifade etmişti.⁸³⁹

Umumi müfettişler görev alanları itibarıyla hükümetin vekili ve bütün bakanların temsilcisiydi. Bu sıfatla başta valiler olmak üzere bütün memurlar kendisine karşı mesul idiler. Umumi müfettiş, mıntıkası içersindeki vilayetlerin işlerine kanunlara göre işlerin ne şekilde bitirilmesinin uygun olacağı hakkında tavsiye ve emirlerde bulunabilirdi. Umumi müfettiş, bölgesindeki bütün silahlı güçleri icra kuvveti olarak kullanabilirdi. Hâkimlerle alakalı şikâyet durumlarında kanuni gereklerin yapılması için doğrudan adalet bakanlığına müracaat edebilir ve gerektiğinde davaların geri kalma sebebini savcıdan sorabilirdi. İktisadi, sıhhi, sosyal ve medeni her türlü hususlarla ilgilenir ve idare ile takip ederdi. Umumi müfettiş halkın yerleşmesi ve rahatıyla ilgilenmekteydi. Müfettişlik bölgesindeki valilerle bütün memurların amiriydi ve hükümet işlerinin nazım ve murakıbyı sıfatıyla görevini sürdürmesini sakıncalı gördüğü valilerle memurlara işten el çektirebilirdi. Gerekli gördüğü takdirde iç işleri bakanlığından sıkıyönetim talep edebilirdi. Valiler idare meclisi kararlarını onaylayıp uygulamaya koymadan önce umumi müfettişin onayını alırlardı. Umumi müfettişler belediyeler üzerinde murakabe hakkına sahiptiler.⁸⁴⁰

Bu geniş yetki ve sorumlulukların yanında umumi müfettişlerin görev ve yetkilerinde bir takım belirsizlikler vardı ve umumi müfettişler bu belirsizliklerin ortadan

faýdalandıgını görmüş ve ülkenin kuzey kısmında da bir umumi müfettişlik kurulmasını uygun bulmuştu. Buna göre İnönü hatıratında: "Ağrı vilayetinin I. Genel İnspektörlükle münasebeti görülüyor. Galiba şimalden Trabzon Erzincan'dan Ağrı'ya kadar diğer bir genel inspektörlük ihdası çok faydalı ve lazım olacak. Merkezden şarkın dertleri ve iskân işleri takip olunamayacak" yazmaktaydı. İsmet İnönü, **Defterler**, I, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları, 2008, s. 172; Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 157.

⁸³⁷ BCA 030.18.01 02.57.70.16.

⁸³⁸ Aydoğan, a.g.m., s. 5.

⁸³⁹ İnce, a.g.e., s. 59.

⁸⁴⁰ BCA 030.10 70.462.8.

kaldırılmasını istemişlerdi. Buna göre yetkilerin şu şekilde tespit edilmesi istenmekteydi: umumi müfettişlere valilerin gerçek amiri olduklarını gösterir yetkiler tanınması, adli mekanizma dışında bölgelerindeki bütün memurlar üzerinde kesin ve tartışılmaz bir otorite temini, adli mekanizma üzerinde denetim tesisi, mahalli idarelerin tasarrufları üzerinde kesin söz sahibi olabilmek, nahiye müdürlerini doğrudan atama ve görevden alma yetkisi, seçimle iş başına gelen belediye başkanlarını onaylama ve gerektiğinde de görevden alma yetkisi ile yine gerektiğinde bu görevi bir başka mülki idare amirliği ile birleştirebilme yetkisi, gümrüklerde ve sınırda geniş denetim yetkisi, orduda seyyar alaylar üzerinde yetki sahibi olmak, basit bir protokol sıralaması içinde dahi umumi müfettişlerin bölgelerindeki en büyük mülki idare amiri olduğunun vurgulanması, emirlerine bırakılan tahsisatı serbestçe kullanabilme yetkisi, bakanlıkların umumi müfettişlik bölgesine yapacakları atamalar konusunda bilgi ve yetki sahibi olmak, sorumluluğun doğrudan hükümete karşı olması ve hükümet kararı olmaksızın haklarında bir soruşturma açılmasının engellenmesi ve diğer yasalarda bulunan hükümlerle umumi müfettişlik yasasında bulunan hükümlerin çatışmasını engellemek amacıyla yasalardaki hükümlerin bu çatışma durumunda yürürlükten kaldırılmış sayılmasının sağlanması.⁸⁴¹

Umumi müfettişliklerden bölgelerindeki illeri, devlet merkezine en yakın yerler gibi idare etmeleri beklenmekteydi. Bölgenin ihtiyaçları karşısında bir valinin istekleriyle bir müfettişin istekleri arasında fark vardı. Umumi müfettişler görev bölgelerinde başkenti de beraberlerinde götürüyorlarmış gibi davranacaklarından memurlar da daha dikkatli olacaklardı. Fakat buradaki asıl amaç ülkenin en uzak köşelerinin de iktisadi bir kalkınma ile medeni bir düzeye yükselmesi idi.⁸⁴²

Tahsin Uzer'den sonra umumi müfettiş vekilliğine Erzurum valisi Burhan Teker Bey atandı.⁸⁴³ Kısa bir süre vekillik görevini yürüten Burhan Bey'den sonra 30 haziran 1940 tarih ve 2/13838 sayılı kararname ile III. Umumi Müfettişliğe iç işleri bakanlığı müsteşarı Nazif Ergin atandı.⁸⁴⁴ Nazif Ergin zamanı Tahsin Uzer dönemi kadar parlak geçmedi. Ergin'in Uzer kadar deneyimli olmaması ve Uzer döneminde müfettişlik mintikasında önemli işler yapılmış olması bu durumun sebepleri olarak gösterilebilir. Diğer taraftan 1940'ların ortalarından itibaren de müfettişliğin halkı istismar etmesi gibi

⁸⁴¹ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 185.

⁸⁴² Engin Çağdaş Bulut, **Doğu Karadeniz Bölgesinin İdari Tarihi (1923-1950)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 102.

⁸⁴³ Öksüz ve Usta, a.g.e., s. 73.

⁸⁴⁴ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 160.

bazı olumsuz faaliyetlerde bulunduğu görülmüş ve bundan haliyle şikâyet edilmiştir.⁸⁴⁵ Nazif Ergin 1946'da Sivas milletvekili seçilerek umumi müfettişlik görevinden ayrıldı. Bunun üzerine 27 Kasım 1946'da bu göreve Osman Sabri Adal getirildi.⁸⁴⁶

Umumi müfettişlikler 1948'den itibaren fiilen kaldırılmıştır. Nitekim teşkilatın kadrolarına ilişkin tahsisatlar 1948 bütçesine konulmamış ancak hukuken varlıklarını devam ettirmişlerdi.⁸⁴⁷ Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak, umumi müfettişlik teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerinin kaldırılması için 24 Ocak 1952'de bir kanun teklifi vermiş, bu teklif 19 Haziran 1952'de kabul edilerek umumi müfettişlikler tarihe karışmıştır.⁸⁴⁸

3.3.6.2 III. Umumi Müfettişlik'in Trabzon'a İlişkin Raporları ve Faaliyetleri

1927'de yapılan deneme sayımına göre Trabzon'un nüfusu 160.464 kadın ve 132.109 erkek olmak üzere 292.573 kişiydi. 1935 sayımına göre ise nüfus 233.709 kadın ve 199.989 erkek olmak üzere 433.698 kişiye yükselmişti.⁸⁴⁹ Bunun yanında Trabzon'un ancak % 20'si tarıma elverişliydi. Bu nüfusa göre üretilen mısır Trabzon'un ancak 7-8 aylık ihtiyacını karşılayabilmekteydi.⁸⁵⁰

Diğer taraftan 1935 raporuna göre Asya kıtasının 2000 yıllık ünlü ve işlek bir iskelesi ile önemli bir geçmişi olan Trabzon, hinterlandının zamanla zayıflaması sonucu eski önemini kaybetmişti. Trabzon'un yüzölçümüne göre kilometre karesine 94 kişi, ekilebilir alanda ise 470 kişi düşmekteydi. Bu da ilin toprak darlığını ortaya koymaktaydı. Buna göre Trabzon bir tarım şehri değildi ve halkını hiçbir zaman geçindirememişti. Savaştan önce Trabzon'un erkek nüfusunun % 40'ı neredeyse Rusya'ya giderek 7-8 ay çalışır ve iyi bir para kazanarak geri dönerdi. Savaştan sonra ise bu kapı kapanmış bunun yerine işçi akını Zonguldak, İzmit, Samsun ve İstanbul taraflarına kaymıştı. Ancak bu gidişler de eskisi gibi verimli olmuyordu. Trabzon'un tarım ve ekonomisi için en değerli varlığı fındıktı ancak dünya ekonomisinin daralması yüzünden fındıktan elde edilen gelir

⁸⁴⁵ İnce, a.g.e., s. 66. Müfettişlik maarif müşaviri Reşit Tarakçıoğlu, Nazif Ergin için: "görgüsüz ve fikr-i alisi mahdut, hodbin birisiydi. Bilhassa Tahsin Uzer Bey gibi idare kabiliyeti ve görgüsü yüksek olan bu zatın yerine oturunca aczi ve ehliyetsizliği derhal meydana çıkmıştı. Yeni başlamış olan işler evvelki hızları ile bir müddet yürüdüler. Fakat mıntıkanın her tarafında bir durgunluk başladı. II. Dünya harbi de bunun üstüne gelince artık umumi müfettişlik teşkilatı lüzumsuz bir uzuv gibi kaldı" demektedir. Öksüz ve Usta, a.g.e., s. 73.

⁸⁴⁶ Bulut, a.g.e., s. 110.

⁸⁴⁷ İnce, a.g.e., s. 67.

⁸⁴⁸ İnce, a.g.e., s. 4.

⁸⁴⁹ BCA 030.10 65.433.4.

⁸⁵⁰ BCA 030.10 65.433.4.

azalmıştı. Trabzon'un ihtiyacı, İran transit ticaretinin yeniden canlanmasıydı. Bunun için de Trabzon'un hinterlandının gelişmesine ve bir dalgakıranın yapılmasına ihtiyaç vardı. Diğer taraftan koyun, sığır gibi hayvanlardan elde edilen et, yağ, peynir gibi sığağa dayanıksız maddelerin muhafazası için bir soğuk hava deposunun yapılması gerekiyordu. Nitekim Trabzon limanından yılda 200 bin baş koyun, 17 bin baş sığır ve öküz, 500 bin kilo tereyağı, yine bunun kadar peynir, 300 bin kilo kavurma, pastırma ve sucuk, 20 bin sandık yumurta çıkmaktaydı. Bunlar Trabzon ve hinterlandına aitti. Soğuk hava deposunun olması durumunda hinterlandın sayılan bu maddelerle ilgili hareket ve faaliyeti artacak ve böylece ihracat çoğalmış olacaktı. Trabzon'un belirgin özelliği nüfusunun çokluğu ve hızla artmasıydı. 1935 raporunda Trabzon Türkiye'nin "kuluçka makinesi" olarak görülüyordu. Buna göre toprak da bölünmüş olduğundan nüfus yoğunluğunu hafifletmek amacıyla en uygun tedbir olarak her yıl 20-30 bin nüfusun Anadolu'nun toprağı geniş ve verimli yerlerine yerleştirilmesi düşünülmekteydi. Böylece nüfus iskan edilen yerlerin bayındırlığı sağlanacak hem de Trabzon'un darlığı hafifleyecekti.⁸⁵¹

Trabzon'un en başta gelen sorunlarından biri de mısırdı. 1936'dan beri mısır halka maliyet fiyatı üzerinden verilmekteydi. Bu durum müfettişlikçe halkın sağlık durumunun da iyiye doğru gitmesinin göstergesi olarak görülmüştü. Böylece halk tefecilerin elinden kurtulmuştu. Ancak diğer taraftan 1938 senesinin ürün yılı olmaması ve kuraklık, halkın sevincine gölge düşürmüştü. Bunun yanında ziraat bankasının ambar kira masrafları, mısırı dış piyasalardan tedarik etmemesi ve memur ücretlerindeki artış sebebiyle mısırın fiyatını yükseltmesi, halkı yine zor durumda bırakmıştı. Nüfusun sürekli artması, bölgenin dağlık ve arazinin dar olması geçinmeyi iyice zorlaştırmaktaydı. Buna nazaran mısır gibi hayati önemde olan bir maddenin bu şekilde fiyatlı dağıtılması halkı acınacak bir hale getirecekti. Tahsin Uzer, mısır fiyatları hakkında ziraat bankası genel müdürlüğüne bir yazı yazmış ve başbakanlıktan etkili emir ve yardım talep etmişti. Diğer taraftan Uzer, bu işe kökten çözüm üretebilmek amacıyla halkın memleketin iç taraflarındaki geniş ve verimli yaylalara yerleştirilmesini en uygun çare, bu mümkün gözükmez ise toprakların verimi artırılmak suretiyle ihtiyaca cevap verecek duruma getirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bunun için de en önemli ve faydalı aracın, suni gübre olduğu kanaatindeydi. Ancak suni gübre fiyatları üreticinin mali gücüne kıyasla çok yüksekti. Dışarıdan gelen gübrenin fiyatı da araçların elinde bir kat daha artmaktaydı. Bu durum karşısında yine tefeciler devreye

⁸⁵¹ BCA 030.10 65.433.4.

girmekte, gübre tedarik etmeyenlerin tarlası büsbütün verimsizleşmekte, Rusya'dan gelen gübre de içerdiği kimyevi madde dolayısıyla toprağı kısırlaştırmaktaydı. Bunun için müfettişliğin düşündüğü çare Karadeniz sahilinde kurulacak olan suni gübre fabrikasının ucuz fiyatla satabileceğı gübre üretmesiydi.⁸⁵² Mısır findığı da etkilemekteydi. Nitekim findığın piyasaya bol miktarda sürülmesi, halkın mısır ihtiyacını karşılama endişesinden kaynaklanmaktaydı. Buna karşı bir sabır gösterilirse findık fiyatları yükselecek, diğer taraftan Ziraat Bankası mısır ihtiyacını çabuk karşılayarak maliyet üzerinden halka vermesi durumunda findık fiyatının da verimli bir düzeye çıkacağı düşünölmekteydi.⁸⁵³

III. umumi müfettiş Nazif Ergin döneminde de halk neredeyse ekmeklik olarak mısır tüketmişti. Tüketimin mahalli üretimden fazlası diğer mısır üretilen yerlerden Doğı Karadeniz'in pazarlarına gelen mısır ile karşılanmaktaydı. Ancak 1940'tan beri diğer bazı maddelere olduğı gibi mısıra da hükümet tarafından el konulması sebebiyle tüccarlar serbest piyasadan mısır tedarik ederek Doğı Karadeniz'e getirmemiş, TMO da rekolte azlığından yeterli mısırı getiremediğinden Doğı Karadeniz illerinde açlıkla nitelendirilebilecek bir iaşe sıkıntısı baş göstermişti. Bu bölgede senelik üretim 82.910 ton iken tüketim 110.550 ton idi. Açık ise 27.640 ton olmaktaydı. TMO'un bu açığı düzenli olarak kapatabilmesinde birçok müşkülâtle karşılaşölmaktaydı. Bunun bir örneğı de 1940 senesindeki sıkıntı ile ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı mahalli üretimin artırılması çarelerine başvurulmuş ve 1937'den beri Adapazarı tohum ıslah istasyonunda yetiştirilen bindane buğdayı tohum ekimi yapılmaya başlanmış ve verimli sonuçlar alınmıştı. Halk bu tohuma her sene talip olmaktaydı. Fakat üretilen tohum, ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Tohum ihtiyacının karşılanması Karadeniz sahilinde her sene ortaya çıkan iaşe sıkıntısını hafifletecekti. Sıkıntılardan bir diğeri de toprağın verimini artıracak olan gübre ihtiyacıydı. Her sene kullanılan gübre en az 4 milyon kiloya varmaktaydı. Halk bu ihtiyacını tüccarların Rusya, Almanya ve İngiltere'den yaptıkları ithalattan temin etmekte ve fiyatı 100 kiloluk bir çuvalda cinsine göre 8-12 lira arasında olmaktaydı. Ancak harp dolayısıyla ithalat durunca tüccarlar stoklarında bulunan çuvalları 28-35 lira arasında değışen fiyatlarla satmışlardı. Diğer taraftan bu stok ihtiyacı karşılayamadığından tüccarlar tarafından Karabük demir fabrikasının ürettiğı sülfat demonyaktan yüz ton kadar getirilerek köylüye satılmıştı. 1941 senesi için elde stok bulunmadığından Karabük'teki fabrikadan ihtiyacın karşılanması zarureti ortaya çıkmıştı. Müfettişlik bu bakımdan fabrikanın üretimini

⁸⁵² BCA 030.10 71.467.9.

⁸⁵³ BCA 030.10 70.462.1.

tamamen bu bölgenin gübre ihtiyacına hasretmesi gerektiğini düşünüyordu. Fakat bunun tüccar eliyle yapılması köylünün aleyhine olacağından ziraat bankası tarafından toptan alınması ve köylüye maliyeti üzerinden satılması isteniyordu.

Ekmeklik meselesinde ise Nisan 1941’de 156 bin kişi ekmeklik bulamamıştı. Bunlardan yaklaşık 80 bininin ihtiyacı ortak buldukları fındık kooperatifleri ve nezdindeki kredilerin hükümetçe tam olarak kullanılması suretiyle Ziraat Bankası tarafından temin edilmeğe çalışılmış ise de bu iki kurum hem talep edilen miktarda ve hem de istenildiği zaman mısır tedarik etmekte zorluk çektiğinden dağıtımlarda birçok izdihamlar yaşanmış ve köylü günlerce işinden geri kalarak şehirde sürünmüştü. 70 bin kişinin bir kısmı, elinde parası olduğu halde piyasadan satın alacak mısır bulamamıştı. Geri kalan ise tamamen fakir halktan ibaret olup bunlara da Kızılay aracılığı ile Trabzon’a 300, Rize’ye 120 ve Çoruh’a 100 ton mısır gönderilmekle ihtiyaçları kısmen sağlanmıştı. Sonraki süreçte ise bu sıkıntıların yaşanmaması için müfettişlik TMO’dan gerekli mısırı depolamasını ve ilkbaharda satışa hazır hale getirmesini istemişti. Buna göre stok en az 27 bin tondan aşağı olmamalıydı.⁸⁵⁴

Trabzon’un ihtiyaçlarından bir diğeri de balık unu fabrikasıydı. Hamsi bol miktarda avlanmakla birlikte tarlaların da gübre ihtiyacını karşılamaktaydı. Bunun yanında her yıl da 70-80 bin yunus balığı da avlanmaktaydı. Trabzon’da kurulmuş olan balık yağı fabrikası yunus balığının yalnız derisi ile gövdesi arasındaki yağı çıkarmakta, arta kalan iskelet ve derilerden yararlanılamamaktaydı. Diğer taraftan başka illerde balık ve balık iskeletlerinden yapılan unlar hayvanlara yiyecek olarak verilmekte ve tarlalara gübre olarak sürülmekteydi. Trabzon’da ise her yıl suni gübreye büyük miktarda para harcanmaktaydı. Trabzon’da kurulacak böyle bir fabrikanın gübre ihtiyacına cevap verecek nitelikte olacağına ve hatta Türkiye’nin gübre ihtiyacını karşılayacağına inanılmaktaydı.⁸⁵⁵

Trabzon’u geri plana düşüren unsurlardan biri de ticaretin zayıflamasıydı. Trabzon’un çok eskiden beri gelen ticari varlığının temel taşı transit yoldu. Orta Asya’dan batıya doğru uzanan en önemli ticaret yolu Trabzon’da denize kavuşmaktaydı. Ancak son 30-40 yıldan beri Kafkasya ve güney bölgelerde yeni ticaret yollarının ortaya çıkması, Trabzon’un tarihi imtiyazını elinden almıştı. Bu duruma eğilen yüksek iktisat meclisi Trabzon-İran transit ticaretini yeniden diriltmenin çarelerini aramış, raporlarında transit

⁸⁵⁴ BCA 030.10 71.468.14.

⁸⁵⁵ BCA 030.10 65.433.4.

meselesinin yalnızca Trabzon Limanı meselesi olmadığını, ülke ticareti açısından ihmal edilemeyecek bir mesele olduğu sonucuna varmıştı. Buna göre Trabzon'da bir liman yapılmasının gerekliliği transit ticaretin gerekliliğine bağlı olduğu önemle belirtilmişti. Diğer taraftan transit ticaretin önemini yitirmesindeki etkenlerden biri de gümrüklerde karşılaşılan bir çok formalitelerdi. Çeşitli vergilerin de transit ticaret üzerinde olumsuz etkileri olmaktaydı. Yüksek iktisat meclisi yaptığı önerilerin yerine getirilmesi durumunda Trabzon'un yeniden işlek bir kent olacağına inanıyordu.⁸⁵⁶

Eski bir yol olan İran transit yolunun ucu Hindistan ve Çin'e kadar uzanmaktaydı. Bu yoldan taşınan mallar Trabzon'dan gemilere yüklenmekte, aynı zamanda batıdan gelen ürünler de yine bu yoldan uzak doğuya kadar gitmekteydi. Ancak Süveyş kanalı açılmış ve 93 Harbi sonrası Ruslar, transit yolun ticaret hacmini kendi lehlerine çevirmek için Kafkas demiryollarını ve Batum limanını yapmışlardı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da İngilizler, Musul'dan İran'a giden ticaret yolları kurmuş, Fransızlar da Beyrut'tan başlayarak İran'a ulaşan başka bir ticaret güzergâhı inşa etmişlerdi. Hükümet ise 1931'de bozuk olan Trabzon-İran yolunun yapımına başlamış ve 1934'e kadar bütün yolun kamyonetlerin saatte 20-25 km hızla gidebileceği bir duruma getirilmesi için bütçede 3,5 milyon lira tahsisat ayırmıştı.⁸⁵⁷ Diğer taraftan Tahsin Uzer, 15 Ağustos 1936'da İsmet İnönü'ye sunduğu raporda transit yol için yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamıştı; Gürbulak-Trabzon yolunun bir an önce tamamlanması, Trabzon hususi muhasebesinin almakta olduğu iskele vergisinin hemen kaldırılması, Trabzon belediyesinin "kapu parası" (belediyelerin her seferinde kamyonlardan aldığı vergi) adıyla aldığı verginin kaldırılması, "gümrüğe verilen teminat suret-i meselesinin nakli", benzin, lastik vergilerinin rakip yollardaki vergi düzeyine indirilmesi, transit eşya muamelelerinin müdafaa pulu ve diğer pul vergilerinden muaf tutulması, yolların kışın kapanmaması için fenni vasıtaların konulması, transit nakliyatının bayındırlık bakanlığı tarafından idaresi, pasaport vize muamelelerinin basitleştirilmesi ve ucuzlatılması, müstahkem mevki mıntıkası formalitesi ile hudut zabiti tarafından yapılan vizenin süratle ve asgari bir zaman zarfında yapılmasının temini veya mümkünse kaldırılması, "gümrük muamelesinin hudut üzerinde yapılabilmesi için gümrüğün Kızıldeniz'den tam hududa kaldırılması", vapur kumpanyaları nezdinde teşebbüste bulunarak transit ve eşya yolcuları için indirimli bir tarife yapmalarının temini,

⁸⁵⁶ BCA 030.10 65.433.4. Diğer taraftan İran transiti müfettişlik merkezi Erzurum'un iktisadi hayatını canlandırmış yarı yarıya kapanmış olan dükkanlar neredeyse açılmıştı. M. Bülent Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları- 1936**, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, 2010, s. 128.

⁸⁵⁷ İnce, a.g.e., s. 13-14.

güzergah üzerinde belirli yerlerde birer otel ve lokanta açılması ve Trabzon'da bir serbest bölge tesisinden oluşmaktaydı.⁸⁵⁸

Transit işine Akın Dergisi'nde Osman Cudi de eğilmiş ve bazı tespit ve önerilerde bulunmuştu. Buna göre transit ticaret yaklaşık 20 sene öncesine kadar 40-50 bin tonluk bir harekete sahipti ancak şimdi ise 50 de 1 derecesine düşmüştü. Nitekim 1914'e kadar 40-50 bin tona kadar olan transit ticaretin potansiyeli 1928'de 3536, 1929'da 2607, 1930'da 1386 ve 1931'de de 842 tona kadar inmişti. Bu durum transit işlerinin ticari zihniyetle idare edilememesinden, bazı memurların dar görüşlerinden, şahsi kanaat ve mütalaalarının kötü tesirlerinden ileri gelmekteydi. Doğu illerinin kalkınması için, gümrüklerdeki formalite zorluklarına son verilmesi, muamelelerin sadeleştirilmesi, transit işinin başına tam bir uzmanın getirilmesi, inşaatına başlanmış olan yolun bir an önce bitirilmesi, yükleme ve boşlatmanın güvenle yapılabilmesi için bir dalgakıranın yapılması gerekiyordu.⁸⁵⁹ Bunun için Tahsin Uzer bayındırlık bakanı ile bir görüşme yapmıştı. Görüşmede bakan Uzer'e, 3 milyon liraya mal olacak olan bu işin üzerinde durduğunu ve önemle takip ettiğini söylemişti.⁸⁶⁰ Böylece Tahsin Uzer'in limanla birlikte ve demiryolu ile ilgili talepleri 24 Nisan 1939'da işleme konmuş ve başbakan Refik Saydam, Trabzon limanının inşasının müzakere edilmekte olan Ereğli Çatalağzı liman işleriyle birlikte halledilerek, diğerlerinin de ilgili bakanlıklara iletildiğini bildirmişti.⁸⁶¹

Demiryolunun Erzincan'a gelmesiyle Trabzon'un bu bölge ile olan iktisadi ve sosyal her türlü alakası kesilmişti. Bu yüzden Trabzon'un ticari hayatı önemli ölçüde sarsılmıştı. Demiryolunun Erzurum'a gelmesiyle de Erzincan dolayısıyla hissedilen durgunluğun çok daha vahim bir şekilde gireceği düşünülmekteydi. Trabzon limanının yapılmaması, transit yolun bir türlü bitmemesi, İran tüccarlarının transit işlerini Basra, Beyrut ve Batum istikametlerine kaydırması Trabzon'u oldukça etkilemişti. Buna çare olarak da Tahsin Uzer Trabzon limanının artık meydana çıkarılmasını, soğuk hava, et, konserve ve suni gübre fabrikalarının temellerinin atılmasını, İzmir'de olduğu gibi İmaret ve Kavak meydanı mevkiinde "Karadeniz" adıyla bir fuar açılarak halka iktisadi ve sosyal

⁸⁵⁸ Aydoğan, a.g.m., s. 10-11.

⁸⁵⁹ Osman Cudi (1 Temmuz 1932), "Trabzon ve Transit Ticareti", **Akın Dergisi**, (7).

⁸⁶⁰ **BCA** 030.10 71.467.5.

⁸⁶¹ Aydoğan, a.g.m., s. 10.

bir hareket imkanı ve sahası verilmesini ve bunun gibi ticari teşebbüslerde bulunulması istemişti.⁸⁶²

Müfettişliğin bayındırlık, eğitim ve sağlık alanlarındaki tespit ve faaliyetlerine baktığımızda ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bütün ilçeler Trabzon merkeze ve kısmen de nahiyelere şoselerle, köylerin çoğu ise birbirlerine köy yolları ile bağlıydı. Trabzon'un iklim ve coğrafyası ise mevcut yolların durumunu kötüleştirmektedir. Bunun için bütün yıl boyunca yolları onarma ve temizleme işleri yürütülmektedir. Bunlar ise mahalli bütçeyi zorlamaktadır. Diğer taraftan Trabzon-Gümüşhane-Erzurum şosesi aynı zamanda İran transitinin bir parçasıydı ve bunun Trabzon kısmı bitirilmişti.⁸⁶³

Halk eğitim ihtiyacına önem veriyor ve bunu en büyük meselelerinden biri olarak görüyordu. Her ilçe mutlaka bir ortaokul istemekteydi. İlçe merkezlerinde bir veya iki okulda 300'den 700'e kadar çocuk eğitim görüyor ve bunlardan her yıl 40 ila 80'ini diploma alıyordu. Ancak bu sayının da % 1 veya 2'si il merkezlerine giderek eğitimlerine devam edebiliyordu. Buna göre hemen herkes yalnız ilkokul ile yetinmek zorunda kalmaktaydı. Diğer taraftan ilçe halkları hazineye yük olmaksızın okullarını kendileri yapmaktaydılar.⁸⁶⁴ Trabzon'da bir erkek lisesi, ticaret okulu, kız ve erkek ortaokulu ve 96 ilkokul vardı. Fakat öğrenci sayısı bu okullarda 11.017 iken tahsil çağında olan 52.882 kişiydi. Bu da % 20'lik bir kesimin okuyabildiğini göstermekteydi. Bunun yanında coğrafi şartları dolayısıyla yerleşimin dağınık olması, mevcut okullara öğrencilerin getirilmesini zorlaştırmakta, böylece yatılı okul eksikliği fazlasıyla hissedilmekteydi. Bunun için okul ve pansiyon sayıları ile mevcut 181 olan öğretmen kadrosu artırılmaya çalışılmaktaydı.⁸⁶⁵ Halkevi de müfettişlikçe önem verilen bir hususiyet olmuştu. Tahsin Uzer 1 Ekim 1938'de başbakana yazdığı raporda Erzurum, Artvin, Gümüşhane, Bayburt, Karaköse ve Kars merkezlerinde "muazzam halkevleri" yapılmışken bunlar gibi Trabzon'da bir halkevi olmayışından duyulan sıkıntıyı bildirmişti.⁸⁶⁶

Trabzon'da yaygın ve salgın hastalıklar yoktu ancak nemli iklim dolayısıyla kemik hastalıklarına sık rastlanmaktaydı. Memleket hastanesi elli yataklı olmakla Trabzon'un sağlık ihtiyaçlarını sağlamaktan uzak olduğu gibi bunun yanında Çoruh ve Gümüşhane

⁸⁶² BCA 030.01 33.195.5.

⁸⁶³ BCA 030.10 65.433.4.

⁸⁶⁴ BCA 030.10 71.464.1.

⁸⁶⁵ BCA 030.10 65.433.4.

⁸⁶⁶ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s. 189

halkına da hizmet vermek zorundaydı.⁸⁶⁷ Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte önce 25 ardından 30-40 sonunda da 50 yataklı bir memleket hastanesi meydana getirilmişti.⁸⁶⁸ Böylece 340 bin nüfuslu Trabzon'un çevre illerden gelenlerle birlikte 1,5 milyon tutan bir nüfusa 50 yataklı bir hastanenin yetmeyeceği ortada olduğundan sağlık bakanlığı 150-200 yataklı bir hastanenin kurulmasına karar verdi.⁸⁶⁹ Bundan sonra hastanenin arsası tespit edildi ve hastane için hususi muhasebe ve belediyeden 200 bin lira ayrıldı.⁸⁷⁰ Diğer taraftan bütün doğu Karadeniz'in ihtiyacını karşılamak üzere yapılacak olan hastanenin 150 bin liralık kısmı ihale olunmuş geri kalan önemli kısmının inşaatına ait ödeneğin 1938 bütçesinden verileceği kararlaştırılmıştı. Ancak hastanenin bitirilmesinde gecikmeler yaşanmıştı.⁸⁷¹ Nitekim araya II. Dünya Savaşı'nın girmesi ve ödenek yetersizliğinden hastane ancak 24 Temmuz 1947'de açılabilmişti.⁸⁷²

Tahsin Uzer Trabzon hapishanesinin de durumunu incelemiş ve bunun için gereken tedbirlerin bir an önce alınmasını istemişti. Buna göre şehrin içersinde olan hapishanedeki mahkumların durumları çok kötüydü. Nitekim hapishanenin her tarafı kapalı, hava ve güneş almayan bir konumdaydı. Küçük bir hacimde olan hapishanede 468 erkek ve 6 kadın kalmaktaydı. Bu yüzden hapishanede üç yıldan fazla kalmış olanlar bağlı oldukları ilçe hapishanelerine nakledilmekteydi. İlçe hapishaneleri ise muhafaza açısından zayıf bir durumdaydı ve bu yüzden sıkça firarlar yaşanmaktaydı. Umumi müfettiş Tahsin Uzer, Trabzon hapishanesini "öldürücü" olarak nitelemektedir. Tüm bu faktörler göz önüne alındığında sağlıklı bir hapishanenin 150 bin liraya şehrin dışında yapılması istenmişti.⁸⁷³

Tahsin Uzer'in, Trabzon'un sosyal ve ekonomik sorunlarıyla alakalı tespit ve faaliyetleri yanında cumhuriyet sonrası Trabzon'un siyasi durumuna ilişkin değerlendirmeleri de önemlidir. Buna göre kısa bir zaman zarfında bir takım sebeplerin etkisiyle bir kısım münevverler, endişe ile topluma yabancı bir duruma gelmişlerdi. Fakat Uzer bu kimselerle görüşmeler yapmıştı. Bunların bir kısmı hürriyetin ilanının Trabzon'da bayraktarlığını yapmış, bir kısmı Terakkiperverlerin ön safında yer almış, Ali Şükrü Bey'in

⁸⁶⁷ BCA 030.10 65.433.4.

⁸⁶⁸ Memleket hastaneleri 1923 Martı'ndan itibaren numune hastanesine dönüştürülmeye başlanmış ve sağlık bakanlığına bağlanmışlardır. Trabzon'daki memleket hastanesi 1920'de Hilal-i Ahmer'e ait olan bir mekânda açılmıştı. Hikmet Öksüz, "Atatürk Dönemi'nde Trabzon'da Sağlık Hizmetleri", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (3), s. 87.

⁸⁶⁹ BCA 030.10 65.433.4.

⁸⁷⁰ BCA 030.10 71.464.9.

⁸⁷¹ BCA 030.10 71.467.5.

⁸⁷² Öksüz, a.g.m., s. 87.

⁸⁷³ BCA 030.10 70.463.15.

cenazesinde aşırılıklarda bulunmuş, bazıları Milli Mücadele'ye karşı uzak durmuş ve İstanbul'a kaçmış, mütarekenin korkulu zamanlarında Trabzon metropolinin elini öpmüş ve padişaha telgraflar çekmişti. Uzer, özetle yirmi yıl içersinde bu kimselerin bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek bir takım hatalar işlediğini, yanlışlıklar yaptığını belirtmişti. Bu durum Trabzon münevverlerini birbirine düşürecek kadar etki göstermiş ve Trabzon'da durgunluğa sebep olmuştu. Bunun yanında kendilerini tarihe karşı sorumlu vaziyette görenler, tereddütle ihtiras içersindeyken diğer bir kısım onların endişe ve vehimlerini artıracak davranışlarda bulunmaktan geri kalmamışlardı. Tahsin Uzer, görüşmelerinde münevverler arasında ortaya çıkan ihtilafları bir kenara koyarak birlik sağlamayı, cumhuriyet rejimine bağlı ve Atatürk yolunda ilerlemeyi dava haline getirdi. Diğer taraftan Tahsin Uzer, Trabzon'un cumhuriyet rejimine ve Atatürk'e "sarsılmaz bir ilgi ve alaka ile" bağlı olduğunu görmüştü. Bunun yanında Trabzon limanının yapılması ve Erzurum demiryolu yapımına başlanması halkı cumhuriyete karşı minnettar kılacak ve bu iki önemli eser doğu için güçlü bir destek olacaktı. Tahsin Uzer, Karadeniz halkının hükümete bütün varlığı ile bağlı olduğunu vurgulamaktaydı. Buna göre vatanperver bu halktan memleket adına yararlanmak gerekiyordu.⁸⁷⁴

Trabzon'un cumhuriyet döneminde ciddi bir geri kalmışlığı söz konusuydu. Trabzon özellikle ticaret ve bayındırlık yönünden sürekli gerilemekteydi. III. Umumi Müfettişlik de memleketin kuzeydoğu illerinin kalkındırılması amacıyla kurulmuş, bu kapsamda Trabzon da müfettişlik mıntikasına alınmıştı. Bu bölgeye verilen öneme binaen de idarecilikte geçmişi parlak olan ve Atatürk'ün yakın arkadaşı Tahsin Uzer atanmıştı. Uzer'in başta Trabzon olmak üzere bölgenin sorunlarını çözme konusunda büyük bir katkısı olmuştu. Öyle ki bölgelerinde umumi müfettişler, hükümetin gözü kulağı ve temsilcisi olduğundan normalde bürokrasinin işleyişine göre çok daha etkin bir pozisyonda olmalarıyla daha hızlı iş görebilmekteydiler. Uzer Trabzon ticaretinin bel kemiği olan transit ticareti canlandırılmaya çalışılmış, bu kapsamda öncelikli olarak bir liman yapımına önem verilmiş ve kurulması gerekli ve istenen fabrikaların tesisi için çalışılmıştı. Tahsin Uzer her görev yaptığı yerde olduğu gibi Trabzon'da da minnetle anılacak işlere imza atmıştı. Kısacası halkın sıkıntılarına yakın alakdarlık göstermişti. Trabzon'un Milli Mücadele döneminden kalma siyasi sorunlara da eğilmeği ihmal etmemiş, bir şekilde sistemden kopmuş olanları geri kazanma yolunda faaliyet göstermişti. Bu manada

⁸⁷⁴ BCA 030.10 70.463.24; BCA 030.10 65.433.4.

cumhuriyet idaresinin Trabzon'a verdiği önem de ortaya çıkmaktadır. Müfettişliğin başardığı önemli işler yanında Doğu Karadeniz'in incisi olarak görülen Trabzon'un bu dönemde yeterince ve istenilen düzeyde ileriye taşınabildiğini ise söylemek zordur. Nitekim Tahsin Uzer'den sonra müfettişliğin faaliyetleri iyice yavaşlamış, çok partili dönemde ise önemsiz bir noktaya gelmişti.

3.3.7 Atatürk'ün 1937 Trabzon Ziyareti

Atatürk'nün bu ziyareti Trabzon'u üçüncü ve son ziyaretleri olmuştur. İlk iki ziyarete baktığımızda temelde siyasi içerikli ziyaretler olduğu anlaşılır. İlki Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk muhalefeti dolayısıyla ve bu meselenin hallinden sonra yapılmış, Trabzonlularla gönül bağı kuvvetlendirilmişti. İkinci ziyareti yine Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon'da gösterdiği başarı sonrasında- gerçi Atatürk genel bir yurt gezisine CHP'deki sıkıntıların esasını öğrenmek üzere çıkmıştı- Trabzon'da partinin yürüyeceği çizgiyi tayin etmiş, yaptığı telkinlerle Trabzon'da CHP'yi bundan sonra daha dikkatli ve çalışkan olması hususunda uyarmıştı. Üçüncü Trabzon ziyaretinin de esasında yine siyasi bir içerik söz konusudur. Bunca zaman Trabzon ile husule gelen ayrılıklara Atatürk bir son vermek istemekteydi. Onun doğudaki temsilcisi umumi müfettiş Tahsin Uzer, bu meseleyi üzerine almış ve bu kapsamda Trabzon ile tam bir uzlaşma kapsamında zamanın en güçlü muhalifi sayılabilecek Faik Ahmet Barutçu'nun parti içersine alınması meselesi arka planda masaya yatırılmıştı. Nitekim Atatürk onun partiye katılımını göremese de vefatından sonra yenilenen seçimlerde Barutçu Trabzon'dan milletvekili seçilmişti.

Atatürk 1930 ziyaretinde Trabzon'dan ayrılırken belediye başkanı Temel Nücumî'ye dönerek en kısa sürede Trabzon'a yeniden geleceğini söylemişti. Ancak bu süre kısa olmasa da Atatürk, sözünü tutmuş ve 1937'de Trabzon'u üçüncü kez ziyaret etmişti.⁸⁷⁵ Bu sürede Atatürk ile Trabzonlular arasında büyük bir özlem oluşmuş umumi müfettiş Tahsin Uzer, bu özlemi bitirmek için Atatürk'ün Trabzon'a davet etti ve Atatürk de daveti memnuniyetle kabul etti.⁸⁷⁶ III. Umumi Müfettişlik bölgesine dâhil sekiz vilayetin valileri ve teşekkül heyetleri Atatürk'ü karşılamak için yola çıkmıştı. Bunun yanında umumi müfettiş, kumandanlar ve baş müşavir hazır bulunacaktı. Trabzon'da çok geniş bir karşılama töreni hazırlanmış, yoğun ve hummalı bir çalışma yapılmıştı.⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ Usta, **Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, s. 57.

⁸⁷⁶ Usta, **Atatürk ve Trabzon**, 151.

⁸⁷⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (5, 8 Haziran 1937).

Trabzon sınırından itibaren sahil tamamen donanacak, vapur Yoroş Burnu'na yaklaşınca fenerden fişekler atılarak Atatürk karşılanacak, fener yanındaki köyler o civarda toplanıp bayram yapacaklardı. Atatürk 10 Haziran 1937'de Trabzon'a gelmişti. Trabzon'da insan seli iskeleden Zağnos meydanına kadar bütün caddeleri kaplamıştı. Trabzon hep bir ağızdan "yaşa Atatürk" diye bağırılmış ve Trabzon aziz misafirini bağırına basmıştı.⁸⁷⁸

Birkaç günlüğüne Trabzon'a gelen Atatürk öncelikle Soğuksu'dan hareketle hükümeti ziyaret etmiş, Trabzonlular büyük kalabalıklar halinde Atasını görmek için yollarda toplanmışlardı. Dükkânını mağazasını kapayan, yemeğini sofrada çocuğunu beşikte bırakan kadın erkek, çoluk çocuk yollara dökülmüş Atatürk'ü en iyi görebileceği mahalde yerini almıştı. Atatürk, halkın gösterdiği candan sevgi ve heyecandan çok mütehassıs olmuş, memnuniyet ve teşekkürlerinin, selam ve muhabbetlerinin halka bildirilmesini dâhiliye vekili ve parti genel sekreteri Şükrü Kaya'ya emir buyurmuştu. Atatürk, hükümetten sonra partiye geçmişti. Partide Trabzon vilayet işleri, bunların yükselmesi, halkın refahı hakkında verilen izahatı dinlemiş, hükümet ve parti işlerinin iyi sonuçları, parti üye sayısının yükseltilmesi faaliyetlerinden Atatürk memnunluk duymuştu. Ardından Üçüncü Umumi Müfettişlik ve halkevine uğradıktan sonra belediyeye geçerek burada belediye işlerine dair izahat almış, konsolosları kabul etmiş ve sonrasında ordu evine geçmişti. Trabzon Limanı hakkında bilgi alan Atatürk buradan Erdoğan Kışlası'na geçmiş ve askerleri teftiş etmiştir. Soğuksu'da köşkte çay ve garden parti ile devam edildiği sırada Vali Yahya Sezai'nin asalet emirleri gelmiş ve vali Atatürk'ün iltifatlarına mazhar olmuştu. Atatürk valinin yeni memuriyetini kutlamış ve soyadını değiştirerek "uzay" soyadını vermiştir.⁸⁷⁹ Atatürk, Tahsin Uzer'e programdan dolayı sık sık teşekkür etmiş, Karadeniz ve doğu illerinin gençlerinin çok zeki olduklarını ifade etmişti. Doğu kültürü için; "pek yakında doğu âlemi kültür alanında çok, pek çok yükselecektir ve bunu senin başaracağına inancım tamdır" sözleriyle yakın arkadaşı Tahsin Bey'e olan güvenini göstermişti.⁸⁸⁰ Nitekim Atatürk de doğunun kuvvet ve iktidar kaynağı olduğunu, kendisinin ilk kuvveti de bu kaynaktan aldığını ifade etmişti.⁸⁸¹

⁸⁷⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (11 Haziran 1937). III. Umumi Müfettişliğin hazırlıkları için bkz. **BCA** 030.10 2.12.4.

⁸⁷⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (14 Haziran 1937); **Yeni Yol Gazetesi** (11 Haziran 1937); **BCA** 030.10 2.12.6; A. Afetinan, **Atatürk'ten Mektuplar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 37. Soğuksu'da Atatürk'ün kaldığı köşk, daha sonra "Atatürk Köşkü" müze haline getirilmiştir. Bunun için bkz., Mehmet Önder, **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Ankara: TTK Basımevi, 1970, s. 119.

⁸⁸⁰ Usta, **Trabzon'da Atatürk Sevgisi**, s. 81.

⁸⁸¹ Usta, **Atatürk ve Trabzon**, s. 196.

Atatürk'ün Trabzon'dan İnönü'ye geziden memnun kaldığına dair gönderdiği telgraf, doğu diyarını tarif eden, doğu halkı ve Trabzonluların gösterdiği büyüklüğü takdir eden kıymetli bir rapor olarak nitelendirilmişti. Bu rapor Trabzonlular için bir şeref ve iftihar olarak görülmüştü. Atatürk burada gösterilen saygı, sevgi ve bağlılıkla milli heyecan karşısında çok etkilenmişti.⁸⁸² Diğer taraftan Atatürk, çiftliklerinin ve mal varlığını millete bağışlama kararını Trabzon'da, bu üçüncü Trabzon ziyaretinde almış ve seyahatini böylece tamamlamıştı. İnönü'ye çektiği telgrafta; “mal ve mülk bana ağırlık veriyor, bunları milletime vermekle ferahlık duyuyorum. İnsanın serveti kendi manevi şahsiyetinde olmalıdır. Ben büyük millete daha neler vermek istiyorum” diyordu.⁸⁸³

Atatürk'ün Trabzon'a üçüncü gelişleri daha coşkulu olmuştu. Önderini yürekten kucaklayan halk onun gidişinden sonra da türlü etkinliklerle coşkularını sürdürmüştüler. Öğretmenler halkevinde tüm halka açık bir “Atatürk Gecesi” düzenlemişler, gecede Kemal Kefeli, Atatürk'ün Trabzon'u ilk şereflendirdikleri 15 Eylül gününü “Atatürk Günü” olarak kabul edilmesini teklif etmiş ve Kefeli'nin teklifi kabul edilmişti.⁸⁸⁴

3.3.8 Trabzon'un Ekonomi ve Bayındırlık Meselesi

Tabii güzellikleri itibariyle eşi benzeri az olan Trabzon, her zorluğun üstesinden gelmeye çalışan cumhuriyet idaresi içinde çok geri bir vaziyetteydi.⁸⁸⁵ Cumhuriyet devrinde Trabzon'un genel görünümünde büyük bir gerilemiş söz konusuydu. Ekonomik sıkıntılar, işsizlik, bayındırsızlık vs. olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktaydı.⁸⁸⁶ Yıllar gelip geçmesine rağmen Trabzon'a bir şey katılmıyor ve Trabzon, genel bakımsız görünümünü koruyordu. Yeni Türkiye asrı yıla sığdırmak azmindeydi. Trabzon'a gelenler ise “Karadeniz'in incisini” olduğu yerde sayar halde bulmaktaydı. Parasızlık yüzünden birçok iş yapılamazken, para gerektirmeyen ağaç dikim işleri, şehrin yeşil görünümünü artırma ve

⁸⁸² **Yeni Yol Gazetesi** (17 Haziran 1937). **BCA** 030.10 2.12.9.

⁸⁸³ **Büyük Tarih Trabzon'da**, İstanbul: Trabzon Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları, 1938, s. 51.

⁸⁸⁴ Bali ve Şimşek, a.g.e., s. 25; **Yeni Yol Gazetesi** (17 Haziran 1937).

⁸⁸⁵ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu (10 Eylül 1934), “Belediye İntihabı”, **Yeni Yol Gazetesi**. Atatürk daha 1924 ziyaretinde Trabzon'u az zamanda içerilere demiryolu ile bağlanmış, rıhtım ve limanla donatılmış görme amacındaydı. Goloğlu, “Atatürk ve Trabzon”, s. 54.

⁸⁸⁶ Rusya ile ticari münasebetlerin kesildiği zamanlardan beri Trabzonlular ıssızlık sıkıntısını daha fazla hissediyorlardı. Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk'ün Seyahat Notları (1930-1931)**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s. 30; **Yeni Yol Gazetesi** (8 Nisan 1935).

güzelleştirme işleri dahi geri bırakılmıştı. Yurdun her yanında ağaç bayramları yapılarak on binlerce fidan dikilirken, Trabzon bundan dahi yoksundu.⁸⁸⁷

İsmet İnönü'nün 1935'teki meşhur doğu gezisi sırasında Trabzon'u ziyaret edecek olması, Trabzon'un kronikleşmiş ekonomik ve bayındırlık problemlerine acilen eğilineceği ve bunların halledilebilmesi olanağını güçlendireceği anlayış ve ihtimaline binaen büyük bir sevinçle karşılanmıştı. İran transit ticaretinin azalması, Trabzon'un hinterlandının daralması ve neredeyse yok olması, limanın âtıl hale gelmesi, Trabzon'u giderek şehir olmaktan çıkarıyor, büyük bir köy haline getiriyordu. Trabzon'u geri bırakan unsurların başında yönetim olarak valilik ve belediye gelmekteydi ki bunlardan umut kesilmiş ve üst düzeyde başbakan bir çare olarak görülmeğe başlanmıştı.⁸⁸⁸

Yeni Yol Gazetesi İnönü'yü; "birbirinden altı yüzyıl uzak kalan illerimizi demir yollarla birbirine bağlayan sevgili başbakan" manşetiyle karşılamıştı. Halktan tezahürat ve tören istenmemesine rağmen kadın erkek, köylü kentli daha sabahtan itibaren sokakları, caddeleri ve meydanları doldurmuş, iskeleye kadar dizilmiş ve uzanmıştı.⁸⁸⁹ Şehrin ileri gelenleri İnönü'yü limana yanaşırken karşılamış yoğun halk kalabalığı limana alınmadığı için vatandaş Güzelhisar'da İnönü'yü uzaktan selamlamış ancak hemen ardından İnönü kaleye çıkarak halkın arasına karışmıştı. Trabzonluların sevinçten içi içine sığmıyor, başbakana candan sevgi ve saygılarını sunuyordu. İnönü daha sonra hükümete geçmiş ardından partiye ve halkevine geçerek ilçelerden gelen temsilcilerle dilekleri üzerinde konuşmuştu. Son olarak da belediyeye geçilmişti.⁸⁹⁰ İnönü, Trabzon'dan ayrılışında yine binlerce halkın alkışları arasında vali vekili, milletvekilleri, belediye başkanı, parti başkanı ve alay komutanı tarafından il sınırına kadar uğurlanmıştı. Yeni Yol Gazetesi'ne göre bu gezi halkçıgın ve halk heyecanının iç kabartan bir tablosunu ortaya koymuştu.⁸⁹¹

İnönü'nün ziyareti Trabzon'da gerçekten de bir takım faaliyetleri hızlandırmıştı.⁸⁹² Nitekim Karadeniz'de idare memur ve amirleri, ekonominin devlet ve millet hayatında birinci derecede rolü olduğunu, milletin iktisadi bünyesi kuvvetlendiği takdirde diğer

⁸⁸⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (8 Nisan 1935).

⁸⁸⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (19 Haziran 1935).

⁸⁸⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (25 Temmuz 1935).

⁸⁹⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (27 Temmuz 1935).

⁸⁹¹ **Yeni Yol Gazetesi** (31 Temmuz 1935).

⁸⁹² Elektriksiz birkaç köye elektrik verildi, kızılıya levha takıldı, yolları sulama işi dörde çıktı, zibilciler yollarda mekik dokumaya başladılar, ekmekler temiz çıkmaya başladı ancak bunlar üç beş gün sürdü ve başbakanın ayrılmasıyla yine eski duruma dönüldü. **Yeni Yol Gazetesi** (19 Haziran 1935).

işlerin kolaylaşacağını anlamaktan uzak görünüyorlardı.⁸⁹³ Atatürk hayatta olmasına rağmen devrim yeterince ileri götürülüyor, yerinde sayılıyor, sanki bütün işler bitirilmiş ve yerinde saymak ödevmiş gibi duruluyordu. Nitekim yerinde saymak aslında durmak değil aksine hızla geri gitmekti. Bayındırlık ve sosyal işlere başlanmamıştı.⁸⁹⁴ Köyler okulsuz ve yolsuz, gençlik inkılâp terbiyesinden yoksun ve ihmal edilmiş bir vaziyetteydi.⁸⁹⁵ Kısacası I. Dünya Savaşı'nda meydana gelen tahripkâr vaziyet hâlâ telafi edilmemişti.⁸⁹⁶

İnönü'den sonra Atatürk'ün Trabzon ziyareti yine Trabzon'un bir takım sıkıntılarını gidermişti. Az bir zamanda memleketin temiz su ihtiyacı tesisatına ait kesin proje, keşif ve planlar hazırlanmıştı.⁸⁹⁷ Umumi müfettiş Tahsin Uzer, yakında Trabzon'un temiz ve bol suya kavuşacağını müjdelemişti.⁸⁹⁸ Fakat sonrasında yine eskisi gibi işler kendi haline bırakılmıştı.⁸⁹⁹ Doğu illerinin kalkınmasında Çoruh valisi Refik Koraltan, Ağrı valisi Burhan Teker, Erzurum valisi Haşim İşcan illerini kalkındırırken, Trabzon'un valileri, "yüzlere yas ve fütur aşlamaktan başka bir şeye yaramamaktaydı".⁹⁰⁰ Trabzon'un ekonomik sıkıntılarına binaen alınması düşünülen tedbirler çerçevesinde Trabzon halkı her zaman devlete sadık ve cesur olarak nitelendirilmiş ve halkı bu ızdıraptan kurtarmak için halkın geçimini sağlayacak bir vasıta oluşturmanın zamanı geldiği ve milletin, hükümet ve partisinden Trabzon'da da fabrikaların kurulmasını istediği neticesi ortaya çıkmıştı.⁹⁰¹

Trabzon'un imar ve bayındırlık hayatında halkın arzusu ve ihtiyaç derecesine göre belediyecilik bakımından yeterli bir yenilik yapılamamıştır.⁹⁰² Ekonomi ve bayındırlık işlerinde belediyelerin önemli bir yeri vardı. Trabzon belediyesinin ise faaliyetleri hiç iç açıcı değildi ve bunun için belediye başkanlığı seçiminde zaman zaman değişikliklere gidilmişti. Uzun tecrübelerden sonra Trabzon için en uygun bir şekil olarak atanmış

⁸⁹³ Celal Bayar, **Şark Raporu**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009, s. 66.

⁸⁹⁴ **Yeni Yol Gazetesi** (10 Ağustos 1935).

⁸⁹⁵ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, "Her Bakımdan Geriliyoruz", **Yeni Yol Gazetesi** (14 Ağustos 1935).

⁸⁹⁶ **Olca Gazetesi** (26 Ağustos 1937).

⁸⁹⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (29 Eylül 1937).

⁸⁹⁸ **Olca Gazetesi** (28 Aralık 1937).

⁸⁹⁹ Soğuksu yolu, sıkıntılardan bir tanesiydi. Ziyaretten sonra kazma burnu, silindir yüzü görmemiş, yolda çukurlar, taşlar vs. gölcükler oluşmuş, arabalar gidemeyecek bir hale gelmişti.

⁹⁰⁰ Cevdet Alap (27 Kasım 1937)., "Doğu Valileri Kongresi", **Yeni Yol Gazetesi**. Trabzon birçok vali gördü geçirdi fakat çoğu "valimiz geldi valimiz gitti" diye verilen haberlerden başka gazetelere bir gayret ve çalışmanın ürünleri yansımada. **Yeni Yol Gazetesi** (15 Nisan 1948). Örneğin Vali Naci Kıcımın zamanında (1941-1942) Trabzon'da önem verilen işler sahil gazinosu ile plaj yapımıydı. **Yeni Yol Gazetesi** (30 Ekim 1950); **Trabzon 2006**, Trabzon: Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (t.y.), s. 555.

⁹⁰¹ **BCA** 490.01 716.445.1.

⁹⁰² **BCA** 490.01 489.1973.1.

belediye başkanlığı devresine yeniden girilmişti. 1930'da yürürlüğe giren yeni belediye kanunu da Trabzon'u sıkıntılarını giderecek bir faaliyet dönemine sokmamıştı. Bunda belediyecilik zihniyetinin geriliği etkili olmuştu. Trabzon belediye tarihi incelenecek olursa belediye, âmme hizmetleriyle ve bu hizmetleri destekleyecek gelirler ve kaynaklarla meşgul olmaktan ziyade teşkilatta kökten bir değişme, geri belediyecilik zihniyetlerinden sıyrılma, kıymetsizlikleri anlaşılın tecrübeleri değiştirme yolunda gayret ve faaliyet harcanmıştı.⁹⁰³

Trabzon böyle bir vaziyette olmasına rağmen Faik Ahmet Barutçu ve Daniş Eyüpoğlu'nun tespitlerine göre II. Dünya Savaşı yıllarında Trabzon'un durumu yüksek bir maneviyat içinde tam bir birlik havası arz etmekteydi. Hükümetin basiretli, tedbirli, ülkenin bütünlüğüne tecavüz karşısında sürdürdüğü savunma siyaseti halk tarafından da tasvip ve takdirle karşılanmıştı. Milli Şef İsmet İnönü'ye karşı içten bir güven ve bağlılık hissi hâkimdi.⁹⁰⁴ Trabzon savaş sonrası ise ekonomik yönden korkunç bir manzara arz etmekteydi. Piyasa iyice daralmış, tüccar, esnaf perişan bir hale gelmişti. Biraz parası olanlar gözlerini fındığa dikmeğe başlamıştı. Manifaturacı, kasap, bakkal herkes fındıkçı, fındık tüccarı olup çıkmıştı. En tehlikesiz ticaret de aslında bu olmuştu. Zira fındıkta 510 sayılı koordinasyon heyeti kararı haricinde kaldığı için kâr haddi yoktu. Böylece elinde fındık bulunduranlara istifçi, stokçu dahi denilmiyordu. Başka ticaret dallarında stokçu tabirinden nefret edildiği halde fındık stokçusu makbul bir insan haline gelmişti. Manifaturacı, tuhafiyeci, demirci, köseleciler satacak mal bulamıyordu. İthalat malları da değişik müesseseler tarafından verilmekteydi. Trabzon'a tahsis edilen kalayı bile ticaret odası getirmeğe niyet etmişti. Esnafa artık iş sahası kalmamış, kala kala fındık stokçuluğu kalmıştı.⁹⁰⁵

3.4 Demokrasiye Geçiş Döneminde Trabzon'da Cumhuriyet Halk Partisi

3.4.1 Partideki Değişim ve Statükonun Zorlanması

Parti müfettişleri içersinde Trabzon'da iki isim ön plana çıkmıştı. Trabzon'da ilk olarak görev alan, Gümüşhane milletvekili olup Giresun bölgesi müfettişi olan Şevket Erdoğan, kaldığı uzun müddet zarfında hemen hemen her sınıf halkla temas etmiş hareketli

⁹⁰³ **Yeni Yol Gazetesi** (3 Haziran 1939).

⁹⁰⁴ **BCA** 490.715.441.2.

⁹⁰⁵ **Halk Gazetesi** (13 Şubat 1945).

ve gayretli bir görev adamıydı. Diğeri de olgun bir insan, memleket ve parti işlerinde fazilet, dürüstlük ve ehliyetin ön planda olması gerektiği inancını taşıyan zamanın İstanbul milletvekili Saadettin Uraz'dı.⁹⁰⁶ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu bu iki ismin dışında kalanları Trabzon için parti ve memleket hesabına “sadece bir üzüntüden ibaret” olarak değerlendirmekteydi. Bu göre Trabzon'da dar bir daire içersinde dönülüyor, halk ile temastan kaçınıyor, gereksiz yere partililer birbirinden ve dolayısıyla partiden soğutuluyordu. Kulaksızoğlu'na göre parti işleri şimdiye kadar olduğu gibi değil, bundan sonra olması lazım geldiği gibi ele ve öne alınmalıydı. CHP'lilerin çoğunluğunun düşüncesi bu yöndeydi.⁹⁰⁷

Trabzon CHP teşkilatında enerji, ihtisas ve dinamizm gerektiren birçok yerde bir takım durgun kimseler bulunmaktaydı. Bunlar zamanın adamı olmayan, rutine alışmış, babadan gördüğünü uygulamaktan başka bir şey yapmayan pasiflikte kimselerdi. Hatta bazı girift işlerde hesabı iyi yapamıyor ve ipin ucunu kaçıyordu. Bundan şikâyet edildiğinde ise çoğunlukla verilen cevap; “çoğu doğru ve hüsn-ü niyet sahibi adamdır” idi. Böylece iyi niyet sahibi olmak ve doğruluk, acemiliğin ve bilemezliğin bir perdesi olmuştu. Bunun yanında Trabzon'da Demokrat Parti teşkilatının kurulabilme ihtimali düşük görülüyordu. Ancak bu gerçek CHP tarafından engellenememişti. Buna göre artık gurur ve güvenle oturlan koltuklarda biraz kımıldanmak ve CHP'nin kendine çeki düzen verme zorunluluğu doğmuştu. Bu doğrultuda ise ne lazımsa yapmak, kafa ve fikir birliği içinde safları sıklaştırmak gerekiyordu. Böylece CHP açısından dikkati halka, partilere, partisizlere ve muhaliflere çevirme zamanı gelmişti.⁹⁰⁸ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, partinin içinde bulunduğu durum ve yapılması gerekenler hakkında bir dizi tespitlerde ve uyarılarda bulunmuştu. Buna göre partililerin istediği birilerinin ihtirası arkasında koşmak ve koşturulmak değil, karşılıklı güven ve samimiyet havası içinde ahenkli ve düzenli çalışmalarla parti ve memleket hizmetlerini başarı ile yürütmek, parti dışında kalan kitlenin sevgisini ve takdirini kazanmaktı. Parti müfettişleri ise meselenin özü olan bu nazik

⁹⁰⁶ İstanbul milletvekilliği yaptı. Parti müfettişliklerinde görev aldı. Trabzon'da da çalışmış olan Uraz (Giresun Bölgesi Müfettişliği), Afyon ve Eskişehir parti müfettişliklerinde de bulundu. İstanbul'da açılan Kızılay aş evlerinin kuruluş ve yürüyüşünde önemli hizmetleri görmüştür. **Yeni Yol Gazetesi** (20 Şubat 1943).

⁹⁰⁷ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu (16 Ekim 1946), “Parti İşleri Memleket İşleri”, **Yeni Yol Gazetesi**. Parti müfettişleri mahalli tesirler altında zümrecilik cereyanlarına kapılıyorlardı. **Trabzon Gazetesi** (18 Şubat 1947).

⁹⁰⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (26 Haziran 1946). Trabzon'da Demokrat Parti'nin kurulabileceğine hiç ihtimal verilmiyordu. Çünkü ülkenin her yerinde yapılan şikâyetlerin Trabzon'da “bir levha altında bünyeleşmesine” imkân görülüyordu. Trabzon öyle bir siyasi oturuşa sahipti ki bunun ancak ruhuna vakıf olanlar bu gerçeği teslim edebilirdi. **Trabzon Gazetesi** (13 Şubat 1947).

noktaları görmek istemiyor ve hatta bunun tersine hareket ettikleri de eserleriyle halkın gözünün önünde duruyordu. Öyle ki yıl içinde yapılan seçimlerde gereğinden fazla zorluklarla karşılaşmıştı. Kulaksızoğlu'na göre CHP, geçmişi ve eserleri ile halkın nazarındaki konumu dolayısıyla yeni kurulmuş partilerle giriştiği ve girişeceği seçim imtihanlarından hiç zorlanmadan ve ümitsizliğe düşmeden kolaylıkla ve üstün başarı ile çıkmalıydı.⁹⁰⁹

Hamdullah Suphi Tanrıöver, CHP'nin ıslahı için parti divanına bir takrir sunmuştu. Burada Tanrıöver, esaslı olarak partide ıslahat yapılmasını, ahlak ve terbiye işlerinin daha ciddi ve esaslı bir şekilde ele alınmasını ve gerekirse parti içinde tasfiye yapılmasını istemekteydi. Buna göre CHP, bünyesine kattığı her çeşit kanaat ve düşünce sahiplerinin oluşturduğu farklı renkleri artık tasfiye edecek bir hale gelmişti. 25 yıllık bir geçmişi olan ve tek partili bir çağda kökleşip gelişen Halk Partisi'nin, günün demokratik cereyanlarına uyacak şekilde düzenlenmesi, CHP için hayati bir önemdeydi. Halk Partisi'nin eskiden alıştığı bir takım alışkanlıklardan ve zihniyetlerden tamamen ayrılması gerekiyordu. Nitekim siyasi bir partiyi ayakta tutan kuvvet, ortak siyasi kanaat sahiplerinin birlik ve beraberliği idi.⁹¹⁰

Halk Partisi, 25 yıllık hayatı içinde geçici iki kısa süreli mücadeleli devreden sonra devamlı olarak murakabe edilmek durumuna gelmiş olduğu için daha ziyade şiddetli hücumlara maruz kalmaktaydı.⁹¹¹ Yine Kulaksızoğlu yaptığı tespitlerde Trabzon'da CHP'nin, kıymetleri görmediğinden ve onlara değer vermediğinden partililer CHP'den soğumuş ve soğutulmuştu. Yetkililerin yapmak istedikleri konuşmalar için köylere ve kentlere günlerce ve her türlü vasıtalarla başvurmak sureti ile yapılan davetlere rağmen nihayet 15- 20 kişiden fazla insan toplanamamıştı. Çünkü halka kıymet verilmediğinden partililer de halk da CHP'den uzaklaşmıştı. CHP'nin içinde bulunduğu durumun bir özetini 1947 kurultayında Trabzon delegesi Kemal Kefeli de dile getirmişti;

Partimizin en yüksek kademelerine ulaştırılan feryatlar bilinmeyen nedenlerle boğulmuştur. Vatandaşın partimize olan sevgisi sarsılmıştır. Bunun tek sorumlusu bir kısım hükümetlerdir. Hükümetin bir kısım memurlarıdır. Şunu da açıkça ifade edeyim ki bu memurlar bu şekil hareketlerinden başka bizzat kendileri de partimiz aleyhine işleyen organlar haline gelmişlerdir. Partimizin içinde kişisel çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen bazı insanların fena hareketlerine göz yumulması gerçek partilileri de rencide

⁹⁰⁹ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu (12 Ekim 1946), "Parti İşleri Memleket İşleri", **Yeni Yol Gazetesi**.

⁹¹⁰ Tevfik Vural Ciravoğlu (28 Ocak 1947), "Halk Partisi Islah Edilmelidir", **Trabzon Gazetesi**.

⁹¹¹ **Trabzon Gazetesi** (6 Şubat 1947). Ancak Trabzon'da Halk Partisi'nin imanlı unsurları harp yıllarındaki istismarcılık zihniyetiyle mücadeleden geri durmamışlardı. **Trabzon Gazetesi** (15 Şubat 1947).

etmektedir. İdare-i maslahat anlayışı partimizin şiddetle, nefretle reddedeceği bir siyaset olmaktan çıkarılamamıştır. Partinin alt kademelerinden gelen fikirlerin önemi küçümsenerek vatandaş önünde parti sorumluluğunu omuzlara almış kimseler dikkate alınmamıştır.

Ancak 12 Temmuz Beyannamesi ile şefe dayanan parti anlayışı yerini millete dayanan ve ondan kuvvet alan gerçek particiliğe bırakmıştı.⁹¹² Nitekim Trabzon CHP yeni idare heyeti de bir şeyden şikâyet edildi mi bu ister halktan gelsin ister muhalefetten gelsin bunu benimsemek ve müdafaa etmek şiarında yeni bir politika benimsemişti.⁹¹³ Böylece CHP’de çok partili sistem kabul edildikten sonra “bacak bacak üstüne atıp emir verme” ve daha bazı alışkanlıklar artık terk edilmeye başlanmıştı.⁹¹⁴

3.4.2 CHP’yi Trabzon’da Düşüşe Uğratan Sebepler

Siyasi işlerle ekonomik işler birbirleriyle çok yakından alakadar hususiyetlerdi. Nitekim savaş sonrası Trabzon’un ekonomisi çökmüş durumdaydı. Halk işsizlikten dolayı geçim zorluğu çekiyordu. Vaktiyle Trabzon halkı Rusya içlerine ve hatta Afganistan’a kadar yayılan geniş bir hinterlandın iç ve dış ticaretini sevk ve idare ediyordu. Fakat I. Dünya Savaşı sonrası Rus sınırlarının kapanması, İran transit ticaretinin başkalarına kaptırılması ve son yıllarda Haydarpaşa-Erzurum demiryolunun yapılması gibi yeni faaliyetler büyük sermaye ve iş adamlarının birer birer şehri terk edip başka yerlere yerleşmelerine sebep olmuştu. Böylece şehir 30 yıl öncesine göre tanınmayacak bir tenhaliğe ve hareketsizliğe bürünmüştü. Trabzon halkı bu şartlar altında iken bir de II. Dünya Savaşı’nın getirdiği zorlukları yaşamıştı. Elde edilebilmeleri ancak kanuni formalitelere bağlı olan yiyecek, giyecek ve eşyaların ateş pahasına çıkmasının önlenememiş olması gibi sebepler halkın hükümete ve CHP’ye olan inanç ve ilgisini sarsmağa başlamıştı.⁹¹⁵

Demokrat Parti’nin kurulma haberlerine halkın çoğunluğu sanki bir kurtuluşa kavuşacakmış gibi dikkat kesilmişti. Diğer taraftan CHP, yapılacağını hükümet ağzıyla vaat edip henüz faaliyete geçememiş liman ve Erzurum demir yolu işlerinin daha fazla uzatılmayarak ve Trabzon’da birkaç bin kişiyi çalıştıracak fabrikalar kurulması gibi

⁹¹² Bekir Sükuti Kulaksızoğlu (20 Eylül 1947), “Her Şeyden Önce Memleket Menfaati”, **Yeni Yol Gazetesi**; Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, 4. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, s. 115.

⁹¹³ **Halk Gazetesi** (16 Ocak 1948). CHP Merkez İlçe İdare Kurulu da parti ocak idare kurulları ve halk dağıtma birlikleri ile toplantı yapmış, halka ait işlerin tez elden ve kolaylıkla yürütülmesi için ocaklarla dağıtma birliklerinin daha sıkı iş birliği ve beraberlik temin etmeleri sağlanmıştı. **Yeni Yol Gazetesi** (23 Ocak 1946).

⁹¹⁴ Cevdet Alap (26 Mart 1949), “Davamız”, **Halk Gazetesi**.

⁹¹⁵ **BCA** 490.01 715.443.1.

çarelerle halka iş temin etme gayretindeydi. CHP halkı kazanmak mecburiyetinde kendini hissediyordu.⁹¹⁶ Tokat milletvekili Ali Galip Pekel, CHP'nin gerilemesinin sebeplerini inceleyen bir araştırma yapmıştı. Raporunda bahsettiği halk kitlesi nüfusun % 98'ini ve bazı yerlerde de % 99'unu kapsamaktaydı. Buna göre hükümet dairelerinde işlerin sürünmesi, memurların hükümet kapılarında halka kötü davranmaları, rüşvet, köylerde mektep işleri, pahalılık, ihtikâr, Sümerbank ve tekel eşyalarının, şekerin pahalı verilmesi, halk nazarında CHP'nin prestijini azaltmakta, Demokrat Parti ve bağımsızların propagandalarına dayanak teşkil etmekteydi. Son büyük harbin de etkisiyle bunlar halkı ayağa kaldırmaktaydı. Buna bir son verilmedikçe halkı memnun etmek ve CHP'ye içten bağlama mümkün olmayacaktı. Parti teşkilatı yeniden oluşturulsa bile yine halk memnun edilmedikçe gelecek seçimlerde halkı kazanmaya inanmak yersiz bir iyimserlik olacaktı. Sonunda bu olumsuzlukları hangi taraf ortadan kaldırmayı başarırsa halk ona bağlanacak ve samimiyetle arkasından gidecekti.⁹¹⁷

Raporun devamında mahkemelerde işlerin uzaması ve hak aramanın çok pahalıya mal olması, avukatların da bu hususlarda oynadıkları rol de idaredeki işler kadar derin memnuniyetsizlik uyandıran sebeplerdendi. Halk, yukarıda oranı verilenden gerisi yani % 1 veya % 2 tarafından sömürülmekteydi. Diğer taraftan seçim meydanlarında bundan sonra en büyük payın artık halkta olduğu ve seçim silahının halkın eline geçtiği hatırlatılmaktaydı.⁹¹⁸ Formalitelerin çokluğu suiistimalleri önlemediği gibi bunlar formaliteler içinde mahirane bir şekilde saklanmıştı. Öyle ki formaliteler işleri uzatıp süründürmekte, suiistimalleri teşvik etmekteydi. Memurların, memur ve teşkilat kanunlarıyla vali ve kaymakam nüfuz ve murakabesinden kurtulmaları vatandaşa tepeden bakmasına, onu hor görmesine ve kötü muamele yapmasına neden olmaktadır. Bu da halkı hükümete karşı soğutmakta ve seçimlerde halkın partiden uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Rapora göre jandarmanın halka kötü muamelelerinde, idare amirlerine karşı olan bağ zayıflığı etkiliydi. İdare-adliye ihtilafları da memlekette devlet otoritesini sarstığı gibi halkı da gücendirmekteydi. Diğer taraftan okul istemeyen, çocuğunu okutmaktan kaçan tek bir köylü olmadığı gibi şikâyet konusu; “şehir ve kasabaların mekteplerini il özel idaresi yapıyor da köylerdekini niçin köylü yapıyor” noktasındaydı. Okul işlik ve öğretmen binaları yüzünden köylünün geçim kaynağı olan öküz ve çift aletleriyle tarlaların

⁹¹⁶ BCA 490.01 715.443.1.

⁹¹⁷ BCA 030.10 42.249.13.

⁹¹⁸ BCA 030.10 42.249.13.

sattırılmasına kadar giden uygulamalar ve bankalara borçlandırmalar yaşanmaktaydı. Her bir öğretmen için 100 dönüm tarla aldırılıyor, bunlar da köyün en verimli alanlarından seçiliyordu. Öğretmen de gelmeyince ve alınan bu tarlalar da öğretmene verilemeyince topraklar âtil kalıyordu. Yine yaptırılan okul ve evler boş kalıyor, binalar da bozulmağa ve yıkılmağa yüz tutuyordu.⁹¹⁹ Buradan hareketle Trabzon için büyük bir mesken buhranı söz konusu olmuştu. Halk oturacak ev arıyor bulamayıp da sıkıntı çekenler gün geçtikçe artıyor ve bu yüzden kira ücretleri alabildiğine yükseliyordu. Buna sebep olan etken ise devlet teşekküllerinin yeterli görülmemekle daha büyük ve daha yenisinin yapılmak istenmesiydi. Örnek vermek gerekirse sert bir idari çıkışla Kavak Meydanı tarafında büyük bir mahallede ne kadar ev varsa yıktırılmıştı. Sonrasında ise her işte kendini gösteren beceriksizlik burada da tekrarlanmış ve ödenek yokluğundan yapım faaliyetlerine son verilmişti. Neticede halk mesken sıkıntısına düşmüş ve yıkılanın yerine de bir şey yapılmamıştı.⁹²⁰

Diğer taraftan suiistimler devlet mekanizmasına nüfuz etmişti. Bu çerçevede Trabzon Belediyesi'nde yapılan suiistimal halkı derinden etkilemişti. 1942'deki iâşe sıkıntısıyla 1943'te karşılaşmamak için birçok belediye gibi Trabzon belediyesi de şehrin 3-4 aylık ihtiyacını karşılayacak kadar buğday ve mısır almıştı. Mısır ve buğday fiyatları düşünce aradaki fiyat farkını kapamak için belediye bir kilo ekmeği maliyet fiyatından 5 kuruş fazlaya satmak mecburiyetinde kalmıştı. Halk bundan sızlanmaya başlamış ve başkanı sevmeyenler de görevi kötüye kullanmaktan ilgili makamlara şikâyetle bulunmuştu. Hükümet ise mülkiye müfettişleriyle işi inceletmiş ve hububat alımlarında bir yolsuzluk görülmediğini tespit etmişti. Danıştay Genel Kurulu'nun "meni muhakeme kararı" ile de işin resmi tarafı kapanmıştı. Bunun yanında CHP il başkanı Ali Rıza Işıl, mutemet sıfatı ile belediye adına Kars'tan aldığı hububattan yüz binlerce lira kazandığı yolunda iddialar söz konusu olmuştu. Esasında ise alımı Kars'ta müteahhitlik yapan Işıl'ın kardeşi yapmıştı ve buna göre bu işten az bir miktar kazanmıştı.⁹²¹ İddialar arasında parti ve belediye başkanları ile mutemetler arasında paylaşıldığı söylenen 200 bin liralık vergi

⁹¹⁹ **BCA** 030.10 42.249.13. Tüm bunlara rağmen parti müfettişi Kemal Çelik, partililere yaptığı bir konuşmada, millet olarak harpten zarar görmediklerini, aksine kâr ettiklerini, önceleri zenginlerin çok az olduğunu ve milyon sahiplerinin parmakla gösterildiğini, şimdi ise zenginlerin çoğaldığını, milyonerlerin ortalığı kapladığını ve milletin zenginleştiğini, bunun da partinin ve hükümetin olumlu icraatlarının bir neticesi olduğunu söyleyebilmekteydi. **Yeni Yol Gazetesi** (26 Kasım 1947); Barutçu, a.g.e., II, s. 831. Memur vatandaş ilişkisine örnek olması bakımından yine bkz. **Halk Gazetesi** (6 Eylül 1946).

⁹²⁰ Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 532.

⁹²¹ **BCA** 490.01 190.757.1.

kaçakçılığı da vardı. Buna gelince; hububat üzerinden alınan bazı vergilerden mutemetlerin yükümlü tutulamayacaklarına itirazla konu incelemeye alınmıştı. Bunun gibi mevzuat ve yükümlülüklerle dair anlaşmazlıklar dolayısıyla ki türlü iddialar ortaya atılabilmekteydi. Sonuçta bu şikâyetlerin hiç birisinin doğru olmadığı ve şikâyet mektubunun altında yazılı adresin de sahte olduğu kanaatine varılmıştı. Buradan mektubun, bir ay kadar evvel Trabzon'da "Milli Demokrat" adı altında bir parti kurmak için Trabzon Valiliği'ne başvuran ve bu gibi mektupları yazmağı kendisine iş edinmiş olan "menfi ruhlu şuursuz kunduracı yamağı Kemal Atal veya buna benzer bir kimsenin" yazıldığına inanılıyordu. Netice buraya vardırılmasına rağmen iddiaya göre parti başkanı bu işte 100 bin liradan fazla vurgun yapmış ve maliyeden vergi kaçırmıştı. Bu suiistimaller halkın da nefretini çekmişti. Durumdan kurtulmak için parti başkanı ameliyat bahanesiyle Ankara'ya gitmişti.⁹²²

Yine valilerin halktan uzak durmaları halka yabancı kalmalarına sebep olmuştu. İdareciler, "emzice-i millet ile mizac-ı devleti" birleştirememekteydiler. Ağız birliği edercesine halk bundan şikâyet etmekteydi. Kırtasiyeciliğe boğulmuş, yaşını başını almış idarecilerden doğu illerinin beklediği enerji çıkmamaktaydı. Bu bakımdan Trabzon'da bir uyusukluk hâkimdi.⁹²³ Trabzon CHP teşkilatını, halk nazarında müşkül duruma düşürecek durumlar arasında verilen sözlerin yerine getirilmemesi de önemli bir etkendi. Örneğin Vakfikebir'e bağlı Tonya Bucağı'nın ilçeye çevrilmesi hususunda bucak teşkilatı genel sekreterlikten bu sözün yerine getirilmesini istemişti. Nitekim milletvekilleri ve Hasan Saka hükümeti açık olarak bu sözü vermiş ve parti de bunu halka tereddüt etmeden ilan etmişti. Ancak işin uzaması CHP teşkilatını zor durumda bırakmıştı.⁹²⁴ Son olarak yerel bütçelerin gücüne göre programlanmış bir çalışmanın Trabzon'a sağlayacağı tatminkâr bir bayındırlık hamlesi yapılmamıştı. Trabzon'da CHP'nin eleştirilmesine neden olan da işte

⁹²² **BCA** 490.01 190.757.1. Savaş yıllarında Trabzon'da bir çok malın kıtlığı vardı. Un ve ekmeğe karneye bağlanmıştı. Askerlerle memurların iki katı hakkı olduğundan bu kesim elindekileri satıyor ve böylece karaborsa oluşuyordu. Buğday unu çok az ve ıslaktı. Mısır unundan neredeyse yenilmez bir ekmeğe yapılıyordu. Şeker bulunmadığı için çay pekmezele tatlandırılıyordu. Bal, **Trabzon Hatıraları**, s. 543. 1942'de başbakan da Trabzon'da belediye bahçesinde talihsiz bir konuşma yapmıştı; "buraya gelmeden evvel bazı yerlerimizde olduğu gibi burada da bir ekmeğe darlığı bulunduğunu bilmiyordum. Daha yollarda iken ve buraya vardıktan sonra öğrendim. Bu darlık sizlerde bir ıstırap kaynağı değil, bilakis sizler için bir eğlence ve şaka mevzuu teşkil etmiştir. Darlıktan neşe yaratmak ancak genç ruhların ve kuvvetli kalplerin kârıdır ve bunu ancak sizin gibi Karadeniz'in sert dalgaları ile boğuşa boğuşa uğruşmuş ve pişmiş insanlar yapabilir. Bu büyük ruhu hep beraber selamlarım". Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, II, s. 1283.

⁹²³ **BCA** 030.10 70.463.24.

⁹²⁴ **BCA** 490.01 507.2035.2.

bu hamlesizliklerdi.⁹²⁵ Buna göre millet isyan etmiyorsa cumhuriyete, Atatürk'ün büyük hatırasına bağlılığında ve Milli Şef'e güveni dolayısıyla idi. Ancak bu manevi sermayeler de tüketilmekteydi.⁹²⁶

3.4.3 Trabzon'da CHP Kongreleri

Tek parti idaresinde kongrelerin cereyan etme şekline baktığımızda kongreler parti müfettişlerinin ve ileri gelenlerinin başkanlığında veya denetiminde toplanıyor, Ebedi Şef'in manevi huzurunda 5 dakikalık ayakta saygı duruşu ile açılıyordu. Ardından bir yıllık çalışma raporu okunuyor, hesap ve bütçe okunarak oy birliği ile kabul ediliyordu. Dileklerin görüşülmesinde delegelerin memleket işlerindeki istekleri memnuniyet verecek bir konu oluşturuyor ve bu suretle birçok dilek tespit ediliyordu. Fakat bunların içeriği üzerinde herhangi bir takibat ve ertesi seneki kongrelerde izahat yollu bir açıklama yapılmıyordu. Hatta bazı kongrelerde “altı senedir söylediklerimizi tekrar ediyoruz” yolunda sözlerle durağanlık ve tekdüzelikten şikâyet edilmekteydi. Kongre daha sonra idare heyeti, kâtiplik, encümen ve yedek üyelerin seçimiyle devam ediyordu. Kapanışta ise başta değişmez genel başkan olmak üzere büyüklere kongrenin şükran ve bağlılık duyguları arz edilerek kongreye son veriliyordu.⁹²⁷

Çok partili hayata geçilen dönemde ise seçimler dolayısıyla 1946 kongrelerinin önemi CHP açısından fazlasıyla artmıştı. Nitekim bundan önce CHP'nin karşısında başka bir parti yoktu ve genel seçimler tek dereceli değildi. Buna göre kongrelerde çok dikkatli, hazırlıklı ve her bakımdan birlik içersinde hareketli bir varlık halinde bulunulması gerektiği telkin edilmekteydi. Kongrelere bütün üyelerin katılması, seçimlerin tamamıyla serbest oyla yapılması (bunların içersinde ocak kongrelerine büyük önem verilemekte hele köy ocaklarının parti seçimlerinde yerlerinin büyüklüğü vurgulanmaktaydı) ve seçilecek idare kurulu üyelerinin siyasi mücadelelerde gerekli çabayı gösterecek kimselerden olması istenilmekteydi. Kongrelerdeki seçimlerde parti zihniyetine ve ahlakına uymayan bazı hareketler bilinmekle birlikte bunları yapanlar uyarılmaktaydı. CHP köylere büyük önem veriyor, il ve ilçe merkezlerinde köylülerle sıkı konuşmalar ve hasbıhaller yapabilecek kimselerin bulunması ve bu kimselerin de mümkün olduğunca köylere giderek ve bazen da köylülerin kasabalara gelmelerinden faydalanılarak her zaman temasta bulunulması

⁹²⁵ **Trabzon Gazetesi** (17 Ocak 1947).

⁹²⁶ Barutçu, a.g.e., I, s. 622.

⁹²⁷ **BCA** 490.01 273.1095.4; **Halk Gazetesi** (30 Kasım 1945).

isteniyordu. Burada partili sayısını çoğaltmak, partililerin kongrelere katılımlarını artırmak, buralarda serbest konuşup serbest seçimlerin yapılması ve bundan sonra her yerde seçilenlerle tek safta yekpare bir topluluk halinde CHP'yi temsil etmek amaçlanıyordu. Recep Peker'in hükümet programında da partililer düşündükleri ve istedikleri birçok şeyi görmekle ferahlık duyacaktı. 1946 kongreleri ilgi ve gayretle, CHP açısından gelecek için yeni bir kuvvet ve hayat kaynağı olacaktı.⁹²⁸

Diğer taraftan bütün partililere yine bu kongrelerin her türlü gazez, gücenme ve istismardan uzak bir şekilde millet ve memlekete faydalı ve kamuoyunun takdirini alacak şekilde yürütüleceği millet ve memleket davası olduğu hatırlatılmıştı. Buna göre şahsi hisler ve menfaatler susturulmalıydı. Çünkü parti işlerinin yürümesi, partililer arasında tam manasıyla karşılıklı güven ve samimiyete bağlıydı. Kongre ve seçimlerde dürüst ve samimi bir hava oluşması, yeni partilerin varlığı hesaba katılarak bundan sonra şahsi menfaatlerin, parti ve memleket menfaatleri karşısında önemini kaybetmesi gerektiği tavsiye edilmişti. Trabzon her gün biraz daha nüfusunu kaybetmekteydi ve giderek büyük bir köy görünümü manzarası arz etmeye başlamıştı. Dolayısıyla memleket işlerinin ilerlemesi, parti işlerinin en iyi şekilde yerine getirilmesi ve sağlama alınmasıyla mümkündü.⁹²⁹ Ancak parti ve partililik anlayışında benimsenmesi istenen bu hususiyetlere dikkat edilmediği görülecek ve çok partili hayata geçiş ile birlikte kongrelerin yapılma şekli hususundaki tavsiyelere uyulmadığı görülecekti. Seçimler sırasında, üstelik gazetelerde seçimler aleyhinde alenen yayın yapanlar, parti nizamnamesinin cezai hükümlerine çarptırılanlar ve kayıtlarının CHP'den silindiği ilan edilmeyenler kongrelere iştirak ettirilmişti.⁹³⁰ Kongrelerde ikilik havası estirilmeye çalışılmış ve gizli propaganda yapılmıştı. Yönetimlere, CHP'ye ömürlerini vermiş kimseler seçilmezken, “partiye bir merhaba dememiş ve selamını dahi almamış olanların” girdiği görülmüştü.⁹³¹ Kongrelerde CHP'liler sanki ayrı partilerdenmiş gibi gizlice birbirleriyle mücadele halindeydiler; “partililer arasına ikilik tohumları saçılmıştı”.⁹³² Buna sebep olarak milletvekilliği ve il idare meclisi seçimlerinde bazı

⁹²⁸ **BCA** 030.01. 42.249.12.

⁹²⁹ Bekir Sükuti Kulaksızoğlu (5 Ekim 1946), “CHP Kongreleri Başlarken”, **Yeni Yol Gazetesi**; Cevdet Alap (12 Ekim 1946), “Parti Kongreleri Münasebetiyle Partiler ve Partililere Dair Bazı Fikirler”, **Yeni Yol Gazetesi**.

⁹³⁰ **Trabzon Gazetesi** (18 Kasım 1946).

⁹³¹ **Yeni Yol Gazetesi** (30 Ekim 1946). Hatırlanacağı üzere benzer bir durum ve eleştiri milli mücadele döneminde muhafazakâr ve liberal gelenekten gelenler tarafından milli mücadelede aktif görev almamışların iş başına getirildiği için söz konusu olmuştu.

⁹³² **Yeni Yol Gazetesi** (4 Aralık 1946).

partililerin küstürülmelerinden doğan şahsi ayrılıklar görülmüştü.⁹³³ Kodil Bucak kongresi, bucak kongrelerinin yapılması henüz nahiye başkanlarına bildirilmemiş ve merkez ilçe idare kurulunun da bilgisi dışında olduğu halde ve üstelik sahte mazbatalarla yapılmıştı. Bu tür olaylar CHP'ye sıkıca bağlı partilileri incitmekte ve üzmetmekteydi. Bu olay “ailecilik zihniyetinin” de bir göstergesiydi.⁹³⁴ 1946 kongreleri gerçekten şahsi çekişmelere dayanan derin bir anlaşmazlık içinde geçmişti. Ancak parti müfettişinin gayretleriyle şikâyetler bir dereceye kadar giderilebilmişti.⁹³⁵

CHP muhtarları bir köyde, köylüyü sürüklemek bakımından önemli bir güç olarak görmekteydi. Bu bakımdan 1947 senesi için CHP bütün köy ocak kongrelerinde muhtarları ocak başkanı yapmıştı. Nitekim ocak başkanı muhtarları tekrar muhtar seçtirmek için CHP'nin 1947 senesi için benimsediği önemli bir iş olmuştu.⁹³⁶ Çalkantılı 1946 kongrelerinden sonra 1947 ve 1948 kongreleri ise nispeten sakin ve düzenli geçmişti. İl idare kurulu başkanı Murat Hatipoğlu'nun başkanlığında ilçe başkanları ve milletvekillerinin katılımıyla sık sık toplantılar yapılmış, bu toplantılarda ocak kongrelerine ait bütün işler gözden geçirilerek gerekli hazırlıklar yapılmıştı. Kongrelerde parti işleri müzakere edilmiş, tüzük hükümlerine uyularak delegeler neredeyse eksiksiz bir şekilde kongrelere gelmiş, uyum, anlayış ve sakinlik kongrelerin belirgin bir özelliği olmuştu. Namık Kemal'in, “bârîka-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar” sözünün tam zıddı bir durum sergilenmişti. Halk Partisi tek başına iktidarda iken çalışmaya gerek görmüyordu çünkü bu zamanda hükümet partinin her yerde ve zamanda yardımcısıydı.

⁹³³ BCA 490.01 190.775.1.

⁹³⁴ **Trabzon Gazetesi** (20 Kasım 1946).

⁹³⁵ BCA 490.01 190.757.1. Kongrelerin nizamsız yapıldığına dair genel başkan İsmet İnönü'ye, başkan vekili Şükrü Saraçoğlu'na ve genel sekreter Hilmi Uran'a çekilen telgrafta, parti müfettişi Kemal Çelik zamanında başlayarak bazı kimselerin parti mefhumu dışında hareket ettiği, şahsi çıkarlarını işin içine soktuğu söylenmişti. Buna göre entrikalar dolayısıyla kamuoyunun etkilendiği belediye, genel meclis ve milletvekili seçimlerine dahi CHP'li seçmenlerin % 80'inin katılmamasına sebep olunmuş ve bu yıkıcı hareketlerin baş tertipçisinin eski CHP il başkanı halen milletvekili olan Ali Rıza Işıl'ın müfettiş yardımcısı olarak kongrelerin sevk ve idaresine tayini meydan vermişti. Bu tayin, gerek CHP çevresinde ve gerekse merkez ve ilçelerde esef ve hayretle karşılanmıştı. Burada nizami şekilde yapılan kongrelerin bozularak bucak müdürü ve jandarma baskısıyla tepeden inme şekilde yaptırılmasından şikâyet edilmekteydi. Buna göre amaç, gelecekteki çıkar ve mevki sağlamak endişesiyle halkın benimsediği kimseleri düşürerek tutulmayanları iş başına getirmektir. BCA 490.01 190.757.1. Partiye göre ise, kongrelerin tüzük hükümlerine aykırı yapıldığına dair merkez bucak delegesi Kamil Açıcı, Kodil ve Tatlısu bucakları delegeleri Kamil, Ziya, Ergin ile merkez ocak başkanı H. Kalender Özbek tarafından çekilen telgrafın esasında, belediye ve genel meclis seçimleri esnasında bazı partililer arasında meydana gelen anlaşmazlıklar vardı. Buna göre kongreler her türlü dedikodunun dışında ve tüzük hükümlerine uyularak yapılmıştı. Ayrıca tüm idare kuruluna seçilenler Trabzon'un sevgi ve güvenini kazanmış kimselerdi. Muhalif partilere karşı da birlik ve beraberlik sağlanmıştı. Ancak yine de şikâyetçilere kongre sonrası partide birliğin sağlanması gerektiği gönül alıcı bir şekilde anlatılmalıydı. BCA 490.01 190.757.1.

⁹³⁶ BCA 490.01 190.757.1.

Şimdi ise CHP böyle bir yardımdan mahrum kalacağı için çok çalışmak zorunda kalmaktaydı.⁹³⁷ Yine CHP Genel Sekreterliği adına Faik Ahmet Barutçu, parti müfettişi Kazım Okay'dan kongrelerin tüzük hükümlerine aykırı olup olmadığını sormakta, şikâyetçilerin dinlenmesini, “partili olmanın yüksek şuurunu ve tam birlik lüzumunu hatırlatarak ayrılıklara meydan verilmemesini” rica etmekteydi.⁹³⁸

1948 il kongresinde ise iki kısım partilinin özelliği ortaya çıkmıştı. Bu iki kısım partiliyi gayretiyle bir şeyler elde etmeye çalışanlarla, sadece hüküm vermekle yetinenler olarak ikiye ayırabiliriz. İl idare heyeti yedeğine seçilen altı partili gerek il idare heyeti seçimi ve gerek kendilerinin yedeğe kalmalarını bazı kimseler tarafından şahsi haysiyetlerine karşı yapılmış kasıtlı bir hareket olarak algılamışlardı. Bu durum ise düzeltilmezse partiden çekileceklerini ve bu çekilişin Trabzon da yayılarak daha geniş ölçüde kütleli çekilmelere yol açacağını Başbakan Hasan Saka'ya ve yardımcısı Faik Ahmet Barutçu'ya bildirmişlerdi. Şikâyetçiler yedeğe kalmalarını, seçimin nizamsız yapıldığı ve seçimlerde hizip oluşturma gayretine fazlaca yer verilmiş olmasına yormaktaydılar.⁹³⁹ Bunun yanında şikâyetçiler aslında kongrenin seçim safhasının herhangi bir şüphe ve tereddüde yer vermeyecek kadar dürüst geçmiş olduğunu kabul etmekle birlikte kendilerinin kasten dışarıda bırakılmasından ziyade, il idare kurulunun kendilerinin sevmedikleri şahsiyetlerden seçilmiş olması üzerinde durmaktaydılar. Buna göre idare kurulunun bazı üyeleri partililer arasında memnurlukla karşılanmamakta ve heyetin zayıf şahsiyetlerden kurulduğu belirtilmekteydi. Böylece heyetin daima zayıf kalacağı noktasında Trabzon'u temsil edecek heyetin, Trabzonluların saygı ile etrafında toplanacağı kişilerden oluşmasını istemekteydiler. Buna göre gerek başkan Cevdet Akçay ve diğer kurul üyelerinden bazıları şahsiyetleri itibarıyla istenilen vasıflarda değillerdi. Diğer taraftan bu istekte bulunan partililer ile şikâyet telgrafını imza eden müştekiler, ocak, bucak ve ilçe kongrelerine katılmadıkları gibi il kongresinde de nezaketen dahi bulunmamışlardı. Buna karşın Cevdet Akçay ve yanındakiler ocak kongrelerinden itibaren partinin tüm kademe ve teşekküllerinin toplantı ve seçimlerinde titizlikle bulunmuş, kongrelerin müzakere ve münakaşalarına katılmış, istediklerini tartışarak ve çalışarak delege seçtirip bu faaliyetlerini gayretle tüm kongrelere yaymışlardı.⁹⁴⁰ Diğer taraftan

⁹³⁷ **Halk Gazetesi** (22 Mart 1948); **Halk Gazetesi** (17 Kasım 1948); **Halk Gazetesi** (1 Aralık 1948); **Yeni Yol Gazetesi** (25 Mart 1948); **Halk Gazetesi** (17 Eylül 1947); **BCA** 490.01 190.756.1; **BCA** 490.01 190.757.1

⁹³⁸ **BCA** 490.01 190.757.1

⁹³⁹ **BCA** 030.01 42.252.3.

⁹⁴⁰ **BCA** 030.01 42.252.3.

Yeniyol Gazetesi'nin iddiasına göre CHP, ocak heyetlerine seçilecek üye bulmakta zorlandığından, istifa etmiş olanları bilgileri dışında ocak idare kurullarına seçtirmişti. Buna göre CHP'de eleman buhranı yaşanmaktaydı.⁹⁴¹

1950 seçimlerine kadar yapılan kongreler de belirtilen anlayış üzerine gerçekleştirilmişti. Kongrelerin mahalli imkânlarla göre günleri ve en ücra yerdeki ocağa dahi müşahit gönderilmesi, yeni üye kaydedilmesi ve kadın kolları kurulması gibi partiye yeni bir dinamizm ve kuvvet verecek hususlar partili yetkililerden istenmiş ve düzenlenmişti. Trabzon hassas bir bölgeydi ve derin vatanseverlik duygularına rağmen muhtelif kanaatlerin toplandığı, hadiseleri ince bir tetkike tabi tutan ve zor beğenen bir yerdi. Dolayısıyla bütün işleri, Trabzon'un bu özellikleri dikkate alınarak ona göre ayarlamak gerekiyordu. Nitekim seçim öncesi CHP'yi güçlü bir şekilde temsil ve Trabzon'u tatmin edecek, bazı iç aksaklıkları ortadan kaldırmış idare heyetleri oluşturulmuştu.⁹⁴²

3.4.4 Trabzon'da CHP Teşkilatının Durumu

Trabzon eski milletvekili ve iş bankası murakıbbı Arif Sayıl, Demokrat Parti'den sonra CHP'nin içinde bulunduğu durum ile alakalı kimseyi eleştirmeden veya yersiz ve yakışsız bir akıl öğretmek amacı gütmeyen bazı tespitlerde bulunmuştu. Bu tespitlere göre CHP'ye karşı vaziyet alan partilerde rol üstlenen şahısların çoğu güç ve yetenek bakımından CHP için ciddi bir tehlike oluşturmuyorsa da içlerinden yetişebilecek teşkilatçı unsurlar bunları çok güçlü bir hale getirebilecek güçteydi. Dolayısıyla bu kimselerin bir takım zaaflarını sürekli saymak hatalı bir davranış olurdu. Bunun yanında Halk Partisi'nin mensuplarından muhalefete geçmek için zaman kollayanların ve onlara gizlice yardımda bulunanların sayısı az değildi. Bu kesimden ise CHP'ye dönme ihtimali olanlar neredeyse yok gibiydi. Bu sebeple mahalli seçimlerde parti sayesinde mevki alanların hepsi partinin adamı sayılamazdı. Muhalif parti saflarında olanlardan CHP'ye hiçbir şekilde sempati duyan olmadığı gibi CHP'li oldukları halde partiye en ağır eleştirilerde bulunanlar da çoktu. Muhalif parti teşkilatlarının kurulmadığı yerlerde CHP'lilerin birbirlerine karşı kullandıkları dil de dikkat çekmekteydi. Dolayısıyla CHP, içinde düzgün bir yapıya sahip değildi. CHP memleketin yararlı kimseleri etrafına toplamış fakat kendilerinden tam

⁹⁴¹ **Yeniyol Gazetesi** (23 Kasım 1948).

⁹⁴² **BCA** 490.01 716.446.1.

manasıyla yararlanma imkânlarını ihmal etmişti.⁹⁴³ Bunun yanında CHP içinde olup fakat parti teşkilatında çalışanlara karşı “iğbirar” duyan kimseler vardı. Bunlar parti kademelerinde görev alanlara verilen vazifelerin gasp edildiği kanaatindeydiler. Kendileri veya istedikleri kimselerin görevde bulunmamasına tahammül edemeyen bir zihniyet ortaya koyuyorlardı. Yine bu kesim partiye bağlılığını zaman zaman ifade etmekteyse de şahsi kaprisleri uğruna partililerin şahıslara hücum etmek suretiyle bilerek veya bilmeyerek CHP aleyhine çalışmaktaydılar.⁹⁴⁴

Bu doğrultuda bakıldığında partide özlenen demokratik havayı bulandırmak amacıyla teşkilatta daima bir ikilik oluşturulmak istenmekteydi. Buna göre CHP’de her şeyi şahsi çıkarlarına göre yürütüp istismar etmeye alışmış olan belirli bir grup demokratik zihniyetin gelişimini bir türlü istememekteydi. Vatandaşın serbestçe oy kullanmasına karşı çirkince ve hatta bazen küstahça müdahaleler olmaktadır. 1946 il genel meclis seçimleri ise buna bir örnek olarak verilebilir. Tüzük hükümleri gereğince seçimlerde il ve ilçe idare kurullarınca deneme yapılmasına karar verilmişti. Buna göre muhtarlar, ocak başkanları, bucak, ilçe ve il idare kurulu üye ve başkanlarıyla belediye başkan ve üyelerinin katılımıyla geniş ölçüde bir deneme yapıldı. Denemede büyük çoğunluğun kararıyla yalnız 5 asıl üye gönderilmesine, ayrıca yedek üye seçilmemesine karar verildi. Fakat Demokrat Parti yedek aday göstermişti. CHP’de de yedek aday gösterilmesi gerektiği kanaati oluşmuştu. Bu yedek aday göstermede ise, “parti mümessillerinin seçtikleri asıl adayları kazandırmamak maksadına matuf bir telakki uyandırmasın, asıllar için ayrıca liste yaparız” denildi. Ancak ikilik çıkarma düşüncesiyle Halk Gazetesi’nde CHP adayları aleyhine yayın yaptırılarak 5 yedek üyenin asıl üyelere katılması sağlandı. Sonuçta teşkilatın seçtiği 5 aday kazandırılmayıp yedek olarak belirlenen adayların kazanması için tedbirler alındı. Nahiye müdürlerine direktifler verildi. Bundan sonra adaylıktan çekilmek isteyenler oldu. Belediye seçim kurulunda görevli yazı işleri müdürü sandık başlarına giden memurlara seçim pusulalarını teslim ederken yedeklerin asıl olarak kazandırılması için talimat vermişti. Sürmene kaymakam vekâletinde bulunan Yomra bucak müdürü, bu işlerin başarılması için Trabzon’a çağrılarak kendisine CHP’de talimat ve direktif verilerek Yomra’ya gönderilmişti. 22 köyün muhtarı ve sandık memurları üzerinde tesir yapılarak gerekli tedbirler alınmıştı. Yomra parti başkanı İsmail Sungur ile bucak müdürü Suat, sandık memurlarına ve muhtarlara parti il idare kurulundan Cevdet Akçay ile anlaşma

⁹⁴³ BCA 490.01 446.1838.1.

⁹⁴⁴ BCA 490.01 190.756.1.

yaptıklarını açıkça söylemişler ve böylece partiyi içten yıkıp Demokrat Parti'yi kazandırmaya çalışmışlardı.⁹⁴⁵

Bu durum çevrede derin bir nefret ve tepki uyandırmış, bu yüzden çoğunlukla seçime katılmak istemeyen halkta, arzu ve iradesinin yerine getirilmediğini görmekten infial meydana gelmişti. Böylece şehir ve köylerde CHP'ye karşı günden güne soğukluk artmış, ocak ve bucak teşkilatlarında çözülme belirtileri ortaya çıkmıştı. Neticede CHP'de parti saflarının sıklaşmaya ihtiyaç duyulduğu bir zamanda gevşetilmesine sebebiyet verilmişti. Asıl adayları seçen mümessiller, yedeklerinin kazandırılması karşısında neticeden gücenmişler, davet edilmelerini ve kendilerinden karar almalarını gereksiz bulmuşlardı. Diğer taraftan böyle bir yola başvurulmadan asıl adaylarla görüşülse ve kazandırılması istenilenler üzerinde asıl adaylarla bir müzakere yapılsaydı, asılların buna uyup adaylıktan feragat edecekleri muhakkak görülmüştü.⁹⁴⁶

Benzer bir durum Beşikdüzü belediye seçimlerinde yaşanmıştı. Seçimlere yalnızca CHP girmişti. Partililer belediye meclis üyelikleri için tam bir anlaşmaya varmadan bir aday listesi ilan etmişlerdi. Adayları gösterir listeler üç ayrı örnek halinde basılmıştı. Bu örneklerden ikisinde meclise girecek üyelere hangilerinin asıl, hangilerinin yedek olacağı belirtilmişti. Fakat partinin ileri gelenlerinden bazıları yaptıkları yoklamalar neticesi bu listelerin tatminkâr olmadığını anlamış, parti yetkililerini uyarılmışlardı. Meclisteki 35'lere benzetilen bu müracaatçılar, partinin yönetiminde olanları ikna edememiş ve yeni bir liste düzenleyerek ortaya çıkmıştı. Halkın arzusuna göre hareket etme, seçmenlerin büyük bir çoğunlukla onların etrafında toplanması neticesini doğurmuştu. Böylece Beşikdüzü CHP çevresinde yeni bir müfritler mutediller savaşı başlamıştı. Seçmenler ısrarla bu ikinci grubu desteklemiştiler. Osman Dilek'i belediye başkanı yapmak isteyen grup, yani partinin resmi listesi 7'ye karşı 1 gibi ezici bir çoğunlukla yenilmişti. Demokrat Parti taraftarları dahi belediye meclisi için güzel bir yöntem bulunduğunu ifade ediyorlardı. Bu da göstermekteydi ki halk hiçbir zaman muhalefet için muhalefet yapmamış, layık olduğu idareyi bulmak için mücadele etmişti.⁹⁴⁷

⁹⁴⁵ **BCA** 490.01 262.1047.1; 490.01 190.757.1.

⁹⁴⁶ **BCA** 490.01 262.1047.1; 490.01 190.757.1. CHP'de parti içi huzursuzluklara ve anlaşmazlıklara başka bir şehirden örnek vermek gerekirse Adana'yı gösterebiliriz. Cavit Oral'ın etkisi altında hareket eden belediye başkanı Kasım Ener'e karşı oluşan muhalif gurup ve arada çıkan nüfuz mücadelesi için bkz. **BCA** 490.01 436.1809.2.

⁹⁴⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (7 Mart 1949).

Trabzon'da CHP idare heyetinin durumu iç açıcı değildi; üstelik heyet ikiye ayrılmıştı. Kaza idare heyeti ile de uyuşmamaktaydı. İl idare kurulundan iki milletvekilinin ayrılmasıyla açılan üyeliklere kuraya müracaat edilmeden isteğe göre iki kişi alınmıştı. Aynı zamanda kurul çoğunluk sağlayamadığı bir toplantısında bu iki kişiyi idare kuruluna dâhil etmişti. Böylece parti nizamnamesinin bu hususlara ait açık maddeleri dikkate alınmamıştı. Parti müfettişi de bu hadiseyi incelememiş, şikâyetleri dikkate almamış ve yapılanları onaylamıştı.⁹⁴⁸

Diğer taraftan 20-25 mahalle ve köyü bucak halinde teşkilatlandırmış olan CHP, halkla daha yakından temas etmek ve yararlı olmak amacıyla bu mahalle ve köylerin sayısını 12'ye indirerek ve bu esas üzerinden bucak teşkilatı kurarak yenilik yapma kararı almıştı. Diğer taraftan merkez kazada mevcut olup sonraları kaldırılmış olan merkez bucak teşkilatı 1 ve 2 numaralar altında yeniden kurulmuştu.⁹⁴⁹ Bunun yanında merkez ilçede 5 bucak teşkilatı daha kurulmuş ve bu suretle daha fazla partilinin fiilen görev alması sağlanmıştı. Esasen geniş bir bölgeyi kapsayan CHP teşkilatının bütün birimleriyle aynı derecede alakalanmasına imkân olmadığından bu yeni tarzla bu mahzurun önlenmesi düşünülmüştü. Alınan olumlu sonuçlarla diğer ilçelerde de hazırlıklara başlanmıştı.⁹⁵⁰

Kendine bağlı ocakların sayısını azaltarak itibari bucak kurulmasına önem veren ve böylece ilçe çalışmalarını daha pratik yöneten CHP'nin bu dönemde hükümet ile arasında ahenksizlik vardı. Bunun etkisi resmi şahısların hareketlerinde ve hallerinde görülmekteydi. Trabzon'da vali, 19 Mayıs törenlerine CHP idarecilerinin törende bulunmasını maarif müdürüne emretmişti. Ancak ne CHP vilayet ne de ilçe parti başkanları törene davet olunmamışlardı. Törende CHP idarecilerinin bulunmaması halk arasında dedikodulara yol açmıştı. Parti müfettişi ile vali bu konuda görüşüp, valinin bu hususta ihmali veya kusuru olanları cezalandıracağı belirtilmesine rağmen herhangi bir gelişme burada yaşanmamıştı.⁹⁵¹

Savaş sonrası Trabzon CHP Teşkilatı'nda; "halk ne derse desin biz bildiğimizi yaparız" anlayışı hâkimdi. Bu durum yeniden yapılacak olan Trabzon Halkevi binasının yerinin seçiminde açık şekilde görülmüştü. Fen ve imar usullerine, binanın konumuna ve yerinin elverişliliğine aldırış edilmeden körü körüne bir kararlılık ortaya çıkmıştı. Yine

⁹⁴⁸ **Halk Gazetesi** (26 Mayıs 1947).

⁹⁴⁹ **Halk Gazetesi** (26 Mayıs 1947).

⁹⁵⁰ **BCA** 490.01 190.756.1.

⁹⁵¹ **BCA** 490.01 716.445.1.

Türkiye’de yapılacak 1000 halk odasından 141’inin Trabzon’a alınmış olması, “rekor kırmak ile işgüzarlığın aferinini ve mükâfatını koparmak” maksadına dayanmaktaydı. Diğer taraftan 141 halkodasının kimi duvar halinde, kimi karkas halinde kalmış, halkın çektiği zahmet, verdiği emek ve yorgunluk heba olup gitmişti. Trabzon’da 750 bin lira harcanarak yapılacak olan yeni halkevi, kasaplar arkasındaki kör arsaya sıkıştırılmak istenmekteydi.⁹⁵² Bunun yanında halkevi binasının ortaya çıkması için etrafındaki evler, dükkânlar, mağazalar, oteller ve apartmanlar satın alınıp yıkılacak ve bunlar için 1 milyon lira harcanacaktı. İstimlâklerin yapılmaması durumunda halkevi her tarafı kapalı ve mezbelelik olan bir arsada gömülü kalacaktı.⁹⁵³ Yeniyol Gazetesi halkevi üzerine belirlenen yapım projelerini masraflı bulmakta ve takip edilen politikaları şiddetli bir şekilde eleştirmekteydi. Buna göre; “bir kere öyle denilmiş ve öyle karar verilmişti. Her ne pahasına olursa olsun artık o sözden ve karardan dönülemezdi”.⁹⁵⁴ Gazete, parti işlerinde ve parti zihniyetinde totaliter bir zihniyetin hâkim olduğunu ve bundan Trabzon’un olumsuz yönde etkilendiği yorumunu yapmaktaydı.⁹⁵⁵

Diğer taraftan kurumlar üzerinde de halen CHP etkisi devam etmekte ve buna Demokrat partililer tepki göstermekteydi. Buna göre demokrasi rejimi memlekette yavaş yavaş yerleşmesine rağmen CHP’nin vesayeti altında bulunan bazı teşekküller hâlâ bu vesayetten kurtulma gereğini hissetmiyordu. Hava Kurumu bir siyasi teşekkül olmamasına rağmen kurumun Trabzon şubesi kapısındaki altı ok yerinde durmaktaydı.⁹⁵⁶ Yine Demokrat Parti’den Tevfik Vural, Hava Kurumu adına toplanacak fitre ve zekât paraları için kurumun zarfları dağıtılırken seçim kurulunun ve CHP’nin damgalı zarflarının köylere dağıtılmakta ve tahsilât yapılmakta olduğu tespitini yapmıştı. Diğer taraftan bir süre önce Demokrat Parti il başkanı Hava Kurumu idare kurulu üyeliğinden istifa etmişti ve kuruma temsilci göndermemişti. Tevfik Vural, bunun yanında Kamu İdare Kurulu’nda ise Halk Partisi’nin tahakküm ve tekerciliğinin devam etmekte olduğunu, idare ve murakabe görevlerinin özellikle halk partililere verilmesinin kurumda demokratik bir zihniyetten ziyade tek parti devrinin şeflik anlayışının hâkim olduğu kanaatinin yansıtıldığını

⁹⁵² **Yeniyol Gazetesi** (26 Temmuz 1947); Yazıcı, a.g.e., s. 26-27; s. 157-160; **İnan Dergisi** (Mart 1946), (23).

⁹⁵³ **Yeniyol Gazetesi** (2 Ağustos 1947).

⁹⁵⁴ **Yeniyol Gazetesi** (6 Ağustos 1947).

⁹⁵⁵ **Yeniyol Gazetesi** (20 Ağustos 1947).

⁹⁵⁶ **Yeniyol Gazetesi** (24 Ocak 1948).

savunuyordu. Bundan başka Hava Kurumu'na küçük de olsa herhangi bir yardım ve bağışta bulunulmaması için Demokrat Parti teşkilatına bildirim yapılmıştı.⁹⁵⁷

Partinin bu yöndeki gidişatı Yeniyol gazetesi sahip ve başyazarı Bekir Sükuti Kulaksızoğlu'nu yol ayrımına getirmişti. Kulaksızoğlu, Trabzon'daki parti çalışmalarının ülke menfaatleriyle beraber parti menfaatine de uygun düşmemekte olduğu kanaatindeydi. Ona göre partilileri birbiri aleyhine tahrik edici gayretler azalmayıp aksine artmakta, seçimlerde olduğu gibi ele alınan işlerde de tüzüğe uymayan hareketlerle parti mensupları incitilmekteydi. Bütün seçimlerde olduğu gibi gidişatta kamuoyuna değer verilmemekte ve netice itibarıyla şahsi menfaat kaygılarıyla partiyi istismar zihniyetinin hâkim olduğu görülmekteydi. Bu durumun düzelmesini mümkün görmeyen Kulaksızoğlu, CHP'yi bu hale getirenlerin hâlâ partide ve parti işlerinde aktif rol üstlendiklerini görmekle 20 yıldan fazla bağlı olduğu CHP'den istifa etmişti. Bunu takiben Trabzon'da çok değerli ve kuvvetli şahsiyetlerin de yakın bir zamanda istifa edecekleri ve Gümüşhane'de olduğu gibi Demokrat Parti'ye geçecekleri rivayetleri dolaşmaktaydı. Bazı kaynaklara göre de bu çekilme büyük bir sayıda olacaktı. O güne kadar bütün yolsuzlukların ayrıca ortaya çıkarılacağı söylenmekteydi.⁹⁵⁸

Halkevi binasının yerinin seçimine il idare kurulunda tek muhalefet eden Bekir Sükuti olmuştu. Hasan Saka, Faik Ahmet, parti mimarı ile yetkililerin üzerinde mutabık kaldığı bu karardan sonra yer konusunda fikirlerinde ısrarcı olan Kulaksızoğlu önce idare kurulundan sonra da CHP'den istifa etmişti. Onun istifasını idare kurulu başkanı Mustafa Hatipoğlu, eskiden beri beslediği fikirlerin ve şahsi emellerinin gerçekleşmemesinden duyduğu infialden kaynaklandığı şeklinde değerlendirmekteydi. Yine buna göre Kulaksızoğlu'nun istifası idare kurulu üyeleri arasında ve hatta Trabzon'da hiçbir hayret uyandırmamıştı. Nitekim bu istifa beklenmekteydi. Çünkü Bekir Sükuti, hayalindeki mevkilere gelememiş, milletvekili olamamış ve bu yüzden kendini mağdur görmeye

⁹⁵⁷ Tevfik Vural Ciravoğlu (6 Eylül 1948), "Hava Kurumu Ne Halde", **Yeniyol Gazetesi**.

⁹⁵⁸ **BCA** 490.01 451.1857.5; **Yeniyol Gazetesi** (2 Nisan 1947); **Yeniyol Gazetesi** (15 Ekim 1947). Akçaabat Demokrat Parti idare kurulundan Dikkat gazetesi sahip ve başyazarı Hikmet ve arkadaşı, Ankara'da 250 veya 200 lira ücretli bir işe girebilmelerinin temini halinde kendilerinin Demokrat Parti'den istifa ederek teşkilatlarına dâhil 30'a yakın ocaklarını da kapatacaklarını vaat ile milletvekili Temel Göksel'i yoklamıştı. Göksel bunu vali ile istişare etmiş ve bunun temininin orada partilerinin çöküşüne sebebiyet verebileceği kanaatine varmıştı. Ancak genel sekreter adına Faik Ahmet Barutçu, bu vaadin gerçekleşmesi durumunda istedikleri işin verilmesi için söz verilmesini Temel Göksel'den istemişti. **BCA** 490.01 446.1838.1.

alışmış bir şahsiyet olarak ortaya çıkmıştı. Belediye ve parti başkanı olmak istemiş ancak arkadaşlarının oyunu ve güvenini kazanamamıştı.⁹⁵⁹

CHP il idare kurulu üyelerinin özel hayatları temiz ve dürüst olmakla birlikte Trabzon'u temsil edecek yeterlilikte görülüyorlardı. Trabzon gibi ileri bir kültür ve medeniyet merkezi bir yeri tatmin edecek “kadd ü kamet” bir idare heyeti Trabzon için şart sayılıyor ancak o günün şartlarında bu heyet ile yetinilmesi uygun görülüyordu.⁹⁶⁰ CHP'deki sıkıntılar istifaları da gündemden hiç düşürmemektedir. Merkez ilçe eski başkanı Ali Can Tokman, yıl içerisinde belediye, milletvekili ve il genel meclisi seçimlerinde başarılı bir şekilde çalıştığı ve merkez ilçe başkanlığı yaptığı halde muhtar seçimlerinde adı listeden çıkarılmıştı. Bunun üzerine partililer onu mahalle ihtiyar heyetine seçmişti. Tokman, parti içi yolsuzluklardan ve tutulan ikilik siyasetinden istifasını vermişti.⁹⁶¹ Yine merkez ilçe teşkilatı idare kurulu üyelerinden tanınmış yazar ve sözcülerden Tefvik Vural Ciravoğlu, “vatan ve millet menfaatlerine aykırı olarak dar bir egoizmin çerçevelediği ve oportünist bir siyaset takip edildiği” gerekçesiyle CHP'den çekilmişti.⁹⁶² CHP'de istifalar şehir teşkilatlarında başlamış ardından köy teşkilatlarına geçmeye başlamıştı.⁹⁶³

⁹⁵⁹ BCA 490.01 190.756.1.

⁹⁶⁰ BCA 490.01 716.445.1.

⁹⁶¹ CHP, Tokman'ı tekrar seçilememiş olmaktan gücendiğini belirtmekte ve partililerin şahısları ile uğraşmayı adet edinmiş biri olarak nitelendirmekteydi. Bunun yanında CHP'ye göre Tokman belediye üyeliğine ve encümenine seçilmiş olmasına rağmen parti nüfuzunu kullanarak mahalle ihtiyar heyetine de seçimini sağlamış, bundan dolayı Çömlekçi ocak heyetinin tepkisini çekmiş ve ocaklılar arasında ikilik çıkmasına sebep olmuştur. Böylece onun partiye bağlılığı yalnızca mevki elde etme amacına yönelik olduğu meydana çıkmıştır. Tokman daha sonra CHP'den istifa etmiştir. BCA 490.01 190.757.1.

⁹⁶² **Yeni Yol Gazetesi** (21, 24, 28 Ocak 1948). Çömlekçi mahallesinden Fazıl Aktay, Tefvik Vural hakkında bazı suçlamalarda bulunmuştu. Trabzon bölge müfettişi Kazım Okay, Vural hakkındaki şikâyetin şahsi bir infialden kaynaklandığını sezmişti. Faik Ahmet Barutçu da bölge müfettişinden Aktay ile görüşüp aradaki anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasını istemişti. Buna göre Ciravoğlu, halkı hükümet ve partiye karşı soğutmak için şiirler yazdığı halde halen CHP içerisinde ve partide önemli mevkilerde yer alıyordu. Aktay, milletvekili, il genel meclisi ve belediye seçimlerinde Demokrat Parti'ye karşı mücadele vermiş biri olarak parti müfettişi Kemal Çelik'in de takdirlerini kazandığını ancak böyle olmasına rağmen bir hatanın neticesi olarak parti camiasına karşı suçlu konumuna getirildiğini söylemişti. Ancak kendisini iki yüzlülükle partiye zarar veren Tefvik Vural kadar zararlı görmemektedir. Aktay'a göre Vural, kendi ihtiras ve emelleri uğruna CHP aleyhine propaganda yapan birisidir. Aktay iddialarını, Cemal Çanakçıoğlu, Hami Salihligil ve Türkçe öğretmeni Mehmet Atay'ı şahit göstererek desteklemektedir. Yine Ciravoğlu, 1946 seçimlerinde Ali Rıza Işıl hakkında, kendi emellerine kavuşabilmek ve bir mevki elde edebilmek için fena propaganda ve dedikodu yapmaktan geri durmamıştır. Parti idare heyeti toplantılarında sır olması gereken konuşmaları dışarıya sızdırmıştır. Aktay'a göre Tefvik Vural'ın partililer arasında ikilik oluşturmasının en açık ifadesi ise, milletvekili seçimi yapılmadan önce il merkezindeki sandıklara kimlerin gideceği tespit edilirken Vural'ın, Hami Salihligil'e; “eğer merkezden gelecek listede Ali Rıza Işıl ve Cevdet Akçay olup da Mustafa Reşit Tarakçıoğlu yoksa seni Cevdet Akçay ve Ali Rıza Işıl'ı silmek üzere Gazipaşa sandığına koyacağız” demesinden anlaşılmaktadır. Yine Vural'ın Hami Salihligil ve Cemal Çanakçıoğlu'na; “belediye seçimlerinde şayet bizim taraf kazanmazsa tamamen Demokrat Parti'ye geçeceğiz” yolunda bir söylemi

Partiden istifalar hususu çok çeşitli şekillerde gerçekleşebilmekteydi şöyle ki; herhangi bir partide kaydı olmayan birisi uydurma istifasını gazeteye yazıyor ve böylece istifasını yazdığı partinin maneviyatını sarsmak istiyordu.⁹⁶⁴ İstifalar listesinde adı geçenlerin bir kısmı istifa etmemiş olduğu halde listeye dâhil edilmekte, bir kısmının ise partiyle hiçbir ilişkisi bulunmamaktaydı.⁹⁶⁵ Buna verilen karşılık ise şöyleydi; “zaten bu eşhas partiye kayıtlı değildi ne yapalım partinin aza kütüğünü tetkike yetkili değiliz ki defterin sayfalarının fotoğraflarını çekip basabilelim. İstifa edenler daha çocuk yaşta ve bazıları da katil suçundan mahkûmdu” gibi bir söylemdi.⁹⁶⁶ Esasında bunlar sınır hadisesinden başka bir şey değildi.⁹⁶⁷ Trabzon Gazetesi’ne göre CHP’yi kuvvetle kucaklayamayan bazı idare heyetleri vardı ve bunların idaresizlikleri görülmekteydi. Diğer taraftan Halk Partisi’ne kökten bağlı değerli mevkilerde değerli hizmetler vermiş olanların Halk Partisi’ne olan manevi bağlarını koparmak buna göre mümkün değildi.⁹⁶⁸

Demokrasinin gelişile yeni partilerin kurulması CHP’de tasfiyeleri beraberinde getirmişti. İstifalar incelenip istifa sahiplerinin siyasi şahsiyetleri gözden geçirildiğinde görülmekteydi ki bunlar senelerce CHP’nin kalabalığından, sıra beklemekten ve sandalyesizlikten şikâyet ede gelmiş olanlardı. Bunlar sonunda mağdur edildikleri hissine kapılarak ayrılmışlardı.⁹⁶⁹ CHP’deki istifalar arasında Çömlekçi Ocağı önemli bir yer tutmaktaydı. Çömlekçi idare kurulu toptan istifa etmiş, gerek idare heyeti ve gerekse ocağa kayıtlı üyelerin istifasıyla neredeyse ocak boşalmıştı.⁹⁷⁰ Ocak üyeleri 60 imzalı bir takrir hazırlayarak il idare kuruluna vermişti. Takrirda aynı mahallede yeniden açılan CHP Çömlekçi 2 numaralı ocağın faal durumundan bahsedilmekte, I numaralı ocağın da aynı

olduğu iddia edilmekteydi. Tüm bunlardan sonra Fazıl Aktay, parti tüzüğü hükümlerine göre gerekli kararın alınmasını ve şayet yazdıklarının aleyhinde sonuçlandırıldığı takdirde hakkında kanuni işlemler yapılmasını istemişti. **BCA** 490.01 190.757.1.

⁹⁶³ Arsen bucağı Zimlaha köy ocağından 36 kişi istifa etmiş, Oğuz Zazana ve Elemanos köylerinde toptan istifalar yaşanmıştı. **Yeni Yol Gazetesi** (11, 16 Mart 1948). Tersî durumlar da yaşanmaktaydı. Merkeze bağlı Demokrat Parti Hosgırasya, Of’un İstavri köy ocakları toptan istifa ile CHP’ye katılmıştı. **Halk Gazetesi** (27 Mart 1950). Diğer taraftan Halk Gazetesi’nin iddiasına göre satıcı çocukların “CHP’den istifalar” diye bağırma caddeleri dolduruyordu. Yine bu çocuklardan biri de Demokrat Parti başkanının mahkemesini yazıyor diye bağırıldığı için dövülmüştü. **Halk Gazetesi** (26 Şubat 1949); **BCA** 490.01 446.1838.1.

⁹⁶⁴ **Yeni Yol Gazetesi** (13 Mart 1948).

⁹⁶⁵ **Halk Gazetesi** (19 Nisan 1949).

⁹⁶⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (12 Temmuz 1949).

⁹⁶⁷ **Trabzon Gazetesi** (1 Şubat 1948). Propaganda niteliğindeki bu türlü istifa hadiseleri gazetelerde ilanlarla yalanlanmaktaydı. Bir kısım da gerçekten istifa ediyor yarın da tekzip ediyordu. CHP’de umduğunu bulamayan ve yeni parti heyecanına kapılan bir kısım partililer de Demokrat Parti’ye kaydolmakta, bir müddet sonra da yine burada da umduğunu bulamamakta ve istifa ederek tekrar partisine dönüş yolunu tutmaktaydı.

⁹⁶⁸ **Trabzon Gazetesi** (1 Şubat 1948).

⁹⁶⁹ **Halk Gazetesi** (6 Nisan 1949).

⁹⁷⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (7, 15 Nisan 1949).

şekilde faal olması için mevcut ocak idare heyetinin değiştirilerek hareketli bir heyetin kurulması istenmekteydi. İl idare kurulu ise henüz tavriri işleme koymadan böyle bir tavriri verildiğini haber alan eski heyet, ocak idare heyetinden istifa etmişti. Ancak istifalarına sebep olarak “memleket davasına hizmet etme zihniyet ve gayesinden çok uzak bulunan CHP idarecileriyle teşrik-i mesai etmeğe imkân olmadığı” gösterilmişti. Tavriri ise bazı gayretkeş partililer tarafından halka Kızılay’dan yiyecek maddesi verileceği söylenilerek ve böylece halk işfal edilmek suretiyle imza ettirilmişti. Nitekim II numaralı CHP bucak başkanlığından Mehmet Çakar tarafından idare kuruluna hitaben, onların partideki çalışma durumunu aydınlatan bir mektup gönderilmişti.⁹⁷¹ Böylece son zamanlardaki mahalli politika olayları CHP’nin aleyhine olmaktadır. Teşkilat da boş durmamakta, her partinin özelliğine göre gerek rica minnet gerekse çeşitli baskılarla istifaların önüne geçmeğe çalışmaktaydı.⁹⁷²

Partiden istifa edenlerin esasında istifalarına başlıca sebep o günkü il idare heyetiydi. Heyette çoğunlukta olan ve ikilik çıkarıcıların idari hatalarından dolayı işbirliği yapamamaya idare heyeti üyeliğinden çekilenler ve partiye devamsızlıkları görülenler vardı. “Zümrecilik ruhu”, teşkilatın köklü unsurlarını CHP’den uzaklaştırmaya sebep olmaktadır. Uzak kademelere kadar etki eden bu idari hataları affetmeyenler CHP’den kopmaktaydı⁹⁷³ Nitekim Trabzon teşkilatı belirli bir zümrenin malı olarak görülmekteydi. Diğer taraftan idaresizliklerden herhangi bir mesuliyet korkusu da hissedilmemekteydi. Terakkiperver ve Serbest Fırka mücadelelerinde büyük başarıları görülen yaşlı CHP’lilere kadar bu durumdan şikâyet edilmekteydi. Buna göre dar bir zümrenin keyfi ve şahsi arzuları yüzünden kasten incitilen CHP’lilerden gerçek bir hizmet beklenemezdi. İdari yolsuzluklar, CHP’lilerin samimi düşüncelerini olumsuz yönde etkiliyor, partiye olan gönül bağlarını koparıyordu. Diğer taraftan idare heyeti, partilileri genel sekreterliğe partiye bağlılık noktasından zayıf göstermekteydi.⁹⁷⁴

İçinden geçilen sıkıntılı süreçte merkez ilçe teşkilatı, her ayın 15. ve 30. günlerinde parti binasında bütün partililerin katılımıyla toplantı yapılması hakkında bir karar almıştı. Yapılan ilk toplantıda memleket meseleleri ve parti işleriyle ilgili konuşmalar yapılmış ve kararlar alınmıştı. Alınan kararlar gereğince yaz döneminde bu toplantılar köylerde ve

⁹⁷¹ **Halk Gazetesi** (8 Nisan 1949).

⁹⁷² **Yeniyol Gazetesi** (7 Mayıs 1949).

⁹⁷³ **Trabzon Gazetesi** (15 Mart 1948).

⁹⁷⁴ **Trabzon Gazetesi** (15 Mart 1948).

bucak merkezlerinde de yapılacaktı.⁹⁷⁵ Buraya kadar ortaya çıkan sonuç CHP'nin acilen takviye ve ıslaha muhtaç görülmesiydi. Memleketin her tarafında olduğu gibi Trabzon'da da halkın yaklaşık % 90'ı tarafsız bir vaziyetteydi. Bunların mühim bir kısmının, üzerinde işlenildiği takdirde CHP'ye kaydolmaları imkânı vardı. Bunun yanında Trabzon milletvekili Muammer Yarımbyık, yaptığı toplantılarda partililere, mevcut ortamda hangi partinin daha çok mensubu ve taraftarı varsa onun seçimi kazanacağı düşünüldüğünde, her yıl bir partinin yılda yalnız bir üye kaydettirmesini teklif etmişti. Bu başarıldığında seçimler kazanmakla kalınmayacak iktidar da sağlanmıştı. Uygulamada bucak, kaza, vilayet ve genel idare heyetleri sırasıyla bu kararın sürat ve önemle, aynı zamanda gizlilikle uygulanmasında kendilerine bağlı olan teşkilatı dikkatle takip edeceklerdi. Diğer bir husus, karşı tarafı harekete geçirmiş olmamak için bu teşebbüsün gizli tutulmasıydı. Tüm partililer bu hususiyetin bir sır olarak muhafazasına özen göstereceklerdi.⁹⁷⁶ Trabzon milletvekilleri 1949 yazında seçim bölgelerinde özellikle pazar günlerinde geniş halk kütleleri ve partililere, partinin o güne kadar yaptığı inkılâplar, başardığı ve başaracağı işler üzerinde etraflıca konuşmalar yaparak halkın aydınlatılmasına ve geniş bir memnuniyet uyandırmaya çalışıyorlardı. Bundan başka partililer arasında daha ziyade şahsi olan hoşnutsuzluklar ve anlaşmazlıklar ile ilgilenilerek birlik ve beraberliğin sağlanmasına azami ölçüde gayret gösterilmekteydi. Kongrelerde, kongrelerin parti teşkilatındaki önemi ve bunların halk idaresinin ve demokrasi ruhunun en esaslı unsurlarından sayılan bir toplantı oldukları (anlaşılan halen demokrasi anlayışı parti kongrelerinden ibaret sayılıyor) ve girilen demokrasi yolunun esasen CHP programı ile açılmış bir yol olduğu anlatılmaktaydı. Bununla birlikte önemli bir hususa da vurgu yapılıyor, demokrasi yolunda yürürken eleştirilerin her türlü ihtirastan uzak olarak şahsi değil fikri olması halinde faydalı olacağının üzerinde duruluyordu.⁹⁷⁷

Diğer taraftan halkça sevilen ve güvenilen kişilerin çoğunun CHP'de olmasından dolayı Demokrat Parti önemli bir varlık gösterememekteydi. Demokrat partililer bunun yanında aralarında bir birlik sağlayamadıklarından halkın gözünden düşmüşlerdi.⁹⁷⁸

⁹⁷⁵ **Halk Gazetesi** (20 Nisan 1948).

⁹⁷⁶ **BCA** 490.01 716.446.1.

⁹⁷⁷ **BCA** 490.01 716.446.1.

⁹⁷⁸ **BCA** 490.01 716.446.1. Ancak bu noktada Hasan Saka menfi bir tavır ve tutum içindeydi. Siyasi geçmişi dopdolu olan bu Trabzonlu, Trabzon ile özel meşgul olmaktan her zaman imtina ediyordu. Bazı talepler için Trabzon'dan Ankara'ya özellikle Halk Partisi'nden birkaç yönetici gitmiş, Hasan Saka da onlara, "ben Trabzon'un değil Türkiye'nin başbakanıyım" demişti. Bu sözü görüşmede bulunanlardan biri dönüştürme sızdırmış ve bu söz Trabzon'da büyük tepkilere neden olmuştu. Demokrat Parti'nin ateşli lideri Kemal Atal bunun üzerine Hasan Saka'ya başbakanlıktan çekilmesini söylemişti. Saka da işi örtmek mahiyetinde olsa

Trabzon'da 1950 genel seçimlerini CHP kazansa da ülke genelinde kaybettiğinden muhalefet görevini üstlenmek zorunda kalmıştı. Böylece CHP'nin oluşan yeni şartlar içersinde yeni bir ruh ve anlayışla ahenkli ve intizamlı çalışmaya koyulması gerektiği anlaşılmiş ve bu kapsamda reform yapılması kurultayca da kavranmış ve karara bağlanmıştı.⁹⁷⁹ İktidarın devrinden sonra ve kongrelerin yaşağı bir dönemde Trabzon parti teşkilatında bu doğrultuda yoğun bir faaliyet göze çarpmaktaydı. Böylece teşkilat yeniden ele alınmış ve esaslı olarak gözden geçirilmeye, bu maksatla diğer vilayetlerde olduğu gibi Trabzon'da da partinin yeni tüzüğüne uygun olarak geçici idare kurulları oluşturulmaya başlanmıştı. Bu kurullar şehrin tanınmış gençlerinden müteşekkildi ve neredeyse tamamına yakını tüccarlardan oluşmaktaydı.⁹⁸⁰ Bunun yanında CHP'de eski alışkanlıklar da devam ediyor ve bunlar Trabzon gazetesi sahip ve başyazarı Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu'nun partiden istifasına sebep oluyordu. Osmanpaşaoğlu istifa gerekçesinde şöyle demektedir;

Her parti içersinde şahsi hisler, görüşler tesiriyle birbirlerini sevmeyenler olabilir. Partilerin dâhili seçimlerinde yine birbirlerinin aleyhinde müsavi şartlar altında çalışanlar da bulunabilir. Beni partiden ayırmağa zorlayan çok hadise geçmiştir. Fakat kalbimi mütemadiyen burgulayan bir hadisenin gittikçe genişleyen yarasına tahammül edemez bir hale geldim. Nefreti mucip siyasi bir iğfal suçu işlenmiş ve mesele bugüne kadar maalesef bir tahkik mevzuu da olmamıştır. Genel merkezin de bu hallere serbesti verdiği kanaatine varmamak mümkün değildir. Partiler hayatında tesanütü topluluk kuvvetiyle muhafaza etmek şartken dağılmayı, darbelenmeyi karşıdan beklemek lazım gelirken, kendi kendini içinden baltalamak yolunu tutan, cemaatini arkadan hançerlemek zihniyetini güden ve hadisenin genel merkezce de hoş karşılandığı görülen bir partide mensuplarını zümre saltanatı uğruna çalıştırmak isteyen bir zihniyetin hüküm sürdüğü bir yerde bizim işimiz kalmamıştır.⁹⁸¹

CHP başkanlığına gönderdiği mektupta ise; “Trabzon'da bugün CHP'nin idare mekanizmasında bulunan zevatın iş başında bulunduğu müddetçe beni bir partili gibi kabul etmemenizi ve binnetice herhangi bir seçim münasebetiyle adımın bahis mevzuu olmayacağı tabiidir” demişti.⁹⁸²

Tevfik Vural Ciravoğlu, Trabzon'un siyasi hayatının özelliklerini yaptığı tespitlerle ortaya koymaktadır. Buna göre Trabzon'da parti işleri, kendine has bir durum arz etmekteydi. Meşruti idarenin kurulduğu günden beri bu özellik hiçbir zaman Trabzon'un

gerek, çekildim 73 kiloyum cevabıyla meseleyi kapatmıştı. Bal, **Trabzon'a Işık Tutan Anılar**, s. 291; Barutçu, a.g.e., II, s. 831-832. Atatürk'ün Hasan Saka hakkındaki nitelemesi “Barut Hasan” dır. Yine gezilerinin birinde; “ben buraya dert dinlemeye gelmedim ne diyecekseniz yukarıya yazınız” şeklinde tepki göstermişti. **Yeni Yol Gazetesi** (7 Ekim 1948).

⁹⁷⁹ **BCA** 490.01 190.756.1.

⁹⁸⁰ **Halk Gazetesi** (22 Aralık 1950).

⁹⁸¹ **Yeni Yol Gazetesi** (27 Aralık 1950).

⁹⁸² **Yeni Yol Gazetesi** (14 Eylül 1950).

siyasi çehresinden silinmemiştir. Nitekim Trabzon'da ilk parti hayatının başladığı tarihten itibaren gelip geçen partiler incelendiğinde bunların hepsinde aynı nitelik ve aynı hastalık yakından görülebilirdi. Bu durum İTC, HİF'in kuruluşunda gözlemlenebilmektedir. Bu fırkalar memleket davasını üzerine alarak ortaya atılmış fakat sonradan bir takım ailelerin rekabet ve mücadele sahnesi halini almıştır. Bu özellik Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin son zamanlarında da görülebilmekteydi. Ardından Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka'da da aynı gidiş söz konusuydu. "Aile hizipçiliği", kuvay-ı milliyenin ön safında yer alan Trabzon'un o güne kadar halk efkârının gerçek sesini etrafa duyurmağa engel olmuştu. Örneğin filan zadelere filan beylerden bir grup ortaya çıkıyor, ağzı laf yapan veya parası bol birkaç kişiyi de aralarına alıyor ve bu suretle bir hegemonya kuruluyordu. Halk içinden aralarına aldıkları kimseleri de istismar etmekten çekinmiyorlardı. Hatta bu zihniyet o derece bir hal almıştı ki bu hiziplerin aralarına almak istedikleri memleketçe sevilmiş ve sayılmış, namuslu ve vicdanlı bir takım halk adamları, üzerlerinde taşıdıkları halk sevgisinin bu yoldan gidilerek istismar edileceğinin farkına vardıkları için yapılan ısrarlı baskılara rağmen parti ve parti işlerine girmekten çekinmişlerdi. Böylece memleket aleyhine istismar edilmektense bir köşeye çekilip oturmayı tercih etmişlerdi.⁹⁸³

3.5 Trabzon'da Demokrat Parti Teşkilatı

Bilindiği üzere II. Dünya Savaşı'nın ardından iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Türkiye'de yeniden çok partili hayata geçilmişti. Doğu Karadeniz Bölgesi'ne bakıldığında Giresun'da Milli Kalkınma Partisi'nden sonra Demokrat Parti de kurulmuş ve faaliyete geçmiş böylece tedrici olarak Karadeniz tek partiden çok partili hayata geçmeye başlamıştı. Partileşme faaliyetlerinin Giresun'dan öteye geçmesi için bazı kimseler Trabzon'da Demokrat Parti'nin kurulmasına yönelik teşebbüs mektupları almış ve bazı yazışmalar yapılmıştı. Fakat Ankara'dan gelen haberler, Demokrat Parti'nin Trabzon'da kurulamayacağı noktasındaydı. Bunun üzerine Celal Bayar'ın bizzat Trabzon'a geleceği söylenmekteydi.⁹⁸⁴ Ancak Trabzon Demokrat Parti il müteşebbis heyeti kurularak beyannamesini vilayet makamına verince buna gerek kalmamıştı. Heyet Haydar Beşe,

⁹⁸³ Tefvik Vural Ciravoğlu (10 Nisan 1948), "Parti İşleri ve Aile Hizipçiliği", **Yeni Yol Gazetesi**.

⁹⁸⁴ **Yeni Yol Gazetesi** (22 Mart 1946)

Cemal Karahan⁹⁸⁵, İbrahim Ertekin, Süleyman Şatır, İhsan Özsoy, Kemal Atal⁹⁸⁶ ve Asım Pekel'den oluşuyordu. Müteşebbis heyet başkanlığını emekli subay ve tüccardan İhsan Özsoy'un üstleneceği söylenmekle beraber Özsoy, bunun asılsız olduğunu beyan etmişti.⁹⁸⁷ Diğer taraftan Asım Pekel vilayet makamına Demokrat Parti'den istifasını bildirmişti. Demokrat Parti'nin başlardaki faaliyeti Trabzon merkezde hararetli bir haldeydi. Küçümsenmeyecek bir oranda sanat erbabı, bir kısım münevver ve gayr-i memnunların taraftarlığını kazanmıştı. Demokrat Parti'nin Trabzon'da en iyi teşkilatlanabildiği yerler merkez ve Akçaabat kazalarıydı. Sürmene ve Vakfıkebir'de de göze çarpan varlıkları görülmüştü ancak sonradan il ve ilçe kurulları aralarında ihtilaflar çıkmıştı. Maçka, Of ve Çaykara'da da Demokrat Parti teşkilatlanmaya çalışıyordu. İl ve ilçe kurul üyelerinin ocak ve bucak kongrelerine müşahit olarak gitmeleri ve yeni üye kazanmalarına önem verilmekteydi. Demokrat Parti il idare kurulu üyeleri muhitinde çok sevilen kimselerle oluşmamakla beraber menfi propagandalarla hükümetten gayr-i memnunları teşkilatları etrafına toplamışlardı.⁹⁸⁸

Demokrat Parti'nin faaliyetleri seçim dolayısıyla yoğunlaşmıştı. 1946 seçimleri için Parti, vilayete müracaatla miting için izin istemişti. Vilayet izni vermiş fakat partice dağıtılan el ilanlarının içeriği mitingin amacı dışında olduğundan miting reddedilmişti. İkinci müracaat da aynı sebeple geri çevrilmişti. Son olarak Demokrat Parti cumhuriyet savcılığına müracaat ederek vilayetin izin vermemesini protesto etmişti. Diğer taraftan Demokrat Parti mitingin yapılacağını söylemiş, bunun için savcılığın da hazır bulunmasını istemişti. Savcılık ise kanunen bu işle ilgisinin olmadığını, yetkinin vilayette dolayısıyla İç İşleri Bakanlığı'nda olduğunu Demokrat Parti'ye bildirmişti. Bunun üzerine son defa

⁹⁸⁵ Yüzbaşılıktan ve askeri yargıçlıktan emekli, halkevi başkanlığında bulundu. **Yeniyol Gazetesi** (27 Kasım 1942).

⁹⁸⁶ Kemal Atal aşağıda daha da ayrıntılı incelenecektir. Fakat Atal, Demokrat Parti macerasına atılmadan önce de parti kurma teşebbüsünde bulunmuştu. Atal, Trabzon'da Kunderacılar Caddesi'nde hazır kundura ticareti yapıyordu. İl makamına müracaatla 16 maddelik beyannamesinde "Milli Demokrat Partisi" adında bir parti kurma arzusunda olduğunu ve uygun görüldüğü takdirde tüzük ile kanuni formaliteyi tamamlayacağını bildirmişti. İl makamı ise bu isteği cemiyetler kanununa birkaç noktadan uygun görmediği için geri çevirmiş ve tamamlanmak üzere dilekçeyi iade etmişti. İl makamı İç İşleri Bakanlığı'na gönderdiği yazısında Kemal Atal'ı, harp yılları içinde memurların, idare amirlerinin görevlerini kötüye kullanmalarından veya hükümet idaresindeki yolsuzluklardan şikâyet ederek cumhurbaşkanlığı, başbakanlık ve bakanlıkları meşgul etmekten ve kendisine "âmme muhbiri süsü" vererek bu şekil hareketinden zevk duyan anormal ruhlu bir şahıs olarak nitelemekteydi. Buna göre hasta denecek kadar sınırları bozuk birinin böyle bir müracaatla öne sürülmüş olması ihtimali de göz önüne alınmakla beraber bu teşebbüs önemsiz bir hadise olarak görülmüştü. **BCA** 490.01 446.1838.1.

⁹⁸⁷ **Halk Gazetesi** (19 Nisan 1946).

⁹⁸⁸ **BCA** 490.01 716.445.1; 490.01 190.757.1.Trabzon Demokrat Parti başkanı Kemal Atal'ın bilinçsiz hareketleri ilerleyen yıllarda Demokrat Parti'yi tavsatacak ve parçalara ayıracaktır. Us, **1930-1950**, s. 759.

vilayete yapılan müracaat yine kanuni gerekçelerle reddedilmişti.⁹⁸⁹ Nitekim Demokrat Parti vilayete müracaatında, genel bir toplantı yapacağını belirtmiş ve söz söyleyeceklerin isimlerini vermişti. Fakat Demokrat Parti özellikle halka yaptığı çağrıda miting, milletvekili seçimini protesto için yapılacaktı. Böylece mitingin müracaat hilafına başka gayeler etrafında yapılacağı anlaşıldığından toplantı vilayetçe men edilmişti. Davetnamede yazılı hususlar devlet aleyhine suç mahiyeti taşımaktaydı.⁹⁹⁰

Trabzon Demokrat Parti teşkilatlarının kurulması çalkantılarla gerçekleşiyor ve sancılı bir süreç içerisinde gelişimini sürdürüyordu. Öyle ki Araklı parti teşkilatı kendi kendini feshetmiş, ilçelerde de Demokrat Parti'den çekilenler çoğalmaya başlamıştı.⁹⁹¹ Yapılan propagandalar yüzünden Karadere Bucağı, müteşebbis heyet de dâhil olmak üzere bütün üyeleriyle toptan istifa ederek Halk Partisi'ne geçmişti.⁹⁹² Trabzon il idare kurulu üyesinden Haspi Pirselimoglu, milletvekili seçiminin ihtiras havası oluşturduğu, il idare kurulunu parçalara ayırdığı, şahsi emel ve keyfi tutumların etkisi ile aksaklıkların çoğaldığı gerekçesiyle partiden çekilmişti.⁹⁹³ Demokrat Parti idare kurulu da Pirselimoglu'nun, bir süre önce çıkardığı şahsı ile alakalı broşürlerin manasızlığını belirtmiş, İsmet İnönü ve CHP'ye temas eden kısımlarını parti prensiplerine uygun bulmayarak önce ikaz ve ihtar, sonunda da partiden ihracına karar vermişti.⁹⁹⁴

Demokrat Parti, Trabzon teşkilatını kalkındırmak için parti müfettişi görevi ile milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ı Trabzon'a göndermişti. Tahtakılıç, ilçeleri ve bazı bucakları dolaşmış, partililerle toplantılar yapmış ve bu toplantılarda halkevi ve halkodalarından istifade etmek istemişse de bu istek, "buralar siyasi toplantılara saha olamayacağı" gerekçesiyle kabul edilmemişti. Toplantılar CHP'liler tarafından da takip edilmişti. Tahtakılıç'ın partililere tavsiyesi her ne olursa olsun üye sayısının çoğaltılmasına gayret edilmesi ve yapılacak muhtar seçimlerinin her ne pahasına olursa olsun kazanılmasının sağlanması gayretinde olunması yönündeydi.⁹⁹⁵ Bunun yanında Tahtakılıç, Arsin'de yaptığı tetkik gezisinde Arsin CHP bucak başkanı ile de görüşmüş, parti işlerinden dolayı şahıslar arasına sokulacak husumet ve soğukluğun memleket için zararlı

⁹⁸⁹ **Halk Gazetesi** (26 Ağustos 1946).

⁹⁹⁰ **Halk Gazetesi** (13 Ağustos 1946).

⁹⁹¹ **Trabzon Gazetesi** (8 Temmuz 1946).

⁹⁹² **Trabzon Gazetesi** (12 Temmuz 1946).

⁹⁹³ **Trabzon Gazetesi** (14 Ekim 1946).

⁹⁹⁴ **Trabzon Gazetesi** (24 Eylül 1946).

⁹⁹⁵ **BCA** 490.01 190.757.1.

olacağını belirterek olgun bir particilik zihniyeti sergilemişti. CHP'liler de Tahtakılıç'ı Türk milletinin vekili olarak kabul etmiş, particiliği, şahsi husumet ve ihtiraslarla bir post kavgası saymamıştı.⁹⁹⁶

Demokrat Parti milletvekili Sadık Aldoğan ise Uzun Sokak'ta Trabzonlulara hitabesinde ise;

Arkadaşlar! Bildiğiniz gibi bugün iki parti olarak mücadele halindeyiz. Fakat mücadele derken bunu yanlış bir telakki ile manalandırmamak lazımdır. Bu, fikir ve görüş ayrılıklarının mücadelesidir. Davayı, davamızı bu yönden mütalaa etmeniz, bu hüviyetle tanımanızı istiyoruz. Memleket işlerinin iyi bir şekilde yürütülmesi millet ve memleket menfaatlerinin eksiksiz bir anlayış zihniyetiyle korunması, karşılıklı mücadelenin hakiki maksadıdır. CHP'nin şimdiye kadar memlekete hiç de faydalı olmadığını söylemek bir haksızlık olur. Fakat biz taptaze bir enerji, yepyeni bir zihniyetle işe başlamış bulunuyoruz ve memleketi onlardan daha iyi ve daha mükemmel şekilde idare edeceğimize inanıyoruz. Arkadaşlar, bazı yerlerde bazı vatandaşların parti mücadelesini yanlış bir telakki ile kabul ettiklerini görüyoruz. Bu yanlış telakkinin aile fertleri ve cemiyet bütünlüğü içerisinde muzır tezahürlerini görüyor ve müteessir oluyoruz. Particilik namı altında fikir ve görüş mücadelesi yapmanın her zamandan daha çok ihtiyacımız olan birlik ve beraberlik duygularından uzaklaşmak demek olmadığını bilmeniz lazımdır. Biz milli vahdet ve tesanütü ihlal edecek mahiyette ihtilaflara düşmeyecek kadar olgun, şuurlu, asil ve rüştünü ispat etmiş bir bütün olarak mücadele sahasına atılmış bulunuyoruz. Hasımlarımızın da bu hüviyet ve bu zihniyette olduklarını biliyor ve inanıyoruz. Size mensup olduğunuz partinin ileri gelenlerinden biri sıfatıyla haykırıyorum. Davamız belki ayrıdır fakat hedefimiz birdir ve her halde memleketin ilâsıdır. Demokrasi bizde yeni ihdas edilmiş bir mekteptir. Bu mektebin gelecekte daha verimli olmasını istiyorsak bugün bizim, hepimizin bu mektepten yüz aklıyla neşet etmemiz lazımdır⁹⁹⁷ diye seslenmekteydi.

Aldoğan, bu sözleriyle ideal siyaset tarzını Trabzonlulara anlatırken bundan bir yıl sonra 24 Eylül'deki nutuklarıyla Trabzon'da infialler uyandırıyor. Trabzon hakikaten Sovyet Rusya'nın yanı başında yer alıyor ve belki de ilk hedefi olması bakımından nazik bir konumda bulunuyordu. Böyle bir vilayette halkı bozgunculuğa sevk edecek sözler sarf edilmesi halkı üzmüştü. Bunlar Trabzon'da bir nefret havası meydana getirmişti (örneğin kömür fiyatlarının yüksekliği dolayısıyla Aldoğan, DP'lilere gidin belediyenin altını üstüne getirin demişti). Aldoğan'ın bu tür konuşmaları tepki çekiyor, partiden ihracı, hiç olmazsa haysiyet divanından uzaklaştırılması isteniyordu. Onun bu tarzı Demokrat Parti'yi de müşkül duruma sokmaktaydı.⁹⁹⁸ Diğer taraftan Celal Bayar'ın Trabzon'da verdiği nutuk ise Sadık Aldoğan'ın topladığı tepkileri yatıştırarak türdendi ve düzgün bir siyaset yapılması gerektiğini telkin ediyordu;

Anayasa bizim tam manasıyla medeni ihtiyaçlarımızı temin eden bir kanundur. Fakat hangi zaruretlerle olursa olsun o kanunun hürriyet mefhumuna dokunan kanunlar yapılmıştır.

⁹⁹⁶ **Trabzon Gazetesi** (8 Kasım 1946).

⁹⁹⁷ **Halk Gazetesi** (29 Eylül 1946).

⁹⁹⁸ **Halk Gazetesi** (8 Ekim 1947); Nihat Erim, **Günlükler (1925-1979)**, I, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 196. Öksüz ve Usta, a.g.e., s. 321.

Belki bunlardan bazılarında benim de imzam vardır. Ancak bugün şartlar değişmiştir. Demokrasiye anlayışla, şatafatla, yarı inanla ve oynak ruhla bağlı olmayalım. Siyaset yapacağız fakat şahsi menfaat cambazlığı değil, politika güdeceğiz fakat mevki kapmak ve mide şişirmek için değil. Yurdun yükselişi yolunda milli şerefi elde tutarak yürüyeceğiz. Başkalarının hakkını hakkımız bilerek adaletin kölesi olacağız.⁹⁹⁹

1947 muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine Demokrat Parti'nin katılmaması mensuplarını hayal kırıklığına uğratmıştı. Nitekim parti uzak köylerde teşkilat kuramamıştı. Diğer taraftan Demokrat Parti yakın köylerde üye sayısını artırmaya çalışmaktaydı.¹⁰⁰⁰ Trabzon Demokrat Parti Teşkilatı'ndaki gelişmeler, Kemal Atal'ın, Of'a yapılan gezi dönüşü Araklı Bucağı parti binasının resmi açılışını yaparken söylediği nutukla hızlanmıştı. Atal, devletin siyasi işlerini ve iç güvenliğini bozucu söylemlerle halka hitap ettiğinden hakkında tutulan zabıt Sürmene Cumhuriyet Savcılığı'na verilmiş ve tutuklanmıştı.¹⁰⁰¹ Bunun yanında Atal'ın evrakı ağır ceza hâkimi tarafından incelendikten sonra Adalet Bakanlığı'na gönderilmiş ve bakanlıktan gelen yazı üzerine Kemal Atal serbest bırakılmıştı.¹⁰⁰² Fakat beraberinde partinin siyaset tarzının beğenilmediği gerekçesiyle partiden ayrılmalar yaşanmaya başlamıştı. Beğenilmeyen siyaset tarzı ise, particilik anlayış ve zihniyetine aykırılık, halk kitlesini hükümet aleyhine sevk etmek, hükümet erkânını kamuoyunda küçük düşürmekti.¹⁰⁰³ Of parti başkanı, ülkede çok partili hayatın iyi niyetle başladığını ve yurttan faydalı hizmetler göreceğine inanarak Demokrat Parti'ye yazıldığını, ancak şahsi ihtiraslardan başka bir şey düşünmeyen Demokrat Parti idarecilerinin ise memleketin huzurunu bozacak mahiyetteki hareketlerini parti ciddiyetiyle bağdaştıramadığından istifa etmişti.¹⁰⁰⁴ Yine Kemal Atal, muhtar seçimlerinde yolsuzluk yapıldığı ve CHP merkez ilçe başkanı Tayyar Murathanoğlu tarafından oyların çalındığı yolunda vilayet makamına müracaatta bulunmuş, aynı zamanda bunu Dikkat Gazetesi'nin sahip ve yazı işleri müdürü Hikmet Ataoğuz yayınlamıştı. Tayyar Murathanoğlu da Kemal Atal, Hikmet Ataoğuz ve Dikkat Gazetesi yazarlarından Hasan Günerkan aleyhine şahsına hakaret yapıldığı iddiasıyla asliye ceza mahkemesinde dava açmıştı. Neticede ceza kanununun 480/2 ve matbuat kanununun 27. maddesi gereğince Kemal Atal, Hikmet

⁹⁹⁹ **Yeniyol Gazetesi** (1 Kasım 1947).

¹⁰⁰⁰ **BCA** 490.01 716.445.1.

¹⁰⁰¹ **Halk Gazetesi** (10 Şubat 1947); **BCA** 490.01 446.1838.1.

¹⁰⁰² **Yeniyol Gazetesi** (15 Şubat 1947).

¹⁰⁰³ **Halk Gazetesi** (19 Mart 1947).

¹⁰⁰⁴ **Halk Gazetesi** (19 Şubat 1947).

Ataoğuz ve Hasan Günerkan altışar ay hapis ve ikişer yüz lira para cezasına mahkûm edilmişlerdi.¹⁰⁰⁵

3.5.1 1947 İl Kongresi

Demokrat Parti yeni bir binaya geçme teşebbüsünde olmakla birlikte ilçe teşekküllerinde de geniş ölçüde faaliyet başlamıştı. Kongrede büyük değişikliklerin yaşanması bekleniyor, başkanlığa şehrin kuvvetli şahsiyetlerinden birinin getirileceği ve idare heyetinin de yine tamamen değiştirilerek şehrin muktedir kişilerinden ve siyasette kuvvetli olacıklardan kurulması bekleniyordu.¹⁰⁰⁶ Bu düşünceler beslenirken kongre nizamsız bir şekilde başlamış ve ertelenmişti. Bunun üzerine bir kısım delegeler kongrenin kesinlikle feshedileceği iddiasında bulunmuş ve müzakere salonunu terk etmişti.¹⁰⁰⁷ Akçaabat delegesi Celal Kazancı, her bin seçmenin kongreye ancak bir delege göndermesi gerektiğini ve Trabzon seçmenlerinin de 37 bin civarında olduğu halde bu toplantıda 52 delegenin bulunması ile kongrenin gayr-i meşru toplandığını ileri sürmüştü. Kazancı'ya şikâyetinin kongreye değil daha üst makamlara yapması lazım geldiği, esasında seçmen sayısının 37 bin olduğu hakkındaki bilginin CHP erkânından gelmiş olması ile bu rakamın güvenilir olmayacağı şeklinde karşılık verilmişti. Bunun üzerine Akçaabat, Vakfikebir ve Sürmene delegeleri kısmen veya tamamen salonu terk etmişlerdi.¹⁰⁰⁸

Bundan sonra Akçaabat ilçe idare kurulu aldığı bir kararla partilileri olağanüstü bir toplantıya davet etti. Toplantıya diğer ilçe idare kurulları temsilci gönderebilecekleri gibi Akçaabat'a bağlı ocaklar da üçer kişi göndermek suretiyle toplantıda temsil edileceklerdi. Toplantıda il kongresinde meydana gelen hadiseler masaya yatırılacak, Sürmene, Akçaabat ve Vakfikebir ilçe başkanlarının kongreyi terk edip gitmesi, kongrenin yolsuz toplandığı merkezinde cereyan edecekti.¹⁰⁰⁹ Diğer taraftan toplantıya il idare kurulu başkanı davet edildiği halde katılmamıştı. Toplantıda kuruluşundan beri parti içinde devam eden tartışmalar ve son kongresinin tüzüğe aykırı olarak toplandığı tartışıldı. Buna göre parti içindeki ayrılık, özellikle il idare kurulu başkanının parti içinde takip etmekte olduğu müfrit siyasetten ve bu siyasetinin mevcut mevkiini elde tutma çabasından ileri geliyordu. Demokrat Parti'de ilk kuruluşundan beri çıkan fikir ayrılıkları, bu fikir ayrılıklarını

¹⁰⁰⁵ **Halk Gazetesi** (16 Nisan 1947).

¹⁰⁰⁶ **Trabzon Gazetesi** (18 Kasım 1947).

¹⁰⁰⁷ **Trabzon Gazetesi** (22 Ocak 1948).

¹⁰⁰⁸ **Yeniyol Gazetesi** (21 Ocak 1948).

¹⁰⁰⁹ **Halk Gazetesi** (30 Ocak 1948).

doğuran sebepler örnekleriyle izah edilmişti. Bunun yanında esasında anlaşmazlığın başlıca sebeplerinden biri, milletvekili seçimlerinde başkanın aday gösterilmemesiydi. Kemal Atal, kendisini aday göstermek için bir hayli uğraşmış, kendini Hikmet Bayur'a benzeterek, "ben ikinci Hikmet Bayur olarak TBMM'de bulunacağım, niçin beni listeye koymuyorsunuz" diye iddiada bulunmuştu. Diğer taraftan böyle sandalye için müfrit siyaset takip edenlerin parti içinde yer alamayacakları belirtilerek söz Kenan Öner'e getirilmiş ve başkanının takip ettiği yolun Kenan Öner'in takip ettiği yoldan farklı olmadığı belirtilmişti. Bu arada yapılan kongrenin tüzüğe aykırı olduğundan bozulacağı ileri sürülmüştü.¹⁰¹⁰ Fakat yeni kongre için harekete geçilmiş ve delege seçimi yapılmıştı. Seçim sonunda delege olamayanlar, olanların aleyhinde faaliyete geçmişlerdi. Bunlar haksızlığa uğradıklarını düşünüyorlar ve bunun için toplantılar yapıyorlardı. Diğer taraftan kongre için bir kısım delegeler kongreye zamanında katılamamışlar ve bundan dolayı atlatıldıklarını düşünerek şiddetli tepki göstermişlerdi. Mevcut il idare kurulu CHP'den istifa edenleri saflarına almamak kararındaydı. Atlatılanların karşı çıktıkları meselelerden biri de buydu.¹⁰¹¹ Ancak keyfiyeti değerlendiren Demokrat Parti merkezi, kongreyi katılanlarla birlikte onaylamıştı.¹⁰¹²

Demokrat Parti'nin Türkiye genelindeki ayrışma ve geçimsizlikleri, Trabzon'da da yaşanmaktaydı. Bir yıldan beri Of, Sürmene, Akçaabat ve Vakfıkebir teşkilatları, il idare kurulu ile teşrik-i mesai etmiyor, son zamanlarda da merkez ilçe teşkilatı il idare kurulunu tanımıyordu. Demokrat Parti genel merkezinde tutulan tasfiye yolu (Kenan Öner taraftarlarının partiden çıkarılmaları), Trabzon teşkilatı tarafından da benimsenmişti. Kemal Atal parti merkezine; "partimizin umde ve prensiplerine zerre kadar inhirafi sezilenlerin bila merhamet tasfiyelerine gidilmesini arz eyler, genel kurul kararlarını takdirle tasvip eyleriz", telgrafını çekmişti.¹⁰¹³ Böylece parti divanı tüzük ve programa aykırı harekette bulunan Sürmene ilçe başkanı Ali Seymen, Cumhuriyet semt üyelerinden avukat Zihni Can, Boztepe ocağı eski başkanı Mustafa Karaağaçlı ile Akçaabat idare kurulu üyelerinden Hikmet Ataoğuz hakkında ihraç kararı vermişti.¹⁰¹⁴ Bunun yanında

¹⁰¹⁰ **Halk Gazetesi** (3 Şubat 1948).

¹⁰¹¹ **Trabzon Gazetesi** (6 Şubat 1948).

¹⁰¹² **Yeni Yol Gazetesi** (1 Mart 1948). Kemal Atal, kongrelerde Hitler gibi konuşuyor, etrafında kendinden üstün kimseyi görmeğe tahammül edemiyor, her türlü liyakatin ve dirayetinin kendinde olduğuna inanıyordu. İnönü'ye çektiği telde; "milletin ekmeğine el uzatan, annesinin bağrını hançerleyen demektir", diyordu. İltimaslarla tarihe geçen Saka kabinesinin çekilmesi istiyordu. **Halk Gazetesi** (12 Mayıs 1948).

¹⁰¹³ **Yeni Yol Gazetesi** (19 Mart 1948).

¹⁰¹⁴ **Yeni Yol Gazetesi** (15 Mart 1948); **Halk Gazetesi** (16 Mart 1948).

teşkilat, partiye girmek isteyenleri de önceden bir araştırma süzgecinden geçirdikten sonra partiye alma kararı veriyor ve bu hususta tolerans göstermiyordu.¹⁰¹⁵ Partiden ihraçlara devamla haysiyet divanı, il müteşebbis heyetinden Rıza Egemen, İbrahim Ertekin ve Akçaabat ilçe müteşebbis heyet üyesi ve ilçe idare kurulu başkanı Celal Kazancıoğlu hakkında ihraç kararı vermişti.¹⁰¹⁶ İhraçların yanında Kemal Atal'ın gittikçe otoriter bir idare tarzı benimsemesi, partilileri bu tutumuyla Demokrat Parti'den uzaklaştırıyor, tepki olarak onların istifasına sebep oluyordu.¹⁰¹⁷ Bu ihraçlar Sürmene teşkilatını olağanüstü toplantıya götürmüştü. Ocak ve bucaklardan gelen 25 delege ile Akçaabat başkanı Celal Kazancı'nın katılımıyla toplanılmıştı. Toplantıda ilk sözü alan Sürmene ilçe başkanı Ali Seymen, parti içindeki ikiliği ve son hadiseleri incelemek ve bir karara varmak üzere toplandıklarını belirtmişti. Seymen, Demokrat Parti'nin kendisi hakkında, parti aleyhinde propaganda yaptığı iddiasıyla esaslı bir delile dayanmayarak ihraç kararı verdiğini ve bu kararın sırf parti başkanının hissi hareketlerine olan itirazın neticesi verilmiş olduğunu söylemişti. Celal Kazancı da toplanma sebebini, Ali Seymen hakkında şahsi olarak verilen ihraç kararını protesto etmek olarak açıklamış ve tamamıyla il başkanının baskısı altında verilen bu kararın hükmü olmadığını belirtmişti.¹⁰¹⁸

Sürmene demokratları, gerek genel merkezlerindeki ve gerekse il ve ilçe arasındaki geçimsizlik ve uyuşmazlık dolayısıyla müteessirdi; “kimi çöküyoruz, kimi çökmemize az kaldı, kimisi de toptan istifa vermemiz lazım artık, bu parti tamamen bitmiştir” diyordu. Yüksek sesle ve açıktan başta kahvehaneler olmak üzere her yede gazete okuma tiryakisi olan demokratlar artık muhalif, muvafık bütün gazetelere yakınlık göstermekten nefret etmeye başlamışlardı. İlçenin mutedil Demokrat partilileri ise her şeyi onaylıyor, müfritlerin ağzını ise bıçak açmıyordu.¹⁰¹⁹ Aslında Demokrat Partililer için müfrit-mutedil ayrımı Trabzon'un tümü için geçerli bir ayrım haline gelmişti. Müfritler partiyi elinde tutanlar, mutediller ise dışarıdan destek verenlerdi. Son zamanlarda da buna bir grup daha eklenmişti; mürteciler. Bunlar, karşı parti aleyhine baltalama siyaseti takip edenlerle yıllarca CHP saflarında bulunmuş ve fakat umduklarını bulamadıkları için yönünü değiştirenlerdi.¹⁰²⁰ Sonrasında ise Demokrat Parti'de müfritler tasfiye edilmiş ve parti merkezinde birlik meydana getirilmişti. Siyasi partilerin halkla en fazla temasta olan

¹⁰¹⁵ **Halk Gazetesi** (18 Mart 1948).

¹⁰¹⁶ **Yeniyol Gazetesi** (31 Mart 1948); **Halk Gazetesi** (1 Nisan 1948).

¹⁰¹⁷ **Halk Gazetesi** (24 Ocak 1948).

¹⁰¹⁸ **Halk Gazetesi** (27 Mart 1948).

¹⁰¹⁹ **Halk Gazetesi** (29 Mart 1948).

¹⁰²⁰ **Halk Gazetesi** (1 Nisan 1948).

birimleri yukardan aşağıya il, ilçe, bucak ve ocak teşkilatlarıydı. Demokrat Parti'nin tasfiyeye en çok muhtaç kısmı ise buralardı. Taşra yöneticileri Demokrat Parti'nin program ve gayesini anlamaktan uzak halk arasında ön plana geçme arzusunda idi.¹⁰²¹ Trabzon'un çoğunluğunun halen CHP tarafında oluşunun sebebi, Demokrat Parti'nin bir tek başkana dayanmasında ve onun sevk ve idaresi altında olmasındaydı. Diğer taraftan başkandan çok daha ileride şahsiyetler olmasına rağmen henüz başkanın ön planda olması, onun kuvvetinden çekinildiğinden değil, öncekilerin hazır mevki alma görüntüsü vermek istemediklerinden kaynaklanıyordu.¹⁰²²

Demokrat Parti'deki ihtilaf sonbahar döneminde de yatışmamış, hararetini sürdürmüştü. Nitekim merkez ilçe idare kurulu hakkında ihraç kararı verilmişti. Merkez ilçe de Sürmene, Akçaabat ve Vakfikebir gibi ayrı olarak çalışma kararı almıştı. Anadolu Hanı'na geçen ilçe kurulu parti hesaplarının tetkik ve teftişi için genel merkezden bir müfettiş istemişti.¹⁰²³ Yine il idare kurulu üyesi Hasbi Serdar cezai hükümlere dayanılarak kuruldun çıkarılmıştı. Meselenin haysiyet divanına getirilerek Serdar'ın üyelikten de çıkarılması düşünülmekteydi. Hasbi Serdar ve grubu da ihtilafli meseleleri il kongresinde halletme kararındaydı.¹⁰²⁴ Son olarak il idare kurulu, aralarındaki anlaşmazlıktan ötürü Sürmene ve Akçaabat idare kurullarını 8.11.1948 gün ve 165 sayılı kararla feshetmişti. Bunların ocak kongreleri de hükümsüz sayılmış ve bu ilçelerde yeni seçimler yapılmak üzere il idare kurulunca teşebbüse geçilmişti.¹⁰²⁵

¹⁰²¹ **Halk Gazetesi** (17 Ağustos 1948).

¹⁰²² **Halk Gazetesi** (26 Haziran 1948).

¹⁰²³ **Halk Gazetesi** (22 Eylül 1948).

¹⁰²⁴ **Trabzon Gazetesi** (8 Ekim 1948).

¹⁰²⁵ **Halk Gazetesi** (20 Kasım 1948). Kesin olmamakla birlikte bir kısım Demokrat Partililer ısrarla partideki çatlağa sebep olarak, 4 bin lira kadar olduğu tahmin edilen suiistimali görmekteydiler. İddiaya göre bu para milletvekili Sadık Aldoğan'ın Rize'ye ve Celal Bayar'ın Giresun'a kadar gitmeleri için partililer tarafından tutulan otomobiller için toplanmış ve bedelleri taraflarından ödenmişti. Dolayısıyla anlaşmazlık, bu paraların parti tarafından verilmiş gibi parti hesabına masraf kaydedildiğinden ileri gelmekteydi. Atal da bu söylentileri önlemek için Kunduracılar'da yeni almış olduğu binada bir toplantı yapmak istemişse de vilayet, parti binası olduğu için her istenilen yerde toplantı yapılamayacağını bildirmiş ve müsaade etmemişti. Kemal Atal da parti binasında yapılan toplantıda, hakkındaki söylentilerin doğru olmadığını ve bunları çıkaranların sırf kendisini lekelemeğe ve partiyi yıkmaya çalıştıklarını söylemişti. Kendisinin memleket için çalıştığını anlatmak maksadıyla, "bir pamuk meselesinden iktisat müdürünü, vergi meselesinden defterdarı ve adli bir işten hukuk hâkimini yerlerinden dış çeker gibi kerpetenle attığını" söyleyerek hazır bulunanlardan emniyet almıştı. 4 bin lira meselesinde ise Atal, bu paranın Aldoğan'ın Rize'ye ve Celal Bayar'ın da Giresun'a gidiş geliş yol masraflarına sarf edildiğini, bu hesapta hiçbir yanlışlık olmadığını ve kendisinin partide tek başına kaldığını, güvendiği arkadaşlarının partiyi kökünden yıkmak için çalıştıklarından bunları teker teker partiden çıkardığını söylemişti. Toplantıda bulunanlardan tam destek alan Atal, kendisine münevver ve tüccar tabakanın lazım olmadığını ve karşısındakilere hitapla "sizin gibi çarığı erkek kokan köylü zümresi lazımdır" sözüyle dayanacağı kesimi göstermişti. Galeyana gelen Atal, "ben istersem anarşi çıkarırım" diye bağırmağa başlamıştı. **Halk Gazetesi** (22 Eylül 1948).

3.5.2 1948 Mitingleri

Mitinglerin amacı, partililerin son zamanlarda birbirlerine “gevşeklik, muvazaacılık ve totaliter zihniyetçiliği” suçlamaları ve ret tartışmalarıyla kendilerini ikiye, hatta üçe bölen hadiselerin etkilerini hafifletmek ve yeni çözümleri önlemektir. Mitinglerde “21 Temmuz faciası” tabiri klişe halinde tekrarlanmaya gelmişti; “bedbaht 21 Temmuz seçimleri karşımızdakilerin kabul ettiği seçim kanunu ile idare edilmiş ve tatbikatta millet iradesinin tecellisine imkân vermemiştir” deniyordu.¹⁰²⁶ Diğer taraftan Haziran’da büyük bir miting planlanıyor buna Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Rize, Kars, Erzurum gibi illerden de katılım bekleniyordu. Demokratlar bu mitingin önem ve manasını belirten bir beyanname bastırmışlardı. Katılımın 10 binden fazla olacağı tahmin edilmekteydi. Mitingde ise partililerin dövizlerinde Bayburtlular; “namuslu seçim şekerli geçim”, Bahçecik Ocağı; “emniyetsiz seçim millete arpa yedirir”, Çömlekçi Ocağı; “seçimde adli teminat istiyoruz”, Holamana Ocağı; “seçim emniyeti idari mekanizmanın temelidir”, Oksi Köy Ocağı; “büyüklük sıfatı evvela Allah’a saniyen millete hastır”, 2 nolu Çömlekçi Ocağı; “oylanan komedyaya yeter namuslu ve yeni seçim istiyoruz”, Kavakmeydan Ocağı; “devletler ve hükümetler geçicidir onların uğruna millet feda edilemez, milli şerefle övünenler sopalı seçime zümre tahakkümüne buyururlar, halka sürü diyenlerin çobanlık dahi yapamaz olduklarını biliyoruz, ısmarlama vekillerden bıktık”, yazıyordu. Bu sözler günün manasını her tarafa duyurmaktaydı.¹⁰²⁷

3.5.3 Demokrat Parti İl Başkanı Kemal Atal’ın İnönü’ye Hakaret Davası

Kemal Atal, İnönü’ye çektiği ve İzmir, İstanbul, Bursa, Adana, Kayseri, Rize, Samsun, Manisa ve Hopa Demokrat Partililer tarafından tasvip olunan, ayrıca İstanbul basını ve Millet Mecmuası’nın bir başyazı ile desteklediği telgraftan ötürü ceza kanununun 160. maddesi gereğince Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Umum Müdürlüğü’nün yazısı üzerine mahkemeye verilmişti. Davayı takip etmek üzere ise parti merkezinden Samet Ağaoğlu ile Zühtü Velibeşe gelecekti.¹⁰²⁸ Hâlbuki daha bir yıl önce İnönü Trabzon ziyaretinde,

¹⁰²⁶ **Halk Gazetesi** (27 Haziran 1948).

¹⁰²⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (21 Haziran 1948); Halk Gazetesi’nin iddiasına göre kongreye katılanlar ile oy pusulaları arasında tutarsızlık vardı. Örneğin 50 kişiyi katıldığı bir kongreden 250 pusula toplanıyordu. **Halk Gazetesi** (3 Aralık 1948).

¹⁰²⁸ **Yeni Yol Gazetesi** (23 Eylül 1948). Davalıkların telgraf şöylediydi; “Bir fani için tarihte kötü nam bırakacak hataya düşerek anayasanın verdiği son yetkiyi milletin hayrına kullanamadınız. Bundan böyle hiçbir beyannameniz demokrasi camiasını ilgilendirmeyecektir. Umumi seçim hilebazlara fırsat veren kanunla eğer mukadder olursa millet mukadderatına amil olan oy sandıklarına namus ve iffeti gibi sahip olarak kötü niyetle uzanacak elleri bileklerinden kırma kararını şimdiden vermiştir. Bu tarihi kararın mesuliyetinden bir

Demokrat Parti merkezinde partililerin coşkun sevgi gösterileriyle karşılanmış, Kemal Atal ile demokrasi hayatının gidişatı hakkında hasbıhallerde bulunmuşlardı.¹⁰²⁹

Atal savunmasında; “kültürümün fazla olmaması ve esasen parti işlerinde yeniliğim ve olgunlaşmadığım hasebiyle ifade-i meramda kusur etmiş olmam ihtimali vardır” diyerek hatalı olabileceğini kabul ediyordu.¹⁰³⁰ Atal’ın Trabzon Asliye Ceza Mahkemesi’nde yapılan yargılaması sonucunda mahkeme, Demokrat Parti başkanının cumhurbaşkanına çektiği telgrafın içeriğinde “edep ve terbiyeye mugayir ve suç unsuru teşkil edecek bir cihet” göremediğinden beraatına karar vermişti.¹⁰³¹ Bundan bir müddet sonra Kemal Atal’ın, Erzurum’da Demokrat Partililer tarafından düzenlenen bir mitingde yine cumhurbaşkanı ve hükümete karşı hakaret suçuyla bu defa tutuklanarak mahkemesine karar verilmiş, bir süre bu tutuklama kararı tebliğ edilmemişse de Ocak ayı içinde tebliğ edilmiş ve Atal hemen Erzurum cezaevine gönderilmişti.¹⁰³² Cumhurbaşkanına ve hükümetin manevi şahsiyetine hakareten yargılanan Atal için duruşma devam ederken Erzurum’a gönderilen adalet müfettişi, bazı yargıç ve savcı yardımcılarında dava hakkında ve Kemal Atal aleyhine mahiyet taşıyan sorular sormuş, bunun üzerine Samet Ağaoğlu Adalet Bakanı Fuat Sirmen’e telgraf çekerek keyfiyeti protesto etmişti. Üç aydan beri tutuklu yargılanan Atal, 29 Nisan’da bir yıl hapse, bunun on ayını cezaevinde ve iki ay on gününü de Samsun’da emniyet gözetiminde geçirmeğe Yargıtay yolu açık olmak üzere mahkûm edilmişti.¹⁰³³

3.5.4 1949 İl Kongresi

Başkanın hüküm giymesinden sonra ardından yapılacak kongreye bir kısım partili, kongrede bulunmak üzere müşahit gönderilmesi için genel merkeze müracaatta bulunmuştu. Kongreye katılacak delegeler arasında mevki ve menfaat hırsıyla partiye

nebze olsun sıyrılmak için gerekli karara tevessülünüz bir zarurettir. Trabzon Demokratları”. **Yeniyol Gazetesi** (23 Temmuz 1948).

¹⁰²⁹ **İnan Dergisi**, (34-35).

¹⁰³⁰ **Halk Gazetesi** (20 Kasım 1948).

¹⁰³¹ **Yeniyol Gazetesi** (7 Aralık 1948).

¹⁰³² **Halk Gazetesi** (25 Şubat 1949).

¹⁰³³ **Yeniyol Gazetesi** (2 Mayıs 1949); **Halk Gazetesi** (30 Nisan 1949); Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 322. Başkanın mahkemesinde hazır bulunmak üzere Erzurum’a giden heyet kapalı Kop Dağı’nı yaya geçmiş, bu hadise bütün Trabzon demokratlarını bir kat daha davaya bağlamış ve birçok tarafsız ve Halk Partilinin Demokrat Parti’ye geçmesini sağlamıştı. **Halk Gazetesi** (22 Mart 1949). Ekipte bulunan Samet Ağaoğlu’nun ayakları donmuş, dağ geçildikten sonra açık bir kamyonun şoför yerinde sıkışılarak Erzurum’a varılmıştı. Ağaoğlu, **Siyasi Günlük**, s. 316.

katılmış olanlara yer verilip verilmemesi yolunda fikir ayrılıkları çıkmıştı.¹⁰³⁴ 2 Haziran'da yapılacak kongreye genel merkezi temsil etmek üzere müşahit olarak Zonguldak milletvekili Ali Rıza İncealemdaroğlu ile Kayseri milletvekili Fikri Apaydın gelmişti. Bu vekiller iki seneden beri ilçelerle il idare kurulu arasındaki anlaşamamazlığı halletmek ve aradaki soğukluğu gidermek amacıyla il idare kuruluyla, partiye yeni girmiş ve il idare kuruluna seçilme arzusu gösteren üyelerle temas etmişse de bu temaslardan netice alınamamıştı. Parti içinde iki grup, eski demokratlarla, partiye sandalye sahibi olmak amacıyla girmiş olanlar arasında çatışma yaşanmakta, anlaşmazlıklar ihtilafları derinleştirmekteydi.¹⁰³⁵

Kongre, Kunduracılar'da Kemal Atal'ın babasının yeni aldığı binanın salonunda yapılmıştı. Seçim için iki liste ortaya çıkmış ve listelerin baş taraflarına Kemal Atal'ın ismi yazılmıştı. Listeler üzerinde sert tartışmalar olmuştu. Kemal Atal taraftarları, Atal başkan seçilmediği takdirde, partide bir parça yatışmış gibi görünen anlaşmazlığın yeniden önüne geçilmez bir hal alacağı noktasında uyarıda bulunuyorlardı. Sonunda kavga ve gürültü içinde geçen kongrede açık oyla parmak kaldırmak suretiyle yapılan il idare kuruluna Kemal Atal, Mahmut Goloğlu, Cemal Koşokçu, Ziya Saka, Sabri Dilek, Bekir Sükuti, Rasim Erdoğan, Rıza Egemen ve Ahmet Karanis seçilmişti.¹⁰³⁶ Kemal Atal'ı başkan yapmak istemeyenler eski başkanın mahkûmiyetini ve halen cezaevinde bulunduğunu ileri sürmüşlerse de bir türlü anlaşma sağlanamamış ve neticede genel merkezle kurulan temas sonunda Atal, Erzurum'da tutuklu bulunmasına rağmen tekrar seçilmişti.¹⁰³⁷

3.5.5 Demokrat Parti'de Yol Ayrımı

Başkanın takip ettiği siyaset tarzı, mahkemelerde dolaşması teşkilatı oldukça yıpratmıştı. Bu durum partiyi olağanüstü kongreye götürdü. Buna taraftar olanlar merkezin dışındaki teşkilatları. Başkanlıktan düşürülemeyen Kemal Atal'ın tutuklu bulunmasından yararlanılarak hemen yeni bir kongre ve yeni bir idare heyeti kurulmasına teşebbüs edilmişti. Böylece tartışmalardan sonra merkez teşkilata karşı ilçe teşkilatları birlik meydana getirmişti.¹⁰³⁸ Demokrat Parti Genel İdare Kurulu üyesinden Samet Ağaoğlu, Trabzon teşkilatı ile temas etmek ve partinin il ve ilçe kademeleri arasında daha sıkı bir

¹⁰³⁴ **Halk Gazetesi** (5 Mayıs 1949).

¹⁰³⁵ **Halk Gazetesi** (30 Mayıs 1949).

¹⁰³⁶ **Halk Gazetesi** (3 Haziran 1949).

¹⁰³⁷ **Halk Gazetesi** (4 Haziran 1949).

¹⁰³⁸ **Trabzon Gazetesi** (4 Mart 1949).

birlik sağlamak amacıyla Trabzon'a geldi. Ağaoğlu, demokratlarla ve müstakil bazı kimselerle temasta bulunmuştu. Görüşmelerde Kemal Atal meselesi de gündeme alınmıştı.¹⁰³⁹ Diğer taraftan genel idare kurulu müşahit olarak Zonguldak milletvekili Ali Rıza İncealemdaroğlu ile Kayseri milletvekili Kamil Gündeş'i göndermişti. Kongre sonunda Atal yeniden başkanlığa getirilmiş, ikinci başkanlık da Cemal Kuşkucu'ya verilmişti. Görüşmelerden ise yine bir sonuç çıkmayınca aradan çok geçmeden il idare kurulu ikiye ayrılmıştı. Parti yönetim kurulunun çoğu üyesi yönetimden çıkma kararı almış ve partinin evrakı Zühtü Saruhan'a ait binanın orta katına taşınmıştı. Kemal Atal başta olmak üzere taraftarları il idare kurulundan müstafî sayılmışlardı. Atal'ın sıkı taraftarlarından olan merkez ilçe başkanı Osman Öztürk de teşkilatı karıştırdığı gerekçesiyle haysiyet divanı kararıyla bir yıl süreyle ihraç edilmişti. Bu durum bazı üyeler arasında infialler uyandırmıştı. Beraberinde tartışmalar şiddetlenmiş ve böylece Demokrat Parti'de iki klik ortaya çıkmıştı. Diğer taraftan merkez kaza idare kurulu ile taşınmaya karşı olan üyeler, il idare kurulunu boş sayarak yedeklerden il idare kurulu oluşturmak ve başka binaya nakledilen il idare kurulunu kadro dışı saymak hususunda tartışmalar yapıyordu. Hatta yedeklerden oluşturmayı tasarladıkları il idare kurulunun başına yine tutuklu olan Kemal Atal'ı getirmeyi düşünüyorlardı.¹⁰⁴⁰ Bu tartışmalar devam ederken Kemal Atal Erzurum'dan döndü ve ilçe merkezine giderek partililere bir söylev verdi. Ona göre "partiye parazit olarak girenlere akıbetlerini beklemelerini ihbar ve ihtar" etti. Karar defterini ve parti mührünü zorla aldı ve kendisi hakkında müstafî sayılma kararı verilirken buna karşı çıkan Bekir Sükuti ve bir arkadaşını affederek diğerlerini ihraç etti. İhraç olunanların yerlerine başkalarını almak suretiyle yeni idare kurulunu oluşturdu. Kemal Atal kendisini devirmek isteyen muhaliflerini partiden temizleyeceğine kaniiydi. İdare heyetinden sekiz kişilik bir grup fikir birliği içindeydi ve gerek merkezde ve gerekse ilçelerde taraftarlarının çok olduğu, yapılacak yeni bir seçimi de geçen yılda olduğu gibi yine kazanacakları kanaatindeydiler. Kemal Atal'ın bu manevrası bütün il çevresinde en uzak köylere kadar her gün üzerinde hayretle durulan bir konu olmuştu. Baskına uğrayan heyet karakola başvurmuş fakat iç işlerinde meydana gelen bu hadisenin hükümeti ilgilendirmeyeceği cevabını almıştı. Onun mührü ve defteri mükemmel bir planla aldıktan sonra bu ustalığı taraftarları arsında üstün bir zekâ eseri telakki edilmiş ve taraftarlarını bir

¹⁰³⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (17 Mart 1949); **Trabzon Gazetesi** (16 Mart 1949); **Halk Gazetesi** (19 Mart 1949).

¹⁰⁴⁰ **Trabzon Gazetesi** (20 Temmuz 1949); **Yeni Yol Gazetesi** (24 Eylül 1949); **BCA** 490.01 446.1838.1.

kat daha kendisine bağlamıştı.¹⁰⁴¹ Diğer taraftan baskın sonrası yapılan toplantıda Of başkanı Kazım Üstündağ, daima Atal'sız bir il idare kurulunu destekleyeceğini açıklıyor, Akçaabat başkanı Celal Kazancıoğlu Atal'ı kabahatli buluyordu. Bunun yanında parti içi kaynaşma sonucu ortak dava; “Demokrat Parti tehdit ve zorakiliklerle iş görmeyecek, hareketlerini kanunla, haklarını hak yolunda alacaktır” anlayışında birleşmişti.¹⁰⁴²

Kemal Atal, mücadele tarzından ötürü partisini tamamen kaybetmekteydi.¹⁰⁴³ Nitekim merkez ve ilçelerde Demokrat Parti'nin teşkilatlanmasında, binlerce üye kaydetmesinde ve hatırı sayılır bir varlık göstermesinde büyük bir emek payı olan Atal, sonunda tarihte çete reislerinin düştüğü hareket ve zihniyete bürünmüştü.¹⁰⁴⁴ Trabzon Demokrat Parti Teşkilatı iki ayrı binada iki il idare kurulunun birbirlerinin aleyhine konferanslar tertip ettiği bir vaziyete gelmişti. Hangisinin meşru idare heyeti olduğu, hangi binanın levhasının indirileceği ve kapatılacağı parti müfettişlerine kalmıştı.¹⁰⁴⁵ İhtilafın giderilmesinde teşkilata kayıtlı bütün üyelerin bu husustaki oylarına müracaat usulü kabul edilmişti. Referandum kararı üzerine iki taraf bütün ocakları grup grup gezmeğe başlamıştı.¹⁰⁴⁶ Bunun yanında tahkikat yapan müşahitlerin hazırladığı rapor ile kesin karara varılamamış, iki il idare kurulundan hangisinin resmen vazife göreceği tespit edilememişti.¹⁰⁴⁷

Neticede Atalsız il idare kurulu tanınmış, bucak kongreleri ve merkez ilçe kongresi ile Kemal Atal'ın başkanlığındaki il idare kurulu tamamen mefsuh sayılmış, Vakfikebir, Akçaabat, Sürmene ve Of ilçe idare kurulları tanınmıştı.¹⁰⁴⁸ Geçici il idare kurulu başkanlığı ise partinin menfaati ile ilgili olağanüstü durum sebebiyle merkez ilçe ve merkez bucak idare kurullarına işten el çektirmişti.¹⁰⁴⁹ Demokrat Parti Trabzon Geçici İl İdare Kurulu, il idare kurulu üyeleri arasında çıkan anlaşmazlık ve Kemal Atal'ın partiye zarar veren geçimsizlikleri yüzünden anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için genel kurul kararı gereğince oluşturulmuştu. Demokrat Parti Haysiyet Divanı'na verilen Atal ise,

¹⁰⁴¹ BCA 490.01 446.1838.1.

¹⁰⁴² **Yeniyol Gazetesi** (1 Ekim 1949); **Trabzon Gazetesi** (28-29 Eylül 1949).

¹⁰⁴³ **Trabzon Gazetesi** (2 Ekim 1949).

¹⁰⁴⁴ **Çaykara Gazetesi** (1 Ekim 1949).

¹⁰⁴⁵ **Trabzon Gazetesi** (19 Ekim 1949).

¹⁰⁴⁶ **Trabzon Gazetesi** (24-25 Ekim 1949).

¹⁰⁴⁷ **Trabzon Gazetesi** (28 Kasım 1949).

¹⁰⁴⁸ **Trabzon Gazetesi** (12 Aralık 1949).

¹⁰⁴⁹ **Yeniyol Gazetesi** (22 Aralık 1949).

partiden ihracından önce istifa etmiş, babasının tapulu mülkü olmasından istifade ile partinin merkez ilçe binasının levhasını indirip yerine Millet Partisi levhasını asmıştı.¹⁰⁵⁰

İkiye bölünme hadisesi partiler dışında kalan alakalı vatandaşlar tarafından iyi karşılanmamış ve muhalefete geçmeyi düşünenler, bu sonuçla sarsılmıştı.¹⁰⁵¹ Kemal Atal'ın, Trabzon'da Demokrat Parti teşkilatını kurduğundan beri gece gündüz hayatı mücadele ile geçti. Atal kendisine Demokrat Parti'nin Namık Kemal'i diyor, vatan ve millet için "terk-i hayat" ettiğini söylüyordu.¹⁰⁵² Partinin esas kurucuları bile onun kadar gayret göstermemişti. Ancak bu onu maddi manevi yıpratmıştı. Bir zaman sonra mücadelesini partisi için yaptığını unutmuş ve eğer ortada bir başarı varsa bunu parti hesabı yerine, kendi şahsi sütununa kaydetmişti. Demokrat Parti onun içinde erimiş ve o, partinin üstüne çıkmıştı. Partiye hizmet edecek yerde tersi bir durum oluşmuştu.¹⁰⁵³

Diğer taraftan Millet Partisi'nin doğuşuyla parçalanmış Demokrat Parti'deki anlaşamamazlık yine devam etmekteydi. Geçici olarak kurulan idare kurulu bir türlü kongreyi toplayıp yeni idare heyetini seçememiş ve geçici idare kurulu başkanı partiyi bırakıp beyannameler yayınlamak için milletvekilliği için propaganda faaliyetlerine girişmişti. Bu durum parti çevrelerinde iyi karşılanmamakta ve bu yüzden de yer yer toplu istifalar olmakta, şehir ocaklarındaki ayrılmalar köylere de geçmeye başlamaktaydı. Özellikle köylerde partiden ayrılma hadiseleri sıkça yaşanmaya başlamıştı. Örneğin Karlık Sümeceya köyü teşkilatı istifa ile CHP'ye geçmişti.¹⁰⁵⁴ Demokrat Parti de bu duruma karşılık beyanname yayınlamakta ve yayınlanan bu beyannamelerde partililer birlik ve beraberliğe davet edilmekteydi. Böylece sarsılan parti prestiji bir parça olsun geri kazanılmaya çalışılmaktaydı.¹⁰⁵⁵ Diğer taraftan partinin önde gelenlerinden Mahmut Goloğlu, il idare

¹⁰⁵⁰ **Yeniyol Gazetesi** (23 Aralık 1949); **Trabzon Gazetesi** (4 Ocak 1950). Demokrat Parti Merkez İlçe başkanı Tefvik Vural Ciravoğlu, Atal'ın Trabzon'da kurduğu Millet Partisi teşkilatı münasebetiyle Trabzon'da bulunan Millet Partisi milletvekillerine seslenerek, partideki adamlara dikkat etmeleri gerektiği, asılan levhaların aslında içinin boş ve partideki sandalyeden mühre kadar bütün eşyanın Demokrat Parti'nin demirbaş malı olduğu uyarısında bulunuyor ve bu eşyaları vekillerden istiyordu. **Yeniyol Gazetesi** (2 Ocak 1950).

¹⁰⁵¹ **Trabzon Gazetesi** (21 Aralık 1949).

¹⁰⁵² **Halk Gazetesi** (30 Ocak 1950).

¹⁰⁵³ **Trabzon Gazetesi** (30 Ocak 1950).

¹⁰⁵⁴ **Halk Gazetesi** (21 Şubat 1950). Diğer toptan istifa ve CHP'ye geçişler Argaliya, Hosgerasya ve Holamana köylerinde olmuştu. **Trabzon Gazetesi** (16, 25, 27 Mart 1950).

¹⁰⁵⁵ **Halk Gazetesi** (9 Şubat 1950).

heyetinden merkez kaza idare heyetine geçirilmişti. Bu hamle, zayıf olan merkez kaza idare heyetini takviye amaçlı yapılmıştı.¹⁰⁵⁶

Geçici idare heyetinden asıl idare heyetine geçildikten sonra da geçimsizlik yine devam etmiş, yeni idare heyetine seçilmeyenlerle milletvekili adayı gösterilmelerini isteyenler arasında yeniden ihtilaf baş göstermişti. Bu yüzden geçici idare heyetinde görev alıp idare heyetine seçilemeyenler partiden istifa etmişlerse de birçok ricalardan sonra istifaları geri alınmıştı. Milletvekili aday tespiti işinde de birçok anlaşmazlığın yaşanması Demokrat Parti'den kopmalara sebebiyet vermekte tepki olarak CHP'ye geçilmekteydi.¹⁰⁵⁷ Kemal Atal ve taraftarlarının demokratlardan ayrılarak Millet Partisi'ni kurması, 1950 seçimleri öncesi Trabzon'da Demokrat Parti teşkilatının çok zayıf duruma düşmesine sebep olmuştu.¹⁰⁵⁸

3.6 Trabzon'da Millet Partisi Teşkilatı

Müteşebbis heyet tespit edilmiş ancak görevlendirmelerdeki anlaşmazlık yüzünden beyanname il makamına verilememişti. Halka dağıtılan ilanlarda Atatürk'ün resmi ve bir kenarda nasıl yükselineceğinin tarifi vardı.¹⁰⁵⁹ Diğer taraftan Millet Partisi'ni kurma teşebbüsleri çeşitlilik arz etmekteydi. Belediye meclis üyesinden İbrahim Ertekin'e bu görev verildiği gibi, Yeni Sabah gazetesi yazarlarından Ahmet Bedevi, teşkilatı kurma yetkisiyle Trabzon'a gelmiş, CHP'den istifa edenlerle temas kurmuş fakat bundan bir sonuç alamamıştı.¹⁰⁶⁰ Nihayet teşkilatı kurmak, olaylı bir şekilde Demokrat Parti'den

¹⁰⁵⁶ **Trabzon Gazetesi** (15 Mart 1950). Demokrat Parti'nin içine düştüğü bunalım vaziyetine bir de Küçükdere Bucağı hadisesi bu arada eklenmişti. Sürmene'ye bağlı Küçükdere Bucağı parti levhası bucak müdürü tarafından indirilmişti. Bu hareket, cemiyetler kanununun 4. maddesine uyulmadığı gerekçesiyle yapılmıştı. Valilik de bunu hukuka uygun bulmaktaydı. Ancak bunun karşılığı Yenyol Gazetesi'ne göre levha indirmek değildi. 3512 sayılı cemiyetler kanununun 4919 sayılı kanunla değiştirilen 33. maddesine göre muamele yapılmalıydı. Maddenin 3. fıkrasına göre 4. madde hükmünü yerine getirmeyenler mahkemeye verilirler, kabahat görülürse 10 lira para cezası ile cezalandırılırlar ve eksiğin tamamlanması için 15 günlük müsaade verilir. **Yenyol Gazetesi** (3 Mart 1950).

¹⁰⁵⁷ **Halk Gazetesi** (18 Mart 1950). Of Demokrat Parti'de çok sayıda istifalar olmuştu. Bu neredeyse partinin Of'ta tasfiyesi anlamına gelmekteydi. **Halk Gazetesi** (22 Mart 1950).

¹⁰⁵⁸ **Trabzon Gazetesi** (5 Mayıs 1950).

¹⁰⁵⁹ **Trabzon Gazetesi** (30 Temmuz 1948).

¹⁰⁶⁰ **Trabzon Gazetesi** (15 Eylül 1948); **Halk Gazetesi** (4 Ocak 1949). İlçelerde parti teşkilatı oluşturmada sıkıntılar yaşanmaktaydı. Of'ta genel başkan Hikmet Bayur'dan yetki alanların sicillerinin kabarık olduğu anlaşılıyordu. **BCA** 490.01 446.1838.1.

ayrılan Kemal Atal'a düşmüştü. Atal bazı Demokrat Parti ocak ve bucak levhalarını değiştirerek Millet Partisi levhasını asmıştı.¹⁰⁶¹

İlçelerde ise Of'tan Hilmi Çakır, Millet Partisi'nin şubelerini açmak üzere teşebbüse geçmiş fakat resmen müracaatta bulunmamıştı. Bunun yanında müteşebbis heyetin tamamlanmasının ardından Millet Partisi'nin şubesi açılacaktı.¹⁰⁶² Sürmene'de ise Millet Partisi ilçelilerden 7 kişilik müteşebbis heyet tarafından açılmıştı.¹⁰⁶³

Kemal Atal, 1950 seçimleri için kısa bir süre kalmış olmasına rağmen faaliyetten geri durmamış fakat Demokrat Parti'de olduğu gibi burada da bir takım kanunsuz hareketlerde bulunması yine başının derde girmesine sebep olmuştu. Atal'ın, 31 Mart'ta Hamsi Köyü'nde Demokrat Parti'nin çökmesinden geriye kalanlardan meydana gelen 10 kişilik Millet Partisi bucak teşkilatını teftiş maksadıyla Hamsiköy'e gelirken Samsun'da bastırıldığı Mareşal'ın resmini içeren beyannameleri dağıtması, seçim kanununa aykırı bir hareket olması dolayısıyla bu beyannamelerin cumhuriyet savcılığınca toplattırılarak hakkında takibat başlatılmasına sebep olmuştu.¹⁰⁶⁴ Açılan davada idare heyeti üyelerinden yalnız Şükrü Nalbant beraat etmiş, Kemal Atal, Yunus Keskinalemdar 10'ar gün hapse çarptırılmış ve yine idare heyetinden dışçı Hasan Şemahi, Tevfik Demirci 7'şer gün hapse mahkûm edilmişlerse de cezaları ertelenmişti.¹⁰⁶⁵

Partinin kongrelerinde de sorunlar çıkmaktaydı. Seçimler sonrası toplanan kongrede Trabzon delegeleriyle Of delegeleri arasında ihtilaflar çıkmış, delegeler birbirlerini tanımamışlardı. Yapılan şikâyetler üzerine bunların tetkiki neticesi kongrenin gayr-i nizami yapıldığı anlaşılmış ve genel merkezce yenilenmesi kararlaştırılmıştı. Nihayetinde ise Kemal Atal ve arkadaşlarının delegelikleri kaldırılmış ve yeni bir idare heyeti seçilmişti.¹⁰⁶⁶ Kemal Atal'ın siyasi hayatı bir türlü düzene girmiyordu. Belediye meclis seçimleri öncesinde Yeni Yol Gazetesi'nin bir olaya dayanarak yayınladığı haberden infiale kapılan Kemal Atal yüzlerce Yeni Yol Gazetesi'ni yırtmıştı. Bunun üzerine gazete

¹⁰⁶¹ **Yeni Yol Gazetesi** (21 Aralık 1949); **BCA** 490.01 716.446.1.

¹⁰⁶² **Trabzon Gazetesi** (1 Aralık 1949).

¹⁰⁶³ **Yeni Yol Gazetesi** (17 Aralık 1950).

¹⁰⁶⁴ **Halk Gazetesi** (6 Nisan 1950).

¹⁰⁶⁵ **Halk Gazetesi** (12 Nisan 1950).

¹⁰⁶⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (19, 30 Haziran 1950).

Atal'a dava açmış ve davayı kazanmıştı. Atal burada 7 gün hapse ve 100 lira para cezasına çaptırılmıştı.¹⁰⁶⁷

Sonunda Millet Partisi Genel İdare Kurulu, partinin Trabzon'da geçirdiği sarsıntılar dolayısıyla şehir il idare kurulunu feshetmişti. Bu durum bir süredir partililer arasında devam etmekte olan ikiliği önlemek amacıyla gerçekleşmişti. Diğer taraftan parti genel sekreteri Ahmet Tahtakılıç, Trabzon'a gelerek yeni bir idare kurulu seçimi yapacaktı.¹⁰⁶⁸ İnönü'ye olduğu gibi yeni cumhurbaşkanı Celal Bayar'a da çektiği telgrafta hürmetsizlikte bulunduğu gerekçesiyle Kemal Atal'a yine dava açılmıştı. Telgrafta;

Meclis Heyet-i Umumiyesi ile birlikte muhalefetin mütalaa ve nokta-i nazarlarına tenezzül etmeksizin Atlantik ve Akdeniz paktları dışında bırakılmış bir memleketin çocuklarını coğrafi vaziyetimizin su götürmez nezaketi karşısında kaplıca sefalarında bir avuç yâranla alınan kararla Kore'ye kurban göndermeğe asla hakkınız ve salahiyetiniz yoktur, denilmekteydi.

Aynı telgrafın birer suretleri Ankara'da Kudret ve Ulus gazetelerine de çekilmiş ancak bu gazetelerde yayınlanmasından çekinilmişti. Dava sonucunda Atal hakkında, "ölçüsüz ve nezaket esaslarına aykırı mahiyetteki yazısı ile cumhurbaşkanına karşı edep ve hürmete münafî harekette bulunduğu tahakkuk etmiş olduğundan" 6 ay hapse, ancak adli sicilinin temiz olması dolayısıyla cezanın ertelenmesine temyiz yolu açık olmak üzere karar verilmişti. Kemal Atal'ın cezası ertelense de Millet Partisi aşırı dini söylemlerinden dolayı kapatılınca o da hapse girecektir.¹⁰⁶⁹

Trabzon'da siyaseti belirleyen unsurların başında partide bir mevki edinmek, daha da ötesinde ana hedef olarak milletvekili olabilme amacı gelmiştir. Tek parti döneminde CHP'nin bütünüyle Trabzon'da siyasete hükmettiğini söyleyemeyiz. Belki buna gerek de duymadı fakat bu konuda rahatsızlık duyduğu da bir gerçektir. Bunun yanında parti dışı unsurlar hiçbir zaman CHP aleyhinde bir takım gelişmelere sebebiyet vermediği, vermesi de imkânsız olduğu için buna ses çıkarılmadı. İlçelerde parti idarecileri parti nüfuzunu suiistimal etmekle halkı müteessir etmiştir. Bu hususta vilayet ile CHP idare kurulu gerekeni yapmada hassasiyet gösterdi ve halkın hukukunu korumaya çalıştı. Diğer taraftan parti vasıtasıyla nüfuz sahibi olma Trabzon'da tek parti döneminin karakteristik özellikleri

¹⁰⁶⁷ **Yeni Yol Gazetesi** (27 Ekim 1950).

¹⁰⁶⁸ **Halk Gazetesi** (14 Aralık 1950).

¹⁰⁶⁹ M. Alaaddin Yalçınkaya, "Trabzon'da Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris ve Bölge Hakkındaki Gözlemleri (1948-1957)", Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, II, Trabzon: KTÜ Yayınları, 2007, s. 1034.

arasında yer almaktadır. Bunun yanında gerçek bir partililik anlayışı geliştirilemedi. Bu bakımdan Trabzon'un siyaset üretebilecek kesim saf dışı bırakılmış oldu.

Trabzon'da parti idarecileri devrimleri ve kemalizmi benimserken, aynı durumu halk için söylemek zordur. Trabzon şartları itibariyle geçimin zor sağlandığı bir bölge olması dolayısıyla öncelikle ekonomik olarak kendi durumuyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Siyaset vatandaş için ikinci planda gelmiştir. Nitekim CHP'nin halkın sosyo-ekonomik, adli, eğitim gibi birçok yönden durumuyla alakalı sıkıntılarıyla yakından ilgilenebildiğini söyleyebilmek zordur. Halktan kopuk bir görüntü sergilenmesi halkın siyasete olan ilgisini de azaltmıştı.

Trabzon'da CHP idarecileri demokrasiye geçiş döneminde halkın seçim hukukuna riayet etmede ve saygı göstermede tek parti döneminden kalma alışkanlıkları dolayısıyla intibakta zorlandı. Partinin köklü unsurları yine eski bildiklerini okumak istediler. Daha alt düzeyde parti yöneticileri de yine olgun bir demokrasi anlayışı sergilemede zorlandılar. Diğer taraftan CHP'de demokratik zihniyet değişimi hızlı bir şekilde gerçekleşti. Politikaya susamış genç ve ateşli partililer CHP kademelerinde kısa zamanda yerlerini aldılar. CHP'deki iç anlaşmazlık sonucu Demokrat Parti ortaya çıkmış, Demokrat Parti, CHP gibi demokrasinin bayraktarlığını yaptığını, ülkeye demokrasiyi getirdiğini iddia etmişti. Trabzon Demokrat Parti teşkilatı da benzer bir durum sonucu ortaya çıkmış, CHP'den ayrılanlar tarafından kurulmuştu. Gelişimi itibariyle Trabzon Demokrat Parti teşkilatı, demokratik esaslar çerçevesinde sağlıklı ve seviyeli bir gelişme gösterememiştir. Trabzon'da Demokrat Parti, muhalefete karşı ülkü birliği içerisinde olması gerekirken, Türk siyasi partilerinin parti içi bölünmüş yapılarını göz önüne aldığımızda Trabzon'da Demokrat Parti de bölünmüş, parçalı bir yapı içerisinde Trabzon'un siyasi hayatında rol almıştır. Diğer taraftan Trabzon'da CHP de yine bu yapı içerisinde kendi yolunu çizme gayretinde olmuş, zamanla köhne zihniyetten kurtulmuş ve yerini daha dinamik daha demokratik bir yapıya bırakmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4 TRABZON'DA SEÇİMLER

4.1 Milletvekilliği Seçimleri

4.1.1 1923 Seçimleri

Meclisin mevcut yapısı devrimci programların rahatça uygulanabilmesinin önündeki önemli engellerden birini oluşturuyordu. Birinci Grup'un sayısal üstünlüğüne rağmen siyasal rejim sorununa kesin çözüm bulunamamaktaydı. Üstelik Lozan barış görüşmeleri sonucunda varılacak bir anlaşmanın meclis tarafından kabul edilmeyeceğinden endişe edilmekteydi. Aynı zamanda, savaşılmış ve barış için masaya oturulmuş itilaf güçlerinin karşısında halkı büyük bir yetkiyle temsil edebilecek bir hükümete ihtiyaç duyulmaktaydı. Böylece üstlendiği milli görevin önemli kısmını üç senelik aralıksız çalışmasıyla yerine getiren meclis, 1 Nisan 1923'te yenilenmeğe karar verdi. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince "madde-i münferidenin" kaldırılmasıyla alınması gereken bu karar, meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu yerine basit çoğunlukla alındı. Müdafaa-i Hukuk harekâtı seçimlerdeki ilk sınavını başarıyla vermiş ve homojen bir meclis yapısı oluşturmuştu. Böylece cephe birliği yapılmış, ağır ve olgun kararları hızla alacak olan mekanizma oluşturuldu.¹⁰⁷⁰ 1923, siyasal rejimin ileride alacağı yön üzerinde önemli bir aşamaydı. Nitekim bu yıl, Milli Mücadele'de oluşan "geniş tabanlı siyasal elit

¹⁰⁷⁰ Öz, a.g.e., s. 79; Uran, a.g.e., s. 475; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde**, s. 42; Aralov, a.g.e., s. 162; Norbert von Bischoff (11 Aralık 1936), "Ankara Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı", **Yeniyol Gazetesi**.; Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s. 119. "Türk milleti ile ayrı ayrı her Türk insanını tepeden tırnağa değiştirecek, her ikisinin de dış ve iç münasebetlerini alt üst edecek bir sefere çıkmak lazımdı. Böyle bir dev hamlenin ayrılıklara yahut şüphelere müsaadesi yoktu. Tek bir iradeye, milletin iradesi ile Mustafa Kemal'in iradesinden hâsıl olmuş, milletle şefin müşterek iradesini benimsemiş bir Büyük Millet Meclisi'nin iradesine ihtiyaç vardı. Bu seçimin esasını bu vahdete gitmek arzusu teşkil etmişti. Bundan başka üç sene içinde öyle muazzam hadiseler cereyan etmiş ve bunlar 1920 ilkbaharından beri Türk milletine düşen vazifeleri o derece temelinden değiştirmişti ki, milletvekillerinin vekâletine her bakımdan artık tamamlanmış ve yenilenmesi lazım nazarı ile bakılabilirdi". Von Bischoff (11 Aralık 1936), a.g.m., **Yeniyol Gazetesi**.

koalisyonun iktidar kanadınca ilk önemli dışlamanın” gerçekleştirileceği bir yıl olmuştu.¹⁰⁷¹

TBMM'nin yenilenmesi ile ilgili Trabzon'da nasıl bir düşünce hâkimdi? Bunu en etkili bir şekilde dışa vurabilecek entelektüellerden birisi Faik Ahmet Bey'di. Faik Ahmet Bey, ülkenin seçimler için uygun bir zamanda olmadığını, henüz barış olmadan iç bünyede sıkıntı çıkarabilecek durumlara sebebiyet verilebileceği uyarısında bulunuyordu. Ona göre seçim mücadelesinde ülke menfaatleri, şahsi endişelerin üzerinde yer almalıydı. Faik Ahmet, barış olmadan, dış güçlerin Türkiye'yi yeniden bir savaşı göze almaya mecbur etme ihtimalinin yüksek olduğu bir dönemde seçimlerin yapılmasını uygun bulmamaktaydı.¹⁰⁷²

Bütün illerde seçim hazırlıkları yapılırken Trabzon'da kuşkulu ve karamsar bir hava oluşmuştu. Trabzon'un ileri gelenleri arasındaki siyaset anlaşmazlığı da şiddetlenmişti. Müdafaa-i Hukuk meselesi dolayısıyla oluşan bulanık havadan ve kırgınlıklardan yararlanmak isteyenler de vardı.¹⁰⁷³ İkinci Grup'tan Lazistan mebusu Abidin Bey'in Rize'de Birinci Grup aleyhinde konuşması özellikle Trabzon merkez ve ilçelerde Müdafaa-i Hukuk teşkilatları üzerinde önemli etkiler yapmıştı.¹⁰⁷⁴ Yine İkinci Grup'tan Hafız Mehmet Bey Trabzon'un artık siyaseten öldüğünü söylemişti.¹⁰⁷⁵ Diğer taraftan seçim dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa Trabzon halkına bir beyanname yayınlamıştı. Burada Paşa;

Trabzonlularla şimdiye kadar felaket arkadaşlığı ve kara gün dostluğu ettiğinden, gerek zararlı cereyanlar ve gerekse İngiliz, Pontus ve Ermeni sıkıştırmaları arasında kalındığından hareketle, bu dönemde Trabzonlular namına hareket ettiklerini ifadeye cüret eden birkaç şahsın dört senelik kanlı mücadelelerin mesut mahsulünü istihfaf gafletinde bulunduğu ve memleket için hayatın ta kendisi olan bütün mukaddes mefkûrelere tecavüze kalkışmaktan bahsetmekteydi. Buna göre bu şahıslar, memleketin tesis ettiği ve hayat için lazım olan hudutsuz hürriyetin sonsuz müsaadesinden su-i istifade etmekte, afif ve teceddüt perver vefakâr bir kitle olan Trabzon muhterem ahalisini izlale götürmekteydi.¹⁰⁷⁶

Mustafa Kemal'e göre umdeleri aleyhinde telkinlerde bulunanlara, kötü günlerde kurtuluş amacına ulaşmada halkla hizmet edenlere yalanlar isnat edenlerin kimler

¹⁰⁷¹ Öz, a.g.e., s. 71.

¹⁰⁷² Faik Ahmet (15 Nisan 1339), “İntihap Mücadelesi”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 891.

¹⁰⁷³ Mahmut Goloğlu, **Atatürk ve Trabzon**, Trabzon: Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, s. 44.

¹⁰⁷⁴ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 378.

¹⁰⁷⁵ **Zafer Gazetesi** (28 Mayıs 1339), sayı: 15.

¹⁰⁷⁶ **İstikbal Gazetesi** (22 Nisan 1339), sayı: 897.

olduğunun cevabını “Trabzon’un asil ruhu” verecekti. Mustafa Kemal Paşa bunları, türlü entrikalarla kendilerine mevki elde ettikten sonra halka tahakküm etmek isteyen, her türlü olaydan yararlanarak halkı hakir görmeğe vesile arayan ve Ali Şükrü Bey’in cenazesi üzerinden kişisel çıkar ve nüfuz sağlamak için ülkenin düzenini ve bütünlüğünü bozmaya çalışan “bedbahtlar” olarak nitelemekteydi. Mustafa Kemal Paşa eski meselelerden hareketle Müdafaa-i Hukuk’un 1920 seçimlerinde Vali Hamit Beyle birlikte onun İngilizlerle olan mesaisini hatırlatarak Trabzonluların bunu unutmayacağını belirtmişti. Yine Paşa bu kesimin Trabzonluların sahip olduğu “cevher ve hamiyeti” kendilerinde toplamalarını, meclisin Ankara’da toplanmasına Trabzon muhitinin müsait olmadığını iddia etmelerini ve İstanbul Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesini memleket için tehlikeli göstermelerini hatırlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu sıkıntılı zamanlarda Trabzon halkının yaptığı fedakârlıklarla adlarına söz söyleyenleri yalanlamış bir halk olarak “fazilet ve dalaletin farkını fark ederek” Trabzonlulardan oylarını doğru yola vermelerini istemekteydi;¹⁰⁷⁷ “Eski dostluk adına yurtseverliğin en yüksek niteliklerine sahip Trabzonlulardan erdemlikle sapıklığın açık farkının hemen ayırt edilmesini bekliyordu”.¹⁰⁷⁸ Bu özel seçim bildirisini Trabzonlular üzerine etki etmiş, vilayetin her yanından Mustafa Kemal Paşa’ya bağlılık telgrafları çekilmişti. Trabzon Meselesi de böylece geride kalmış oluyordu.¹⁰⁷⁹

Kapatılan Müdafaa-i Hukuk’un Mustafa Kemal’e cevabı da aynı sertlikteydi. Buna göre Trabzon, İzmir’den önce kongreler toplayarak geleceğe dair önemli kararlar almış ardından Erzurum ile birlikte Erzurum Kongresini yapmıştı. Bunlar milli şuurun ve ruhun bir sonucuydu ve bunda hiç kimsenin bir dahli yoktu. Müdafaa-i Hukuk’a göre bu işlerde etken olanların önde gelenleri temiz kalpli, memleketini candan seven, her zaman mevki ve hürmet sahibi olmuş ve entrikadan uzak kalmış insanlardı. Trabzon, İstanbul’un türlü entrikalarına karşı azimle karşı koymuştu. Diğer taraftan meclisin Ankara’da toplanmasına Trabzon muhitinin müsait olmadığını söyleyenlerle İstanbul ile ilişkilerin kesilmesini tehlikeli göstermeğe çalışan kimseler isim verilerek belirtilmemişti. Müdafaa-i Hukuk

¹⁰⁷⁷ **İstikbal Gazetesi** (22 Nisan 1339), sayı: 897. Mustafa Kemal’in beyannamesine karşı Trabzon eşrafi dokuz umdenin değerini yükseltmişti. Ali Şükrü hadisesi dolayısıyla yapılan kötü propagandayı vilayetin çoğunluğunun hiçbir şekilde onaylamayacağı, bu hareketin çoğunlukla muhalif olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile belediye meclisine girmiş birkaç kişinin teşviki dolayısıyla olduğu, Trabzon’un münevver ve temiz evlatlarının ise bunun aksini ispat etmek üzere fırsat bekledikleri belirtilmişti. **İstikbal Gazetesi** (24 Nisan 1339), sayı: 899.

¹⁰⁷⁸ Goloğlu, **Atatürk ve Trabzon**, s. 45; Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 378.

¹⁰⁷⁹ Goloğlu, **Milli Mücadele’de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, s. 57-58.

gerçekten de Trabzon'da bu zamanda bu türlü insanların olduğunu ve ancak bunların, Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon'da iltifatına nail olan kimseler olduğunu söylemekteydi. Müdafaa-i Hukuk'a göre Mustafa Kemal Paşa'ya ikiyüzlülükle ve sadık bir görüntü çizilerek umdeler aleyhine telkinlerde bulunulduğuna dair yalan yanlış haberler verilmekteydi. Cenazede ise Trabzon halkı mebus demenin ne demek olduğunu göstermiş, şuurlu bir halk olduğunu sergileyerek görevini yapmıştı. Sonuçta bütün bunlar Trabzon'un oylarını almak için söylenmiş ise, Trabzon değmez yere rencide edilmişti.¹⁰⁸⁰

1923 seçimleri için Anadolu'da mebusların yerli olması yönünde güçlü bir akım ortaya çıkmıştı. Anadolu, Türklerin ve Anadolu'luların olmalı fikri gittikçe yerleşiyor ve her vilayet kendi insanına meyil göstererek "memleketçilik cereyanını" güçlendiriyordu. Faik Ahmet Bey'e göre Anadolu'nun "yabancı ve sipariş mebus seçiminden" canı yanmıştı. Nitekim bu türlü mebuslar memlekette çok kendilerinin mebus olmasında etken olan kişiye bağlı olmaktadır. Burada firkacılık ön plana geçmekte ve firkaların siparişleri kayıtsız şartsız kabul edilmekteydi. Faik Ahmet Anadolu'nun gözünü açtığını, geleceğini fiilen eline aldığını ve dolayısıyla yerli mebus seçiminin de bunun gereklerinden olduğunun üzerinde durmaktaydı. Faik Ahmet Bey'e göre milletin bu isteğine karşı durup feryat ederek hırsları uyananlar da Anadolu'ya samimi olmayan yabancı kimselerdi. Bunlar Trabzon'u idraksizlik ve dalalet içinde göstermişler, kendilerinin doğru yolu göstermelerine Trabzon'u muhtaç bir durumda saymakla kendilerine çıkar aramışlardı. Faik Ahmet, Anadolu'dan olmayan ve "Türklüğü şüpheli kimselerden" de bundan başka bir şey beklenemeyeceğini düşünüyordu.¹⁰⁸¹

Diğer taraftan Milli Mücadele'de hizmet görmemiş olanların yeni meclise sokulmamaları yolunda propagandalar yapıyordu. Yeni meclisin bir "kahramanlar meclisi" halini almasından yana güçlü bir temayül ortaya çıkmıştı. Faik Ahmet Bey, bunun yanında münevver ve alanında uzman kimselerden yoksun bir meclisin memleketi, barış döneminde refaha kavuşturamayacağı kanaatindeydi. Buna göre hükümet mekanizması ancak ilim ile döndürülebilirdi. Yine buradan hareketle Faik Ahmet sözü millete getiriyor ve en iyi mebusları yine milletin bizzat seçebileceğini düşünüyordu. Faik Ahmet'e göre

¹⁰⁸⁰ Mustafa Kemal'in iltifatına nail olanlardan ve ileride Halk Fırkası teşkilatının idare üyesinden olacak olan Murathanzade Ziya Bey, Milli Mücadele'nin başlarında korku ve tereddütle Müdafaa-i Hukuk ile alakasını kesmeğe mecbur kalmıştı. Faik Ahmet (22 Nisan 1339), "Beyannameye Bir Nazar", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 897. Diğer taraftan Hafız Mehmet Bey, hükümetin gayr-i meşruiyetinden ve hükümete karşı mukavemetin meşruiyetinden alenen bahsetmekteydi. **BCA** 030.10 45.291.16.

¹⁰⁸¹ Faik Ahmet (14 Mayıs 1339), "Yeni İntihapta Anadolu", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 916.

millet mebuslarını bizzat seçebilecek bir seviyedeydi ve milletin, kimsenin yol göstermesine ihtiyacı yoktu. Onun için millete, “mebuslarını sen iyi seçemezsin, biz sana seçer bildirir sen intihap edersin” denemezdi.¹⁰⁸² Faik Ahmet bunun yanında seçmenlere seslendiği yazısında;

İntihapçılar zor beğenen olmalıdırlar. Programı ve icraatı tetkik ve muhakeme etmeden herhangi bir fırkaya veya bir partiye, bir şahsa reylerini kolay kolay vermemelidirler. Fırkalar, zümreler seçimde program neşretmenin alelade bir merasimden ibaret olmadığını, müntehiplerin seçim işleriyle alaka derecesinden öğrenebilirler. İntihap mücadelesi bir fikir mücadelesinden başka bir şey değildir. Fikirler serbest teati edilmeli, her şey açık kalplilikle, samimiyetle ortaya konmalı, fırkalar programlarını neşretmeli, herkes fikrini ve düşüncesini söylemekte hür olmalıdır. İntihabat ancak böyle geniş şartlar dâhilinde cereyan ettiği takdirde hâkimiyet ve milli iradenin serbest tecellisi ve tezahüratı temin edilmiş olur, demektedir.¹⁰⁸³

Faik Ahmet, siyasilere koltuk sevdasında olmamaları ve buna kendilerini kaptırmamaları hususunda uyarmaktaydı. Nitekim bu durumda hükümetlerin suiistimallerde bulunduğunu ve bundan da haliyle memleketin zarar gördüğünü hatırlatıyordu. Faik Ahmet bu hususta Türk milletinin de az çok görmüş geçirmiş 15 yıllık bir tecrübeye sahip olduğunu düşünmekteydi. Buna göre ne olacağı tecrübe edilmeyen hiçbir şey kalmamıştı. Bu seçim de tam bir imtihan vesilesiydi. Faik Ahmet’e göre muhalefetsiz meclis hiçbir zaman bir kuvvet olamazdı çünkü 1912 meclisi ortadaydı. İTC de 1908 meclisini muhalefet çoğaldı diye feshetmiş ve yeni seçimde muhalifleri seçtirmemek için her türlü tazyikte bulunmuştu. Böylece meclise muhalefet sokulmamıştı ancak fikri muhalefet de önlenememişti. Nitekim bu muhalefet dışarıda patlamağa zorlanmış ve çok geçmeden Arnavutluk’ta patlak vermişti.¹⁰⁸⁴

1923 seçimleri öncesi basında yaşanan tartışmalardan biri de kişilerin inkılâplarda etken olup olmaması meselesiydi. Bunun yanında İnkılâpçıların, inkılâbın korunması için şiddet tedbirlerine başvurmasının meşru olduğu söyleniyordu. İstikbal Gazetesi’ne göre inkılâplarda etken olarak fertleri kabul etmek ve onlara kayıtsız şartsız icra kuvveti vermeyi istemek yanlış bir düşünceydi. İnkılâplar, uzun bir zaman sonucu ortaya çıkan ilerleme ihtiyacının bir sonucuydu.¹⁰⁸⁵ İstikbal Gazetesi bunun yanında inkılâpların

¹⁰⁸² Faik Ahmet (9 Mayıs 1339), “İntihap İşleri”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 912. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı altında tekrar siyasi hayatı ellerine almak isteyenlerin birçoğu kara günlerde ortada yoktu. Başar, **Atatürk’le Üç Ay**, s. 18.

¹⁰⁸³ Faik Ahmet (17 Nisan 1339), “İntihap Programları”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 893.

¹⁰⁸⁴ Faik Ahmet (12 Mayıs 1339), “Muhalefetsiz Meclis Bir Kuvvet Olabilir mi?”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 914. İttihatçıların sadrazamı Mahmut Şevket Paşa, itilafçıların dâhil oldukları bir suikast sonucu öldürülünce kurulan harp divanının kararlarıyla muhalif lider ve simalar idama mahkûm edilmişti. Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, s. 33.

¹⁰⁸⁵ **İstikbal Gazetesi** (16 Mayıs 1339), sayı: 918.

gerçekleşebilmesi için inkılâpçılara da gerek olduğunu kabul ediyor ancak bunları, kuvvetini toplumun vicdanından alan kimseler olarak görüyordu. İstikbal'e göre inkılâp demek, cemiyetin tarihinden ayrılması demek değildi. Gazete, toplumun inkılâp ihtiyaçları dikkate alınmazsa, inkılâbın güçlü reaksiyonlar karşısında kendi içersinde çırpınacağı uyarısında bulunmuştu. Buna göre olabilecekleri sıraladığı eleştirisinde gazete şunları söylemekteydi;

Kendi arzusunu cemiyetin ihtiyacı zanneden inkılâpçılar, kuvvetli mânialara tesadüf edecekti. Her memlekette şuraya buraya sinmiş bir takım eşhas vardı ki ceplerini doldurmak, konacak yağlı sofraya kapılanmak için zengin kapı arayıp durmaktaydılar. Bunlar her devrin alkışçısı, her kuvvet sahibinin takdir gören grubuydu. Bu tufeyli zümre mensuplarının emellerinin tahakkukuna pek tabii olarak mani telakki edilenler büyük yaygaralarla inkılâp düşmanı, mürteci ilan edilmekteydiler. Diğer taraftan bir tufeyli çıkıyor aynı maksatla şiddet tavsiye ediyor, asalım keselim diyordu. Bu kesif dalkavuklar arasında sıkışıp kalan inkılâpçılar da tabii yolu kaybederek alkışların sesine yürüyorlardı.¹⁰⁸⁶

4.1.1.1 Seçim Hazırlıkları

Belediye seçimlerinin araya girmesi dolayısıyla Trabzon'da genel seçim hazırlıklarında yavaşlık gözlenmekteydi. Bunun yanında ikinci seçmen seçimine ait hazırlıklar yapılmaktaydı. Yeni seçim kanununa göre de her oy kullanma yetkisine sahip 200 erkeğe bir ikinci seçmen düşüyordu.¹⁰⁸⁷ Savaştan önceki kayıtlara göre Trabzon'un o günkü sınırları içersinde 407 bin kişi mevcuttu. Trabzon buna göre 10 mebus çıkaracaktı.¹⁰⁸⁸ Diğer taraftan seçim hazırlıkları kapsamında Mebusan Seçimi Kanunu gereğince "Heyet-i Teftişîye" oluşturulmuştu ve bu heyet, gelen defterlerin incelenmesiyle meşgul olmaya başlamıştı. Böylece seçim hazırlıklarına ait faaliyetler yavaş yavaş canlanmaya başlamıştı.¹⁰⁸⁹ Ancak bunun yanında yavaşlık yine devam ediyordu. Merkezde seçim defterlerinin son haliyle hazırlanması henüz tamamlanmadığı gibi Trabzon kazası ikinci seçmen seçiminin 20 günden önce başlayamayacağı tahmin edilmekteydi. Kazalardaki seçim ise merkeze göre ilerlemişti. Sürmene ikinci seçmen seçiminde bazı şikâyetler olmuş ve mahkemeye kadar gidilmişti. Şikâyete sebep olan nokta, jandarmaların sandık başında mahalli "heyet-i müteşebbise" adaylarından başkalarına oy vereceklerin tutuklanıp hapse atılacağı yolundaki tehditlerdi. Bazıları bu durumu zabıt tutarak tespit etmiş ve savcılığa ihbar etmişti.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁶ **İstikbal Gazetesi** (16 Mayıs 1339), sayı: 918.

¹⁰⁸⁷ **İstikbal Gazetesi** (23 Mayıs 1339), sayı: 921.

¹⁰⁸⁸ **İstikbal Gazetesi** (14 Nisan 1339), sayı: 890.

¹⁰⁸⁹ **İstikbal Gazetesi** (7 Mayıs 1339).

¹⁰⁹⁰ **İstikbal Gazetesi** (27 Haziran 1339), sayı: 951; **Zafer Gazetesi** (28 Haziran 1339), sayı: 22.

Seçimlerdeki yavaşlık Trabzon'u en sona bırakmıştı. Anadolu'nun hemen her yerinde seçimler bitmişti ve yalnız bir iki liva kalmıştı ki Trabzon da bunlardan biriydi. Öyle ki şehirde seçim defterleri daha yeni asılabilmişti. Buna göre merkez kazasının ikinci seçmen seçimi ancak 10 gün sonra başlayabilecekti. Kazalarda ise ikinci seçmen seçimi sona ermişti. Trabzon mebuslarının sayısı giden Rumlar dolayısıyla 8'e düşürülmüş, son olarak Trabzon'dan yedi mebus çıkacağı heyet-i teftişye tarafından tespit edilmişti.

Trabzon mebus adayları konusunda Ankara ile vilayet arasında haberleşilmekteydi. Mebus Hasan Bey, eski mebuslardan Şefik ve Muhtar beylerle Artvin mutasarrıfı Rahmi, eski maarif müsteşarı Abdullah beylerin aday gösterilmelerine kesin gözüyle bakılmaktaydı. Nebizade Hamdi Bey hakkında düşünceler ise çeşitliydi. Heyet-i Müteşebbise taraftarlarından bir kısmı Hamdi Bey'in mebusluğunu kabul, diğer kısmı reddetmekteydi. Bu hususta Ankara'ya kadar müracaat edilmişti.¹⁰⁹¹ Öyle ki 60'a yakın kişi Hamdi Bey'in seçilme kabiliyetinin olmadığına ve Trabzon'dan aday gösterilmemesine ilişkin Ankara telgraf çekmişlerdi.¹⁰⁹² Diğer taraftan Sürmene'den yeni adaylar ortaya çıkmıştı. Bunlar Trabzon tarihini yazan Şakir Şevket'in oğlu Sivas vilayeti jandarma kumandanı miralay Osman Nuri, Tokat eski maarif müdürü Trabzoni Mustafa Zihni, İstanbul'da Beyazıt civarında Hasan Ağa mahallesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti eski idare heyeti başkanı Salih Zeki Efendi ve dava vekili Lermizade Osman Bey'di.¹⁰⁹³ Bunun dışında Müdafaa-i Hukuk'un diğer adayları ise Eyübzade Daniş Bey, Miralay Pirselimzade Hasbi Bey, eski fırka kumandanı Sami Sabit Bey ve Ferik Galip Paşa, Heyet-i Müteşebbise üyelerinden Alaybeyzade Faik Efendi, Hacı Hamdizade Hami Efendi, Abanozzade Hüseyin Efendi, Hacıkadızade Arif Efendi ile eski Trabzon Vali vekili İhsan ve Darüşşafaka müdürü Ali Kami idi. Zafer Gazetesi seçimlerin hür ve serbest bir şekilde yapılması durumunda Hatipzade Emir Efendi, Küçük İbrahimzade İbrahim Cudi Efendi,

¹⁰⁹¹ **İstikbal Gazetesi** (11 Temmuz 1339), sayı: 963; **İstikbal Gazetesi** (30 Nisan 1339), sayı: 904; **Halk Gazetesi** (6 Haziran 1339), sayı: 31. Gazi Paşa, seçimi idare etmek için başkanlığında bir heyet faaliyete geçirmişti. Burada adaylar için gelen telgraflar tetkik olunuyordu. Seçimi teftiş etmek üzere de bazı kimseler Türkiye'nin muhtelif taraflarına gönderilmişlerdi. Kılıç Ali, a.g.e., s. 120.

¹⁰⁹² **Zafer Gazetesi** (5 Temmuz 1339), sayı: 24.

¹⁰⁹³ **İstikbal Gazetesi** (29 Mayıs 1339), sayı: 926; **Zafer Gazetesi** (14 Haziran 1339), sayı: 20.

Bunun yanında İstanbul'da bir kısım Trabzonlu eşraf, İbrahim Alaattin'nin (Gövs) Trabzon'dan milletvekili adaylığı için bir mazbata hazırlamışlardı. İbrahim Alaattin Bey Trabzon'da idadiyi bitirdikten sonra edebiyat öğretmenliği yapmıştır. İsviçre'de pedagoji ve psikoloji tahsili görmüştür. **Zafer Gazetesi** (28 Mayıs 1339), sayı: 15.

eski Trabzon mebusu Servet Bey, Ordu mutasarrıfı Ethem Bey ve dava vekili Kemal Hikmet Bey'in kazanacağı kanaatindeydi.¹⁰⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın ise Halk Fırkası adına gönderdiği telgrafta Trabzon için, Lozan heyetinden Hasan Bey ve Şefik Bey, mebus Nebizade Hamdi, eski Trabzon mebusu mühendis Ahmet Muhtar Bey, eski maarif müsteşarı Abdullah Bey, Oflu kadı Süleyman Sırrı, Artvin mutasarrıfı Rahmi beylerin adaylıkları tespit edilmişti. Mustafa Kemal Paşa ikinci seçmenlere seslenişinde; bu önemli seçim görevini yerine getirirken geçmişteki felaketli zamanları unutmuyarak ve oylarını geleceği kuracak olan Müdafaa-i Hukuk adaylarına vermelerini istemişti.¹⁰⁹⁵

Trabzon kazalarında seçimin sona ermesi ve mebusların resmen belirlenmesine rağmen merkez seçimi hala bitirilememişti. Nitekim İstikbal Gazetesi'ne göre Trabzon'da ikinci seçmen seçimi başladıysa da halkta seçimlere katılma isteği olmadığından seçim şubelerine gelenler de az olmakta, bu durum karşısında muhtarlar vasıtasıyla halk oy vermeye davet edilmekteydi. Mesela İskenderpaşa, Boztepe, Tuzluçeşme seçim şubesi ikinci seçmen seçimi sona ermiş ve 1000 seçmeni olan bu dairede katılım yalnız 61 kişi olmuş ve 5 ikinci seçmen seçilmişti. Keza seçmenleri 1300'e varan Ayafilibo seçim şubesinde de katılım 60'ı geçmemişti. Ancak Trabzon Heyet-i Teftişiyesi mebuslara Ağustos'un sonuna kadar mazbatalarını yetiştirebilecekti.¹⁰⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerde Müdafaa-i Hukuk başkanlığı ile başkumandanlık sıfatını muhafaza etmişti. Seçim heyetinin başında fiilen seçim işlerine çok yakından müdahale etmiş, meclis ve hükümetin tarafsızlığına gölge düşürmüştü. Bu suretle Gazi'nin kuvvetli şahsiyeti karşısında hiç kimse veya zümre seçim mücadelesine kalkmamıştı.¹⁰⁹⁷ Kapatılan Müdafaa-i Hukuk'a göre de aslında seçim işleri bir tür "resmi merasimden" ibaret kalmış, mebuslar adaylıklarını ilan ettiği zaman mebus olmuştu.¹⁰⁹⁸ Sürmene'de oylarını kullanan ikinci seçmenlerden biri, burada seçimlerin arzu edilen şekilde yürüdüğünü, doldurulmuş oy pusulaları hazırlanmış olup ikinci seçmenlere yarı zahmet bile verilmediğini haber vermişti.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁴ **Zafer Gazetesi** (11 Haziran 1339), sayı: 19.

¹⁰⁹⁵ **İstikbal Gazetesi** (16 Temmuz 1339), sayı: 967.

¹⁰⁹⁶ **İstikbal Gazetesi** (30 Temmuz 1339), sayı: 974.

¹⁰⁹⁷ Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, s. 377.

¹⁰⁹⁸ **İstikbal Gazetesi** (8 Ağustos 1339), sayı: 981.

¹⁰⁹⁹ **İstikbal Gazetesi** (18 Temmuz 1339), sayı: 969.

4.1.1.2 Seçim Sonuçları ve Yansımaları

Seçimler Müdafaa-i Hukukça gösterilen adayların her tarafta oy alması suretiyle gerçekleşmiş, hiçbir yerde Müdafaa-i Hukuk listesi dışında mebus seçilememiş, Halk Fırkası Grubu her yerde gösterdiği adayları mebus seçtirerek yeni meclise tek bir muhalif sokmamayı başarmıştı. Bundan sona Müdafaa-i Hukuk milletvekilleri 7 Ağustos'ta toplanarak kurulacak olan Halk Fırkası'nın tüzüğünü hazırlamaya başladılar. Yaklaşık bir ay süren tüzük hazırlama faaliyetleri sonunda 9 Eylül'de Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edildi. 9 Eylül, aynı zamanda İzmir'in birinci kurtuluş yıldönümüdür. 11 Eylül'de ise partinin onaylı tüzüğü ve kuruluş dilekçesi iç işleri bakanlığına sunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa başkanlığa, İsmet Paşa başkan vekilliğine ve Recep Bey de genel sekreterliğe getirildi. Ancak partinin kuruluşu olarak 9 Eylül esas alınmaktadır. Diğer taraftan Sivas Kongresi'ni firkanın ilk kongresi sayan HF, böylece Milli Mücadele ile bağlantıya vurgu yapmaktadır.¹¹⁰⁰

Faik Ahmet Bey'e göre hükümetin seçimlere müdahalesi, seçimlerin Türk siyasetindeki manasına uygun düşen bir durumdu. Buna göre seçimler, memur tayininden farksız olarak cereyan etmekte ve hâkimiyet-i milliye de seçimlerden sonra kendini göstermeğe başlamaktaydı. Diğer taraftan okuryazar oranı düşük bir milletin seçimlerde iradesini ortaya koyması imkânsızdı. Ancak bunda seçim usulünün de çok etkisi vardı. Faik Ahmet Bey için bir dereceli seçim usulü kabul edilinceye kadar da seçimlerin vesayet altında geçmesi normal bir şey olacaktı. Profesör Esmen'in dediği gibi;

İnsanın karşısında muarız ve hasım bulunmazsa müzakerat faidesiz surette cereyan eder, kararlar da hazm ve ihtiyattan biri olarak ittihaz olunur. Muarız ekalliyetsiz bir ekseriyet, eşkâl-i hükümetin en tehlikelidir. Parlamentoda ciddi ve namuskâr bir partinin sedasını işittirebilmesi, akaid-i siyasiyeyi öne sürebilmesi hem faydeli hem lazımdır.

Nitekim meşrutiyet geleneğinde meclislere muhalefet sonradan girmektedir. Faik Ahmet'e göre ikinci meclis de böyle olacaktı. Öyle ki kurulması durumunda doğal karşılanacak çeşitli fırkalardan bahsedilmeğe başlanmıştı.¹¹⁰¹ İstikbal Gazetesi ise buna

¹¹⁰⁰ Bila, a.g.e., s. 36; Uyar, a.g.e., s. 75; Öz, a.g.e., s. 87.

¹¹⁰¹ Faik Ahmet (1 Ağustos 1339), "Sulh ve İntihab", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 976. Seçimlerde I. Meclis'in II. Grubu tasfiye edilmişti. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları yeni meclise gelmişti. Bunlar devrimci değildi ancak gerici de değildiler. Nitekim kayıtsız şartsız hâkimiyet-i milliye prensibini tutacak, Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça ve muhalifçe uğraşacaklardı. İlk gerçek demokrasi savaşını bunlar vereceklerdi. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul: Bateş Yayınları, 1998, s. 362. Diğer taraftan II. Grup memleketin muhtaç olduğu huzur ve sükûn adına seçimlere katılmama kararı almıştı ve üyelerini şahsi teşebbüslerde serbest bırakmıştı. Zeki Çevik, **Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş (1918-1923)**, Ankara: ATAM Yayınları, 2002, s. 477; **Zafer Gazetesi** (28 Haziran 1339), sayı: 22.

binaen Müdafaa-i Hukuk'un elde ettiği güçlü bir çoğunluğa rağmen yeni üyeler arasında bazı kimselerin Halk Fırkası'ndan ayrılarak başka bir fırka kuracağını ihtimal dâhilinde görmekteydi. Çünkü Müdafaa-i Hukuk'un muhtelif seçim bölgelerinden gösterdiği adaylar arasında seçim komitesinin haklarında kesin bir kanaati olmayan ve sırf mahallin tavsiyesi üzerine seçilenlerin nasıl bir siyasi yol tutturacaklarını kestirmek gücü.¹¹⁰²

Yeni meclisin önünde duran ve toplumun ihtiyaç duyduğu işlerin başında sosyal inkılâp meselesi gelmekteydi. Bu hususta en muhafazakâr geçinenler bile hükümet ile hemfikirdi. Yalnız meselenin önemli bir hususiyeti, milleti bu sosyal inkılâba kavuşturmak için takip edilecek yolun tayinindeydi. Özellikle bu nokta memlekette ihtilaflar doğuruyordu. Milli Mücadele'de önemli işler başarmış olan bir kısım lider kadro inkılâp meselesinde her türlü ananeyi reddederek esaslı değişiklikler yapma kararlılığında idi. Diğer bir kısım ise anane ve adetlerin kökleşmiş olduğunu düşünerek, inkılâp meselesinde “ihtiyat ve teenni” ile hareket edilmesi kanaatindeydi. Halk Fırkası'na bakıldığında ise her türlü anane ve teamülün gayr-i meşru olacağı firkanın programıyla ortaya çıkmıştı.¹¹⁰³

Milli kurtuluş hareketi, milletçe bir kalkınma hareketiydi. Mustafa Kemal buna “halk hareketi” demişti. Ölmek istemeyen ve bunun için de ne gerekliyse yapmaya hazır olan millet, doğrudan doğruya kendi içinden çıkardığı bir hükümet kurmuştu. Buna da “halk hükümeti” denmişti.¹¹⁰⁴ Hükümetin ıslahat programı ise geniş ıslahat sözü veriyordu ve programda az zamanda yapılacak işler çoktu. Faik Ahmet Bey'e göre çok şey yapmak isteyip de hiçbir şey yapmamaktansa, az zamanda yapılabilecek şeyleri önem sırasına koyup yeri geldiğinde fiiliyata geçirmek daha doğru olurdu. Faik Ahmet hükümetin idareyi düzeltmesini, kanunu üstün kılmasını, hakka ve hürriyete kendini mecbur tutmasını yeterli görmekteydi. Ancak ona göre halk hükümeti henüz ortaya farklı bir idare usulü koyamamıştı. Faik Ahmet 1923 seçimlerinin, İTC zamanındakilere “rahmet okuttuğunu” düşünmekteydi.¹¹⁰⁵ Faik Ahmet Bey diğer taraftan, idarenin tam bir halk idaresi olduğu halde eski idarelerin ruh ve zihniyetinden kurtulamadığı kanaatindeydi. Bunun yanında ona göre garip olan; “sanki büyük zaferle bir alakaları varmış, Anadolu'nun vücuda getirdiği

Böylece Müdafaa-i Hukuk mebuslarından kurulu bir “tek parti meclisi” meydana gelmişti. İnönü, a.g.e., s. 456.

¹¹⁰² **İstikbal Gazetesi** (30 Temmuz 1339), sayı: 974.

¹¹⁰³ **İstikbal Gazetesi** (26 Ağustos 1339), sayı: 996.

¹¹⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 103.

¹¹⁰⁵ Faik Ahmet (17 Eylül 1339), “Dâhili Refah”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1014.

muazzam harikanın meydana getirilmesinde bir tesirleri olmuş gibi o zafer ve harika namına etrafa tehditler savurmakta zevk bulan ve adeta kendilerinden geçen” kimselerin varlığıydı.¹¹⁰⁶

1908 inkılâbından sonra siyasi hayatta İTC üstünlüğü ortaya çıkmıştı. Bir inkılâp fırkası olan İTC, bu zamanda bir millet fırkası olmuş, İTC’ye girmeyen çok az insan kalmıştı. Ancak milleti kendi teşkilatı etrafında toplamış olan İTC, iktidara ısındıktan sonra değişmeğe başlamış, giderek hükümet ve fırka suiistimalleri ortaya çıkmış ve sonunda “fırka diktatörlüğü” vücut bulmuştu. İTC’nin bozulan idaresi halkta fırka ve fırkacılığa karşı nefret hissi uyandırmış, I. Dünya Savaşı’nın kaybedilmesi bunu körüklemiş ve itilafçıların iktidarı ele almasıyla halk, fırkacılığın hıyanet derecesine vardığını görerek firkalardan uzak durmağa başlamıştı. Anadolu “kıyam ve inkılâbı” ise bu yolun tutulması ile elde edilmiş bir sonuçtu. Faik Ahmet’e göre bu sonuç, bir şahsın, bir zümrenin veya firkanın değil, bütün bir milletin zaferiydi. Bu zaferi doğuran teşkilat, bütün bir milletin teşkilatıydı. Ancak şimdi ise Müdafaa-i Hukuk teşkilatının yerine geçmek üzere Halk Fırkası doğmuştu. Halk Fırkası ise nizamnamesine göre, bilinen siyasi firkalardan başka bir şey olmadığını gösteriyordu. Faik Ahmet, yeniden fırka hayatına girildiğine bu dönemde Halk Fırkası’nı soğuk karşılamamak gerektiğini ancak ilk işaretlerin de iyi izlenimler bırakmadığı tespitlerinde bulunmuştu.¹¹⁰⁷

Faik Ahmet Bey, I. ve II. Meclis arasındaki farkları ortaya koyduğu yazısında ilkinin memleketi yalnız düşman istilasından kurtarmakla kalmadığını aynı zamanda hâkimiyet-i milliyenin kiskanç bir savunucusu olarak, gücün tek elde toplanmasına tahammül edemeyecek çıkışlar göstermekle de liyakatini ispatladığını belirtmişti. Buna göre ilk meclisteki hürriyet ve hâkimiyet telakkileri ile ikinci meclisteki arasında esaslı farklar vardı. Faik Ahmet Bey, II. Meclis’in kendi içtihat ve hürriyetine sahip, fikrini açık bir şekilde ortaya koyacak güç ve serbestliğe sahip olmadığını düşünüyordu. Ona göre ilkinde “hâkimiyet-i ferdiye” aleyhtarlığı çok güçlü bir şekilde ifade ediliyordu ancak sonrakinde ise gücünü kaybetmişti. Birinci meclis bir “millet meclisiydi” ancak ikincisi bir “hükümet meclisi” olmuştu.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁶ Faik Ahmet (18 Eylül 1339), “Hürriyet-i Vicdana Dair”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1015.

¹¹⁰⁷ Faik Ahmet (20 Eylül 1339), “Firkalara Dair”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1017. Faik Ahmet’in benzer bir yazısı için bkz. Faik Ahmet (3 Teşrin-i Evvel 1336), “Hakikati Görelim”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 177.

¹¹⁰⁸ Faik Ahmet (19 Teşrin-i Sani 1339), “Zihniyet Farkı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1067.

4.1.2 1935 Seçimleri

Kadınlara milletvekili seçimlerine katılma hakkının verilmesi ile kadınların da böylece ikinci seçmenler arasına girmesi gerekmişti. Bu vesile ile Yenyol Gazetesi kadınlara Halk Fırkası'na kaydolmaları çağrısı yapıyordu. Nitekim ikinci seçmen seçimi gelmeden ikinci seçmen olacak olan kadınların fırka üyesi sıfatını kazanmış olmaları gerekmektedir. Gazeteye göre iyi vasıflı kadın üyelerin artmasıyla fırka hem şereflenecek hem de kuvvetlenecekti.¹¹⁰⁹ Diğer taraftan Trabzonlu kadınlara 1935 seçimlerinde aday olmaya isteklendiren ve bunu “ne mutlu sizlere ki Atatürk ilinin bayanlarısınız” şeklinde motive edici çağrı yapılmıştı. Bunun yanında kadınlara Atatürk seçme seçilme hakkı verdiği halde Trabzonlu kadınlarda milletvekilliği seçimlerinde isteklilik yoktu.¹¹¹⁰

Seçimler münasebetiyle Atatürk'ün Halk Fırkası'na ve ikinci seçmenlere beyannamesi şöyleydi;

8 Şubat 1935'te yapılacak sayılava seçimine fırka umumî reislik divanı yeni mecliste müstakil mebus bulundurmak için fırka namzet listesinde 16 boş yer bırakmaya karar vermiştir. Cumhuriyetçi ve milliyetçi olmakla beraber fırka programından başka bir programla ve fırkalı olmanın tabii kayıtları dışında serbest çalışacak samimi yurttaşların ulus kürsüsünden yapacakları samimi tenkitler ve söyleyecekleri mütalaalarla milli çalışmanın kuvvetleneceği kanaatinde bulunuyoruz. Bu yolda geçirdiğimiz dört yıllık tecrübe fırka esaslarımızın ve fırka hükümeti çalışmalarının ulus önünde yapılan tenkitlerle karşılaştırılmalarına fırsat vermiş ve yurttaşların siyasal olgunluğunu artırmıştır....¹¹¹¹

Atatürk ulusa beyannamesinde ise dünyada ve Türkiye'de iktisadi buhranın doğurduğu sıkıntılar, iktisadi dengenin bozulduğu ve bunun olumsuz tesirleri üzerinde durmuştu;

Geçen dört yıl içinde ben fırkam ulusun başlıca bu meselelerini halletmek vazifesinde idik. Bugünkü yüksek katınıza açık alımla çıkıyoruz. En nazik ulus davalarını en isabetli tedbirlerle en doğru yollarla takip ettiğimiz ve her alanda müspet neticeler aldığımız kanaatindeyiz. Ekonomide ticaret muvazenesini temin edecek ve ulusun satın alma kabiliyetini koruyacak tedbirler bulundu... Uluslar arası güvenmezlik ve kuşku devrinde biz Türk ulusunun yüce menfaatlerine en uygun tedbirleri büyük hassasiyetle takip ettik... Sevgili yurttaşlarım Türk vatanını mütemediyen yükselten ve ilerleten ana siyasada devam etmek kararındayız. Eğer yüce itimadınızı üzerimden ve önder bulunduğum CHF'den esirgemezseniz gelecek dört yıl içinde ortaya koyacağımız eserlerinde geçenlerden daha çok ve daha verimli olacağına kati ve samimi inanımız vardır... Bu onurlu ve ağır vazifeyi yolda birlikte çalışabileceğim arkadaşlarımı yüce seçiminize sunuyorum. Seçim kararımızdan sonra da muvaffakiyetimizin güvenci vasıtası ancak yurttaşlarımın aramsız yardımları ve ilhamları olacaktır.¹¹¹²

¹¹⁰⁹ Yenyol Gazetesi (13 Kasım 1934).

¹¹¹⁰ Yenyol Gazetesi (10 Ocak 1935).

¹¹¹¹ Yenyol Gazetesi (4 Şubat 1935).

¹¹¹² Yenyol Gazetesi (7 Şubat 1935).

1931 seçimlerine göre 1935 seçimlerinde milletvekilliği müracaatları oldukça artmıştı.¹¹¹³ CHF seçimler için müracaat edenleri genel sekreterliğe yönlendirmekte, adayların birçok imzalı telgraflarla Atatürk'e veya firka merkezine müracaatlarının uygun olmadığını belirtmekte ve bunun iyi bir etki de bırakmayacağı yönünde adayları uyarmaktaydı.¹¹¹⁴ Trabzon'da bu dönemde ikinci seçmen sayısı 856 kişiydi. Atatürk, Trabzon milletvekili adayları hakkında firka ve belediye başkanlıklarına çektiği telgraflarda ikinci seçmenlerin Trabzon için tespit edilen adaya oylarını vereceğinden şüphesi olmadığını bildirmekteydi. Buna göre genel başkanlık divanının tespit ettiği adaylar şunlardan oluşmaktaydı; Daniş Eyüpoğlu (eski Trabzon milletvekili), Halil Nihad (eski Trabzon milletvekili), Hasan Saka (eski Trabzon milletvekili), Nebioğlu Hamdi Ülkümen (eski Trabzon milletvekili), Raif Karadeniz (eski Trabzon milletvekili), Süleyman Sırrı Gedik (eski Trabzon milletvekili), Seniha Hızal (eski maarif-i umumiye müfettişi ve Yeni Türkiye Mektebi müdürü), Mithat Aydın (mühendis, eski milletvekillerinden), Sırrı Day (Duyun-u Umumiye komiseri, maliye bankalığı eski nakid işleri müdürü).¹¹¹⁵ Tespit edilen adaylar aynı şekilde seçilmişlerdi.¹¹¹⁶

SCF deneyiminden sonra tek parti idaresi giderek yerleşmeye başlamış ve 1935'te zirve noktasına gelmişti. Genel sekreter Recep Peker, 1935 kurultayında partinin program ve tüzüğündeki değişikliklerle alakalı yaptığı açıklamada, "Türkiye'de zaten baştan beri devletle bir ve beraber olan CHP varlığının devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaştığından" bahsediyordu.¹¹¹⁷ CHP tüzüğünün 95. maddesi; "parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birlik tanır" şeklindeydi.¹¹¹⁸ Diğer taraftan Atatürk de parti örgütünün hükümet işlerine müdahalesinden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Buna göre Atatürk CHP'yi artık siyasi bir kurum olarak saymıyordu. Böylece tek parti idaresi "partisiz cumhuriyet" düzenine yönelmişti. Hükümet, kendi partisinin denetimine bile tahammülsüzlük göstermeye başlamıştı. Sonunda parti-devlet bütünleşmesi kanun karşısında sorumluluğu olmayanların

¹¹¹³ **Yeni Yol Gazetesi** (14 Ocak 1935).

¹¹¹⁴ **Yeni Yol Gazetesi** (10 Ocak 1935).

¹¹¹⁵ **Yeni Yol Gazetesi** (7 Şubat 1935). Yeni Yol Gazetesi milletvekilliği yükünün ağır, hakkından gelinmesi kolay olmayan ve ancak hakkından gelinebildiği nispetle kıvanç duyulacak bir iş olduğunu, bunu alanların da bu yükü kaldırabilecek olanlara verildiğini düşünüyordu. **Yeni Yol Gazetesi** (14 Ocak 1935).

¹¹¹⁶ **BCA** 030.10 75.492.15.

¹¹¹⁷ Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, s. 128.

¹¹¹⁸ Parla, a.g.e., s. 153.

devlet işlerine hâkim olma alışkanlığına son vereceği için daha faydalı görülmüştü.¹¹¹⁹ Alınan karara göre; “CHP’nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak, partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesi” için, iç işleri bakanı genel yönetim kurulu üyeliğine alınarak kendisine parti genel sekreteri görevi verilmişti. Bütün illerde parti başkanlığına valiler getirilmiş, umumi müfettişler bölgelerinde devlet işlerinin olduğu gibi parti faaliyetleri ve teşkilatının da yüksek denetleyicisi olmuştu. Son olarak illerde il yönetim kurulunca seçilmiş olan başkanlar üye durumunu alarak atanmış veya mahallince seçilmiş başkanlar üye durumunu alarak mebus başkanların başkanlık görevi sona ermişti.¹¹²⁰ Uygulama 18 Haziran 1936’dan 7 Haziran 1939’a kadar devam etti. 5 Şubat 1937’de anayasaya giren CHP’nin altı ilkesi parti devlet bütünleşmesinin diğer taraftan başka bir yönünü göstermektedir.¹¹²¹ Altı ilkenin anayasaya dahil edilme sürecinde Recep Peker; “bu tasarı kanunlaştığı takdirde bütün vatandaşlar bu esaslara inanacak, sevecek ve onlara uymak zorunda kalacaktır. Bu esaslar kamutayda kabul edilince artık sosyal, siyasi ve kültürel alanda hiçbir kişi ya da topluluk aykırı bir davranışta bulunamayacaktır” söylemiyle bütünleşmenin uygulamadaki sonucunu belirtmiştir.¹¹²²

4.1.3 1939 Seçimleri

Hem CHP hem de Türkiye açısından son derece önemli ve kritik olan 1939 seçimlerinde, CHP açısından en önemli husus 400 nüfusu temsil edecek bir ikinci seçmenin, 400 vatandaşı temsil kabiliyetinde bulunabilmesiydi. İkinci seçmen seçiminde CHP, tam bir memnuniyet havası oluşturma amacı içindeydi. 1939 seçimleri Atatürk sonrası ve İnönü devrinin ilk milletvekilliği seçimleriydi ve olgun tek parti uygulamalarının bir yansıması olacaktı.¹¹²³ CHP, yayınladığı beyannamede halkçı bir idareyi ve millet murakabesini en olgun bir duruma getirmenin amaçlandığı dile getirilmişti. Böylece CHP ve meclis ile alakalı reform düşünceleri tatbikata konacaktı.

¹¹¹⁹ Uyar, a.g.e., s. 84; Uran, a.g.e., s. 249; Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 212.

¹¹²⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (20 Haziran 1936).

¹¹²¹ Uyar, a.g.e., s. 78.

¹¹²² Bora, “Türkiye’de Faşist İdeoloji”, s. 353.

¹¹²³ **Yeni Yol Gazetesi** (18 Mart 1939).

CHP yönetimi milletvekili aday listelerini ikinci seçmenlere danışarak ve onların da görüşünü alarak belirlemek amacındaydı.¹¹²⁴

Seçime Trabzonluların da ilgisi yüksek olmuş, esnaf, tüccar mağazasını kapamıştı. Mektepliler ve izciler trampetler, halkevi bandosu milli marşlar çalarak seçim mıntıklarını dolaşmışlardı. Vali, parti başkanı ve kaza heyetleri sandık başlarını teftiş etmişlerdi. Yenyol Gazetesi'ne göre seçimlerde Trabzon baştanbasa seferber olmuş, milli ve vicdani görevini başarmakla Milli Şef'ine gönülden bağlılığını ispatlamaya çalışmıştı. Seçimler Trabzon halkının olgunluğunun, Atatürk rejimine derin bağlılığının ifadesiydi. Yine buna göre “milli davaya karşı olan milli birliğin kuvvet derecesi” Trabzon halkında ölçülebilirdi. Diğer taraftan ikinci seçmen seçimleri büyük bir başarıyla bitirilmiş, kadın erkek tüm oy sahipleri büyük bir alaka ile oylarını kullanmıştı.¹¹²⁵ Vali Refik Koraltan ise dünyanın karıştığı bir zamanda Türk milletinin Atasından aldığı ilhamla tek vücut olduğunu vurgulamıştı. Böylece bu manzara, dünya karşısında Türk milletini ve onun kurduğu rejimi kaya gibi göstermekteydi. Buna göre seçimler sessiz ve tam bir anlaşma halinde başarılmıştı. Koraltan başka milletlerin seçimlerde sarsıntı yaşadığını, seçimlerin Türk milletinde ise neşe ve sevinç kaynağı olduğunu belirtmişti.¹¹²⁶ Yine valiye göre TBMM, tarihinin olgunluk dönemine İsmet İnönü zamanında kavuşacak, Halk Partisi her zaman Türk milletini bütün dünyaya karşı yekvücut gösterecek ve millet, Milli Şef'in etrafında sağlam bir kuvvet topluluğu ile yaşadığını bütün dünyaya kanıtlamış olacaktı.¹¹²⁷ İnönü ise, Türk milletinin her türlü nifaktan uzak, sağlam bir birlik ve beraberlik havası içinde kendini gösterdiğini belirtmişti. İnönü seçimlerde, adayların halkla temasını artıracığını ve başkanlık divanının takdiri ile parti teşkilatının takdirini birleştirmeye yönelik usulleri deneyeceğini söylemişti.¹¹²⁸

¹¹²⁴ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, II, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 31.

¹¹²⁵ **Yenyol Gazetesi** (18 Mart 1939).

¹¹²⁶ **Yenyol Gazetesi** (4 Mart 1939). Valilerin parti başkanlıkları döneminde parti murakabe organının uykuya çıktığı bir zamanda Refik Koraltan istisnai bir özellik göstermekteydi. Koraltan, CHP merkez ocakları mıntıklarında sık sık toplantılar yaparak, görüşme ve konferanslar düzenleyerek merkez kaza başkanı Hamdi Dursun ile birlikte Çarşı, Pazarkapı ve Çömlekçi ocaklarını ziyaret etmiş, partililerle samimi hasbıhallerde bulunarak, parti görevleri üzerinde mütalaalarda bulunmuştu. Koraltan, Trabzon’un aktif idareci ve siyasetçileri arasındaydı. Trabzon’un her türlü meseleleriyle alakadar oluyor, Trabzon’u yakından takip etmekle birlikte çözümler üretiyordu. Nitekim Çoruh valisi iken de orada önemli hizmetlere imza atmış ve bu nedenle kalkınma yönünden geri kalmış olan Trabzon’a gönderilmişti. **Yenyol Gazetesi** (1 Ocak 1939); Barutçu, a.g.e., II, s. 676.

¹¹²⁷ **Yenyol Gazetesi** (29 Mart 1939).

¹¹²⁸ **Yenyol Gazetesi** (8 Mart 1939). Koraltan Trabzon’dan Bursa’ya vali tayin edilince Hakkı Tuncay’ın hakkında yazdıkları; “içli bir halk çocuğu, coşkun bir inkılâpçı, hızını ve ateşini doğrudan doğruya halkın

CHP'ye göre parti, ülkenin bütün menfaatlerini ve vatandaşlarını kucaklayan “bir siyasi aile hali” içinde her türlü hizmet ve yükselme imkânını bulmaktaydı. Ancak parti diğer taraftan halk idaresinin en hassas tarafını, “bunun anarşiye ve zora meydan vermemesini tanzim edebilmekte” görmekteydi.¹¹²⁹ Partiyeye göre meclisin tek bir partiden oluşması ile Türk milletinin birlik ve beraberliği temsil edilecek, bütün kafalar birlik ve beraberlik içinde düşüneceklerdi.¹¹³⁰ Trabzon basını da 1939 seçimlerini yakından takip etmiş, vahdet vurgusu yapmıştı. Cemal Rıza Çınar'a göre bu seçim, Trabzon halkının olgunluğunun, Atatürk'e ve Milli Şef'e olan derin bağlılığının bir ifadesiydi.¹¹³¹ Tefik Vural da Kemalizmin, halk hâkimiyetinin ve demokrasi ilkelerinin memlekette güçlü bir şekilde yerleşmesine çalıştığını vurguluyor ve yine meclisin birlik ve beraberliği temsil edeceğini belirtiyordu.¹¹³² Son olarak Hakkı Tuncay da CHP'ye ve Milli Şef'e güvenin, milletin kendine güveni olacağını söylüyor ve İsmet İnönü'nün milletin ideallerini temsil ettiğini vurguluyordu.¹¹³³

Yeniyol gazetesine göre Milli Şef;

Dünyanın nabzının şiddetle attığı bir zamanda, bu hasta kürenin bir köşesinde Türkiye'nin pür sıhhat bu haline niğebandı. O mebus seçimiyle, ülkesinin sulh ve sükûnuyla, içini ve dışını her ihtimale karşı perçinlemekle, sulh meşalesini tutuşturmakla, 17 milyonun sıhhat ve selametiyle, emniyet ve saadetiyle meşguldü.¹¹³⁴

Trabzon ikinci seçmen seçimini Türkiye'de ilk defa birinci olarak neticelendiren şehir olmuştu. Tüm müesseseler bayraklarla süslenmiş, halk ve memurlar, orta mektepler belediye önünde toplanarak bando ve milli marşlar çalmış, halkevi hoparlöründen nutuklar verilmişti. Trabzon milletvekili adayları ise Daniş Eyüboğlu, Hasan Saka, Hamdi Ülkümen, Halit Nihat, Raif Karadeniz¹¹³⁵, Süleyman Sırrı Gedik, Sırrı Day, Mithat Aydın,

içinden ve Atatürk'ten alan bu idareci, ruhunun kalıp içine sıkıştıramadığı sıcaklığını içinden çıktığı kütle arasından eksik etmemiştir. Ata'ya olan hudutsuz aşkı ve İnönü'ye olan derin bağlılığı ile bizi daima kendine çekmiştir. Gençlik kendine muazzam yakınlık göstermiş, samimi, inatlı, iyi niyetli yapıcı bir insandır. Kendini bu kadar sevdirmesi bundan ileri geliyordu”. **Yeniyol Gazetesi** (27 Mayıs 1939).

¹¹²⁹ **Yeniyol Gazetesi** (8 Mart 1939).

¹¹³⁰ **Yeniyol Gazetesi** (15 Mart 1939).

¹¹³¹ Cemal Rıza Çınar (18 Mart 1939), “Trabzon'da Tarihi Bir Gün”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹¹³² Tefik Vural (15 Mart 1939), “İntihap Etrafında Düşünceler”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹¹³³ Hakkı Tuncay (25 Mart 1939), “Yeni Seçim Önünde”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹¹³⁴ **Yeniyol Gazetesi** (25 Mart 1939).

¹¹³⁵ Çemişgezek asliye hâkimi Fahri Baykal, 1939 seçimleri için Trabzon'dan yaptığı başvuruda Raif Karadeniz hakkında ilginç iddialarda bulunmuş ve buna göre kendisinin aday gösterilmesinin daha layık olacağını belirtmişti. Başvurusunda Tekel Bakanı Raif Karadeniz'in liseden arkadaşı olarak onun tahsilindeki noksanları sıralamıştı. Bunlar, liseden sonra olgunluk sınavını vermediği, İstanbul Hukuk Fakültesi'ne sınavsız girdiği ve avukatlık ehliyet sınavına da girmeyerek avukat olmasıydı. **BCA** 490.01 323.1330.1.

Saliha Abanoz ve Faik Ahmet Barutçu olarak tespit edilmişti.¹¹³⁶ Tespit edilen adaylar aynı şekilde seçilmişlerdi.¹¹³⁷ Böylece cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclis üzerindeki otorite ve denetimini artırmış, tamamen onun onayından geçmiş bir meclis ortaya çıkmıştı.¹¹³⁸ 1939 seçimlerinin Faik Ahmet Barutçu açısından ayrı bir önemi vardı. Nitekim milletvekili seçildikten sonra Refik Koraltan Barutçu için;

Yüksek seciyesini ve bilhassa milli duygularıyla çok çetin devirleri, müşkül anları adeta feragat ve fedakârlıkla görerek çalışmıştır. Trabzon'un çok iyi yetişmiş, metin ahlaklı ve coşkun, duygulu, idealist, teceddüdü seven kıymetli mebusumuz memleketin dileklerini halkın itimadına layık surette takip edecektir. Memleket ve millet davalarında büyük şefin izinde, onun yolunda memleket ve millet için faydalı bir uzuv olacaktır” kanaatindeydi.

Faik Ahmet de milli şefi için;

CHP'nin tertemiz havası içinde anayasasındaki prensiplerinin içinde bütün feyizleri tahakkuk ettirmek, işte hedef... Bu hedefi gösteren milli şefi etrafında pürüzsüz vahdetin göz kamaştırıcı kuvvetiyle sulh yolunda, huzur ve refah yolunda maddi, manevi bütün zafer ideallerini tahakkuk ettirecek bütün bir millet istisnasız olarak milli şefin etrafında toplanmış bulunuyor. Milli murakabe, halk idaresinin hakiki ifadesidir” inancındaydı.¹¹³⁹

Barutçu 15 yıl aradan sonra aktif siyasete üstelik gençlik yıllarındaki siyasi duruşunun karşısında bir anlayışla dönmüştü. Atatürk'ün ölümü ve II. Dünya savaşının patlak verdiği, dünyanın yeni bir ateşe sürüklendiği bir dönemde Trabzon halkı da seçimlerle daha alakalı olmuştu. Böyle dünyaya karşı yekvücut bir görüntü verilme istenmişti. Diğer taraftan görüldüğü üzere seçim usulünde herhangi bir değişiklik olmadığı gibi şef otoritesi daha da perçinlenmişti.

4.1.4 1943 Seçimleri

Seçimler, 1942 sonunda kabul edilen yeni milletvekili seçim kanununa göre yapılacaktı.¹¹⁴⁰ Tek parti idaresinde seçimlerin en önemli özelliği milletvekili listelerinin parti başkanlık divanınca tespit edilmesi ve ikinci seçicilerin bu belirlenen listelerdeki

¹¹³⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (25, 29 Mart 1939). Faik Ahmet'in mebusluğa hazırlanışı Atatürk'ün Trabzon ziyareti süreci ile başlar. Ziyaret öncesi Tahsin Uzer, Barutçu ve Mahmut Sayıl bir araya gelerek bir görüşme yaparlar. Atatürk, vaktiyle muhalif şahsiyetleri kazanma anlayışı çerçevesinde Faik Ahmet için Tahsin Uzer'i görevlendirmişti. Burada eski davalar bir kenara konularak yeni bir sayfa açılması kararlaştırılmıştı. Nitekim 10 Haziran 1937 Atatürk'ün Trabzon ziyareti ile aynı gün çıkan Halk gazetesinde Barutçu imzalı bir başyazıda Atatürk'e büyük iltifatlarda bulunuluyordu. Tahsin Uzer de Atatürk'ten Trabzon milletvekillerinin çoğunun değiştirilmesini, kendisine yakın isimlerin seçilmesini istemişti. Trabzon ile Atatürk arasındaki soğukluğun giderilmesinde Tahsin Uzer'in büyük payı vardı. Refik Koraltan da Trabzon valisi olarak Barutçu'nun siyasete yeniden geri dönmesinde pay sahibiydi. Böylece vatani vazife kaygısı, Tahsin Uzer ve Refik Koraltan'ın tesiriyle Barutçu 1939 seçimlerinde CHP milletvekili olarak uzun bir aradan sonra siyaset sahnesine atılıyordu. Bal, **Trabzon'a Işık tutan Anılar**, s. 71, 101, 103; Barutçu, a.g.e., I, s. 276-277.

¹¹³⁷ **BCA** 030.10. 76.500.15.

¹¹³⁸ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 37.

¹¹³⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (1 Nisan 1939).

¹¹⁴⁰ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, s. 288.

milletvekili adaylarını seçmeleri şeklinde cereyan etmesiydi. Nitekim ikinci seçmen olabilmek de yine partinin kontrolünde cereyan eden bir hadisedi. Bunun sonucu olarak vilayetlerde yapılan ikinci seçmen yoklamaları tam bir birlik havası içinde cereyan etmiş ve her muhitin en çok sevilen kimseleri parti adayı olarak tespit edilmişti. İktidar partisi CHP savaş döneminde seçimleri basın yoluyla halka “sevimli ve alakalı” göstermekten geri kalmamıştı. Buna göre milletvekili seçimine karşı gösterilen “büyük ve hararetleli alaka” vatandaşların siyasi hayattaki olgunluklarını ifade eden güzel ve açık bir örnekti.¹¹⁴¹ Halkevi bandosu şehrin muhtelif semtlerinde milli havalar çalarak “bu üstün vazifenin” zevk ve heyecanını artırmış, resmi daireler gündüz bayraklarla gece ışıklarla donanmış, halk milli görevini yerine getirmek için akın akın seçim sandıklarının başına koşmuştu.¹¹⁴² Trabzon’da yoklama olmamış, liste üzerinde esaslı bir değişiklik de yapılmamıştı. Nitekim İsmet İnönü, başvekil ve genel sekreter ile birlikte listeye son şeklini vermişti.¹¹⁴³

4.1.5 1946 Seçimleri

Savaş sonrası konjonktür Türkiye’nin çok partili hayata geçişinde çok önemli bir etken olmuştur. Nitekim savaş demokratik ülkelerin başarısıyla neticelenmişti. Diğer taraftan Sovyetlerle ilişkilerin bozulmasıyla Mart 1945’te 17 Aralık 1925’ten beri yürürlükte olan Türk Sovyet dostluk anlaşmasının yenilenmeyeceğinin bildirilmesi (Türkiye, anlaşmanın yenilenmesi için Sovyetlerin yeni şartlar ileri süreceğini hesaplarken), Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin yeniden gözden geçirilmek istenmesiyle Türkiye’nin doğu sınırında bazı düzeltmeler yapılmasının talep edilmesi, Türkiye’nin batı bloğuna girme ve dolayısıyla çok partili hayata geçme sürecini hızlandırdı. Nitekim rejim, içeriden ve dışarıdan keskin birçok eleştirilerin hedefi oluyor, bunun yanında komünist propagandalar yapılıyordu. Rusya basınında çıkan makaleler ve yayınlar siyasi kurumlara ve liderlere yöneltilen keskin ve şiddetli içeriğe sahipti ve onları gerici ve faşist olmakla damgalıyordu. Bunun yanında Rusya kontrolünde yayın yapan Belgrad, Bükreş ve Sofya gibi Balkan basını da Türkiye’ki rejimi gözden düşürmeye çalışıyordu. Doğu bloğu tarafından Türkiye’nin üzerinde yapılan baskıya karşılık savaş sonunda toplanan San Fransisco konferansına giden Türk heyetindeki Feridun Erkin’in belirttiği gibi İsmet İnönü, “Amerikalıların sorması halinde en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemeleri

¹¹⁴¹ **Yeniyol Gazetesi** (9 Şubat 1943).

¹¹⁴² **Halk Gazetesi** (16 Şubat 1943).

¹¹⁴³ Barutçu, a.g.e., I, s. 613.

talimatını” vermişti.¹¹⁴⁴ Böylece liberal bir görüntü verme amacı güdülmek istenmişti.¹¹⁴⁵ İçte de siyasi durumun daha demokratik yönde değişimi talebi Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ndeki ilkelerle uyum bağlamında büyük bir hız kazandı.¹¹⁴⁶ Mahmut Şevket Esendal’ın söylemine göre de İsmet Paşa kendisine, bir gün Türkiye’nin dünya koşullarında çok partili hayata girmek zorunda olduğunu, bu nedenle CHP’yi yeniden düzenlemelerini, CHP genel başkanlığından ayrılacağını, devlet güçlerinden artık partiye dayanak beklenmemesi gerektiğini söylemişti.¹¹⁴⁷

Girilen yeni süreçte parti içi muhalefet de kendini göstermeye başlamıştı. Bu muhalefet 7 Haziran 1945’te CHP meclis gurubuna “dörtlü karar” önergesinin verilmesiyle belirginleşti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzalı önergede parti içinde bazı reformların yapılması istenmekte, halkın siyasi haklarını kullanacak seviyede olduğu ve demokratik düzenlemelerin yapılması gerektiği belirtilmekteydi. Ancak karar partide görüşülerek reddedildi. Böylece yeni bir parti kurulmasına doğru süreç başlamıştı.¹¹⁴⁸ Bu şekilde 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti kurulmuştu. Önceki çok parti denemelerinden farklı olarak Demokrat Parti kalıcı olacaktı. Fakat tek partili düzene alışmış bir toplumda dönüşümün sağlanması sancılı bir süreç sonunda gerçekleşmişti. Sistem öylesine oturmuştu ki Demokrat Parti sürekli kendisinin bir “muvazaa” olduğunun düşünülmesinden korkmuştu.¹¹⁴⁹ Öyle ki diğer taraftan Celal Bayar, bütün toplumun kendilerine çevrildiğini; “sağa dönsem faşist derler, sola dönsem komünist, ortada kalsam Halk Partisi’nden niçin ayrıldınız” denmesinden şikâyetçiydi.¹¹⁵⁰

Halk Partisi’nin içinden çıkmış bir parti olarak Demokrat Parti Kemalizm karşıtı değildi. Laiklik ve dış politika anlayışında Halk Partisi ile beraberdi. Nitekim Bayar partiyi kurarken İnönü ile yaptığı görüşmede bu iki konuda değişiklik olmayacağına dair

¹¹⁴⁴ Karatepe, a.g.e., s. 94-95; Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, 1. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları, 1996, s. 323. Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara: Akis Yayınları, 1971, s. 3; **PRO/FO** 371/48709.

¹¹⁴⁵ Parla, a.g.e., s. 98.

¹¹⁴⁶ **PRO/FO** 371/48709

¹¹⁴⁷ Nesimi, **Yılların İçinden**, s. 170.

¹¹⁴⁸ Karatepe, a.g.e., s. 97-98. Bunun bir muhalefet partisi kurulması için reddedildiği de söylenmiştir. Abidin Nesimi bu süreçte çeşitli parti kurma tasavvurlarını aktarmaktadır. Buna göre kurulacak parti bir muvazaa partisi olacaktı. Bazı kimselere muvazaa partisi kurulması teklif edilmiş en son Celal Bayar teklifi kabul etmişti. Ayrıntı için bkz. Nesimi, **Yılların İçinden**, s. 171-175.

¹¹⁴⁹ Us, **1930-1950**, s. 686. Nitekim bir iddiaya göre gizli bir CHP grup toplantısında DP kurucuları Halk Partisi’ne sadakatlerini bildirmişler, içlerinden biri İnönü’ye ebediyen sadık kalacağını, bir diğeri de Halk Partisi’ni tek gerçek siyasi parti olarak gördüğünü söylemişti. Karpat, a.g.e., s. 323.

¹¹⁵⁰ Us, **1930-1950**, s. 660.

sözleşmişti.¹¹⁵¹ Demokrat Parti, Türkiye’de demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve siyasetin demokratik görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştu. Parti, demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin cumhuriyet olduğuna kaniydi. Demokrasiyi, “milli menfaat ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanımakta” ve Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanmaktaydı.¹¹⁵²

Çok partili dönemde hükümetle CHP arasında bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştı. Hükümetle parti ortak bir çalışma ayarlayamıyor, hatta ayarlamak istemiyordu. Halkın istek ve sıkıntıları önce partiye sonra hükümete iletiildiği halde bunların önemli bir kısmına hükümetten müspet bir cevap alınamıyordu. Hükümetin bazı icraatları da partiye haber verilmeksizin yapılıyor ve bu da parti için sıkıntılar oluşturuyordu. Diğer taraftan “memur tarafsızlığı” anlayışı CHP aleyhine işlemeye başlamıştı. Buna göre Demokrat Parti hoşlanmadığı herhangi bir memurun yerini değiştirebiliyor, fakat CHP’nin şikayetine Demokrat partililerin “yaygara çıkarır” endişesiyle karşılık verilmiyordu. Bölece devlet dairelerinde muhalefete mensup olmak adeta bir imtiyaz halini almış, memurlar için de muhalefeti tatmin etmek “makbul siyaset telakkisi” olmuştu.¹¹⁵³

Trabzon’da çok partili dönem ve demokrasi algısında farklılıklar gözlemlenmektedir. Buna göre Halk Gazetesi demokrasi algısını verdiği örneklerle ortaya koymaya çalışmaktaydı; genç bir kıza annesi eve geç gelmemesini telkin ediyor, ancak genç kız kendisine bir şey yapamayacağını çünkü şimdi demokrasi olduğunu söylüyordu. Sarhoşu susturmaya çalışan mahalleliye de sarhoş aynı karşılığı veriyordu. Gazeteye göre bu manada demokrasiyi aşırı, hudutsuz ve ölçüsüz fert hürriyeti olarak anlayanlar ise halk efkârının serbestliği manasında alanlar olarak iki algı ortaya çıkmıştı.¹¹⁵⁴ Trabzon Gazetesi’nden Bülent Hikmet Şeren, içinde bulunulan demokrasi dönemini, CHP’nin altı ilkesine sadık kalınmasında görmekteydi. Buna göre inkılâpçılık ve idealizm demokrasinin çekirdeğini teşkil etmişti. Diğer taraftan Şeren, cumhuriyetin ilan edildiği ilk seneden itibaren demokratik sistemin tatbik edilmesi halinde başarı elde edilemeyeceğini savunuyordu. Buna göre o günkü şartlar birden bire demokrasiye geçilmesine müsaade etmediyse, mevcut şartlar da birden bire en mükemmel neticeleri vermeye müsaade

¹¹⁵¹ Karatepe, a.g.e., s. 107-108.

¹¹⁵² **Yeniyol Gazetesi** (9 Ocak 1946).

¹¹⁵³ Uran, a.g.e., s. 420-421.

¹¹⁵⁴ **Halk Gazetesi** (26 Şubat 1946).

etmeyecekti.¹¹⁵⁵ Demokrat Parti'den Mahmut Goloğlu ise CHP'nin, 25 yılın memlekette demokrasinin yükselmesi için kısa bir zaman olmasını ve daha bir 25 yıl beklemek gerektiği düşüncesini eleştirmekteydi. Bu görüşe göre başka türlü hareket cahil milleti ihtilale sürükleyecek ve kardeş kavgalarına neden olacaktı. CHP 25 yılda dünyanın en büyük inkılaplarını yapmış, fakat millet bunu inkar ederek nankörlük etmişti. 25 yılda halk eskisine nazaran daha müreffeh bir hayata kavuşmuş, fakat Demokrat Parti hareketi sadece particilik gayretiyle iktisadi durumu berbat bir halde göstererek düşmanların gözünü memleket üstüne çektiydi. Böylece 25 yıl içinde yapılmamış işlerin kabahati de yine millete ait olmaktadır. Çünkü memlekette “umumi bir ahlak zaafı” mevcuttu ve mevcut ufak tekek kötülüklerin sebebi de bu umumi ahlak zafiyetiydi.¹¹⁵⁶

1946 seçimleri ise bir dönüm noktası sayılabilir.¹¹⁵⁷ İsmet İnönü, Akşehir'de yaptığı konuşmada “yeni büyük seçim kararının” verildiğini açıklamıştı. İnönü konuşmasında;

Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu evrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içerde ve dışarıda açık bir surette belli olması lazımdır” diyordu.¹¹⁵⁸

Celal Bayar ise seçimlere katılmak için bunun 1947'de yapılmasını şart koşmuştu. Bayar, İnönü'nün söylediği sebepleri reddetmekteydi. Bayar, yasalar daha demokratik hale getirilmezse seçimleri boykot edeceğini söylemişti. İnönü 1 Kasım 1945 nutkuna bu söylemiyle ters düşmekteydi ancak, “dış ve iç politika gereklerinin memleket idaresini bir an önce kararlı kılmak mecburiyeti” ni ve “içerde ve dışarıda hiçbir politika, otoritesinden şüphe edilen bir BMM ile yürütülemez” i savunmuştu.¹¹⁵⁹ Emin Sazak ise, partilerin yeni kurulmakta olduğunu, yasal süre içerisinde seçimlerin yapılmayarak aceleye getirilmesinin partilere hayat hakkı vermemek anlamına geleceğini belirtmişti.¹¹⁶⁰ Bayar'ın boykot tehdidi iktidarın meşruiyetini zedeleyeceğinden İnönü Demokrat Parti'yi yatıştırmak için bazı anti demokratik yasalarda değişiklikler yaptı.¹¹⁶¹ Tek dereceli seçimler, 29.4.1946'da belediyeler kanununun seçime ait maddelerinin, 5.6.1946'da seçim kanunundaki

¹¹⁵⁵ Bülent Hikmet Şeren (7 Mart 1950), “İnkılap ve Demokrasi”, **Trabzon Gazetesi**.

¹¹⁵⁶ Mahmut Goloğlu (28 Nisan 1949), “25 Yıl”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹¹⁵⁷ Berkes, **Unutulan Yıllar**, s. 359.

¹¹⁵⁸ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları, 1970, s. 145.

¹¹⁵⁹ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 146-148.

¹¹⁶⁰ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası, 1963, s. 103.

¹¹⁶¹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 125.

değişiklikler, 11.6.1946'da vilayet idaresi kanununun seçimle ilgili maddelerindeki değişiklikler ve 5.6.1946'da cemiyetler kanunundaki değişikliklerle getirildi.¹¹⁶² Bunun yanında düzenlemelerle 40 bin nüfusa bir temsilci seçilmesi kabul edilmişti. Yine seçim kurulları atanmış kişiler yerine belediye meclisi üyelerinden oluşturulacaktı.¹¹⁶³ 21 Temmuz 1946 genel seçimleri meclisin normal süresi tamamlanmadan ve “açık oy gizli tasnif” esasına göre meşrutiyet seçimlerini hatırlatan bir hava içersinde yapılmıştı.¹¹⁶⁴ Tek dereceli seçim ilk defa tecrübe edilmişti. Seçimlerde her türlü tedbirin alınmış olması bakımından da belediye seçimleri öne alınmıştı. Seçimlerde halkın seçime katılım oranını artırmak için oy sandıkları köylere varıncaya kadar götürülmeye çalışılmıştı.¹¹⁶⁵

Kazım Karabekir, herkesi dikkatli olmaya davet eden 1946 seçimleri öncesi beyanatında CHP ve onun hükümetinin birçok önemli başarıları yanında bazı kusurlarının da olduğunu, fakat dış siyasette ülkeyi savaştan koruyarak Avrupa'nın “en ileri milletleri yangın yerlerinde sefalet içinde sürünürken” ayakta kalma ve iç siyasette de tam demokrasi hayatına geçilmesi gibi iki hayati meselenin CHP'nin milletten aldığı ilhamlarla başardığı iki büyük iş olduğunu vurgulamıştı. Dış tehlikeler göz önüne alındığında Karabekir, halka seslenişinde ülkenin içinden geçtiği bu süreçte bu tehlikeyi bertaraf edebilecek partinin CHP olduğunu ve onun sarsılmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu yüzden oy verirken CHP'nin listesinin tercihinin ülkenin hayrına bir iş olacağını söylemişti.¹¹⁶⁶

Halk Gazetesi'nden Kemal Kefeli ise yine CHP geçmişinin değerlendirmesini yaptığı yazısında Türk inkılâbının diğerlerinden farkının 23 yıllık değişim ve dönüşümün “kanlı bir boğuşma ile” elde edilmemiş olmamasında ve bunun sebebini inkılâbın alt tabakaların zorlamasıyla değil devlet idaresini eline almış ileri görüşlü idareciler sayesinde yapılmış olmasında görmekteydi. Cumhuriyet devrinde iktidar CHP'nin elindeydi fakat istiklal savaşının “taze ve idealist heyecanları” zamanla yerini şahsi görüşlere ve emellere bırakmıştı. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında tek parti zihniyetiyle millet ve memleket idaresinde vatandaşı hoşnutsuz edecek olaylar çoğalmıştı. Kefeli'ye göre Halk Partisi bunun için millet vicdanında sorumlu görülmüştü. Kefeli, çok partili hayata geçişin,

¹¹⁶² Aydemir, **İkinci Adam**, s. 446.

¹¹⁶³ Şirin Tekeli, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, VII, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 1803.

¹¹⁶⁴ A. Haluk Ülman, “Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 12 (2), s. 47.

¹¹⁶⁵ **İnönü'nün Söyleve ve Demeçleri I**, İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1946, s. 401-402.

¹¹⁶⁶ **Trabzon Gazetesi** (17 Temmuz 1946).

partinin üst kademelerinin görüşlerine göre kurulmuş olan parti mekanizmasının yeni icaplara göre düzenlenmesini zaruri kıldığı görüşündeydi. Buna göre bu doğrultuda memleket ve parti işlerinde görev almış ve alacakların memleketin büyük çoğunluğu tarafından sevilmiş ve güven duyulan kimseler olması gerekirdi. Diğer taraftan seçimlerde gösterilecek adaylar memleketi tatmin etmediği takdirde bunlar CHP lehine olmayacaktı.¹¹⁶⁷

Seçime günleri adeta “adam avlama günleriydi”. Nitekim ilk defa farklı partilerin seçime katılacak olması ve kazanmak için her partinin şehir ve kasabalarda olduğu kadar köylerde de büyük bir gayret göstermesi bu günleri çok “dağdalı ve yaygaralı” kılmıştı. Demokrat Parti birçok köy ve bucak teşkilatı dışında 53 il merkezinde ve 218 ilçe merkezinde teşkilatını yapmıştı. Öyle ki Demokrat Parti’nin bir yerde faaliyete geçmesi için birkaç kişinin müteşebbis heyet olarak bir araya gelmesi ve bir de üye kayıt defteri yeterliydi. Demokrat Parti hemen her yerde seçimden önce teşkilat yapma gayretindeydi ve bulunabilen “parti heveslileri” de birçok yerde CHP idarecilerinin şahsi muhalifleri arasından seçilmişti.¹¹⁶⁸

Trabzon’da seçim dedikoduları “en yüksek sosyeteden en izbe kahveye kadar inip çıkan bir borsa oyununa” dönmüştü. Adaylık için müracaat bolluğu yaşanıyordu. Adaylık propagandası çerçevesinde adaylar üzerinde övgüler, eleştiriler, isnatlarda bulunulmaktaydı; “kimisinin şu kadar imza ile adaylığı istenmiş, kimisi sağa sola mektuplar, selamlar, hediyeler göndermişti”.¹¹⁶⁹ Seçim propagandalarından biri, “İnönü başımızda kalacak ve Halk Partisi çekilecek” idi. Buna göre mesele, İnönü’nün devletin başında kalıp kalmamaklığı meselesiydi. Halk da İnönü’yü ister görünmekle beraber, başkanı olduğu partinin kazanmasını istememekteydi. CHP, “Lozan Konferansı’nı başaran aziz şefine şükran borcu ile” oy istiyordu.¹¹⁷⁰ 1946 seçimlerinde CHP’nin Trabzon propagandası ise; “millet ve memleket emniyetinin en sağlam olarak elinde tutan CHP’nin siyasetidir. CHP’nin siyaseti İnönü’nün siyasetidir. Kimseye inanma. Siz hakikatleri iyi bilir ve iyi görürsünüz. Elini vicdanının üzerine koy ve oyunu ona göre kullan. Dalavereli sözlere kapılma” şeklindeydi.¹¹⁷¹ Trabzon Gazetesi’nden Cevdet Alap da CHP adına;

¹¹⁶⁷ Kemal Kefeli (26 Ağustos 1946), “Hadisat Kimin Lehine Çalışıyor?”, **Halk Gazetesi**.

¹¹⁶⁸ **Halk Gazetesi** (4 Eylül 1946); Us, **1930-1950**, s. 691.

¹¹⁶⁹ **Yeniyol Gazetesi** (19 Haziran 1946).

¹¹⁷⁰ **Trabzon Gazetesi** (19 Temmuz 1946).

¹¹⁷¹ **Trabzon Gazetesi** (16 Temmuz 1946).

İnönü'nün seçim nutku dolayısıyla ve ondan sonra oylarını CHP'ye vermeyip de Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi ve müstakil adaylara verenin ben kendi hesabına mantığından şüphe ederim ve ileri görüş kıtlığına hükmederim. Sebebini diyeceksiniz? Sebebi şu ki; pardon sebebini seçimden sonra sırası gelince açıklarım. Şimdilik reyinizi her ne pahasına olursa olsun İnönü partisine verin de ötesine karışmayın” şeklinde propaganda yapıyordu.¹¹⁷²

Akçaabat CHP idare kurulu üyelerinden Muzaffer Lermioğlu ise, seçimler için yaptığı çağrıda partililere, vicdanının sesini dinlemesini, şuurunu iradesine hâkim kılmasını, geçici hislere ve aldatıcı propagandalara kapılmamasını telkin ediyordu. Türkiye'nin selametinin ancak Lozan kahramanı Milli Şef'in etrafında olunmakla sağlanabileceğini propaganda etmekteydi. Devamında;

Diğer taraftan 6 yıl süren savaşta yeryüzünün her parçası yanıp kül olurken seni evinde ocağının başında, bağında ve dağında sulh ve hürriyet içinde yaşatan, emniyet, huzur ve refahını sağlayan büyük şef İsmet İnönü idi. Saltanat idaresinin zulmünden, istibdadından, tahakkümünden seni kurtaran, cumhuriyetin temelini atan, inkılap yapan, sana benliğini veren, egemenliğini sağlayan, yurdunda ve yeryüzünde seni efendi tanıyan ve tanıtan, sana tarihteki yüce yerini veren Halk Partisi'ydi. Ruhunda demokrasi tutuşmuş ise bunun en büyük teminatını sana Halk Partisi vermişti. Elindeki anayasa demokrasinin mukaddes kitabıdır. Bu anayasa bütün dünyanın gıptasını çekecek en ileri demokrasiyi, en geniş hürriyet havasını teneffüs etmek hakkını sana çoktan vermiştir. Sana anarşiyi demokrasi diye tarif ederlerse reddet, inanma, aldanma, kanma. Yurtta nizam, ahenk, cemiyette birlik, milli varlığımızın başlıca garantisidir.¹¹⁷³

Yeniyol Gazetesi ise Trabzon'un önde gelen gazeteci, tüccar ve siyasilerden saydığı bazı kimselerin milletvekili adayı gösterilmesini istiyordu. Buna göre aday listelerinde memlekette çeyrek asırdan beri kalemiyle hizmet etmiş, bütün fedakârlığı ile inkılâbın ve memleket işlerinin başarılmasına hayatını vermiş Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, yine kendi branşından yararlı hizmetleri görülmüş olan fındık mütehassısı Kazım Bulutay ve Cemal Reşit Eyüpoğlu ve eski milletvekillerinden, İş Bankası murakıplarından ve partinin il yönetim kurulu başkanlığını yapmış olan Arif Sayıl'ın olmamasını ve yerlerine “alt derecelerde ehliyet taşıyanların” adaylıklarının ön planda gelmesini eleştirmekteydi.¹¹⁷⁴

Trabzon Gazetesi'nin iddiasına göre Demokrat Parti Trabzon'da CHP listesini kendi listesi diye tanıtarak halkı yanıltmak yoluyla seçimleri kazanma gayreti içindeydi. Diğer taraftan Demokrat Parti el ilanlarında; “senin sırtından geçinmesini bilmekten başka meziyeti olmayan partililerin iğfalatına kapılma, reyini vicdanının emrettiği şekilde ver

¹¹⁷² Cevdet Alap (18 Temmuz 1946), “İnönü'yü Dinledikten Sonra”, **Trabzon Gazetesi**.

¹¹⁷³ **Trabzon Gazetesi** (16 Temmuz 1946).

¹¹⁷⁴ **Yeniyol Gazetesi** (19 Haziran 1946).

korkma”, ile etkili bir propaganda faaliyeti sürdürmekteydi.¹¹⁷⁵ Trabzon CHP teşkilatı da İnönü silahını kullanıyordu. Buna göre “millet ve memleket emniyetini en sağlam olarak elinde tutan CHP’nin siyasetiydi. CHP’nin siyaseti İnönü’nün siyasetiydi”.¹¹⁷⁶

Seçimin hemen öncesinde CHP’den ihraçlar da olmuştu. Bunlardan CHP tüzüğü hükümlerine aykırı olarak müstakil adaylığını ilan eden ve propaganda yapan Of’ta Numan Sabit Coşkun ve muhalif parti aday listesinde adı olan Vakfikebir’den Osman Kulein partiden ihraç edilmişti. Demokrat Parti listesinde de Osman Güven, kendisinin rızası olmadan soyadı değiştirilerek (Bazcı) aday gösterilmişti. Bu durumu esefle karşılayan Güven, adaylığı reddederek CHP’ye bağlılığını bildirmişti.¹¹⁷⁷

Trabzon’da Demokrat Parti milletvekili adayları; Hasbi Pirselim (emekli yarbay), Haydar Beşe (emekli yarbay), Şevket Duruker (emekli deniz yarbayı), Hüseyin Avni Sağıroğlu (tüccar), İbrahim Ertekin (hurda demirci), Baha Kahyaoğlu (öğretmen), Kemal Atal (hazır kunduracı), Osman Kulein (zürra), Ahmet Serdar (tekel müfettişi), İsmail Hakkı (öğretmen), Osman Bazcı (zürra), İsmail Uskul (balıkçı)¹¹⁷⁸ CHP milletvekili adayları ise; Faik Ahmet Barutçu (Trabzon eski milletvekili), Sırrı Day (Trabzon eski milletvekili), Daniş Eyüpoğlu (Trabzon eski milletvekili), Temel Göksel (Trabzon eski milletvekili), Raif Karadeniz (Trabzon eski milletvekili), Hasan Saka (Trabzon eski milletvekili), Muammer Yarımbyık (Ordu Eski milletvekili), Ali Rıza Işıl (CHP il idare kurulu başkanı), Zekiye Mollaoğlu (matematik öğretmeni), Hamdi Orhon(Bergama kaymakamı), Ali Sayın (Of eski belediye başkanı), Mustafa Reşit Tarakçıoğlu (emekli maarif müdürü)¹¹⁷⁹.

Seçim sonuçlarına bakıldığında ise CHP adaylarının tamamen seçildiğini görüyoruz. İhtiyarların çoğu sandık başında, İnönü’nün adı kendisi için aşına bir ad olduğundan, CHP’nin listesini değil “İnönü’nün listesini” istemişti. Seçimler merkez, kaza ve köylerde tamamen hadisesiz geçmiş ve oy kullanma oranı % 91’i bularak CHP adayları % 96 gibi bir çoğunlukla kazanmışlar, geri kalanı da müstakil ve demokrat adaylar almışlardı.¹¹⁸⁰ Uzun bir aradan sonra meclis yeniden milletin görüş zaviyesini belirtecek,

¹¹⁷⁵ Bu arada Sovyet Rusya da toprak taleplerinden bir sonuç alamayınca Türkiye’nin iç işlerine karışarak Türkiye’deki seçim sürecine müdahil oluyor, CHP aleyhine Demokrat Parti lehine yayınlar yapıyordu. **Trabzon Gazetesi** (12 Temmuz 1946).

¹¹⁷⁶ **Trabzon Gazetesi** (16 Temmuz 1946).

¹¹⁷⁷ **Yeniyol Gazetesi** (20 Temmuz 1946).

¹¹⁷⁸ **Yeniyol Gazetesi** (17 Temmuz 1946).

¹¹⁷⁹ **Yeniyol Gazetesi** (20 Temmuz 1946).

¹¹⁸⁰ **Yeniyol Gazetesi** (24 Temmuz 1946).

milletvekilleri milletin karakterini ifade edecekti. Nitekim meclis tek dereceli seçimden ve birden fazla partinin mücadelesinden geçerek oluşmuştu. Böylece meclis daha geniş millet yetkisi almış olarak açılmıştı.¹¹⁸¹

1946 seçimlerinde Trabzon'un siyasi zümresi, siyasi bir olgunluk göstermiş, siyasi bakımdan bu grubun ilerleme kaydettiği görülmüştü. Bunun yanında bazı partililerden özellikle gençler, ceviz kabuğunu doldurmayacak fikirlerle birbirlerini münakaşa sınırları dışına çıkararak partilerinin en yetkilileriymiş gibi, “senin partin şöyle yaptı, benimki böyle yaptı” tarzında küçümsemelerde bulunmuştu.¹¹⁸²

Demokrat Parti'nin seçimi Trabzon'da kaybetmesi taraftarlarını bir hayli üzmüş, moral maneviyatını bozmuş ve ateşlendirmişti. Yurdun birçok yerinde meydana gelen kanunsuzlukların Trabzon çevresi seçimlerinde de yaşandığı iddia edilmiş ve seçim kuruluna, seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair itirazda bulunulmuştu. Buna göre seçim komisyonları tarafsız hareket ederek seçmenlerin serbestçe oy kullanmalarını sağlamak ve bunu ihlal eden hareketleri önlemek bir yana bizzat kendileri seçmenlere içinde CHP'ye ait oy pusulası bulunan zarfları verip attırmak, gelemeyenlerin yerine parmak basmak suretiyle oy kullanmak gibi hukuksuz işler yapmışlardı. Yapıldığı iddia edilen hukuksuzluklar şöyleydi; Diyeneyzir ve Gazazya köyünde olduğu gibi bir gün önceden doldurulan ve bundan başka İhtimane ve Horayı köylerindeki gibi zamanından önce kaldırılan sandıklar vardı. Diğer taraftan vefat etmiş olanlara da oy kullandırılmıştı.¹¹⁸³ Bunların dışında yine bir takım seçim yolsuzlukları olduğu gibi buradan çıkan sonuç Trabzon seçimlerinde seçim komisyonları, çoğunlukla açıktan açığa bir taraf lehine her türlü yolsuzluğu yapmaktan çekinmemişler ve bazı idare amirleri ile zabıta kuvvetleri de her türlü baskıda bulunmuşlardı.¹¹⁸⁴ CHP'den Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu ise mecliste iddialara teker teker yanıt vermişti. Barutçu, iddiaların tamamıyla asılsız olduğunu, hiçbir hukuki mahiyet ve kıymet taşımadığını delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştı. Buna göre şikâyetçiler vesika adı altında 41 varaka vermişlerdi. Demokrat Parti Trabzon başkanlığından gönderilmiş olan tüm bu varakaların 23'ünde mahalli parti müteşebbis heyet başkanlarının imzaları vardı. Demokrat Parti merkezi adına yazılan

¹¹⁸¹ Tarhan Toker (3 Eylül 1946), “Yeni Millet Meclisi Açılırken”, **Halk Gazetesi**.

¹¹⁸² **Yeniyol Gazetesi** (15 Ocak 1947). Trabzon bölge müfettişi Kemal Çelik, seçime yaklaşıldığı günlerde, partinin ve hükümetin sayesinde zengin olanlar, yüz binler ve milyonlar kazananların da muhalefetinden, muhalif saflara katılmış olmalarından yakınıyordu. **Yeniyol Gazetesi** (12 Kasım 1947).

¹¹⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8. Dönem I (8), s. 94-95.

¹¹⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8. Dönem I (8), s. 96.

yazıda bunlara “zabıt varakası” denmekteydi. Öte yandan, zabıt varakasının ne olduğunu seçim kanununun 27. maddesi göstermekteydi. Buna göre seçimlerin yolsuzluğuna dair herhangi bir ihbar ve şikâyet olursa seçim komisyonu tutacağı tutanaklarla bunu tespit edecekti. Bunun dışında kalanlar şikâyetçi iddiasıydı. İşte bu şikâyet yazıları da 41 taneydi ve 23’ü bu türdendi. Diğerlerinde ise isim vardı fakat imza yoktu. Bazılarında bir ve kimisinde üç isim yazılmış, 13’ü de tarihsizdi. Bunlardaki iddialar ise, temsilcilere yer gösterilmemesi, kimisinin kovulması ve tutuklanmasıydı. Maçka’da Demokrat Parti temsilci bulundurmamak istiyor ancak burada partinin teşkilatı olmaması sebebiyle buna izin verilmiyordu. Fakat Demokrat Parti temsilcisi de, teşkilatlarının Trabzon’da olduğunu ve o yüzden burada da temsilci bulundurma haklarının olduğunu savunuyordu. Şatıroğlu isminde birisi, ilan dağıttığından dolayı kendisini karakola getirdiklerinden bahisle kendisine işkence yapıldığını iddia etmekteydi. Ancak nasıl işkenceye maruz kaldığına dair bir şey yoktu üstelik adliyeye de müracaat edilmemişti. Jandarma devriye gezerken sandık başına gelerek müdahale etmişti fakat müdahalenin şekline dair bir şey söylenmemişti. Yine Halk Partisi mensuplarının ve memurların, halkı CHP’ye oy vermeleri için korkuttuğuna dair iddiada bunun nerede ve nasıl olduğuna dair açıklık yoktu. Maçka’nın bir köyünde nahiye müdürü ve öğretmenin (Eyüp oğullarından), sandığın başına beraber gelerek bütün Eyüp oğullarının oylarını sandığa attıkları suçlamasında ise, Maçka’da nahiye olmadığı ortaya çıkmıştı. Bir çocuk parmak basmak suretiyle köylünün bütün oylarını kullanmıştı. Ancak hangi köyde kimler tarafından kullanıldığına dair açıklama yoktu. Arsin nahiyesi Demokrat Parti başkanı Digene Köyü’nde seçimin bir gün evvel yapıldığını söylüyordu.

Hakaret, tehdit ve müdahale iddiaları bu çerçevedeydi. Meclisteki komisyon bu mahiyetteki kâğıtları incelemekteydi. Komisyona göre bunların tümü belgelere dayanmayan tek başına iddiada olan sözlerdi ve bunların hiçbiri zamanında ve mahallinde ileriye sürülmemişti. Komisyon bunların bir değer ifade etmedikten başka seçimin sonucuna etki etmediği için incelemeye değer olmadığı kararına varmıştı. Buna göre itiraz edilebilirdi ancak “her itirazın ve iddianın mutlak tetkik edileceğini söyleyen” bir kanun hükmü de yoktu. Meclis komisyonunun görevi meseleyi jüri gibi incelemektir fakat meselenin kıymet yönünden bir ağırlığı varsa ona değer verirdi, aksi takdirde ona göre muamele yapardı. Barutçu demokratların iddialarını çürüttükten sonra Demokrat Parti milletvekillerinin tutanakları inceleme komisyonunda, 39 vilayetin mazbatasında olaylar

birbirine uysun uymasın aynı muhalefet şerhini yazdıklarını söyleyerek demokratların bu dosyaları incelemediklerini ve incelemeden itirazda bulduklarını ortaya koymuştu.¹¹⁸⁵

Trabzon’da seçmenlerin sayısı 208.631, oy kullananların sayısı 182.918 idi. CHP adayları 177-178 bin oy almışlardı. Bu miktar ise katılımın % 97’siydi. Of ve Sürmene’de hiçbir itiraz yapılmamıştı. Bu iki ilçede CHP oyları 80-81 bine varmaktaydı. Bütün vilayette ise Demokrat Parti en fazla 4000 küsur oy almıştı. İddialarda 10 yerde temsilci bulundurulmamış, 4 sandıkta da başkaları adına oy kullanılmıştı. Buna göre hepsi 14 sandık ederdi. Her sandıkta yüzde yüz katılım olsa, biner oydan 14 bin oy ederdi. Bunlara birkaç 14 bin katılsa dahi neticeye etki edemezdi. Fakat Demokrat Partililer, seçimlere fesat karıştırıldığı tespit edildiği takdirde bunun, seçimin feshi için yeterli olduğunda ısrarcıydılar. Diğer taraftan Faik Ahmet Barutçu, hileli muameleler de olsa bunların seçimin sonucunu değiştirecek bir mahiyette olmaması halinde mazbataların onaylanmasına engel olunamayacağını gösteren batılı hukukçuların eserleri ve kitaplarından örnekler vermişti.¹¹⁸⁶ Eugene Pierre; “meclisin bir bölge seçim muamelelerini tetkik ederken bütün departmanın seçimi mevzubahis olmaz”, Bartelli; “neticeye müessir olmayan hileli muameleler olsa bile meclis tasdike mecburdur”. Barutçu, ilk defa tek dereceli seçimlerin yapıldığı ve bunda şikayetlerin ve aksaklıkların olabileceği kanaatindeydi. Buna göre her şikâyeti veya fesadı incelemeye tabi tutmak kötü bir ananenin yerleşmesine sebep olabilirdi. Buna karşın siyasi terbiyeye hizmet edici ve ahlaki teminata kıymet verici yollar tercih edilmeliydi.

Faik Ahmet, iddia edilenlerin, seçim kanunu çerçevesinde incelendiğinde suç sayılabileceğini fakat suç sayılsa da esasa etki edecek bir mahiyet taşımadıkça üzerinde durmağa değer bir tarafı olmadığını düşünüyordu. Ona göre delili olmayan iddialarla bir seçimin neticesini sonu gelmeyecek tetkikler ve tahkiklere bağlamak tezinin bir dayanağı yoktu. Bu durum Türkiye’nin güvenliği açısından değerlendirildiğinde ise, Churchill’in seçim nutkunda dediği gibi; “biz mütemadiyen birbirimizi kötülemek ve yekdiğerimizi küçük düşürmek imkânlarına malik olacak derecede büyük nüfuslu bir millet değiliz. Eğer seçimden sonra biz partiler kavgasına dalarsak kendimizi dünya nazarında çok küçük

¹¹⁸⁵ **Halk Gazetesi** (27 Ağustos 1946); **Halk Gazetesi** (4 Eylül 1946); **Halk Gazetesi** (4 Eylül 1946); Us, **1930-1950**, s. 691. “Jüri muhakkak ki hukukla mukayyetti. Ancak eşkâl ile mukayyet değildi. Tetkik eder, mahiyetine kıymetine bakar, esasa müessir mahiyet taşıdığını görürse o zaman hakka geçerdi. Amma tetkik eder, etmekle mutlaka tahkikatla mukayyet mükellef olduğuna dair kanunda bir şey yoktu”. **Halk Gazetesi** (7 Eylül 1946).

¹¹⁸⁶ **Halk Gazetesi** (6 Eylül 1946).

düşürmüş oluruz”, dan hareketle Faik Ahmet de Türk milletinin de bu imkânlarla sahip olmadığını söylüyor, ülkenin bütünlüğüne ve hükümlanlık haklarına göz dikildiği ve mesele edildiği bir zamanda kimin ekmeğine yağ sürüleceğinin söylenmesine gerek olmadığı sonucuna varıyordu.¹¹⁸⁷ Buna göre Türk demokrasisini geliştirme yolunda her zaman güzel örnekler alınmalıydı.¹¹⁸⁸

Zamanın seçim kanunu, seçim emniyetini hakkıyla sağlayacak ve vatandaşı tatmin edecek bir kanun değildi. Fakat Demokrat Parti de kaybettiği her seçim bölgesi için düzenlediği mazbatalarla itirazda bulunmuştu. Buna göre Demokrat Parti için yalnız kendi kazandığı vilayetlerin seçimi meşru ve kanuni cereyan etmişti. Kaybettiği her vilayetin seçimi de kanunsuz yapılmıştı.¹¹⁸⁹ Aslında bu seçimi Demokrat Parti kazanmamıştı, sadece Halk Partisi kaybetmişti.¹¹⁹⁰

CHP kurultayında, güçlü bir şekilde hissedilen dış tehdit algısı ve savaş sonrası dünyadaki belirsiz ortam dolayısıyla Türkiye'nin birlik ve beraberliğini sağlayacak güçlü bir hükümetle temsil edilmesi gerektiği kanaati oluşmuştu. Bu bakımdan 1947'de olması gereken seçimler öne alınarak Temmuz 1946'da yapılmıştı. Muhalefet ise seçimlerin CHP'nin kendilerinin teşkilatlanmasına ve güçlenmesine fırsat vermemek için erken yapıldığını iddia ediyordu. Her iki görüşün de haklılık payı olmakla birlikte baktığımızda CHP, başta ekonomik ve siyasi yönden bir takım olumsuzlukların müsebbibi görülmesine rağmen Trabzon'da büyük bir oy oranıyla seçimleri kazanmıştı. Demokrat Parti de muhalefet partisi olmanın verdiği heyecanla seçimlere birçok bakımdan itiraz etmiş ancak bunlar sağlam delillere dayanmadığından ve oy olarak da önemli oranda azınlıkta kaldığından istediğini elde edememişti. Bu dönemde basın da tamamıyla CHP'nin yanında yer almıştı. Basının etkin propagandası ve halkın gözünde İsmet İnönü'nün halen önemli bir yeri olması dolayısıyla CHP zorlanmadan seçimlerden zaferle çıkmıştı.

¹¹⁸⁷ **Halk Gazetesi** (7 Eylül 1946). **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8. Dönem I (8), s. 99-100. Milli mücadele ve sonrası inkılâp döneminde Trabzon'da hakiki cumhuriyet ve demokrasi bayraktarı Faik Ahmet, şimdi ise parlamentarizmin esasını oluşturan işlerden seçimler hususunda bir takım yolsuzluklar yapıldığını kabul edebilecek bir yapıya gelebilmişti.

¹¹⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8. Dönem I (8), s. 101. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu da yine seçimlere dair demokratların iddialarını yersiz, değersiz ve gülünç bulmaktaydı. Ona göre Nüfusu yarım milyona yaklaşan bir vilayette seçimlerde birkaç bin kişi çalışmış olduğu halde bunlardan hiç biri seçimin kanunsuzluğunu iddia etmiş değildi. Bizzat oylarını kullanmış olan 200 bin kûsur seçmenden ancak bin kişiyi geçmeyen ve “parti ihtirasıyla kavru lan ufak bir zümrenin” iddiasıyla ortada olan seçim tutanaklarının onaylanması işinin sürüncemede bırakılmasına kanun ve akl-ı selim bakımından değer verilemezdi. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 8. Dönem I (8), s. 104-105.

¹¹⁸⁹ Uran, a.g.e., s. 366; Us, **1930-1950**, s. 691.

¹¹⁹⁰ Bila, a.g.e., s. 104.

4.1.6 1950 Seçimleri

14 Mayıs'ta yapılacak seçimlere doğru partilerdeki gayretler artmış, partiler arası mücadeleler de hızlanmıştı. Maddi imkânlar bakımından CHP, Demokrat Parti'ye göre daha üstün bir durumdaydı.¹¹⁹¹ İsmet İnönü, bu seçimlerde milletin iradesi ne yönde ortaya çıkarsa bunu kabul edeceğini, Celal Bayar da geçmişte yaşananları unutacağını söylemişti.¹¹⁹² Demokrat Parti, katılım oranının yüksek olabilmesi için seçimlerin Haziran'da yapılmasını teklif etmiş, Halk Partisi de buna kısmen uyarak 14 Mayıs'ı uygun görmüştü.¹¹⁹³ 14 Mayıs 1950 seçimleri tek dereceli, gizli oy açık sayım ilkesine ve büyük bir olgunlukla yapıldı.¹¹⁹⁴

4.1.6.1 CHP ve DP'de Aday Tespiti Süreci

CHP'de milletvekili aday tespiti, her ilçe kendi halkından bir aday göstermesi suretiyle deneme şeklinde cereyan etmişti. Bundan birçok eski partili milletvekili ciddi şekilde etkilenmişti.¹¹⁹⁵ 1950 seçimleri için dolayısıyla CHP'de yeni simalar ortaya çıkmıştı ve bunlar arasından seçim yapmak oldukça zor olmuştu. CHP, gediklilerinden önemli bir kısmını saf dışı bırakarak yeni ve kuvvetli kozlarını oynayacaktı.¹¹⁹⁶

CHP'de adaylık hususunda çok yoğun bir ilgi vardı. CHP'deki bu hareketlilik Demokrat Parti'nin de gündemine gelmişti. Demokrat Parti, CHP'den adaylıklarını koyanların aday olmalarını CHP'nin istediğini ileri sürmekteydi. Demokrat Parti'ye göre CHP bu kimselere vaatlerde bulunmuştu. Bu suretle Demokrat Parti, aday bulmakta zorlanacak ve seçimleri kaybedecekti.¹¹⁹⁷ Nitekim Demokrat Parti'nin denemeleri ayın 7'sinde başladığı halde netice ancak üç gün sonra alınabilmişti. Bu da Demokrat Parti'deki ayrılıkların devam ettiğini ve adayların güçlkle tespit edilebildiğini göstermekteydi.

¹¹⁹¹ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1982, s. 304

¹¹⁹² Karpaz, a.g.e., s. 201.

¹¹⁹³ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 1998, s. 82.

¹¹⁹⁴ Ernest E. Hirsch, **Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi**, (Çev. Fatma Suphi), 11. Baskı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2008, s. 371; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 308.

¹¹⁹⁵ **BCA** 490.01. 379.1601.2. CHP'de aday tespitinde genel merkeze % 30, taşra teşkilatına ise % 70 hak verilmişti. Bu sebeple vilayetlerde yapılacak yoklamaların meclisin seviyesini düşürecek neticeler vereceğinden endişe edilmekteydi. Kaldı ki merkezin % 30 hakkını tasarrufa kalkan yerler de vardı. Barutçu, a.g.e., II, s. 975; 1950 seçimleri için CHP divanına düşen % 30'luk liste Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Hamdi Orhon, emekli general Naci Altuğ ve Cahit Zamangil'den oluşmaktaydı. **Trabzon Gazetesi** (18 Nisan 1950).

¹¹⁹⁶ **Çaykara Gazetesi** (18 Mart 1950); **Halk Gazetesi** (7 Nisan 1950).

¹¹⁹⁷ **Halk Gazetesi** (8 Nisan 1950).

CHP’de ise ayın 9’unda başlayan deneme 6 saatlik bir sürede tamamlanarak birlik ve bütünlüğün örneği sergilenmişti.¹¹⁹⁸

CHP’de adaylık için 34 kişinin ismi vardı. CHP, yapılacak denemede Trabzon’un seçeceği 8 kişinin büyük bir çoğunlukla ayrılmasını istiyordu. Nitekim aday talimatnamesi bunu gerektirmekteydi. Buna göre her aday, muhitin partili ve tarafsız vatandaşlarının beğeneceği ve seçeceği kişilerden ve kıymetlerden olmalıydı. Halkın büyük bir kısmı hiçbir partiyle alakası olmayan tarafsızlardan oluşuyordu. CHP’de Trabzon milletvekili adaylarını belirleme işine çok önem verilmişti. Öyle ki milletvekili ve Tokat bölgesi müfettişi Hamdi Orhon, partililere gönderdiği telgrafta; “yegâne gayenin genel seçimlerde tam muvaffakiyete ermek olduğunu ve bunun için mukadderatını % 30’un tecellisine terk etmek gibi bir zaruret dahi görülse partililerden tereddüt etmemelerini” istemiş, bunun büyük etkisi görülmüştü. Diğer taraftan Trabzon milletvekili Reşit Tarakçıoğlu, Gümüşhane’de parti müfettişi olması dolayısıyla Trabzon’da faaliyette bulunamamış ancak Tarakçıoğlu’nun listede herhangi bir şekilde bulunması da gerekli görülmüştü. 48. Tümen komutanı General Naci Altuğ (Trabzon fırka kumandanı) da görevinden ayrılarak adaylığını koymuş ve kurul üyelerine, kendisine oy vererek çoğunluğu zaafa uğratmasına gönlünün ve idealinin razı olmadığını ifade etmek suretiyle yardımcı olmuştu. Bu suretle dışarıda bırakılamayacak bazı kimseler listeye alınarak anlayış birliğine varılmıştı”.¹¹⁹⁹

Bunun yanında Trabzon’un eski milletvekili ve belediye başkanlarından Temel Nücumi Göksel’in iddiasına göre adaylık denemesinde meydana gelen hadiseler ve bazı entrikalar, ileride CHP’nin çok esaslı tedbirler almasına neden olacaktı. Buradan CHP, kura ile seçilecek beşer ocak heyeti başkanlarının ilavesini zaruri görmüş ancak bazı ilçeler bunu iyi yapamamış ve kendi istedikleri gibi kendi adamlarını seçtirmişlerdi. Çoğu okuryazar olmayan bu vatandaşlar tesir altındaydı. Halkı ve hatta tarafsızları etkileyecek sevgiye sahip kimseler yerine halk oyunu alamayacak bir iki kişinin bu denemede kazanıp listede yer alması, bazı olumsuz sonuçlarla karşılaşmak ihtimalini doğuracaktı. Göksel’e göre kendisi en geniş oranda halkın teveccüh ve muhabbetini kazanmıştı. Tarafsızlardan ve hatta muhalefetten bile oy alabilecek durumda olduğunu ifade ediyordu. Kısacası “cahil halktan” olan yoklama kurulundaki kimselerin tesir altında kaldıklarından hareketle

¹¹⁹⁸ BCA 490.01 323.1333.1.

¹¹⁹⁹ BCA 490.01 323.1333.1.

%70'lerden kazanamadığı takdirde isminin %30'lar listesine alınmasını rica etmekteydi.¹²⁰⁰

Demokrat Parti'de ise milletvekili adayı olmak bir gayret gösterilmekteydi.¹²⁰¹ Demokrat Parti listesi 24 Nisan'da merkezin onayı alındıktan sonra ilan edilmişti. Liste, Haspi Pirselim ve Trabzon ilçe başkanı avukat Mahmut Goloğlu'undan başka tanınmış kimseyi ihtiva etmiyordu.¹²⁰² Demokrat Parti adayları şu kimselerden oluşmaktaydı; Halit Ağanoğlu (Eskişehir milli eğitim müdür muavini), Salih Esat Alperen (ağır ceza başkanlığından emekli), Mahmut Goloğlu (avukat), Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu (Danıştay üyelerinden), İbrahim Çehrelî (Tüccar), Hüseyin Çulha (Tüccar), Osman Kulein (Vakfikebir ilçe başkanı), Hasbi Pirselimoğlu (Parti il başkanı), Ahmet Sakasoy (doktor), Kazım Üstündağ (dava vekili), Şakir Şükrü Sanus (Samsun seferberlik müdürü), Hüseyin Avni Sağıroğlu (tüccar)¹²⁰³. Millet Partisi adayları ise Kemal Atal (Parti il başkanı), Nezihî Arta (Bakır vapuru süvarisi), Ali Rıza Kırsever (Çanakkale milletvekili), Cevdet Kızıoğlu (müstakil- Mardin ağır ceza yargıcı), Halil Çakır (çiftçi, Of İlçe başkanı), Tevfik Demircioğlu (avukat), Orhan Kalyoncu (müstakil- Kastamonu cumhuriyet savcı muavini), Abdülgafur Karaismailoğlu (dava vekili), Haydar Seçkin (doktor), Faik Somel (avukat), Hasan Semahi (diş doktoru), Cafer Murathanoğlu (emekli tekell müdürü)¹²⁰⁴.

Halk partisi adaylarından bir kısmının milletvekilliklerinde liyakatleri denenmiş olması ve diğerlerinin de devletin önemli mevkilerinde yıllarca hizmet etmiş, Trabzon ve Trabzonlularla her zaman alakalanmış, halkça tanınmış ve halkın sempatisini kazanmış olmaları, CHP'nin seçimleri kazanacağı yönünde önemli bir etken olarak görülmüştü. Nitekim tecrübeli ve tanınmış olmanın bıraktığı tesir kolayca giderilemiyordu.¹²⁰⁵ Bu sağlam liste ve iyi organize olmuş parti mekanizmasının çalışmalarıyla CHP Trabzon'da

¹²⁰⁰ BCA 490.01 323.1333.1.

¹²⁰¹ **Halk Gazetesi** (11, 17 Nisan 1950); BCA 490.01. 379.1601.2. İl idare kurulu eski başkanı Ali Rıza Işıl ve Of'un adayı Ali Sarıalioğlu listeye girmeseydi, Barutçu'nun kanaatince Trabzon listesi CHP'nin en önde gelen listelerinden biri olacaktı. Barutçu, a.g.e., II, s. 576. Diğer taraftan önceki seçimlerde görüldüğü üzere bu seçimlerde de parti içi anlaşmazlıklar ve geçimsizlik yine devam etmiş, bazı adaylar üzerinde yoğunaleyhte propaganda yapılmıştı. Erim, **Günlükler (1925-1979)**, s. 447.

¹²⁰² Christopher Harris, **The Reports of The Last British Consul in Trabzon (1949-1946)**, İstanbul: The Isis Press, 2005, s. 306.

¹²⁰³ **Trabzon Gazetesi** (29 Nisan 1950).

¹²⁰⁴ **Trabzon Gazetesi** (25 Nisan 1950).

¹²⁰⁵ **Trabzon Gazetesi** (9 Mayıs 1950). Trabzon'un sağlam olan durumunu, Vakfikebirli Raif Karadeniz'in kendi ilçesinde ve bütün memlekette tutulmamasından başka, parti ve belediye başkanı Ömer Kulein ile aralarında milletvekilliği yüzünden çıkan ihtilafı, Barutçu'ya göre dirayetsizliği ile derinleştirmesi sonucu Vakfikebir'de meydana gelen çöküntü bozmaktaydı. Bunun yanında Barutçu'nun Kulein ile görüşmesi durumu düzeltmeye yardım etmişti. Barutçu, a.g.e., II, s. 989.

seçim mücadelesine güçlü bir enerjiyle girmişti. Diğer taraftan Halk Partisi, yeniden eski gücüne kavuştuğunda sıkıca bağlı kalacağı bir programa sahipti ancak Trabzon'un milletvekili adayları için böyle bir şey şüpheliydi. Gerçekten de Trabzon CHP adaylarının ilgileri büyük ölçüde kişisel ve yereldi. Nitekim istisnasız hepsi Trabzonluydu, tanınmış ailelere mensuptular ve yerel halk tarafından iyi bilinmekteydiler.¹²⁰⁶ CHP'nin Trabzon milletvekili adayları ise Naci Altuğ, Faik Ahmet Barutçu, Saffet Baştımaz, Cemal Reşit Eyüpoğlu, Ali Rıza Işıl, Tevfik Koral, Raif Karadeniz, Hamdi Orhon, Hasan Saka, Ali Sarıalioğlu, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve Cahit Zamangil'di.

4.1.6.2 Seçim Öncesi CHP Trabzon Teşkilatı'nın Durumu

CHP yaptığı tespitlerle Trabzon'da partinin nasıl bir durumda olduğunu ortaya koymuş ve seçim öncesi alınacak önlemleri tespit etmişti. Buna göre halk hükümete küskündü ve hatta küçümsenmeyecek bir muhalefet vardı. İdare kurulları da partileri hoş tutamadıklarından, partiye uzun yıllar hizmet etmiş olan bazı değerli kimseler partiden çekilmişlerdi. Bundan başka şehirde kendilerinden yararlanılabilecek bazı münevver kimseler partiye alınmamıştı. İl ve ilçe idare kurulları, bir takım değişiklikler yapılarak takviye edilmediği ve idare kurulları üyeleri statükoyu muhafaza ettiği takdirde CHP için 1950 seçimlerini kazanmak zorlaşacaktı. Ancak bu önlemlerin alınması partinin kazanma sigortası olacaktı.¹²⁰⁷ Yine seçimleri kazanmanın yolu, hükümet ve partice halkın sevgisini kazanmaktan, halkı mümkün olduğunca memnun etmeğe çalışmaktan geçiyordu. Buna göre nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ve menfi propagandalara daha müsait olan "saf köylü" vatandaşlar üzerinde aydınlatıcı konuşmalar yapmak ve bunun için tanınmış şahsiyetleri görevlendirmek, diğer taraftan mahalli gazetelerden yararlanılarak bu anlamda muhalefetin partiye hücum ettiği noktaları açıklayan bilgilerle gazeteleri donatmak gerekmekteydi. Bunun yanında parti merkezlerinde (il, ilçe, bucak, ocak) sık sık toplantılarla menfi propagandaları önleyecek konuşmalar yaparak bu suretle yüzlerce partiliyi birer sözcü haline getirerek geniş halk tabakaları arasında lehte propagandalardan faydalanmak gerektiğine inanılmaktaydı. Diğer taraftan kongrelere geniş katılımın sağlanmasıyla, partinin prestijini artırma imkânları temin edilmek istenmekteydi. Bunun için de partiden hükümete iletilecek dileklere karşı hassasiyet gösterilmeli ve özellikle idare amirlerinin üstünlüklerine son verilerek parti teşkilatıyla sıkı işbirliği sağlanmalı, yasal imkânsızlıklar ortadan kaldırılmak suretiyle vatandaşın arzu ve dilekleri yerine

¹²⁰⁶ Harris, a.g.e., s. 304.

¹²⁰⁷ BCA 490.01 716.446.1.

getirilmeliydi. Buradan dilekler hassasiyetle takip edilerek sonuçları bildirilmeli, yerine getirilemeyecek vaatlerden kaçınılmalıydı.¹²⁰⁸

Trabzon'da CHP'nin zaafa uğramasına sebep olan hususlardan örnek vermek gerekirse şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır; Karadeniz'in en önemli ihtiyaçlarının başında mısır gelmekteydi. Senelik üretim yetmediğinden yıllık 30 milyon kilo mısır ithal ediliyor, halk da ihtiyacı olan mısırı ağır şartlarda piyasadan tedarik ediyordu. 1949 yılında hükümet ve parti, mısırı 22 kuruş üzerinden devamlı olarak satacağını en yetkili ağızlar tarafından söylemiş olmasına rağmen bölgeye gelen mısır 5 milyon kilo ve mısırın satış fiyatı da 26 kuruş olmuştu. Mısır serbest piyasada ise 31 kuruştur. Buna göre verilen sözün gerçekleşmemesine vatandaş büyük bir tepki göstermişti. Diğer taraftan devlet işlerindeki aksaklık ve ciddiyetsizlik, halk arasında ihtiyaçların karşılanmayacağı endişesini ortaya çıkarmakta, bu durum partiye karşı güvensizlik havası oluşturmakta ve idarenin keyfi bir tutum içerisinde değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Özellikle hazırlanan programların, yapılacağı vaat edilen tesislerin şahsi bir takım nüfuzlarla başka bölgelere aktarılması infiale neden olmakta, parti idarecilerini zor durumlara düşürmekte ve bu durum parti aleyhine en geniş propagandalara imkân vermektedir. Hatta bu sebeple mağdur edilen partililer hissiyatlarını gizleyememekteydiler. Buna Trabzon'da iki örnek vermek gerekirse biri hükümet, diğeri de tekel idaresine ait işletme evi binasının yapım işiydi. Bunların yapılacağı 5-8 seneden beri halka duyurulmuş ve bu maksatla şehrin en müsait yerleri istimlak edilerek binalar yıktırılmıştı. Ancak bu sahalardan sonrasında mezbelelik haline gelmiş, diğer taraftan yıkılan evlerle mesken buhranının artması halkın infiali beraberinde getirmişti.¹²⁰⁹

Parti listelerinin hazırlanması da çok önemli bir konuydu. Buna göre bütün partililerin benimseyeceği tek liste meydana getirilmeli, dostluk, arkadaşlık, hısım ve akrabalık düşünmeden yalnızca partinin geleceği ve başarısı ideal bilinerek partiyi en iyi şekilde temsil edecek güçte listeler hazırlanmalıydı. Bunun yanında partiye mümkün olduğunca çok üye kaydetmek ve bunu yaparken törenler düzenlemek partinin prestijini

¹²⁰⁸ BCA 490.01 379.1601.1.

¹²⁰⁹ BCA 490.01 379.1601.1.

artıracaktı. Milletvekili olmanın maddi tarafının getirisinden ziyade manevi kısma bağlanma şerefi tercih edilmeliydi.¹²¹⁰

4.1.6.3 Seçim Propagandaları

İçişleri Bakanlığı yayınladığı bir genelge ile köylerde yapılmakta olan “zehirleyici propagandaları” önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerin hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir belge istemişti. Buna göre köylere gitmekte olanlara idare amirlerinden alınmış belgeleri olup olmadığı sorulmakta, istenen belgelere sahip olmayanlara izin verilmemekteydi. Bundan maksadın seçim öncesinde muhalif partilerin halkla ve köylerdeki teşkilatları ile her türlü temas ve irtibatlarını kesmek olduğu anlaşılmaktaydı. Muhalefete göre ise bakanlık ancak seferberlik ve sıkıyönetim halleri veya salgın hastalıklardan dolayı kısıtlamalar getirebilirdi. Bu karar köyleri tecrit edecek, muhalif parti elemanlarını dağılmaya ve istifaya mecbur bırakacak sonuçlar doğuracaktı.¹²¹¹

CHP, laiklik prensibinin tatbiki çerçevesinde 1948’de bazı kimseleri, “diyanet müfettişi” adı altında “ders-i âmm ve vaiz” olarak İslam’a layık olduğu önemi vermek amacıyla görevlendirmişti. Ancak bunların arasına halen idari kademelerde görevli olan Halk Partili bazı kimseler karışmıştı. Böylece diyanet işleri kadrosunda gün geçtikçe CHP propagandacıları çoğalmıştı. Trabzon’da ise bu propagandacıların sayısı 30 kadardı ve bunlar seçimler dolayısıyla CHP propagandası yapmaktaydılar. Vaizler halkı cumhurbaşkanının etrafında toplanmaya ve birleşmeğe davet ediyorlar ve faaliyetlerini ayet ve hadislerle desteklemeye çalışıyorlardı.¹²¹² Böylece o zamana kadar devrimciliği ve laikliği ile övünen CHP, selameti hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta bulmuştu.¹²¹³

¹²¹⁰ **BCA** 490.01 379.1601.1. Halka sağlanacak ekonomik destekle onu kazanmak da mümkündü. Örneğin Akçaabat’a büyük paralar akıyor ve yılda 14 milyon lira geliyordu. Halkın her sene yetiştirdiği 4 milyon tütünü tekel idaresinin tamamen ve biraz da pahalıya alması durumunda CHP taraflısı olmasından şüphe edilemeyeceği belirtilmekteydi. Fakat tam tersine her sene tekrarlanan bu arzuları eğer yerine getirilmezse halk kesinlikle güvenilemezdi. **BCA** 490.01 716.446.1.

¹²¹¹ **BCA** 030.01 44.257.1.

¹²¹² Hâlbuki CHP 25 yıldır laiklik prensibine dayanarak din adamlarına baskı kurmuş ve ibadethanelere hor bakmayı partinin ahlak prensibi haline getirmişti. Parti şimdi de propagandasını din kisvesi altına bürünerek vaizleri aracılığı ile ibadethanelerde yaptırıyordu. **Yeni Yol Gazetesi** (2 Mart 1950).

¹²¹³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 131.

CHP diğer taraftan köylerde Celal Bayar'ın Halk Partisi'ne geçtiğini iddia ediyor ve “CHP vakıftır, kapıları sizlere de açıktır geliniz” diye yayıyordu.¹²¹⁴ Trabzon'da demokrat bir milletvekilinin çıkabileceği tasavvur edilemiyor ve Trabzon öylece tanıtılıyordu.¹²¹⁵ CHP, Demokrat Parti'nin genişleyen teşkilatını yandaş medyasında “Demokrat Parti'den yeni istifalar” başlığı altında vurmaya ve kamuoyunu etkilemeye çalışmaktaydı.¹²¹⁶ Bunun yanında CHP, bazı ilçelerdeki faaliyetleriyle Millet Partisi teşkilatı kurdurarak Demokrat Parti'ye gitmesi muhtemel oyları Millet Partisi'ne verdimeye ve Demokrat Parti'nin oy potansiyelini parçalamağa uğraşmaktaydı.¹²¹⁷ Bazı Millet partililer de CHP'ye hizmet etmekteydi. Mareşal'in rahatsızlığından istifade ile bunu, Demokrat Parti'yi haklın gözünden düşürmek için kullanmakta ve “Halk Partisi ile Demokrat Parti birleşti” diye sokaklarda gazete satıcılarını bağırtmaktaydılar. Diğer taraftan CHP, kendi mensuplarının isimlerini Demokrat Parti'ye kayıtlıymış gibi gösterip sonra istifa ettirip sonra tekrar kendi partilerine kaydettiriyordu. CHP, Demokrat Parti'ye karşı, şehrin yetiştirdiği hariçteki Trabzonluların birçoğunu kendi kuvvetine inandırıp milletvekilliği vaadi ile Trabzon'a getirmişti. Böylece CHP, Demokrat Parti listesine girecek tek bir kimse kalmamasını amaçlıyordu. Bu vaat ile Trabzon'a gelenler ve Trabzon'da bulunanlar arasında şiddetli bir ihtiras baş göstermiş ve sonunda CHP, emektar birçok partiliyi saf dışı bırakmak zorunda kalmıştı. Trabzon'da muhtar baskısı da seçim çalışmaları arasındaydı.¹²¹⁸ CHP'nin bir başka türden propagandasında ise, milli birlik üzerinde durulmakta ve Demokrat Parti üzerinde bu yoldan kamuoyunda şüphe uyandıрмаğa çalışılmaktaydı.¹²¹⁹ Yenyol Gazetesi'ne göre Trabzon'da 1950 seçimleri için CHP propagandasının esasları “tehdit ve yalvarmaya” dayanıyordu.¹²²⁰

¹²¹⁴ **Yenyol Gazetesi** (13 Mart 1950).

¹²¹⁵ **Yenyol Gazetesi** (2 Haziran 1950).

¹²¹⁶ **Yenyol Gazetesi** (30 Mart 1950).

¹²¹⁷ **Yenyol Gazetesi** (3 Nisan 1950).

¹²¹⁸ **Yenyol Gazetesi** (6 Nisan 1950).

¹²¹⁹ **Yenyol Gazetesi** (27 Mart 1950). CHP muhalifi gazetelerden Çaykara'ya göre genel manada bu seçimlerde de iktidar partisinin bir baskısı söz konusuydu. Buna göre; “taksi tutup istenilen yere gidilememekteydi. Nitekim çalışın çalışmasın o zaman bütün taksiler CHP tarafından angaje edilmişti. Bir kimse müstakil veya muhalif safta ise telgraf ve telefon iletişim serbestliği masal hükmündeydi. İktidara zararı olacağı düşünülmeyenler gidecekleri yerlere gider, olanları ise varacakları yere varmadan kaybolabilirdi. Yolda izde geçit yerlerini tutmuş olan bir takım açık göz ve lüzumundan fazla müfrit ve menfaatperest altı oklular, şüphelendiklerini çevirtip hapsedirebilirlerdi. Mektup ve beyannamelerde söz arasında Allah ve Peygamber anıldığı takdirde, “dini siyasete alet ettin diye” insanlar mahkemeye verilebiliyordu. Valiler, kaymakamlar, nahiye müdürleri de savcılar rolündeydi. Ağalar ve mütegalibelerin parti nüfuzuyla yükseldiği şehir, kasaba ve köylerde kanun dairesinde de olsa yazılı ve sözlü ne propaganda yapılabiliyor ne de reyler özgürce kullanılabilirdi”. **Çaykara Gazetesi** (21 Ekim 1950).

¹²²⁰ **Yenyol Gazetesi** (27 Mart 1950).

Demokrat Parti ise köylü ve onun yoksulluğu üzerinden politika yapıyordu.¹²²¹ Seçime kadar köylülerle sıkı irtibata geçmiş, mısırı 5 kuruşa yedireceklerinden, askerliği kaldıracaklarından bahisle, vergilerin ağırlığından, CHP'nin dinsizliğinden bahsetmişti. Demokrat Parti, dünyanın ateşe büründüğü zamanlarda milletin katlanmak zorunda kaldığı maddi fedakârlıkları, sıkıntıları halka ve köylüye anlatıyor ve bunları seçim malzemesi yapıyordu. Demokrat Parti'nin birinci düşmanı Sovyet Rusya ve Komünizm, ikincisi ise CHP idi.¹²²² Fakat Demokrat Parti oy pusulalarının basımında dahi ciddi aksaklıklar yapmıştı. Pusulaların basımı için 350 liraya Yeni Yol Matbaası ile anlaşmış ancak Yeni Yol'un partinin yayın organı gibi görülmesi münasebetiyle bundan vazgeçilerek pusulalar kurye aracılığı ile 400 liraya Giresun'da bir matbaaya bastırılmıştı. Pusulalar çeşitli niteliklerde olmakla birlikte bunların önemli bir kısmı 12 isim yerine 11 isim içermekteydi. Listelerin bir kısmında bulunmayan isim Hüseyin Çulha, diğerinde ise Kazım Üstündağ idi. Ayrıca battal oy pusulaları toplattırılmıştı.¹²²³

Seçim öncesi hava çok elektrikli, insanlar heyecanlıydı. Yediden yetmiş bir çalışma göze çarpıyor, köylerden bucaklara, ilçelerden mahallelere kadar mekik dokunuyor, durup dinlenmeden propaganda yapılıyordu.¹²²⁴ Trabzon'da siyasi parti liderlerinin hiç biri, seçimlerin sonucu üzerinde kehanette bulunmamakla birlikte, kendi partilerinin kazanacağı inancını taşıyorlardı. Bunun yanında tarafsız gözlemciler CHP'nin Trabzon'da çoğu milletvekilliğini alacağını düşünüyordu.¹²²⁵

Kamuoyunu, bir programın belirli fikir ve prensipleri etrafında toplama gayreti olarak tanımlanabilecek olan seçim propagandası, Türk siyasetinde o güne kadarki safhasında ancak "ızanı tezvîr ve mugalâta ile şaşkırtma, hakikatleri ret ve inkâr ile idraki bulandırmaktan" ileri gidememişti; "her şeyin yanlış olduğu, memlekette bugüne kadar hiçbir şey yapılmadığı iddiasında bulunmak, yapılmayanın ne, yanlışın ise nerede olduğunu gösterememek ve gürültü patırtı ile maksada erişmek" anlayışı hâkim olmuştu.¹²²⁶

¹²²¹ **Trabzon Gazetesi** (1 Nisan 1949).

¹²²² **Halk Gazetesi** (4, 6, 10 Mayıs); Barutçu, a.g.e., II, s. 989.

¹²²³ **Yeni Yol Gazetesi** (10 Mayıs 1950).

¹²²⁴ **Halk Gazetesi** (8, 10 Nisan 1950).

¹²²⁵ Harris, a.g.e., s. 302.

¹²²⁶ **Halk Gazetesi** (18 Nisan 1950). Buna binaen avukat Mahmut Goloğlu tarafından Trabzon Gazetesi aleyhine açılan hakaret davasında, asliye ceza mahkemesince yazarlardan Bülent Hikmet Şeren 1 ay 20 gün hapis ve 166 lira, Trabzon Gazetesi sahip ve yayın müdürü Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu da 2 ay hapis ve 200 lira para cezasına mahkûm edilmişlerdi. Sanıkların hal ve hareketleri dolayısıyla bir daha suç

4.1.6.4 Netice

1950 seçimlerinden önce siyasilere en çok ilgilendiren, partiler arası tartışmalara en fazla konu olan husus seçim emniyetiydi.¹²²⁷ 1948 ortalarında 4918 sayılı milletvekilleri seçim kanununda yapılan değişiklikler muhalefeti tatmin etmemiş ve bu yüzden muhalefet bu dönemde yapılan ara seçimlere katılmamıştı.¹²²⁸ Ara seçimlerden sonra iktidara gelen Şemseddin Günaltay, hükümet programında yeni bir seçim kanunu hazırlanacağına dair vaatte bulunmuştu. Buna göre; “1950 seçimlerinin hiçbir vatandaş yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirlerden faydalanmak suretiyle yeni bir seçim kanunu hazırlanacaktır”.¹²²⁹ İşte yeni seçim kanununda etken ve hâkim olan prensip, adli teminat ve adli murakabeydi. Öyle ki eğer maddeten imkân bulunsaydı her sandık kurulunun başkan ve hatta üyelerinin bir kısmı yargıçlardan oluşacaktı.¹²³⁰ İnönü de bu duruma işaretlerle meclisin en önemli işinin, yapılacak olan ikinci tek dereceli genel seçimin, “geçen tecrübelerden faydalanmış olarak ilmin ve memleket zaruretlerinin gerektirdiği yenilikleri kavrayan bir kanunla yapılmasını sağlamak” olduğunu vurgulamıştı.¹²³¹

CHP Türkiye genelinde kaybetmişti ancak Trabzon’da kazanmıştı. Lloyd George’un dediği gibi, “milletlerin minnettarlıkları tez çürüten meyvelere benziyordu”. Trabzon seçiminin sonucu İsmet İnönü tarafından, “muharebede bozguna uğrayan bir ordunun dağılan efradından ne ele geçirilebilir” misali merakla beklenmişti. CHP’de kazananlar Faik Ahmet Barutçu, Tevfik Koral, Cemal Eyüpoğlu, Hasan Saka, Cahit Zamangil, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Saffet Baştımar, Hamdi Orhon ve Naci Altuğ idi.

işlemeyeceklerine dair kanaat getirilmiş ve cezaları mahkemece ertelenmişti. **Trabzon Gazetesi** (8 Mayıs 1950). Ayrıca Mahmut Goloğlu, kendisine karşı yürütülen yıpratma kampanyası içerisinde Halk Partisi adamı olarak Demokrat Parti’ye girdiğini, sonradan Halk Partisi’ne temayül gösterdiğini, Demokrat Parti’de Millet Partisi hesabına çalıştığını, Demokrat Parti’ye mevki sahibi olmak veya bir başkasının mevki ve şöhretini elinden almak için girdiğini söyleyenleri “namussuz” olarak nitelemişti. **Yeni Yol Gazetesi** (18 Temmuz 1949).

¹²²⁷ Ülman, a.g.m., s. 45.

¹²²⁸ A. Haluk Ülman, “21 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun Geçirdiği Hazırlık Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 12 (1), s. 61.

¹²²⁹ Ülman, “21 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı”, s. 62.

¹²³⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (18 Nisan 1950). Yeni Yol Gazetesi’nin iddiasına göre yine de idari baskılar söz konusu olmuştu. Baskıların faaliyet sahası ise özellikle Vakfikebir’di. Nitekim Vakfikebir Trabzon’un en kalabalık seçim bölgesiydi. Vakfikebir’in seçim öncesi CHP açısından sıkıntılı bir yer olduğu hatırlanmalıdır. Kaymakam başta olmak üzere resmi sıfat ve salahiyyetteki memurlar CHP lehine amansız bir gayret göstermişlerdi. Tutulan zabıtların haddi hesabı yoktu. **Yeni Yol Gazetesi** (17 Mayıs 1950). Yine seçim günlerinde Sürmene kaymakamı; “Demokrat Parti kanun yapıp memleketi idare edemez, bu milleti daha uzun müddet jandarma dipçığı ile idare etmek lazımdır”, düşüncesinde olmakla halkın hukukunu tanımak istemeyen bir tavır sergilemişti. **Yeni Yol Gazetesi** (8 Aralık 1950).

¹²³¹ **Trabzon Gazetesi** (10 Mart 1950).

Kaybedenler ise Ali Rıza Işıl, Ali Sarıalioğlu ve Raif Karadeniz'di. Demokrat Parti'de ise Mahmut Goloğlu, Salih Esat Alperen, Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu seçilmişti.¹²³² Vilayet çevresinde 163.114 seçmen, 683 sandık, 600 köy ve mahalleden 459'undan alınan sonuca göre CHP 43019, DP 38021, MP ise nispet kabul etmeyecek kadar az oy almıştı.¹²³³ Zaten listede Kemal Atal'dan başka önemli bir isim yoktu ve Atal da halk arasındaki etkisini kaybetmişti.¹²³⁴

Trabzon'da tek parti sisteminin Türkiye'nin her yerinden daha fazla halkın sırtına yüklenip perçinlendiği ve bununla birlikte her ne olursa olsun yeni seçimleri tek parti usulü ile ittifakla Halk Partisi'nin kazanacağı görüşü doğru çıkmıştı.¹²³⁵ Millet Partisi'nin kurulması Demokrat Parti'yi zayıflatmış, seçimlerde Demokrat Parti ile mücadele etmesiyle CHP bundan faydalanmış ve Demokrat Parti'nin oylarının bölünmesiyle milletvekillerinin çoğunu almıştı.¹²³⁶

Trabzon milletvekillerine ait mazbatalar henüz meclise gelmemiş ve onaylanmamıştı. Çünkü demokratlar Trabzon'daki seçime itiraz etmişlerdi. Ankara ve meclisteki hâkim görüş, mevcut itirazlar içinde hiçbirinin Trabzon seçimlerine yapılan itirazlar kadar isabetli olmadığıydı. Bu sebeple Yüksek Seçim Kurulu'nun Trabzon seçimlerine ait incelemesi uzun sürmüştü. Sonuçta 11 sayfa tutan bir kararla YSK, itirazların zamanında yapılmamış olmaları sebebiyle esasından incelenmesine yetkisi olmadığı kararına vardı. Bu karar 30 milletvekilinden oluşan İtirazları Tetkik Komisyonu'na geldi. Komisyondaki müzakere ve tartışmalar prensip meselesi üzerinde cereyan etti ve sonuçta yine süre meselesinden dolayı mazbataların onaylanması gerektiğine karar verildi. Demokrat Parti milletvekili Mahmut Goloğlu'nun, hakkında mahkûmiyet aldığından dolayı milletvekilliği mazbatasının onaylanmasının geciktiği yönündeki şayiaların da esası buna dayanmaktaydı.¹²³⁷ Herhangi bir sebeple yasal süreden birkaç saat geç veya yanlış bir makama yapılmış olan itirazları TBMM tetkik ve tahkik edebilir miydi? Demokrat Parti meclis grubu böyle bir durum olursa “meclis bu itirazların esasını aramalıdır” diye karar vermişti. Bu fikri zamanında yeni seçim kanununun müzakeresi sırasında bizzat Nihat Erim savunmuştu. Buna göre Demokrat Parti şimdi bu

¹²³² **Yeniyol Gazetesi** (17 Mayıs 1950); **BCA** 030.10 77.512.6; Barutçu, a.g.e., II, s. 996.

¹²³³ **Halk Gazetesi** (15 Mayıs 1950).

¹²³⁴ Harris, a.g.e., s. 307.

¹²³⁵ Mahmut Goloğlu (20 Nisan 1950), “Hürriyetten Korkanlar”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹²³⁶ Nesimi, **Yılların İçinden**, s. 187; **Yeniyol Gazetesi** (3 Temmuz 1950).

¹²³⁷ **Yeniyol Gazetesi** (7 Temmuz 1950).

karardan niçin korkulduğunu sormaktaydı. Karar uygulanırsa “meclisten çekiliriz” gibi tehditkâr bir hava oluşturulmak istenmişti. Buna göre kongrede meclisten çekilme fikrinin üzerinde en çok duran da Faik Ahmet Barutçu idi. Goloğlu’na göre Barutçu, kendi seçim bölgesinin tahkiki halinde bir takım yolsuzlukların meydana çıkacağından endişesini taşıyordu.¹²³⁸

Trabzon’da seçimlerle alakalı olarak Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında politika malzemesi yapılmış olan “Akçaabat’ta Şeyh Muhammet hadisesi” geçmiştir. Asıl adı Mehmet Baytar olan Şeyh Muhammet, CHP’ye göre Akçaabat’ın Botonoz Köyü’nde üfürükçülük yaparak halka “inabe” veriyor, kadınların göbeğini yazarak bu işten para kazanıyordu. Hareketliliğini artıran Baytar’ın evine bundan dolayı baskın yapılmış, Baytar 6 erkek, 2 kadın ve muhtelif cübbelerle yakalanarak adalete teslim edilmişti. Demokrat Parti’ye göre ise bunlar çiftçi ve usta idi. Buna göre Akçaabatlıların çoğunun tütüncü olması münasebetiyle evlerde 8 ila 16 kişinin her vakit bulunması normaldi. Nitekim yakalananlar mahkeme sonuna kadar serbest bırakılmıştı.¹²³⁹

Diğer taraftan Mehmet Baytar, öncesinde Halk Partililer tarafından sevilen ve sayılan bir şahsiyetti. 1946 seçimlerinde CHP ondan faydalanmıştı ve Baytar’dan istifade için elinden geleni yapmıştı. Fakat istediği sonucu elde edemeyince Mehmet Baytar şeyh oldu ve onun şahsında Demokrat Parti’nin üzerine gidildi, Akçaabat’ta irtica olduğu yazıldı. O sıra Trabzon’u ziyaret eden Hasan Saka da etki altına alınmak istendi. Yakalanır yakalanmaz derhal asılacağı iddiasının aksine Mehmet Baytar mahkemece serbest bırakıldı. Beraberinde mahkeme Akçaabat’tan kaldırılıp Giresun’a nakledildi. Daha sonra “hoca kaçtı İran’a gitti” şayiası yayıldı. Bunun üzerine Mehmet Baytar tekrar tutuklandı.¹²⁴⁰ Tüm bunlar CHP’ye göre, Akçaabat Demokrat Parti teşkilatına mensup olan Mehmet Baytar ve avnesinin ilçede fena karşılanan hareketleri, genç ve münevver tabaka tarafından şeyhe karşı uyanan nefreti örtmek ve hadiseyi CHP tarafından Demokrat Parti’ye hazırlanmış bir komplo şekline sokarak CHP’ye mal etmek kastıyla yapılmış “parti gayretkeşliği”ydi.¹²⁴¹

¹²³⁸ Mahmut Goloğlu (13 Temmuz 1950), “Ankara Mektupları”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹²³⁹ **Yeniyol Gazetesi** (8 Kasım 1948).

¹²⁴⁰ **Yeniyol Gazetesi** (8 Kasım 1948).

¹²⁴¹ **Halk Gazetesi** (4 Kasım 1948).

Tarikatçılık isnadıyla Giresun'da yargılanan Mehmet Baytar ve arkadaşları bu meselede beraat etmişti. Bu olay Menemen irticası benzeri bir duruma dahi sokulmuştu.¹²⁴² Köyüne dönen Mehmet Baytar ise bir köşeye çekilmeğe ve sakin bir hayat yaşamağa karar vermişti.¹²⁴³ Mehmet Baytar, açıktan Alevilik yaymaktaydı. Nakşibendîlik istikameti takip etmekle birlikte küçümsenmeyecek bir nüfuz elde etmişti. Demokrat Parti onu değil, o Demokrat Parti mensuplarını benimsemiş ve halkasına almıştı.¹²⁴⁴

Türk siyasetinde irtica hemen her dönemde politika malzemesi yapılmıştır. Baktığımızda müfettiş raporlarından anlaşıldığına göre CHP Trabzon'da daima irtica tehdidi için müteyakkız olmuş, herhangi bir irtica oluşumunun patlak verebilme ihtimalini göz önünde bulundurmıştır. Diğer taraftan Trabzon irticai oluşum potansiyeline sahip bir yer olarak da gözükmemektedir. Ancak çok partili yaşama geçildiği ve siyasetin kızıştığı bir dönemde taraflar birbirleri aleyhine olabilecek ufak bir fırsatı dahi kaçırmak istememiştir. Şeyh Muhammet hadisesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

4.2 Belediye Seçimleri

4.2.1 1921 Belediye Seçimleri

Milli Mücadele döneminde 1877 Belediye Kanunu'nda yapılan değişikliğe göre tamamen yeni şartlar altında yeni bir belediye heyeti seçimi yapılacaktı. Buna göre ilk defa bütün bir şehir halkı seçimlere katılıyordu. O zamana kadar belediye seçimlerine yalnız halktan emlak sahibi olanlar katılırdı. Böylece belediye heyeti zenginlerin ve vergi sahiplerinin temsilcilerinden oluşmakta, bir kısım halkın seçtiği temsilciler bütün halk adına hareket etmiş olmaktaydı. Halk belde hukukundan bu derece mahrum bırakılmıştı.¹²⁴⁵ Bu yapıdan doğan bir mahzur da belediyelerin istenilen şartlarda ve seçkinlikte heyetler eline geçmemesiydi. Böylece çağ dışı bir yapı oluşmuştu ve hizmet anlayışı neredeyse sıfırlanmıştı. Artık buna bir düzen vermenin zamanı gelmişti. Böylece TBMM, emlak sahiplerinin imtiyazını, belediye seçimlerine bütün halkın katılmasını

¹²⁴² **Yeniyol Gazetesi** (3 Şubat 1949).

¹²⁴³ **Halk Gazetesi** (25 Mart 1949).

¹²⁴⁴ **BCA** 490.01 716.445.1. Bu zamanda Akçaabat CHP teşkilatı da işlemez bir haldeydi. Parti idare kurulu üyelerinden biri heyette olduğunu sonradan anlamış olması gibi feci bir duruma da şahit olunmuştu.

¹²⁴⁵ **İstikbal Gazetesi** (7 Şubat 1337), sayı: 219.

engelleyen şartları ortadan kaldırarak belediyeleri, herkesin idaresiyle alakadar olduğu bir “halk müessesesi” haline getirdi.¹²⁴⁶

Faik Ahmet Bey de belediye meclisine seçilecek olanlarda ne gibi vasıfların olması gerektiği hakkında kaleme aldığı yazısında, ona göre temsilcilerin ilminden ve işinde gayretli olacağından halkın emin olması gerekiyordu. Seçimlerle halkın alaka düzeyi, idaresini ele almak istemesinin de göstergesi olacaktı.¹²⁴⁷

Kanuna göre seçmenlerin 20, seçilecek üyelerin 25 yaşından yukarı olması ve başkanın okuma yazma bilmesi şart koşulmuştu. Dâhiliye Vekâleti’nden Trabzon’a gelen Heyet-i Vekile kararında belediyenin bu sene süresi sonra eren yarı üyesi hakkında yapılacak olan seçimin yeni kanun hükmüne göre belediye üyelerinin genelini kapsamaması ile kanunun uygulanması düşünülmüştü. İstikbal Gazetesi, Trabzon’un neredeyse her yerinde seçimler sonuçlandırılmışken Trabzon belediye heyetini -bazıları bundan haberdar bulunmuyor ve bazıları da bu fikre taraftar değildi- seçimlere muhalif kalarak seçimleri yapmaktan kaçınmakla suçlamaktaydı.¹²⁴⁸ Faik Ahmet Bey, belediyenin seçimin yenilenmesinde gerekeni yapmayarak halkın temsiliyetini kanunsuz bir şekilde üstlendiğini iddia ediyordu. Belediyeye göre ise yeni kanun belediye meclis üyelerinin tümünün yenilenmesini kapsamıyordu. Eski kanuna göre belediye üyeleri dört sene görev yaptıktan sonra değişebilirdi. Belediye meclisi ise seçileli henüz iki sene olmuştu. Belediye, seçimin yapılacağını fakat bunun kura ile ayrılacaklar hakkında geçerli olacağını düşünmekteydi. Yeni kanun ise; “belediye heyetlerinin nısf-ı azaları hakkında yapılacak ilk seçim umuma teşmil edilmek suretiyle ahkâm ve şerait-i cedideye tevfikân icra edilecektir” diyordu. Faik Ahmet’e göre kanunun bundaki amacı yeni kanunun bir an önce uygulanmasından başka bir şey değildi. Buna göre belediye meclisinde bir kısım üyelerin genel oy ve bir kısmının da halkın belirli bir kesiminin oyu ile seçilmiş olarak bulunması çelişik bir duruma meydan vereceği için yeni belediye kanununun uygulanması gerekirdi. Belediye başkanlığı ise yeni kanunun uygulanmasının ancak iki veya dört sene sonra olabileceğini söylüyordu. Faik Ahmet Bey, belediyenin kanun hükümlerine uymamakla demokratik olmayan bir tavır sergilediği kanaatindeydi.¹²⁴⁹ İstikbal Gazetesi’ne göre vali de seçimin yapılmasına memur

¹²⁴⁶ Faik Ahmet (7 Şubat 1337), “Belediye İntihabatı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 219. Çapa ve Çiçek, a.g.e., s. 35.

¹²⁴⁷ Faik Ahmet (7 Şubat 1337), “Belediye İntihabatı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 219

¹²⁴⁸ **İstikbal Gazetesi** (24 Şubat 1337), sayı: 234.

¹²⁴⁹ Faik Ahmet (6 Mart 1337), “Taallül mü? Mümanaat mı?”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 242.

olmasına rağmen bunun için herhangi bir teşebbüste bulunmuyor ve seçimin ertelenmesini heyete atfediyordu.¹²⁵⁰

Faik Ahmet'e göre bu belediye seçimlerinde halka karşı; "siz henüz yetişmediniz, kendi işinizi kendiniz idare edecek bir seviyeye gelmediniz" diyenlere fiilen cevap verilecek bir duruma gelmişti. Faik Ahmet, bu seçimde halkın yalnız bir belde idaresini değil bütün bir memleket idaresini üstlenecek yeterliliğe sahip olduğunu ortaya koyacağını düşünüyordu. Ona göre belediye meclis üyeliği de, belediye işlerini ilkel şartlarda görmekten, sokaklarda bir iki fener asarak, birkaç sokağı temizleyerek ve bir iki kaldırım düzelterek, "fazlasını yapmağa ödenek bulunmuyor" demekten ibaret bir memuriyet değildi. Faik Ahmet Bey, "yokluk içinde ancak bu kadar iş yapılabilir diyecek bir heyet değil, yoksulluk içinde varlık gösterecek bir heyetin" gerekli olduğunu kanaatindeydi.¹²⁵¹

Trabzon halkı bu seçimlerle oldukça alakalanmış, birçok aday ve liste ortaya çıkmıştı. Yenilenecek kadro ise Damat Ferit zamanında seçilmişti. İstikbal Gazetesi o zamanki seçim propagandalarını "gürültücü" olarak nitelendiriyor, şimdiki seçimlerdeki propagandalara da "farklı maskeler altında" devam edildiğini iddia ediyordu. İstikbal Gazetesi Damat Ferit zamanındaki ittihatçı karşıtı propagandaları eleştirmekteydi. Buna göre o zamanki "selametçi" propaganda; "millete ahaliye iğfal edici bir mantıkla reyinizi memleketi harap edenlere, harbi ilan edenlere taraftar olanlara, muhterislere, memlekete tahakküm etmek, hâlâ ittihatçılığı başka şekiller altında yaşatmak isteyenlere vermeyiniz" şeklindeydi.¹²⁵²

Belediye seçiminde yalnız Müdafaa-i Hukuk liste ve isimlerini yayınlamaya cesaret etmiş ve bunda da bir değişiklik yapmamıştı. İstikbal Gazetesi'ne göre ancak diğer bazı mahfiller her gün halka değişik isim ve listeler dağıtıyor, halkın kafasını karıştırıyordu. Müdafaa-i Hukuk bunları, "perde arkasında gizlenmiş, meçhuliyete bürünmüş sıfatsızlar" olarak nitelemekteydi.¹²⁵³

Müdafaa-i Hukuk açısından seçmenlerde önem verilecek hususlar ise şunlardı;

¹²⁵⁰ **İstikbal Gazetesi** (8 Mart 1337), sayı: 244.

¹²⁵¹ Faik Ahmet (17 Mart 1337), "Dikkat Edelim", **İstikbal Gazetesi**, sayı: 252.

¹²⁵² **İstikbal Gazetesi** (25 Mart 1337), sayı: 259; **İstikbal Gazetesi** (19 Mayıs 1337), sayı: 307.

¹²⁵³ **İstikbal Gazetesi** (22 Mayıs 1337), sayı: 309. Müdafaa-i Hukuk'un namzetleri ise Hacı İzzetade Hasib, Ali Hafızade Hakkı, Yahya Reiszade Zekeriya, Laçinzade Salih, Nemlizade Fuad, Hacı Derviş Ağazade Lütfi, Kitapçızade Mehmet, Perto Paşazade Münir, Fondopolos Esiro, Hacı Panayodi Banco efendilerdi. **İstikbal Gazetesi** (20 Mart 1337), sayı: 254.

Seçim vazifesinde lakaydi ve ihmal göstermemek, her halde hakk-ı reyî istimal etmek, behemehâl belediye gidip rey vermek, reyî ehline vermektir. Diğer taraftan, “Rahatlarını bozmamak için Sevr idam namesini bile hazm ve kabulün makul ve müreccah olduğunu söylemek ve İstanbul’a arz-ı sadakat eylemek suretiyle mahiyetlerini göstermiş ve bugün de o günlerin biraz uzaklaşmasından ve ricalin tebeddülünden cüret yâb olarak vaktiyle ölümüne razı oldukları ahali namına kail ve naşiri meçhul listelerle zemin-i faaliyete geçmiş olan maskelilere rey vermemek idi.¹²⁵⁴

Yeni seçim kanununun 13. maddesine göre seçime katılabilmek için yerleşik olmak gerekiyordu. Bununla beraber yerleşik sıfatıyla nüfusta kayıtlı olmak şart olduğu halde bazı mahallerde buna önem verilmemiş, yerleşik olmak için nüfusa kayıt yaptırmayan bazı muhacir mültecilerle diğer yabancılar da seçimlere iştirak ettirilmişti. Diğer taraftan Dâhiliye Vekâleti bu durumun düzeltilmesini bildirmişti.¹²⁵⁵ Sonuç itibariyle belediye seçimine Trabzon’da 1598 kişi katılmıştı.¹²⁵⁶ Müdafaa-i Hukuk’tan Hacı İzzetade Hasib, Hacı Ali Hafizzade Hakkı, Nemlizade Fuad, Hacı Panayotidi Banco (Panho), müstakil molla Bekirzade Mehmet Avni, HİF’ten ise Abanozzade Hüseyin, Kolzade Ömer Kemal, Emir Alizade Hami, Gazazzade Hüseyin, Yahya Reiszade Zekeriya efendiler belediye meclis üyeliğine seçilmişler.¹²⁵⁷

1921 belediye seçimleri, İTC ile HİF’in çekişmesine sahne olmuştur. İki grup arasında yeni seçim kanununun uygulamalarında ihtilaflar yaşanmıştı. İttihatçılar, itilafçıların üzerine her ne kadar gitmiş ve onların politikalarını değersizleştirmeye çalışmış olsalar da seçim sonuçlarına bakıldığında dengeli bir belediye meclisinin oluştuğunu görmekteyiz. İttihatçılara göre Trabzon’da zamanında bazı kimselerin İstanbul hükümetinin politikalarını benimsediğini anlamaktayız. Ancak ittihatçılar basında muhaliflerini karalama kampanyasından sonuç elde edememiştir. Diğer taraftan özellikle yerel seçimlerde partilerden ziyade şahısların ön planda olmasının seçimlerin sonuçları üzerindeki etkilerini göz önüne almak gerekir.

¹²⁵⁴ **İstikbal Gazetesi** (19 Mayıs 1337), sayı: 307.

¹²⁵⁵ **İstikbal Gazetesi** (18 Şubat 1337), sayı: 229.

¹²⁵⁶ **İstikbal Gazetesi** (30 Mayıs 1337), sayı: 316.

¹²⁵⁷ Trabzon meselesi döneminde müdafaa-i hukukun üzerine gidildiği bir zamanda, Trabzon Müdafaa-i Hukuk’un bu seçimlerde bir tek aday kazandıramadığı ve bunun cemiyet için büyük bir darbe olduğu söyleniyordu. Hâlbuki İstikbal yayınlarında ve seçim neticesinde görüldüğü üzere cemiyete mensup adaylar seçimlerde başarı elde etmişti. Bu tezatlık ya bilgisizlikten, yanlış bilgi aktarımından veya bu şekilde gösterilmek istenmesinden kaynaklanıyor olabilir. Bunlardan hiç biri değilse İstikbal Gazetesi halkı yanıltmıştır. **TİTE** K/97 G/25 B/25.

4.2.2 1923 Belediye Seçimleri

1923 milletvekilliği seçimlerinden önce yapılması gerekiyordu. Buna göre yine kura ile dışarıda kalan yarı üye için seçim yapılacaktı.¹²⁵⁸ Seçimler için belediye ve idare meclisi üyelerinden bir teftiş heyeti oluşturulmuştu. Heyetin görevi seçimle alakalı her türlü işleri düzenlemek ve seçimin adil bir şekilde yapılmasını sağlamaktı. Heyet belediye meclisinden Hami Zekeriya, Muammer Şefik, Münir Bey, idare meclisinden ise Molla Bey, Hasip, Hacı ve Mehmet Salih efendilerden oluşmuştu.¹²⁵⁹

Seçim dönemi kimileri için çok yoğun geçmekteydi. Bazıları seçim işleriyle o kadar meşguldüler ki ancak top atıldığı zaman oruçlu olduklarını anlıyorlardı. Adaylar bir köşeden diğer köşeye bir aralıktan diğer aralığa koşturup duruyorlardı. Bir oy için hatıra gelmeyecek cömertliklerde bulunan hevesliler de vardı.¹²⁶⁰ Seçimlerde ortaya iki liste çıkmıştı. Biri Heyet-i Müteşebbise tarafından ortaya çıkarılan, diğeri de ahali adaylarının oluşturduğu listeydi.¹²⁶¹ Halk Gazetesi ahali adaylarının kimler tarafından ve ne suretle tespit edildiğini bilen olmadığını ileri sürüyordu. Ahali adayı olabilmek için ahali adına harekete yetkili bir heyet tarafından veya halkın muvafakatiyle seçilmek gerekeceğini, sonuçta da gerçek ahali adaylarının Heyet-i Müteşebbise listesine dâhil olanlar olduğunu savunuyordu. Ancak İstikbal Gazetesi ise Heyet-i Müteşebbise listesindeki adayların halkın çıkardığı adaylar olmadığını savunuyordu. Bunu da Trabzon meselesi dolayısıyla yenilenen Müdafaa-i Hukuk heyetinin halk tarafından belirlenmediği görüşüne dayandırmaktaydı. Ahali adaylarından biri de, Heyet-i Müteşebbise adaylarının umdeler etrafında kümelenenlerden belirlendiği söylenmekle birlikte kendi ve arkadaşlarının da umdeler haricinde bir his ve fikir içinde olmadıklarını ve bu konuda her hangi bir yazı yazmadıklarını belirtmişti. Yine gazeteye göre ahali adayları, Müdafaa-i Hukuk ruhuna bağlıydı ancak bu sözü edilen kişi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde aday tespit yoklamasında verilen 215 oyun dışında kalmıştı. Diğer taraftan kendisine halktan 515 kişi

¹²⁵⁸ **İstikbal Gazetesi** (1 Mayıs 1339), sayı: 905. Adaylar dava vekili Kadri Mesut, Nimbıyıkzade Mahmut Muammer, Subaşızade İhsan, Dedezade Kamil, Bölükbaşızade Refet, Gazazzade Hüseyin, Molla Bekirzade Mehmet Avni, Kulzade Ömer Kemal, Hacı Mollazade Hacı Ali, Kefelizade Hacı Hafız Mahmut. **İstikbal Gazetesi** (28 Mayıs 1339), sayı: 925. Üyelikleri düşenler Gazazzade Hüseyin, Mehmet Avni, Mahmut Muammer, Ömer Kemal ve Münir Bey'di. Çapa ve Çiçek, a.g.e., s. 39.

¹²⁵⁹ Çapa ve Çiçek, a.g.e., s. 39.

¹²⁶⁰ **İstikbal Gazetesi** (30 Nisan 1338), sayı: 598.

¹²⁶¹ Heyet-i Müteşebbise binasında 250 kadar kişi toplanmış ve gizli oyla Gazazzade Hüseyin Efendi (215), Molla Bekirzade Mehmet Avni (200), Kefelizade Hacı Hafız Mahmut (159), Hacı Mollazade Hacı Ali (151), Kulzade Ömer Kamil (118) beyleri aday göstermişti. **Zafer Gazetesi** (21 Mayıs 1339), sayı: 13.

müracaat etmiş ve aday gösterilmişti.¹²⁶² Zafer gazetesi ise tüm bu çekişmelerden farklı olarak belediye seçimlerinin memleket işi olarak görülmesi, seçimlerde fırkacılık hissiyle hareket edilmeyerek, belediyecilikten anlayan ve halkın temsilcisi olmanın ne demek olduğunu idrak etmiş olanları seçmek gerektiğini düşünüyordu. Buna göre Trabzon gibi münevver bir şehir, münevver bir belediye heyetini hak ediyordu.¹²⁶³ Diğer taraftan gazete mevcut belediye başkanı Hakkı Bey ile önceki başkan Gazazzade Hüseyin efendilerin belediyecilikten anlamadığını ve bu yüzden de halktan onlara oy vermemelerini istiyordu. Nitekim Hakkı Efendi'nin tekrar aday olmayarak yerini ilim ve fen doğrultusunda belediyecilik yapacak olanlara terk etmesini büyük bir memnuniyetle karşılamıştı. Gazete aynı hareketi Gazazzade'den de beklemekteydi. Bu meyanda, “filan adam zengindir, başı da ileri gitmiş, saçı da sakalı da ağarmıştır” diyerek de oy verilmemesi taraftarıydı. Buna göre belediye heyetini oluşturacak olanlar, azim ve irade, ilim ve irfan sahibi olmalıydı.¹²⁶⁴

İstikbal Gazetesi belediye seçimlerinin giderek seçim olmaktan çıkmaya başladığını düşünmekteydi. Gazete, belediyeye de bir başka şekilde memuriyete atanma şeklinde bir heyet getirilmek istendiği kanaatindeydi. Buna göre polisin müdahalesi herkese bunu düşündürecek derecede ilerletilmiş hatta biraz da komik bir şekil almıştı. Polis ahali adayları lehine faaliyeti ve propagandayı yasaklamaya ve manevi bir tehdit ve tazyikle oyları Heyet-i Müteşebbise listesine verdimeye çalışıyordu. Polis merkezi tüccardan ve esnaftan ahali adayları taraftarlarının sorgulanmasıyla meşgul bir merkez halini almıştı. Diğer taraftan aleni bir yerde “Heyet-i Müteşebbise listesinden şu adam kabil değil ya da seçilme kabiliyeti yoktur” dendiğinde veya “iki üç kişiyle gidip reyleri ahali listesine verdiğinizi hissettirdiniz mi” derhal polise haber ulaştırılıyordu. Aradan bir saat geçmeden bir polis geliyor ve polis müdürü sizi istiyor deniyordu. Yine belediye önünde emval-i metruke satışlarını da, propaganda yapıyor diye polis yasaklamaya kalkışmıştı.¹²⁶⁵ Buna maruz kalan Trabzon'da komisyonculuk yapan bir kişi, polis müdürünün yanına gittiğinde kendisine ahali adayları propagandada ve tehditte bulunuyorsun denmişti. Bu kimse ise tehdit için hayır diyor ancak propagandayı kabul ediyordu. Teftiş heyeti de olgun bir tarafsızlıkla seçimin güzel bir şekilde yapılmasına çalışmaktaydı. Bütün bunlar yaşanırken İstikbal'e göre halk bu vesile ile rüştünü ispat ediyor, polislerin müdahalesi bile halkın

¹²⁶² Ahali namzetleri dava vekili Kadri Mesut, Nimbıyıkzade Mahmut Muammer, Subaşızade İhsan, Dedeade Kamil, Bölükbaşızade Refet. **İstikbal Gazetesi** (31 Mayıs 1339), sayı: 928; **Zafer Gazetesi** (24 Mayıs 1339), sayı: 14.

¹²⁶³ **Zafer Gazetesi** (24 Mayıs 1339), sayı: 14.

¹²⁶⁴ **Zafer Gazetesi** (28 Mayıs 1339), sayı: 15.

¹²⁶⁵ **İstikbal Gazetesi** (1 Haziran 1339), sayı: 929.

azmini kıramıyor aksine herkesin seçimle alakasını artırıyordu.¹²⁶⁶ Zafer Gazetesi de Heyet-i Müteşebbise adaylarının şahsi nüfuz ve propagandalarıyla seçimi kazanamayacaklarını anladıklarından daha seçimin ilk günlerinden itibaren “resmi vasıtalara” başvurduklarını iddia etmekteydi.¹²⁶⁷

Yapılabilecek herhangi bir seçim usulsüzlüğüne karşı büyük bir hassasiyet gösterilmekteydi. Samsun’dan gelen seçim kâğıdındaki bazı oy sahiplerinin asılan defterlerde isimlerinin olmaması sebebiyle bu kimseler hakkında mahalle ve nüfus idaresinden inceleme yapılmadan önce oylarının geçerli sayılıp sayılmayacağı ve isimleri defterlerde yazılı olanların da bir resmi makam tarafından tasdik edilmesi lazım gelip gelmeyeceği seçim komisyonu üyelerinden bazıları tarafından sorulmuştu. Halk Gazetesi bu faaliyeti anlamsız bulmaktaydı. Nitekim isimleri defterde kayıtlı olmayan kimseler için inceleme imkânının olduğu ve isimleri yazılı olanlar için de kanunun açıklığı ve müsaadesi ortadaydı.¹²⁶⁸ Bunlar iki muarız grubun, kendilerini gerçek müdafaa-i hukukçular olarak görenlerle Halk Fırkası’na geçişe taraftar olanların çarpışmasıydı. Sonrakilere göre Trabzon bu seçimde, umdeler etrafında tam bir birlik içersinde çalışmıştı. “Trabzon halk efkârında dalaletten eser olmadığını, onun daima nur ve irfana koştuğunu ispatlamıştı”. Buna göre “halkın umdelere sadakat ve olgun bağlılıkları Gazi Paşa’nın da mesaisini tarsin edecek ve ona en samimi bir yardımcı olacaktır”.¹²⁶⁹

Seçim sonucunda belediye başkanlığına eski başkanlardan Gazazzade Hüseyin Efendi seçildi¹²⁷⁰. İstikbal Gazetesi’ne göre istenen de “atanmış bir heyetin” belediyede görev almasıydı. Ancak buna karşılık defterde ismi yazılı olan seçmenlerin yarısından fazlası seçime katılmamıştı.¹²⁷¹ Kullanılan oylara bakıldığında seçimde bin beş yüzü geçen bir katılım sağlanabilmişti.¹²⁷² Bu dönemdeki ayrışmalar aslında geçiciydi. Sonraki

¹²⁶⁶ **İstikbal Gazetesi** (1 Haziran 1339), sayı: 929.

¹²⁶⁷ **Zafer Gazetesi** (11 Haziran 1339), sayı: 19.

¹²⁶⁸ **Halk Gazetesi** (6 Haziran 1339), sayı: 31.

¹²⁶⁹ **Halk Gazetesi** (16 Haziran 1339), sayı: 39.

¹²⁷⁰ **Halk Gazetesi** (11 Haziran 1339), sayı: 35.

¹²⁷¹ **İstikbal Gazetesi** (13 Haziran 1339), sayı: 939; **Zafer Gazetesi** (11 Haziran 1339), sayı: 19.

¹²⁷² Gazazzade Hüseyin Efendi 1283, Kefelizade Hacı Hafız Mahmut Efendi 1156, Mollazade Hacı Ali Efendi 1148, Molla Bekirzade Mahmut Avni Efendi 1133, Kulzade Ömer Kemal Efendi 1074 oy almıştı. Ahali adaylarından Nim Bıyıkzade Mahmut Muammer Efendi 396, Subaşızade İhsan Efendi 389, dava vekili Kadri Mesut Efendi 366, Dedezade Kamil Efendi 338, Bölükbaşızade Refet Efendi 278’de kalmıştı. **Halk Gazetesi** (9 Haziran 1339), sayı: 33; **Zafer Gazetesi** (11 Haziran 1339), sayı: 19.

zamanlarda görüleceği üzere muhalif tarafta görülen birçok isim, tek partili siyasi hayatta yerini alacaktır.¹²⁷³

1923 seçimleri de yine Trabzon'daki iki muarız grubun, hükümet taraftarlarıyla eski müdafaa-i hukukçuların çekişmesiyle geçmişti. Buna göre kapatılan Müdafaa-i Hukuk'un yerine geçen yeni heyet seçimler için adaylarını belirlemiş ve Halk Fırkası'nın umdelerine sadakat etrafında seçim yarışına girmişti. Diğer taraftan "ahali namzetleri" adı altında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin haricinde adaylar ortaya çıkmış fakat aldıkları oy Müdafaa-i Hukuk adaylarına göre oldukça düşük kalmıştı. İstikbal Gazetesi ahali adayları lehine propaganda yapmakla birlikte anlaşıldığı kadarıyla eski müdafaa-i hukukçular seçimlerde aday göstermemişlerdir.

4.2.3 1925 Belediye Seçimleri

1925, yine kanun üzere belediye heyetinin yarısının değişeceği bir seçim yılıydı fakat seçimlerin başlamasında yine gecikme olmuştu. Nitekim kanunun 20, 21, 23 ve 29. maddeleri seçimin hangi aylarda ve nasıl yapılacağını göstermekteydi. Buna göre seçime Şubat başında başlamak gerekiyordu. Ancak belediye hiçbir hazırlık yapmamış, defterler dahi asılmamıştı. Dolayısıyla kanun hükümlerine aykırı hareket edilmekteydi. Belediye meclis üyesinden Abanozzade Hüseyin Avni ise işin aslının böyle olmadığını, üyelerin dört sene için seçildiğine işaretlerle itiraz etmişti. Hâlbuki 1337 senesi seçimi de yine yapılması gerektiği tarihte yapılmamış, Martta başlayarak Haziranda bitmişti. Olması gereken ise Aralıkta başlayıp Martta kadar bitmesiydi.¹²⁷⁴

Seçimlerin ertelenmesinin yanında ayrıca kantar vergisi tarifesi yapılmıştı. İstikbal Gazetesi vergi yükü altında ezilen halkın aleyhinde kanuna aykırı olarak böyle bir tasarrufta bulunulduğu yorumunu yapmıştı. Bunun yanında "oktruva tarifesine" de yeniden birçok madde eklenmişti. Bu durum karşısında üyelerden Emir Alizade Hami Efendi belediyeden şu gerekçeyle istifa etti;

Heyetimizin bu sene müddeti hitam bulan nısf-ı azasının intihabı belediye kanunun mevadd-ı sarıhası ahkâmınca şimdikiye kadar çoktan başlamış bulunmak lazımdı. İntihabın icrasında vukua getirilmekte olan tehirat ahkâm-ı kanuniyeye münafı olduğu gibi bizi tevkil eden muhterem halkımızın hukuk-u intihabiyesine de riayetsizlik teşkil edeceğinden ve esasen müddetimizin hitamı hasebiyle vekâlet-i kanuniyemiz kalmadığından badema aza

¹²⁷³ Mesela Kadri Mesut Evren belediye başkanı, Muammer Yarımbyık milletvekili olacaktır.

¹²⁷⁴ İstikbal Gazetesi (2 Şubat 1341), sayı: 1394; İstikbal Gazetesi (7 Şubat 1341), sayı: 1398.

olarak belediyeye devamımız fuzuli olduğunu arz ve müddeti hitam bulmayan rüfekaya veda eylerim.

Bundan sonra belediye harekete geçerek mahallelerden encümen üyeliğine seçilmek üzere ikişer kişi göndermelerini istemişti.¹²⁷⁵ Geçen seçimde mahalle defterleri yeniden düzenlenmiş ve defterlerin birer sureti de belediyede olduğundan encümenin seçimi ve defterlerin asılması için fazla zaman geçmeyecekti.¹²⁷⁶ İstikbal'e göre meclis, ayrılan üyelerin isimlerini yazmış, süresi sona erenlerin diğer adaylar meyanında ayrılması teamül olmasına rağmen Terakkiperver Fırka'dan olması sebebiyle Hacı Ali Hafızzade Mehmet Salih Efendi ayrılmamıştı. Yeni partiden bir yetkili, "Mehmet Salih Efendi'yi tefrik etmeleri, namzetler meyanında bulunursa kazanacağından endişe ettiklerini gösterir olduğu" kanaatindeydi.¹²⁷⁷

Seçim sonucunda 1490 oy kullanılmıştı. CHF adaylarından Doktor Mehmet İbrahim Bey 919, Osman Cudi Bey 999, Temel Nücumi Bey 968, Bekir Sükuti Bey 941, Nuhzade Arif Efendi 703, Murathanzade Bahri Bey 697, Abanozzade Hüseyin Efendi 665 oy almıştı. Bunlardan ilk beşi yeni belediye heyetini oluşturmuş, Bahri Beyle Hüseyin Efendi ihtiyat üyeliğine kalmışlardı. Liste dışında Nemlizade Tahsin Bey 209, Çulhazade Hüseyin Bey 178, Alaybeyzade İhsan Bey 12, Gazazzade Hüseyin Hamdi Efendi 9, Hacı Alizade Ali Efendi 9, Hacıkadızaade Arif Bey 8, İbrahim Cudi Efendi 8, Murathanzade Hasan Bey 4 oy almış ve bunlardan başka daha birkaç kişi de birer ikişer oy almışlardı.¹²⁷⁸ CHF seçilecek 5 üye yerine 7 aday göstermiş, bu durum halkın irade ve hâkimiyetini tam ve serbest bir şekilde göstermesinde etken olmuştu. Sonuçta CHF adayları kazanmıştı. Bekir Sükuti'ye göre halk CHF etrafında toplanmak hususunda "yüksek idrak ve kabiliyetini" göstermişti.¹²⁷⁹ Ancak unutulmaması gereken bir nokta vardı ki Terakkiperver Fırka kapatılmış seçime CHF tek başına girmişti.

4.2.4 1930 Belediye Seçimleri

1930 belediye seçimleri Türk siyasi hayatına birçok yenilik getirdi. 1580 numaralı yeni belediye kanununa göre yapılacak seçimlerde seçmenlerin isimleri defterler halinde ilan edilecek, on sekiz yaşından büyüklere oy kullanma hakkı tanınacaktı. Halk, oylarını

¹²⁷⁵ **İstikbal Gazetesi** (1 Mart 1341), sayı: 1414.

¹²⁷⁶ **İstikbal Gazetesi** (2 Mart 1341), sayı: 1415.

¹²⁷⁷ **İstikbal Gazetesi** (1 Mart 1341), sayı: 1414.

¹²⁷⁸ **Yeniyol Gazetesi** (15 Haziran 1341), sayı: 152-252.

¹²⁷⁹ Bekir Sükuti (16 Haziran 1341), "Belediye İntihabatı Münasebetiyle", **Yeniyol Gazetesi**, sayı: 153-253.

kullanırken seçim pusulasına isim ve adreslerini yazıp imzalayacaklardı. Seçimlerin kurallara göre yapılabilmesi için seçim kurulları oluşturulacak, bunlar sandıkların güvenliğini sağlayacak, oy miktarlarını tespit edecek ve seçim sonuçlarını bölgenin mülki amirine bildirecekti. Eğer kullanılan oy sayısı toplam seçmen sayısının yarısını geçmemişse oy verme süresi bir hafta uzatılacaktı.¹²⁸⁰ SCF seçimlere teşkilatlarını birçok yerde henüz tamamlamadan girmişti ve bu husus onun eleştirilmesine sebep olmuştu. Diğer taraftan Karadeniz sahil şeridi Batı Anadolu'ya kıyasla SCF'nin örgütlenme konusunda daha sınırlı başarı gösterdiği bir bölgeydi. Seçimlere ilk defa kadınların da katılacak olması 1930 belediye seçimlerinin önemli bir özelliği olmuştu.¹²⁸¹

1930 belediye seçimlerinde CHF genel başkan vekili milletvekillerinin de teşkilata yardım etmelerini, seçim bölgelerine giderek ilgilileri aydınlatmalarını, teşkilat mensuplarıyla teşrik-i mesai etmelerini istemişti. Bunun yanında halkın fırka prensiplerine olan “muhabbet ve bağlılığı” tam ve belediye seçimlerinin kazanılacağı muhakkak kabul edilmekteydi.¹²⁸² Trabzon CHF teşkilatı seçimlere, başta Atatürk'e güven duygusuyla, “gururla sağı solu görmeden, dediğimiz dedik yaptığımız yaptık anlayışıyla” ve şefe dayanan parti kuvvetiyle girmişti. Hiç sarsılmayacak kanaatini taşımış bunun yanında içten birbirini yiyen, dıştan birlik gibi manzara arz eden zayıf ve kültürsüz elemanlarla Serbest Fırka'nın karşısında afallayıp ne yapacağını şaşırılmıştı. Belediye seçimi yapılırken parti müfettişi Şevket Erdoğan, vali de Ali Galip Pekel'di. Şevket Erdoğan partililerden her ne pahasına olursa olsun başarı için meşru ve gayr-i meşru her çare ve imkâna başvurmasını istemişti. Vali ile sık sık bir araya gelmiş, kararlar almış ve partilileri bu kararlar gereğince harekete geçirmişti.¹²⁸³

Diğer taraftan Serbest Fırka Trabzon teşkilatı daha geniş ve daha tertipli hareket ederek başarıya doğru ilerlemekteydi. Fırkaya katılan kimselerin çoğu Halk Partisi'nden umduklarını bulamamış, uzaklaştırılmış, fikri ayrılıklar yaşamış, menfaat kaygısı güdenlerle, Halk Partisi'nin inkılâplarına muhalif, hacı hoca, ağa ve beylerden oluşmaktaydı. Kimisi de propagandalara kapılmış kimselerdi. Diğer taraftan Trabzon'da Atatürk muhaliflerinin ve Trabzon tüccarlarının çoğu SCF'ye girmişti. Seçimlerde

¹²⁸⁰ Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 163-164.

¹²⁸¹ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Ankara: Karacan Yayınları, 1982, s. 182-183; Emrence, a.g.e., s. 144.

¹²⁸² **BCA 490.01 435.1804.2.**

¹²⁸³ **BCA 490.01 435.1804.2.**

belediyenin önu Serbest Fırka taraftarlarıyla kaynaşıyordu. Parti müfettişine; “bizim mahalleden üç kişi şurada otuz kişi kaldık, bu işi nasıl başaracağız” diye sorulduğunda müfettiş; “aman kardeşim ben vali ile işi düzenleriz siz yılmadan mücadeleye devam edin ve partili arkadaşlarla halkı bizim tarafa rey vermeğe kaydırın, isterseniz kadınları makinelerle belediyeye getirin, para sarfından çekinmeyin” diye bir sürü dil dökmekteydi. Bu fiil, “behemehal ve her ne pahasına olursa olsun kazanılacak” anlayışının bir tezahürüydü.¹²⁸⁴ SCF’nin seçim propagandalarından biri; “SCF mütegalibe saltanatına nihayet verecektir. SCF haksızlığa zulme uğrayan hürriyete âşık vatandaşların ızdırabından doğmuştur” şeklindeydi.¹²⁸⁵

Serbest Fırka’nın Trabzon başkanı olan Hüseyin Avni Sağıroğlu, “hararetli ve işlek kafalı” olmamakla beraber onu perde arkasında destekleyen teşkilatçı, siyasi kültürü ve zekâsı yüksek şahsiyetler onun yapacağı işleri tertipliyor ve düzenliyordu. CHF ise bölge müfettişliği bütçesinden Ankara’da Hâkimiyet-i Milliye’ye, İstanbul’da Akşam Gazetesi’ne “şöyle kazandık böyle kazanıyoruz” diye uzun telgraflar çekiyordu.¹²⁸⁶ Neticede seçimleri az bir farkla CHF listesi kazanmıştı.¹²⁸⁷ Fransızların da dediği gibi; “İyi biten bir şey iyiydi”.¹²⁸⁸

Yeni Asır Gazetesi’nden Behzat Arif belediye seçimlerini eleştirdiği yazısında, serbest münakaşa ve seçim vaatlerinden sonra belediye seçimlerinin “böyle komedyâ şeklinde” bitirileceğini kimse tahmin edemeyeceği yorumunu getirmişti. Buna göre seçmenlerin oyu, seçim hakkının kutsiyeti önemsenmedi ve halkın arzusu yerine vali, paşa, kaymakam beylerin, jandarma kumandalarının ve Halk Fırkası erkânının iradesi hakim kılındı. Her şey “adam sen de millet ne demek olur” demek isteyen ve fiilen bunu diyen bir anlayışla yapıldı. Ona göre halk seçimlerde tam hürriyet ve cumhuriyet istediklerini

¹²⁸⁴ Bal, **Trabzon’a Işık Tutan Anılar**, s. 124; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 187.

¹²⁸⁵ **BCA** 030.10 82.536.29.

¹²⁸⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (30 Ağustos 1947). H. Avni Sağıroğlu SCF’nin kapatılmasından sonra tipik bir Halk Partisi muhalifi oldu. Bu muhalefeti 1950’ye kadar sürdürdü. Hatta zenginliği dolayısıyla DP’nin kuruluşunda İstanbul’daki en büyük maddi katkıyı sağlayanlardan biri olduğu söylenmişti. Bunun mükâfatı olarak 1951’de İş Bankası idare meclisi üyeliğine seçildi. Bal, **Trabzon’a Işık Tutan Anılar**, s. 327–328.

¹²⁸⁷ **Trabzon’dan Atatürk’e**, s. 207. Belediye seçimlerinde Türkiye’de ilk kez Trabzon’da kadın belediye meclis üyeleri de seçilmişlerdi. Bunlar Şaziment Seyityazıcıoğlu, Sakıbe Hanağasıoğlu ve İfakat hanımlardı.

¹²⁸⁸ Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, s. 188.

göstermişlerdi; “istibdatların en fenası olan fırka istimdadını istemediklerini” anlatmışlardı.¹²⁸⁹

Trabzon’da Terakkiperver Fırka’nın kapatılmasından sonra muhalefet sindirilmiş ve kabuğuna çekilmişti. Ancak belediye seçimleri muhalefetin tekrar ortaya çıkmasını sağlamış ve halen önemli bir güçte olduğu anlaşılmıştı. Trabzon’da CHF’nin üçüncü bölümde değinildiği üzere fırka merkezinin bir yönüyle çalışmak zorunda olduğu kimselerden teşekkül etmiş olduğu hatırlanacak olursa muhalefetle yarışacak güçte olmadığı meydana çıkmıştı. Diğer taraftan CHF’nin ekonomi politikalarının da Trabzon’da benimsenmediğini bu sonuçlarla söyleyebiliriz. Bu seçimlerde, halk seçeceği vekillerini bizzat kendi eliyle seçemez anlayışı sergilenmişti. Gazi Paşa, Türkiye’de diktatör manzarasından şikâyet etmiş ve çok partili düzene artık geçilmesi gerektiği varmıştı. Fakat bu düşüncesinde yanıldığına hükmetmişti. Böylece halk bir kere daha yüceltilmesinin yanında yadsınmıştı.

4.2.5 1934 Belediye Seçimleri

CHF Genel Sekreteri Recep Peker, halkın belediye seçimlerine katılım oranının kendi devirlerinde görülmemiş bir düzeyde olduğunu belirtmişti. Öte taraftan halk, oylarını CHF adaylarına vermiş, yalnız milyonlarca seçmenden 100 kadarı listelerde yer almayan CHF mensuplarına oy vermişti. Peker’e göre bu da bütün halkın parti ve hükümetin prensiplerini takdir edip beğenmede ileriye doğru mesafe aldığını gösterir bir durumdu. Sonuçlar fırka için öğünülecek ve ulus birliği bakımından güvenilecek bir neticeydi. Aynı başarı ve beklenti yakında milletvekili seçimleri için de umulmaktaydı.¹²⁹⁰

Belediye seçimlerinin yanında Trabzon’un önünde iki seçim daha vardı. Bunlar idare ve genel seçimlerdi. Seçimler dolayısıyla içten içe garip propagandalar yapılmaktaydı. Bunun yanında CHF’nin, yöneticilerini seçme hususunda kendine güveni tamdı. Nitekim fırka idarecileri; “memleketin dertlerine kimlerin daha ziyade alakadar olacakların, uzun ve hararetli görüşme ve münakaşalardan sonra her hususta milletin itimadına layık kimseler olduğunun bilinmesi yolunda” halka telkinde bulunmaktaydı. Buna göre on yıllık cumhuriyet vurgusu ile şimdiye kadar isabetsiz bir iş yapılmamıştı. Onun için halktan “onların gösterdiği nurlu yoldan” ayrılmamaları istenmekteydi.

¹²⁸⁹ BCA 030.10 78.519.4. Trabzon’da belediye seçimlerine il merkezinde katılım oranı % 78’di. Uran, a.g.e., s. 535; Başar, **Atatürk’le Üç Ay**, s. 15.

¹²⁹⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (3 Ocak 1935).

Trabzon'un problemleri sayılırken (su, liman, transit, Gazipaşa caddesi, Zağnos ve Tabakhane dere vadileri, çömlekçi mevki ile fırın, kasap, hamam, bakkal, sebze ve manavların hali vs.) bunların parasız olamayacağı vurgulanmakta ve belirli bir çerçevenin dışına çıkılmaması istenilmekteydi.¹²⁹¹

Yeni belediye meclisini kimlerin oluşturacağı halk ağzında dolaşan isimlere ve ceplerde saklı listelere rağmen henüz belli değildi.¹²⁹² Bunun yanında merkez ve kazalarda seçim işleri ilerlemekte, fırka müfettişi Münur Bey başkanlığında toplanan fırka vilayet heyeti, merkez ve ilçe seçim işleri etrafında görüşmelerde bulunmaktaydı. Diğer taraftan vilayet, merkez, nahiye ve ocak heyetleri toplanarak aday yoklaması yapmış, Münur Bey, CHF il idare heyeti başkan ve üyeleri ilçelere giderek yoklamalarda bulunmuştu.¹²⁹³

Bekir Sükuti Bey yapılan bu çalışmaların sonunda tespit edilen adaylar arasında yüksek tahsilli, uzun yıllar çalışarak tecrübe ve muhitinin sevgisini kazanmış çeşitli mesleklerden birçok şahsiyet bulunduğunu belirtmişti. Bu itibarla seçmenler tamamıyla tatmin edilmiş olarak seçmenlere oylarını seve seve verebilme imkânı sağlanmıştı.¹²⁹⁴ Yeni Yol Gazetesi'ne göre böylece Trabzon halkı belediye seçimine kayda değer bir alaka göstermiş, bu seçim, siyaset ve cemiyet işlerinde en önde olanlarla en alakasız görünmek isteyenlerin akşam sabah dilinde dolaşan bir mesele olmuştu; "kimisi aday listelerini tekrar tekrar okuyor, sıra ile ezberliyor, kimisi de dudak büküyor, boyun eğiyor ve suratını ekşitiyordu".¹²⁹⁵ Neticede oy verme işlemi gece 24'e kadar sürmüş ve seçim sonunda 4573 oy kullanılmıştı.¹²⁹⁶

Meclis üyeliğine Kadri Mesut, Mahmut Muammer, Topalzade Ali Rıza, Keleşzade Mesut, Kitapçızade Mehmet¹²⁹⁷, Bekir Sükuti, Saraçzade Ömer, Serdarzade Cemil, Osman Dayızade Mehmet, Murathanzade Cemal, Doktor Tayyip Zühtü, Dedezade Kamil, Yahya

¹²⁹¹ **Yeni Yol Gazetesi** (17 Eylül 1934).

¹²⁹² **Yeni Yol Gazetesi** (17 Eylül 1934).

¹²⁹³ **Yeni Yol Gazetesi** (1 Ekim 1934). Seçimlerde oy vereceklere danışmadan aday gösterme tipi tecrübe edilmişti ancak iyi sonuçlar alınamamıştı. Sonra oy verecekler için daha önce yoklamada isabet görülmüştü. **Yeni Yol Gazetesi** (3 Ocak 1935).

¹²⁹⁴ Bekir Sükuti (4 Ekim 1934), "İntihap Karşısında", **Yeni Yol Gazetesi**.

¹²⁹⁵ **Yeni Yol Gazetesi** (8 Ekim 1934).

¹²⁹⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (15 Ekim 1934). Belediye meclisindeki kadın üyeler, Trabzon'un inkılâplara yakınlığının da bir göstergesiydi. Cumhuriyet Odabaşıoğlu, **Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı**, Ankara: İlkın Matbaası, 1980, s. 125.

¹²⁹⁷ Faik Ahmet Barutçu'nun eniştesidir. Serbest Fırka Trabzon kaza heyeti üyeliğinde bulunmuş ve 1946 seçimlerinde Demokrat partililer tarafından seçimin kanunsuz olduğu hakkında Halk Partisi'nin adayları aleyhine düzenledikleri zabıt varakasını imza etmiş olsa da kendisi memlekette namuslu olması dolayısıyla eski fırka müfettişi tarafından tavsiye ile fırka vilayet heyetine seçilmiş ve başkan vekilliğine getirilmişti. Kendisi Trabzonlu ve çok muhterem bir kimse olarak vasıflandırılmıştı. **BCA** 490.01 190.757.1.

Reiszade Zekeriya, Doktor Mehmet İbrahim, eczacı Hacı Zühtü, Doktor Rafet, Kazancızade Hüseyin, Faika hanım, Sakibe hanım, Doktor Kazım, Hatipzade Nuri, mühendis Salih, Kara Mehmetzade Hüseyin, Hacı Harunzade Harun, Arnavutzade Cevdet, eski varidat müdürü Osman, Memiş Yazıcızade Osman, Kösezade Süleyman, Koğozade Mehmet Rıza seçilmişlerdi.¹²⁹⁸ Yeni belediye meclis üyeleri 24 Ekim 1934'te en yaşlı üye Hatipzade Nuri Bey başkanlığında toplanarak Kadri Mesut'u (25 üyeden 24 oyla) tekrar başkanlığa getirmişlerdi.¹²⁹⁹

4.2.6 1938 Belediye Seçimleri

5 Ekim'e kadar süren seçimler Yenyol Gazetesi'ne göre şu şekilde geçmiştir;

Trabzon şehri, sokakları, evleri en büyük milli bayramlarından birini yaşıyordu. Her taraf şendi ve süslenmişti. Her meydan ve sokakta halkın coşkun neşesi ve hareketi görülüyordu. Bütün halk coşkun neşe ile belediyeye sandık başına reylerini kullanmaya koşuyor ve sanki bütün Trabzon tek vücut ve tek fikir halinde tek bir hedefe fikir ve gönül bağlamış koşuyordu. O tek hedef milli idealdi. Büyük Atatürk rejiminin kurtarıcı, yükseltici yolu idi. Şefine ve davasına inanmış, yarının feyyaz ufuklarına gözlerini çevirmiş bir halkın bir milletin sevdasıydı.

Refik Koraltan vilayet vali ve parti başkanı olarak Trabzonluları tebrik etmiş, gösterilen ilgi ve alakaya karşı teşekkürlerini sunmuştu. Seçime Trabzon kadınlarının da büyük alaka gösterdiğini görmekteyiz.¹³⁰⁰ Yine bu münasebetle Tahsin Uzer, seçimlerin “tam bir sevgi ve şuur ile yüksek Türk kadınının heyecanı ile cereyan ve ikmalî cumhuriyet rejimine karşı halkın derin bir aşk ve iman ile bağlılığını ve medeni rüşünü ispat etmek itibarıyla tebrikeye şayan olduğunu” belirtmişti.¹³⁰¹ Trabzon belediye meclisi ise Cemal Turfan, Şevki Savaşçı, Muammer Yarımbyık, Tevfik Yunusoğlu, Burhan Oğuzlu, Lütfü Pulatansir, Temel Üner, Hüseyin Avni Sağıroğlu, Ali Rıza Işıl, Cevdet Akçay, Halim Çolakoğlu, Cemil Serdar, Zühtü Evren, Temel Nücumi Göksel, Ragıp Öztürk, Celal Ömerbaş, Seyit Gündüz, İbrahim Ertekin, Zühtü Evren, İhsan Nemli, Ahmet Trakya, Osman Kalcı, İbrahim Sürel, Turgut Targay, Hayrettin Atakol, İbrahim Okman, Emine Kadri Evren, Sakıbe Akbay, Zekeriya Kefeli, Hüseyin Çulha, Halim Çolakoğlu, Cemil Serdar'dan oluşmuştu.¹³⁰²

¹²⁹⁸ Yenyol Gazetesi (15 Ekim 1934).

¹²⁹⁹ Yenyol Gazetesi (25 Ekim 1934).

¹³⁰⁰ Yenyol Gazetesi (8 Ekim 1938).

¹³⁰¹ Yenyol Gazetesi (13 Ekim 1938).

¹³⁰² Yenyol Gazetesi (6 Kasım 1938).

4.2.7 1942 Belediye Seçimleri

Merkez ilçe hariç olmak üzere yoklamalar diğer beş ilçede tamamlanmıştı. Of ve Sürmene’de yoklamalar 21 Eylül’de, Vakfikebir, Akçaabat ve Maçka’da 22 Eylül’de yapılmıştı. Yoklamalarda vilayet idare heyetinden müşahitler bulunmuş ve “samimi ve ahenkli bir hava içersinde halkın hissiyatına göre” hareket edilmiştir. Akçaabat yoklamasında; Münur Serdar, Vesim Eyüpoğlu, Osman Piyale, Hüseyin Demirci, Hayrettin Yavuz, Muzaffer Lermioğlu, Mehmet Ocak, Mehmet Salih Kazancı, Kamil Kamiloğlu, Osman Mısıroğlu, Temel Çolak, Kemal Turhan, Mehmet Topsakal, Muzaffer Kayaç, Kamil Uzunalin, Vakfikebir yoklamasında; Osman Kulein, Hasan Topal, Şevket Gürdal, Ahmet Zaman, Rıza Bahadır, Harun Şafak, İhsan Hindistan, Vahit Alp, Ali Zaman, Hasan Güç, Mehmet Kudu, Hakkı Yamak, Maçka yoklamasında; Ömer Bayrak, Ömer Sümer, Musa Turan, Kemal Eyüp, Rasim Yılmaz, Osman Algan, Salim Bahçekapı, Salih Aytaç, Hasan Dinçer, Cafer Şahinler, Temel Topaloğlu, Hasan Genç parti adayı olarak seçilmişlerdi.¹³⁰³

Belediye seçim encümeni, belediye kanununun 154. maddesine ve şehrin mevcut nüfusuna göre belediye meclisine seçilecek üye sayısını 29 kişi olarak tespit etmişti.¹³⁰⁴ Bu arada belediye başkanı Tevfik Yunusoğlu’nun çekilmesi üzerine belediye başkan vekilliğine meclis üyelerinden Cevdet Akçay’a getirilmişti.¹³⁰⁵ Trabzon merkez belediye meclis üye adayları ise; Nazire Savaşçı, Sakibe Akbay, M. Muammer Yarımbıyık, Dr. Mehmet İbrahim, Hüseyin Çulha, Mehmet Kitapçı, Cevdet Akçay, Zühtü Evren, Hasbi Pürselimoğlu, Cemil Hüsnü Bulak, eczacı Hakkı Sezen, Mahmut Sunar, Tevfik Yunusoğlu, Ömer Saruhan, Temel Üner, Zihni Can, Ekrem Ongan, Osman Sezmen, Seyit Gündüz, Kenan Oğuzlu, İbrahim Sürel, Celal Ömerbaş, Naci Başman, Niyazi Şahinbaş, Yakup Başaran, Mustafa Alemdağ, Hamdi Dursun, Zekeriya Kefeli, Halis Nemli, Bayan Sabriye, Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Cemal Karahan, Hüseyin Kardeş, Ruşen Memiş Yazıcı, Hayri Uzunismail, Abdullah Barçak, Ethem Mısırcı, Ali Genç, Haydar Üçüncü, Yusuf Sezmen, İsmail Müftüoğlu, Ali Kalkan, Rahmi Nemli, Hasan Yanlı, Bilal Seyit Özgür, Rahmi Sanımer, Eczacı Hikmet, İhsan Özsoy, Ahmet Akçay, Macit Saruhan, Murat

¹³⁰³ **Yeniyol Gazetesi** (25 Eylül 1942).

¹³⁰⁴ **Yeniyol Gazetesi** (25 Eylül 1942).

¹³⁰⁵ **Yeniyol Gazetesi** (25 Eylül 1942).

İşman, Mustafa Odabaş, Selahattin Mestçi, Şevket Erginay, Ömer Sağıroğlu, İbrahim Reis, Şükrü Örs ve Saffet Boz'dan oluşmuştu.¹³⁰⁶

Seçimler münasebetiyle Hüseyin Çulha halk idaresinin en olgun ve tarafsız şeklinin belediyelerde görüldüğünü belirtmiş, bu sebeple eski bir dâhiliye vekilinin “belediyeler, TBMM'nin anasıdır” sözünü hatırlatmıştı. Çulha yazısında halkın seçimlere önem vermesini istemiş, bunun belediye meclis üyeleri için maddi manevi kuvvet kaynağı olacağını vurgulamıştı.¹³⁰⁷ Ayrıca halkevi hoparlörlerinden, belediye ve Atapark önündeki kürsülerden halka seçimlerin önemini belirten konuşmalar yapılmıştı.¹³⁰⁸ Seçimlerin bir gün içersinde yapılması mümkün görülmediğinden belediye kanununun 38. maddesine göre oy kullanımı için 7 gün süre tayin edilmiş ve seçimlere 1 Ekim'de başlanmıştı.¹³⁰⁹ Bunun için mahalle merkezli olarak oylar kullandırılmış, böylece karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştı.¹³¹⁰ Seçim sonucu oluşan yeni belediye meclisine baktığımızda bunlar; Hüseyin Çulha (tüccar), Hasbi Pirselimoglu (emekli albay), Hakkı Sezmen (eczacı), Zühtü Evren (emekli yarbay), Mehmet Kitapçı (tüccar), Dr. Mehmet İbrahim Okman, Kenan Oğuzlu (tüccar), Temel Üner (dava vekili), Dr. Cemil Hulusi Bulak (diş doktoru), Tevfik Yunusoğlu (tüccar), Ekrem Ongan (tüccar), Osman Sezmen (tüccar terzi), Celal Ömerbaş (borsa mübayaacısı), Hamdi Tursun (emlak sahibi), Nazire Savaşçı (bayan), Ömer Saruhan (tüccar), Sakibe Akbay (bayan), Muammer Yarımbyık (tüccar), Mahmut Sunar (komisyoncu), Mustafa Alemdağ (tüccar), Seyit Gündüz (berber), Cevdet Akçay (tüccar), Zihni Can (avukat), İbrahim Sürel (findık mübayaacısı), Naci Başman (tüccar), Niyazi Şahinbaş (tüccar), Yakup Başaran (tüccar), Zekeriya Kefeli (ziraatçı), Halis Nemli (tüccar).¹³¹¹

Yeni belediye başkanlığı için eski milletvekillerinden Rahmi Eyüpoğlu veya başkan vekilliğini yapan Cevdet Akçay'ın isimleri geçmekteydi.¹³¹² Sonuçta belediye başkanlığına Muammer Yarımbyık seçilmiş, encümen üyeliklerine de Temel Üner, Tevfik Yunusoğlu, Hamdi Dursun getirilmişti.¹³¹³

¹³⁰⁶ **Yeniyol Gazetesi** (29 Eylül 1942).

¹³⁰⁷ Hüseyin Çulha (29 Eylül 1942), “Belediye Seçimi Yaklaşırken”, **Yeniyol Gazetesi**.

¹³⁰⁸ **Halk Gazetesi** (2 Ekim 1942).

¹³⁰⁹ **Yeniyol Gazetesi** (29 Eylül 1942).

¹³¹⁰ **Halk Gazetesi** (2 Ekim 1942).

¹³¹¹ **BCA** 490.01 262.1047.1.

¹³¹² **Halk Gazetesi** (9 Ekim 1942).

¹³¹³ **Yeniyol Gazetesi** (3 Kasım 1942).

4.2.8 1946 Belediye Seçimleri

26 Nisan'da toplanan CHP meclis grubu, genel seçimlerine hazırlık olmak üzere özel kanun gereğince Eylül'de yapılması gereken belediye seçimleri başlangıcının bir defaya mahsus olmak üzere Mayıs'a alınmasını ve prensip olarak seçimlerde oy vermenin bir günde bitirilmesinin kanunda yer almasını kabul etti. Bu haberin 27 Nisan'da gazetelerde yayınlanmasıyla Demokrat partililer şaşkınlığa uğramışlardı.¹³¹⁴ 1 Mayıs'ta yapılmasına karar verilen seçimlere, henüz kurulma sürecinde olan Demokrat Parti üç gün sonra katılmaya zorlanıyordu. Ancak sonradan seçim tarihi 26 Mayıs'a ertelendi.¹³¹⁵ Değiştirilen 4878 sayılı belediye kanununa göre seçmenlerin oylarını kolaylıkla kullanabilmeleri için bütün mahalleler sokakları itibarıyla muhtelif seçim bürolarına ayrılmıştı.¹³¹⁶ Demokrat Parti, seçmenlerini oy kullanıp kullanmamakta serbest bırakmıştı. Diğer taraftan el altından bütün teşkilatına seçimlere katılmama propagandası yapmıştı. Nitekim katılım oranının düşüklüğü, "Demokrat Parti'nin kudretini ispatlayacaktı". Böylece seçimler ilgisiz bir havada ve ciddiyetsizce geçti.¹³¹⁷ Bayar demecinde;

Belediye seçimlerinin birdenbire dört ay önceye alınmasının sebepleri üzerinde genel merkezimiz uzun uzadıya incelemeler yapmış ve gösterilen sebeplere rağmen bu hareketin sadece partimizin teşkilatını ilerletmesine meydan vermeden seçimleri yapmak maksadına matuf bulunduğu kanaatine varmıştır. Eğer seçimler zamanında yapılsaydı bunların ileriye itilmesini istemek aklımızdan geçmezdi. Teşkilatımız hangi raddede olursa olsun seçimlere bütün şevkimizle girecektik.¹³¹⁸

Seçimler dolayısıyla Mahmut Goloğlu yaptığı uyarılarda seçim hürriyeti için vatandaşın oyunu hiçbir tesir altında kalmadan serbestçe kullanabilmesinin sağlanmış olması gerektiğini vurgulamıştı. Nitekim ona göre herhangi etki altında kullanılmış bir oyun nazari bakımdan değeri yoktu.¹³¹⁹ Recep Peker ise belediye seçimlerinin öne alınmasıyla ilgili beyanatında, İstanbul basınının meclis konuşmalarını gerçeğe uymayan şekilde aksettirdiğini, kamuoyunu bulandıran yazılar yazıldığını ve bunlarla siyasi hayatları yeni olan partilerin kışkırtıldığını belirtmişti. Buna göre büyük bir sorumluluk altında çalışan iktidar partisi yıldırılarak devlet enerjisi köreltilmek istenmekteydi. Peker, isnatlara karşın yeni parti kuranların cesaretlerinin kırılmak istenmediği, aksine "muhalafete hıyanet damgası vurulması yolundaki kötü geleneği" yenmek için de özel gayret sarf ettiklerini

¹³¹⁴ Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, s. 102.

¹³¹⁵ Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti'nin Muhalefet Anlayışı**, 1. Baskı: Samsun: Etüt Yayınları, 2008, s. 116

¹³¹⁶ **Yeni Yol Gazetesi** (11 Mayıs 1946); **Halk Gazetesi** (17 Mayıs 1946).

¹³¹⁷ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 153.

¹³¹⁸ Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 144.

¹³¹⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (25 Mayıs 1946).

söylemişti. Peker'e göre CHP, "Türkiye'de muhtelif grup ve partiler içinde Türkiye'nin hür ve demokrat ruhunu asaletle temsil etmiş ve fikirlere hürmet ederek sıkıntılı günlerde Türkiye'yi iç ve dış bozgunluklardan korumuştur". Demokrat Parti basın, polis ve cemiyetler kanunundan şikâyet etmekteydi. Ona göre Halk Partisi, iktidarda yalnız nazariyelere kendini kaptırarak çok pahalıya mal olan halkın varlığını ve milli emniyetini tehlikeye düşüremezdi. Buna göre kanunlar da zamanı gelince hafiflettirilecek veya kaldırılacaktı.¹³²⁰

Seçime CHP'den başka parti katılmıyordu. Katılmasa da kendi içindeki çalkantı kendine yetiyordu. Bazılarının hususi listeler hazırladığı şayiaları dolaşmaktaydı. Trabzon CHP Teşkilatı bir hafta içersinde yoğun bir çalışma ile adaylarını tespit etmişti. Aday tespit yöntemi ise şöyleydi; parti seçim ve yoklama talimatnamesinde yapılan değişiklik üzerine mahalle ocakları mahallerinde belediye üyesi olabileceklerin isimlerini partiye bildirecekler ve bu isimler partide incelemeyen geçtikten sonra belediyenin asıl ve yedek üyelerinin bir kat fazlasıyla liste hazırlanacaktı. Listenin hazırlanması mahalle ocakları asıl ve yedek üyeleriyle, vilayet idare heyeti ve merkez kaza asıl ve yedek üyelerinin katılacağı bir toplantıda tekrar gözden geçirilecek ve liste arasından gizli oyla belediyenin asıl ve yedek üyelerini tespit şeklinde olacaktı. Önceden 29 asıl ve 29 yedek üyeden ibaret olan Trabzon belediye meclisi yeni nüfusa göre 30 asıl ve 30 yedek üyeden oluşacaktı. Şu halde parti hazırlayacağı 120 kişilik listeyi ocak heyetlerine arz edecek, bunlar da 30 asıl ve 30 yedek üyeyi seçecekti. Bu suretle tespit edilecek liste, parti listesi olarak yayınlanacaktı.¹³²¹

Trabzon halkı oy verme işinde geçmiş senelerle kıyas kabul etmeyecek şekilde titiz davranmış, "nemelazımcılık" yapmamıştı. Üç beş kişilik bir grubun bile konuşma mevzuunu 26 Mayıs'taki seçimin oluşturması bunun bir göstergesiydi. Seçimde kazanacaklara ve kaybedeceklerle dair tahminler, münakaşalar, liste düzenlemeleri halkın meşgalesi olmuştu. Gençlerin belediye üyesi seçilme düşüncesiyle kendilerini aday ilan etme hevesine kapılmaları ilerisi için de ümit verici bir mahiyet arz etmekteydi.¹³²² Bu manada ikinci planda değerlendirilen gençlere listede yer verilmesine dair kanaat oluşmuştu. Trabzon basını "inhisarçı zihniyetle" hareketin doğru olmayacağına ve bütün teşekküllerde belirli şahsiyetleri iş başına getirmenin, diğerlerinin olgunluğundan da şüphe etme anlamına geleceğinde hemfikirdi. Tüm bunlara rağmen bazı partililer kendi

¹³²⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (8 Mayıs 1946).

¹³²¹ **Halk Gazetesi** (17 Mayıs 1946); **Yeni Yol Gazetesi** (25 Mayıs 1946).

¹³²² **Yeni Yol Gazetesi** (25 Mayıs 1946).

görüşlerine göre daha önce hazırladığı listeleri kazandırmak için ocak heyetleri arasında propaganda yapmıştı. Bunun yanında birçok kimsenin isminin defterlere yazılması unutulmuş veya ihmal edilmişti. Öyle ki CHP merkez ilçe başkanı defterde ismi olmadığı için ne kendine ne de başkalarına oy verebilmişti. Bir muhtar kendi ismini seçim defterinde bulamamış, defteri hazırlayan da kendi ismini yazmayı unutmuştu.¹³²³

İnönü de bu noktada ilk defa tek dereceli seçim ile gelen tecrübesizlikleri, tertip ve düzensizlikleri Trabzon nutkunda belirtmişti. İnönü nutkunda Trabzonlulardan başkanı olduğu partiye oy verilmesini istememiş, milletin kararını ve iradesini güvenle ve saygı ile karşılayacağını söylemişti.¹³²⁴ Seçim döneminde İnönü'nün Trabzon'da olması katılım oranını etkilemiş, şehirde coşkun bir hava oluşmuş, % 75–80 civarında bir katılım gerçekleşmişti. Ancak belirtildiği gibi önemli aksaklık ve eksikliklerle bazı alışkanlıkların gölgesinde bir seçim geçirilmişti. CHP'liler bazı yerlerde kendilerine fazla güvenle ve karşı partilerin çalışmalarını küçümser mahiyette çalışmıştı. Birçok yerde CHP'liler kazanmışsa da yoklamalarda tespit edilen aday listeleri üzerinde asıllarla yedeklerin yerleri değiştirilmiş, listelerden bazı isimlerin tamamen üzerinin çizilmesi suretiyle yerlerine liste dışı kişiler yazılmış ve bir takım şahsi endişelerle ayrıca listeler yapıp gizlice dağıtılmıştı. Bunu faal parti vazifesi sahibi olan kişiler de yapmıştı. Burada CHP tüzüğü'nün 148. maddesinin ihlali söz konusuydu. Buna göre adayların ahlaklı ve bilgili olma noktalarından halkın sevgi, saygı ve güvenini kazanmış insanlar olmalarına dikkat edilmemiş ve partinin aktif kademeleri dışında kalan temiz ve değerli kişiler liste dışında bırakılarak hoşnutsuzluğa, güvensizliğe, kırgınlıklara ve ayrılımlara sebebiyet verilmişti.¹³²⁵

Yeniyol Gazetesi gerçek demokrasi temelinin tek parti sisteminden ayrılmakla atıldığı ve bunu inkılapların en büyüğü olarak saymak gerektiği yorumunda bulunmuştu. Diğer taraftan ona göre partililik her şeyden önce “bir idrak ve kültür meselesiydi”. Böylece millet oyunu kullandığı bu seçimde idrak ve olgunluk kabiliyetini beklenenin üzerinde göstermişti.¹³²⁶ Seçim sonuçlarına bakıldığında CHP adayları çoğunlukla

¹³²³ **Halk Gazetesi** (17 Mayıs 1946); **Yeniyol Gazetesi** (8 Haziran 1946).

¹³²⁴ **Yeniyol Gazetesi** (1 Haziran 1946).

¹³²⁵ **Yeniyol Gazetesi** (29 Mayıs 1946); **BCA** 030.01 42.249.9.

¹³²⁶ **Yeniyol Gazetesi** (17 Ağustos 1946). Halkta olgunluk ve bilinçlenme görülmekle beraber seçimlerde yapılan yanlışlar ve gösterilen zafiyet, sonradan belediye başkanlığı işinde kendini göstermişti. Belediye başkanı Tevfik Yunusoğlu'nun belediye emlakinden Selamet Oteli altındaki mağazada ticaret yapması kanuna aykırı görülmüş, hal böyle olunca ya belediye üyeliğinden çekilmesi veya mağazayı terk etmesi istenmişti. Valilik de bu görüşe katılmıştı. İçişleri Bakanlığı da aynı görüşü paylaştığı takdirde Tevfik

kazanmışlardı; Tevfik Yunusoğlu, Hüseyin Çulha, Reşit Tarakçıoğlu, Hasan Yanlı, Hayrettin Atakol, Ruşen Memiş Yazıcı, Niyazi Şahinbaş, Alican Tokman, Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Dr. M. İbrahim Okman, İbrahim Ertekin, Naci Başman, Ahmet Sarım, Hazım Gürsu, Mehmet Kitapçı, Zühtü Evren, Ali Budak, Mahmut İren, Seyit Bilal Özgür, Hasan Karanis, Şevket Çulha, Mahmut Sunar, Kemal Hatip, Ahmet Trakya, Celal Ömerbaş, Ahmet Kömürcü, Sıtkı Murathan, Ekrem Ongan, Temel Üner, Cevdet Akçay asıl üyeliklere seçilmişlerdi. Yedek üyeliklere ise; Ali Bölükbaş, Tahsin Yurtkuran, Selahattin Özmesçi, Saffet Bozoğlu, Osman Yavruoğlu, Hamdi Karahan, Asım Dizdar, Yakup Başaran, Cevdet Yalçınır, Cemal Çanakçıoğlu, Muzaffer Korlu, Ömer Kalcı, Sabri Akpir, Bahri Gerçek, Abdullah Denizeri, Hüseyin Karamehmet, Osman Özatalay, Hayri uzunismailoğlu, Mahmut Özdemiz, Abdurrahman Kantarcı, Alira Rıza Yavuz, İbrahim Sürel, Ali Kalkan, Şükrü Örs, Ethem Mısırcı, Mustafa Odabaş, Abdullah Barçak, Hasbi Serdar, Mustafa Danışer, Hamdi Çağlar yedek üyeliklere seçilmişleri.¹³²⁷

Bu arada Trabzon'da Beşikdüzü ve Çaykara bucaklarında belediye teşkilatı kurulmuştu. Beşikdüzü'nde belediye teşkilatının kurulmasına dair karar Danıştay Genel Kurulu'nun 25.10.948 günlü ve 48-196/171 sayılı kararı, 1580 sayılı belediye kanununun yedinci maddesine dayanarak onanmış ve resmi gazetede ilan edilmişti. 27 Şubat'ta yapılan seçimlerde ise asıl ve yedek üyeliklerin tamamını CHP kazanmış, Demokrat Parti ise seçime katılmamıştı. 1090 seçmenden 693'ü seçime iştirak etmişti. Kaymakam seçimin sükûnet içinde yapılması için gerekli tedbirleri almıştı.¹³²⁸ Parti genel başkan vekili Hilmi Uran CHP Trabzon il başkanı Cevdet Akçay'a çektiği telgrafta: “partinin siz ve arkadaşlarınızın himmetli ellerinde her gün biraz daha inkişaf ederek halkın sevgisiyle

Yunusoğlu'nun belediye başkanlığından ayrılması gerekecekti. Yunusoğlu ise belediye başkanlığı görevini çok ağır bir yük olarak görmekteydi. Buna göre ticari işlerini tamamıyla aksatacağından üyelikten ve dolayısıyla başkanlıktan çekilmek mecburiyetinde kalacağını belirtmişti. Parti il idaresi ise genel sekreterlikle istişaresinde Yunusoğlu'nun başkanlıktan çekilmesinin partiyi müşkül durumlara sokacağı, bacanağının oğlu adına kiralanan mağazada yaptığı ticari işleri dolayısıyla hareketlerini yeterince inceleyemediklerini söylemişti. Nitekim Yunusoğlu'nun başkanlıktan çekildiği takdirde meclis üyelerinden “siyasi vaziyeti şüpheli bir üyeden dolayı partiye koyu muhalefette olan bir şahsın” başkan olması ihtimalinin çok kuvvetli olduğu değerlendirilmesinde bulunmuştu. Buna göre korkulan bu durum gerçekleşirse belediye ile alakalı işler CHP'ye için güçleşecekti. Böylece CHP Trabzon il idaresi Tevfik Yunusoğlu'nun bazı noksanlarına rağmen şimdilik başkanlıkta kalmasını zorunlu görmekteydi. İçişleri Bakanlığı'nın da bu hususa dikkatinin çekilerek partinin zaafa düşmemesi hususuna alaka gösterilmesi istenilmekte ve yardım rica edilmekteydi. **BCA** 490.01 262.1047.1. Tevfik Yunusoğlu, Trabzon'un yerel ailelerinden iyi bir tüccar olmakla birlikte, ileri düzeyde Fransızcası ve buna yakın da İngilizcesi vardı. **PRO/FO** 195/2625.

¹³²⁷ **Yeniyol Gazetesi** (5 Haziran 1946). Tevfik Yunusoğlu belediye başkanı seçildi. **Yeniyol Gazetesi** (12 Haziran 1946).

¹³²⁸ Kazananlar; Nuri Karaca, Hasan Kahya, Hasan Ateş, Abdurrahman Yıldız, Durmuş Al, Rıza Çakmak, Hasan Çoban, Mustafa Karadeniz, Hasan Öztürk, Nazmi Şeren, Niyazi Karadeniz. **Halk Gazetesi** (28 Şubat 1949).

böyle zaferden zafere koşmasını” dilemişti. Çaykara’da ise genel kanaat CHP’nin kazanacağı şeklindeydi ve nitekim de asıl ve yedek üyelikleri bütünüyle CHP adayları kazanmıştı.¹³²⁹

Savaş sonrası Türk siyasetinde demokrasi anlayışında gözle görülür bir değişim yaşanmaya başlamıştı. Bu durum aday tespit sürecinde Trabzon CHP teşkilatında görülebilmekteydi. Ancak diğer taraftan seçimlerde birçok aksaklıklar da yaşanmıştı. Bu durum yıllar sonra çok partili seçimler yapılmasından kaynaklanmıştı. Halk da tek parti dönemindeki gibi seçimleri bir angarya olarak görme eğiliminden uzakta daha aktif bir rol üstlenmiş, seçimlere alakasını ziyadeleştirmişti. Fakat CHP’de gelenekten gelme alışkanlıklar devam etmişti. “İnhisarcılık zihniyetinin” etkisiyle birçok faal vazife alabilecek kimseler listeler haricinde bırakılmış, partiye tahakküm edilmek istenmişti.

4.2.9 1950 Belediye Seçimleri

CHP’nin Trabzon’daki seçim propagandası yoğun bir Kore meselesi ve halkı bununla meşgul etmek iken Demokrat Parti’ninki 27 yıllık CHP iktidarının halka yaşattıklarıydı.¹³³⁰ CHP’liler Trabzon mahalleleriyle ilçe ve köylerde dolaşarak oğulları ve kocaları askerde bulunan ailelere; “bunları yabancı topraklarda kırdıracaklar, memleketi harbe felakete götürecekler, İsmet Paşa çok müteessirdir ve onlara ağlamaktadır. Başımızda o olsa idi böyle olmazdı” şeklinde propaganda yapıyordu. Demokrat Parti ise bunu seçim endişesiyle yapılmış faaliyetler ile tehlikeli ve zehirli bir propaganda olarak nitelendiriyordu.¹³³¹ Ayrıca muhtar seçimlerindeki yenilgi Demokrat Parti’yi harekete geçirmiş, DP’liler parti binasında toplanarak seçimleri kazanmağa ant içmişlerdi.¹³³²

CHP aday listesi, çoğunluğu şehrin tanınmış genç ve iş adamlarından oluşmuştu.¹³³³ Bu seçimde Demokrat Parti ilçelerde oldukça zayıftı ve hatta yok derecesindeydi. Örneğin Maçka’da aday gösteremediğinden seçime katılamamıştı.¹³³⁴ Sonuçta sakin bir havada geçen seçimlere katılım oranı % 55 olurken merkezde Demokrat Parti adayları yedekleriyle birlikte (30. yedek üyeliği alan CHP’den Kemal Kefeli hariç) kazanmış buna karşın ilçelerde, Maçka, Çaykara, Of, Sürmene, Akçaabat ve Vakfikebir’i

¹³²⁹ BCA 490.01 262.1047.1.

¹³³⁰ **Yeniyol Gazetesi** (30 Ağustos 1950); BCA 490.01 445.1836.2.

¹³³¹ BCA 490.01 446.1838.1.

¹³³² **Halk Gazetesi** (24 Ağustos 1950).

¹³³³ **Halk Gazetesi** (14 Ağustos 1950).

¹³³⁴ **Halk Gazetesi** (29 Ağustos 1950).

CHP, yalnız Beşikdüzü bucağını Demokrat Parti kazanmıştı. Demokrat Parti'nin en düşük oy adedi 3704 olurken CHP'nin en yüksek oy adedi 3289 olmuştu.¹³³⁵

Trabzon merkez belediye meclis üyeliklerine, Hüseyin Çulha, Haşim Karanis, Hayrettin Atakol, Enver Kölemen, Ali Budak, Temel Aras, Haydar Üçüncü, Muzaffer Korlu, Zeki Yağmurdereli, Cumhuriyet Odabaş, Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Rıza Aybay, Abdullah Sofuoğlu, Ziya Saka, Asım Pekel, Mahmut Fandaklı, Rıza Egemen, Mustafa Özdayı, Hayri Veisoğlu, İsmail Ersoy, Sami Kurumağmutoğlu, Hasbi Pirselim, Hamdi Yarımbyık, Celal Cansever, Ekrem Örberk, Bahri Akyol, Saffet Bozoğlu, Fuat Hazar, Mahmut Dihkan, Mahmut Yazıcı seçilmişti. Yedek üyeliklere ise Azmi Özer, Hasan Günerkan, H. Himmet Çınar, Hasbi Serdar, Kamil Cent, Mehmet Tonguç, Nizamettin Satılmış, İhsan İsağiller, İhsan Özey, Bedri Pasinler, Mustafa Karanis, Süleyman Şatıroğlu, Faik Gürkök, Faik Kantarcı, İsmail Yılmaz, Eşref Pir, Mehmet İnan, Tefvik Vural, Hamza Güney, Kazım Erginer, Hamdi Aynacı, Halis Nemlioğlu, Abdullah Karancı, Şemsimah Savcı, Osman Çakar, Ahmet Sevük, Mehmet Kurumahmutoğlu, Behire Onur, Mustafa Karaağaçlı, Kemal Kefeli seçilmişti.¹³³⁶

Halk ve Millet Partisi resmi listeleri dışında ayrıca ortak bir aday listesi düzenleyerek el altından halka vermişlerdi. Bundan müteessir birçok ocak toptan istifa ile Demokrat Parti'ye geçmişti. Aynı zamanda birçok aday parti listelerinden istifa ile seçim kuruluna müracaat ederek adaylıktan istifa ettiklerini bildirmişlerse de yasal sürenin dolması sebebiyle istifalar resmen gerçekleşmemişti.¹³³⁷ Seçimden iki gün önce 2 Eylül 1950'de Yenyol Gazetesi'nde yayınlanan bu haber, seçim kanunundaki yasaklara aykırıydı. Nitekim kanunda; "seçime takaddüm eden üç gün içerisinde hiçbir surette propaganda yapılmaması" hükmü vardı. Böylece kanuna aykırı hareket edildiği gerekçesiyle Halk ve Millet Partisi, asılsız bu haberi yayınlamak suretiyle halkı heyecana sevk eden, halkın oyuna tesir eden ve gazeteyi şehirde parasız dağıtan Demokrat Parti hakkında takibat yapılması ve gazetelerin toplatılması için cumhuriyet savcılığına başvurmuştu. Savcılık da hemen emniyet vasıtasıyla gazeteleri toplattırarak ve ayrıca takibata başlamıştı. Diğer taraftan CHP il idare kurulu merkez kaza seçim sonuçlarına, seçimlerin iptalini gerektirecek bir durum olduğu kanaatine vararak itiraz etmiş ve keyfiyeti il seçim kuruluna bildirerek seçimlerin iptalini istemişti.

¹³³⁵ **Trabzon Gazetesi** (4 Eylül 1950); **Yenyol Gazetesi** (5 Eylül 1950); **Halk Gazetesi** (5 Eylül 1950).

¹³³⁶ **Yenyol Gazetesi** (8 Eylül 1950).

¹³³⁷ **Yenyol Gazetesi** (2 Eylül 1950).

Asılsız bu haberi yapan Yeniyol'un yazı işleri müdürü Zeki Yağmurdereli'ydi. Yağmurdereli diğer taraftan Demokrat Parti'nin merkez kaza adaylarındandı. Mahkemede Yağmurdereli'nin bu yazıyı propaganda maksadı ile yazdığına ve seçmenler üzerinde etki edebileceğine dair bir kanaat hâkim olmuştu.¹³³⁸ İtiraz üzerine toplanan il seçim kurulu da itirazı yerinde ve kanuna uygun görerek 4'e karşı 7 oyla seçimin bozulmasına karar vermişti.¹³³⁹ Bunun yanında avukat Sarım Doğru, milli eğitim müdürü Naci Berköz ve dış doktoru Memnune Salyam bilirkişi olarak dinlenmiş, bahis mevzuu yazının propaganda mahiyeti taşımadığı mütalaasında bulunulmuştu. Müdahil avukat Suat Oyman, yazının bir kere daha İstanbul'da tarafsız bir gazetecinin de katılımı ile hukukçulardan oluşacak yetkili bir heyet tarafından incelenmesini istemiş ve mahkeme bu teklifi kabul ederek aynı zamanda sanığın Demokrat Parti'ye kayıtlı olup olmadığının araştırılmasına karar vermişti.¹³⁴⁰ Yine CHP il idare kurulu, Yüksek Seçim Kurulu tarafından gönderilecek bir yargıç ile hadisenin tesirlerinin bizzat müşahade edilmesiyle neticenin tam ve adilane elde edilmesini talep etmişti.¹³⁴¹

CHP ve MP'nin seçimlere fesat karıştırıldığı sebebiyle Trabzon seçim kuruluna itirazları, seçimin sakat olduğuna dair kararlar neticelendi. Bunun üzerine bu iki parti Yüksek Seçim Kurulu'na başvurdu. Demokrat partililer ise Ankara'ya telefon ve telgraflar yağdırmaya başladı. Bunun yanında İçişleri Bakanı, bu meselenin kanuni cephesini incelemekte olan valiye gönderdiği haberle belediye meclisinin toplanması için talimat vermişti.¹³⁴² Diğer taraftan Trabzon CHP teşkilatı Yeniyol Gazetesi aleyhine dava açmıştı.¹³⁴³

Bir diğer itiraz Beşikdüzü seçimleri için gelmişti. CHP bucak teşkilatı, il seçim kuruluna seçimlerin yolsuz yapıldığına dair itirazda bulunmuştu. Burada aynı isme sahip adaylar söz konusuydu. Pusulalarda yazılı ayırt edici şekliyle kullanılmayan oylar sandık kurulunca kanunun gösterdiği şekliyle tasnif edilmemişti. Bunun yanında adaylar içerisinde seçilme yeterliliğine sahip olmayanlar da aday gösterilmişti. İl seçim kurulu, itirazın yasal süresi içerisinde yapılmadığı kararına varması üzerine CHP, Yüksek Seçim Kurulu'na

¹³³⁸ **Halk Gazetesi** (4-5 Eylül 1950); **Trabzon Gazetesi** (5 Eylül 1950); **BCA** 490.01 460.1888.5.

¹³³⁹ **Trabzon Gazetesi** (6 Eylül 1950).

¹³⁴⁰ **Halk Gazetesi** (15 Eylül 1950).

¹³⁴¹ **BCA** 490.01 190.756.1.

¹³⁴² **Halk Gazetesi** (2 Eylül 1950); **Yeniyol Gazetesi** (22 Eylül 1950).

¹³⁴³ **BCA** 490.01 460.1888.5.

başvurmuş, kurul da seçimin yeniden incelenmesine karar vermişti. Fakat sonunda yapılan itirazların hiçbirinden bir sonuç çıkmamıştı.¹³⁴⁴

Seçimlerin üzerinden bir ay gibi bir süre geçtiği halde sonuçlar ilan edilmemişti. CHP 600 civarında belediyeden 265'ini ve % 45 oy alırken DP ise % 55 oy almıştı. Oyların ve kazanılan belediyelerin birbirine yakın olması Demokrat Parti'nin zaferini küçültmekteydi. Muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerindeki yenilgi de Demokrat Parti'yi, Trabzon'da iktidarı devralmadan önceki CHP baskı ve yıldırma politikalarını icra etmeye sevk etmekteydi. Demokrat Parti'de telaş hali gözlemlenmekteydi.¹³⁴⁵ Buna karşılık CHP genel sekreteri Kasım Gülek, seçim sonrası Trabzon ziyaretinde kazalarda CHP'nin kazanması dolayısıyla canlılık görmekteydi. Ona göre Trabzon CHP teşkilatı heyecanlı, cesaretli, kuvvetli ve imanlı bir durumdaydı.¹³⁴⁶

Sürmene ilçe idare kurulu başkanı Dursun Çakır, İktidarın devrinden sonra CHP'nin tam bir vakar ve ciddiyetle muhalefet rolünü yerine getirmekte, bunun da halk üzerinde olumlu tesirler meydana getirerek, partiye karşı sempati ve takdir gösterilmekte olduğu tespitinde bulunmuştu. Buna karşı ise insanların antipatisini toplayan Demokrat Parti türlü yıldırma yöntemleriyle aynı zamanda hükümet otoritesini kullanma suretiyle iktidarı elde tutma taktiğini benimsemişti. Çakır'a göre bu dönemde Sürmene'de bir takım huzursuzluklar yaşanmış, Demokrat Parti aleyhine bir takım sözler sarf ettiği gerekçesiyle Of ve Sürmene kaymakamları takibe alınmış, Sürmene ilçesi muhtar ve ihtiyar heyetleri seçim kurulu başkanı hukuk yargıcu Sabahattin Tanyal Bayburt'a sürülmüştü. Yine Sürmene demokratları yeni seçilen muhtarları CHP'den ayırmak ve Demokrat Parti'ye geçmeleri için zorlamakta, hâkim ve kaymakam örneklerini göstererek arzularına göre işlem yapmayan memurları harcamak ve attırmak tehdidiyle korkutmaktaydı. Sürmene memurları bundan daima bir kararsızlık, endişe ve huzursuzluk içindeydi. (18.8.1950)

CHP, Trabzon'da genel seçimleri kazanmakla birlikte belediye seçimlerinde de iktidar partisi karşısında başarı kazanmaya devam etmişti. Bu durum Trabzon'da Demokrat Parti'nin ülkenin genelinde olan başarılarına gölge düşürmekteydi. Muhalefet partileri, iktidarlara karşı daima hürriyet taraftarı ve demokratik olduklarını iddia etmişlerdir. Fakat iktidara geldiklerinde otoriterleştikleri görülmüştür. Demokrat Parti iktidara gelinceye

¹³⁴⁴ BCA 490.01 190.756.1.

¹³⁴⁵ **Halk Gazetesi** (2, 5 Eylül 1950); **Halk Gazetesi** (6 Ekim 1950); Barutçu, a.g.e., II, s. 1049.

¹³⁴⁶ **Trabzon Gazetesi** (5 Eylül 1950).

kadar CHP'yi sürekli anti demokratik olmakla suçlamıştı. Şimdi ise onun başarılarını hazmetme noktasında sıkıntı içersindeydi. Aslında bu durum hürriyet, demokrasi, eşitlik gibi kavramların zihinlere henüz yeterince yerleşmemiş olduğunun bir göstergesiydi.

4.3 İl Genel Meclisi, Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

4.3.1 1924 İl Genel Meclisi Seçimleri

Trabzon merkez için yapılan seçimlerde birçok aday listesi çıkarılmış ve bazıları da müstakil olarak çalışmışlardı. CHF önceden ikinci seçmeleri fırka binasına davet ederek bir aday listesi düzenlenmesini teklif etmiş ve çoğunlukla Ali Becil, Alaybeyzade Faik ve Selahattin efendilerin adaylıkları tespit edilmişti. Ancak sonuçta bu liste kaybetmişti. Kazananlar ise Hacı Ali Hafızzade Hakkı (37 oy), Nemlizade Sabri (33 oy), Abanozzade Hüseyin (33 oy) olmuştu.¹³⁴⁷ Sürmene seçiminde ise halk adayları İsmail Çebizade Osman Efendi ile Sekmenzade Süleyman Efendi idi. Kaymakam Osman Nuri Bey, CHF adaylarının kazanmasına alenen çalışmış ise de ikinci seçmenler iradelerini tercih etmişlerdi. CHF başkanı Doktor Şükrü Bey, Halk Fırkası adına son derece gayret sarf ediyordu. Onun bu gayreti muhaliflerin çalışmaları karşısında sonuçsuz kaldı ve İsmail Çebizade Hacı Osman 97, Sekmenzade Süleyman efendi 92 oy ile çoğunluğu elde ederek idare meclisi üyeliğine seçildiler. Dava vekili Hacı İbrahimzade Ali Rıza Efendi 32, Kırızade Hasan Efendi 30 ve Çakırzade Tursun Efendi ise 5 oy aldı.¹³⁴⁸

Akçaabat seçiminde ise idare meclisinde toplanan ikinci seçmenlere kaymakam kısa bir nutuktan sonra Halk Fırkası'nın adaylarını takdim etmiş fakat beklemediği bir cevapla karşılaşmıştı. Toplantıda hazır bulunanlar bir cumhuriyette halkın serbest olduğunu, istediğine oy vermekte hür olduğunu söylemiş ve seçim neticesinde Halk Fırkası'nın adayları azınlıkta kalarak büyük bir çoğunlukla belediye başkanı Serdarzade Münir ve eşraftan Hacı Musazade Mithat seçimi kazanmışlardı.¹³⁴⁹ Sürmene ve Akçaabat'ta halk, partinin emr-i vakilerine uymamış, karşı çıkışları ile kendi istediği adayı seçmişti.

Faik Ahmet Bey de seçimler karşısında halkın dünkü halk olmadığını, uzun tecrübelerin, siyasi mücadelelerin, memleket işleriyle ilgilenen rüşünü ispatlamış bir halk

¹³⁴⁷ **İstikbal Gazetesi** (22 Teşrin-i Sani 1340), sayı: 1339.

¹³⁴⁸ **İstikbal Gazetesi** (1 Kanun-u Evvel 1340), sayı: 1346.

¹³⁴⁹ **İstikbal Gazetesi** (16 Teşrin-i Sani 1340), sayı: 1335.

kitlesi meydana getirdiğini belirtmişti. Buna göre artık “koyun sürüleri” kalmamıştı. Kimse kimsenin tahakkümünü çekmek istemiyordu. Her şeyden önce halk kendi hakkının sahibi olmak istiyordu.¹³⁵⁰ Faik Ahmet Bey, bu seçimlerin güzel bir tecrübe olduğunu, ancak bazı yerlerdeki kaymakamların saltanat dönemi zihniyetini hatırlatırcasına bir “tahakküm heykeli” kesilerek milletin seçim hukukuna müdahale ettiğinden yakınmaktaydı.¹³⁵¹

Bunun bir örneği Vakfikebir’de yaşanmıştı. Kaza kaymakamının seçimlere müdahalesi, halk efkârını da birçok rivayetlerle konumu sarsılmış olan kaymakamın aleyhine çevirmişti. Kaymakam belediye seçimine de müdahale ederek Halk Fırkası’nın adaylarını kazandırmaya çalışmıştı. Eski belediye heyeti ise daha önce mahalli birçok cereyanlarla çarpışarak konumunu zayıflatmış, halk yeni seçimde heyeti değiştirmeye meyletmışti. Kaymakam ise bunu güzel bir fırsat sayarak Halk Fırkası adayları hesabına güçlü şekilde müdahale etmişti. Seçimde ne yapıp ederek Halk Fırkası adaylarını kazandıracağını, gerekirse sandıklardaki oyları bile değiştirmeye kadar gideceğini önüne gelene söylemişti. Bu rivayetler fiiliyat ile de kendini göstermişti. Kaymakam, seçim sandığını yasal olarak açtırmağa mecbur olduğu günü ertelemişti. Köylerde jandarma marifetiyle Halk Fırkası adayları lehine oy çokluğu sağladığına kanaat getirdikten sonra sandığı açtırmıştı.¹³⁵²

Halk Fırkası’nın adaylarından biri de Hacıkadızade Arif Efendi’ydi fakat kazanamamıştı. Şarlılılar ağır basarak kendi adayları olan Abdülhasib Efendi’yi hem listeye koydurmışlar, hem de kazandırmışlardı. Ama bu sonuç ta seçimin yolsuzluğu hakkındaki şikâyetlerin önüne geçememişti. Dâhiliye vekâletine ve birçok yerlere telgraflar çekilmiş, bu yüzden kaymakam hakkında mahkemede bir dava da açılmıştı. Kaymakam da diğer taraftan becayış talebinde bulunmuştu.¹³⁵³ Bunun yanında kaymakam İstikbal Gazetesi hakkında “hüsn-i hal mazbatası” hazırlamıştı. Mazbatanın altına imza atanlar da kaymakamın müdahale ettiği seçim neticesinde kazananlar ve bir de Halk Fırkası adına burada bir idare heyeti vücuda getirenlerdi. Mazbatada kaymakam, konumunun sağlam olduğunu, mahkemedeki dava ile bir alakası olmadığını söylemişti. Kaymakam, seçimlerde halkı Halk Fırkası adaylarına oy vermeğe mecbur etmek için her vasıtaya

¹³⁵⁰ Faik Ahmet (18 Kanun-u Evvel 1340), “Halkın Uyanıklığı”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1360.

¹³⁵¹ Faik Ahmet (15 Kanun-u Evvel 1340), “Son İntihaplar”, **İstikbal Gazetesi**, sayı: 1358.

¹³⁵² **İstikbal Gazetesi** (17 kanun-u Evvel 1340), sayı: 1359.

¹³⁵³ Kaymakam Nihat meslekten yetişmiş değildi, telgrafçıydı. Buradan meclis üyeliğine ve nahiye müdürlüğüne tayin edilmiş ve nihayet kaymakam olmuştu. **İstikbal Gazetesi** (17 kanun-u Evvel 1340), sayı: 1359.

başvurmuş ve bu meyanda cinayetle maznun olup firar halinde bulunan ve hakkında adliyenin yakalama kararı olan Keleş isminde biri ile münasebete kalkışmıştı. Buna göre Keleş, hükümet civarına getirilmiş ve Çamlık Mahallesi seçmenleri seçim devam ettiği müddetçe bu adamla tehdit ettirilmişti. Kaymakam ise yapılan müracaatlara; “kazada kanunen şaki yoktur” cevabını vermişti. Sonrasında iş mahkemeye düşmüş ve bütün bunlar şahitler ifadesiyle belediyenin seçime suiistimal karıştırıldığına dair aldığı kararlarla sabit olmuştu. Mahkeme de kaymakamın yakalaması gerektiği bir firari ile bu münasebeti görev suiistimali olduğundan tahkik evrakını, Vilayet Memurin Muhakemat Encümeni’ne ve savcılığa göndermişti.¹³⁵⁴ Nihat Efendi sonunda, Haymana kazasında iken oranın mahkemesinde aleyhine açılan bir davadan dolayı üç ay memuriyetten uzaklaştırılmaya ve 25 lira para cezası ödemeye mahkûm olmuştu.¹³⁵⁵

4.3.2 1935 İl Genel Meclisi Seçimleri

Seçimlerde birçok usulsüzlükler yapıldığına dair iddialarda bulunulmuştu. Maçka’dan idare meclisi üyesi Kadriye Sümer, İktbal Gazetesi sahibi Osman Eyüpoğlu’nun sülale ve ailevi hissiyatına mağlup olarak hareket ettiğini iddia ediyordu. Buna göre Eyüpoğlu, kendi soyundan birçok kişiyi il idare meclisi seçimleri için Maçka’ya nakletmişti. Bunlardan birinin ise Maçka’da kazanamadığını bilmeyen kalmamıştı. Kadriye Sümer bundan dolayı yeni idare meclisi üyelerinin “evsaf-ı ilmiye ve derece-i tahsiliyelerini” incelemeye başlamıştı. Kadriye Sümer, bir kadın üye olarak inkılâba bağlılık noktasından seçimi kazandıklarını, bunun karşısında kabilecilikle yapılan işlerin akamete uğradığı belirtmekteydi.¹³⁵⁶

Vakfikebir’de ise ikinci seçmen seçiminde Kuleinoğulları ve Kara Mustafa oğulları, başta kaza kaymakamı ve maiyetine tesir yaparak ikinci seçmenlerin çoğunu kendi akrabalarından seçtirmişlerdi. CHP vilayet idare başkanı ise halkın şikâyeti üzerine vilayet makamına müracaat ile durumu açıkladığı halde makam bu duruma kayıtsız kalmıştı. Maçka’da da aynı surette hareket olunmuştu. Maçka’da partinin gösterdiklerinden biri dahi yoklamaya koydurulmamıştı. Vakfikebir’de ise adaylardan ancak ikisi yoklamada kazanabilmişti. Diğer taraftan gerek Maçka’da gerek Vakfikebir’de yoklamada kazananlar parti mensuplarındandı. Bu iki kazanın bu suretle hareketleri kaza kaymakamlarının

¹³⁵⁴ İstikbal Gazetesi (6 Kanun-u Sani 1341), sayı: 1374.

¹³⁵⁵ İstikbal Gazetesi (2 Şubat 1341), sayı: 1393.

¹³⁵⁶ Yenyol Gazetesi (18 Şubat 1935).

müdahalesi neticesi olmuşsa da seçimin nizami şekilde yapıldığı fırka başkanlarından alınan malumattan anlaşılmaktaydı. Vilayet CHF başkanı, Maçka kaymakam vekili Mustafa Şahin'in vilayetten uzaklaştırılmasının çok isabetli olacağı raporunu vermişti. Şahin, her hangi seçimde daima müdahale yapmakta ve himaye görmekteydi. Buna göre yine yapılmakta olan muhtar seçimlerine müdahale etmekte ve halkı korkutarak kendi emel ve arzularına göre seçim yaptırmaktaydı. Halkın serbest bırakılarak seçimleri yapmasına mani olmaktaydı.¹³⁵⁷

Diğer taraftan Sürmene, Of ve Akçaabat'tan gelecek üyelerin meclise girememeleri hakkında türlü meseleler düşünülmekteydi. Yine Trabzon milletvekili Raif Karadeniz'in tesiri ile makinede yazılmış oy pusulalarının sandığa atılması suretiyle bazı kimselere, aday olmak suretiyle seçim yapılmadan nizamnameye aykırı olarak mazbata verildiği iddia edilmişti.¹³⁵⁸ Anlaşıldığı kadarıyla mülki amirler, parti idarecileri ve önde gelen aileler arasında nüfuz yarışları yaşanmaktaydı. Buradan siyasetin bir çıkar aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.3.3 1939 Muhtar Seçimleri

1939 genel seçimleriyle aynı döneme rastlayan muhtar seçimleri için Trabzon'da demokratik uygulamalar yerine pragmatik çözümler önerilmekteydi. Bunun için Yeniol'da Cevdet Alap, Cumhuriyette Peyami Safa'nın muhtar seçimi dolayısıyla bir yazısını eleştiriyordu. Safa'nın, "sosyal hadiseleri tek cepheden müşahede altına almak metodu yanlış neticeler verir. Menfaat veya düşmanlık vakasıdır diye bu seçim kavgasının üstüne basıp geçmeyelim" yorumunu "evvela uyanık bir köy halkı önündeyiz fakat siyasi rüştüne varmamış bir halk" anlayışıyla eleştirmekteydi. Alap, liberallerin ve sosyalistlerin muhtemel yorumlarını değersiz bulmakta, sonunda Kemalistlerin; "ne anarşi ne cebir, bizim bir köy muhtarı seçiminde iki vatandaş kaybedecek kadar bol vaktimiz ve fuzuli enerjimiz yoktur. Disiplin fakat kimsenin de boğazını sıkamayız. Disiplin ve adalet geri tarafı tecrübe ve nazariyeden ibarettir" düşüncesini benimsemekteydi.

Trabzon'da muhtar seçimleri yer yer vilayet makamını işgal eden, şikâyetler doğuran, köylüyü taraflaştıran, aralarında kanlı olaylar yaşanmasına sebebiyet veren bir hal almıştı. Fakat bu seçimler valinin sık sık köylü ve muhtarlarla toplu ve dağınık şekilde

¹³⁵⁷ BCA 490.01 262.1047.1.

¹³⁵⁸ BCA 490.01 262.1047.1.

yaptığı temaslarla, konuşmalarda verdiği ders ve öğütlerle, “direktiflerinin ve emirlerinin aşılması terbiye ve feyzin” tesiriyle olgunluk, intizam ve ahenk içinde geçmişti. Örneğin Yomra’da bir nahiye müdürü, bir köyde seçimi idare eden jandarmaya telefonda; “namzet göstermeyiniz, ekseriyeti temin ediniz, okuryazar olmasına dikkat ediniz, tam bir disiplin ve ahenkle intihabı idare ediniz, vatandaşın rey ve hürriyet hakkına çok hassasiyetle riayet ederek intihabı akşama kadar bitirip geliniz ve beni sık sık vaziyetten haberdar ediniz” talimatlarıyla seçimi yürütmüştü. Böylece vilayette muhtar seçimi en ufak bir şikâyet olmadan yapılmıştı. Birkaç şikâyet hadisesi olmuşsa da bu, eski sistem seçimlerinin bir kaç köyde görülen izlerinden başka bir şey değildi.¹³⁵⁹

Trabzon’un avukatlarından Zihni Can da muhtar seçiminde, nüfusu fazla olan, iktisadi ve sosyal hareketliliği büyük olan köylerde veya komşuluğun gerektirdiği güven ve emniyetin ihlal edilebileceği yerlerde, muhtarlığa ait işlerin nahiye müdürleri veya hükümetin uygun göreceği idare memurlarının sorumluluğuna verilmesi gerektiği kanaatindeydi. Muhtarların bunlar tarafından tayinine köyün “hükm-ü şahsiyetinin” engel olmayacağını düşünüyordu. Buna göre köylerin esaslı hizmetleriyle bu yakın idare memurları muhtardan daha fazla alakadar olmakta ve takip etmekteydi. Muhtarlığın bu suretle idaresi, hem işlerin geç ve fena yapılmasına ve hem de bu vesile ile gereksiz yere mücadele ile emniyet, muhabbet ve hürmetin kaybolmasına mani olurdu.¹³⁶⁰ Diğer taraftan muhtarların her bakımdan gerekli derecede bilgi sahibi olmaları için ilçelerde kurslar açılmış, her daire amiri sırasıyla muhtarlık işleriyle alakalı konular üzerinde ders vermişti. Hafta günleri uzak veya yakın köyden kasabaya inmek mecburiyetinde olan muhtarlar seçilen uygun saatte derslerini almışlardı. Bu derslerde muhtarlık görevleri ve sorumlulukları anlatılıyor, kanunlar öğretiliyor ve muhtarlar bu sayede büyük istifadeler görüyordu. Köy işleri de böylece gün geçtikçe daha muntazam bir hal alıyordu. Vali Osman Sabri Adal, ilçelerde açtırdığı bu kursların devamını ve neticelerini hassasiyetle takip etmekteydi.¹³⁶¹

¹³⁵⁹ **Yeni Yol Gazetesi** (1 Mart 1939).

¹³⁶⁰ **Yeni Yol Gazetesi** (4 Mart 1939). Zihni Can, 1944’te idare kuruluna, kanun hükümlerine ve ahlak kaidelerine uymayan hareketleri yapmağa müsait olduğu ve kendisine kötü günlerde güvenilemeyeceği, iyi günde tutulmasının da iyi adamları partiden soğutabileceği ve partinin zaafa uğrayacağı gerekçeleriyle tekrar alınmamıştı. **BCA** 490.01 273.1095.4.

¹³⁶¹ **Yeni Yol Gazetesi** (8 Mayıs 1940).

4.3.4 1942 İI Genel Meclisi Seçimleri

Merkez ilçe seçimleri için ikinci seçicilerle belediye meclisi üyeleri parti binasında toplanarak yeni üye yoklaması yapmışlardı. Vali ve parti müfettişinin de olduğu toplantıyı parti başkanı Ali Rıza Işıl açtıktan sonra müfettiş Ahmet Hilmi Kalaç, yoklamayı idare etmiş sonuçta Sakibe Akbay, Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Cemal Rıza Çınar, Kamil Dedeoğlu, Cemal Murathanoğlu seçilmişlerdi. Yine aynı zamanda vilayet encümen salonunda yapılan seçimde adları yazılı olanlar parti adayı olarak idare meclisi üyeliğine seçilmişlerdir. Aynı gün kazalarda da seçim yapılmış Sürmene’de Dursun Çakır, Nafiz Kulaç, Mazhar Orhun, Celal Karabacak, Hami Çınar, Of’ta Mustafa Cansız, Şevket Saral, Osman Ural, Ahmet Afacan, Hasan Erol seçilmişlerdi.¹³⁶² Akçaabat’ta ise Münir Serdar, Hasan Kazancı, Hakkı Başaran, Kemal Saka il idare meclisine getirilmişti.¹³⁶³

4.3.5 1946 İI Genel Meclisi Seçimleri

Vali Salim Günday’ın başkanlığında il genel meclisi ve daimi komisyon üyeleri toplanmış ve her ilçeden kaç meclis üyesi seçilmesi gerektiği tespit edilmişti. Buna göre merkez 6, Of 7, Sürmene 6, Maçka 3, Akçaabat 5, Vakfikebir 6 üye çıkaracaktı.¹³⁶⁴ CHP’liler bu seçim için saflarını sıklaştırmıştı. CHP Merkez Genel Kurulu aday yoklamasını, parti müfettişi Kemal Çelik’in başkanlığında il ve ilçe idare kurulu üyeleri, merkez ve köy ocakları başkanları, merkez köyleri muhtarları, merkez teşkilata bağlı bucak idare kurulu üyeleri ve belediye meclis üyelerinin hazır bulunacağı toplantıda tespit etme kararı almıştı. İdare meclisi adaylık seçim işleri CHP’de bu derece geniş yer tutmaktaydı. Trabzon Halkevi’nde yapılacak toplantıya 270’i aşkın partili katılmıştı. Bu şekilde yapılacak aday tespiti, bundan öncekilerin aksine partinin ilk kademeleri tarafından yapılmıştı.¹³⁶⁵

Kemal Çelik toplantıda İnönü ve Peker’in Trabzon’un fahri hemşerisi olduğuna binaen Trabzon CHP mensuplarının memleket işinde göstermeleri gereken hassasiyete işaret etmişti. Parti adaylarının tespitinde parti kademelerinden hiçbir surette tesir yapılmayacak ve bu seçimde yeni girilen yol geçmiş seçimlerinkine benzemeyecekti.

¹³⁶² **Yeniyol Gazetesi** (27 Kasım 1942); **Halk Gazetesi** (27 Kasım 1942).

¹³⁶³ **Yeniyol Gazetesi** (5 Aralık 1942).

¹³⁶⁴ **Trabzon Gazetesi** (20 Ağustos 1946). Genel meclise ilk 45 bine kadar 3, 60 bine kadar 5, 60 binden yukarı her 20 bin nüfus için 1 tane meclis üyesi seçilecekti. Ancak evvelce 20 bini bulmayan küsurlar için de bir üye seçilecek iken İç İşleri Bakanlığı küsurların hesaba katılmayacağı kararını almış ve buna göre merkez kaza 6 üye çıkaracak iken bu sayı 5’e düşmüştü. **Halk Gazetesi** (23 Ağustos 1946).

¹³⁶⁵ **Halk Gazetesi** (21, 23 Ağustos 1946); **Yeniyol Gazetesi** (24 Ağustos 1946).

Toplantıda 5 asıl ve 5 yedek üye ile seçime girilmesi öne sürülmüş ancak toplantıda bulunanlar karar verdiği takdirde seçimlere yalnız asıl üye adaylarıyla girilmesi teklif edilmişti. Bu iki usul oylamaya konulmuş ve seçimlere 5 asıl üye adayı ile gidilmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre CHP seçimi kazandığı takdirde yalnız asıl üyelikleri kazanmış olacak ve yedekleri Demokrat Parti kazanacaktı. Bundan sonra mevcut arasından 40'tan fazla aday ismi söylenmiş ve bu isimler tahtaya yazılarak seçmenlere sunulmuştu. Fakat parti müfettişi samimi ve demokratik bir zihniyet ortaya koymasına ve seçmenlere hiçbir tesir yapılmayacağını belirtmesine rağmen daha müfettiş beyanatına devam ederken salonda bazı idare heyetine mensup kişiler tarafından pusulalar dağıtılmakta ve seçmenlere tesir yapılmaktaydı. Nitekim seçim esnasında da bu şahıslar yerlerini değiştirerek seçmenlerin arasına karışmış ve manevi tazyik yapmağa devam etmişlerdi. Oyların tasnifi neticesi Tevfik Vural, İbrahim Özen, Cemal Rıza Çınar¹³⁶⁶, Mahmut Sayıl ve Ali Rıza Bölükbaşı aday olarak tespit edilmişti. Ancak bu liste kamuoyu tarafından çok zayıf olarak karşılanmış ve Demokrat Parti listesi daha kuvvetli olduğu takdirde CHP listesinin kaybetme ihtimalinden bahsedilir olmuştu. Demokrat Parti de listesine Trabzon'un tanınmış ve sevilen şahsiyetlerini dâhil etmeye çalışıyordu.¹³⁶⁷ Bunun yanında Demokrat Parti'nin, aday listelerine muvafakatleri alınmamış kişileri alması, istifalara ve liste değişikliklerine sebep olmuştu.

Vatandaş bu seçime yakın alaka göstermekteydi. Bu bakımdan halkın oyu ile kurulacak idarede vatandaşın katılım oranı ne kadar yüksek olursa o derece milli iradeyi temsil gücünü sahip kişilerin iş başına geleceği kabul edilebilirdi. Diğer taraftan CHP listesinin hoşnutsuzluk oluşturması, partide olağanüstü toplantıya sebebiyet vermişti. Parti müfettişi başkanlığında toplanan il ve ilçe idare kurulları, parti tüzüğünün verdiği yetkiye dayanarak önceki kararın aksine seçimlere 5 asıl ve 5 yedekle katılma kararı almıştı. CHP aday listesini değiştirmekle Trabzon'da seçmenlerinin arzularına göre hareket etmiş, memleket ve millet vicdanındaki yerini muhafaza etme kararında olduğunu göstermişti.¹³⁶⁸

¹³⁶⁶ 1319'da Trabzon'da doğdu. CHP'ye 3 Mayıs 1341'de girdi. CHP sekreterliği, vilayet daimi encümen üyeliği yaptı. Parti teşkilatında 1934-38 arasında belediye meclis üyeliği, halkevi temsil kolu başkanlığı (1937-1939), Trabzon Spor Kulübü başkanlığı (1934-38), CHP merkez nahiye idare heyeti üyeliği (1932-35), merkez kaza idare heyeti üyeliği (1938-40), halk kâtipliği ile idare meclisi üyeliği yapmıştır. **BCA** 490.01 431.1790.2.

¹³⁶⁷ **Halk Gazetesi** (24 Ağustos 1946); **Yeniyol Gazetesi** (24 Ağustos 1946).

¹³⁶⁸ **Halk Gazetesi** (27 Ağustos 1946); Kemal Kefeli (27 Ağustos 1946), "Tenkidin Faydaları", **Halk Gazetesi**.

Yedek üyelikler için dış tabibi Hayrettin Atakol, Ali Peşe Ustaömeroğlu, Hakkı Murathan, Hami Nalbant ve Şevket Çulha'nın adaylıkları kararlaştırıldı. CHP merkez kaza heyetinin hazırladığı ve propaganda ettiği listeden heyet üyesi Tefvik Vural Ciravoğlu, İbrahim Özen ve ayrıca Mahmut Sayıl kazanabilmişti. Buna göre partice yedek gösterilen liste asıl olarak ve asıl tespit edilenler de yedek olarak telakki edilmişti. Demokrat Parti'nin listesi ise avukat Zihni Can ve Cemal Karahan, tüccar Ahmet Karanis, Kohalı köyünden zürra Ömer Şen, Arsin'den zürra Ahmet Gürsoy, yedekler ise; emekli idare memuru Ali Yazıcıoğlu, bakkal Sırrı Alayoğlu, Mahmut Fandaklı, yazıcı İsmail Ergüney ve esnaf Selahattin Seyranlı'dan oluşmaktaydı. Demokrat Parti'de habersiz aday gösterildiklerinden dolayı üç kişi istifa etmiş ve yerlerine Doktor Yusuf İzzettin, Hüseyin Kastan ve Halil Şahinler'in adaylıkları konulmuştu.¹³⁶⁹

CHP'nin Trabzon'da önde gelen mensuplarından Kemal Kefeli, idari teşekküllerde kemikleşmiş kadroların oluştuğunu ve bunun değişmesi gerektiğini belirten bir yazı kaleme almıştı. Buna göre o zamana kadar yapılan seçimlerle bütün teşekküllerde iş başına hep belirli bazı isimler gelmişti. Belediyede, partide, diğer cemiyetlerde aynı şahsiyetler yer almıştı. Hısım, akraba, dost kollama zihniyeti bu anlayışın ruhuna işlemişti. Dolayısıyla "inhisarcılık zihniyeti" Halk Partisi için kuvvet olmaktan ziyade zafiyet sebebi olmaya başlamıştı. Kefeli, artık çeşitli yerlerde görev alanların gönül hoşluğu ile feragat göstermelerini, kendi elleriyle memleket işlerini "taksim-i amale" imkân vermeleri istemekteydi. Ona göre "bizden daha iyi idare edecek, yapacak kimse bulamadığımız için bu mevkilerde kalıyoruz, eğer bulsak seve seve yerlerimizi terk edeceğiz" edebiyatı millete itimatsızlık telkin eden sözlerdi.¹³⁷⁰

Demokrat Parti bu seçimi, milletvekilliği seçiminin bozdurulması ve şimdi ise yeniden yapılması olarak görmüştü. Bunun için halkı uyanık olmağa davet ediyor, geçen seçimlerde olduğu gibi aldanmamasını propaganda ediyordu. CHP ise halkı, Demokrat Parti ne söylemişse onun aksini yapmağa davet etmekteydi. Buna göre Demokrat Parti her ne yapmış ve söylemişse onun aksi sabit olmuştu.¹³⁷¹ Ancak diğer taraftan CHP'nin Trabzon'daki yayın organı olan Halk Gazetesi'nde CHP ve adayları aleyhine yayın

¹³⁶⁹ **Halk Gazetesi** (24, 26 Ağustos 1946); **Yeni Yol Gazetesi** (28 Ağustos 1946).

¹³⁷⁰ Kemal Kefeli (22 Ağustos 1946), "İnhisarcılık Zihniyetinden Vazgeçelim", **Halk Gazetesi**. Kemal Kefeli, tipik bir Halk partili karakteristiğini göstermekteydi. 1946 seçimlerinde gazetecilik yaptığı Halk Gazetesi'nin idaresiyle ters düşmüş, Peker hükümetinin programını eleştirmişti. Fakat sonradan hatasını kabul etmiş ve Halkevi başkanlığına geri dönmüştü. **PRO/FO** 195/2625.

¹³⁷¹ **Trabzon Gazetesi** (22 Ağustos 1946).

yapılıyor, CHP'liler arasına nifak saçılıyor, şahsi ihtiraslar uğruna yazı yazmaktan ve demokratlar hesabına konuşulmaktan çekinilmiyordu.¹³⁷² Demokrat Parti bu arada tehlikeli propagandalara da girişiyor, Rus tehdidinin olmadığı gibi bir politika benimsiyor, milli birliği darbeleyecek faaliyetlere başvuruyordu.¹³⁷³

Seçim sandıkları başında, görevli memurlardan başka CHP ve DP mümessilleriyle emniyet memurları bulunmuştu. Gerek vali ve gerekse de emniyet müdürü ve amiri, seçim sandıklarının dolaşarak seçimin serbest ve tarafsız bir şekilde yapılmasına azami dikkat etmişlerdi. Köy ve ilçelerde seçime katılım oranı % 90-95, merkez ilçede ise % 60-70 arasında olmuştu.¹³⁷⁴ Sonuç itibariyle Merkez, Of, Sürmene, Akçaabat, Maçka ve Vakfikebir'in tamamını CHP almıştı.¹³⁷⁵ Merkez kaza meclis üyeliklerine Mahmut Sayıl, Hakkı Murathan, Şevket Çulha, Ali Peşe Ustaömeroğlu ve Hami Nalbant, yedek üyeliklere ise Tevfik Vural Ciravoğlu, Cemal Rıza Çınar, İbrahim Özen, Ali Bölükbaş ve Doktor Hayrettin Atakol seçilmişti.¹³⁷⁶

Seçimlere kadar CHP yoklamalarını yapmış, asıl ve yedek üyeleri kararlaştırmış, listenin kazandırılması için partililere görevler verilmişti. Seçim günü ise halk listeleri sandıklara atarken parti kurullarındakiler el altı çalışmalarla bu listeleri bozmağa, bazı isimleri silmeğe ve sildirmeğe, listeye yeni yeni isimler koymağa çalışmıştı. Sandık başlarında, mahallelerde, kahvehanelerde, parti listesi aleyhine çalışıldığı görülmüş ve işitilmişti. Hatta çok açık bir şekilde menfi çalışması tespit edilen ve hakkında zabıt tutulan Çömlekçi ocak başkanı ile bazıları hakkında il idare kurulundan cezai bir karar çıkmamıştı. CHP'ye göre bu seçim öyle bulanık ve kötü bir havada yapılmıştı ki kazandırılan adaylardan bir kısmı kısa bir zaman sonra Trabzon Demokrat Parti teşkilatını kurmuştu.¹³⁷⁷

Bu seçimler gösterdi ki CHP Trabzon teşkilatında disiplin bozulmuş, parti içersinde ikilik oluşmuş, partililer arasında birlik, uyum ve işbirliği kalmamıştı. Parti bölge müfettişi

¹³⁷² **Trabzon Gazetesi** (27 Ağustos 1946).

¹³⁷³ **Trabzon Gazetesi** (26 Ağustos 1946).

¹³⁷⁴ **Halk Gazetesi** (2 Eylül 1946).

¹³⁷⁵ **BCA** 490.01 262.1047.1.

¹³⁷⁶ **Yeniyol Gazetesi** (4 Eylül 1946). Hayrettin Atakol'un ismi müfettiş ve arkadaşlarının ısrarı üzerine listeye konulmuştu. Atakol bundan affını rica etmiş ancak ısrarlar karşısında nezaketen ve partiye olan bağlılığından sessiz kalmıştı. Kendisi memleketin tanınmış, sevilmiş bir ailesinden gelmesine ve yüksek tahsilli olmasına rağmen partili bir takım mihrakların çalışmaları sonucu asıl adayların yerine yedek aday listesinin en sonuna düşürülmüştü. Bu bozguncuların kim olduklarını ve neden parti disiplini ayaklar altına aldıklarını çok iyi bilen Kemal Çelik bunun üzerinde durmaya bile gerek görmemişti. Bu durum parti otoritesinin zaafını ve disiplinsizliğini gösteren bir örnekti. Atakol, meselenin bir sonuca vardırılmasına kadar görevinden istifa etmişti. **BCA** 490.01 262.1047.1.

¹³⁷⁷ **BCA** 490.01 262.1047.1.

Kemal Çelik tüm bunları bilmesine rağmen sıkıntıları gidermek yerine bazen bir tarafı, bazen diğer tarafı tutarak veya tutar gibi görünerek güvensizliği perçinlemiş, bu yöntem geçimsizliği körüklemekten başka bir sonuç vermemiştir. İl, ilçe, bucak ve ocak kurulları acınacak bir hale gelmişti ve hiç biriyle iş yapma imkânı kalmamıştı.¹³⁷⁸ Bunlar aslında yıllarca katılmış bir yapı içerisinde yönetilen CHP'nin demokrasi döneminde kabuk değiştirme sancılarında ve kendine çeki düzen verme sürecinin başlamasından başka bir şey değildi.

4.3.6 1947 Muhtar Seçimleri

Seçimlere Demokrat Parti katılmamış ancak halka beyanname neşretmekten de geri durmamıştı;

Vatandaş! Bağlı bulunduğun iman ve fazilet kaynağı 30 Mayıs 1947 Cuma saat 8'den 17'e kadar belediye hudutları dâhilinde yapılacak muhtar seçimlerine girmemeğe karar verdiğini ilan eder... bu kararı seninle düşünerek, sırf senin için aldığı bir hakikattir. İktidar partisinin mevcut zihniyetiyle mütemmimi anti demokratik kanunlar değişmedikçe, geçirdiğimiz seçimlerden millet iradesi adına duyduğumuz acı hakikatlere müstenit iş bu seçime katılmamızda bir mana bulmamaktayız. Böylece vicdani mesuliyeti çok büyük olan reyinden unutmaya ki yalnız sen sorumlusun. Onu kullanıp kullanmamak senindir. Kimse seni zor ve tehditle ne rey vermeğe icbar ve ne de rey kullanmaktan men edemez. Vicdanını dinle, Allah'ın insanoğullarına verdiği akl-ı selimi kullan ve mevcut şartları göz önünde tut. Faniyi beşer olduğuna hükmederek başkalarına alet olmadan kararını ver.¹³⁷⁹

Trabzon'da halk seçimlere % 60'tan % 81'e kadar değişen bir yükselişle CHP teşkilatını memnun eden bir katılım göstermişti. Ocak teşkilatları aday göstermeksizin kendi aralarında ve hatta bir üst teşkilatın tesiri ve tavsiyesi olmadan muhtar ve ihtiyar heyetlerini kendileri belirlemişler ve halkoyuna sunmuşlardı. Aday göstermemek suretiyle gerek köylerde ve gerek kasabalarda partililer arasında ikilik çıkmamasını sağlayan CHP, diğer taraftan seçim sandıkları başında soğukkanlı ve ağır başlı şahsiyetler bulundurarak seçimin sükûnetini sağlamış, ilçe başkan ve idare kurulları Demokrat partililerle iyi geçinmeye azami dikkat ve titizlik göstermişlerdi.¹³⁸⁰ Demokrat Parti'nin katılmadığı seçimleri dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi hemen tamamıyla kazanmıştı.¹³⁸¹

¹³⁷⁸ BCA 490.01 262.1047.1.

¹³⁷⁹ BCA 490.01 240.955.4.

¹³⁸⁰ BCA 490.01 716.445.1.

¹³⁸¹ İnan Dergisi (27).

4.3.7 1950 Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçimleri

Tek parti zamanında halk seçimlere çok fazla rağbet göstermezdi. Ancak diğerlerine nispeten muhtar seçimleri daha alakalı olurdu. 1946 seçimlerinden özellikle de iktidarı değiştiren 14 Mayıs seçimlerinden sonra seçimlere alaka iyice artmış ve halk şuurlanmıştı.¹³⁸² Seçimler bütün ilde sükûnet içinde geçmiş, 14 Mayıs'tan sonra millet bir kez daha başarılı bir sınav vermişti. Yayla mevsimi ve kötü hava koşullarına rağmen katılım yine de vasatsın üzerinde olmuştu.¹³⁸³

CHP, Trabzon milletvekili Reşit Tarakçıoğlu'nu, muhtar, belediye ve il genel meclisi seçimlerinin kazanılması için görevlendirmişti. Tarakçıoğlu bu kapsamda ocak ve bucakları ziyaret etmiş, ziyaretlerinde bazen il idare kurulu başkanını ve bazen de gidilecek yerde sevilen ve sözü dinlenen il idare kurulu veya merkez ilçe idare kurulu üyelerinden nüfuzlu kimseleri yanına almıştı. Vilayetin her tarafında CHP'liler gayretle çalışmışlar, 600 sandık mahallinde yapılan seçimlerin 500'ünü kazanmışlardı.¹³⁸⁴ Millet Partisi başkanı Kemal Atal, bütün teşkilatına Halk partililer ile teşrik-i mesai etmeleri ve seçimleri CHP lehine kazandırma talimatı vermişti.¹³⁸⁵

Merkezdeki 17 mahallenin 5'inde Demokrat Parti muhtar ve ihtiyar heyeti üyeliklerini tamamen, diğer 12 mahallede ise üyelikleri kısmen almıştı. Bir mahallede de Millet Partisi kazanmıştı. Demokrat Parti, İskenderpaşa, Ortahisar, Bahçecik, Yalı ve 1. Nolu Çömlekçi mahallesi, Millet Partisi İsmetpaşa, civar köylerden Demokrat Parti bütünüyle Kodil, Sifter, Sukuri, Uzmesahor, Hozarak, Kılıçlı, Hosgerasya, Hoskonak, Komera köylerini almıştı. Akçaabat'ta 89 muhtarlığın 37'sini Demokrat Parti, 28'ini CHP kazanmış ve 16 muhtarlık karışık ve 7 tane de zabıtlarına itiraz gelmiş olan ihtilafli muhtarlık vardı. Vakfikebir'de 139 muhtarlığın 91'ini Demokrat Parti almıştı.¹³⁸⁶

Memurlar seçimlere katılmakta çekimser kalmış, hatta pek çoğunun iştirak etmemesi katılım oranını azaltmıştı. Halk Gazetesi'ne göre iktidarın memurlar üzerinde

¹³⁸² **Çaykara Gazetesi** (19 Ağustos 1950).

¹³⁸³ **Halk Gazetesi** (16 Ağustos 1950). Bunun yanında ufak tefek hadiseler de meydana gelmişti. Holamana, Ergalya, Arsen-i Bala köylerinde sandık kurullarının kanunsuzlukları, Kalcıya köyünde hafif yaralanma ile sonuçlanan kavga gibi. Numune hastanesi doktorlarından asistan Reşort, bütün hastane müstahdemlerini bir araya getirerek Demokrat Parti muhtar aday listelerini toplatmış ve yerlerine CHP pusulalarını koydurmuş, karşı çıkanları işten atma il tehdit etmişti. **Yeniyoil Gazetesi** (14 Ağustos 1950).

¹³⁸⁴ **BCA** 490.01 240.955.4.

¹³⁸⁵ **Halk Gazetesi** (16 Ağustos 1950).

¹³⁸⁶ **Yeniyoil Gazetesi** (15, 17, 18 Ağustos 1950).

oluşturduğu güvensizlik bu çekimsizliğe sebebiyet vermişti.¹³⁸⁷ Kesin sonuçlar da henüz alınmamıştı. CHP'ye göre seçimi kazanan CHP'li muhtarlara iktidar partisi mensupları ve ileri gelenleri tarafından türlü baskı ve tazyik yapılarak bunların Demokrat Parti'ye katılmalarının sağlanmak istenmesi, sonuçların açıklanmamasında etken olmuştu. Buna göre kazanan CHP'lilere Demokrat Parti'ye girmedikleri takdirde muhtar mührü verilmeyeceği, mazbatalarının tasdik edilmeyeceği, CHP'de kaldıkları takdirde köylerine hükümetçe yardım yapılmayacağı ve resmi sıfatlarının hükümetçe tanınmayacağı telkin ve tazyiki yapılmaktaydı. Bazı muhtarlar da mazbatalarını bir an önce almak için Demokrat Parti'den olduklarını ve fakat aldıktan sonra derhal CHP'ye başvurarak bütün varlıklarıyla partiye bağlı olduklarını imza vermek suretiyle bildirmektedirler.¹³⁸⁸

Muhtar seçimleri sonucu, seçim kurulları tarafından Adalet Bakanlığı'nda oluşturulan Yüksek Seçim Kurulu'na bildirilerek ilan edilmiş ve bu suretle muhtar seçimlileri ile ilgili bütün işler sona ermişti. Bunun üzerinden bir de belediye seçimleri geçmiş ancak yine de muhtar seçimleri ile ilgili bir cetvel yapılmak istenmişti.¹³⁸⁹ Halk Gazetesi, seçim neticesinde hangi partinin daha çok muhtarlık aldığını tespit etmek için Adalet Bakanlığı'nın istatistikî bir malumat almak maksadıyla böyle bir emir vermiş olabildiğini ihtimal dâhilinde görse bile bu fiili bir baskı olarak değerlendirmekteydi. Buna göre YSK neticeyi almış ve ilan etmişti. Adalet Bakanlığı neticeyi bir kere de jandarma vasıtasıyla öğrenmeğe neden lüzum görmekteydi? Belediye meclis seçimlerinin yaşandığı günlerde muhtarların jandarma karakollarına çağırılması bir seçim baskısıydı. Yargıç idaresine verilmekle güvence altına alınan seçim ve seçimle ilgili işlere hiç kimse karışamaz ve bir seçim kurulu başkanı da görevini jandarma vasıtasıyla gördüremezdi. Eğer böyle bir emir varsa bunu da hiçbir bakanlık veremez ve verildiği farz edilse de seçim kurulu başkanı jandarma vasıtasıyla değil bizzat heyet huzuruna çağırarak sormaya mecburdu.¹³⁹⁰

¹³⁸⁷ **Halk Gazetesi** (18 Ağustos 1950).

¹³⁸⁸ **BCA** 490.01 240.955.4. Hakikatte parti gayretinden ziyade köyün idaresi düşünüldüğünde böyle bir sonuç ortaya çıkmıştı. Seçmenler katılımı bir tarafa bırakarak şahsiyetlere oy vermişti. Çaykara'da bunun örneğini görmek mümkündür. **Çaykara Gazetesi** (19 Ağustos 1950).

¹³⁸⁹ Hangi partiye mensup oldukları seçim kurullarınca bilinmediğinden muhtarların sayı ve ismen tespiti için bazı seçim kurulu başkanlıklarından jandarma bölük komutanlarına yazılan tezkere üzerine karakollarca tespit edilmek üzere bazı muhtar ve ihtiyar heyetleri karakollara davet edilerek partileri tespit edilmiş, hazırlanan cetveller seçim kurulu başkanlığına verilmişti. Bu iş seçim kurulu başkanı nam ve hesabına yapılmıştı. Trabzon il jandarma komutanı Albay Fahri İnal'a göre bu işte hiçbir kötü niyet ve kasıt olmadığı gibi idare amirlerinden de bu yolda hiçbir emir alınmamıştı. **Halk Gazetesi** (20 Eylül 1950).

¹³⁹⁰ **Halk Gazetesi** (20 Eylül 1950).

4.3.8 1950 İL Genel Meclis Seçimleri

CHP, köy muhtarlarının resmi makamlara çağrılmakta ve hangi partiye mensup olduklarının sorulduğunu, CHP'li olduklarını söyleyenlere bu partiden ayrılmaları için ısrar edildiğini iddia etmekteydi.¹³⁹¹ Buna göre muhtarlara, nasihat ediliyormuş gibi hükümetle iş birliği yapmak lazımdır denilmekteydi. Böylece muhtarlara tazyik yapmak suretiyle seçimleri iktidar partisinin kazanması temin edilmek isteniyordu. Nitekim muhtar ve belediye meclis üyesi seçimlerinde CHP kazandığı başarıyla Demokrat Parti'de telaşa sebep olmuştu. Öyle ki Demokrat Parti belediye seçimlerini % 90 çoğunlukla kazandığını ilan etmiş ancak sonuçların belli olmaya başlamasıyla bu oran % 60'ın da altına gelmişti.¹³⁹²

Yine CHP'ye göre Demokrat Parti'nin küçük kollarından gelen ihbarlarla bir tayin ve nakil işi başlamıştı. İl seçimlerinde kazanma gayreti ile “buradan gitmek istiyorsa aleyhimize oy versin” gibi tehditkâr bir propaganda yapılıyordu. Demokrat Parti'ye göre ise vilayet işlerinin başarılması ve kolay görülmesi, hükümetin vilayetin isteklerini geri çevirmemesi için genel meclisin Demokrat Parti üyelerinden oluşması gerekiyordu.¹³⁹³ Diğer taraftan Trabzon'un dokuz Halk Partisi milletvekili kaza kaza, sokak sokak, ev ev, dükkân dükkân dolaşiyor, seçimi kazanmak için ne lazım geliyorsa yapıyorlardı.¹³⁹⁴ Nitekim bundan önceki seçimlere CHP'lilerin ancak üçte biri katılmıştı.¹³⁹⁵ Seçimden evvel Vakfikebir bucak müdürlerinin vilayetçe yerleri değiştirilmişti. Tonya nahiye müdürü de başka bir tarafa nakledilerek müdürlüğe jandarma karakol komutanı getirilmişti.¹³⁹⁶

Seçimler bütün il çevresinde sakin ve derin bir anlayışla geçti. Katılım oranı ise çok az olmuştu. Türkiye çapında seçimleri Demokrat Parti kazanmakla birlikte Trabzon'da mecliste çoğunluk CHP'deydi. Merkezde 5, Çaykara'da 3, Sürmene'de 4, Maçka'da 3,

¹³⁹¹ **Halk Gazetesi** (13 Eylül 1950).

¹³⁹² **Halk Gazetesi** (15 Eylül 1950).

¹³⁹³ **Halk Gazetesi** (8 Ekim 1950).

¹³⁹⁴ **Yeniyol Gazetesi** (9 Ekim 1950).

¹³⁹⁵ **BCA** 490.01 190.756.1.

¹³⁹⁶ **Halk Gazetesi** (20 Ekim 1950). Çaykara Gazetesi'ne göre CHP'nin eski itiyatları bu seçimde de iktidarı devretmesine rağmen devam etmiş, Halk Partili adayların para fedakârlıklarıyla bir takım köylerde sandık kurullarının başkan ve müşahitleri ismen mevcut olup cismen mevcut olmayan yüzlerce seçmen adına oy kullandırtmışlardı. **Çaykara Gazetesi** (21 Ekim 1950). Bunun yanında CHP'ye göre de Akçaabat'ta seçim baskısı yapılmıştı. Zankariya Köyü'ne giden CHP müşahidi köye sokulmamış, müşahit, komşu köy muhtarı tarafından olay çıkmaması için misafir edilmişti. Köyün kütükte kayıtlı 349 seçmeni de seçime katılmamış, tehdit edilen sandık heyeti oyunu kullanamamıştı. Bu durumu tespit eden CHP'liler seçim kuruluna şikâyetle bulunmuşlardı. **Halk Gazetesi** (17 Ekim 1950).

Vakfikebir’de 2, Of’ta 1 ve toplamda 28 üyelikten böylece CHP 18’ini kazanmıştı. Demokrat Parti ise Vakfikebir’den 3, Of’tan 2 ve Akçaabat’tan 4 üye alabilmişti.¹³⁹⁷ Seçimler bittikten 3 gün sonra devlet radyosu yalnız Akçaabat seçimlerinden bahsediyor, merkezin ve diğer ilçelerin seçimlerini sükûtle geçiştiriyordu.¹³⁹⁸

Bu son üç yerel seçimden CHP başarıyla çıkmıştı. Buna karşı Demokrat Parti, tıpkı muhalefetteyken yaptığı gibi kaybettiği seçimlere fesat karıştırıldığına dair itirazlarda bulunmakta, seçimleri bozurma yoluna gitmekteydi. Nitekim iktidarın devrinden sonraki yıl Trabzon’da yapılan fındık tarım satış kooperatifi seçimleri DP’lilerin şikâyet ve tazyiki, hükümet mümessillerinin de buna uyararak ticaret ve ekonomi bakanlığı nezdinde yaptığı tesirli ve ısrarlı müdahale ve müracaat ile bozdurulmuş ve ikinci defa seçim yapılmıştı. Fakat yine CHP’li adaylar seçimi kazanmışlardı. Millet Partililer de genel seçimlerde olduğu gibi CHP’ye destek vermişlerdi. Benzer durum Kızılay idare kurulu seçimlerinde yaşanmıştı. Particilik yapıldığı isnadıyla Kızılay genel merkezince Trabzon idare kurulu feshedilmiş, bunun üzerine CHP’lilerden oluşan idare kurulu da, particiliğin bizzat genel merkezce yapıldığını söyleyerek istifasını vermişti. Diğer taraftan Trabzon CHP teşkilatının ilgilenmediği yeni seçimlere davet edilen CHP’li üyeler ise, yeni heyetin CHP’den ve genel merkezde yapılacak toplantıda Trabzon şubesini temsil edecek olan delegenin de CHP milletvekillerinden Cemal Reşit Eyüpoğlu’nun seçilmesini sağlamışlardı.¹³⁹⁹

Yine iktidarın devrinden sonra Trabzon’da yaşanan siyasi hadiselerden CHP’ye göre CHP Maçka ilçe başkanı Ömer Sümer hakkında bazı haksız ihbar ve şikâyetler üzerine hakkında takibata geçilmiş ve durum parti camiasında teessürle karşılanmıştı. CHP partili avukatlardan birini de durumla yakından ilgilenmek üzere Maçka’ya göndermişti.¹⁴⁰⁰ Bir diğer şikâyet konusu da Akçaabat’ta geçmişti. İddiaya göre Akçaabat’a bağlı Düzköy Bucağı karakolu jandarma erleri CHP mensuplarını tehdit maksadıyla köylerde dolaşıp; “halk partililer kimlerdir, bunlar nüfuzlu şahıslar mıdır, mal ve mülkleri var mıdır, içlerinde kimler mahkûmdur, sabıkaları var mıdır” diye soruşturma yapmaktaydılar. CHP ilçe idare kurulu başkanı Cevdet Serdar il kuruluna şikâyetini bu şekilde ilettikten sonra bu tahkikatın yalnız CHP mensuplarına ve soruşturmaların üstü

¹³⁹⁷ **Trabzon Gazetesi** (16, 17 Ekim 1950).

¹³⁹⁸ **BCA** 490.01 190.756.1.

¹³⁹⁹ **BCA** 490.01 190.756.1.

¹⁴⁰⁰ **BCA** 490.01 460.1888.5.

kapalı bir tehdit şeklinde yapılmasından ve bunun bir baskı mahiyeti arz ettiğinden şikayetle yine ilçe kaymakamlığının da bu gibi yazıları kabul etmediği belirtilmekte ve tahkiklerin tarafsızlık çerçevesinde yapılmasının temini istenilmekteydi.¹⁴⁰¹

Milli mücadele ve tek parti döneminde seçimler genelde hükümet kontrolü altına cereyan etti. Bunda iki dereceli seçim usulünün cari olması büyük bir etken olmuştur. Böylece muhalif unsurların parti kademelerinde yer almasının önüne geçildi. Ancak muhalif sayılan unsurların da zaman içerisinde sistemde yer alabildiği görülmüştür. Demokrasiye geçiş dönemiyle birlikte seçimlerin havası da değişti. Partiler seçimlerde hem içlerinde hem de birbirleriyle çekişme halinde oldular. Halkı kazanma anlayışı çerçevesinde ancak seçimlerde başarı elde edilebileceğinin idraki gittikçe gelişti. Trabzon'da seçimler giderek daha demokratik ve adli teminat altında icra edildi. Fakat yine de idari baskılardan tamamıyla sıyrılmak mümkün olmadı. Trabzon halkı tek parti dönemini aksine seçimlere alakalı oldu. Partilerin faaliyetlerini olgun bir yaklaşımla süzgeçten geçirerek ona göre kararını verdi ve oyunu kullandı.

4.4 Trabzon Siyasetinde Öne Çıkan Şahsiyetler

Ali Rıza Işıl: 1897'de Trabzon'da doğdu. Uzun yıllar CHP'de faal görevlerde bulundu. 1927-1933 arası Çocuk Esirgeme Kurumu Trabzon başkanlığı yaptı. CHP merkez ilçe idare kurulu ve belediye meclis üyeliklerinde bulundu. 1934-1939 arası partinin il idare kurulu, aynı devrede yine belediye meclis üyeliği yaptı. 1939'da CHP il idare kurulu başkanlığına getirildi ve bu görevi 1946'ya kadar yürüttü. 8. devrede Trabzon milletvekili seçildi. Ali Rıza Işıl Trabzon'un tanınmış tüccarları arasındadır.¹⁴⁰²

Ali Sarıalioğlu: 1901'de Of'ta doğdu. Ticaret ve ziraatla uğraştı. 1932-1946 arası Of ilçe idare kurulu başkanlığında bulundu. 1934-1946 Of belediye başkanlığı yaptı. Bu tarihler arasında muhtelif fasılalarla Kızılay, çocuk esirgeme ve hava kurumlarının, halkevi idare kurullarının üye ve başkanlıklarında bulundu. 1946'da Trabzon milletvekili seçildi.¹⁴⁰³

Ali Şükrü Bey: 1301'de Vakfikebir'de doğdu. Bahriye kolağalığından emekli Reiszade Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. 1313'te Mekteb-i Fünun-u Bahriye'ye girdi. Ali

¹⁴⁰¹ BCA 490.01 460.1888.5.

¹⁴⁰² Trabzon Gazetesi (1 Mayıs 1950); Yeniöl Gazetesi (9 Mart 1940); BCA 490.01 323.1333.1.

¹⁴⁰³ Trabzon Gazetesi (1 Mayıs 1950); BCA 490.01 323.1333.1.

Şükrü'nün vatani ve milli hadiseler karşısında duyduğu derin alaka da bu tarihten itibaren başlamaktadır. Abdülhamit idaresine karşı hak ve hürriyet için bildiklerini söylemekten hiçbir zaman çekinmedi. Münakaşayı çok severdi. Herhangi bir fikre uzun münakaşalar ve muhakemelerden sarılır ve bir olayda kabul ettiği fikirden onu vazgeçirmek kolay olmazdı. Bu itibarla görüşlerinde daima sebat etmesiyle meşhurdu. 1319'da Mekteb-i Fünun-u Bahriye'den erkân-ı harplikle mezun oldu. Bundan sonra seyir zabıtlığı ve gambotlarda ikinci süvarilikle hizmet etmiş ve bir süre de Mesudiye zırhlısında bulunmuştu. Hareket Ordusu İstanbul kapılarına geldiği zaman donanmanın orduya yardımını temin etmek hayati bir durumdu. Ali Şükrü Bey, bahriyeli arkadaşlarıyla birlikte grup teşkil ederek bu görevi üstlenmişti. Nitekim donanmanın hürriyet ordusuna katılması, istibdadı yıkmak için önemli bir etken olmuştu. Nihayet yüzbaşılığı esnasında askeriyeden çekilmek istemişse de istifası kabul edilmemiş ve ancak Balkan Harbi'nde gözlerinden maluliyetine binaen emekliye sevk edilmişti. Askerliği esnasında meşrutiyetin akabinde Donanma Cemiyeti'nin kurulmasına katkı sağlamıştı. Bağcızade Şefik Efendi ile cemiyete birçok hizmetler verdi. Öyle zamanlar olmuştu ki cemiyet ancak Ali Şükrü'nün azmiyle yaşayabilmişti. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Ali Şükrü Bey Bab-ı Ali Caddesi'nde matbaasını kurarak yayın hayatına atıldı. Donanma Cemiyeti'ndeki makalelerinden başka terbiye ve içtimaiyata dair İngilizceden tercüme etmiş olduğu eserleri bulunmaktadır. İstanbul'un işgali üzerine Sultanahmet'teki kulüpte Müdafaa-i Hukuk teşkilatında çalıştıktan sonra Trabzon'a gelmiş, seçilerek İstanbul'a gitmiş, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra aleyhinde başlayan takibattan dolayı tekrar Anadolu'ya geçmiştir. İstanbul'dan getirmiş olduğu matbaasıyla Ankara'da tekrar yayın hayatına atılmış ve Tan Gazetesi'ni çıkarmıştı.¹⁴⁰⁴

Arif Sayıl: 1890 Trabzon doğumlu olan Sayıl, Trabzon askeri rüştiyesi ve idadisini bitirdi. Trabzon milletvekilliği ve iş bankası murakıplığı yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Trabzon Hilal-i Ahmer merkez idare heyeti üyeliğinde bulundu. Milli Mücadele'nin başlaması üzerine Müdafaa-i Hukuk teşkilatıyla tekâlif-i milliye tali komisyonunda ve bilahare Trabzon Müdafaa-i Hukuk vilayet heyeti üyeliğinde ve zamanın birçok teşekküllerinde bulunmuş ve çalışmıştır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin Halk Partisi'ne dönüştürülmesinden sonra vilayet idare heyetinde bulundu. Üçüncü devrede Trabzon milletvekili seçilinceye kadar bu görevde devam ile ilaveten Trabzon Liman Şirketi meclis

¹⁴⁰⁴ **İstikbal Gazetesi** (3 Nisan 1339), sayı: 881.

idare başkanlığını yerine getirdi. Kızılay ve il idare meclisi üyeliği yaptı. Trabzon Emval-i Metruke Tespit ve Tevzi Dairesi Başkanlığı'nda bulundu. 4 sene de TBMM divanı muhasebat encümeninde çalıştı. 1936'da tekrar parti idare heyeti üyeliğine ve müteakiben Trabzon Halkevi başkanlığına getirildi. Sonrasında Erzurum Transit ve Demiryolu Müfettişliği'ne tayin edildi. 1939-1940 arası Ticaret Bakanlığı Tiftik ve Yapağı İthalat ve İhracat Birliği Genel Sekreterliği'nde bulundu. 27 Ekim 1940'da İş Bankası Genel İdaresi murakıplığına getirildi.¹⁴⁰⁵ Bu görevi 1951'e kadar sürdürdü. 1951-1952 yılları arasında Milli Reasürans denetçiliği yaptı. 1952'de vefat etti.¹⁴⁰⁶

Bekir Sükuti Kulaksızoğlu: 1883'de Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Trabzon vilayet genel meclisi ve belediye meclisi üyeliklerinde bulundu. İki devre dört yıl halkevi başkanlığı, CHP il idare kurulu üyeliği yaptı. İlk teşekkülünden beri Türk Basın Birliği Trabzon bölge başkanlığı görevini üstlendi. Uzun yıllar Anadolu Ajansı'nın Trabzon mümessilliğini yaptı. 1921'de Giresun'da kurduğu Yeni Giresun ve 1923'te yine Giresun'da tesis ettiği ve Trabzon'a naklettiği Yenyol'da Milli Mücadele ve inkılâp hareketlerine katıldı. CHP'nin tuttuğu yolda sarsılmadan inkılâpları yaymağa çalıştı.¹⁴⁰⁷ Trabzon basınında sevilen, sayılan ve saygı duyulan Kulaksızoğlu, Karadeniz Gazeteciler Cemiyeti'nin kuruculuğunu ve başkanlığını yaptı. Kurultaylarda Trabzon'u temsil etti. Yazılarıyla Trabzon'un meselelerine eğildi. 1945'te gazetesini Halit Muzaffer Korlu'ya devrederek siyasete atıldı. 1947'de CHP'den ayrılarak Demokrat Parti'ye katıldı. İstanbul'da 20 Kasım 1957'de vefat etti.¹⁴⁰⁸

Cahit Zamangil: 1906 Trabzon doğumlu olan Zamangil, orta tahsilini Trabzon'da, yüksek tahsilini Paris Siyasi İlimler Okulu'nda tamamladı. 1929'da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nda özel kalem müdürü olarak devlet hizmetine girdi. İspanya'da ticaret ataşeliğinde bulundu. Kredi işleri müdürlüğü, iç ticaret genel müdür muavinliği ve müdürlüğü, dış ticaret daire başkanlığı ve bakanlık müsteşarlığı yaptı.¹⁴⁰⁹

Cemal Reşit Eyüpoğlu: 1906'da Akçaabat'ta doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde iktisat ve maliye doktorası

¹⁴⁰⁵ BCA 490.01 323.1331.1; Mehmet Akif Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzonlu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri**, İstanbul: Sarıcanlar Basım, 2005, s. 106; **Yenyol Gazetesi** (14 Temmuz 1937).

¹⁴⁰⁶ Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete**, s. 106.

¹⁴⁰⁷ BCA 490.01 323.1332.1.

¹⁴⁰⁸ Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete**, s. 82-83. Albayrak, a.g.e., s. 320.

¹⁴⁰⁹ **Trabzon Gazetesi** (29 Nisan 1950).

yaptı. Maliye müfettiş muavinliği ve müfettişliğinde bulundu. Hatay Devleti nezdindeki Türk delegasyonunda maliye müşaviri olarak görevlendirildi. 1940'da Milli Emlak Genel Müdürlüğü yaptı. 1947'de mali tetkik kurulu üyesi olarak Lahey Milletlerarası Mukayeseli Hukuk Konferansı'na Maliye Bakanlığı adına iştirak ile İtalya, Fransa, Belçika ve İngiltere devlet maliyelerinin etüdünde bulundu. Mesleki eserleri, "Amme Malları Mevzuatı", "Tekauit Hükümleri Şerh ve İzahları"dır.¹⁴¹⁰

Daniş Eyüpoğlu: 1894 Trabzon doğumlu olan Eyüpoğlu ticaretle meşguldü. Milletvekilliği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde idare heyeti üyeliği yaptı. Bu vazife esnasında tekâlif-i harbiye komisyonunda başkan olarak çalıştı. Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası başkanı iken Trabzon milletvekili seçildi ve 1950 seçimlerine kadar bu görevde devamlı olarak bulundu.¹⁴¹¹

Faik Ahmet Barutçu: 1894'te Trabzon'da doğdu. Rüştüye ve idadiyi Trabzon'da bitirdi. Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ihtiyat subayı olarak Trabzon ve Samsun karargâhlarında askerlik hizmeti gördü. Savaş sonrası Trabzon adliyesinde stajını yaparak aralıksız Trabzon'da avukat olarak çalıştı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde faal mücadele ile önemli hizmetlerde bulundu. İstikbal Gazetesi sahibi ve başyazarı olarak Trabzon'un basın hayatında çalıştı. Muhtelif defalar Trabzon baro (1933-1934, 1938-1939) ve Trabzon Elektrik ve Santral Şirketi başkanlığı yaptı. 1939'da milletvekili seçildi ve vefatına kadar parlamentoda bulundu. CHP Genel İdare Kurulu üyeliği ve genel sekreter yardımcısı olarak parti hizmeti gördü. 1948'de Saka Kabinesi'nde devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak görev yaptı. CHP meclis grubu başkanvekilliğine seçildi.¹⁴¹² İktidarın devrinden sonra mecliste muhalefet partisinin sözcülüğünü üstlendi.¹⁴¹³ 1954'te CHP'nin seçimleri kaybetmesiyle meclis dışında kaldı ve tekrar avukatlığa döndü. 1957'de bu kez Ankara'dan CHP milletvekili seçildi. Barutçu 13 Mart 1959'da Ankara'da vefat etti. Gerek CHP grubunda ve gerekse meclisteki davranışlarıyla çevresindekileri etkilemesini, inandırmasını, kendisini dinletmesini bilen saygın bir kişiliğe sahip iyi bir hatipti.

¹⁴¹⁰ **Trabzon Gazetesi** (29 Nisan 1950).

¹⁴¹¹ **BCA** 490.01 323.1333.1.

¹⁴¹² **Trabzon Gazetesi** (3 Mayıs 1950).

¹⁴¹³ **PRO/FO** 371/87934.

Demokratik anlayışı ve olayları değerlendirişi kısa zamanda parti içinde sivrilmesini sağlamıştı. Barutçu Fransızca bilmekteydi.¹⁴¹⁴

Hamdi Orhon: 1910'da Sürmene'de doğdu. İlk tahsilini Sürmene'de, liseyi Trabzon'da, yüksek tahsilini İstanbul mülkiye okulunda bitirdi. İç İşleri Bakanlığı'nda 1928'de stajyer memur olarak devlet hizmetine girdi ve bu arada Ankara Hukuk Fakültesi'nden diploma aldı. Keşan kaymakamlığı, müteakiben Kağızman, Cihanbeyli, Çeşme ve Bergama kaymakamlıklarında bulundu. 1946'da Trabzon'dan CHP milletvekili oldu. CHP'nin Kars, Sivas, Tokat bölge müfettişliklerini yaptı.¹⁴¹⁵

Hasan Saka: 7 Şubat 1886'da Hoca Halil mahallesinde doğdu. Askeri rüştiye ve Trabzon idadisini bitirdi. 1908 İstanbul mülkiye mezunudur. Paris Siyasi İlimler Okulu'nu bitirerek 1919'da memlekete döndü. Mülkiyede iktisat dersi muallimi oldu. Hukuk fakültesi iktisat kürsüsünde "Charge de Cour" olarak profesörlüğe getirildi. Ticaret ve Ziraat Vekaleti'nde iktisat müdürlüğüne geçti ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar maliyede Talat Paşa'nın maiyetinde iase teşkilatında çalıştı. Daha sonra İaşe Nezareti Teftiş Heyeti Müdürlüğü'ne tayin edildi ve TBMM'nin açılışına kadar bu görevde kaldı. Bundan sonra Trabzon milletvekili olarak Milli Mücadele'nin bütün safhalarına katıldı. İki defa Maliye ve birkaç kez de İktisat ve Ticaret Bakanlıkları'nda bulundu. Lozan'a gönderilen heyette yer aldı. Konferansın bütün safhalarında sonuna kadar bulundu. 1930 Atina'da yapılan Balkan Kongresi'nde Türk delegasyonu başkanıydı. 1931'de Avrupa Birliği Konferansı'na katılmak üzere dış işleri bakanıyla Cenova'ya gitti. Ekim'de İstanbul'da yapılan ikinci Balkan Kongresi'ne başkanlık etti ve yüksek ekonomik konsey başkanlığına getirildi. Üçüncü ve dördüncü olarak Bükreş ve Selanik'te yapılan Balkan konferanslarında Türk delegasyonuna liderlik etti. Yine 1937 Atina, 1938 İstanbul Balkan Ekonomik Konferansı'nda, 1939 Bükreş Balkan Antantı Ekonomik Konferansı'nda Türk kurulunun başındaydı. Meclis başkan vekilliği, CHP meclis grubu vekilliğinde bulundu. 1944 Eylülünde dışişleri bakanı oldu. Şükrü Saraçoğlu ve Recep Peker kabinelerinde bu göreve devam etti. 1945'te San Fransisco'da Birleşmiş Milletler teşkilatını kurmak üzere toplanan uluslararası konferansta Türkiye delegasyonunun başkanı olarak ülkeyi temsil etti. Peker hükümetinin istifası üzerine kabineyi kurmakla görevlendirildi ve 1,5 yıl kadar süren iki hükümet başkanlığı yaptı. 1912'den beri de İstanbul mülkiye ve hukuk fakültelerinde ve

¹⁴¹⁴ Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete**, s. 113-114; Albayrak, a.g.e., s. 329.

¹⁴¹⁵ **Trabzon Gazetesi** (2 Mayıs 1950).

bilahare Ankara hukuk ve mülkiyede iktisat ve maliye profesörlüğü yaptı.¹⁴¹⁶ Marifetliliği, onun başarılı bir kariyer sahibi olmasını sağladı.¹⁴¹⁷ Hasan Saka demokrasiyi davası olarak görmüş, ancak demokrasiye birdenbire geçilemeyeceğini savunmuştur. Nitekim ona göre bu, gömlek değiştirmeye benzemezdi ve kendine göre güçlükleri vardı. Onlara alışmak ve onları yenmek bir zaman meselesiydi.¹⁴¹⁸

Kadri Mesut Evren: 1885 Trabzon doğumlu olan Evren avukattır. 1325-1335 arasında Trabzon mülga istinaf mahkemesi aza mülazımlığı yaptıktan sonra 1931’de Trabzon belediye başkanlığına getirildi. 1937’ye kadar belediye başkanlığının mansub vazifeye çevrilmesine kadar bu görevi ifa etti. Fahri hizmet olarak I. Dünya Savaşı’nda Trabzon askeri imalat komisyonunda ve Divan-ı Harbi Örfi Savcılığı’nda bulundu. Trabzon il genel meclisinde iki seçim devresinde hizmet etmiş, 5. devre CHP kurultayında Trabzon mümessili olarak yer almıştır. Ankara inhisarlar avukatlığında ve ek olarak Ankara Polis Enstitüsü ceza bilgileri öğretmenliği yapmıştır.¹⁴¹⁹

Kemal Kefeli: 1913’te Trabzon’da doğdu. Petrol ofisi acentesi, CHP il idare yönetim kurulu üyeliği, halkevi başkanlığı görevlerini üstlendi. Esnaf odası ve gençler kulübü genel sekreterliği, çocuk esirgeme ve hava kurumu idare kurulu üyelikleri, Fındık Tarım Satış Kooperatifi İdare Kurulu başkanı ve birlikleri idare heyeti üyeliği, Halk Gazetesi başyazarlığı ve İnan Dergisi yazı işleri müdürlüğü yaptı. CHP merkez ilçe idare heyeti üyeliği ve CHP büyük kurultayı delegeliklerinde bulundu.¹⁴²⁰

Muammer Yarımbıyık: 1891’de Trabzon’da doğdu. Trabzon Muallimler Cemiyeti, İdman Grubu, Kızılay, Himaye-i Etfal, ticaret odası, tüccar grubu idare heyetleri üye ve başkanlıkları yaptı. Meşrutiyetin ilk senelerinden başlayarak İttihat Terakki idare heyeti üye ve sekreterliği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti fahri sekreterliği, CHP merkez ilçe kurulu başkanlığı, halkevi başkanlığı, CHP il idare kurulu üye ve başkanlığı ve Trabzon’un kurtuluşu ile başlayan ve fasilasız devam eden belediye ve daimi encümen üye, başkan vekilliği ve başkanlığı görevlerinde bulundu. İlk tedrisat müfettişliği yaptı. Eğitim

¹⁴¹⁶ **Trabzon Gazetesi** (3 Mayıs 1950); **PRO/FO** 371/87934.

¹⁴¹⁷ **PRO/FO** 371/87934.

¹⁴¹⁸ **Yeniyol Gazetesi** (7 Ekim 1948).

¹⁴¹⁹ **BCA** 490.01 323.1331.1.

¹⁴²⁰ **BCA** 490.01 323.1333.1.

hayatında ve Trabzon gençlik teşkilatında güzel hatıralar bıraktı. Belediye başkanı ve parti il kurulu üyesi iken 7. devrede Ordu, 8. devrede Trabzon milletvekili seçildi.¹⁴²¹

Naci Altuğ: 1896'da Trabzon'da doğdu. 1914'te topçu harbiyesinden subay olarak mezun oldu. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede görev yaptı. Kars, Ardahan, Oltu, Acara, Batum ve Ahıska havalisi teşkilat-ı mahsusalarında görev aldı. Bu yüzden bölgeyi çok iyi bilmekteydi. 1926 şark isyanında topçu subayı olarak bulundu. Alay ve tugay komutanlıkları, harp ve topçu okulu öğretmenlikleri, Milli Savunma Bakanlığı topçu şubesi müdürlüğü yaptı. 1943-1945 Kars müstahkem mevkii ve 1947-1950 tümen komutanlığı görevlerinde bulundu.¹⁴²²

Rahmi Eyüpoğlu: 1878 Trabzon doğumlu olan Eyüpoğlu mülkiye amirliği, vilayet maiyet memurluğu, Sürmene, Görele, Niksar, Erbaa, Aziziye (Pınarbaşı), Havza kaymakamlıkları (1323-1336), Kütahya, Artvin mutasarrıflığı (1336-1339), Trabzon milletvekilliği (ikinci dönem) yapmıştır. 25 seneyi doldurarak isteği ile 14 Ekim 1928'den itibaren emekliliğe ayrılmış, 21 Ağustos 1930'da İnhisarlar Genel Müdürlüğü nezdinde vekâlet murakıplığına, memurin şubesi müdürlüğüne ve daha sonra teftiş heyeti başkanlığına tayin edilmiş ve 13 Temmuz 1942'de yaş haddi sebebiyle buradan ayrılmıştı.¹⁴²³

Raif Karadeniz: 1895'te Beşikdüzü'nde doğdu. Rüştüye ve idadiyi Trabzon'da, üniversiteyi İstanbul Hukuk'ta bitirdi. İl genel meclis üyeliklerinde bulundu. CHP'de faal vazifelerden sonra 1931'de parti genel kurultayında Trabzon delegeesi olarak görevlendirildi ve akabinde TBMM 4. devrede Trabzon milletvekili seçildi. Ardından sırasıyla 5, 6, 7 ve 8. dönemde de Trabzon milletvekili olarak mecliste bulundu. 1937'de parti müfettişliği görevini yerine getirdi. Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu kabinelerinde gümrük ve tekelle bakanlığı, 1945'te Saraçoğlu kabinesinde ticaret bakanlığı yaptı. Meclis başkan vekilliği görevini üstlendi.¹⁴²⁴ Yine mecliste üç yıl adalet komisyonu kâtipliği, bir yıl adalet komisyonu başkanlığı, üç yıl bütçe komisyonu mazbata muharrirliği yaptı.¹⁴²⁵

¹⁴²¹ BCA 490.01 323.1333.1; **Trabzon Gazetesi** (17 Temmuz 1946).

¹⁴²² **Trabzon Gazetesi** (4 Mayıs 1950); **PRO/FO** 195/2625.

¹⁴²³ 1930'da partiye tekrar alındığı, başvekil İsmet İnönü'nün yüksek tasviplerine mazhar olduğu parti genel sekreterliğince bildirilmekteydi ancak birçok görevde bulunması partiye devam ve faal bir hizmetten kendisini alıkoymuştu. 1927'de tekrar seçilememesi Eyüpoğlu'nu ciddi maddi sıkıntılara sokmuş, 1930'da tekrar partiye dönmele mezkûr görevlerde bulunabilmişti. **BCA** 490.01 323.1331.1.

¹⁴²⁴ **Trabzon Gazetesi** (28 Nisan 1950).

¹⁴²⁵ **BCA** 490.01 323.1333.1.

1950'de meclisten ayrıldıktan sonra Ankara'da avukatlık yapmaya başladı. 1976'da Ankara'da vefat etti.¹⁴²⁶

Reşit Tarakçıoğlu: 1892 Trabzon doğumlu olan Tarakçıoğlu, rüştiye ve idadiyi Trabzon'da, üniversiteyi İstanbul Tabiiye Fakültesi'nde tamamladı. Üç yıl öğretmenlik, on yıl okul müdürlükleri, 4 yıl maarif müdürlükleri, 1 yıl Maarif Vekâleti Yüksek ve Teknik Tedrisat Umum Müdürlüğü muavinliği, 5 yıl maarif eminliği, 5 yıl maarif müşavirliği, 1 ay Gümüşhane vali vekilliği yaptı. 1919'da Trabzon Muallimler Cemiyeti'ni kurmuş ve 1926'ya kadar başkanlığını yapmıştır. 1921 Ankara muallimler kongresine Trabzon'dan temsilci olarak katıldı. 1922'de Trabzon'da kurulan gençler alayı kumandan muavinliği yaptı. 1922'de Trabzon'da Kimsesizlere Yardım Cemiyeti'nde üye idi. Trabzon Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyet-i faal heyet üyeliği yaptı. CHP'nin kuruluşunda Trabzon'un Kindinar Mahallesi Ocağı'nın 20 numarasında partiye kaydoldu. Partinin 1923'te Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Heyet-i Müteşebbise faaliyetlerinde bulundu. 1924'te Trabzon'da Türk Ocağı'nı açarak 1926'ya kadar başkanlığını yaptı. 1925 ve 1926 Ankara Türk ocakları kurultayına, 1926 ve 1927 Ankara muallimler kongresine Trabzon'dan temsilci olarak katıldı. 1932'de Trabzon'da Halk Partisi tarafından halk kâtibi seçilmiş, konferanslar vermiş ve yazılar yazmıştır. Cumhuriyet devriminin halk tabakaları tarafından benimsenmesinde çalıştı. 1937'de 3. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer tarafından Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin, Rize ve Trabzon halkevleri çalışmalarını tetkik ve bu çalışmalara hız vermeğe memur edilmişti. 1942'de İzmir Birinci İnönü Mahallesi halk dağıtma birliği başkanlığı yaptı. 1918-1938 arası özellikle Trabzon, Giresun, Erzurum gazete ve dergilerinde birçok yazılar ve özellikle Trabzon havalisinde toplantılarda nutuk ve konferanslar vermiştir. 1943 milletvekilliği seçiminde Rize'den aday gösterildi. Bu seçimde parti tarafından sekiz aday gösterilip deneme yapılmıştı. Rize parti idare kurulu bu sekiz adayı seçmenlere arz edeceği yerde kendisini ve diğer bir adayı liste dışı bırakıp altı kişilik bir liste oluşturdu. Fakat Tarakçıoğlu işi ağza düşürmemek için olayı ispattan kaçınmıştı. 1944 ve 1945'te Trabzon Halkevi başkanlığı yaptı. 1946'da 8. dönem milletvekili oldu. CHP Trabzon il idare kurulu üyeliği, CHP'nin Gümüşhane ili müfettişliği görevlerinde bulundu.¹⁴²⁷ Eserleri; Eşya ve Tabiat Hakkında Öğretmenlere 72 Ders (1921), Yaşamak ve Yaşatmak Yolları (1929), Milli Terbiye ve Hedefleri (1942),

¹⁴²⁶ Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete**, s. 117.

¹⁴²⁷ **BCA** 490.01 323.1331.1; **Trabzon Gazetesi** (28 Nisan 1950); **BCA** 490.01 323.1332.1.

Ahlak ve Milli Ahlak (1951), Ruslarla Olan Komşuluklarımız (1965), Trabzon'un Yakın Tarihi (1986), Muallim Mektebinin Kuruluşu ve Köy Enstitülerinin İçyüzü.¹⁴²⁸

Saffet Baştımar: 1890'da Sürmene'de doğdu. Orta tahsilini Trabzon, yüksek tahsilini İstanbul Mülkiye Okulu'nda tamamladı. 1911'de Selanik ve Samsun maiyet memurluğundan sonra Dâhiliye Nezareti teftiş heyetine tayin edildi. Balkan Harbi'nde yedek subay olarak görev yaptı. Uzun yıllar ticarete serbest olarak çalıştı. 1939'da Tütün Limited Genel Müdürlüğü'ne tayin edildi. Sümerbank iplik ve dokuma fabrikası idare meclisi üyeliği yaptı. Takas Limited Şirketi idare meclisi başkanlığı vazifesi gördü. Türk Tab (tütün şirketi)'ın hissedarı ve murahhas müdürlüğünde bulundu. Serklodyan'ın idare meclisi ve Türkiye Tütüncüler Derneği başkanlığını yaptı.¹⁴²⁹

Sırrı Day: 1889 Çeşme doğumludur. Siyasal Bilgiler Okulu'nu bitirdi. Sayıştay murakıplığında ve maliyede muhtelif vazifelerde bulundu. 5. dönemden 8. dönem sonuna kadar Trabzon milletvekilliği ve bu sırada CHP merkez idare heyetinde üyelik, siyasi müsteşarlık, ekonomi ve bayındırlık bakanlıkları yaptı.¹⁴³⁰

Tahsin Uzer: 1878'de Selanik'te doğdu. 1897'de mülkiyeyi bitirdikten sonra Pürsican bucak müdürlüğüne atandı. Bundan sonra çeşitli nahiye müdürlükleri, kaymakamlıklar ve mutasarrıflıklarda bulundu. 1913'te Van, 1914 Erzurum, 1916 Suriye valilikleri yaptı. Mütarekeden sonra Aydın valiliğine atandı. Tahsin Bey'in idare kabiliyeti üstün, Suriye, Van ve Erzurum'da daima halk tarafından aranılmış, kendini sevdirmesini bilen bir idareciydi. İzmir işgal altında olmasına rağmen İzmirli Tahsin Bey'i İzmir milletvekili seçmişlerdi. Tahsin Bey İstanbul'un işgali sonrası Malta'ya sürgün edildi. Malta dönüşü 1924'te Ardahan, 1927 Erzurum ve 1933'te Konya'dan milletvekili seçildi. Atatürk'ün isteği ile Serbest Fırka'da yer aldı ve yine feshinde de ön planda geldi. Tahsin Bey'e Uzer soyadını Atatürk vermiştir. Atatürk'ün mütarekede İstanbul Şişli'de kaldığı ev Tahsin Uzer'e aitti. Bundan sonra Uzer, merkezi bazen Erzurum bazen de Trabzon olan III. Umumi Müfettişlik'e atandı. Bu dönemde Trabzon Belediyesi Uzer'e verdiği hizmetlerden dolayı Trabzon'un fahri hemşeriliği unvanını vermişti;

Trabzon'a ve Trabzon halkına karşı gösterdikleri yakın ilgi ve sırf bu sayede Atatürk'ün Trabzon'u teşri ve yarım milyonu aşan tutardaki şehir suyunun şehre isalesi, 250 yataklı modern bir hastanenin inşası, 2000 öğrenciyi alabilecek genişlikte bir lise binası inşasının

¹⁴²⁸ Bal, **Osmanlı'dan Cumhuriyete**, s. 111.

¹⁴²⁹ **Trabzon Gazetesi** (4 Mayıs 1950).

¹⁴³⁰ **BCA** 490.01 323.1333.1.

icraya konulması, İran transit yolunun Trabzon'dan geçirilmesi ve Trabzon liman inşaatına başlanmış olması sebepleriyle ve üstün hürmetlerinde ötürü şehir adına belediye meclis üyelerinin şükranlarının ifadesine ve Trabzon şehri hemşeriliği unvanının verilmesine söz birliği ile karar verildi.

Tahsin Uzer umumi müfettiş görevi üzerindeyken 3 Aralık 1939'da İstanbul'da vefat etti.¹⁴³¹

Temel Nücumi Göksel: 1892'de Trabzon'da doğdu. Trabzon'un tanınmış tüccarlarından. CHP ocak, ilçe ve il idare kurullarında üyeliklerde bulundu. 1928'de belediye başkanlığı, ticaret odası üyeliği, Kızılay, çocuk esirgeme, tasarruf ve iktisat kurumları başkanlığı ve üyelikleri yaptı. 1929'da ikinci, 1939'da üçüncü defa belediye başkanlığını üstlendi. 1939 Eylül kısmi seçimlerinde Edirne milletvekilliğine ve bunu müteakip Trabzon milletvekilliğine seçildi.¹⁴³²

Tevfik Koral: 1902'de Trabzon'da doğdu. Orta tahsilini Trabzon Lisesi'nde, yüksek tahsilini İstanbul Mülkiye Okulu'nda bitirdi. 1929'da maliye müfettiş muavini olarak devlet memurluğuna girdi. 1932'de maliye müfettişi oldu. 1934'de Fransız maliyesi teftiş heyetinde staj görmek üzere Fransa'ya gönderildi. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü muavinliği, Tahsilât Genel Müdürlüğü, Muntazam Borçlar Genel Müdürlüğü, Maliye Meslek Okulu Müdürlüğü ve öğretmenlik yaptı. Eserleri ise şunlardır; "Tahsil-i Emval Kanunu ve Tatbikatı", "Mahalli İdarelerdeki Vergi Resim ve Harçlar", "Yeni Usul Kanuna Göre Arazi ve Bina Vergileri".¹⁴³³

4.4.1 Trabzon'da Tek Parti Dönemine Has Bir Portre: Azmi Özer

Azmi Özer, Trabzon siyasetinde hemen her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Özer siyasette kendine yer bulmaya çalışmış ve siyaseti atlama taşı olarak görmüştür. Ancak Trabzon'un bu dönemdeki siyasal yapısı buna hiçbir zaman müsait olmamıştır. Azmi Özer gazete ve arşiv kaynaklarının birçoğunda sıkça görüldüğünden onun Trabzon siyasetinde işlenmesi gereken müstesna bir kişilik olduğu düşünülmüş ve kısa bir biyografisi oluşturulmuştur.

¹⁴³¹ Orhun ve Diğerleri, a.g.e., s. 513-525.

¹⁴³² **BCA** 490.01 323.1333.1; **Trabzon Gazetesi** (20 Temmuz 1946). Belediye başkanlığı işi atanma şekline tekrar seçimle yapılmaya başlanmış ve belediye meclis üyeleri arasında yapılan seçim sonucu Temel Nücumi Göksel 10, Mahmut Muammer Yarımbyık 6, Seyit Gündüz bir oy almış, meclis dışından Süleyman Mahir Durukan da 6 oy almıştı. Böylece Nücumi'nin adaylığı ön plana çıkmış ve daha sonra belediyede valinin başkanlığında yapılan toplantıda 23 oyla ve ittifakla Temel Nücumi belediye başkanı seçilmişti. **Yeni Yol Gazetesi** (17 Ağustos 1939).

¹⁴³³ **Trabzon Gazetesi** (1 Mayıs 1950).

Azmi Özer, hayatı boyunca milletvekili olma gayreti içinde olmuş fakat bunu bir türlü başaramamış biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasi hayatının ilk zamanlarındaki tecrübesizliğinden dolayı bir takım yanlış hareketlerde bulunmuş olması, belki de onun ileriki dönemlerde hakkındaki olumsuz kanaatlerin düzelmemesine sebep olacaktı. Fakat sonradan bu acemiliklerini üzerinden atıp olgun bir partili ve hukukçu olsa da yine de milletvekili olma arzusu karşılık bulmamıştı.¹⁴³⁴

1931 CHP Büyük Kurultayı'nda adliye bahsinin müzakeresinde bazı kanunların değiştirilmesi gerekli hükümlerine temas ederek bu husustaki değerlendirmesi Adalet Bakanı Yusuf Kemal tarafından iyi karşılanmıştı. Yusuf Kemal, Azmi Özer'in fikirlerinden bakanlığın minnetle istifade edeceğini ve bu hususta uzmanlardan oluşan bir komisyon kuracağını söylemişti. Bundan sonra Özer, İsmet İnönü ile görüşmüş ve kendisine iltifat edilmişti.¹⁴³⁵

Azmi Özer, 1336 İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olup, Fransızca, İngilizce, Arapça ve Farsça bilmekteydi. Maçka ve Sürmene'de tahrirat kitabetlerinde ve bu esnada kaymakam vekâletinde, Trabzon'da kaldırılmış olan Meclis-i İdare başkâtip yardımcılığında, Harşit Nahiyesi Müdürlüğü'nde, Vakfıkebir Sorgu Hâkimliği'nde, Vakfıkebir, Akçaabat ve Silivri ilçeleri savcılığında, Vakfıkebir ve Of hâkimliğinde, Havza Asliye Mahkemesi başkanlığı, Vezirköprü ve Çorum mahkeme üyeliğinde bulunmuş ve sonrasında istifa ile 1926 Eylülü'nden itibaren Trabzon'da avukatlık yapmaya başlamıştı.¹⁴³⁶

Bir dönem Trabzon'da baro başkanlığı yapan Azmi Özer, Ankara'da Türk Avukatlar Birliği Kongresi'ne katıldı ve idare heyetine seçildi.¹⁴³⁷ 1936'da tekrar baro başkanlığına getirilen Azmi Özer, CHP'nin dışında aktif bir kişiliğe sahip olduğunu göstermiş olmaktadır.¹⁴³⁸ Azmi Bey emelleri ve ümitleri olan bir baro başkanıydı. Onun ihtimal ki partinin dışında kalmasına sebep olanlardan eski parti müfettişi Gümüşhane

¹⁴³⁴ 1927 seçimlerinde Azmi Bey'in faaliyetleri ve hareketleri hiç hoş karşılanmamıştı. Buna göre aslen Göreleli olan Özer, bazı hükümet memurları aleyhine fesatlıklarda bulunmuş ve kendisinin milletvekilliği için bazı safdil kimselere telgraf ve mazbata imza ettirdiği anlaşılmıştı. CHP'nin Görele'de yaptığı teftişte icap edenler tembahlendiği gibi buna alet olanlar da pişmanlıklarını bildirmişlerdi. Kendini herkese milletvekili olarak takdim eden Azmi Bey böylece firkaca "geveze, haris, mürâi, biraz da karıştırıcı ve seciyesiz, çoğu hukukçular gibi fazla menfaatine ve kârına" düşkün olarak görülmüştü. **BCA** 490.01 353.1481.2.

¹⁴³⁵ **BCA** 490.01 323.1330.1.

¹⁴³⁶ **BCA** 490.01 323.1330.1.

¹⁴³⁷ **Yeniyol Gazetesi** (5 Kasım 1935).

¹⁴³⁸ **Yeniyol Gazetesi** (1 Nisan 1936).

milletvekili Şevket Erdoğan, Azmi Özer'i bütün Trabzon'un hayran kaldığı bir değer olarak görüyordu. Erdoğan, Özer'in günün birinde tekrar parti saflarına katılacağı ve bu gayretlerinin karşılığını göreceğine dair kuvvetli bir inanç içindeydi.¹⁴³⁹ Bundan sonra CHP'ye katıldığı anlaşılan Azmi Bey'in hakkında 1943 seçimleri için Trabzon parti idaresinin mütalaası soruluyor ancak Özer hakkında olumlu malumat verilemiyordu. Nitekim Özer'in, siyasi cereyanlar kapsamında adaylığına engel olunmağa çalışılmaktaydı. Hatta başbakanın Trabzon'a gelişinde Özer'in açıktan övülmesi, siyasiler için bir işaret sayılması gerektiği halde adayların ilanından 22 gün önce Azmi Bey hakkında tekrar mütalaa sorulduğu ve olumsuz karşılık verildiği anlaşılmaktaydı.¹⁴⁴⁰

1946 seçimleri için ise Azmi Özer'in CHP merkez kaza ve il kongreleri tutanaklarındaki beyanatları incelendiğinde, parti ve devlet menfaatleri hakkında yaptığı konuşmalar, daima CHP'ye karşı hissettiği sadakat duygusunun bir göstergesi sayılmıştı. Diğer taraftan Trabzon'da Demokrat Parti'nin kurulma aşamasında CHP'yi savunan yazısı Yenyol ve Halk'ta yayınlanmamıştı. Ancak parti hakkındaki hürmet duygularını yansıtmakla şeref duyuluyor ve bunu tüm Trabzon muhiti biliyordu.¹⁴⁴¹ Son baro seçiminde işlerinin aşırı yoğunluğu ve şehir dışında da iş yapması sebebiyle başkanlıktan feragat etmek istemiş ancak arkadaşları yine de onu seçmişti. Azmi Özer, siyasi ve hukuki yönden kariyerinin zirvesini yaşıyordu. Trabzon, Sürmene, Maçka, Akçaabat, Vakfıkebir ve Of'ta bulunduğu adli görevler ve devamlı bu ilçelerde vekâlet üstlenmesinden dolayı halk ile sürekli temasta olması, onun Trabzon'da tam manasıyla ve canlı bir şekilde seçilme gücüne sahip olduğunu göstermekteydi. Trabzon milletvekilleri de bu durumun farkındaydı.¹⁴⁴²

Azmi Özer'in, Trabzon'da milletvekili adayı gösterilmediği takdirde Trabzon ilçe ve köylerinde en çok oy alacakların başında geleceğinden şüphesi yoktu. Kendisi hakkındaki araştırmanın, il idare kurulu üyelerinin de milletvekilliğine aday olma ihtimalleri olduğundan, onlardan değil de Hasan Saka, Raif Karadeniz, Faik Ahmet, Sırrı Day ve diğer milletvekilleri ile III. Umumi Müfettişlik, vilayet ve tümen komutanlığı, parti müfettişleri, cumhuriyet savcılığı ve ağır ceza mahkemesi başkanlığından yapılmasının, daha ziyade seçilme yeterliliğine sahip olduğunun kanıtı olacağına inanıyordu. CHP il

¹⁴³⁹ **Yenyol Gazetesi** (24 Ekim 1936).

¹⁴⁴⁰ **BCA** 490.01 190.757.1.

¹⁴⁴¹ **BCA** 490.01 323.1332.1.

¹⁴⁴² **BCA** 490.01 323.1332.1.

idare kurulu üyesinden Reşit Tarakçıoğlu'nun, halkevi binasında vali, parti müfettişi ve başkanı huzurunda; “hak vardır, memleketin umumi menfaati vardır, Azmi Bey adliye vekili olmalıdır”, yönündeki beyanati kendisi için medar-ı iftihar bir husustu. Azmi Bey tüm bunlardan sonra bu defa partice milletvekili adaylığı konulacağından tereddüt etmemekteydi. Yine Tarakçıoğlu; “bu sefer milletvekilliği için yeni zat alındığı surette hak birinci derecede Azmi Beyin'dir. Bu partiye ondan fazla hizmet eden yoktur, kıdem ve ehliyeti de hepimizden ziyadedir”, düşüncesindeydi. Ali Rıza Işıl'ın da parti müfettişine; “Azmi'nin aday gösterilmesi partinin minnet borcudur” sözü Azmi Özer'in milletvekilliği adaylığını destekleyici mahiyetteydi.¹⁴⁴³

Azmi Özer, bu dönemde iyice temayüz etmiş ve onun avukatlık yapmak üzere 500 lira maaşla Trabzon parti başkanlığına tayini gündeme gelmişti. Buna karşı parti teşkilatı bu düşünceyi mahzurlu görmüştü. Bu hususta ısrar edilmesine rağmen, idare heyeti Azmi Bey'in yabancı olduğu ve parti başkanlığı maaşlı olursa üye ve fırka başkanlıkları için adam bulunamayacağı yolunda mütalaada bulunmuştu. Diğer taraftan bu dönemde CHP il idare heyeti ikiye ayrılmıştı ve merkez ilçe idare heyeti ile de uyuşmamaktaydı. Eski parti sekreteri Cemal Rıza Osmanpaşaoğlu, bütün partililerin aralarını bulacak Azmi Bey gibi çok sevilen ve tarafsız bir kişinin parti başkanlığına getirilmesinin herkes tarafından istendiğini belirtmişti. Azmi Bey'in CHP il idare heyetine Trabzon'un sevilen şahsiyetlerini alacağı, hatta Demokrat Parti'nin daha fazla ilerlemesine engel olacağı ve Demokrat Parti'den istifalara bile sebep olacağı hakkında genel bir kanaat oluşmuştu. CHP il idare üyeleri ise kendilerinin Azmi Bey tarafından kurulacak heyete tekrar alınmalarından şüpheye düştükleri ve bunun için aksi yönde cevap verdikleri söylenmekteydi.¹⁴⁴⁴ Azmi Özer milletvekili adayı olması hususunda bir sonuç elde edememiş olmasına binaen Giresun Halk Partilileri Özer'in, teşekkülleri tarafından kısmi seçimde aday gösterilmesini istemişti.¹⁴⁴⁵

¹⁴⁴³ **BCA** 490.01 323.1332.1.

¹⁴⁴⁴ Azmi Bey aslında Göreleli olsa da Trabzonlu sayılırdı. Annesi ve annesinin büyükbabası Trabzonlu idi. Ailesi de dayısının kızı olup Trabzonluydu. Azmi Özer'in, Trabzon nüfusunda kayıtlı ve Trabzon nahiye ve köylerinde emlaki olan pek çok akrabası vardı. Bunun yanında parti başkan ve üyeleri partide idarecilik vazifelerine seçilmek için çalışmaktaydı ve bunlar kendi işlerine engel olmuyordu. Örneğin milletvekili Ali Sarılioğlu (önceden Of CHP ve belediye başkanlıkları yapmış), yarım milyon lira ile iki gemi, Sürmene CHP ve belediye başkanı Dursun Bey de yüz bin liradan fazla para harcayarak bir gemi yaptırmıştı. Böylece bu hizmetler kimsenin ticaretine mani olmadığı gibi aksine fazla kazanç temin etmelerini ve yükselmelerini sağlamaktaydı. **BCA** 490.01 190.757.1.

¹⁴⁴⁵ **Yeni Yol Gazetesi** (14 Şubat 1948).

Özer, Trabzon Cumhuriyet Halk Partisi'nin teşkilat bazında yaşadığı sıkıntılara ilginç çözümler de üretmekteydi. Kendini demokratikleşme davasının öncüsü olarak gören CHP'de her çeşit seçimin tam bir demokrasi havasında yapılabilmesi için şartlar olgunlaştırılmaya çalışılırken Azmi Bey, parti başkanlarının kongrelerde seçilmesi yerine atanmasını teklif etmişti. Buna göre parti başkanlarının seçimle iş başına gelmeleri bir takım mahzurlar doğurmaktaydı. Bu mahzurların önlenmesi için her parti başkanının bir derece üst kurul başkanı tarafından kongre haricindeki kimselerden tayin edilmesi, bu mahzurları ortadan kaldıracacağı gibi zeki ve namuslu kimselerin seçilmelerini sağlayacaktı. Özer'i bu düşünceye sevk eden etken, parti kongrelerinin hasmane tutum içerisinde geçmesiydi. Nitekim ona göre partililikte istenen, sıkı bir disiplin ve uyumun sağlanmasıydı.¹⁴⁴⁶

1950 seçimlerinde ise Azmi Özer ile CHP kritik bir eşiğe gelmişti. Özer, parti genel merkezine defalarca telgraf ve yazı göndererek Trabzon'daki durumunu, seçilmeğe en müsait adaylardan olduğunu, parti için çok çalıştığını ve bu sefer bunu hak ettiğini söylüyor ve listeye konulmasını rica ediyordu.¹⁴⁴⁷ Son zamanlarda CHP'yi muhalefete karşı müdafaa eden makaleler yazmıştı. Azmi Özer, bir taraftan da yaşının ilerlemiş olduğunun farkında olarak bu devreden sonra milletvekilliğine seçilmesini imkansız görerek % 30'luk kısma alınmasını istemekteydi.¹⁴⁴⁸ Fakat sonunda yine CHP Trabzon listesine girmeği başaramamıştı. Özer; "Ne yapayım millet beni istiyor, lakin partim istemiyor" diyordu.¹⁴⁴⁹

Azmi Özer'in eşi dahi, kocasının parti hizmetleri ve seçilme gücüne sahip olması itibariyle milletvekilliği hakkının 25 sene önce doğduğunu, bu seçimde de isminin olmaması dolayısıyla aile şerefının korunması için bütün akrabalarının CHP'den istifa ederek kıymetini bilen muhalefet partisine kaydolma ve eğer kocası istifa etmeyi kabul etmediği takdirde otuz yıllık aile yuvasını yıkma kararı almıştı.¹⁴⁵⁰ Azmi Özer de nihayet CHP'den istifa etmiş ve seçimlerden sonra Demokrat Parti Erdoğan Ocağı'na kaydolmuştu.¹⁴⁵¹

¹⁴⁴⁶ BCA 490.01 190.756.1.

¹⁴⁴⁷ BCA 490.01 379.1601.2.

¹⁴⁴⁸ BCA 490.01 323.1333.1.

¹⁴⁴⁹ **Yeniyol Gazetesi** (20 Nisan 1950).

¹⁴⁵⁰ BCA 490.01 379.1601.2.

¹⁴⁵¹ **Yeniyol Gazetesi** (6 Haziran 1950).

SONUÇ

Trabzon, Milli Mücadele'nin başlamasına öncülük eden şehirlerin başında yer alırken aynı zamanda siyasal çekişmeleriyle de bu dönemde adından sıkça söz ettirmiştir. I. Dünya Savaşı'nın bitimiyle ittihatçılık da gözden düşmüştü. Ancak Trabzon, ittihatçı yönüyle ön plana çıkmış, II. Meşrutiyet dönemindeki fırka çekişmeleri Trabzon ölçeğinde devam etmiştir. İttihatçılar, karşılarında yer alan HİF taraftarlarını pasifleştirmeye çalışmışlar, siyasete yön veren kesim olmuşlardır. İki siyasi grup birbirlerini vatana ihanet noktasına varıncaya kadar suçlamışlardır. Bunun yanında Trabzon'da ittihatçılar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde, ittihatçılığın vatan kurtarıcılığı misyonunu ve bunun yorumlanmasını kendi tekeline alarak bu alanda siyaset üretecek bir birim olmak istemişlerdir. Diğer taraftan Milli Mücadele'nin önderliğini üstlenen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, kongreler sonrası Ankara'da bu mücadeleyi yönetmeye başlamışlardı. İttihatçı kökenden gelen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları memleketi rakipsiz idare etmek isteme fikrinin bir sonucu olarak Trabzon ile çatışma yaşamışlardır. Bu çatışmada her iki taraf da yegâne gerçeğin kendilerinde olduğunu düşünmüşlerdir. Nitekim yaşanan bütün hadiselerde ve ihtilaflarda bu durumu gözlemek mümkündür. Bu zihniyet muhalefete de tahammül gösteremediğinden Trabzon'un Milli Mücadele dönemindeki aykırı çıkışlarından sık sık rahatsızlık duyulmuştur. Neticede yine ittihatçılığın özelliklerinden otoriterlik ve demokrasi karşıtlığının bir sonucu olarak gayr-i hukuki bir girişim ile Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na geçilmiş, böylece Trabzon'da ittihatçı egemenliğine son verilmiştir. Fakat diğer taraftan bu tür hukuksuzlukların, devrim anlayışı içerisinde meşrulaştırıldığı bir süreçten geçiliyordu.

Bu geçiş sürecinde Trabzon'da siyasetin önemli isimlerinden biri olan Faik Ahmet Bey'in ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kendisi ittihatçı olmasına rağmen ittihatçıların ideolojisinden uzak bir görüntü sergilemektedir. Nitekim kendisi İstikbal Gazetesi'ndeki yazılarıyla Türkiye'de gerçek bir demokrasi idaresinin kurulmasından, hâkimiyet-i milliyenin en güzel şekilde gerçekleşmesinden, buna göre geniş hürriyet prensibinin kabul edilmesinden yana olmuştur. Bunun karşısında tahakküme, fert ve zümre saltanatlarına, baskıya ve zora karşı çıkmıştır. Demokrasinin gelişebilmesi için merkezîyetçilik yerine

yerinden yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Diğer taraftan Faik Ahmet Bey, iyi bir hukukçu ve siyasetçi olarak Türkiye'deki değişim ve dönüşümlerin gerçek anlamda batılı olabilmesi için gayret göstermiş, gerek cumhuriyetin ilan edilmesinde, gerekse 1924 Anayasası yapım sürecinde getirdiği eleştiri ve tavsiyelerle sürece katkıda bulunmaya çalışmıştır. Nitekim aradan çok uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen halen cumhuriyetin tartışılması ve henüz kalıcı bir anayasaya sahip olunmaması göz önüne alındığında Faik Ahmet Bey'in sürece yaptığı katkı ortaya çıkmaktadır. Faik Ahmet Bey'in bu dönemde takip ettiği çizgi ile 1939'da CHP'den milletvekili olmasından siyasi yaşamının sonuna kadar büründüğü yapı arasında derin bir uçurum vardır. Buna en temel sebep olarak, CHP'nin halkla alakasını kesmesine ve bürokratik bir şekil almasına karşı çıkan milliyetçi muhafazakâr aydınların bile kendilerini devlete konumlandırımları gösterilebilir. Bunun yanında o dönemde tek parti sisteminin hâkim olmasıyla CHP'den başka siyaset yapacak bir kurumun olmamasını, Faik Ahmet Bey'in, muhalefetin CHP'nin içinden çıkmasıyla Demokrat Parti'nin gerçek bir demokrasi hareketinin öncülüğünü yapamayacağını düşünmüş olabileceğini söyleyebiliriz.

Milli Mücadele döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisindeki gruplaşmada yer alan ve aynı zamanda Ankara'nın da desteklediği kesim, CHF ile siyasal faaliyetlere devam ederken, Faik Ahmet'in içinde bulunduğu muhalif grup TPCF içerisinde yer almıştır. Ancak Faik Ahmet'in dâhil olduğu muhalif gurubun tasfiyesiyle Trabzon'da Halk Fırkası nispeten yetersiz ve ehliyetsiz bir grubun eline teslim edilmiş oldu. Halk Fırkası menfaat yerine hizmet anlayışını benimsemesine rağmen fırkanın üyeleri Trabzon örneğinde de olduğu gibi siyaseti çıkar amaçlı kullanma eğiliminde olmuşlardır. Yine siyaset, Halk Fırkası'nın Trabzon'da önde gelenleri için, fırka liderlerinin gözünde olumlu bir imaj oluşturma amacına yönelik yapılmaya çalışılmıştı.

İnkılâpların yapıldığı dönemde muhafazakâr kimliği ile ön plana çıkan Trabzon'da bölge müfettişi Şevket Erdoğan ve Vali Sait Bey, çalışmalarıyla inkılâplara karşı uyanacak tepkiyi önlenmiş ve Trabzon sakin bir havaya kavuşturulmuştur. Bunda Türk Ocağı'nın ve Muallimler Birliği Cemiyeti'nin katkısını unutmamak gerekir. Bu iki cemiyet irşat programlarıyla halkı aydınlatmış, inkılâpların benimsenmesinde hatırı sayılır derecede rol üstlenmişlerdir. Türk Ocağı'ndan sonra kurulan Halkevi ise faaliyetleri ile yine inkılâpların halka anlatılmasında önemli bir birim olmuştu. Son olarak basın da inkılâpların Trabzon'da kökleştirilmesinde aktif bir rol üstlenmişti. Özellikle Yenyol Gazetesi bu hususta Bekir

Sükuti Kulaksızoğlu, Cevdet Alap gibi yazarlarla Türk inkılâbını halka anlatmış, halkı bilinçlendirmeye çalışmıştı. Diğer taraftan Trabzon halkı da inkılâp ve yenilik karşıtı değildi. İdarecilerin ve kurumların, inkılâpların benimsenmesinde olan katkısının yanında Trabzonluların içyapıları da inkılâpları içselleştirmeye yatkındı.

Serbest Fırka deneyimi, Trabzon'da Halk Fırkası açısından, fırkanın kuruluşundan itibaren gelişimindeki sıkıntuların bir kez daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu deneyim ile ciddi bir muhalefet potansiyeli belirmiş, ancak Türkiye genelinde olduğu gibi bundan demokrasi yolunda bir takım kazanımlar elde edileceği yerde tek parti idaresinin bu vesile ile daha da kökleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Böylece tek parti idaresi bütün kurumlarıyla Trabzon'da yerleştirilmiştir. Muhalefetsiz bir ortamda Halk Partisi de güçlü ve otoriter bir yapı oluşturmuştur. Nitekim bu durum çok partili hayata geçiş döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte iktidar partisinin Trabzon teşkilatı uzun süren bir rehavet dönemine girmiş, çıkar amaçlı siyaset yapılmaya çalışılmıştır. Buna karşı III. Umumi Müfettişlik, özellikle Tahsin Uzer'in siyasi ve ekonomik faaliyetleriyle dengeleyici bir rol üstlenmiş, siyasi ayrılıklar ortadan kaldırılmaya çalışılarak ekonomik olarak da Trabzon kalkındırılmaya gayret edilmiştir.

Tek parti idaresinin temel özelliklerini Trabzon'da görmek mümkündür. Bu nedenle kongreler heyecansız, merakabesiz ve renksiz geçmiş, halkın istekleri cevap bulmaktan çok dinlenilmiş ve yönlendirilmiştir. Bunun ötesinde kongreler daha ziyade siyasi otoriteye ve sisteme bağlılık noktasında cereyan etmiştir. Seçimler seçim olmaktan uzakta adeta bir formalitenin yerine getirilmesi şeklinde yapılmış, ancak yine de seçilenlerin, demokratik meşruiyetin sağlanması amacıyla büyük bir çoğunlukla onaylanmasına dikkat edilmiştir. Basın, bu noktada önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Milletvekilleri, tek parti anlayışına uygun olarak tespit edilmiş ve buna göre birçok milletvekili de üst üste birkaç dönem bu görevi üstlenmişlerdir. Ancak bu anlayışın çok partili dönemde bariz bir şekilde değiştiği görülmektedir.

Çok partili yapıyla birlikte, tek partili yıllar boyunca her türlü kanaat ve siyasi görüşü bünyesinde barındırmış olan partide ayrışma da başlamıştı. Trabzon, incelenen dönem boyunca birçok yönden geri kalmış, hamlesizlikler onu hak ettiği yerin uzağında bırakmıştı. Bu durum doğal olarak Trabzon'da CHP'yi olumsuz yönde etkilemiş, CHP'nin ağır eleştiriler almasına neden olmuştu. Parti yöneticilerinin tek parti idaresine özgü mantıkla hareket etmesi, CHP'nin çok partili yaşama geçişte karşılaştığı ve aşması gereken

en önemli problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle Trabzon'da CHP, demokrasiye geçişin önemini, anlamını ve mahiyetini anlamakta yavaş kalmıştır. CHP'nin kemikleşmiş yönetici kadrosu yerlerini çok partili demokrasiyi algılayacak siyasetçilere bırakmakta zorlanmışlardı. Diğer taraftan tek partiden çok partiye geçişte Trabzon'da CHP'ye kayıtlı üye sayısında adeta bir patlama yaşanmıştır. Böylece tek partinin kapalı yapısı kırılmış, CHP halka açık hale gelmiştir. Parti içi hizipleşmeler ve çekişmeler CHP'yi olgunlaştırmış, 1950 seçimleri öncesi disiplinli bir aksiyon partisi haline getirmiştir. CHP'nin 1950 seçimlerindeki başarısı, bundan sonra da Trabzon'da köklü bir CHP geleneğinin yerleşmesine katkı sağladı. Bu seçimlerden sonra yapılan yerel seçimlerde de CHP başarısını devam ettirmişti. İktidarı devralan Demokrat Parti ise bu dönemde kıyasıyla anti demokratik uygulamalarını eleştirdiği CHP'nin rolünü üstlenmişti. CHP'nin yerel seçimlerdeki başarısı Demokrat Parti'yi aynı uygulama ve baskılara götürmüştü. Diğer taraftan Trabzon'un siyasetçi aydın kesimi de siyasetin yeniden şekillendiği günlerde menfaat ve rekabet ile hareket ederek birbirlerinden ayrılmaya başlamışlardır.

Trabzon Demokrat Parti teşkilatlanmasında ise tek şahsa dayanan, otoriter eğilimi ve çok partili hayatın gereklerine uygun olmayan bir şekillenme görülmekteydi. Bu durum Türkiye çapında CHP karşısında güçlü bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkan Demokrat Parti'nin Trabzon'da silik bir görüntü çizmesine sebep olmuştur. Parti içi hizipleşmeler, çekişmeler, parti içi bölünmüş yapı, halkı Demokrat Parti'den uzaklaştırmıştır. Gerçek bir hürriyet ve demokrasi davası gütmekten uzak görüntü çizilmesi, siyasetçilerin partiyi atlama taşı olarak görme eğilimi, Demokrat Parti'nin Trabzon'da başarısız olmasının ana sebepleri olarak sayılabilir.

Trabzon'da siyasi hayat uzun bir dönem içerisinde değerlendirildiğinde ister ittihatçı isterse itilafçı gelenekten olsun Trabzon'da siyasiler önce işi memleket davası çerçevesinde ele almış ancak sonradan aile hizipçiliği siyaseti derinden etkilemiştir. Müdafaa-i Hukuk, Terakkiperver ve Serbest Fırka dönemlerinde de bu böyle olmuştu. Aile hizipçiliğinin kurduğu hegemonya, halk efkârının gerçek sesini duyurmaya engel teşkil etmişti. Tek parti döneminin siyasal aktörleri çok partili hayata geçişle birlikte yeni siyasal konjonktürde konumlarını yeniden belirlediler. Birçoğu çeşitli nedenlerle Demokrat Parti saflarında yer aldı.

Çok partili dönemde Trabzon'da CHP ve DP, siyasi geleneğin bir sonucu olarak birbirlerine tahammülsüzlük göstermişlerdir. Muhalefetin devlet idaresindeki tecrübesizliği, Trabzon Demokrat Parti teşkilatını hırçınlaştırmış, istenmeyen davranışların sergilenmesine sebep olmuştur. Buna karşılık CHP de her türlü olumsuzluğun kaynağı olarak Demokrat Parti'yi görmüştür. Bu çekişmeler, partilerin birbirlerini vatana ihanetle suçlamalarına kadar uzanmıştır.

Trabzon, yetiştirdiği politikacılarıyla daima Türk siyasetinde ön planda yer almıştır. Bu politikacılar hükümet ve parti kademelerinde önemli ve aktif görevlerde bulunmuşlardır. Trabzon'da muhalefet anlayışı değişkenlikler arz etmiş, zamanında muhalif olanlar muvafık, muvafık olanlar muhalif olabilmıştır. Sonuç olarak Türkiye'nin demokratikleşme meselesi çerçevesinde 1920-1950 döneminde Trabzon'da siyasi hayatın seyri, Türk siyaseti için güzel bir örnek teşkil etmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu: Fon Kodu (030.01)

42.249.1; 33.195.5; 42.249.12; 42.252.3; 44.257.1; 42.249.9; 1628.653.1.

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu: Fon Kodu (030.18)

3.22.15; 3.31.5; 6.41.10; 7.17.17; 013.13.5; 02.57.70.15; 02.57.70.16.

Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı Kataloğu: Fon Kodu (490.01)

8.42.60; 67.254.2; 190.757.1; 190.775.1; 190.756.1; 202.801.3; 273.1095.4; 262.1047.1; 240.955.4; 353.1481.2; 323.1330.1; 379.1601.2; 323.1333.1; 379.1601.1; 323.1332.1; 435.1804.2; 489.1973.1; 446.1838.1; 436.1809.2; 451.1857.5; 445.1836.2; 460.1888.5; 431.1790.2; 507.2035.2; 595.57.8; 715.441.2; 716.446.1; 715.442.1; 715.443.1; 716.445.1; 1792.1263.1; 1790.1258.1; 1790.1256.1; 1788.1250.1; 1788.1252.1; 1792.1262.1; 1791.1259.1.

Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu: Fon Kodu (030.10)

45.291.16; 248.675.25; 65.433.4; 70.462.8; 71.467.9; 70.462.1; 71.468.14; 71.464.1; 71.464.9; 71.467.5; 70.463.15; 70.463.24; 2.12.4; 2.12.6; 2.12.9; 42.249.13; 45.291.16; 75.492.15; 76.500.15; 77.512.6; 82.536.29; 78.519.4.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

K/97 G/27 B/27; K/96 G/34 B/34; K/97 G/35 B/35; K/97 G/25 B/25.

National Archives (Public Record Office- İngiliz Devlet Arşivi)

Foreign Office

195/2625; 371/48709; 371/87934; 608/113; 608/115.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

I. Dönem: Cilt 20, Birleşim 44, 50, 51.

VIII. Dönem: Cilt 1, Birleşim 8.

Gazete ve Dergi

İstikbal, Yeni Yol, Halk, Trabzon, Olcay, Çaykara, Değirmen, Akın, İnan, Zafer.

Kitap, Makale ve Tez

Afetinan, A (1989), **Atatürk'ten Mektuplar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

Ağaoğlu, Ahmet (1994), **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ağaoğlu, Samet (1992), **Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, Feroz (1983), "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 7, (1991-1998), İstanbul: İletişim yayınları, 1983, s. 1992.

_____ (2004), **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev. Nuran Yavuz), 6. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

_____ (2007), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), 6. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

_____ (2007), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Çev. Ahmet Fethi), 3. Baskı, İstanbul: Hil Yayınları.

_____ (2007), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (Çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akbal, İsmail (2008), **Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Muhalefet**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

_____ (2011), “Milli Mücadele’de Trabzon’daki İttihatçı Örgütlenme ve Yahya Kahya Meselesi”, Mithat Kerim Arslan ve diğerleri (Haz.), **Uluslararası Trabzon ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu (16-18 Mayıs 2006)**, (421-468), Trabzon: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları.

_____ (2007), “Milli Mücadele Kadrolarının Bolşevizm’e Yaklaşımı ve Trabzon’da Bolşevizm Karşısı İki Sima: Vali Hamit Bey ve Hafız Mehmet Bey”, Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, (945-967), Trabzon: KTÜ Yayınları.

Akbulut, Ömer (1970), **Trabzon Meşhurları Bibliyografyası**.

Akşin, Sina (1983), “İttihat ve Terakki”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 5, (1422-1435), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2004), **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, 2. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2006), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Alap, Cevdet (18 Haziran 1947), “Hayatım”, **Yeniyol Gazetesi**.

Albayrak, Hüseyin (1994), **Trabzon Basın Tarihi**, 1. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Alkan, Ahmet Turan (1999), Ordu-Siyaset İlişkinin Tarihine Bir Derkenar: 31 Mart Vakası ve Sonuçları”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 1. Baskı *çinde*, (420-429), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Alkan, Necmettin (2009), **Mutalkiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamit ve Jön Türkler**, İstanbul: Selis Kitaplar.

_____ (2011), **Selanik İstanbul’a Karşı**, İstanbul: Timaş Yayınları.

Altay, Fahrettin (2008), **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, 1. Baskı, Ankara: Eylem Yayınları.

Aralov, Semyon İvanoviç (2010), **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları (1922-1923)**, (Çev. Hasan Âli Ediz), 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arar, İsmail (1968), **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul: Tıpo Neşriyat ve Basımevi.

Argın, Şükrü (2009), “Türk Aydınının Devlet Aşkı ve Aşkın Devlet Anlayışı”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı *içinde* (84-111), İstanbul: İletişim Yayınları.

Arıkan, Zeki, “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6 (23), 261-281.

Arslan, Zehra (2008), **Trabzon Türk Ocağı (1925-1931)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, Nebahat Oran (2001), “Sivas Kongresi ve Trabzon”, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (697-704), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Aslan, Yavuz (2001), Milli Mücadele Dönemi’nde Trabzon ve Çevresinde Bolşevik Faaliyetler, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (619-632), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Aşkun, İnal Cem (1997), “Cumhuriyetimizin Temeli: Atatürkçü Düşünce”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 5 (20), 387-397.

Atatürk, Kemal (2011), **Nutuk (1919-1927)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

_____ (2002), **Söylev**, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (Haz.), I-II, 40. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.

Atay, Falih Rıfıkı (1998), **Çankaya**, İstanbul: Bateş Yayınları.

_____ (2006), **Atatürkçülük Nedir**, 3. Baskı, İstanbul: Pozitif Yayınları.

_____ (2010), **Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri**, İstanbul: Pozitif Yayınları.

Ateş, Nevin Yurdsever (1998), **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Der Yayınları.

Ateş, Toktamış (1994), **Demokrasi**, 5. Baskı, Ankara: Ümit Yayınları.

Aybars, Ergün (2008), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi- I (Kuruluş)**, 4. Baskı, İzmir: Zeus Kitapevi.

_____ (2009), **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara: Ayraç Kitapevi.

Aydemir, Şevket Süreyya (2000), **İkinci Adam**, 11. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi,

_____ (2008), **Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)**, 27. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Aydoğan, Erdal, “Üçüncü Umumi Müfettişliğin Kurulması ve III. Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in Bazı Önemli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 9 (33), 1-14.

Aykut, Şeref (2008), **Kamalizm (CHP Programının İzahı)**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Azcan, İbrahim (2003), **Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon'da Halkevi (1932-1951)**, Trabzon: Serander Yayınları.

Bal, Mehmet Akif (2005), **Osmanlı'dan Cumhuriyete Trabzonlu Simalar ve Trabzon'un Köklü Aileleri**, İstanbul: Sarıcanlar Basım.

_____ (2009), **Trabzon Hatıraları**, İstanbul: Bayrak Matbaası.

_____, (2011), **Trabzon'a Işık Tutan Anılar Mustafa Kemal Sayıl'ın Trabzon Anıları I (1900-1950)**, İstanbul: Bayrak Baskı.

Bali, Ahmet Can ve ŞİMŞEK, Rasim (1990), **Atatürk'ün Trabzon Konuşmaları**, Trabzon: KTÜ Basımevi.

Balkaya, İhsan Sabri (2005), **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara: TTK Basımevi.

- Barutçu, Faik Ahmet (2001), **Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye**, 1. Baskı, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Başar, Ahmet Hamdi (1956), **Demokrasi Buhranları**, İstanbul: Türkiye Basımevi.
- _____ (1981), **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2. Baskı, Ankara: AİTİA Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi.
- Başgil, Ali Fuad (2009), **Demokrasi Yolunda**, 3. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Bayar, Celal (1972), **Ben de Yazdım**, İstanbul: Baha Matbaası.
- _____ (2009), **Şark Raporu**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1991), **Türk İnkılabı Tarihi**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- _____ (1995), **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Berkes, Niyazi (1993), **Atatürk ve Devrimler**, 2. Baskı, İstanbul: Adam Yayınları.
- _____ (2003), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.
- _____ (2005), **Unutulan Yıllar**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2007) , **Batıcılık Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bernstein, Eduard (2008), "Sosyalizmin Varsayımları ve Sosyal Demokratların Ödevlerinden Seçme Parçalar", Mete Tunçay (Ed.), **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**, 2. Baskı içinde (241-260), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bila, Hikmet (2008), **CHP 1919-2009**, 4. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Bingöl, Sedat, "Ömer Fevzi Bey'in Müdafaaanamesi ve Mesut Fani'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri İki 150'lik Üzerine Notlar ve Belgeler", **Toplumsal Tarih**, (62), 41-48.
- Birgen, Muhittin (2006), **İttihat Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki'nin Sonu**, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Birinci, Ali (1990), **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, 1. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Bora, Tanıl (2009), “Uzmanlaşma İle Popülarizasyon Arasında Aydın”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (125-131), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, Hamit (2009), “Türkiye’de Siyasi Şiddetin Fikri Kaynakları”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (370-385), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdağ, İsmet (2000), **Nutuk Öncesi Atatürk Konuşuyor**, 3. Baskı, İstanbul: Tekin Yayınları.
- Bozdağ, İsmet (2009), **Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk**, 6. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları.
- _____ (2009), **Atatürk’ün Sofrası**, 4. Baskı, İstanbul: Truva Yayınları.
- Bulut, Engin Çağdaş (2012), **Doğu Karadeniz Bölgesinin İdari Tarihi (1923-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyük Tarih Trabzon’da** (1938), İstanbul: Trabzon Çocuk Esirgeme Kurumu Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat (2002), **Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya**, İstanbul: Temel Yayınları.
- _____ (2007), **Siyasi Hatıralar**, 2. Baskı, İstanbul: Temel Yayınları.
- Cemal, Behçet (1955), **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul: Sel Yayınları.
- CHP Halkevleri ve Halk Odaları**, (t.y.).
- Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi 1927**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.
- CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları (10-18 Mayıs 1931)** (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.

- Çağlar, Günay (2001), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin İlişkileri”, Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (679-696), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Çalış, Ali Hikmet (1993), “Trabzon’da Müdafaa-i Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi- II”, **Akademik Yorum Dergisi**, 53-56.
- Çapa, Mesut, “Trabzon’da Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimleri ve Vali Hamit Bey”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, (IX), 45-63.
- _____ (1998), **Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti**, Ankara: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- _____ (1998), **Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği**, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Çapa, Mesut ve Çiçek, Rahmi (2004), **Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon’da Yaşam**, Trabzon: Serander Yayınları.
- Çapa, Mesut ve Usta, Veysel (1997), **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar**, Trabzon: Derya Kitapevi Yayınları.
- Çavdar, Tevfik (1983), “Halkevleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 4, (878-884), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Nur Betül (2009), “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı içinde (75-91), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çevik, Zeki (2002), **Milli Mücadele’de Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)**, Ankara: ATAM Yayınları.
- Çiğdem, Ahmet (2009), “Entelektüeller ve İdeolojiler”, Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (112-124), İstanbul: İletişim Yayınları.

Çiçek, Rahmi (2011), **İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Belediye ve Belediyecilik (1919-1925)**, Trabzon: Serander Yayınları.

Demircioğlu, Asuman (1998), **Faik Ahmet Barutçu Bey ve İstikbal Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

_____ (2001), "Trabzon'un Milli Uyanışında Faik Ahmet'in Rolü ve Önemi", Mithat Kerim Arslan ve Hikmet Öksüz (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (653-668), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Demirel, Yücel ve Konur, Osman Zeki (2002), **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel, Ahmet (1999), "Osmanlı Meclis-i Mebusanı I. Devre (1908-1912) Mebusları", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 1. Baskı *içinde*, (410-419), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Doğan, Avni (1964), **Kurtuluş Savaşı ve Sonrası**, İstanbul: Dünya Yayınları.

Dursun, Tuncay (2002), **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, 1. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Duverger, Maurice (1962), "Partiler ve Siyasal Rejimler", (Çev. Ergun Özbudun), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 19 (1), 95-171.

_____ (1978), **Politikaya Giriş**, (Çev. Samih Tiryakioğlu), 3. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

_____, (1986), **Siyasal Rejimler**, (Çev. Teoman Tunçdoğan), İstanbul: Sosyal Yayınları.

Eken, Halit (2008), **Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancı zade Hamit Bey**, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Eliçin, Emin Türk (2007), **Kemalist Devrim İdeolojisi**, 2. Baskı, İstanbul: Güncel Yayınları.

- Emrence, Cem (2006), **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroğul, Cem (1998), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Esaslan, Cezmi (2006), “Siyasi Alanda Yapılan İnkılâplar”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 1. Baskı *içinde* (15-69), Ankara: ATAM Yayınları.
- Erer, Tekin (1963), **Türkiye’de Parti Kavgaları**, İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- _____ (1965), **Yasakçılar**, İstanbul: Toker Matbaası.
- _____ (2005), **Günlükler (1925-1979)**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ertürk, Hüsamettin (1996), **İki Devrin Perde Arkası**, 1. Baskı, İstanbul: Sebil Yayınları.
- Esen, Bülent Nuri (1968), “Türkiye’de Anayasal Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 25 (1), 35-58.
- Eyicil, Ahmet (2002), “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Hasan Celal Güzel ve Diğerleri (Ed.), **Türkler**, XIII, 1. Baskı *içinde*, (404-436), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Feyzioğlu, Turhan (2007), **Mustafa Suphi Türk Ocağı’ndan Türkiye Komünist Partisi’ne**, İstanbul: Ozan Yayınları.
- Fırat, H. (1998), **Demokrasi ve Devrim**, İstanbul: Eksen Yayınları.
- Goloğlu, Mahmut (20 Nisan 1950), “Hürriyetten Korkanlar”, **Yeniyol Gazetesi**.
- _____ (1971), **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Ankara: Başnur Matbaası.
- _____ (1971), **Türkiye Cumhuriyeti (1923)**, Ankara: Başnur Matbaası.
- _____ (1974), **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara: Turhan Kitapevi.
- _____ (1981), **Atatürk ve Trabzon**, Trabzon: Trabzon İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

_____ (1981), **Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon: KTÜ Basımevi.

_____ (1982), **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

_____ (1987), “Atatürk ve Trabzon”, **Trabzon Kültür Sanat Yıllığı (1987)**, (423-428), İstanbul: Trabzonlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği.

_____ (2008), **Erzurum Kongresi**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2008), **Sivas Kongresi**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2009), **Tek Partili Cumhuriyet**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2009), **Devrimler ve Tepkileri**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2010), **Üçüncü Meşrutiyet (1920)**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Görmüş, Güngör, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2006.

Gözübüyük, Şeref ve Sezgin, Zekai (1957), **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayınları.

Grew, Joseph C. (1999), **Yeni Türkiye**, (Çev. Kadri Mustafa Orağlı), İstanbul: Multilingual.

_____ (2005), **Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem (1922-1932)**, (Çev. M. Aşkın ve N. Uğurlu), 3. Baskı, İstanbul: Örgün Yayınları.

Güneş, İhsan (2008), **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hanioğlu, M. Őukrü (1989), **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, İstanbul: Der Yayınları.

_____ (2009), “İttihatçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-
Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (249-258), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (t.y.), **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki
Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Harris, Christopher (2005), **The Reports of The Last British Consul in Trabzon (1949-
1946)**, İstanbul: The Isis Press.

Hirsch, Ernest E., (2008), **Anılarım Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk
Ülkesi**, (Çev. Fatma Suphi), 11. Baskı, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

İğdemir, Uluğ (1989), **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Ankara: TTK Basımevi.

İnan, Arı (1999), **Düşünceleriyle Atatürk**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.

İnce, Fatma (2008), **İsmet İnönü’nün 1935 Yılı Trabzon ve Erzurum Gezisi ve III.
Umumi Müfettişlik’in Kurulması**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnönü, İsmet (2006), **Hatıralar**, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

_____ (2008), **Defterler**, I, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.

İnönü’nün Söyleve ve Demeçleri I (1946), İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü
Yayınları.

Kabasakal, Mehmet (1991), **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**,
İstanbul: Tekin Yayınları, ,

Kakınç, S. Halit (1999), “Mustafa Suphi ve Yoldaşlarını İttihatçılar mı öldürttü?”,
Toplumsal Tarih Dergisi, (61), 30-33.

Kandemir, Feridun (1955), **Cumhuriyet Devrinde Siyasal Cinayetler**, İstanbul: Ekicigil
Matbaası.

Kansu, Mazhar Müfit (2009), **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**,
Ankara: TTK Basımevi.

Karabekir, Kazım (1990), **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı**, Ankara: Tekin Yayınları.

_____ (2008), **İstiklal Harbimiz**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____ (2009), **Günlükler (1906-1948)**, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.

Karaer, İbrahim (1992), **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı.

Karaman, Sami Sabit (2002), **Trabzon ve Kars Hatıraları 1921-1922 İstiklal Mücadelesi ve Enver Paşa**, 2. Baskı, İstanbul: Arma Yayınları.

_____ (t.y.), “Enver Paşa İle Nasıl Mücadele Ettim”, **Yakın Tarihimiz**, Türk Petrol Dağıtım Şirketi.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2009), **Politikada 45 Yıl**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karatepe, Şükrü (2001), **Tek Parti Dönemi**, 3. Baskı, İstanbul: İz Yayınları.

Karnap, Huriye (2006), **Kurtuluş Savaşı’ndan Cumhuriyete Trabzon I-II Dönem TBMM Milletvekilleri**, Ankara: Öztepe Ofset.

Karpat, Kemal H. (1996), **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, 1. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları.

Kavcar, Cahit (1981) “Atatürk’ün Kültürel Alanda Yaptığı Yenilikler”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 14 (1), 31-39.

Kayalı, Kurtuluş (1983), “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 5, (1436-1444), İstanbul: İletişim Yayınları.

Kılıç Ali (1955), **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul: Sel Yayınları.

Kılıç, Selami (1995), “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 4 (16), 529-547.

Kırzioğlu, M. Fahrettin (1974), “Gazi’nin Kuzeydoğu Gezileri (Eylül-Ekim 1924)”, **50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Kili, Suna (2008), **Türk Devrim Tarihi**, 12. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____ (2008), **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, 11. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları.

Kili, Suna ve Gözübüyük, A. Şeref (2006), **Sened-i İttifaktan Günümüze Türk Anayasa Metinleri**, 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kinross, Lord (2007), **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), 19. Baskı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.

Kocatürk, Utkan (2007), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, Ankara: ATAM Yayınları.

Koçak, Cemil (2000), "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, 4. Baskı içinde (127-211) İstanbul: Cem Yayınları.

_____ (2003), **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2007), **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2009), "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı içinde (119-137), İstanbul: İletişim Yayınları.

Kodaman, Bayram (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", Hasan Celal Güzel ve Diğerleri (Ed.), **Türkler**, XIII, 1. Baskı içinde, (286-333), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Koraltan, Refik (1999), **Bir Politikacının Anıları Her Şey Vatan İçin**, Ankara: Hacettepe Taş Yayınları.

Koraltürk, Murat (2007), **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Köker, Levent (2007), **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 11. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- _____ (2009), “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi”, Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı içinde (97-112), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, Ahmet Bedevi (2000), **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kurt, Murat (2008), **Lütfi Fikri Bey’in Siyasi Mücadelesi Yahut Tek Başına Muhalefet**, İstanbul: Şehir Yayınları.
- Kutay, Cemal (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Kuyaş, Ahmet (2005), “Yeni Rejim (1923-1938)”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi içinde**, 1, (10-14), İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.
- Küçükkuşurlu, Murat ve Okur, Mehmet (2007), **Tek Parti Döneminde Erzurum Halkevleri**, Trabzon: Derya Kitapevi.
- Küçükkuşurlu, Murat (2006), **Cumhuriyet Devrinde Erzurum’da Siyasi Hayat (1923-1950)**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü.
- Lewis, Bernard (1998), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, 6. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Linz, Juan J. (2008), **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, (Çev. Ergun Özbudun), Ankara: Liberte Yayınları.
- Mahir Hakkı (15 Şubat 1933), “İnkılâp ve Kadro Münakaşaları”, **Akın Dergisi**, (22).
- Mardin, Şerif (1964), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2008), **Türk Modernleşmesi**, 18. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları.
- Mishin, A. (1976), **Teoride ve Pratikte Burjuva Demokrasisi**, (Çev. E. Aköz), İstanbul: Bilim Yayınları.
- Maor, Moshe (1997), **Political Parties and Party Systems**, Newyork: Routledge.
- Nadi, Yunus (1955), **Ankara’nın İlk Günleri**, İstanbul: Sel Yayınları.

_____ (1999), **Cumhuriyet Yolunda**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş.

Nesimi, Abidin (2008), **Yılların İçinden**, 2. Baskı, İstanbul: Nöbetçi Yayınları.

_____ (2009), **Türkiye Komünist Partisi'nde Anılar ve Değerlendirmeler (1909-1949)**, 2. Baskı, İstanbul: Nöbetçi Yayınları.

Nur, Rıza (1992), **Hayat ve Hatıratım**, İstanbul: İşaret Yayınları.

_____ (1993), **Dr. Rıza Nur'un Moskova-Sakarya Hatıraları**, 2. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____ (1994), **Milli Kıyam Milli Mücadelenin İç Yüzü**, İstanbul: Toker Yayınları.

_____ (1996), **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Nur, Rıza ve Ellison, Grace (2007), **İlk Meclisin Perde Arkası (1920-1923)**, 1. Baskı, İstanbul: Örgün Yayınları.

Oba, Ali Engin (1995), **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.

Odabaşoğlu, Cumhur (1980), **Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı**, Ankara: İlksan Matbaası.

_____ (1987), **Trabzon Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları (1869-1928)**, Trabzon: Karadeniz Gazetesi ve Matbaacılık.

_____ (1990), **Trabzon Belgelerle Milli Mücadele Yılları (1919-1923)**, Trabzon.

Okur, Mehmet (2001), "Mondros Mütarekesi Döneminde İngiliz Askeri Temsilcilerinin Trabzon'daki Faaliyetleri", Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (579-591), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Okur, Mehmet ve Küçükuşurlu Murat (2006), **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele(1918-1920)**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

- Okyar, Osman ve Sayıtdanlıoğlu, Mehmet (2007), **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları**, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Omay, Mehmet Can (2009), **General Political Opinions of an Opponent Journalist During The Early Republican Period: Faik Ahmet Barutçu and İstikbal Newspaper (1923-1925)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orbay, Rauf (2004), **Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım**, İstanbul: Emre Yayınları.
- Orhun, Hayri ve diğerleri (t.y.), **Meşhur Valiler**, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2000), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öksüz, Hikmet ve Usta, Veysel (2008), **Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.
- Öksüz, Hikmet, "Atatürk Dönemi'nde Trabzon'da Sağlık Hizmetleri", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, (3), 75-90.
- Önder, Mehmet (1970), **Atatürk Evleri Atatürk Müzeleri**, Ankara: TTK Basımevi.
- Öz, Esat (1992), **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, 1. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özel, Sabahattin (1991), **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara: TTK Basımevi.
- Özgün Çakar, Yasemin (2009), "Otoriter Düzenleme Zihniyeti Olarak Anayasacılık", Ömer Laçiner (Ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Dönemler ve Zihniyetler**, 1. Baskı içinde (259-272), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztoprak, İzzet (1988), "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti", Mehmet Sağlam ve diğerleri (Haz.), **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)**, (335-350), Samsun:

Parla, Taha (1995), **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Peker, Recep (30 Mayıs 1936), "İnkılâbın Manası", **Yeniyol Gazetesi**.

Piyale, Mesut (1992), **Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul

_____ (2000), "Trabzon'daki İttihatçılık Çalışmaları ve Enver Paşa", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (159), 40-42.

_____ (2000), "1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışı Çalışmaları ve Trabzon", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (160), 53-56.

Potskhveriya, Boris B. (1999), "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk Sovyet İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)**, (189-195), Ankara: TTK Basımevi.

Sadak, Necmettin (3 Eylül 1947), "Muhalefetin Talihsizliği", **Halk Gazetesi**.

Sakal, Fahri (2008), **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Parti'nin Muhalefet Anlayışı**, 1. Baskı: Samsun: Etüt Yayınları.

Sarısaman, Sadık (2001), "Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey", Hikmet Öksüz ve Mithat Kerim Arslan (Haz.), **Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu Bildirileri (3-5 Mayıs 2001)**, (733-754), Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

_____ (2002), "Trabzon Mıntıkası Teşkilat-ı Mahsusa Heyet-i İdaresi'nin Faaliyetleri ve Gürcü Lejyonu", **XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)**, (495-533), Ankara: TTK Basımevi.

_____ "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 6 (21), 97-106.

Sartori, Giovanni (2005), **Parties and Party Systems**, Colchester: ECPR Press.

Şimşek, Sefa (2002), **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri (1932-1951)**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Revel, Jean François (1987), **Demokrasi Çıkmazı**, (Çev. Necati Erkurt), İstanbul: Kelebek Yayınları.
- Reyhan, Cenk (2009), “Prens Sabahattin”, Mehmet Ö. Alkan (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 8. Baskı *çinde* (146-151), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarınay, Yusuf (2004), **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sayılgan, Aclan (2009), **Türkiye’de Sol Hareketler**, 5. Baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Sertel, Zekeriya (2001), **Hatırladıklarım**, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Sezgin, Ömür ve Şaylan Gencay (1983), “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 8, (2043-2051), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soyak, Hasan Rıza (2006), **Atatürk’ten Hatıralar**, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Soysal, Mümtaz ve Sağlam, Fazıl (1983), “Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 1, (18-54), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Talat Paşa, Mehmet (2006), **Hatıralarım ve Müdafaam**, 2. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Tanör, Bülent (1983), “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 1, (10-26), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2006), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 14. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yurt Yayınları.
- Tanrıöver, Hamdullah Subhi (1987), **Dağ Yolu**, 1. Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit (1986), **Trabzon’un Yakın Tarihi**, Trabzon: KTÜ Basımevi.

- Tekeli, Şirin (1983), “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 7, (1798-1824), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, Erel (2001), “Sovyetlerle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, I, 2. Baskı içinde (155-177), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tengirşek, Yusuf Kemal (2001), **Vatan Hizmetinde**, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım (2009), **Belgelerle Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Gürer Yayınları.
- Tesauro, Alfonso (1949), “Seçim Sistemleri ve Bunların Yeni Anayasalarda Tecrübesi”, (Çev. Bülent Nuri Esen, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 6 (2), s. 18-26.
- Tevetoğlu, Fethi (1991), **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Timur, Taner (1994), **Türk Devrimi ve Sonrası**, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.
- Toker, Metin (1965), **Basın’da Kavgalar**, İstanbul: Rek-Tur Kitap Servisi.
- _____ (1970), **Tek Partiden Çok Partiye**, 1. Baskı, Milliyet Yayınları.
- _____ (1971), **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Ankara: Akis Yayınları.
- Tongul, Neriman (2004), “Türk Harf İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 9 (33), 103-130.
- Trabzon’dan Atatürk’e** (1981), Trabzon: Özkan Ofset.
- Trabzon 2006** (t.y.), Trabzon: Trabzon İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, s. 555.
- Trentin, Bruno (1984), “Doğuda ve Batıda Ancak Çekişmeli Demokrasi Özgürlük Sağlayabilir”, (Çev. Ayhan Özkan), **İktidar ve Muhalefet**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer (1998), **Türkiye’de Siyasal Partiler**, I, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.

_____ (2001), **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____ (2002), **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____ (2004), **Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Hayatına Bakışlar**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____ (2004), **Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

_____ (t.y.), **Türkiye’de Siyasal Partiler (1859-1952)**, Arba Yayınları.

Tunçay, Mete (1983), “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 8, (2019-2024) İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (1983), “Siyasal Gelişmelerin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde**, 7, (1967-1990), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2005), **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

_____ (2009), “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı içinde (92-96), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2009), **Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)**, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Şerafettin (2005), **Türk Devrim Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Turgut, Hulusi (2005), **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Tüfekçi, Gürbüz (1998), **Atatürk’ün Seyahat Notları (1930-1931)**, 1. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Tülbentçi, Feridun Fazıl (1955), **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, İstanbul: Sel Yayınları.

Unat, Faik Reşit (1991), **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi**, Ankara, TTK Basımevi.

Uran, Hilmi (2008), **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)**, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Us, Asım (1964), **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, İstanbul: Vakıf Matbaası.

_____ (1966), **Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)**, İstanbul: Doğruluk Matbaası.

Uslu, Mustafa (2007), “Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nden I. TBMM’ye Katılan Trabzon Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, (921-944), Trabzon: KTÜ Yayınları.

Usta, Veysel (1994), “Trabzon’da Terakkiperver Fırka’nın Kuruluşu”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, XXI (126), 27-31.

_____ (2004), “Trabzon’da Muhalif Bir Aydın: Esat Ömer Eyyubi”, Veysel Usta (Haz.), **Trabzon’da Edebiyat- Edebiyatta Trabzon Sempozyumu (18-19 Aralık 2004)**, (152- 160), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2005), **Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon’da Atatürk Sevgisi**, 1. Baskı, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

_____ (2011), **Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar Belgeler Demeçler**, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları.

Uyar, Hakkı (1998), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 1. Baskı, İstanbul: Boyut Yayınları.

Uzgel, İlhan (2001), “Batı Avrupa İle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası**, I, 2. Baskı içinde (258-313.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Üçüncü, Uğur (2006), **Milli Mücadele Döneminde Trabzon’da İttihatçılık**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülman, A. Haluk, “Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 12 (2), s. 44-75.

_____, “21 Şubat 1950 Tarih ve 5545 Sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun Geçirdiği Hazırlık Safhaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 12 (1), s. 59-73.

Ünder, Hasan (2009), “Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı *içinde* (138-155), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ünüvar, Kerem (2009), “İttihatçılıktan Kemalizme İhyadan İnşaya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Mehmet Ö. Alkan (Ed.), 8. Baskı *içinde* (129-142), İstanbul: İletişim Yayınları.

Van Bruinessen (2003), Martin, **Ağa, Şeyh, Devlet**, (Çev. Banu Yalkut), 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Varlık, M. Bülent (2010), **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları- 1936**, 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Von Bischoff, Norbert (19 Aralık 1936), “Ankara Türkiye’deki Yeni Oluşun Bir İzahı”, (Çev. Burhan Belge), **Yeniyol Gazetesi**.

Yalçın, Hüseyin Cahit (2000), **Siyasal Anılar**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

_____, (2002), **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, İstanbul: Temel Yayınları.

Yalçınkaya, M. Alaaddin (2007), “Trabzon’da Son İngiliz Konsolosu Vorley Harris ve Bölge Hakkındaki Gözlemleri (1948-1957)”, Kenan İnan ve diğerleri (Haz.), **Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)**, (1031-1039), Trabzon: KTÜ Yayınları.

Yalman, Ahmet Emin (1997), **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, 2. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Yılman, Mustafa (2006), **Demokrasimizin Kültürel Temelleri**, 10. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

- Yavuz, Bige (1993), “1924 Türkiye’sinde Devletin Siyasal Yapısını Laikleştirme alışmaları ve Karşı Tepkiler İle İlgili Bir İngiliz Belgesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 3 (11), 323-339.
- Yazıcı, Mustafa (1997), **Trabzon Belediye Başkanları Kronolojik Hizmet Albümü Cumhuriyet Dönemi**, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yekta, Sermet (1 Mart 1933), “İnkılâp ve Demokrasi”, **Akın Dergisi**, (23).
- Yeşil, Ahmet (2002), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, 1. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Yeşilkaya, Neşe G. (2009), “Halkevleri”, Ahmet İnel (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Kemalizm**, 6. Baskı içinde (113-118), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, Çetin (1982), **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Ankara: Karacan Yayınları.
- _____ (1983), **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)**, 1. Baskı, Altın Kitaplar Yayınları.
- Yüksel, Ahmet Haluk (1989), “Atatürkçü Düşünce Sistemine Dayalı Toplumsal Kültür Anlayışı ve Kültürel İletişim”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (4), 577-593.
- Sema, Yıldırım ve Zeynel, Behçet Kemal (2010), **TBMM Albümü (1920-2010)**, 2. Baskı, Ankara: Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2005), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 19. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2007), **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(1924-1925)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2008), **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul: İletişim Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

12.06.1980 tarihinde Trabzon'un Arsin ilçesinde doğdu. İlköğrenimini Yavuz Selim İlkokulunda, Orta ve Lise öğrenimini ise Trabzon İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. Lisans eğitimine 1998 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde başladı ve 2002 yılında lisans eğitimini bitirdi. 2003'de başladığı KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih anabilim dalı yüksek lisans programından 2006'da "20. Yüzyılda Balkan Türklerinin Siyasal ve Toplumsal Örgütlenmeleri" adlı tez ile mezun oldu. Aynı yıl yine aynı yerde doktora programına başladı ve "Trabzon'da Siyasi Hayat (1920-1950)" adlı tez çalışması ile 2013'te mezun oldu. Bu dönemde YÖK'ün doktora araştırma bursu ile University of Birmingham'da Ekim 2010- Mart 2011 döneminde akademik çalışmalarda bulundu. 2005-2012 yılları arasında KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde araştırma görevliliği yapan ÇELİK'in yabancı dili İngilizcedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.